

ПРОДОР НА БАЛКАН И СРБИЈА 1908–1918.

Андреј Митровић

210
ID = 181263884

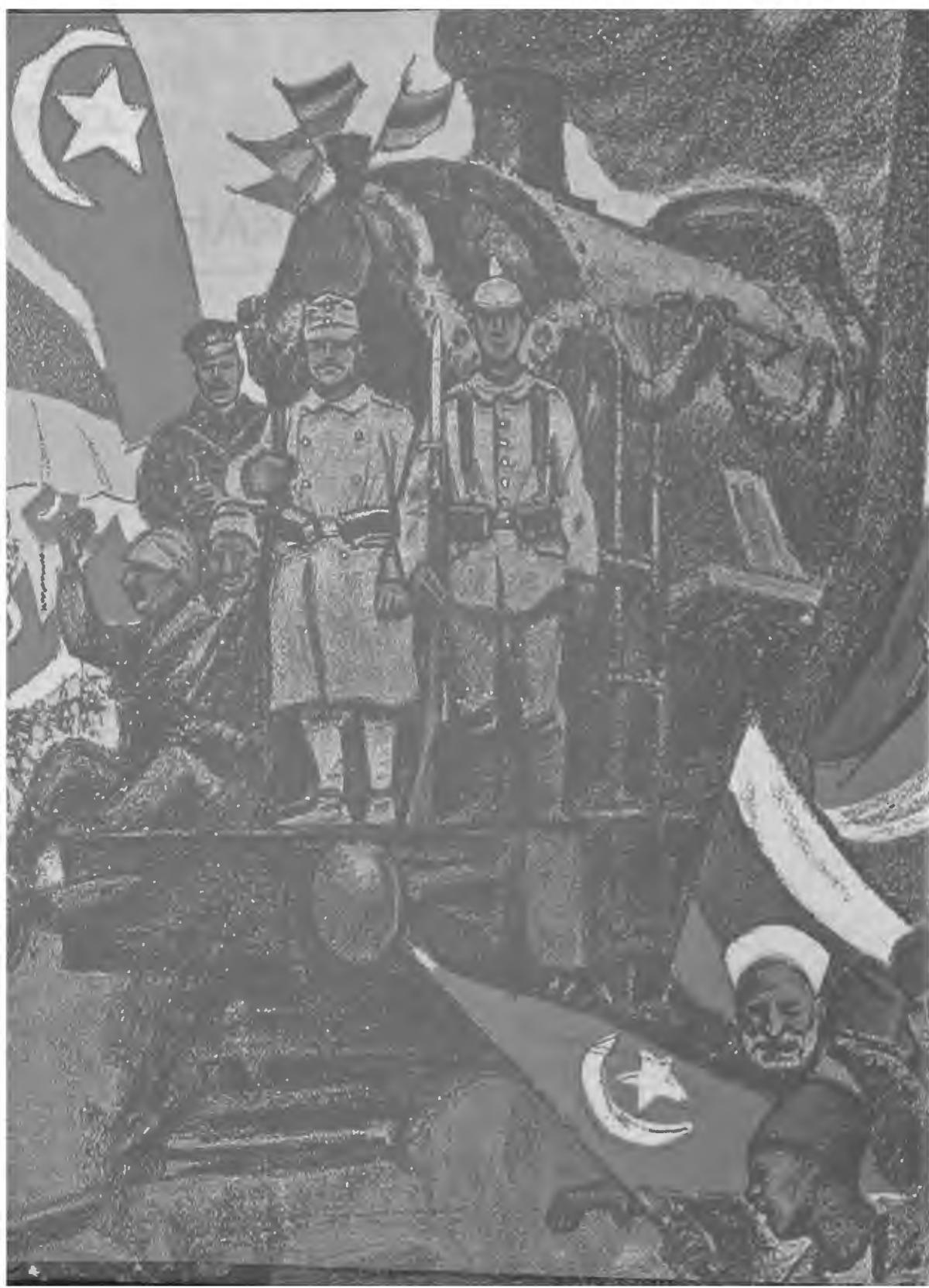
ПРОДОР НА БАЛКАН

И СРБИЈА

1908–1918.

Завод за уџбенике, Београд

II-92726

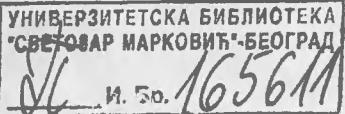
ПРОДОР НА БАЛКАН

Србија у плановима
Аустро-Угарске и Немачке
1908–1918.

Андреј Митровић

Удружење за културу, науку и уметност Републике Србије
домаћинство овог издања је усвојило да се ово издање не чита као један
изложбени или научни прикупљај, већ као један од већих утицаја у време написа.

© ЗАВОД ЗА УЏБЕНИКЕ, Београд, 2011.

Ово дело се не сме умножавати, фотокопирати и на било који начин репродуковати,
у целини нити у деловима, без писменог одобрења издавача.

Уредник
Драган Беркуљан

Одговорни уредник
Слободан Г. Марковић

За издавача
Милољуб Албијанић, директор и главни уредник

ISBN 978-86-17-17001-9

Садржај

Предговор	8
УВОД	20
Ја ступам мирне савести на овај пут	21
„Свевишњи не дозвољава да га изазивају“	26
Рат, рат, рат	38
Сад или никад	51
Немачка стоји иза Монархије као њен савезник и пријатељ	62
ДЕО I: ОДЛУКА 1908–1914	78
Основе (лето 1908 – пролеће 1909)	80
Раскорак (јесен 1912)	131
Разилажење и усаглашавање (зима 1913 – пролеће 1914)	186
ДЕО II: ПОХОД 1914–1915	256
Рат (лето – зима 1914)	258
Сепаратни мир (зима – лето 1915)	315
„Експедиција“ (јули – децембар 1915)	379

ДЕО III: НЕМОЋ 1916–1918	446
Сукоб око плена (децембар 1915 – јул 1916)	448
Трагање за победничким миром (лето 1916 – пролеће 1917)	505
„Допунски привредни простор“ (пролеће 1917 – лето 1918)	560
 ЗАКЉУЧАК	 630
„Сарајевски атентат је изабран за демагошки изговор“	631
„Анексија Босне и Херцеговине била је само предигра даљњим освајањима на Балкану“	635
„Реч је о најчистијем империјалистичком рату“	642
 Списак скраћеница	 653
Уместо поговора	657
Белешка о аутору	679
Регистар имена	683
Предметни регистар	695

ПРЕДГОВОР

8

Бећ више од четрдесет година обновљена научна интересовања за историју Првог светског рата у сталном су порасту, а свака година је богатија за више већих и мањих студија или збирки докумената. У овим доиста снажним истраживањима највећу пажњу привлаче ратни циљеви зарађених држава и, на основу обимне и разноврсне грађе и проучавања утицаја различитих политичких и друштвених чинилаца, посебно су постигнути вредни резултати у вези са стремљењима најпре немачког Рајха, потом Велике Британије и САД и најзад – учинком југословенских историчара – Србије. О ратним циљевима низа других учесника у овом циновском оружаном сукобу данас постоје такође важни, мада парцијални прилози, и то, пре свега, о Аустро-Угарској. О намерама и плановима Немачке и Аустро-Угарске према Србији има, такође, много нових резултата, али су они прикупљени или узгредно, уз проучавање других тема, или истраживањем ужих и појединачних питања. Ова тема, међутим, има високу научну вредност већ зато што је из односа двеју средњоевропских царевина према Србији креснула она варница која је изазвала цео ратни пожар, али и због тога што се њеном

подробнијом обрадом могу тачније и потпуније сагледати како целина политичке стране овог рата, тако и целине немачких и аустроугарских ратних циљева, затим прилике на Балканском полуострву током ратних година и, такође, југословенско питање као врста историјске антитезе хтењима и плановима Рајха и Монархије.

* * *

У овој књизи тежиште обраде стављено је на намере и планове немачког Рајха и Аустро-Угарске према Србији, с циљем да се открије њихова стратегијска основа. Стога је на страницама које следе ужа тема обухваћена у ширим оквирима, пре свега балканским. Временски узето, у средишту пажње су године Првог светског рата, али пошто је, како истраживања показују, одлука двеју царских престоница да Аустро-Угарска оружјем реши свој сукоб са Србијом историјски најнепосредније проистекла из међународне кризе настале око анексије Босне и Херцеговине, обухваћене су и године у којима су се, почев од јесени 1908, на Балканском полуострву нанизала кризна жаришта. То је, опет, тражило да се у обзор узме и уношење новина у аустроугарску балканску политику, почев од 1906. године. С обзиром на то да су планови Рајха и Монархије били непосредно повезани са сложеним међународним и унутрашњим приликама и да су увек били део целине њихове балканске политике, писац своју књигу првенствено сматра прилогом историји Балканског полуострва у кључној деценији раздобља класичног империјализма.

Начин излагања у овој књизи проистече као је из намере да се открије како су се стратешког тежње двеју средњоевропских царевина исказивале у самој историјској стварности. Историјска стварност је увек изузетно богата посебностима унутар самих појава, делимичним или потпуним променама околности у којима те појаве постоје, низом догађаја у којима се појаве исказују, као и замислима и поступцима конкретних људи без којих појава и нема. Стога се наша излагања заснивају на неопходном мноштву података који су показатељи истраживаних историјских садржаја. То, даље, значи да историјски извори нису схваћени само као основа сазнања него и као средство историографског излагања, и то управо због тога што су многи од њих – било као службени документи, било као приватни списи – имали своје место у самој историји, па их користимо да на страницама ове књиге сведоче о историјској стварности непосредношћу, свежином или сликовитошћу својих исказа. А извори настали накнадним бележењем успомена оних људи који су значајније учествовали у збивањима узети су не само ради допуне или свестранијег сагледавања проучаваних питања него и да би тиме непосредно проговорила стварност која је остала у сећањима протагониста. Природно је, међутим, да су врста и степен критичности с којом су употребљене и једна и друга група извора, узете и као основа сазнања и као средство излагања резултата – били одређени разликама које између њих постоје, пошто прву чине остаци историје, а другу историјска традиција.

* * *

Програмска крилатица *Drang nach dem Osten*, која се на наш језик преводи и као „тежња ка Истоку“ и као „продор на Исток“ (у другом случају када је реч о историјским ситуацијама у којима се програмска тежња настојала остварити), означава намере, пре свега Немачке – али, такође, и Аустро-Угарске – да сешири на исток спровођењем анексија, стварањем система подређених држава и успостављањем интересних сфера. Ова крилатица је у обе средњоевропске царевине добила истакнуту улогу негде осамдесетих година 19. века, али је, очигледно, била присутна већ крајем седамдесетих година. Њени представници били су највиши носиоци власти, бирократија, индустриски и трговачки кругови, групе интелигенције, који су, сви заједно, у политичком животу највећим делом припадали класичној десници. Она је у Немачкој била много распострањенија и снажније заступана, а у Монархији углавном од представника немачких уверења у њеном аустријском делу.

III та је тачно географски обухватала поменута крилатица – немогуће је рећи јер је у питању било једно империјалистичко усмерење спољне политике, а не јасан програм. Међутим, у време када су стваране могућности да се она покуша и остваривати као спољнополитички програм показало се да је у питању географски обим који захвата огромне просторе источне и југоисточне Европе, с јасном тенденцијом ширења на целу предњу Азију. Када је реч о Рајху, „тежња ка Истоку“ је означавала намеру обухватања што већег обима свих оних територија које леже источно од његових граница, а кад је у питању Монархија

– првенствено намеру обухватања што пространијих области на југоистоку од њених граница. У Рајху је та крилатица остала важна као усмерење спољне политике све до његовог слома у Другом светском рату, а у Монархији – све до њеног слома у Првом светском рату.

Израз *Drang nach dem Südosten*, тј. „тежња ка Југоистоку”, у историографији су, не зависно један од другог, употребили хамбуршки историчар Вент и писац ових редова, док је источнонемачки историчар Шуман једној својој збирци докумената дао наслов *Griff nach Südosten*, што је, с обзиром на суштину поменутог, најтачније превести као „посезање за Југоистоком”. Наиме, истраживања немачког империјализма и његових основних полазишта показала су да је унутар „тежње ка Истоку”, као његова изразита и важна саставница, постојала „тежња” ка југоистоку Европе. Та посебна саставница сигурно се издвојила током Првог светског рата, а по нашем мишљењу још у време балканских ратова. Реч је о замисли, опет у редовима деснице, да се од југоистока Европе начини нека врста помоћног привредног простора посредством којег би немачки Рајх географски и економски проширио своје основе како би успешније водио битке за своје основне империјалистичке циљеве, за европску хегемонију и светску моћ. На другој страни, за Аустро-угарску је „тежња ка Истоку” скоро у целини – у сваком случају сигурно до избијања Првог светског рата – сводљива на „тежњу ка Југоистоку”.

Немачко усмерење на ширење у југоисточном правцу, у раздобљу које нас интересује, непосредно је угрожавало независност Србије, Бугарске, Грчке и Турске, а аустроугарско, у првом реду,

независност Србије, Црне Горе, Бугарске и Албаније. Међутим, треба имати у виду да је овакво усмерење у различитом степену и на различите начине у оба случаја угрожавало независност сваке од поменутих балканских држава. Тако су Рајх и Монархија хтели Бугарску да претворе у сателита политичким (савезничким), привредним и културним средствима, а при том су јој дозвољавали да се територијално шири. Србију су, међутим, из посебних разлога узимали као прву и највећу жртву своје „тежње ка Југоистоку”, али су због ограничених могућности реализације постојале многе разлике и колебања око начина остваривања таквог циља. Стога се Србија сматра сложеним, значајним и занимљивим примером.

* * *

У међународном животу епохе класичног империјализма Немачка и Аустро-Угарска су наступале као сложне савезнице. Њихов савез датира од 1879. године, када су склопиле одбрамбени уговор – и тако је настао у дипломатској историји познати Двојни савез. Ова савезничка веза и заједнички, међусобно сложан, а према другима претећи наступ тих двеју сила учинили су да оне већ у тадашњем дневном говору и политичкој мисли буду често узимане као јединствен блок, за који је утврђен и заједнички назив – *Централне силе*. Назив је проистекао из географског положаја тих држава у средишту Европе, али и из њихове спољнополитичке доктрине по којој су неки од њихових суштинских интереса и бит начина иступања у међународном животу одређени тим средишњим положајем између других значајних политичких центара: Русије, Велике Британије, Француске и Турске. Тај назив је усвојила и историографија.

Двојни савез убрзо се проширио. Њему је 1882. године приступила Италија, а 1883. Румунија. Уговори Аустро-Угарске и Немачке из 1879. и Аустро-Угарске, Немачке и Италије из 1882. године били су јавни, док је уговор ове три силе и Румуније из 1883. био тајан. Отуда је у јавности и у дипломатским односима било речи само о Тројном савезу, мада је, у ствари, постојала четврочлана коалиција. Уговор о Тројном савезу заснивао се на међусобној гаранцији интегритета и обећању војне помоћи уколико би нека од чланица била нападнута. Био је склопљен на пет година, с тим што је до 1914. године више пута обнављан – или аутоматски или новим потписивањем савезничких обавеза, последњи пут 5. децембра 1912. године. Упркос свом мултилатералном карактеру овај савез је унутар себе имао посебан блок који су чиниле управо Немачка и Аустро-Угарска – Централне силе. Та посебност Централних сила у оквирима Тројног савеза се из године у годину све јаче показивала између анексионе кризе 1908–1909. и избијања Првог светског рата 1914. године.

Унутар ове коалиције постојали су много-брожни сукоби интереса и политичка несагласја, али је најдубљи био сукоб између Аустро-Угарске и Италије због њихових супротних интереса на Јадранском мору и Балканском полуострву. Због тога је долазило до великих несугласица, и то нарочито за време више великих међународних криза на Балканском полуострву, почев од јесени 1908. године. У међувремену је било покушаја да се споразумно створе могућности за превазилажење овог сукоба. Тако су се још 1887. године Аустро-Угарска и Италија међусобно обавезале да ниједна од њих неће без споразума с другом, привремено или трајно, мењати *status quo* на Бал-

кану. То је ушло и у текст Тројног савеза, као члан 7, приликом обнављања уговора 1891, чиме је и немачки Рајх стекао обавезу и право да води рачуна да се Аустро-Угарска и Италија држе ове своје међусобне обавезе.

Током балканских криза Тројни савез у највећем броју случајева није био сложан управо због сукоба Монархије и Италије: Монархија је хтела да пошто-пото утиче на балканске прилике због свог јачања, а Италија – да то онемогући. *De facto*, Италија је међусобну обавезу договарања користила као право вета на аустро-угарске одлуке, па је Монархија почела да примењује тактику да се договора само с Немачком, а да Италију ставља пред свршен чин. Отуда је стално било говора о Тројном савезу, али су стварно наступале једино Централне силе, и то иза леђа свог трећег савезника. То је било све очигледније што се више приближавало избијање општег рата.

Двојни, а затим Тројни савез представљали су прво модерно груписање сила. Током деценија с краја 19. и почетка 20. века показало се да Немачка тај блок држава покушава да искористи за своје јачање и ширење. Управо због те немачке тежње почело је, великим делом, и груписање осталих сила у други, супарнички блок, најпре француско-русским зближавањем почетком деведесетих година 19. века, затим француско-британским „срдачним споразумом“ из 1904. и, најзад, британско-русским споразумом 1907. године. Тако је настао блок Антанте или Тројног споразума. Сам назив показује да у питању није био никакав савез, него споразум којим су чланице блока отклањале своје неспоразуме и на тај начин омогућавале заједничко иступање у међународним односима. Унутар ове коалиције,

међутим, Француска и Русија биле су везане одбрамбеним савезом којим су се обавезале да једна другој гарантују територијални интегритет и да војно помогну у случају да једна од њих буде нападнута без своје кривице.

У годинама пред Први светски рат Србија формално није била чланица ниједне од поменутих коалиција. Она је, истина, у последњим деценијама 19. века била у зони аустроугарске хегемоније и, нарочито у време краља Милана Обреновића, политички потпуно везана за силу у северном суседству. Међутим, од 1903. године с тадашњом променом политичких прилика, почела је следити пут пуне независности у унутрашњем и међународном животу, што је үродило и успешним настојањем да се потпуно ослободи аустроугарске хегемоније. У том стремљењу Србија је природан ослонац налазила у Русији, аустроугарској супарници у борби за надмоћ на Балкану. Потошто је Монархија настојала и да очува и да прошири своје позиције на Балканском полуострву, нова српска спољна политика била је за њу неприхватљива, па се из тога родио сукоб који је аустроугарско војство настојало да реши притисцима усмереним на поновно враћање стања из времена Милана Обреновића. Упорно настојање обеју страна да не мењају правац спољне политике учинило је да се Србија све виште морала ослањати на Русију и, последично, на остале две чланице Антанте, које су је у тој фази потпомагале у њеним тежњама за независношћу. То заједништво интереса Србије и Антанте, а не нека русофилска, односно антантофилска *a priori* усвојена политика, још мање неки споразум или савез одредили су став Србије.

* * *

Увремену које нас занима и Аустро-Угарска и Немачка биле су сложене државе. Монархија је реорганизована у сложену државу 1867. године актом тзв. *Нагодбе*, којом је, иако је била вишенационална, конституисана као својеврсна двочлана федерација с владаром из династије Хабзбурга, састављена од Аустрије и Угарске, тј. Мађарске. Свака чланица федерације задржала је своју посебну државност: Аустрија ослоњена на традицију још у средњем веку настале царевине Хабзбурга, Мађарска ослоњена на традицију тзв. круне светог Иштвана, средњовековне мађарске краљевине коју је Турска уништила у првој половини 16. века. Зато је заједнички владар у Аустрији носио титулу цара, а у Мађарској титулу краља. И Аустрија и Мађарска имале су посебне владе, свога председника и министре за низ унутрашњих питања. Заједнички су, поред владара, били спољни послови, оружане снаге и финансије, па су тако постојала три заједничка министра и три заједничка министарства. У пракси, војска је била у рукама високих аустријских официра. Када је требало донети одлуке од општег значаја за целу Монархију, сазиван је Заједнички министарски савет који су, по правилу, чинили: три заједничка министра, оба министра–председника и, према дневном реду седнице, надлежни министри сваке од двеју влада. Овим телом је председавао најчешће министар спољних послова, али су могли председавати и сам цар и краљ лично, па се седница тада претварала у Крунски савет.

Немачка је настала уједињењем немачких државица око Пруске актом *Проглашења цара* 18. јануара 1871. године и од почетка је била сложена

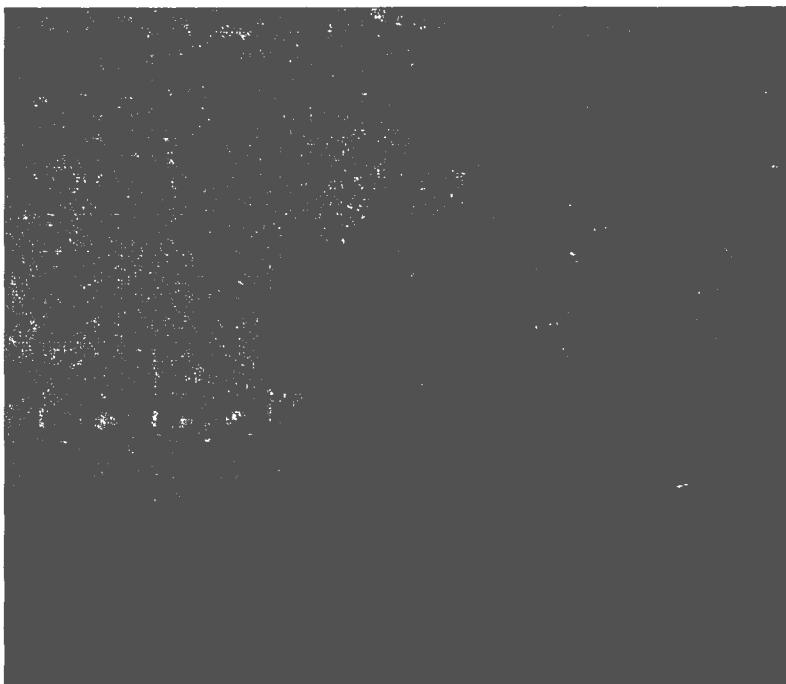
држава састављена од 25 чланица. Свака од чланица задржала је своју државност и локалну самоуправу, која је била неједнака. Немачки Рајх је обухватао четири краљевства (Пруску, Баварску, Саксонију и Виртенберг), шест великих војводстава, пет војводстава, седам кнежевина и три слободна града (Хамбург, Бремен, Либек). Заједнички је био цар из династије Хoenцолерна, који је истовремено био и краљ Пруске. Цар је једини имао суверено право у међународно-правним питањима, тако да је заједничка била спољна политика и право објаве рата; цар је, такође, у рату био врховни заповедник над иначе привидно посебним војскама чланица. Чланицама ове федерације остајало је активно и пасивно дипломатско право и оне су имале дипломатске представнике код немачког цара, док је цар као пруски краљ имао своје дипломатске представнике код локалних влада. Држава је имала заједнички парламент – Рајхстаг, али је свака чланица имала и свој посебан парламент – Ландтаг. Међутим, Пруска је потпуно доминирала не само зато што је њен владар добио руководеће место него и зато што је и иначе била највећа и најјача, пре свега привредно и војно. Обухватала је скоро две трећине територије Царства и отприлике три петине становништва (из чега је, поред осталог, проистицала убедљива већина пруских посланика у Рајхстагу), а унутар њених граница су се налазиле најважније индустријске и сировинске области целе Немачке. Највећи степен самосталности имала је Баварска, друга по величини држава федерације. Она је, између осталог, задржала и своју самосталну војску, која је под врховну команду цара долазила само у случају рата. Поред тога, имала је и низ својих дипломатских представника у иностранству, па и у Бечу, као што је и Монархија, поред амбасадора у Берлину, имала и посланика у Минхену.

Федерativna struktura države je u Austrougarskoj otежавala одлучивање. У питању је била равнотежа снага између две чланице федерацije, које су при том имале различите интересе, а унеколико и различите процене у вези са циљевима које Монархија треба да има на Балканском полуострву и, посебно, на који начин би те циљеве требало да оствари. Федеративна структура није отежавала одлучивање у немачком Рајху, и то првенствено зато што је надмоћ Пруске била таква и толика да је њен врх могао доносити одлуке обавезне за цео Рајх.

Када је реч о ратним циљевима уопште, па и о ратним циљевима према Србији посебно, већ постојећа сложена државна структура омогућавала је војству и Монархије и Рајха да међурешења за присвајање територије других држава често види у неком облику проширивања федeraције укључивањем нових области са статусом нових федеративних јединица. У овоме је улогу играло и то што су обе царевине биле вођене аристократијом феудалног порекла и што су оне своју државну традицију великим делом црпеле из мозаика државица у оквирима средњовековног Светог римског царства немачког народа. Сагласно застарелом позно-средњовековном схватању државе, оне су своја територијална проширења сматрале лако остварљивим и преко успостављања система вазала, што је чешће долазило до изражaja у политици Рајха.

УВОД

„Ја ступам мирне савести на овај пут.“¹

Влада Аустро-Угарске упутила је 28. јула 1914. године у 11 часова влади Србије, обичном поштом и преко Букурешта, отворен телеграм на француском језику следеће садржи-
не: „Краљевска Влада Србије није на задовољавајући начин одговорила на ноту датирану 23. јулом 1914, коју јој је пре-
дао аустроугарски министар у Београду, због чега Царска и Краљевска Влада налази да је принуђена да се ослони на
силу оружја ради очувања својих права и интереса. Од овог
тренутка Аустро-Угарска се сматра у рату са Србијом.¹ У
прогласу суверена Монархије, објављеном 29. јула народима
Аустро-Угарске, стајало је: „Смутње једног мржњом испуње-
ног непријатеља нагоне Ме да се латим мача због очувања
части Моје Монархије, одбране њеног угледа и ранга силе и
због очувања њеног интегритета [. .]. Стално постаје већа

¹ Божић, И., Ђирковић, С., Екмечић, М. и Дедијер, В., *Историја Југо-
славије*, Београд, 1972, илустрација, бр. 157 (факсимил телеграма);
Hantsch, стр. 619–620.

мржња против Мене и Мога Дома, све нескривеније до изражава да долази тежња за насиљним откидањем од Аустро-Угарске њених нераздвојивих делова. Злочиначки рад прекорачује границе и тежи да покола основе државног поретка на југоистоку Монархије [. .]. Низ смртоносних аката и плански припремљена и спроведена завера, чији је страхотан учинак погодио у срце Мене и Моје Верне Народе, обележавају јасно сагледив крвави траг оне тајне работе која је покренута и која је руковођена из Србије. Овај неиздржљиви рад треба зауставити, нечувеним изазовима Србије треба учинити крај [. .]. Моја Влада је безуспешно предузела још један покушај да овај циљ постигне мирољубивим средствима [. .]. Србија је одбацила умерене и оправдане захтеве Моје Владе [. .]. Ја ступам мирне савести на овај пут који Ми показује дужност [. .].”²

22

Kада му је 28. јула пре подне дошао руски амбасадор, аустроугарски министар спољних послова објаснио је да су дотадашњи односи Монархије и Србије „учинили неизбежним, сасвим противно нашој вољи и без икакве егоистичне успутне намере, да нашем немирном суседу покажемо са свом потребном упечатљивошћу нашу озбиљну намеру да више не дозволимо покрет који је уперен против опстанка Монархије”.³ Истога дана у 12.40 часова бечко Министарство спољних послова је аустроугарском амбасадору у Лондону наложило да убеди британске министре да је „српско излажење у сусрет било само привидно”, те да је „Србија прихватила уз све могућне ограде извесне наше захтеве једино да би направила повољан

² ÖUA, Bd. 8, стр. 770–771, бр. 10 774; уп. Conrad, 4, стр. 139–141.

³ Исто, стр. 850–851, бр. 10 915.

утисак на европско јавно мњење, јер је сматрала да никада неће доћи до тога да испуни своја обећања".⁴ У 13 часова је из Беча у Букурешт упућена лична порука цара и краља румунском владару са објашњењем управо предузетог корака: „Србија није испунила захтеве Моје Владе, а уз то су српске трупе без претходне објаве рата испровоцирале инцидент. Зато сам Ја данас наредио Својој Војсци да отпочне непријатељства против српских оружаних снага. На овакав корак Ме је определило убеђење да Својим Народима само овим путем могу да осигурам трајан и неометан развитак.”⁵

Према наведеним изјавама и објашњењима, једини кривац за рат била је управо она мала држава против које једна велика сила креће у војну. Одређеније, основни разлог за објаву рата садржан је у тврдњи да Србија, прво, представља опасност по интегритет Монархије и, друго, да је она покретач и руководилац завере која се испољила у многобројним терористичким актима на тлу Аустро-Угарске упереним против Монархије и њене династије. У овом оквиру појављује се као посебан повод то да Србија није прихватила ултиматум од 23. јула 1914. године (по речнику аустроугарске дипломатије у питању није био ултиматум, него „нота”), који је приказан као проузрокован убиством аустроугарског престолонаследника у Сарајеву 28. јуна исте године. Тако је овај атентат добио значај чињенице која је одлучила у корист опредељења за ратну акцију. У вези са претходним, дата су и објашњења да је објава рата била нужна због одбране части једне велике силе и очувања њеног угледа и ранга. Из свега, дакле, произлази да је и

⁴ Исто, стр. 838–839, бр. 10 891.

⁵ Исто, стр. 830, бр. 10 873.

циљ управо објављеног рата могао бити доста ограничен: постићи да Србија престане да буде опасност по суседну велику силу и средиште завереничког рада против ње, а уз то и успешном војном акцијом стећи престиж, добити задовољење за повређено осећање велике силе и повратити део окрњеног угледа.

Са овим је било у складу све оно што се чуло од аустроугарских меродавних политичких личности и дипломата последњих дана јула 1914. године у разговорима са представницима сила Антанте и с представницима у то време још, бар формално, савезничких држава Италије и Румуније. Ипак, много шта наводи на размишљање о веродостојности таквих изјава, а првенствено то што су оне биле дате искључиво с намером да се образложи потезање оружја пред оним против кога се креће у акцију, пред другим државама, као и пред домаћом и страном јавношћу.

Већ зато је природно истражити није ли било и неких других, скривених разлога за тако далекосежан и толико рискантан корак какав представља објава рата у веома заоштреним општим међународним приликама. Ово тим пре што се у образложењима налазе и неки наводи засновани на чињеницама за које се у Бечу тада поуздано знало да нису тачне. Најважније од свега било је то да је Србија оптужена за атентат у Сарајеву иако, и поред најпажљивијих настојања да се такви подаци прикупе, није откривено ништа што би било неоспорно. Исто тако, није било одговарајућих доказа ни у погледу других атентата који су извршени последњих година у југоисточним покрајинама Монархије, а још мање се могло доказати да је

снажење југословенских покрета у последње време превасходно последица некаквог смишљеног рада превратничких центара у Београду. Кад је у питању одговор српске владе на ноту од 23. јула, који је дат 25. јула – у постављеном року, он је, истину, био толико помирљив да је најшире оцењен као потпуно задовољавајући за аустроугарску страну. Тог убеђења био је, на пример, и сам немачки цар.⁶ Даље, у посланици румунском краљу наводи се оружани инцидент који је једнострano изазвала српска војска, мада се у Бечу, у тренутку слања телеграма за Букурешт, знало да је таква вест, иначе проширила увече 26. јула, нетачна и зато се одустало од намере да та чињеница уђе у текст објаве рата Србији⁷. А објава рата послата је тачно два сата раније него порука румунском владару.

Mноштво питања отвара се, такође, када се сагледа да је до пресудног опредељења водећих људи за објаву рата Србији поводом атентата у Сарајеву дошло још неколико недеља пре него што је дат српски одговор на ултиматум, а нарочито када се сагледа на који је начин дошло до тог опредељења.

⁶ Вилхелм II је државном секретару за спољне послове упутио 28. јула 1914. године допис у којем каже да је тек тог јутра добио текст српског одговора на аустроугарски ултиматум и изнео је следећи став: „Неке резерве које је Србија учинила уз поједине тачке могу, према мом убеђењу, да буду потпуно разјашњене преговорима. Али унутра је садржана капитулација најлонижавајуће врсте и објављена је *orbi et urbi*. Тиме је отпала свака основа за рат“ (DD 2, стр. 18–19, бр. 293).

⁷ Hantsch, стр. 620–621.

„Свевишњи не дозвољава да га изазивају.“

26

Успоменама барона генерала Франца Конрада фон Хецендорфа, сигурно најратоборнијег човека у аустроугарским водећим круговима (који је у то време по други пут у својој војничкој каријери био на дужности начелника Генералштаба), налазимо записано да се на убиство у Сарајеву „могло одговорити једино ратом“ пошто би „било крајње слепо превидети узајамну везу убилачког дела и тенденција српске владе“.⁸

У оставштини грофа Леополда Берхтолда, тадашњег аустроугарског министра спољних послова, нађен је и рукопис под насловом *Први дани после атентата од 28. јуна*. У том рукопису гроф Берхтолд веома опширно износи своје виђење личности убијеног принца-престолонаследника. Ту је, између осталог, забележено: „Он је био бусола према којој се већ све почело

⁸ Conrad, 4, стр. 17.

оријентисати, све што се држало старе Аустрије и што се није колебало у погледу будућности племените Монахије.⁹ И у дневнику професора универзитета и угледног бечког политичара Јозефа Редлиха под 28. јуном 1914. налазимо забележено: „Франц Фердинанд би у сваком случају одстранио режим Фрање Јосифа, који је постао неодржив услед слабости и одсуства плана, и он би успео да спроведе егзистенцијалну пробу Аустро-Угарске и према иностранству и унутар Монахије. Сада је наследник 84-годишњег цара један доброћудни и неспособни 27-годишњи принц. Чини се да је постало немогуће свако утицање путем снажне воље на државне проблеме Царевине и споља и изнутра.“¹⁰ Немачки морнарички аташе јављао је из Беча својим надлежним у Берлину: „Са целом лојалном Аустро-Угарском жали ратна морнарица под страхотним околностима преминулог надвојводу-престолонаследника. Али она у њему не жали само будућег владара и не само свог првог адмирала. Она је свесна да је у надвојводи изгубила свог стварног протектора.“¹¹ Један страни дипломата, Италијан, гроф Карло Сфорца, у каснијим, после Првог светског рата написаним успоменама о људима које је сретао оцртао је с много симпатија и похвала државничким плановима лик овог надвојводе.¹² Међутим, гроф Отокар Чернин, човек из круга људи које је престолонаследник окупљао око себе, сматрао је да су надвојводине идеје о будућности биле неостварљиве.¹³

⁹ Hantsch, str. 556.

¹⁰ Redlich, I, str. 234.

¹¹ BA-MA, Freiburg, RM 3/v. 2 983.

¹² Sforca, str. 47–58.

¹³ Czernin, str. 54.

Уствари, вест о престолонаследникову по-гибији изазвала је у Монархији мало жалости за Францем Фердинандом као човеком, а много олакшања што је овај свет напустио такав будући цар. Штавише, његова смрт је пре изазвала радост него тугу, без обзира на то што је несретни надвојводин крај, као и свака трагедија, узбудио људе и јавност. То важи и за водећи слој и за веома широке кругове аустроугарског друштва. У дневнику Јозефа Редлиха, изузетно добро обавештеног човека са многобројним друштвеним и политичким везама, може се под истим, 28. јуном 1914. прочитати: „Посетио сам професора Зингера у редакцији листа *Zeit*. Он у трагичном крају надвојводе и његове жене види срећан знак за Аустрију. То ће мислити и многе хиљаде других.“ Ову своју опширу белешку професор Редлих завршава следећим речима: „Против надвојводе постоје дубоке антипатије, које су распрострањене и у широким народним слојевима. Његова психика господара, његова биготност, његови финансијски послови невероватно ситничави и нечасне врсте, његове неукусне уметничке збирке због којих је он одавно постао страх за трговце стваринама, његово болесно задовољство у убијању које искаљује на животињама, што се већ подуже не може назвати ловом, његова дубоко увредљива навика да је срамотно неповерљив према сваком часном човеку, навика која га чини пријемчивим за сваку денунцијацију, све ово – као и ограничени и превртљиви карактер његове супруге, биготне, нетрпљиве и уображене – учинило га је неомиљеним широм Аустрије и у целој Мађарској [. .]. Вероватно је Бог мање клерикалан по убеђењима него што су то креатуре на двору Франца Фердинанда по свом начину веровања у Бога. Можда би се смело рећи: 'Бог добро мисли Аустрији пошто јој је ускратио

да има оваквог цара', човека тешко болесног због последица туберкулозе. Неко од оних који га добро познају приписао му је бездушност и страхотност једног азијатског деспота.¹⁴

Принц–престолонаследник је у својој држави био чак омражена личност. Далеко од главне политичке сцене државе, писац Штефан Цвајг је у својим успоменама упоредио одјек принчеве погибије с одјеком вести о смрти ранијег престолонаследника, који се убио 1889. године: „Ја се још из најранијег детињства сећам оног другог дана када је кронпринц Рудолф, царев једини син, нађен мртав у Мајерлингу. Тада је град био сав ускомешан од узбуђења и ганутости, непрегледне масе тискале су се да присуствују саучешће према цару и ужасавање због смрти његовог јединца и наследника, према коме су, као напредном и необично симпатичном Хабзбургу, сви гајили највећа очекивања.“ Међутим, Цвајг је о смрти Франца Фердинанда могао да запише само ово: „Моје готово мистично предосећање да ће тај човек, са вратом булдога и са укоченим, хладним очима, проузроковати некакву несрећу није било нимало лично, већ је било раширено у целом народу; зато вест о његовом убиству није изазвала дубоко саучешће. Људи су брљали и смејали се, касно увече музика је у локалима опет свирала. Многи су тих дана у Аустрији потајно одахнули што је овај наследник старог цара ликвидиран.“ А лик убијеног оцртао је на следећи начин: „Францу Фердинанду је недостајало оно што је у Аустрији било несразмерно важно за истинску популарност: лична предсрећливост, шарм човека и пријатан начин опхођења. Често сам га посматрао у позоришту. Седео

¹⁴ Redlich, I, стр. 234–235.

би онде у својој ложи снажан и широк, са хладним укоченим очима, и не би публици упутио ниједан лъбазан поглед, нити би уметнике охрабрио срдачним плъескањем. Нико га није видео да се смешка, ниједна фотографија није га приказала у неком слободнијем ставу. Није имао смисла за музiku, није имао смисла за хумор. Исто тако непријазно изгледаше његова жена. Око ово двоје ваздух је био леден.¹⁵

30

Како су ствари уистину стајале, говори на свој начин поменута белешка грофа Берхтолда, и то управо зато што је у њу било уложено много труда да би се подвукла надвојводина државничка вредност. „Где има светlostи има и сенке”, писао је Берхтолд. „Франц Фердинанд је имао недостатака, који су проистицали из његових одлика. Његово самопоуздање и његов нагон за делањем водили су га преко граница које одређују делатност појединца, без обзира колико он високо стајао и био способан [. .]. Његово мушки наступање, сагласно његовом јасно профилисаним убеђењу, у свим питањима свакодневних ствари приватног и јавног живота, часно је добијало осионе, заповедничке облике; а то му је многоструко замерано и омело га да, упркос његовој сиљној лъбави према отаџбини и њеним народима, постане популаран у правом смислу речи.”¹⁶ И поред све своје одмерености, гроф Берхтолд није могао да мимоиђе најшире распрострањено гледиште о престолонаследнику.

Разлози надвојводине непопуларности били су доиста многоbrojni. Већина њих је већ изнесена у одломцима историјских извора који су наведени

¹⁵ Цвјет, III, Јучерашни свет, Нови Сад, 1962, стр. 208–209 (унеколико скраћен извод).

¹⁶ Hantsch, стр. 555.

на претходним страницама, али се уз њих још много тога може додати. Он је био својеглав, уображен, егоистичан и изузетно нагао човек. У његовој околини су стално морали рачунати на непријатности јер он понекад није имао ни најмање обзира и нико није знао шта га може задесити. Гроф Чернин сведочи: „Сигурно да су многи министри и други чиновници ретко ишли надвојводи а да им срце није лупало. Он је могао на људе тако да се издере и преплаши их да они изгубе главу. Потом би њихов страх често узимао као знак пасивног отпора и постајао још раздраженији [. .]. Ја сам са њиме имао безбројне сцене.“¹⁷ Лично генерал Конрад, кога је престолонаследник иначе подржавао, говори на неколико места у својим успоменама како је прошао због изненадних излива надвојводиног беса. Један такав инцидент, који се одиграо 1913. године, начелник аустроугарског Генералштаба пропраћа следећим речима: „Ова сцена је била нешто најгорче што сам доживео, тим пре што се све дододило пред страним личностима, генералима и официрима“. Због таквог надвојводиног понашања Конрад је једно време размишљао да оде у превремену пензију.¹⁸

Чини се ипак много важнијим то да су мно-
ги страховали од онога шта би Франц
Фердинанд могао учинити када постане владар, посебно
због тога што његови политички планови никоме нису били
сасвим јасни. Знало се да намерава далекосежним, одлуч-

¹⁷ Czernin, стр. 45–66.

¹⁸ Conrad, 3, стр. 436–438, 470. Занимљиво је да је овом инциденту генерал Конрад причао и професору Лудвигу Пастору, писцу познате и обимне историје папа, када је професор боравио у Брюкселу команди Монархије септембра 1915. (Ludwig von Pastor, *Tagebücher, Briefe, Erinnerungen*, Heidelberg, 1950, стр. 623).

ним и брзим реформама да обнови Монархију, али се није знало како ће то спровести. Већ због ове нејасности његов проект је изазивао неповерење владајуће елите и у Аустрији и у Мађарској, а пошто је био изузетно конзервативан и клерикалан, од њега су, такође, стрепели сви иоле либералнији кругови, а нарочито социјалдемократи. Од престолонаследника су на свим странама очекивали нешто лоше.

То се односило посебно на Мађарску. Знало се да престолонаследник Мађара сматра одговорним за слабости извршне власти Монархије и да на овај или онај начин намерава да укине стање створено дуалистичким уређењем државе из 1867. године, те да тако мађарском владајућем слоју, високом племству, одузме привилегију да буде, уз аустријско племство, некакав сувласник Монархије. „Попут црвене нити провлачила се кроз надвојводине политичке идеје његова одбојност према Мађарима [. .]. Свако питање је одмах и аутоматски хтео да реши у антимађарском смислу, а да га уопште не испита објективно. Ова његова тенденциозност није, разумљиво, била непозната у Мађарској и међу мађарским властодршцима изазвала је снажну реакцију која је подржала и опозицију против њега лично. При томе су се разлике током година аутоматски повећавале и коначно довеле до непосредног непријатељства“, записао је Чернин.¹⁹ Због свега тога у мађарском делу царевине није било жалости за Францом Фердинандом. Гроф Ласло Сеђењи, тада аустроугарски амбасадор у Берлину и сигурно „верни слуга куће Хабзбурга“, како га је окартерисао кнез Билов, овако је сажео мађарско гледиште: као хришћанин и мађарски племић жали и оплакује судбину

---

¹⁹ Czernin, стр. 49.

надвојводе и његове супруге, али политички узето – у спречавању Франца Фердинанда да ступи на престо види „милосрдни знак божанског провиђења“.²⁰ Редлих то исто бележи у свом дневнику: „Тамо преко [тј. у Мађарској] кажу: 'Бог Мађара' је повео руку и метке јадних српских бедника.“²¹ Принц Виндишгрец се касније сећао: „Тисина партија није скривала своју радост.“²²

Ни на двору Фрање Јосифа није било ожалошћених због онога што се десило у Сарајеву. Наиме, односи између цара и престолонаследника били су крајње лоши, а сви они који су чинили тадашњи двор нити су волели будућег владара, нити су се могли надати да ће под његовом влашћу задржати место и улогу које су сада имали. Између суверена и принца–наследника дошло је до тешког сукоба још када се Франц Фердинанд против цареве воље оженио грофицом Софијом Хотек, отада војвоткињом Хoenберг, која по хабзбуршкој традицији није била доволно племените лозе да би могла бити и царица. Фрања Јосиф је тада донекле попустио и дозволио ту женидбу, али је све условио тиме да супруга Франца Фердинанда не може да ужива почести жене престолонаследника, да не може касније, када јој супруг постане цар, да носи титулу и стекне привилегије царице, те да деца и потомци из тог брака не могу наслеђивати престо. Тврдоглави и конзервативни старап, уз опште одобравање свога двора, натерао је престолонаследника да се закуне да ће ове услове поштовати и када он (Фрања Јосиф) више не буде међу живима.²³

²⁰ Von Bülow, B., *Denkwürdigkeiten*, 3, Berlin, 1931, стр. 137–138.

²¹ Redlich, I, стр. 235.

²² Дедијер, В., *Сарајево 1914*, Београд, 1966, стр. 710.

²³ Исто, стр. 137–188.

Франц Фердинанд је с великим нестрпљењем и отворено, чак и превремено узурпирајући знатан део власти, чекао да постане цар, тј. да умре Фрања Јосиф Гроф Берхтолд говори о преком темпераменту надвојводе који му није дозвољавао да „сагледа жаљења достојне последице за престиж династије и за службено деловање извршне власти“, проистекле „из стварања упоредне владе још за живота старога цара“.²⁴ То је у широј јавности према сведочанству Штефана Цвајга, виђено овако: „Знало се да га стари цар мрзи од срца зато што своје престолонаследничко нестрпљење не уме тактички да прикрива.“²⁵ Професор Хајнрих Ламаш, познати правник, који је Франца Фердинанда пословно виђао од пролећа 1910. до средине децембра 1911. године, прича у успоменама да је надвојвода евентуалну смрт цара у прво време помињао стално додајући, „да бог то одложи што је више могуће“, или „ако дође несрећа“, или сличне флоскуле, очигледно никако озбиљно узете; међутим, касније их је потпуно изоставио“.²⁶ А време је пролазило и Фрања Јосиф I и даље је био жив – и тако је прво дошао престолонаследников судњи дан. Цар је тада био у осамдесет четвртој, а Франц Фердинанд у педесет првој години живота. Престо је чекао већ четврт века.

У међувремену је дворац Белведере, престолонаследникова резиденција, постао прави противцентар власти дворцу Шенбрун, царевој резиденцији. Франц Фердинанд је око себе стално имао круг

²⁴ Hantsch, стр. 555.

²⁵ Цвајг, И., н. д., стр. 209.

²⁶ Lammasch, H., *Seine Aufzeichnungen, seine Werken und seine Politik*, hrsg. von M. Lammasch und H. Sperl, Wien, 1922, стр. 81.

представника крупне аристократије и била је јавна тајна да је будући владар њима наменио водеће положаје у држави кад буде ступио на престо. Он је приликом сваког важнијег наименовања упоредо истицао своје кандидате на супрот царевим и неретко успевао да их прогура. Војску, нарочито морнарицу, временом је ставио под своју контролу, а у свим водећим државним установама створио је мрежу својих људи. Све је то чинило односе двојице владара, оног крунисаног и оног некрунисаног, изузетно лошим.

Тешку вест из Сарајева цару је саопштио његов главни ађутант гроф Едвард фон Пар у бањи Ишлу 28. јуна увече. Према сведочанству једног сведока, грофа Фон Пара, реакција је била следећа: „Цар уопште није много рекао о данашњем страхотном зна-ку судбине. У првом тренутку је био најтеже погођен, као да је примио ударац; склопио је очи неколико минута и остао потпуно утонуо у мисли. Онда је проговорио, уистину не мени него пре себи самом. Речи су се тешко откидале из његових груди: 'Ужасно! Свешишњи не дозвољава да га изазивају! Врховна моћ је поново успоставила онај ред ствари који ја, нажалост, нисам успео да одржим...' Цар се најзад обратио мени и, са знацима најдубљег грча, наредио да се сутра враћамо у Беч. Иначе није била изговорена ниједна реч више!“²⁷ Дакле, Фрања Јосиф је, према наведеном опису, смрт надвојводину примио као неку врсту ударца грома, али очигледно не из жалости због смрти свога нећака, него зато што је, као мистични католик и као човек дубоко повређен у личном самолубљу и владарској самосвести, све схватио као

---

²⁷ Redlich, J., *Kaiser Franz Joseph von Österreich*, Berlin, 1928, стр. 454.

Божју казну за онога који је, мада и сам Хабзбург, нарушио божанску власт апостолског величанства хабзбуршког цара.

Немачки амбасадор је четврти дан по престолонаследникој смрти јавио канцелару Рајха: „Надвојводина рука била је свуда, дакле не само у војсци и морнарици него и у сваком министарству, у свакој државној установи и представништвима у иностранству. У његовој канцеларији постојала је потпуно организована упоредна влада, која је у цео ток државних послова унела штетну несигурност, а лакташтву пружила потпору [. .]. Сада је изненада одстрањен овај узнемирујуће непријатан фактор. Многи су одахнули, и то не само лењивци или они који су осетили надвојводину руку него и добронамерни и поштени патриоти, они којима на срцу лежи добро државе [. .]. Сада је пала упоредна влада.“²⁸

Сахрану надвојводе–престолонаследника двор је тако приредио да у највећој могућој мери понизи убијену и да у најмањој могућој мери почаствује убијеног. То је било запажено, а писци успомена оставили су о тој сахрани много међусобно сагласних података. Хенри Викем Стид, у то време спољнополитички уредник листа *Times*, негде почетком друге половине јула 1914. године је тројици аустроугарских дипломатских представника у Лондону, с којима је седео за столом, отворено поставио питање „због чега полиција није у Сарајеву штитила Франца Фердинанда и због чега су га у Бечу сахранили као пса“.²⁹ С обзиром на нехат одговорних власти у Бечу

²⁸ Geiss, *Julikriese*, I, стр. 66, бр. 10.

²⁹ Steed, H. W., *Through Thirty Years*, I, London, 1924, стр. 404–405.

према упозорењима с многих страна да пут у Босну може бити велико искушење за наследника престола, те с обзиром на одсуство озбиљнијих мера заштите у самом Сарајеву на дан атентата, описани однос владајуће елите и Франца Фердинанда створио је могућност за приче да смртоносна завера није била скована у Београду, него, у ствари, у Бечу или Будимпешти, односно да је група младих људи пущала у Сарајеву због својих идеала, али да су им оружје и прилику дале добро скривене личности или из круга дворца у Шенбруну, или из круга властодржаца у Мађарској.³⁰

Под 28. јуном 1914. у дневнику Јозефа Редлиха налази се забележено и ово: „[. . .]

Оба атентатора ухапшена су и признала су да је комплот скован у Београду.³¹ Било би занимљиво утврдити ко је ову, у сваком случају преурањену и нетачну вест пустио већ истога дана кроз Беч, али је ипак много важније то да је она те вечери кружила престоницом, односно најважније је да се одмах, кад још нико у Бечу није могао имати било каквих подобних обавештења, почело причати о одговорности Београда, тј. Србије за убиство хабзбуршког престолонаследника. То не изгледа да је без икакве везе са оним што је генерал Конрад касније утврдио у својим успоменама, наиме да се на атентат могло одговорити једино ратом. При том је веома карактеристично да се сасвим теоријски и неодређено повезивао чин убиства са, такође неодређено помиња-ним, тенденцијама српске владе.

³⁰ Дедијер, В., н. д., стр. 687–714.

³¹ Redlich, 1, стр. 234.

„Рат, рат, рат.“

38

Идеја да на атентату у Сарајеву треба „конструисати рат са Србијом“ појавила се у водећем кругу Аустро-Угарске већ 29. јуна, а преовладала је и постала потпуно обликована 30. јуна 1914. године. Сам израз „конструисати рат са Србијом“ употребио је гроф Александар фон Хојос,³² у то време шеф кабинета министра спољних послова Монархије и један од оних људи који су лично изузетно допринели превази ратоборног става.³³

Сутрадан по атентату, у понедељак 29. јуна, падао је празник Свети Петар и Павле. Државне установе нису радиле, али је ипак било веома живо по канцеларијама у лепим палатама бечких министарстава. По тим здањима вођени су многобројни приватни разговори о јучерашњем догађају у Сарајеву. У згради Министарства спољних послова на Балхаусплацу спонтано су се окупљали високи чиновници и водеће политичке личности. У канцеларији одсутног грофа Хојоса нашли су се тако гроф Јохан

---

³² Hoyos, стр. 411–418.

³³ Fellner, стр. 383–410.

Форгач, шеф Политичког одељења, барон др Александар Мусулин, шеф Реферата за Исток, и гроф Јозеф Валтерскирхен, дипломата у звању секретара посланства. Барон Мусулин је „развио план по коме је ово последњи тренутак у коме би се Словени Монархије, управо Хрвати, још могли задобити за рат са Србијом“, а Форгач је Мусулинову ратоборност пропратио речима: „Ако ти можеш да задобијеш министра за тај план, ја немам ништа против.“ Суштина плана била је: искористити атентат на Франца Фердинанда за рат против Србије.³⁴ У Генералштабу је расположење било вероватно још распаљеније. Генерал Конрад, који је са погинулим надвојводом био на маневрима у Босни, али се на дан атентата налазио у Загребу, управо је стигао у Беч и својим потчињенима одмах почeo говорити да је „убеђен да је атентат дело Србије“, да је „створена веома озбиљна ситуација“ и да посledица треба да буде „рат против Србије“. При томе је урачунавао и „опасност да ће међу непријатељима бити Русија и Румунија“.³⁵

Mинистар спољних послова гроф Берхтолд је у недељу 28. јуна био на свом имању ван Беча, али је на вест о догађају у Сарајеву одмах кренуо у престоницу³⁶ и ту чуо из многих уста реч „рат“. Ипак, изгледа да су током те вечери људи првенствено били зграњути и највише заокупљени посledицама престолонаследникове смрти на унутрашњополитичке прилике. Сутрадан је утолико било другачије што је преовладало размишљање

³⁴ Hoyos, стр. 411.

³⁵ Conrad, 4, стр. 30.

³⁶ Hantsch, стр. 551–552.

о могућностима које је сарајевски догађај пружао спољној политици. Принц Готфрид Хoenлоје, члан најотменијег аустријског друштва и новонаименовани амбасадор у Берлину, дошао је у понедељак своме министру да би га оптужио због млакости његове спољне политике, те да би претио да неће прихватити службу амбасадора уколико против Србије не буду предузети најодлучнији кораци.³⁷ Грофу Берхтолду дошао је и начелник Генералштаба с речима да је „посреди атентат против Монархије“ и да стога „морају да уследе брзи кораци“, тј. хитна „мобилизација против Србије“. Као датум за мобилизацију генерал Конрад је навео већ 1. јули.³⁸ О овој посети министар спољних послова је у свом дневнику записао: „Са сенком меланхолије на финим бледим цртама свога лица завршио је он [Конрад] своје излагање, уз нарочити нагласак, са три речи: 'Рат, рат, рат!'.“ Том приликом је гроф Берхтолд свог посетиоца упозорио на потребу да се претходно процене унутрашњополитичке и спољнополитичке прилике, али је и сам рекао да сматра „да се у сваком случају пружа прилика за решење српског питања“.³⁹

Гроф Хојос је дошао у Министарство спољних послова ујутру 30. јуна и на степеништу срео барона Мусулина. Овај није оклевао и одмах је, ту на степеништу, почeo да говори утицајном шефу министровог кабинета о свом плану да се нападне Србија. Када је Хојос потом ушао код грофа Берхтолда, министра је затекао „већ придобијеног за ову идеју“. Потом је Хојос наишао на грофа Форгача и рекао му: „Хеј, слушај! Министар је сада поново

³⁷ Исто, стр. 557.

³⁸ Conrad, стр. 33–34.

³⁹ Hantsch, стр. 558.

вoљан да мало ратује.⁴⁰ И мађарски председник владе гроф Тиса је, после разговора с Берхтолдом 30. јуна, увидео да министар спољних послова намерава да убиство у Сарајеву „искористи за обрачун са Србијом“.⁴¹ Ако је тачно оно што сам каже, гроф Александар Хојос је на посао дошао сматрајући да престолонаследнико убиство не би смело да буде искоришћено за рат против Србије, али је сада и он био придобијен за оружану акцију. Људи из Министарства спољних послова донели су одлуку. Људи из Генералштаба одлуку су донели још претходног дана, а вероватно и они из Министарства рата. Министар рата генерал Александар фон Кробатин, који се такође вратио с једног службеног пута, 30. јуна је најодлучније рекао грофу Берхтолду да је неопходно ићи у рат.⁴² О расположењу у Бечу немачки амбасадор је известио 30. јуна: „Овде ја стално чујем, такође и од озбиљних људи, да се сада коначно мора темељно обрачунати са Србијом.“⁴³

41

И стога дана у 13 часова гроф Берхтолд је примљен у аудијенцију у дворцу Шенбрун. Нема потпунијих података о садржају разговора који је том приликом вођен између цара и његовог министра спољних послова, али је јасно да је морао бити озбиљно разматран и случај рата. То показује и Берхтолдова белешка о аудијенцији, упркос његовим бираним и одмереним речима. Суверен и министар су се сложили да је „несигурно стање у Босни и Херцеговини у вези са српском политиком“ и да се „наша политика стрпљења лоше исплатила и нанела велике

⁴⁰ Hoyos, стр. 411.

⁴¹ ÖUA 8, стр. 248, бр. 9 978.

⁴² Hantsch, стр. 558–559.

⁴³ DD 1, стр. 10–11, бр. 7.

штете нашем угледу". Гроф Берхтолд није крио своју „забринутост за будућност". Он је најпре рекао: „Уколико бисмо ми у једном оваквом случају показали слабост, наш јужни сусед би био утолико сигурнији да смо немоћни и утолико би доследније настојао да до краја доврши своје рушилачко дело", а затим: „...да бисмо ми, који смо најконзервативнија сила у Европи, могли запасти у тешку ситуацију услед експанзивне политике и Италије и балканских држава". Берхтолд је, такође, рекао, а цар прихватио, да „најпре треба сачекати даљње извештаје из Сарајева и Београда", па да, „у случају да ови одговарају нашим страховањима", треба „спремити јасан акциони програм према Србији". Све то није могло значити ништа друго до да је министар предлагао одлучан наступ, у сваком случају неки веома озбиљан притисак на „јужног суседа"⁴⁴. Током овог разговора показало се да атентат има своје место тек у ширим политичким оквирима – како у приликама створеним експанзијом Италије и балканских држава, тако и у дотадашњим односима Аустро-Угарске и Србије. У том светлу, Сарајевски атентат истиче се као повод за одлучно деловање, а општи оквир – као прави извор деловања.

Yакцију посебно казује то што су пред Немцима, својим не само најближим него и јединим савезницима, без којих стварно нису ни могли ни смели да начине било какав рискантнији спољнополитички потез, употребљавали веома озбиљне речи и говорили крајње забринутим тоном. Немачки амбасадор Хајнрих фон Чиршки известио је своје претпостављене још 30. јуна да му је гроф Берхтолд „гово-

---

⁴⁴ Hantsch, стр. 559.

рио веома огорчено о српским сплеткама" и рекао да „све указује на то да из Београда воде конци завере чија је жртва надвојвода"⁴⁵, а 3. јула – да је Берхтолд тврдио како је у питању „систематски великосрпски рад подривачког карактера“ и да се овом „опасном настојању крај може учинити једино безобзирним наступом против Србије“.⁴⁶ То што је улогу добио и Фрања Јосиф I показује да се свом савезнику хтelo најозбиљније ставити до знања да је ситуација изузетно тешка. Приликом аудијенције 1. јула амбасадор Фон Чиршки је од старога монарха чуо да овај „гледа црно у будућност“, да су „београдске интриге неиздржљиве“, да се са Србијом „не може отпочети ништа позитивно“ и да се аустроугарски владар нада да немачки цар и влада „увиђају опасност која прети Монархији од њеног српског суседа“.⁴⁷ Овакве речи једног цара изговорене пред страним амбасадором могле су значити само сврсисходно показивање спремности на крајње поступке. Додајмо да је и гроф Хојос 1. јула немачком публицисти Науману изнео да он „решење српског питања сматра нужним“.⁴⁸

За рат су била министарства спољних по- слова и рата, Генералштаб је предњачио, а и други одговорни државници, на пример министар финансија Леон фон Билински и председник аустријске владе гроф Карло фон Штирк, били су истог уверења. Цар је био с њима, али коначну одлуку није доносио. Гроф Берхтолд је у својим белешкама овако изложио став Фрање Јосифа: „Цар,

⁴⁵ DD 1, стр. 10–11, бр. 7.

⁴⁶ ÖUA 8, стр. 277–278, бр. 10 006.

⁴⁷ DD 1, стр. 12, бр. 9, и стр. 15–18, бр. 11.

⁴⁸ ÖUA 8, стр. 235–236, бр. 9 966.

истина, сматра неизбежним силовит наступ против Србије, али војну акцију сматра још незрелом за одлуку и изјаснио се за то да се још мало сачека.⁴⁹ Уосталом, то је био и став самог грофа Берхтолда, мада је он у то време био један од оних који су управо гурали ка ратној политици. У ствари, они који су држали у рукама коначну одлуку, у првом реду владар, а затим и министар спољних послова, који је уједно био и председник аустроугарског Заједничког министарског савета, имали су бар два добра државничка разлога за оклевање. Први је био унутрашњополитички – јер Будимпешта, други одлучујући центар царевине, и поред пуне сагласности водећих људи у Бечу још није дала свој пристанак. Други разлог био је спољнополитички: морало се рачунати на то да ће неке силе штитити Србију и зато је било потребно да немачки Рајх Аустро-Угарској „покрије леђа“. Оба разлога била су изузетно важна, чак и одлучујућа за коначан потез.

Kада је реч о Мађарима, тачније њиховим руководећим људима, без њих се таква једна далекосежна одлука није могла донети сходно Нагодби из 1867, али и зато што је однос снага у земљи био такав да се ово усаглашавање морало постићи, а тадашњи мађарски министар–председник гроф Иштван Тиса уживао је изузетан ауторитет и био један од најспособнијих државника Монархије. А управо је тих дана, крајем јуна и почетком јула 1914, гроф Тиса најодлучније иступао против рата. Он је још 7. јула рекао члановима Заједничког министарског савета (у коме су сви остали били ратнички расположени): „Моја господо, ви уопште не схватате колико би страхотна катастро-

---

⁴⁹ Hantsch, стр. 562.

фа био европски рат.⁵⁰ Већ 30. јуна у Министарству спољних послова се знато да је гроф Тиса, пошто се на меродавним местима у Бечу сусрео са ратоборним расположењем, рекао просто и одлучно: „Онда ја у томе нећу учествовати.“⁵¹ Грофу Берхтолду је 30. јуна казао, а цару поновио 1. јула да он за обрачун са Србијом због атентата „ни у којем случају неће да сноси одговорност“ јер целу ту ствар сматра за „кобну грешку“. Оно што није хтео Тиса, није хтела ни Мађарска, а оно што није хтела Мађарска, није могла да чини ни Монархија. Док су сви олако тврдили да је Србија одговорна за убиство престолонаследника, и то као непосредни организатор, Иштван Тиса се једини држао чињеница. Он је 30. јуна упозорио Берхтолда: „Ми до сада немамо довољно доказа да бисмо Србију могли да учинимо одговорном и да, упркос могућном задовољавајућем одговору српске владе, испровоцирамо рат.“⁵³ Већ сутрадан Тиса је то поновио у свом реферату цару Фрањи Јосифу.⁵⁴ Министру финансија Билинском, непосредно надлежном члану владе за управу над Босном и Херцеговином, мађарски председник је 3. јула упутио заиста оштро писмо у коме је изнео да власти у Сарајеву немају право да „сваљују кривицу на Србију“ и да он, уосталом, сматра да ће „Србија тешко дати повод за ратне мере, а без повода била би неопростила грешка ући у један такав рат“. ⁵⁵

⁵⁰ Hoyos, стр. 418.

⁵¹ Исто, стр. 411.

⁵² ÖUA 8, стр. 248, бр. 9 978.

⁵³ Исто.

⁵⁴ Исто.

⁵⁵ Дедијер, В., н. д., стр. 710–711.

Без обзира на то које је праве мотиве мого имати Иштван Тиса за овако одлучно супротно држање у односу на расположења у политичком врху Беча, о чему се на страницама ове књиге не може расправљати, начин на који је он образлагао своје становиште одређивао је и домашај његове опозиције. Аргументација с којом је излазио и пред министра спољних послова и пред цара била је чисто спољнополитичка. По њему је, наиме, постојала реална опасност да се из локалног рата са Србијом изроди општи европски рат, за који Монархија није била спољнополитички у повољној ситуацији. При том је наводио три битна аргумента: 1. још се није знало хоће ли немачки Рајх одлучно стати уз савезничку Аустро-Угарску, 2. последњи развој догађаја учинио је да је Румунија за Монархију, у ствари, изгубљена као савезник и 3. није се успело да Бугарска коначно постане савезник Централних сила. У свом ређању аргументата Тиса је веома опширно образлагао значај румунског и бугарског савезништва, али је очигледно, сматрао као одлучујуће то да ли ће Рајх хтети да следи Монархију у свим ризицима. Свој реферат цару од 1. јула гроф Тиса је и завршио захтевом да се покуша све како би се „са последњим грозним догађајима на длану“ навео немачки цар Вилхелм II да се одрекне своје „благонаклоности према Србији“ и да се наговори да „моћно подржи нашу балканску политику“. Гроф Берхтолд, који је тих дана због усаглашавања ставова више пута разговарао с мађарским председником владе и знао његова образложења, објашњавао је 1. јула генералу Конраду да је „Тиса против рата са Србијом

---

⁵⁶ ÖUA 8, стр. 249, бр. 9 978.

јер се боји да ће нас у овом случају напasti Русија, а Немачка оставити усамљене".⁵⁷

Oво је значило да су разлике између Тисе и оних ратоборних биле само у томе где су стављани нагласци. Другим речима, није било разлике у суштини јер су и они ратоборни процењивали да Аустро-Угарска без Немачке не сме да иде у рат. Цар Фрања Јосиф је 5. јула примио начелника Генералштаба и рекао му: „Ако ми будемо желели да поведемо рат, тада ће нас напasti са свих страна, посебно Русија“. А додао је и то да још није сигуран у држање Немачке. Међутим, на непосредно питање свога генерала да ли то значи „уколико одговор [из Берлина] гласи да Немачка стоји на нашој страни, да ћемо онда ратовати против Србије“, владар је одговорио кратко и јасно: „У том случају – да.“⁵⁸ Иако је брзо прихватио ратоборно решење, Берхтолд је сматрао да претеће држање на политичкој сцени треба избегавати све док се не стекне сигурност у став немачког савезника.⁵⁹ Чак је и Конрад, поред свих његових настојања да се иде у рат, противречно самом себи, увидео да су због Немачке, како је рекао, Монархији „руке везане“. То је говорио Берхтолду и цару.⁶⁰ Према томе, у Монархији је одлука о рату зависила једино од држања немачког Рајха – без обзира на све разлике које су постојале између цара, Берхтолда, Конрада и Тисе.

Cви су, dakле, били сложни у мишљењу да на немачко руководство треба утицати у

⁵⁷ Conrad, 4, str. 34.

⁵⁸ Исто, стр. 36.

⁵⁹ Hantsch, стр. 558.

⁶⁰ Conrad, 4, стр. 34, 36–37.

корист рата, а не просто га питати шта мисли, мада је јасно да је Конрад желео да се, овако или онако, Немци натерају на подршку, цар и Берхтолд да их у то треба убедити, а Тиса да их треба придобити. Ако у свему овоме има разлика, онда су оне незнатне и без веће практичне вредности. По природи ствари улогу у убеђивању Немаца добило је Министарство спољних послова, најпре лично гроф Берхтолд, а то што је учествовао и цар Фрања Јосиф показује да је Беч желео да на Берлин изврши најјачи могући утицај. Разговори аустроугарског цара и министра спољних послова с немачким амбасадором, о којима је било речи, већ су представљали кораке у смислу убеђивања. У том правцу намеравало се деловати од самог почетка. Још 29. јуна Берхтолд је рекао Конраду да долазак Вилхелма II на сахрану Франца Фердинанда сматра као „прилику за размену мишљења о ситуацији"⁶¹, а и Тиса је у свом реферату од 1. јула указао цару на исту прилику као згоду да се с немачким царем рашчисти неизвесност.

Почивши је, због вести да се и на њега спрема атентат, изостао долазак Вилхелма II, аустроугарско руководство се одлучило на нарочит корак у Берлину. Цар Фрања Јосиф је 2. јула лично потписао писмо за цара Вилхелма II, а Министарство иностраних послова је један већ одраније припреман меморандум о пожељној балканској политици обе Централне силе прилагодило приликама насталим надвојводином погибијом и решило да га достави немачкој влади. Да би се свему придао потребан значај, ови документи нису послати уобичајеном дипломатском поштом, већ слањем нарочитог емисара у Берлин. Та дужност била је поверена грофу Александру Хојосу. Шеф ка-

---

⁶¹ Исто, стр. 33.

бинета министра спољних послова је с царским писмом и меморандумом кренуо на овај пут 4. јула.⁶²

У ширим круговима Беча убијени надвојвода очигледно није био сувише важан. Професор Редлих је, сасвим у складу са оним што је посведочио и Цвајг, записао у свом дневнику под 29. јуном: „У граду нема тужног расположења. У Пратеру и овде код нас, у Гринцигу, током оба ова дана свуда музика!“⁶³ Чиршки је 2. јула чак писао како „многи заступају гледиште да се инспиратори убиства надвојводе налазе међу онима који су предодређени за главнокомандујуће војске“, што је сигурно била гласина, разумљива с обзиром на то да је престолонаследник био најмоћнији и најодлучнији противник сваког рата који би Монархија повела.⁶⁴ Због тога је све важнији постајао сам чин атентата као повод за срећивање неких спољнополитичких рачуна.

Десничарска штампа, посебно лист *Reichspost*, најоштрије је нападала „јужног суседа“. Немачки амбасадор је 4. јула известио Берлин да бечка штампа „указује на то да конци завере воде у Београд и да је нужно учинити крај великосрпској пропаганди Краљевине Србије“, а такође и о демонстрацијама које се одржавају сваке вечери и прерастају у кључање усмерено против Србије и Русије.⁶⁵ Изгледа да су многи били незадовољни због тога надлежни што нешто одлучније не преду-

49

⁶² Fellner, стр. 386– 410; Hantsch, стр. 567–569.

⁶³ Redlich, I, стр. 235.

⁶⁴ Geiss, *Julikrise*, I, стр. 68, бр. 10.

⁶⁵ DD I, стр. 31–32, бр. 14a.

зимају. Чак је и умерени професор Редлих у свом дневнику 2. јула приговарао Министарству спољних послова: „На Бал-плацу је као и увек код своје куће омиљено одсуство сваког плана. Не желе ништа да знају о озбиљнијим корацима против Србије, иако је атентат оданде аранђиран.“⁶⁶ Британски и руски амбасадор нашли су 5. јула за потребно да размене мисли о „огорченом расположењу које овде влада против Србије“ и о „могућим последицама таквог стања“.⁶⁷ Британац је тога дана известио Лондон да постоје основе за страховање да су „управо сада сви слојеви становништва испуњени слепим беснилом против Србије“, те да је чуо „из добrog извора“ да „многи људи“, иначе умереног и паметног погледа на спољну политику, сада говоре да је „Аустрија коначно присиљена да докаже своју снагу“, да треба „једном за увек да се обрачун са Србијом“ и овој држави зада ударац који ће јој одузети снагу и будућност.⁶⁸ Да ли је овакво расположење могло бити без икакве везе са чињеницом да се, како је Редлих записао 30. јуна, и „службено говори о томе да је широко разграната завера скована у Београду“?⁶⁹

Yлондонском Форин офису један експерт је на извештају амбасадора у Бечу од 4. јула записао: „Неразумне и слепе антисрпске политике нису свесни у Аустрији и то је језгро веома опасне ситуације.“⁷⁰

⁶⁶ Redlich, 1, стр. 236.

⁶⁷ BD 11, стр. 31–32, бр. 40.

⁶⁸ Исто.

⁶⁹ Redlich, 1, стр. 236.

⁷⁰ BD 11, стр. 32, белешка уз бр. 40.

„Сад или никад!“

YБерлину, куда се упутио нарочити царски и краљевски изасланик гроф Александар Хојос, расположење је било изузетно повољно за успех аустроугарског демарша. Тамо су били још мање ожалошћени због несрећног Франца Фердинанда, а још орнији него они у Бечу да надвојводину смрт искористе за ратоборни наступ.

Гроф Чернин је политичка гледишта надвојводе-престолонаследника у односу на немачки Рајх описао овако: „Он је био противник сваког тешњег повезивања с Немачком, није желeo ближе везе с Немачком, него с Русијом, и никада није делио жељe и тежњe у оквиру оних планова који су касније били обухваћени појмом 'Средња Европа'.⁷¹ Чeрнин је овде изложио два од три битна полазишта надвојводиних погледа на спољну политику, који су учинили да Франц Фердинанд буде за Немце „неугодан савезник“; треће његово полазиште је, такођe, било садржано, мада неизречено, у овом кратком сведочанству. Наимe, прво, Франц Фердинанд је желео да очува пуну

---

⁷¹ Czernin, стр. 66.

независност Монархије, а још од Бизмарка се могло пратити настојање Рајха да што чвршће за себе веже хабзбуршку државу, па чак да је увуче као савезну државу под немачки суверенитет, и то у оквиру планова „Средње Европе“. Друго, добру садашњост и будућност Монархије надвојвода је видео у поправљању односа с Руским царством, наравно без напуштања савеза с Немачком. „Савез три царства“, три конзервативне државе средње и источне Европе, био је, по његовом мишљењу једино право спољнополитичко решење за Монархију. А за Рајх је, сасвим супротно, оружано одмеравање снага с Русијом било питање не тако далеке будућности. И, најзад, треће, све ово је значило да се надвојвода опредељивао за избегавање рата, а Рајх је управо хтео да ускоро отпочне велику војну око европске хегемоније и пре-моћи у свету.

52

Због тога су у Берлину одахнули када су чули да суседна и савезничка Монархија нема више наследника престола који би могао да промени већ три и по деценије дуг правац спољне политике министра Фрање Јосифа – правац који је потпуно одговарао немачком Рајху. Додајмо још да је то створило општи оквир оној причи да завера против надвојводе није била скована ни у Бенгграду, ни у Бечу, ни у Будимпешти, него управо у Берлину.

Телеграм амбасадора Чиршког од 30. јуна, у коме је стајало да је у Бечу преовладало ратоборно уверење, а да их он од њега одвраћа, очевидно је одмах био достављен цару Вилхелму II. Овај је, док је читao телеграм, маргине ишарао напоменама. Уз оно место у телеграму где је било речи о намери Аустро-Угарске да се

темељно обрачuna са Србијом, немачки цар је записао кратку, касније толико познату крилатицу: „Сад или никад!“ А једно раније место у телеграму већ је подвукao – оно где се каже да су атентатори млади људи и да због тога могу да им следе само блаже казне – и показао се врло непомирљивим записавши: „Надајмо се не.“ Када је потом наишао на место где пише да амбасадор настоји да делује смирујуће, кајзер се очигледно силно разљутио и његова маргиналија садржи праву лекцију Фон Чиршком: „Ко је њега за то овластио? То је веома глупо! Не схвата да је заиста ствар Аустрије да у овом случају чини оно што мисли. Ако она потоне, касније ће то значити да Немачка није хтела! Чиршки је изволео да учини будалаштину! Са Србима треба рашчистити, и то уистину брзо. Све је разумљиво само по себи и јасно као пасуль.⁷² Иначе, о смрти Франца Фердинанда, чији је гост недавно био у Конопишту 12. и 13. јуна, Вилхелм II је сазнао док је једрио Килским заливом на својој јахти „Метеор“. Једрење је, према сведочанству једног члана највишег немачког друштва, прекинуо тек после силног наваљивања његове пратње, која је сматрала да цар по пријему толико трагичне вести ипак мора да прекине одмор.⁷³ А онда га је толико ражестила мирољубивост Чиршког.

Да није био у питању никакав неочекиван бес иначе сигурно недовољно уравнотеженог човека, него сасвим сврсисходно одмерено расположење, открива држање свих руководећих људи који су се крајем јуна, у пуној сезони одмора, затекли у немачкој

⁷² DD 1, стр. 10–11, белешка уз бр. 7.

⁷³ Von Bülow, B., н. д., 3, стр. 138.

престоници. Посланик саксонског краља на двору Вилхелма II јавио је у Дрезден 2. јула да „војници врше притисак да ми сад треба да уђемо у рат, сад када Русија још није спремна“.⁷⁴ Сутрадан је генерал-мајор гроф Георг фон Валдерзе, заступник начелника Генералштаба који се налазио на одмору, говорио саксонском војном изасланику да се „ми у рату можемо наћи преко ноћи“ и да „све зависи од тога како се Русија постави према ствари Аустро-Угарске и Србије“. Саксонац је стекао утисак да се у Генералштабу „сматра сасвим повољним уколико би сада дошло до рата“ и „да за нас неће више бити бољих прилика и изгледа“.⁷⁵ Немачки Генералштаб је видео прилику да због аустроугарског напада на Србију Немачка може добити рат с Русијом у тренутку који цени као повољан за себе.

54

Cагласно жестини кајзера Вилхелма II против Срба и проценама Генералштаба, немачка штампа је одмах почела, и то на најоштрији начин, да убиство Франца Фердинанда сваљује на Србију. То је узело толике разmere да је првих дана јула руски амбасадор у Берлину сматрао ствар озбиљном и зато отишао у Министарство спољних послова да разговара о „антисрпској тенденцији немачке штампе“ и да пружи уверење да „нема никакве основе за оптужбе против ове земље“. „Никако није могуће приписати једној целији нацији одговорност за злочин приватних лица, уз то још незрелих анархијста“, рекао је амбасадор немачком подсекретару за спољне послове.⁷⁶

⁷⁴ Geiss, *Julikrise*, 1, стр. 71–72, бр. 12.

⁷⁵ Исто, стр. 76, бр. 15.

⁷⁶ Исто, стр. 72–73, бр. 13.

Немачка дипломатија је, међутим, већ првих дана после атентата почела да вуче далекосежне потезе, који су били утолико значајнији уколико су били пажљиво одмерени. Државни подсекретар у берлинском Министарству спољних послова др Артур Цимерман, који је због свадбеног пута замењивао одсутног државног секретара, одмах је британском отправнику послова, приликом сусрета 30. јуна, почео да говори о убиству Франца Фердинанда рекавши му да не сумња да је то дело „припадника великосрпске идеје“ и нагласивши да је чуо да су у Аустро-Угарској „веома огорчени против Србије и Срба“. Нешто пре тога, истога дана, Цимерман је руском амбасадору изложио „да би требало српској влади саветовати, у њеном добром интересу да се добровољно понуди да учини све са своје стране да босанским властима помогне у истражи коју врше о узроцима и разгранатости завере“. Ове речи је, истина, пропратио и уверавањима како је он сигуран да се српској влади не може ништа пребазити, али је додао да ипак сматра да она треба да пружи „убедљив доказ“ о својој невиности.⁷⁷ То је био двострани потез: изрећи јасну, непосредну и посредну оптужбу против Србије, али упоредо и показати се као умерен у процени и помирљив у држању. У сваком случају, чудно је звучало да једна држава треба да доказује своју невиност „убедљивим доказом“ за нешто за шта нико није имао других основа до највише сумњи. На исти начин Цимерман се понео када му је руски амбасадор 2. јула скренуо пажњу на неоснованост писања немачке штампе. Он се са амбасадором сложио, али је нагласио да српска влада мора са своје стране да потпуно истражи поје-

---

⁷⁷ BD, 11, стр. 17, бр. 22.

диности „недела у Сарајеву“.⁷⁸ Пред аустроугарским представником Цимерман је био знатно отворенији и убеђивао је грофа Сећењија да је „потпуно разумљив сваки енергичан и одлучујући иступ Монархије против Србије“.⁷⁹

Хајнрих фон Чиршки, немачки амбасадор у Бечу, променио је своје држање преко ноћи или, тачније речено, у току неколико часова. Од онога који настоји да смири државнике савезничке Монархије претворио се за тили час у најодлучнијег заговорника акције. Тако је цару Фрањи Јосифу 2. јула рекао да једино може да понови да ће његов цар стајати иза сваког чврстог аустроугарског става, а грофу Берхтолду – да „само делотворни наступ против Србије може довести до циља“. У белешкама аустроугарског министра спољних послова о првим данима јула стоји да је немачки амбасадор своје ново држање спроводио „с гвозденом доследношћу“. Историчари сматрају да је неко меродаван из Берлина телефоном упозорио Чиршког да његово првобитно становиште не одговара новим приликама.⁸⁰ У сваком случају, тадашњи немачки амбасадор у Лондону кнез Макс фон Лихновски, који је крајем јуна и почетком јула боравио у отаџбини, записао је у својим успоменама да је, дошавши у Берлин, сазнао „да је господин фон Чиршки укорен зато што је известио да је у Бечу саветовао умереност према Србији“. Чиршки је потпуно исту

⁷⁸ Geiss, *Julikrise*, 1, стр. 72–73, бр. 13.

⁷⁹ ÖUA 8, стр. 295, бр. 10 039.

⁸⁰ DD, 1, стр. 17, бр. 11.

⁸¹ Hantsch, стр. 565–566.

⁸² Geiss, *Julikrise*, 1, коментар, стр. 79.

⁸³ Lichnowski, Fürst, *Meine Londoner Mission 1912–1914*, Berlin, 1919, стр. 27.

грешку направио и у јесен 1908. године, па је сада очигледно брже-боље настојао да се поправи.

И стовремено су надлежнима у бечком Министарству спољних послова почеле да долазе веома значајне поруке од њихових колега из Берлина, које су, истина, ишли околишним путевима, али у формулатијама никако нису биле сувише деликатне. Тако се у палати на Балхаусплацу 1. јула пред грофом Хојосом појавио др Виктор Науман, немачки публициста који је важио за доброг познаваоца Аустро-Угарске, у њој често боравио и имао везе са водећим круговима Беча. Науман је разговор почeo тиме како је дошао да изрази своје „узбуђење због крвавог чина у Сарајеву“. Али ако је и чудно да једно приватно лице долази у Министарство спољних послова да би изразило саучешће једној држави, из онога што је посетилац даље рекао Хојосу постаје јасно да посреди није било ништа друго до налажење повода за веома важно саопштење. Наиме, Науман је одмах почeo да говори о општој политичкој ситуацији и истакао да „он лично сматра за сасвим тачно“ да се не само у немачким „војним и морнаричким круговима него и у Министарству спољних послова не држе сувише одбојно према идеји превентивног рата против Русије“. Томе је додао да са Великом Британијом Рајх сада има толико срећене односе „да се са сигурношћу верује да она неће да се умеша у европски рат“. Вративши се на ранију тему, Науман је подвукao да у Берлину располажу важним подацима о руском наоружању и да му је директор Политичког одељења немачког Министарства спољних послова Вилхелм фон Штум веома „озбиљно говорио о својој опасности, као и о томе да не сма-

тра да је рат немогућ и да, уосталом, рат 'Немачка може да има када она то жели'.⁸⁴

Схвативши куда посетилац циља, Фон Хојос му је захвалио на „занимљивом саопштењу“, чији садржај „није непожељан уколико ми из нужде морамо нешто да предузмемо против Србије“. Др Науман је Хојосов подстрек „орно прихватио“ и изнео „своје гледиште“ да је после Сарајева „за Монархију питање опстанка уколико пропусти да злочин буде кажњен и да уништи Србију“. „За Немачку“, настављао је Науман, „ово је пробни камен да види да ли Русија жели рат“ јер има места нади да ће Француска „новцем миролубиво утицати на Русију“, али „ако би ипак дошло до европског рата, Тројни савез је још увек довољно јак“. Цар Вилхелм је спреман да Аустро-Угарској пружи „сваку гаранцију, па ће чак ићи и у рат, јер увиђа опасност која прети монархистичком начелу“ од „кrvavog недела у Сарајеву“; немачко Министарство спољних послова „неће се супротстављати пошто овај тренутак сматра повољним за доношење велике одлуке“; немачко јавно мњење, које се, наравно, није могло придобити „за рат због некакве Ђаковице“, сада стоји „као један човек на страни савезника“, а он, Науман, је уосталом „утицао на целокупну немачку штампу у антисрпском смислу“. Још једном је нагласио: „Аустро-Угарска ће бити изгубљена и као монархија и као велика сила ако не искористи овај тренутак.“ Пошто му је Хојос одговорио да је за Монархију „од велике важности да поуздано зна да ли ће јој Немачка покрити леђа у том случају“, Науман је додао да ће садржај овог разговора пренети Фон Штуму.⁸⁵

⁸⁴ ÖUA 8, стр. 235–236, бр. 9 966.

⁸⁵ Исто.

Историчари су у том разговору између једног важног чиновника, надлежног за спољне послове, и једног приватног лица, без обзира на то у којој мери угледног, запазили две веома карактеристичне ствари. Прво, да је тај високи чиновник у овом разговору за свог министра спољних послова начинио изузетно дугачку белешку, додали бисмо још и са назнаком „строго поверљиво“, и друго – да је та приватна личност била, како се касније показало, тачно и подробно упућена у најповерљивију тајну спољне политике немачког Рајха.⁸⁶ То већ открива да је у питању био важан разговор. Науман се, уз то, двапут дословно позивао на једну високу личност немачког Министарства спољних послова. Проучавања откривају да је тај Науман био и пре и касније у веома поверљивим односима с руководећим личностима немачке спољнополитичке службе и да је, очигледно, био задужен да, покривен публицистичком професијом, с бечким политичким круговима одржава поверљиве али незваничне везе и доставља им оне важне поруке из Берлина које још увек нису могле бити пренесене званичним каналима. Стога је гроф Хојос његова излагања примио најозбиљније. Уз све то је, чини се, важно знати да је Наумана пред одлазак за Беч примио Фон Штум 26. јуна, а одмах по доласку у Беч, 27. јуна примио га је гроф Берхтолд.⁸⁷

Четврти дан по разговору Хојоса и Наумана у Одељење за штампу бечког Министарства спољних послова дошао је други немачки публициста, дописник листа *Frankfurter Zeitung* Хуго Ганц.⁸⁸ Он је, такође,

⁸⁶ Fischer, *Krieg*, стр. 686–687.

⁸⁷ Naumann, V., *Dokumente und Argumente*, Berlin, 1928, стр. 33.

⁸⁸ ÖUA 8, стр. 295, бр. 10 038.

носио поруку, али је и отворено казао да га је непосредно пре тога примио амбасадор Фон Чиршки и „рекао одлучно и понављајући – очигледно с намером да његова излагања пренесе [бечком] Министарству спољних послова – да ће 'Немачка подржавати Монахију колико је дуга и широка, што важи за све случајеве, а такође против Србије'“. У по-руци је даље стајало: „Царски немачки амбасадор је додао да уколико пре Аустро-Угарска крене у напад, утолико боље. Јуче је било боље него данас, али данас је боље него сутра [. . .]. Отвореније не може говорити једна велика сила другој.“ Белешка је била означена са „строго поверљиво“, а у њој је стајало да је Ганц „поверљив човек немачке амбасаде“. Гроф Форгач је ту белешку проследио грофу Берхтолду, записавши на једној цедуљи: „Учтиво достављам. Да ли треба, можда, да сутра ово у дневним извештајима оде цару и Тиси?“ Берхтолд је записао: „Веома занимљиво. Слажем се са горњим предлогом.“⁸⁹ У Бечу нису пренебрегавали значај ових порука, а Хојос и Берхтолд су највероватније хтели да их искористе за подстицање одлучних расположења.

Немачки Рајх је Аустро-Угарској скривено
Нали јасно стављао до знања да је подр-
жава. И више од тога. Није у питању било никакво разуме-
вање за рискантне потезе, чак ни охрабривање, него под-
стрекавање. Рајх је видео повољну прилику за рат с Русијом
и у обзир узимао могућност европског рата, а у вези с тим
хтео је да у своју сврху искористи догађај у Сарајеву. Пре-
столонаследникова смрт је Берлину узимана у као довољно
драматична чињеница да може добро да послужи као изго-
вор за велики политички или чак оружани обрачун Рајха са

---

⁸⁹ Исто, белешка уз бр. 10 038.

својим супарницима међу великим силама, наравно уколико би Монархија прва повукла потез нападом на Србију. У ствари, из Берлина су почели гурати Беч у рат на југоистоку да би за себе створили прилику за рат на истоку или одједном и на истоку и на западу Европе. У Бечу су хтели „мали рат“, свој обрачун са „јужним суседом“, у Берлину су, такође, хтели тај „мали рат“, али само зато да би помоћу њега добили или средство да ривалском блоку Антанте задају озбиљан политички пораз или „велики рат“, прилику за свој обрачун са источним, па и западним суседом. За Беч је у питању била балканска, за Берлин европска политичка сцена. Стога су у Берлину нестрпљиво чекали да се Беч одлучи на опасан корак.⁹

Од прилике две недеље касније, 18. јула, британски посланик у Београду јавио је Форин опису да му је високи функционер српског Министарства спољних послова Грујић рекао како његова влада „има сигурну вест да Берлин на Аустрију утиче у правцу умерености“. Добивши овај телеграм на стручну процену, експерт у Форин опису Клерк је 24. јула записао: „Господин Грујић је изнео занимљиву тврђњу о намери Немачке да умереношћу утиче на Беч.“ Затим је телеграм добио лорд Кру и он је истога дана записао: „При томе је он [Грујић] очевидно у заблуди. Било би занимљиво сазнати ко га је преварио.“⁹¹

⁹⁰ Fischer, *Griff*, стр. 15–108; Исти, *Krieg*

⁹¹ BD, 11, стр. 65, белешка уз бр. 80.

„Немачка стоји иза Монархије као њен савезник и пријатељ.“

Када је ујутро 5. јула 1914. године гроф Александар Хојос стигао у престоницу немачког Рајха с писмом цара цару и меморандумом царске владе царској влади, он је био више него добродошао својим за велике мегдане орним домаћинима. Немачка није била ни на који начин погођена атентатом на Франца Фердинанда и није могла њиме да се користи с иоле права у било коју спољнополитичку сврху, али пошто је хтела да атентат искористи за најискршантније одмеравање снага на европској сцени, њени потези су зависили од тога да ли ће Аустро-Угарска нешто озбиљније предузети против Србије. Ако је већ искоришћавање такве згоде зависило од Монархије, водећи људи Рајха могли су и хтели да је потајно подстичу на опасно дело, а разлози добре тактике су наметали да се они показују брижни за интересе свога савезника само да би одговорност за коначну одлуку лакше могли пребацити на Монархију. Видели смо како су и околишним путевима слали у Беч поруке да је прилика добра и да је треба искористити

јер се, наводно, за Подунавску царевину ради о опстанку, односно да Немачка у потпуности стоји иза сваког потеза хабзбуршке државе. Уто је у Берлин дошао емисар цара и владе Аустро-Угарске управо да би тражио безрезервну подршку за ствар коју су Вилхелм II и његови министри сами желели.

Садржај документа који је донео изасланик састојао се у захтеву Аустро-Угарске да је Немачка подржи у одлучном наступу према Србији. При том су све формулатије биле усмерене на то да се могло схватити да је у питању бар намера да се зарати, али сама реч „рат“ никде није била употребљена. Меморандум је развијао тезу да је Србију на Балканском полуострву неопходно изоловати опкољавањем непријатељски расположеним суседима, који би савезом или на други начин били повезани с Аустро-Угарском, па на тај начин и са блоком Централних сила. Стога је било речи о томе да је Румунија постала несигуран савезник, а да би Бугарску требало коначно везати савезничким уговором с Централним силама. У свему томе Монархија је тражила јасну, свестрану и снажну подршку Рајха, а посредно и да јој се призна вођство у балканским питањима. Пошто је овај текст био припремљен пре атентата у Сарајеву, у његовој коначној редакцији, извршеној после 28. јуна, било је дописано да је убиство Франца Фердинанда само последњи и изузетно речит доказ о непомирљивости Србије, те да је, како стоји у последњој реченици, „за Монархију заповеднички нужно да одлучном руком пресече нити мреже коју њени непријатељи желе да јој стегну око главе“. ⁹²

⁹² Hoyos, стр. 412; Hantsch, стр. 567; ÖUA 8, стр. 250–252, бр. 9 984 и белешка.

Парево писмо је у основи резимирало меморандум, али га је унеколико и допуњавало.⁹³ У целини је било и много оштрије формулисано. У њему је изложена намера Монахије да Србију не само изолује него и да је умањи. Писмо је, даље, доносило предлог плана по коме би Аустро-Угарска и Немачка, заједно с Италијом, требало одлучним и сложним наступом да учине све да се међусобно сукобљене Бугарска, Румунија, Грчка и Турска измире и да их затим претворе у своје савезнике. Реч је о стварању новог балканског савеза који би био повезан с Централним силама и чинио брану против панславизма. Овакав предлог тумачен је као политика осигурања мира и за Монахију и за Рајх, док је Србија оптуживана да је главна сметња одржању мира и обележена као упориште опасног панславизма и извор великих претњи Монахији и њеној династији. Отуда је као услов за остварење балканске политичке било постављено „уклањање Србије као снажног фактора на Балкану“.⁹⁴

Гроф Хојос је најпре дошао у контакт с амбасадором грофом Сеђењијем, предао му документе које је донео и усмено образложио ставове руководећих људи у Бечу. Гроф Сеђењи је сместа затражио и добио аудијенцију код немачког цара: био је позван на закуску приређену у Новој палати дворца у Потсдаму. Потом се амбасадор упутио цару Вилхелму II са оригиналима, а Хојос подсекретару за спољне послове Цимерману с преписима докумената.⁹⁵

⁹³ ОУА 8, стр. 253–261, прилог уз бр. 9 984.

⁹⁴ Исто, стр. 250–252, бр. 9 984.

⁹⁵ Hoyos, стр. 413; уп. Fellner

Главни разговор је обављен у барокним и неокласицистичким одајама царске палате из 18. века. Цар Вилхелм II је пред грофом Сеђењијем прочитao аустроугарске поруке, рекао да је и очекивао „озбиљну акцију према Србији“, упозорио да се мора имати у виду да то може изазвати „озбиљне европске компликације“ и да он не може одмах да пружи коначан одговор, пошто му је потребно да се посаветује с канцеларом Рајха. Потом су цар–домаћин и његов гост ручали. После ручка Вилхелм II је „још једном снажно нагласио озбиљност ситуације“, али само зато да би одмах овластио амбасадора Сеђењија да јави своме цару како „и у таквом случају може да рачуна на пуну подршку Немачке“. Поновивши да мора да чује мишљење свога канцелара, Вилхелм је истакао да „ни најмање не сумња да ће господин фон Бетман-Холвег бити потпуно сагласан, што нарочито важи за акцију против Србије“, и да сматра да „са акцијом не треба сувише отезати“. Тако је дошао на оно најважније што је имао да каже: Русија још увек није спремна за рат, али треба знати и то да ће и друге силе Тројне антанте „против нас водити хајку и подстицати пламен на Балкану“. Разуме веома добро, рекао је, колико је цару Фрањи Јосифу, због његове познате мирољубивости, тешко да „умаршира у Србију“, али ако су у Монархији већ „схватили нужност оружене акције против Србије“, он би био „ожалошћен кад би садашњи тако повољан тренутак остао неискоришћен“. Прихватио је и све остале ставове аустроугарске политike.⁹⁶

65

Хојос и Цимерман су разговарали дуже од једног часа. Немачки државни подсекре-

---

⁹⁶ ОУА 8, стр. 306–307.

тар је, такође, прочитао донесене документе и пропратио их напоменом да не може сам да одлучи о одговору Рајха, али је и он додао: „Ако ви нешто предузмете против Србије, то ће, са деведесет одсто вероватноће, бити европски рат.“ Хојос је записао да овај разговор може да интерпретира само у смислу „да се у Берлину очекује наш одлучан ударац против Србије и да су они спремни да нам гарантују одговарајуће покривање леђа“. Цимерман је том приликом „много говорио о борбеној спремности немачке војске, о њеној снази откако је добила нову ратну опрему“, као и то да ће Аустро-Угарска морати да се са својим „трупама потпуно ангажује на Балкану“ и да због тога „неће моћи да одвоји много војника за рат против Русије, али да то неће сметати пошто је Немачка доволно јака да води рат на два фронта“. На два фронта – то није могло значити ништа друго него рат истовремено и против Русије и против Француске. Када је Хојос на растанку рекао да су у Немачкој морали знати да „Аустро-Угарска неће мирно примити убиство престолонаследника“, Цимерман је својим одговором исказао сву жељу немачког вођства да се у овом тренутку зарати: „Да, али смо ипак унеколико страховали.“⁹⁷

Нова палата у Потсдаму и Министарство спољних послова у Вилхелмштрасе међусобно су удаљени десетак километара, али су ипак и цар и државни подсекретар били потпуно истог мишљења, мада су се тек тада први пут упознали са званичним далекосежним захтевом свог савезника. Штавише, обојица су разговор водили, у ствари, на исти начин, а делимично и допуњавајући се међусобно. То само показује усаглашеност и одређеност

---

⁹⁷ Hoyos, стр. 413–414; ул. Fellner

става у немачком вођству још пре него што су и прочитали поруку из Беча. Њих двојица су, такође, не само јасно ставили до знања да ће одговор сигурно бити повољан него су показали и високу заинтересованост да Монархија убрзо предузме ратни поход. Чак су наговарали и свог савезника на тај корак.⁹⁸

Дворац у Потсдаму остао је позорница значајних разговора и пошто га је амбасадор Сећењи напустио. Само се декор променио: у лепом и пространом дворском парку цар Вилхелм II је тог летњег поподнедана и предвечерја примио неколико најважнијих личности свог Рајха. Касније, детронизиран и у емиграцији, Вилхелм је у својим успоменама тврдио да „ни у једном од ових разговора није било говора о припреми за рат“, него је он, због повратка на одмор у Кил, „примио поједине министре да би поднели извештај о приликама у својим ресорима“ и да је то био уобичајени поступак.⁹⁹ Документи показују да је све било сасвим другачије.

Цару Вилхелму су најпре дошли канцелар Рајха Теобалд фон Бетман-Холвег и државни подсекретар Артур Цимерман. У формулатији самог канцелара договор је гласио: „Кајзер Фрања Јосиф мора да зна да ми нећемо напустити Аустро-Угарску у озбиљном часу.“¹⁰⁰ За њима је дошао министар рата генерал Ерих фон Фалкенхајн, кога је цар примио у присуству свог главног ађу-

⁹⁸ Fischer, *Griff*, стр. 60–66.

⁹⁹ Wilhelm II, *Ereignisse und Gestalten aus den Jahren 1878–1918*, Leipzig, 1922, стр. 210.

¹⁰⁰ Von Bethmann-Hollweg, Th., *Betrachtungen zum Weltkrieg*, I, Berlin, 1919, стр. 135.

танта и шефа своје Ратне канцеларије, двојице генерала. Владар је требало само да запита министра рата „да ли је војска спремна за све случајеве“, а овај је „то сасвим кратко потврдио без икакве ограде“. Истога дана је генерал Фалкенхајн о рапорту код цара писмено обавестио начелника Генералштаба генерала Хелмута фон Молткеа Млађег, који се налазио на одмору.¹⁰¹ Цар је затим примио представника Адмиралитета, морнаричког капетана Ценкера, и наредио му да својим претпостављенима саопшти какво је питање Аустро-Угарска поставила и какав јој одговор треба дати, а у вези с тим и да се „војнички мора имати у виду могућност рата против Русије – Француске“ (уз напомену да се „тaj рат чини невероватним“ јер се процењује да те две силе нису спремне).¹⁰² О тим разговорима царев главни ађутант је записао: „Код нас влада мишљење да уколико пре Аустрија нападне Србију, утолико боље, а да се Руси неће умешати, мада су пријатељи Србије.“¹⁰³

Од раног јутра, 6. јула, цар је наставио да прима високе официре, најпре адмирала Фридриха фон Капела, који је замењивао државног секретара за Ратну морнарицу пошто се државни секретар адмирал Фон Тирпиц такође налазио на одмору,¹⁰⁴ а затим генерал-мајора Фон Бертраба из Генералштаба, који је дошао уместо одсутног заступника начелника Генералштаба генерала Фон Валдерзеа.¹⁰⁵ Фон Бертраб је истога дана јавио Фон Молткеу

¹⁰¹ Geiss, *Julikrise*, 1, стр. 86–87, бр. 23a и 23b.

¹⁰² Исто, стр. 87–88, бр. 24a.

¹⁰³ Исто.

¹⁰⁴ Исто, стр. 95–96, бр. 32a.

¹⁰⁵ Исто, стр. 96, бр. 32b.

како је од цара чуо „да је цар Аустрије одлучан да провали у Србију“ и да је немачки суверен „у договору с министарствима за спољне послове и рат“ одлучио да га у томе подржава.¹⁶ Када је генерал Фон Валдерзе 8. јула, по свом повратку у Генералштаб, чуо од Фон Бертраба извештај о тренутној ситуацији, мирно је закључио да је још 31. марта те године „договорен план рада за мобилизацију“ и да је „војска као и увек спремна“.¹⁷ Пошто је Вилхелм II стигао у Кил 6. јула, он је одмах примио у аудијенцију и членог човека немачке ратне индустрије Густава Крупа. Обавестио га је о ситуацији и то пропратио трипут поновљеном фразом: „Овога пута ја нећу изневерити.“¹⁸

Канцелар Рајха Теобалд фон Бетман-Холвег је у присуству државног подсекретара Цимермана примио амбасадора Сеђењија и нарочитог изасланника Хојоса 6. јула 1914. године. Током дугог разговора који је том приликом вођен канцелар је рекао како га је његов цар овластио да нагласи да Немачка сагледава „опасност која прети Аустро-Угарској, а тиме и Тројном савезу од агитације коју воде руски и српски панслависти“, а што се Србије тиче, није у надлежности Рајха да заузима став према питањима која постоје између ове земље и Аустро-Угарске, али да цар Фрања Јосиф може бити сигуран да ће Вилхелм II, „са гласно својим савезничким обавезама и свом старом пријатељству верно стајати на страни Аустро-Угарске“.¹⁹ Стили-

¹⁰⁶ Исто, стр. 97–98, бр. 33.

¹⁰⁷ Исто, стр. 96–97, бр. 32c.

¹⁰⁸ Fiscsher, *Krieg*, стр. 692.

¹⁰⁹ AA-Bonn, Oxford, 96, Deutschland 128, Nr. 8 geheim, Bd. I, канцелар Министарству спољних послова 6. јула 1914.

зовано званично саопштење је у разговору било допуњено и Сеђењи је известио Берхтолда да „можемо са сигурношћу рачунати да Немачка стоји иза Монархије као њен савезник и пријатељ“, те да немачки савезници виде да је „наше тешкоће на Балкану најбоље и најдоследније решити нашим најбржим наступањем против Србије“.¹¹⁰ Када је гроф Хојос рекао да „ми оружани поход на Србију сматрамо пре или касније неизбежним, али да смо спремни да се најпре позабавимо повезивањем са Бугарском уколико би за Немачку, с обзиром на европске прилике, повољнији био неки каснији тренутак“, Фон Бетман-Холвег је одговорио: „Није ствар Немачке да Аустро-Угарској даје савете у погледу њене политike према Србији“ она ће на сваки начин Монархији „свом својом силом покрити леђа“ и испунити своје савезничке обавезе. Међутим, у погледу опортутности тренутка његово лично мишљење било је: „Ако је већ рат неизбежан, садашњи тренутак је повољнији од било ког каснијег.“¹¹¹

Због доброг стручног вођења дипломатских разговора Немци су представницима Аустро-Угарске најпре говорили да је искључива надлежност Беча да одреди политику Монархије према Србији. То, као и упорно наглашавање, па и пренаглашавање да свом силом и потпуно стоје уз своје савезнике у ствари је наговештавало да таква подршка важи најпре, а можда и само за најриксантнију политику. Зашто би иначе примали неограничену обавезу ако тиме нису хтели рећи да Аустро-Угарска такво

---

¹¹⁰ HHStA-Wien, PA. I, K. 512, извештај од 6. јула 1914.

¹¹¹ Hoyos, стр. 414–415.

држање Немачке треба да искористи за оружани обрачун са Србијом? Да је тако, показује то што су и Вилхелм II и Фон Бетман-Холвег и Цимерман износили и понављали „лично убеђење“ да је оружани напад једини прави потез и да га треба извести што пре. При том су Немци први употребили реч „рат“, што је значило да су се везали за тон аустроугарских порука и своје савезнике на тај начин обавезивали на рискантну одлучност. Они су такође, одмах урачунали и могућност европског рата и показали да ту могућност чак сматрају пожељном, мада су рачунали и с тим да Русија и Француска неће неспремне прихватити оружано одмеравање снага и да ће, као и 1908–1909. године, прогутати горку пилулу новог тешког политичког пораза.

Одлучност најмеродавнијих представника Райха да стоје у потпуности иза ратоборне политике Монахије назvana је у историјској литератури „бланко чеком“ – и тај израз се веома раширио. Чини се, ипак, да је у питању била једна од оних на брзину створених и звучних крилатица које су само на први поглед биле тачне. Ако се жели остати при тој терминологији, онда је реч о попуњеном чеку, издатом строго наменски, тј. о чеку који важи само за аустроугарски оружани наступ против Србије. Наиме, немачко војство је својим држањем током целог месеца јула недвосмислено показало да не дозвољава да Аустро-Угарска пропусти ову прилику. Тако је у Потсдаму пала коначна одлука о рату и, ма колико су и остали дани јула 1914. били својеврсни, изузетно испуњени, значајни и занимљиви, у питању је било само претварање те одлуке у историјску стварност.

* * *

У недељу, 28. јуна 1914. године у Сарајеву је убијен аустроугарски престолонаследник; у петак, 3. јула, у Бечу је одлучено да се Берлин званично упита да ли подржава Монархију и у случају да она изабере најоштрији наступ према Србији; у недељу, 5. јула, немачки Рајх је неслужбено, а у понедељак, 6. јула, и службено обећао пуну подршку и у случају свих могућних ризика – и то на начин којим је, у ствари, подстрекавао на рат; у уторак, 7. јула, Заједнички министарски савет Монархије одлучио је да тај рат и поведе, са чиме се у четвртак, 9. јула, сагласио и цар Фрања Јосиф. У међувремену су у водећим круговима и Монархије и Рајха преовладала најратоборнија расположења.

Гроф Хајнрих фон Лизов, амбасадор у пензији и човек најуже елите аустријског друштва, који је до пролећа 1913. године био у аустроугарској спољној политичкој служби, овако је описао атмосферу у престоници Монархије током јула: „У Бечу се и надаље чврсто држало судбоносне илузије да ће конфликт [тј. рат против Србије] бити 'локализован'. Али истовремено се боље од сваког посматрача са стране знато за стално јачање процеса распадања Монархије, па се у рату, макар то морао бити и светски рат, видело једино средство да се удахне нови живот болесном и од старости слабом државном организму. Кроз дуге ходнике Сиве куће [Министарства спољних послова], кружило је судбоносни шлагворт 'челично купање'. Некакво лакомислено шовинистичко расположење било је уочљиво у свим круговима бечког становништва. Песма *Принц Еуген*, олујно поздрављена, одјекивала је непрестано, а јаке страже морале су да штите српско посланство од демонстрана-

та. Штампа је добила миг да пише у патриотском духу, што су ревносно прихватили сви листови, а једини изузетак био је *Zeit* [. .]. Штампа је, по жељи с највиших места, свакодневно сипала уље на ватру [. .]. Пред иностраним представницима могао је да буде употребљен аргумент о 'притиску јавног мњења' са извесним изгледом на успех, аргумент који иначе није радо био изговаран у министарским собама на Балплацу. Пред немачком и – *mirabile dictu* – италијанском амбасадом сваке вечери су давани бучни докази симпатија, пред првом сигурно спонтано, али тешко да је исто тако било и пред другом!"¹¹²

Пrolазило се, у ствари, кроз фазу припреме изненадног, али и најоштријег иступања на међународном политичком пољу и, последично, брзе објаве рата Србији, све уз рачунију да ће у случају проширења ратног сукоба одговорност пасти на противнички блок држава или на поједине од њих. Десетак дана који су протекли од 28. јуна до 8. јула откривају да је атентат у Сарајеву био само добар повод за Аустро-Угарску и Немачку, да су мотиви рата били другачији, а при том они аустро-угарски потпуно различити од немачких. На основу ображења која су давана, за Монархију је најважније питање било коначно одстрањење независне српске државе, али уз снажно истицање циљева целокупне балканске политичке који су били бар равноправно, ако не и више истакнути у поређењу са саставницом очувања интегритета Монархије. За Рајх је у изгледу била прилика да се у најповољнијем тренутку на пољу европске политике одmere снаге с ривалским блоком великих сила, посебно са Русијом. Сматрало се, на-

---

¹¹² Lützow, стр. 222–223.

име, да ће моћи да се постигне најмање важна политичка, а у најбољем случају и војна победа над Антантом, пре свега над Русијом и Француском. Међутим, ипак је, у суштини, постојао заједнички мотив: успостављање хегемоније Централних сила на Балканском полуострву и сламање Србије која се томе противила.

Због тога је потребно сагледати објаву рата од 28. јула 1914. године у светлу општих околности. Најпре пада у очи то да су се односи између Аустро-Угарске и Србије током више од десет година стално погоршавали и да су из Беча у више махова стизале не само претње Србији ратом него је и неколико пута објављивана мобилизација (у пролеће 1909, у зиму 1912–1913, у јесен 1913). Сигурно је да се криза, изазвана убиством Франца Фердинанда, ни у ком случају не може тачно разумети без овог ширег оквира. Даље, Србија је у лето 1914. године – и поред свог престижа стеченог војним успесима у два балканска рата и појачане улоге у југословенском покрету – била не само мала и слаба у поређењу са Аустро-Угарском него и толико исцрпљена недавним тешким војевањима, па је било искључено да жели заштравање односа са својим великим северним суседом. Умесно је зато запитати се: зар Монархија доиста није имала других могућности, осим рата, да трајно среди своје односе са Србијом – без обзира на то колико јој је та мала држава тада сметала?

Овде треба поставити и неколико ширих питања. Ако је Србија, објективно слаба и мала, проглашена за велику опасност по циновску Монархију, зар нису узрок томе биле најпре унутрашње слабости саме хабзбуршке државе, које су настале без икаквог учешћа Ср-

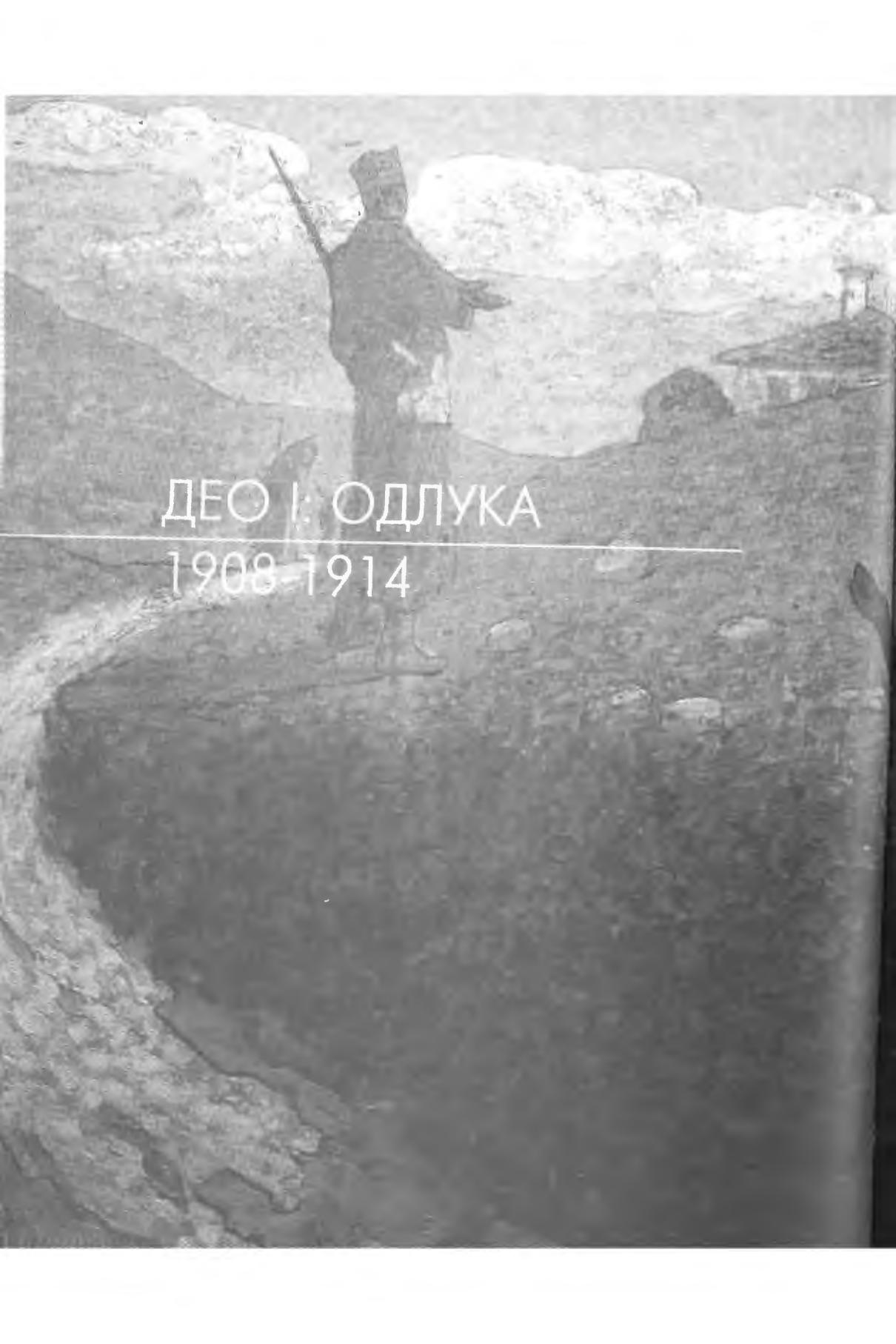
бије? Из међународне историје хабзбуршког царства познато је да оно није имало значајног спољнополитичког успеха током неких тридесетак година које су претходиле избијању Првог светског рата, а да је у трећој четвртини 19. века доживело тешке ударце стварањем Италије и Немачке. Због тога се намеће питање: није ли поход на Србију само закаснели покушај постизања моралне и материјалне надокнаде нарачун трећег, који је мали и слаб? Мотиви за рат, које наводе меродавни кругови Монархије, великим делом били су дефанзивни, али ипак – зар није, с обзиром на све околности, у ствари била реч о офанзивном потезу? Овим питањем отвара се и комплекс целокупне аустроугарске политике према Балканском полуострву и намеће следеће питање: зар нису, у ствари, била права и пресудна она образложења рата која су говорила о жељи за постизањем хегемоније на Балкану? Другим речима, зар одлука о објави рата није, у ствари, проистекла из низа разлога насталих много раније, од којих је део припадао целини дотадашњих односа Подунавске царевине и „Савске краљевине“ (како Србију понекад називају у аустроугарским документима), а део општим спољнополитичким и унутрашњополитичким приликама Монархије током неколико деценија?

„Сламање“ или „одстрањење“ Србије“ такође су изрази који недовољно јасно одређују ратни циљ, тим пре што се прибегло употреби оружја. Унутар тих формулатија налазе се многобројне могуће алтернативе, које се крећу од приморавања Србије на пријатељску политику према Монархији а да интегритет те балканске државе не буде окрњен и да њен суверенитет буде у знатној мери очуван, преко различитих степена њеног умањивања и подвлашћивања и, на крају, до њеног потпу-

ног уништења. Свако умањивање, опет, садржи и могућност веома различитих територијалних планова и узимање у обзир мањег или већег броја држава које би у томе требало да учествују; свако крењење суверенитета значило је, природно, и читаву скалу могућности степена и врсте подјармљивања. Чак је и само уништење Србије као државе претпоставља-ло један јасан и подробан план како би се и у чију корист то спровело. Да све буде јасније као тематски проблем ове књиге, потребно је упозорити да је постигнута сагласност за аустроугарски „мали рат“ против Србије и немачки „велики рат“ против Русије и Француске. У сваком од побројаних могућих решења регулисано је питање посебних интереса сваке од двеју Централних сила, а поред тога и могућност да једна другу приволе, наведу или присиле на неко решење које одговара једној од њих. Све је било уголико сложеније што су се у то уплатиле и њихове стратегијске тежње, као и њихове могућности да их остваре с обзиром на отпоре на које су морали рачунати на међународној сцени – политичке или војне.

Много шта указује на то да је опредељење две царевине за рат суштински прошло из ранијег историјског развоја и много ширих узрока него што је погибија Франца Фердинанда у Сарајеву. Брзо прихваћен закључак да се Србија „одстрани“ претпоставља могуће постојање раније донете одлуке о томе. И заиста, таква одлука је као спољнополитичко усмерење већ дugo постојала пре него што је погођен метком пао Франц Фердинанд. Она је била чак и записана у службеним документима још у лето 1908, у предвечерје анексије Босне и Херцеговине. Тако цела прича, у ствари, почиње шест година раније.

ДЕО | ОДЛУКА

1908-1914

„Основе

(лето 1908 – пролеће 1909).“

80

Криза која је у јесен 1908. године избила због аустроугарске анексије Босне и Херцеговине већ је у политичким схватањима у време Првог светског рата била оцењена као коначна прекретница у међународном политичком животу – да је њоме почео развој догађаја који је одвео непосредно ка ратном разрешењу дубоког сукоба између два блока великих сила. Та схватања је касније широко прихватила и историјска наука. Подробнија и посебна истраживања само још више потврђују да је то оправдано. Када је реч о односима Аустро-Угарске и Србије, та велика међународна криза довела је до коначног расцепа између ове две државе, али и до великог уплитања Немачке у њих, као и до стварања оне чврсте заједничке основе даљих стремљења и деловања Централних сила, која је и касније имала своју изузетно важну улогу.

У лето 1908, када је Аустро-Угарска почела да врши непосредније припреме за анексију две покрајине у средишту Балкана, односи између ове

велесиле и Србије улазили су у шесту годину све већих сукоба. Царински рат, који је Беч објавио Београду, трајао је већ две и по године, а вишедеценијска спорења око Босне и Херцеговине постала су изузетно заоштрена. Ипак, тај сукоб Подунавске царевине и њеног јужног суседа је своју изузетно велику улогу стекао тек у оквиру целокупне политичке ситуације у којој се Монархија налазила почетком 20. века.

AМонархија се нашла у кризи коју су проузроковале многобројне чињенице. Кад је у питању унутрашња политика, најочигледније је било јачање националних покрета који су наговештавали да будућност доноси дезинтеграцију ове царевине настањене многобројним народима. Велика група разних словенских народа, а такође и Румуни, тражили су националну равноправност. Од *Нагодбе* из 1867. године, Мађари су, као један од два (уз Аустријанце) повлашћена народа, захтевали проширење својих права до потпуног осамостаљивања од Беча – и тако су управо били на дневном реду мађарски захтеви да буде уведена царинска граница између Мађарске и Аустрије, да Мађарска има своју војску, да међународне уговоре посебно потписује Аустрија, а посебно Мађарска итд. Упоредо су све оштрији били друштвени сукоби између, с једне стране, аустријске и мађарске аристократије по крви, водећег слоја царевине који је уживао све благодати живота, за себе резервисао водећа места у држави и био спреман да у друштвену елиту прихвати једино представнике крупног капитала, и, с друге стране, свих нижих и сиромашнијих слојева, посебно радништва. На политичкој сцени ово стање се исказивало тако што је племство водило државу, а наспрот њему је постојала једна од највећих европских социјалдемократских странака тога времена. Ову ситуацију описао је престолона-

следник Франц Фердинанд у једном писму из првих година 20. века: „У Монархији се све више и више заоштравају сукоби. У Мађарској ми непосредно идемо у револуцију јер у овом делу државе на застрашујући начин превагу добијају сепаратистичке националне тежње. Такође рушилачке социјалистичке идеје освајају терен у низим круговима становништва, посебно међу радницима.“¹

Aустро-Угарска није имала неке видљиве, велике и непосредне проблеме на међународном плану, али је њена владајућа елита схватала да су прилике далеко од ведрих јер је констатовала да Монархија губи престиж европске силе. Према унутрашњости Европе била је ограђена Русијом на северу, Немачком на западу и Италијом на југу. Њено већ вишедеценијско опредељење за савез с Немачком и Италијом није одлучујуће доприносило јачању спољнополитичког положаја. Италија се за тај савез везала само да би, због сукоба око Средоземља, у Немачкој имала подршку против Француске, па и Велике Британије, док је према Аустро-Угарској задржавала однос конкурента и на Јадранском мору и на Балканском полуострву. Када је реч о Немачкој, она је била најпоузданјији аустроугарски савезник, али је, парадоксално, управо од ње долазила највећа опасност по независност Монархије пошто су пангерманске тежње и планови о „великом привредном простору средње Европе“, које је Рајх гајио, показивали да ова сила жели да себи најпре приклучи државу Хабзбурга. А остајање у групи с таквим савезницима наметало је конфронтацију са Антан-

---

¹ Islamov, T. M., „Aus der Geschichte der Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn am Anfang des 20. Jahrhunderts“, *Österreich-Ungarn in der Weltpolitik 1900–1918*, Berlin, 1965, стр. 120.

том, па се у Бечу морало убудуће рачунати са противницима и у супарничком и у сопственом блоку. Ситуација је постала утолико тежа уколико је Монархија губила корак у модерном привредном развоју, док је немачки Рајх доживљавао буран економски напредак. Поред тога, у току је било немачко привредно продирање у Аустро-Угарску, које је претило да створи претпоставке за потчињавање. С друге стране, у Монархији су све већу улогу имале и француске банке.²

Пrekривено низом политички и привредно слабих а културно заосталих малих држава, чинило се да Балканско полуострво пружа Монархији једину могућност. Истина, она је на Балкану морала рачунати са изузетно јаком тежњом балканских нација за самосталним државним животом, али је њено вођство очигледно сматрало да то није нека велика препрека. Међутим, Србија је већ доказивала да није тако иако се није радило о некаквом изузетном отпору те државе, без обзира на њену тадашњу жилавост, него о деловању два друга комплекса фактора. Први комплекс чинили су спољнополитички фактори, јер се Аустро-Угарска на Балкану сучељавала најпре с руским интересима, а такође, нарочито као немачки савезник, и са интересима остале две силе Антанте – Француске и Велике Британије. Поред тога, она се на привредном пољу сусретала с надмоћном конкуренцијом француског финансијског и немачког трговачког капитала. Други комплекс чинили су унутрашњополитички фактори, који су, опет, били двоструки, јер је свако сукобљавање Подунавске царевине с балканским државама за њен владајући слој значило и изазивање озбиљних неспоразума, ако не и сукоба, с националним

---

² Fischer, *Krieg.*

покретима у сопственим границама и са социјалдемократијом.

У време тако дубоке кризе мађарско племство тражило је могућност за обезбеђивање своје историјске будућности у заступању националних тежњи, али је истовремено, потпуно противречно, морало да се као савезници држи аустријског племства и династије Хабзбурга. Аустријска аристократија, традиционално срасла с кућом Хабзбурга и њиховом државом као великим силом, тражила је своју могућност да историјски преживи не само у очувању независности и интегритета Монархије него и у њеном јачању и ширењу, па је, у вези с тим, видела излаз најпре у спољној политици и то на Балкану. Ту је најозбиљнију тешкоћу представљало настојање Србије да се отмене из интересног круга и њено повезивање с југословенским и српским националним покретима који су деловали у границама саме Аустро-Угарске. Због тога је овом проблему дат прворазредан значај међу проблемима које је требало решавати. Ипак, у реду потеза најпре је долазила анексија Босне и Херцеговине, две покрајине које је Аустро-Угарска држала под својом окупацијом на основу одлуке Берлинског конгреса из 1878. године и којима је током протеклих тридесет година управљала тако што је прекинула све њихове политичке везе с њиховим стварно само привидним сувереном – са султаном.

Неколико наведених реченица из престолонаследниковог писма само су један од доказа да постоји свест о кризи у редовима оних који су жељели да очувају хабзбуршку државу. Из те свести проистекла је намера да се нађе излаз уз помоћ нових људи дораслих

тешкоћама и способних да створе одговарајуће концепције политичког рада. До смене руководећих људи дошло је током 1906. године. Најпре је за председника аустријске владе био постављен барон Владимир фон Бек, а онда је до најзначајнијих промена дошло током јесени, када су на централна руководећа места Монархије дошли барон Алојз Лекса фон Ерентал, као министар спољних послова и тиме председавајући Заједничког министарског савета (26. октобра), генерал Франц фон Шенајх, као министар рата (такође 26. октобра), и генерал Франц Конрад фон Хецендорф, као начелник Генералштаба (24. новембра). Упоредо је снажно појачана улога надвојводе Франца Фердинанда у државним пословима.

Међу новим кормиларима хабзбуршке државе средишња личност и по способностима најистакнутији човек био је сигурно барон Алојз фон Ерентал. Његов долазак на водеће место аустроугарске спољне политике један савременик је окарактерисао као догађај који је представљао „нешто више од смене личности, чак и нешто више од смене система“, односно као догађај „са историјско-филозофском дубином“. ³ Историчари се све више слажу са чињеницом да се никако није радило само о смени једног министра другим већ да је то био почетак одлучног преласка на активну империјалистичку политику, и то политику усмерену према Балканском полуострву.

85

Крајње конзервативан по убеђењима, чак „изразит реакционар“, како су га у тре-

---

³ Freiherr von Musulin, *Das Haus am Ballplatz*, München, 1924, стр. 156–159.

нутку примања дужности министра окарактерисали у берлинском Министарству спољних послова,⁴ барон Фон Ерентал био је дубоко одан идеји Хабзбуршке монархије и зато спреман да енергично тражи путеве њеног поновног јачања. Али као даровит и искусан човек схватао је да мора улазити у ризике, и то само под условом да при том не изгуби надзор над приликама. Аустроугарски дипломата Ернст Кормонс забележио је Еренталове речи које омогућавају да се тачно схвати његова политика у целини, мада их је, како записивач каже, изговорио у сасвим одређеном тренутку, „након срећног окончања тешке политичке кризе изазване анексијом Босне“, када је „стајао на врхунцу свог угледа и своје самосвести“. Те речи садржале су дубока министрова уверења: „Лажне профете тврде да распад Монархије лежи у природном развитку Европе; али ова царевина не може, не сме да пропадне [. . .]; она је само болесна од оскудице акције; акција је све, из акције израста вера, а вера се преноси на иностранство.“ Следећи део записане изјаве је најнепосредније проистицао из искуства последње кризе, али се у њему управо и налази сва прорачунатост и осећање за стварност који су били стално присутни у Еренталовој спољној политици: „Заплети који су нам претили“, говорио је он, „прелазили су наше снаге [. . .]. Претио нам је рат на три фронта. Против Русије, Србије и, вероватно, Италије.“ Отуда, „ја сам био одлучан да по сваку цену избегнем рат. Мој последњи излаз је био да позовем неку неутралну силу да посредује и да се подвргнемо одлуци једног међународног конгреса [. . .]. У садашњој међународној ситуацији ми себи не можемо да дозволимо рат.“ При том је сматрао да се „један европски рат не може избећи дуже од пет до десет

⁴ Исламов, Т. М., н. д., стр. 122, напомена бр. 30.

година", али да је најважније то да „овај будући европски рат не сме ни у ком случају да произиђе из неког питања које се нас тиче. То треба да остане чврсто начело наше политике. За нас би било најповољније ако би се сукоб развио из немачко-енглеских супротности.“⁵

Ово сведочанство допуњује други један савременик, италијански дипломата гроф Карло Сфорца. На начин својствен увереном савременику – сведоку историје, он каже да је Еренталова смрт „била судбоносна по ствар мира“. Међутим, Сфорцино сведочење је занимљиво и зато што указује на још једну саставницу Еренталове спољне политике о којој у Кормонсовим записима ништа није речено, тј. да је барон Фон Ерентал „био први и једини аустријски државник после 1870. који се усудио да мисли и води политику лојалну према Берлину, али независну од Берлина; једну политику *d'égal à égal*, у којој Аустрија није била само 'brillant second'“. Сфорца је, такође, тачно одредио идеолошко-социјалну и социопсихолошку позадину Еренталовог односа према Немачкој: „Не би имало смисла, наравно, тражити у овом његовом поступку неки облик патриотизма, онаквог као што се он схвата у једној националној држави. То је заиста био патриотизам створен из традиционалне појалности према кући Хабзбурговаца“; односно: „Било је Аустријанаца који су били само Аустријанци и који, иако су говорили немачки, нису имали у себи ничег германског. То су били припадници једне аристократске касте коју су Хабзбурговци сабрали током векова из племићких породица Европе.“⁶

⁵ Cormons, стр. 114–115.

⁶ Sforca, K., n. d., стр. 59–70.

Политика коју је оличавао барон Фон Ерентал била је у својој бити политика аристократије везане за двор Хабзбурга. Тако је Ерентал анекцијом Босне и Херцеговине само остварио дубоку и широко распострањену жељу тога слоја. Сфорца тачно каже да Ерентал „није имао шта да бира када се, поводом младотурске револуције, у лето 1908. свим присталицама гвоздене руке у Аустрији учинило да је дошао час да се Босна и Херцеговина [. . .] присаједине Хабзбуршком царству“. Међутим, оно што је било карактеристично за Еренталово министривање јесте тежња да своју политику испуни делатношћу, а ту делатност он је одредио једном јасном концепцијом. Битна саставница те концепције била је у томе да Монархија не сме да се изложи опасностима које собом доноси један велики рат, мада мора да има јасне и крупне циљеве које треба да постигне и уз ризик. Суштина концепције састојала се у томе да Монархија мора да очува самосталност према Немачкој, да чак и у случају да дође до европског или светског рата нема обавезу да у њега уђе као немачки савезник. Реч је била о политици којом би се Монархија доказивала као велика сила средствима дипломатских и политичких притисака, а по потреби и уколико дозволе околности, оружаним акцијама, док је њен прави циљ био учвршћивање царевине у постојећем кругу великих европских сила, а то значи и учвршење аристократије као водећег слоја аустроугарског друштва. Била је то, истовремено, и веома рискантна политика. Пошто је ризик био свесно урачунат, Монархија је тражила и изузетно способно вођство које би црвоточну царевину успело да проведе кроз сва искушења која су повратно претила од њених сопствених, самосталних и одлучних међународних иступа.

У то време је међу чиновницима у спољнopolитичкој служби образована група од релативно млађих службеника који су одушевљено прихватили Еренталову политику, а самог министра узели као свој велики узор. Реч је о тридесетчетвртогодишњем грофу Александру Хојосу, тридесетосмогодишњем грофу Јохану Форгачу, четрдесетогодишњем барону Александру Мусулину и другима. У својим белешкама из априла 1909. године Фон Хојос је хвалио „доследност и логичност“ с којима је Ерентал водио спољну политику Монархије током анексионе кризе.⁷ Фон Мусулин је управо био тај који је Еренталов долазак за министра видео као промену са „историјско-филозофском дубином“. Реч је о племићима – у складу са наведеном опаском грофа Сфорце – различитог етничког порекла, који су и по породичној традицији и по личном опредељењу своје животе посветили верној служби Хабзбурзима и конзервативној царевини феудалног порекла и основа. По томе је ова група била само типичан део бирократије ха-бзбуршке државе, али је утолико карактеристична што је на деликатним должностима у Министарству спољних послова прихватила тезе о одлучном акционом наступу Монархије и временом постала све утицајнија на држање Аустро-Угарске у међународној политици. Савремени аустријски историчар Фриц Фелнер их је окарakterисао као „младе лавове“, што сличковито казује о њиховом начину наступа, али и о њиховој улози. И заиста, током свих тих година, од Еренталовог доласка за министра до избијања Првог светског рата Хојос, Форгач и Мусулин били су стално међу најделатнијим људима Министарства спољних послова. То је још више дошло до

---

⁷ Fellner, стр. 390–391.

изражаја после Еренталовог одласка с положаја. Питање је само шта су они као следбеници разумели од Еренталових идеја и у којој мери су били способни да се њима служе, колико су, када их више није водио Ерентал, имали мудрости да буду одлучни а да истовремено схватају опасности које прете, да знају где је граница коју не смеју прећи како не би угрозили интересе Монархије.

III ест месеци по доласку на место министра барон Фон Ерентал је саставио три тајна меморандума, који су били датирани 5. фебруаром 1907. године.⁸ Ти меморандуми јасно потврђују оно што се из целог рада овог министра иначе може закључити, тј. да је политику Монархије желео да заснује на јединственој концепцији по којој би, као међусобно нераздвојна, била обухваћена спољна и унутрашња питања земље и складно којима би били постављени сасвим одређени, такође међусобно повезани, циљеви. Та концепција требало је да послужи као политички програм за акцију.

У средиште концепције, као најважнији проблем, биле су стављене све јаче мађарске тежње за изменом *Нагодбе* из 1867. у смислу осамостаљивања Угарске као дела Монархије, али мађарски захтеви били су сагледани у светлу њиховог утицаја на „слабљење положаја Монархије као велике силе“. Као непосредно повезани с овим у обзир су били узети и јачање југословенског покрета унутар хабзбуршке државе и балканска политика. У коначној линији сва решења била су подређена једном циљу: јачању положаја

---

⁸ Wank, S., "Aehrenthal's Programme for the Constitutional Transformation of the Habsburg Monarchy: Three Secret Mémoires", *The Slavonic and East European Review*, Nr. 97 (1963), стр. 513–536.

Монархије као велике силе. Значајно је запазити да се управо југословенско питање желело искористити као основно средство за постизање тог најважнијег циља, а да је тек у том оквиру известан значај добијао проблем Србије.

Концепција је полазила од потребе да се поставе позитивни циљеви спољне политике, па је поглед усмераван према Балканском полуострву јер се ценило да ће у догледно време бити отворено питање опстанка Турске у Европи и да се зато „више неће моћи водити политика *status quo*-а на Балкану“. Међутим, право полазиште било је у томе да „у државном животу Монархије већ читав низ година стоје у средишту расправа многобројни проблеми чије се решавање више не може дugo одлагати“, тј. да је неопходно „тежити државнopravnom uređenju које ће бити у складу са интересима династије, уз уважавање међународног положаја Монархије као велике силе и, такође, спољнополитичких прилика“. Отуда се тражило усмеравање снага на „отклањање свакодневних брига око опстанка Монархије као велике силе“ и на проналажење могућности за „мирани рад у интересу Монархије као целине“. Због тога би за постизање основних циљева било битно да не буду прихваћени мађарски захтеви, али би се, зауврат, Мађарској морала испунити друга једна жеља, наиме да у њене границе уђе Далмација, која је тада била под Аустријом. Тако би се у саставу Мађарске нашла „троједина краљевина“ Хрватска, Славонија и Далмација, што би је даље запослило на решавању проблема националних покрета међу југословенским народима и, такође, непосредније сукобило са Србијом, а истовремено би је учинило и поморском земљом: изишла би – уз *corpus separatum* Ријеке, који је имала од 1868 – на Јадран и тако би на њу пао значајан део терета сукоба из-

међу Монархије и Италије око овог мора. И једно и друго би последично уродило већом заинтересованошћу Мађара да ојача целина Монархије јер би морали да траже већи ослонац на Аустријанце.

Према овој концепцији, било је, „с тачке гледишта и спољних и унутрашњих интереса“, неопходно „постићи позитивну конструкцију југословенског проблема“. Наиме, предлагало се излажење у сусрет тежњи Југословена за ује дињењем, али само тако да они остану под суверенитетом Монархије и у границама њеног мађарског дела. Тиме би унутар хабзбуршке државе била створена „југословенска група“, али не само од оних југословенских становника који су већ живели у Далмацији, Хрватској и Славонији (Словенци и Срби у јужној Угарској нису били поменути, мада се може претпоставити да су ови последњи узимани у обзир) него и од оних у Босни и Херцеговини. То је, опет, значило да треба извршити анексију ових двеју покрајина и у меморандумима се каже да долази „тренутак за припајање Босне и Херцеговине Тројединој краљевини, чиме би било завршено стварање хрватско-српске групе са средиштем у Загребу“. Хрватско-српско приближавање, које је било у току и које је изражено у недавној *Ријечкој резолуцији*, било је зато цењено као политички повољно и корисно за стварање „југословенске групе“, али уз услов да треба радити на томе да „јачање хрватско-српске мисли буде укључено у оквире Круне Светога Иштвана“, тј. Мађарске, и уз „чврсто држање у виду“ да је потребно подржавати га на основама јачања „католичке мисли“.

Од ове концепције очекивани су не само унутрашњополитички него и спољнопо-

литички плодови. Унутрашњополитички узето, „стварање јаке југословенске групе у оквирима Круне Светог Иштвана неће дозволити јачање мађарске мисли, него ће Монархију одвести у ону колотечину која је вероватно најприкладнија за њен развитак, у колотечину тријализма“. Спљнополитички плодови ове концепције били би двоструки. На тај начин би најпре био разбијен југословенски покрет, односно сломљен онај југословенски покрет који је усмерен против интегритета Монархије. Према процени овде датој, „сигурно да не треба сувише високо ценити великосрпску пропаганду саму по себи“ јер се њен утицај састоји у томе што она „наилази на већ ојачале националне покрете како у Хрватској, тако и у окупираним областима [Босни и Херцеговни] и у Далматији“. Потребно је пак „словенски елемент на југу Монархије груписати на такав начин да се у њему нађе противтежа привлачној снази Београда“, односно помоћу „гравитационог центра у Загребу створити природну противтежу оном покрету који полази од Београда и са Цетиња и настоји да у великосрпску интересну сферу увуче хрватске и окупиране области“.

Унутрашњополитичко преуређење требало је да ојача међународну позицију Аустро-Угарске, с тим што би решавање југословенског питања послужило „припремању повољног обликовања односа на јужним границама Монархије у случају рушења турске власти“, тј. у „интересу јачања наше позиције сile на јужним границама Царства“ и „осигуравању и за далеко будућност утицаја Монархије на калијама Оријента“. Стога је, кад је у питању Србија, ова концепција садржала и једну офанзивну саставницу: „Наши односи са овом државом требало би да доживе потпун заокрет. Док ми данас морамо тежити да се

према могућностима одбрамимо од великосрpsке похлепе, дотле ће југословенска група, од нас створена и под штит Иштванове Круне стављена, уколико сама стекне велику привлачну снагу, привући Посавску краљевину која неће моћи дugo да се опире. Привредно узето, ова привлачна снага испољиће се тако што ће сама Србија пре или касније бити принуђена да тежи укључењу у аустроугарску царинску унију.“

Била је то доследна и логично развијена концепција која је стварала основу за дељење, подређена очувању Монархије као европске велике силе и путем унутрашњополитичког преуређења и путем продора на Балканско полуострво. У ту концепцију намеравало се укључити и решење југословенског питања унутар хабзбуршког суверенитета, што је, опет, претпостављало анексију Босне и Херцеговине, па и неко будуће увлачење Србије у домен хабзбуршке моћи, али само посредством југословенске идеје и помоћу привредних средстава. Изричито и прећутно је далекосежна опасност по Монархију од Србије била оспорена јер је прави проблем постојао управо унутар саме Монархије. С друге стране, ова истину целовита замисао била је заснована на великодржавној основи једне царевине и створена на спорној претпоставци да ће Хабзбурзи и око њих окупљено најкрупније племство, најпре оно у државној служби и спремно да следи Ерентала, бити у стању да наметну решења за која се могло рачунати да ће сигурно наћи на најснажнији отпор другог сувласника власти – мађарског најкрупнијег племства.

Међу новим руководећим људима из 1906. године била је, уз барона Фон Ерентала,

још једна веома јака личност која је на свој особит начин у изложена стремљења уносила гледишта једног другог, та-кође важног круга владајућег слоја. Реч је о новом начелнику Генералштаба генералу Францу Конраду фон Хецендорфу. Био је то типичан представник дела племства окупљеног око куће Хабзбурга, али војник по занату. Животно гесло тог слоја записао је сам генерал Конрад доцније, када је као пензионер и веома стар човек лутао парковима Беча (који више није био царска престоница) и за себе бележио сећања на прошло време испуњено драматичним догађајима. У тим бе-лешкама могу се наћи и следеће реченице: „Ја сам сав свој живот посветио владарској кући Хабзбуршке монархије“; или: „Можда је мој рад био само низ заблуда, али је сигурно да је реч и о низу непоколебљивих напора да из најдубљег убеђења служим својој старој отаџбини и својим царским господарима.⁹ И заиста је Конрадов живот био типичан пример живота високе официрске касте Монархије, која је смилао свог рада налазила у задовољству да буде царски слуга. Ако се овде уопште може говорити о неком патриотизму, онда је то могуће само на начин на који је гроф Сфорца говорио о Еренталовом патриотизму. Била је то, у ствари, верност вазала сизерену или, у модерном смислу, верност апсолутистичкој држави богомдане династије.

Kао и Ерентал, и генерал Конрад је тежио концепцијским решењима проблема хабзбуршке државе, али је Ерентал, политичар и дипломата, узимао више чињеница у обзир, видео више начина како се до циља може доћи и био свестан опасности, док је Конрад, као

⁹ Von Hötzendorf, Conrad, *Private Aufzeichnungen*, hrsg. Peball, von K., Wien, 1977, стр. 29–64.

војник, знао само за онај једини пут најодлучнијег наступања, и то по сваку цену. Ерентала је могуће описати као мислиоца праксе спасавања Монархије империјалистичким наступањем према Балкану, а за Конрада се може рећи да је био заступник безобзирног наступања тог империјализма. Ерентал је, такође, био личност која је могла да усмерава и води, док је Конрад, пре свега, био представник најрадикалнијих у кругу највиших официра. У сваком случају, моћ утицања и једног и другог није била само у њиховим личностима него и у томе што су својим радом и гледиштима изражавали уверења утицајних група и кругова унутар владајућег слоја.

С воја гледишта генерал Конрад је изнео и у низу службених и приватних текстова, а посебно у меморандумима од 18. и 31. децембра 1907. године¹⁰ И он је био свестан целине тешке ситуације за Монархију и сасвим је сигурно да је узимао у обзир и унутрашње проблеме, али је своју концепцију заснивао једино на планирању спољнополитичких захвата, и то у правцу Балканског полуострва. У меморандуму од 31. децембра 1907. године писао је: „Само агресивна политика са позитивним циљевима омогућава спасавање од пропasti и постизање успеха. Ко нема храбrosti за такву политику, тај мора да рачуна са пропашћу. Монархија мора да прихвати такву политику и да у свом интересу предузме све војне припреме. Само таква политика омогућава да се војним припремама дâ сврсисходан правац.“ И даље: „У погледу Балкана показује се да је следећи такав циљ осигурање наше позиције на овом полуострву путем ширења утицаја и задобијања свих оних области које су нужне за опстанак Монархије.“ У питању је могла

---

¹⁰ Conrad, I, стр. 530–532, 534–551.

бити, како је записано у меморандуму од 18. децембра, само политика „велике акције“ или политика „великог стила“ и, сасвим одговарајуће Еренталовој кључној категорији „положај велике силе“, Конрад је употребљавао као одређујућу категорију – „престиж Монархије“.

Ова Конрадова политика „великог стила“ подразумевала је остварење низа посебних циљева, од којих је први и најважнији био одређен на следећи начин: „Анексија окупираних области и прикључење Србије [Аустро-Угарској], укључујући и њен средишњи простор са Нишом [. . .]. Узимање централног рејона са Нишом омогућава одлучујући утицај на сва балканска збивања, па поседање Рашке, која нама несумњиво припада, може тада безопасно да уследи и да стекне своју праву вредност.“ Следило је затим: „Позиција [коју има Монархија] на Јадрану пружа основу на коју се може ослонити при усредсређивању на следећи агресивни циљ, наиме на развитак поморске моћи и прекоморске трговине.“ Додато је и „успостављање пријатељских суседних односа са Црном Гором на основа-ма материјалних интереса“. Пошто је, по Конраду, овакво „решење балканског питања“ сигурно водило „конфликту са Италијом“, неопходно је, „пре него што Балкан постане актуелан“, благовремено се „обрачунати са Италијом“. Да-кле, поседање средишњег Балкана путем уништења српске државе, појачавање поморских снага и прекоморских актив-ности, стављање Црне Горе у известан однос подвлашће-ности и, због свега тога, превентивни рат у циљу отклањања отпора који се могао очекивати од савезничке Италије. Тако је генерал Конрад политиком „великог стила“ хтео да дока-же „престиж“ велике силе Аустро-Угарске стварањем пуне надмоћности на Балкану и Јадрану.

Иако између наведена два становишта постоје велике разлике у неким посебним ставовима, највећа разлика је, у ствари, у начину како су они изложени. Најзначајнија тачка у генераловим гледиштима, истовремено и средишња у његовим спољнополитичким погледима, била је она о уништењу једне независне балканске државе – Србије. Међутим, иако се министар у својим меморандумима из фебруара 1907. године о Србији изјаснио на сасвим другачији начин, и он је изнео мишљење да ће ова земља у будућности бити укључена у Монархију, истина само путем неке привредне уније. Али ако је то ипак значило да је у почетку било великих разлика у гледиштима начелника Генералштаба и министра спољних послова на Србију, онда су оне потпуно ишчезле од краја 1907. године. У разговору од 17. децембра барон Фон Ерентал је генералу Конраду рекао да је циљ „балканске политике анексија Босне и Херцеговине и инкорпорација дела Србије који није бугарски, док би бугарски део требало да припадне Бугарској“.¹¹ То је значило да су у Министарству спољних послова прихватили уништење Србије, само што су то желели да изведу поделом ове државе. А то што није разјашњено које су то „бугарске области“ казује да у питању није било ништа друго до тражење начина за прикривање чина комадања једне независне земље. Међутим, начелник Генералштаба је са своје стране, вероватно због ове неодређености плана министра спољних послова, одлучно тражио за Монархију област Ниша.

У пракси су убрзо почеле припреме за даљекосежније кораке. Министарство спољних послова радило је на покретању ревије под насловом

---

¹¹ Исто, стр. 527–529.

Монархија, посвећене „политичким, привредним и дипломатским питањима између Аустро-Угарске и балканских држава“, у ствари органа који би у јавности неговао и развијао становишта концепције о јачању хабзбуршке државе, а при том, карактеристично за Еренталово виђење ствари, и доказивао да је Монархија „самостална сила“, а не „рука немачког Дранга“. ¹² У Генералштабу је био разрађен ратни план за напад на Србију.¹³ Фон Ерентал је 27. јануара 1908. године објавио план изградње железничке пруге од Увца до Митровице кроз Санџак, која би повезивала средишње делове Балкана са Солуном и тиме потврдила аустроугарску привредну заинтересованост за балкански простор.¹⁴ Када је у јулу 1908. године избила младотурска револуција, у Бечу је она схваћена као погодна прилика за извођење првих корака намераваног наступања на Балкан, пре свега за већ дugo прижељкивану и већ припреману анексију Босне и Херцеговине. За Ерентала је то била згода као и за Конрада, али по мишљењу првог требало ју је искористити уз крајњу опрезност, а по мишљењу другог – у „великом стилу“ и без обзира на то што Монархија још није успела да се обрачuna са Италијом.

У складу са својим начином рада Ерентал је, на темељу своје опште концепције, разрадио шире основе за наступ. Питање Санџака, које је, одвојено узето, пружало могућности за важне тактичке по-

¹² Исламов, Т. М., *н. д.*, стр. 139–140.

¹³ Раденић, А., „Аустроугарски планови против Србије у вези са анексијом Босне и Херцеговине“, *Југословенски народи пред први светски рат*, Београд, 1967, стр. 800–805.

¹⁴ Suppan, A., „Zur Frage eines österreichisch-ungarischen Imperialismus in Südosteuropa: Regierungspolitik und öffentliche Meinung um die Annexion Bosniens und der Herzegowina“, *Die Donaumonarchie und die südslawische Frage von 1848–1918*, Wien, 1978, стр. 103–129.

тезе, министар је искористио да детаљније одреди ближе и даље намере на читавом Балканском полуострву. Тако су те основе биле изнесене у једном меморандуму који је, иначе, на први поглед био посвећен области око Новог Пазара и који је био датиран 9. августом 1908. године¹⁵. Нацрт меморандума саставио је барон Фон Мусулин пошто га је лично министар „подробно упутио у план анексионе кампање“.¹⁶ Овај документ прихватио је Заједнички министарски савет на седници од 19. августа.¹⁷

Повлачење трупа из Санџака, које су тамо биле стациониране од Берлинског конгреса 1878. било је у поменутом меморандуму објашњено политичким, војним и финансијским разлозима, али је у њему далеко важније било суштинско и изричito оспоравање дотадашњег спољнополитичког начела да је држање Санџака право средство за спречавање територијалног додира између Србије и Црне Горе и, у вези с тим, онемогућавање стварања „једне велике словенске државе на југу.“¹⁸ Пошто је и даље чврсто подржавано становиште да треба спречити да таква држава настане, средство за постизање тог циља сада је нађено „у чупању зла из корена“, тј. у уништењу Србије као државе путем поделе њених територија између Монархије и Бугарске, сагласно плану који је Ерентал већ раније изложио Конраду. Бугарска је требало да послужи тој сврси због већ постојећег српско-бугарског сукоба око Македоније. „Уколико ми подржимо бугарску ствар у овом сукобу“, писало је у меморандуму, „и помогнемо стварање Ве-

¹⁵ ÖUA 1, стр. 25–34, бр. 32.

¹⁶ Musulin, n. d., стр. 166.

¹⁷ ÖUA 1, стр. 41–50, бр. 40.

¹⁸ Исто, стр. 25–34.

лике Бугарске на рачун Србије, онда смо начинили и нужну припрему да у неком тренутку повољне европске консталације можемо ставити руку на остали део Србије.“ Сама идеја о искоришћавању бугарско-српског сукоба била је, међутим, тек део шире намере о уношењу, појачавању и искоришћавању неслоге између балканских народа и држава. Тако је у меморандуму било речи и о потреби „одржавања традиционалног непријатељства између Албанаца и Словена“, а и опредељење да се Црна Гора веже за Монархију мирольубивим начином треба у првом реду разумети као забијање клина између Црне Горе и Србије. Пожељно обликовање прилика на Балкану било је допуњено следећим речима: „Албанија, која је под нашом заштитом постала независна, Црна Гора, са којом ми негујемо пријатељске односе, и Велика Бугарска, која нам дuguје захвалност.“¹⁹

Овај план је, dakле, предвиђао: прво, да се Монархија прошири анексијом најпре Босне и Херцеговине, а потом деловима Србије, коју иначе треба да подели с Бугарском; друго, да се посредством трију држава које држи чврсто уз себе, тј. Црне Горе – везама пријатељства, Албаније – неком врстом протектората, и Велике Бугарске – која је своја проширења стекла аустроугарском помоћи и тиме наведена да се ослања на Монархију, интересна сфера Аустро-Угарске прошири далеко на исток и обухвати средиште и југозапад Балканског полуострва. Све то је остајало само на скици пошто је у плану било остављано отворено све што се тицало територија, односно оно што Аустро-Угарска има намеру да анектира од Србије, шта би све добила Велика Бугарска и које би границе имала Албанија.

---

¹⁹ Исто.

Пошто су Босна и Херцеговина већ стварно биле у аустроугарским рукама, најважнија тачка целог плана била је, у ствари, опет она о комадању Србије. Остваривање те тачке плана било је повезивано с анексијом Босне и Херцеговине, али то није значило да се намеравало приступити упоредној анексији или да после анексије двеју окупираних области треба аутоматски да следи анексија делова Србије. Напротив, као што је у меморандуму било назначено, а ускоро и произашло из праксе политичке борбе током настале кризе, најпре се намеравала спровести анексија Босне и Херцеговине, а намера са Србијом била би остварена само уколико би се за то указао погодан тренутак. Ерентал је сматрао да би било најбоље уколико би Бугарска начинила први корак и тиме Монархији створила прилику или пружила повод. Ипак, намера према Босни и Херцеговини била је у тесној вези са разматрањем питања о будућности Србије. Пошто је спровођење анексије Босне и Херцеговине требало да уследи у најскоријој будућности, по могућству још у тој 1908. години и без револуције у Турској јер је те године падао шездесетогодишњи јубилеј ступања на престо цара Фрање Јосифа I, намере према Србији постале су веома актуелне још раније и без повода које су касније дали турски немири. То се видело из разраде ратног плана 1907. године, из чланака којима је аустроугарска штампа почела да напада Србију априла 1908. и из меморандума који је барон Конрад упутио барону Еренталу 17. априла 1908, а у коме је писало да треба „задати одлучан ударац Србији, без питања других сила“, односно да „ударац Србији треба задати брзо, изненадно и с највећом одлучношћу“.²⁰

---

²⁰ Conrad, 1, стр. 578–581.

Може се узети као сигурно да су Ерентал, Конрад и њихови истомишљеници хтели да анектирају највећи део Србије, али се не може тачно рећи које територије. Постоје подаци само за гледиште начелника Генералштаба, који се, као што смо видели, залагао да буду анектирани све области заједно с Нишом – и то је пона вљао непосредно после револуције у Турској. Тачније, 28. јула 1908. године барон Конрад је у писму барону Фон Еренталу обновио идеју о „политици великог потеза“ у смислу „анексије Србије, с тим што би нишка област морала припасти интересној сфере Монархије“.²¹ Једном је, такође, рекао да би Бугарској, уз Пирот, могао бити понуђен и Зајечар. Међутим, априла месеца генерал је у обзир узимао и могућност да Србију с оружјем у руци бране како Русија, тако и Италија, па је, уколико би се то дододило, територијални захтев знатно смањивао, тј. писао је да би у том случају „морало бити постигнуто трајно и сигурно освајање Београда“.²² Реч „сигурно“ могла је овде да значи само то да повећи део Србије, као нека врста пространог мостобрана, буде заједно с Београдом припојен Монархији.

Уништење Србије требало је да послужи Монархији да се докаже као велика сила и управо је зато било схватано у функцији и балканске и унутрашње политике. Тим насиљним чином било би омогућено укључивање балканског простора делом у границе, а делом у интересну сферу Аустро-Угарске. У меморандуму од 9. августа однос према Србији сагледан је управо у том светлу, а Конрад је писао о „за нас повољном решавању балкан-

²¹ Исто, стр. 594.

²² Исто, стр. 579.

ског питања у Србији".²³ Упоредо с анексијом делова Србије разрађивана је и претпоставка за унутрашње преуређење сопствене државе. Добро обавештени немачки амбасадор у Бечу Хајрих фон Чиршки реферисао је те јесени тадашњем канцелару Рајха кнезу Бернарду фон Билову „да Ерентал следи план по коме би српски проблем био решен тако што би путем укључивања садашње Краљевине Србије у Монархију цела српска нација била уједињена под скриптом цара Аустрије и краља Угарске".²⁴ Мада се из наведеног одломка то не види, Фон Чиршки је тада знао и то да је део Србије био намењен Бугарској. Барон Конрад је, вероватно водећи рачуна о ономе што је чуо од других меродавних, а пре свега од барона Ерентала, у меморандуму од 31. децембра 1907. године писао да би „стварање оваквог југословенског комплекса у оквирима Монархије донело корисно изједначавање снага између нација" и „омогућило стварање унутрашњег поретка помоћу успостављања равнотеже".²⁵ Крајем марта 1908. он је током једног разговора подсетио министра да је „нужно решити југословенско, посебно хрватско питање", као и на намеру да се нађе „решење у знаку броја три".²⁶

Pреч је, у ствари, о кораку ка стварању објективних прилика које ће, по основним саставницама Еренталове концепције из фебруара 1907. године, Монархију одвести у „тријалистичке колотечине".²⁷ Да је министар проглашење суверенитета над Босном и Херцеговином, као и следећи могући корак припремао према свој

²³ Исто, стр. 594.

²⁴ AA-Bonn, Oxford, 581, Serbien 25 geheim, Bd. 1, 20. октобра 1908.

²⁵ Conrad, 1, стр. 537.

²⁶ Исто, стр. 75.

²⁷ Wank, S., н. д., стр. 530.

раније разрађеној концепцији, потврђују и његови сарадници у својим касније написаним успоменама. По барону Фон Мусулину, анексија је била усмерена на „коначну разраду прептоставки за остварење такозване тријалистичке замисли“²⁸, по барону Владимиру фон Гизлу, анексија је била само део Еренталовог програма који је био усмерен на „припрему тријализма путем давања аутономије јужним покрајинама Подунавске монархије“.²⁹ Немачки амбасадор је октобра 1908. године сасвим добро уочио куда ствари иду: „Уколико Аустро-Угарска у ближој или даљој будућности приступи остварењу плана о изградњи велике југословенске државе под хабзбуршким склопом, онда је природно и нужно да досадашњу дуалистичку форму државе претвори у тријалистичку.“ При том Фон Чиршки није у виду имао само случај Босне и Херцеговине него и намеру да Монархија анектира Србију.³⁰

Намере Аустро-Угарске према Србији обликоване су на основу процена спољнополитичких и унутрашњополитичких околности и искључиво с циљем да се Монархија докаже као велика сила. То је значило да је Србија могла да се држи како хоће јер су у питању биле околности које она, у суштини, није проузроковала. То што је београдска влада после 1903. године била све ближа Русији и Антанти и што су у Београду већ деценијама гајили аспирације на Босну и Херцеговину, могло је да буде важно, али само за заоштравање односа с Монархијом и за пружање могућности Монархији да оптужује Србију у јавности и у дипломатским разговорима, како би прикрила своје стварне намере.

105

²⁸ Musulin, н. д., стр. 171.

²⁹ Giesl, W., *Zwei Jahrzehnte im nahen Orient*, Berlin, 1927, стр. 189.

³⁰ AA-Bonn, Oxford, 581, Serbien 25 geheim, Bd. 1, 20. октобра 1908.

Током 1907. и 1908. године у Бечу је коначно била обликована намера о уништењу Србије. Меморандум од 9. августа и седница Заједничког министарског савета од 19. августа 1908. озваничили су једну меродавну спољнополитичку одлуку. Остало је само да се нађе погодан тренутак за њено остварење. Немачки амбасадор је знао да Аустро-Угарска више не мисли да спречава стварање неке „велике словенске државе“ на југу држањем трупа у „слепој уличици“, у Санџаку, него да намерава „да жељени циљ постигне са севера, нападом преко Београда“. Фон Чиршки је, међутим, проценио да би управо српски и црногорски покушај да заузму Санџак створио „прилику, на-говештену од стране барона Фон Ерентала, за поделу Србије између Аустро-Угарске и Бугарске, као и прилику за 'одстрањење целог српског револуционарног гнезда'“.³¹ То је била непотпуна процена јер је начин на који је аустроугарска спољнополитичка служба отпочела с радом на анексији Босне и Херцеговине показивао да се није радило само о ишчекивању неке акције Србије и Црне Горе него и о испитивању могућности да се тај потез повеже са уништењем Србије.

Смисао доказивања Монархије као велике силе захтевао је да се одлуке из августа 1908. остваре што самосталније. То је значило да је просто требало демонстрирати сопствену вољу пред свим другим силама. Ипак, анексија Босне и Херцеговине је представљала једнострану повреду међународног споразума који су потписале све велике силе, па је било јасно да она неће бити тако лако међународно прихваћена. Ако је уз то ишло и уништење једне независне државе, онда се морало рачу-

---

³¹ AA-Bonn, Oxford, 581, Serbien 25 geheim, Bd. 1, 20. октобра 1908.

нати с веома озбиљним заглетима. Све је то нагонило да се ипак правовремено обезбеди бар нечија подршка. Бечко Министарство спољних послова је у таквој ситуацији изабрало тактику да све припреми у строгој тајности и да изненади велике силе, али је ипак савезничку Немачку углавном обавестило о ономе што намерава да предузме, а савезничку Италију само на најобазривији начин околишно упознало са својим намерама.

Барон Алојз Лекса фон Ерентал одлучио је да савезнике обавести тек почетком септембра, отприлике месец дана пред планирану акцију. Све до тада Беч је не само остављао Берлин и Рим необавештене већ их је држао и у заблуди. Још 1. септембра немачки отправник послова у Бечу обавестио је Берлин да Ерентал, за кога иначе мисли да је у начелу наклоњен анексији, „садашњи тренутак сматра у сваком случају потпуно неподобним“.³² Само неколико дана после тога барон Фон Ерентал се, 5. септембра, састао у Берхтесгадену с немачким државним секретаром за спољне послове Вилхелмом фон Шеном и рекао му да је Монархија одлучила да „коначно среди односе у Босни и Херцеговини“ и да „решење не може бити ништа друго до анексија“. Затим је, изгледа на веома шкrt начин, говорио и о даљој намери – оној о Србији. У службеној белешци, коју је записао Фон Шен, стоји: „Најзад ми је барон Ерентал с неком боажљивошћу, и с молбом да се тајна строго чува, означио као даљњи циљ балканске политике 'потпуно уништење српског револуционарног гнезда'. Он се и у овоме нада нашој подршци.“ Следила је још једна загонетна реченица, којој су се чудили и сами Немци:

³² GP 26/1, стр. 22, бр. 8 924.

„Србију бисмо могли дати Бугарској, што би Аустро-Угарској донело значајну корист јер би тако за суседа добила државу са чврстим етнографским границама.“³³

Истога дана у оближњем Салцбургу барон Фон Ерентал се сусрео и са Томазом Титонијем, министром спољних послова Италије. У разговору који је вођен том приликом аустроугарски министар се ограничио само на наговештаје – нешто одређеније у погледу Босне и Херцеговине и сасвим неодређене у погледу Србије. Пошто је Италијану најпре допустио да добар део времена утроши на различита питања широм Средоземља, Аустрија-нац је рекао да „не треба сумњати да ми трајно остајемо у окупираним покрајинама“, али и то да ће се аустроугарски гарнизони повући из Санџака. Потом је говорио о Србији ограничивши се само на то да нападно и нашироко оптужује ову државу због њеног држања према Монархији.³⁴

Начин на који су оба савезника обавештештио био је исти: Аустро-Угарска је просто саопштила оно што намерава да предузме, не очекујући размену мишљења или савете. Садржај онога што им је речено био је, међутим суштински различит. Фон Шен је сазнао да се планира анексија Босне и Херцеговине и пред њим је чак била изговорена реч „анексија“, док је Титони само сазнао да Аустро-Угарска жели трајно да остане у Босни и Херцеговини и из тога могао сâм да закључи да се анексија спрема, мада та реч пред њим није била употребљена. Немац је, такође, упознат с намером Монархије да уништи Србију и, штавише, чуо је да се при том рачуна на Рајх; Италијану је

³³ AA-Bonn, Oxford 581, Sebien 25 geheim, 5. септембра 1908.

³⁴ ÖUA 1, стр. 72–75, бр. 67.

преостало да се сам досећа шта би уистину могло да значи то што аустроугарски министар толико грди Србију. Немцу је речено и то да се при уништењу Србије рачуна на Бугарску, али на начин који га је стављао пред задатак да решава енигму да ли Монархија заиста намерава да целокупну српску државну територију једноставно препусти Бугарској; Италијану о Бугарској није било ништа речено. Јасно је да је од немачког Рајха очекивана подршка, ако буде неопходно чак и активна, док се од Италије није очекивало ништа друго до да касније, када дође кризни тренутак, не може рећи да јој баш ништа није саопштено. Посебно је важно да је пред немачким савезником одмах и јасно изнета намера о уништењу Србије. Било је очигледно процењено да се Немцима може рећи суштина и да је то неопходно учинити; и обрнуто, процењено је да Италијанима не треба рећи суштину и да је чак добро то прећутати. У кризном тренутку, dakле, хтело се да Рајх стане уз Монархију, а Италији се препуштало да ради шта хоће и шта може.

Када је Ерентал на седници Заједничког министарског савета 19. августа изложио план наступања, први се за реч јавио барон Владимир фон Бек, председник аустријске владе, и затражио мишљење министра спољних послова о држању других великих сила. Ерентал је одговор започео изјавом да са другим силама до тада нису вођени било какви разговори о овом питању, али да се „може бити потпуно сигуран у Немачку пошто је ова сила сада једино упућена на Аустро-Угарску“.³⁵ Карактеристична је при том била и Еренталова процена о Немачкој, али и то што је он одговор почeo управо с Немачком.

---

³⁵ ÖUA 1, стр. 43, бр. 40.

Процена у вези с Немачком била је тачна јер је тих година немачки Рајх заиста могао да рачуна само с Аустро-Угарском као јединим близским савезником. Индустриски у силовитом развоју, али без дољно сировинских основа и тржишта за своју тако развијену економију, Рајх је истовремено био сила у којој је, због надмоћи политичке деснице у унутрашњем животу, потпуно преовладао империјалистички програм заснован на крајњим националистичким и расистичким идеолошким претпоставкама, као и спремност да се, уз ослонац на све већу војну снагу, служи на међународној сцени средствима притиска, па и оружаним насиљем. Иако привредно моћан и војнички изузетно јак, немачки Рајх је ипак истовремено био изнутра нестабилан и због поменутих недовољних основа за тај циновски привредни раст, али и због застарелих друштвених односа у њему. Владајући слој, састављен од аристократије по крви и окупљен око традиционалних династија, признао је, у друштвеном смислу само слој крупних капиталиста као део владајуће елите, онемогућујући га истовремено да непосредно учествује у управљању државом. Све остale слојеве држао је у стегама поданичке послушности. На политичкој сцени земље, међутим, десничари многих боја тражили су да се освајањима обезбеде сировине и тржишта, а тада најјача социјалдемократска странка на свету окупљала је огромне масе нижих слојева око идеја друштвене правде. С деснице су често упућиване критике влади и самом цару због тога што људи на власти не умеју или не смеју одлучније да крену путем стварања светске империје; са крајње левице су пак претили социјалном револуцијом.³⁶

³⁶ *Deutschland im ersten Weltkrieg*, von einem Autorenkollektiv unter Leitung von F. Klein, 1, Berlin, 1968, стр. 60–208; Fischer, F., *Krieg*; Riezler, стр. 181–193 и коментари.

Представници племства на водећим положајима државне власти делили су идеје које су десничари проповедали јер су и сами њима припадали, али су, оптерећени одговорношћу и познајући ситуацију, морали да тактизирају у спољној политици и да траже пољне прилике за остваривање планова о светској империји, које су иначе прихватили као своје. Крајње амбициозан спољнополитички програм могао се остварити само на рачун тадашњих најјачих сила и Райх се зато војнички, дипломатски и идеолошки очигледно спремао за велики обрачун, жељан да начини чудо на тај начин што ће изборити ранг светске силе – ако треба чак и помоћу оружја. Једно чудо је доиста брзо постигао, али сасвим супротно својим интересима и жељама: против себе је успео да, на основама заједничког осећања угрожености од немачке опасности, обједини у јак блок иначе љуте и традиционалне противнике – руске царисте и француске републиканце, француске и британске империјалисте, британске носиоце светске државе и руске заговорнике светског царства. Тако је Райх јединог савезника могао да нађе само у Аустро-Угарској јер се управо уз њену помоћ могла изградити она немачка светска царевина.³⁷

Међутим, ни Аустро-Угарска није имала избора, па је зато Фон Еренталов одговор Фон Беку био, у ствари, непотпун. Својим успехом на Берлинском конгресу 1878. године на рачун руских интереса, трошина Монархија се трајно завадила с јачим источним суседом и према њему се могла одржавати само помоћу све јачег ослонца на Немачку. А ослањањем на Немачку она се, природно, почела везивати за конфронтацију Райха с Русијом, Фран-

---

³⁷ Fischer, F., *Krieg*

цуском и Великом Британијом. И тако се Аустро-Угарска, мада је желела да се докаже као велика сила и пред самом Немачком, у том подухвату једино могла ослонити управо на ту исту Немачку. Уосталом, једина сила тадашњег света заинтересована за велике сукобе који би угрозили међународни поредак у целини била је Немачка, па је кршење међународног права могло само код ње наћи на подршку.³⁸ Ипак је Райх, по свој прилици још од Бизмарка, радио на томе да му Аустро-Угарска буде претходница на југоистоку. Начин на који је радила аустроугарска дипломатија, односно њена прва личност барон Фон Ерентал говори о томе да је овај парадокс био уважен.

Руководеће личности у Берлину су, упркос Еренталовој шкртости на речима, схватиле да је Беч спреман на далекосежне потезе. То показује већи начин на који је Фон Шен саставио службену белешку о берхтесгаденском разговору, али и подatak да је у немачком Министарству спољних послова отворен посебан досије у архиви, са ознаком „Serbien 25 geheim“, посвећен аустроугарској политици према Србији. И канцелар Райха кнез Бернард фон Билов је после Еренталовог саопштења Шену постао веома заинтересован за бечке намере према Србији. Пошто је прочитao уопштено писмо које му је лично упутио аустроугарски министар спољних послова 26. септембра,³⁹ у њему је видео и оно што је писало између редова. Тада је

³⁸ Feillner, стр. 408–410.

³⁹ ÖUA 1, стр. 99–102, бр. 89. У разговору који су водили 13. јуна 1915, дакле у време Првог светског рата, професор Редлих и немачки дипломата Дитрих фон Бетман-Холвег, канцеларов синовац, сложили су се у мишљењу да су Берхтолд и Хојос чак „овде [у Бечу] сами одлучили да се иде у рат“ (Redlich, 2, стр. 43–46).

кнез Фон Билов известио свог владара да „и из овог писма барона фон Ерентала говори мржња према Србији“ и да Монархија очигледно хоће да „у погодном тренутку баши Србију у чељуст Бугарима“.⁴⁰

Берхтесгадену је Фон Шен био веома уздржан, али је ипак било јасно да нема примедаба у погледу намера немачког савезника. Што се Србије тиче, њу је одмах и изричito препустио на милост и немилост Монархији рекавши да Рајх „нема посебних интереса за Србију“. У својој забелешци он је аустроугарске намере оценио као „јуначне“. Имао је примедаба на проширење Бугарске, али само зато што је сматрао за потребно да укаже како то не би добро примиле Румунија, Грчка и Турска пошто је Рајх управо рачунао да ће му те три државе бити будући савезници на Балканском полуострву. У Берлину су били сагласни са оваквим држањем државног секретара. Кнез Билов је ускоро потом почeo да подвлачи да „ми не смеемо да заборавимо главну ствар, наиме да морамо да одржимо неоштећен савез са Аустро-Угарском и да не смеемо да пољујамо поверење Аустријанаца у нас“. Другим речима, он се залагао за безрезервну подршку Еренталовој политици. Стога је имао пуно разумевања и за улогу коју је Беч наменио Бугарској: „Суштинско у деловању Аустријанаца је забринутост пред српско-хрватском иредентом [. .]. Аустријанци верују да морају искористити или Србе против Бугара или Бугаре против Срба. Дали су предност по следњој алтернативи пошто схватају да Бугари за аустријске Словене представљају мању привлачну снагу него Срби, а уз то се, дакако, и надају да ће независна Бугарска, као и

⁴⁰ GP 26/1, стр. 51, бр. 8 939.

својевремено Румунија, доћи у сукоб с Руцијом.“ Белешке на маргинама које је направио немачки цар Вилхелм II показују да је он гајио неповерење према Бугарској, али је ипак, као коначну оцену, на крају записао: „Излагања су тачна.“⁴¹

Aустроугарски суверен Фрања Јосиф I потписао је 5. октобра документе о анексији Босне и Херцеговине. У штампи је она била објављена 6. октобра, а у службеним новинама 7. октобра 1908. године Немачки Рајх је, иако је Вилхелм II био лично увређен што га савезник о свему није раније подробно обавестио, прихватио анексију као чињеницу која је сама по себи разумљива и, пошто су све остале силе, а с њима и Србија и Црна Гора, одбиле да овај једнострани чин прихвате, стао је свим својим утицајем и снагом уз Аустро-Угарску. Истовремено је Монархији ставио до знања да је потпуно подржава и у намерама према Србији. Немачки цар је 16. октобра, после једног лова, водио дуг разговор с младим аустроугарским дипломатом грофом Александром фон Хојосом, у то време са службом у Берлину, и изразио велико лично задовољство што је Монархија „једним ударцем постала водећа сила на Балкану“.⁴² Када је гроф Хојос при крају разговора указао на „опасно стање ствари у Србији“, Вилхелм II је одговорио да је „Србима боље да ћуте да не би дошли у ситуацију да их Аустро-Угарска и Бугарска пошаљу до ћавола“ и, очигледно следећи Фон Шенову забелешку о берхтесгаденском састанку, при том рекао: „Ви Србију можете у целини препустити Бугарској.“ Хојос је о разговору известио Беч подвлачећи да се из изјаве о Србији „јасно може видети у којој мери је цар Вилхелм сагласан са активном политиком царске и

⁴¹ Исто, стр. 110–112, бр. 8 992.

⁴² Fellner, стр. 390–392.

краљевске владе и како је чврст у одлуци да је савезнички непоколебљиво и верно подржава.⁴³

YБерлину су брзо и лако прихватили одлуку о уништењу Србије. О томе посебно лепо говори грешка коју је направио амбасадор у Бечу Хајнрих фон Чиршки негде у другој половини октобра 1908. године. Необавештен о гледиштима својих претпостављених, а схватајући сву озбиљност нејасних Еренталових изјава Фон Шену, амбасадор је сматрао да треба најпре да упозори аустроугарског министра спољних послова о далекосежности њихових намера према Србији, те да затим разјасни о чему је стварно реч у погледу препуштања Србије Бугарској. Према извештају који је послao канцелару Рајха 20. октобра, амбасадор је са Еренталом водио разговор тако што му је наговестио да се Рајх још увек колеба у погледу бечких замисли и ставио му, даље, до знања да у Берлину никако нису лишени сумњи у вези са оним етничким аргументом кад су у питанју Србија и Бугарска. Канцелар Рајха је овај извештај примио крајње неповољно по свог амбасадора. Уз место у извештају на коме пише да је Чиршки питао Ерентала шта доиста мисли када каже да Србију треба препустити Бугарској, канцелар Фон Билов је записао маргиналију: „Надам се да амбасадор није ову напомену формулисао тако да би могла бити схваћена као критика, прекор или можда опомена; за тако нешто ми немамо никаквих разлога.“ Саопштење о томе да Ерентал, у ствари, мисли само на то да Бугарској припадну делови Србије, Фон Билов је пропратио кратко: „Зашто да не?“ Процену Чиршког да Монархија, у ствари, жели да приклучи себи Србију, тј. већи део Србије, кнез

⁴³ ÖUA 1, стр. 155–157, бр. 182.

Билов је овако коментарисао: „Ми, такође, ни против тога немамо примедби“; а процену да је истину реч о уништењу Србије: „Такође, никако лоша идеја.“ Из тих маргиналија се види да није било никаквих сумњи у погледу подршке Рајха Монархији јер је Билов записао: „Како ће Аустрија да наступи, то је само њена ствар.“⁴⁴

Кнез Фон Билов је Фон Чиршком 24. октобра послao упутства и прекоре: „Ми немамо никаквих разлога да се супротстављамо оваквим плановима“ Аустро-Угарске, као и да „нас забрињава идеја да би Краљевина Србија морала бити подељена између Аустро-Угарске и Бугарске“, а „још мање бисмо имали примедби на то да цела српска нација буде обједињена под хабзбуршким скиптром укључењем садашње Краљевине Србије у Подунавску монархију.“ Следила су затим упутства: „Пошто ми мирно можемо да посматрамо оistarење оваквих планова, нама, на другој страни, обзир према савезничком односу налаже да пред бароном Еренталом избегавамо све што би га могло у погледу нашег става о овом виталном питању за Аустро-Угарску довести у забуну или би га чак онерасположило [. . .]. Надам се да је Ваша Екселенција приликом разговора водила рачуна о овом гледишту и да Ваше примедбе нисте тако изrekли да би оне могле бити схваћене као критика, прекор или, можда, као опомена [. . .]. Задатак Ваше Екселенције је да охрабри водеће људе Подунавске монархије због тешкоћа које их данас окружују и да им подупре леђа.“⁴⁵ Сагласно овим налозима, немачки канцелар је аустроугарском министру спољних послова упутио лично пи-

⁴⁴ AA-Bonn, 581, Serbien 25 geheim, Bd. I.

⁴⁵ Исто.

смо 30. октобра, у коме му је у погледу Србије давао потпуно одрешене руке. На крају тог писма је стајало: „Посредством господина фон Шена зnam да у Вама стално јача недоумица да ли је трајно одрживо ово садашње, неиздржљиво стање са Србијом. Ја у свему имам поверења у Ваш суд, а у овом посебном случају бих још и рекао да Ви српске – и са њима повезане – односе можете просудити тачније него ја из овога-лике удаљености. Зато ћу ја сваку одлуку коју Ви коначно до-несете схватити као да је наметнута околностима.“⁴⁶

Безрезервна подршка била је чак и наглашенија када је постало јасно да је већ сама анексија Босне и Херцеговине проузроковала изузетно дубоку кризу између великих сила да прети европски рат. У једној белешци од 19. октобра тадашњи референт за питања Близког истока и Балканског полуострва др Артур Цимерман сажимао је став да Рајху овакав опасан развој не намеће промену става и забележио под тачком 3: „Ми смо одлучни да у овом питању чврсто и лојално иступамо у корист нашег савезника.“ То место у белешци државни секретар за спољне послове Вилхелм фон Шен пропратио је маргиналијом да је Аустро-Угарска „наш најсигурнији савезник, кога ми не можемо препустити његовој судбини“.⁴⁷ Тих дана су се канцелар и државни секретар посебно саветовали о све заоштренијој ситуацији, а плод њиховог договора било је писмено постављање принципа држања Рајха, чија је тачка 3 гласила: „Чврст и частан наступ у корист Аустро-Угарске нама се нуди и из разлога лојалности и из разлога мудрости.“⁴⁸

⁴⁶ GP 26/1, стр. 227, бр. 9 079.

⁴⁷ Исто, стр. 196–199, бр 9 057.

⁴⁸ Исто, стр. 202, прилог уз бр. 9 061.

Пошто није било чак ни најмањег, макар само тактичког знака да Берлин саветује Бечу да даље не заоштрава ситуацију, него је, сасвим супротно, стално и упорно наглашавао да Рајх најодлучније стоји уз сваки потез Монархије, следи да су Немци, у ствари, управо подржавали Монархију у најискантнијој политици, да су хтели да до крајњих граница изазивају силе које су штитиле Србију, па макар дошло и до рата. На то указује и начин на који се општило с Бечом већ од момента када су сазнали за аустроугарске планове. Своје држање у Берхтесгадену 5. септембра Фон Шен је описао тако што је намере према Србији коментарисао у мери која „не би побудила подозривост“. Шта се даље догађало, откривају упутства Фон Билова Фон Чиршком од 24. октобра: не подстицати Беч на акцију празним речима него упорним и доследним доказивањем да Берлин стоји иза сваког корака свог савезника и у свакој ситуацији. То није било ништа друго до подстрекивање. Да се радило о навођењу савезника баш на најопасније потезе тактиком тобожње савезничке оданости, открива и објашњење које је кнез Фон Билов дао цару Вилхелму II 27. октобра: „Према мом најпонизнијем мишљењу, ми аустријске намере не бисмо смели ни да спречавамо, ни претерано да охрабрујемо пошто би нас и једно и друго могло изложити сумњама. Добро ћемо, такође, урадити ако не покажемо посебно интересовање и мирно сачекамо да вође сазри. У међувремену морамо Аустро-Угарској да уливамо стално веће поверење путем мирног, пријатељског и чврстог става.“ Овде треба додати да је цар Биловљева излагања про-пратио белешкама „добро“ и „веома добро.“⁴⁹

---

⁴⁹ AA-Bonn, 581, Serbien 25 geheim, Bd. 1.

Kрајем године из Берлина су у Беч уче-
стало почела да стижу охрабрења да ис-
траје управо у најрискантнијој политици. Билов је саветовао
Ерентала да што пре поправи односе с Турском тако што
би се показао „предусретљив у питању новца“ (тј. високом
новчаном одштетом за анектиране провинције), да настоји
да „привуче Бугарску, Румунију и Грчку“ и да у сарадњи с
Бугарском спроведе своје намере према Србији. Немачко
вођство је сада давало и одређене предлоге: „Од посебне је
важности да Аустрија за себе чврсто и тесно веже Бугарску,
и то не само због својих Словена него да би тиме отежала и
сваку акцију Русије против себе. Зато Аустрија не треба да
буде бојажљива са обећањима кацишева српске коже.“ По
мишљењу Берлина српске територије требало је, такође,
понудити и Румунији, којој би се „могло ставити у изглед
добијање дела Србије као 'компензација' за евентуално те-
риторијално увећање Бугарске“, односно „српске Крајине“
(тј. област око Неготина).⁵⁰ Ерентал је савете из Берлина
примао „са напетом пажњом и очевидним занимањем“ и уз
истицање задовољства „што и по овој тачки може да кон-
статује пуну сагласност“ Монархије и Рајха и да обећа да ће
„главна брига његове политике бити да на аустријску страну
привуче Бугарску, Румунију и Грчку“, а да идеју „да се у одго-
варајћем случају Румунији додели део Србије“ сматра „не-
сумњиво драгоценом, посебно зато што ће Румунија сигурно
настојати да добије неке територијалне надокнаде уколико
се географски прошире бугарске границе“.⁵¹ Тиме је конач-
но била обликована основа плана о подели Србије.

⁵⁰ GP 26/2, стр. 514–516, бр. 9 294.

⁵¹ Исто, стр. 518–519, бр. 9 296.

Што је опасност од општег европског рата више претила, постепено је постало јасно да аустроугарска дипломатија, предвођена Еренталом, пази шта ради, а да немачка дипломатија, коју је предводио Билов, настоји да је наведе на најрискантнију политику. Прихваташње поменуте немачке идеје о Србији никако није значило да је Беч доиста и хтео запловити водама у које га је гурао Берлин. У питању је била прихватљива идеја и ништа више јер што се више ближио крају године, прилике су бивале све испуњеније опасностима: Србија и Црна Гора су одлучно одбијале да прихвате анексију Босне и Херцеговине и у њиховој су јавности, без обзира на све дипломатске и тактичке потезе влада, одјекивали позиви на рат с Монархијом. То за Беч није могло значити ништа друго до да тражи изговор за оружану акцију, истина сада – мимо ранијег плана – не само против Србије него и против Црне Горе. Аустроугарски Генералштаб је заиста спремао војни поход против те две државе и тражио од меродавних да се удар изведе у пролеће 1909. године. Генерал Конрад је писао о „уништењу и приклучењу Србије и аналогном уништењу Црне Горе“.⁵² Међутим, иза ове две балканске државице стајао је тада цео блок Антанте, који, такође, није прихватао једнострano изведену анексију Босне и Херцеговине. Било је веома тешко поверовати да би он због својих интереса могао да допусти уништење било Србије, било Црне Горе, а понажмање уништење обе. Та чињеница имала је сасвим различите последице за даљу политику Берлина и Беча.

У Берлину се мислило да је овакво заоштравање ситуације добродошло јер је ну-

---

⁵² Conrad, I, стр. 614–621.

дило прилику за одмеравање снага с Антантом у тренутку који је сматран повољнијим по Немачку. Мислило се да је могуће постићи тако далекосежну политичку победу да се чак и Антанта распадне и на тај начин отворе путеви немачкој експанзији или, у горем случају, да може доћи до оружаног одмеравања снага у коме би Рајх имао боље изгледе. Рачуница с победом на дипломатском пољу заснивана је на неспремности Русије за рат, због чега би она била приморана да прихвати слом, па и уништење Србије. Као важна претпоставка за овај успех узимано је и то да Бугарска буде уз Централне силе како би се на тај начин поделили руски панслависти на просрпске и пробугарске, због чега би ослабио њихов борбени жар и њихов ратоборни притисак на цара и владу у Петрограду. У овој рачуници важну улогу играла је и немачка процена да је управо Велика Британија основни фактор у подржавању отпора Централним силама на Балкану, па би зато одустајање Русије да у случају великог оружаног изазова штити позиције Антанте на Балканском полуострву сигурно проузроковало дубок и вероватно коначан разлаз Лондона и Петрограда. И најзад, по берлинским схваташтима било би добро обезбедити да и Турска и Грчка буду на страни Централних сила.⁵³ Канцелар Билов је овакву немачку подршку објашњавао пред Рајхстагом крајем марта 1909. године „нибелуншком верношћу“.⁵⁴

По Еренталу, на Балкану су постојале две могућности: или билатерални ратови или повод за општи европски рат. Под билатералним ратовима

⁵³ Митровић, А., *Бугарска у плановима Џустро-Угарске и Немачке током анексионе кризе* (рукопис у штампи); уп. Fischer, *Krieg*

⁵⁴ Bülow, H. d., 2, стр. 409; уп: Von Bülow, Fürst, *Die deutsche Politik*, Berlin, 1917, стр. 60.

подразумевао је, уз неке друге могућности, и рат Аустро-Угарске и Србије. У том случају био је спреман, према ономе што је рекао својим немачким савезницима, да бугарску благонаклону неутралност обезбеди уступањем Пирота. Беч је, истовремено, успоставио најповерљивије везе с уским кругом одлучујућих људи у Софији, пре свега са кнезом Фердинандом I, па је Фон Ерентал тако сазнао да у Софији, нарочито међу војним старешинама, постоји велико интересовање за сарадњу са Аустро-Угарском а против Србије. Аустроугарска дипломатија имала је, такође, у виду и бугарско-српски рат, али под условом да се обезбеди да Турска не притеће у помоћ Србији. Што се тиче оштег рата, начин на који је Ерентал водио акцију показује да је настојао да ту могућност некако избегне, а пошто је постојала вероватноћа да се тај рат развије из напада Монархије на Србију, он је све више радио на томе да избегне и овај наизглед само локални рат. Уочљиво је да је временом, што је анексиона криза постала дубља, Фон Ерентал све више раздвајао босанско-херцеговачко питање од српског, а онда чак и сам рат против Србије од уништења Србије. Наиме, претња Србији ратом све се више узимала као последње средство да се београдска влада, па уз њу и цетињска, натера да службено прихвати аустроугарски суворенитет над Босном и Херцеговином.

И тако, док је Берлин све више подстицао на аустроугарски обрачун са Србијом, а у вези с њим и на увлачење Бугарске у опасну игру – све у циљу да изазове што дубљи раздор са Антантом, Беч је показвивао све већу склоност да одустане од остварења другог корака својих балканских планова како би избегао крајње заоштравање односа с Антантом. Коначан заокрет барон

Фон Ерентал је извео негде почетком јануара 1909. године. Приликом разматрања даљег правца акције са шефом Генералштаба 19. јануара министар спољних послова је изнео становиште да је „инкорпорација Србије неспроводљива“ и објаснио га следећим разлозима: прво, „ми Србију не можемо да сваримо“; друго, тренутно је најважније „многострано осигурати анексију Босне и Херцеговине“; треће, Монархија не одустаје од анексије Србије, него је само одлаже за неку даљу будућност, односно, по речима самог Ерентала, остаје да „на томе раде његови наследници“.⁵⁵ Сигурно је да се радило о избегавању још опаснијег развоја међународне кризе, али је, сходно ономе како је план био постављен, изузетно важну улогу одиграла и унутрашњополитичка страна целог проблема. Пошто се целокупна концепција заснивала на увођењу тријализма, што је значило да помоћу јачања словенског елемента у Монархији треба спровести дубоке уставне промене и мађарском високом племству одузети привилегију да буде сугосподар у држави, природно је да се морао јавити отпор мађарског водећег слоја против анексије Србије. Генерал Конрад сведочи да је „мађарски утицај учинио“ да Ерентал промени своју намеру јер су се „Мађари рогушили против припајања Монархији нових Југословена, страхујући да ће се тако створити противтежа мађарском елементу“.⁵⁶

Немачки руководећи људи нису се много занимали за Србију као такву, али су по водом ње и даље настављали са покушајима да заоштравају кризу. То показује и писмо које је 21. јануара 1909. године

⁵⁵ Conrad, I, стр. 138.

⁵⁶ Исто.

упутио начелник немачког Генералштаба гроф Хелмут фон Молтке Млађи свом аустроугарском колеги. У том писму је, у ствари, дефанзивни уговор о савезу из 1879. године тумачен као офанзивни: за Немачку ће наступити *casus foederis* уколико због напада Монархије на Србију дође до активног мешања Русије.⁵⁷ И немачки представник у Софији добио је задатак да се приликом једног пропутовања задржи у Бечу и „охрабри настојања да Бугарску привуку Аустро-Угарској“ на познатој основи поделе Србије између Монархије, Румуније и Бугарске.⁵⁸

У Бечу су, опет, настављали да иду својим правцем, што је значило да у датој ситуацији треба само да осигурају већ проглашени суверитет хабзбуршког цара над Босном и Херцеговином. Отуда је 28. јануара 1909. године било упућено и лично писмо цара Фрање Јосифа I руском цару Николи II, у коме је аустроугарски монарх бранио анексију две покрајине, али и подвлачио да његова држава нема даљих анексионистичких намера.⁵⁹ Ово је показивало да су сви меродавни у Монархији следили правац којим је ишао министар спољних послова, али то ипак није значило да је за ту ствар био придобијен и ратоборни Генералштаб. Напротив, генерал Конрад је са изузетном енергијом радио на томе да се врати на ранији радикални курс, па је чињеница да се рачунало с ратом као средством за приморавање Србије да прихвати анексију Босне и Херцеговине послужила генералу да се поново залаже да по-

⁵⁷ Исто, стр. 379–384; уп. *Историја дипломатије*, у редакцији В. П. Потемкина, Београд, 1949, стр. 172.

⁵⁸ GP 26/2, стр. 556–558, бр. 9 332.

⁵⁹ ÖUA 1, стр. 777–778, бр. 935.

литички циљ рата буде: „ми морамо анектирати Србију”.⁶⁰ У писму министру спољних послова од 3. фебруара Конрад је понављао свој стари став да Ниш мора да „припадне нашој интересној сфери”.⁶¹ Кнез Билов је у успоменама забележио да су „аустријски генерали 1908–1909. гурали у напад”.⁶²

У Министарству спољних послова коначно су одустали од анексије Србије током текуће кризе, али су настојали да јој оставе отворена врата у будућности. У личном писму барона Фон Ерентала кнезу Фон Билову од 8. фебруара та намера јасно је дошла до изражaja,⁶³ а још више у писму од 20. фебруара 1909. године. Ово друго писмо садржало је и следеће поруке: „Ја сам и данас чврсто убеђен да рат са Србијом засада не би имао смисла. Обим војних трошења и финансијских жртава, као и неизбежно погоршање односа с осталим силама, макар ми водили само локални рат, били би претерани с обзиром на резултате који се могу постићи.” Међутим, „националне страсти у несрећној Србији и оклевање неких сила да нешто предузму по овом питању стварају ситуацију која, с обзиром на значај анексије [Босне и Херцеговине] за животне интересе Монархије, може да присили нашу политику да, уколико буде нужно, има у виду и обрачун са Посавском краљевином”. Циљ је тако био ограничен само на то да буде уништен „сан о некој великој српској држави између Дунава, Саве и Јадранског мора”. Ерентал је, даље, писао: „Ја понављам да дајем предност томе да сада не постане нужан рат против

⁶⁰ Conrad, 1, стр. 140–141.

⁶¹ Исто, стр. 139–140.

⁶² Bülow, *н. д.*, 2, стр. 404.

⁶³ ÖUA 1, стр. 808, бр. 972.

Србије јер је мој циљ да анексију осигурам без рата и јер сматрам да се слабљење Србије помоћу Бугарске у будућности може лако постићи ако се припреми на одговарајући начин." Стога је министар, упркос тренутном приближавању Бугарске Русији, остајао упоран да „гради [везе са Бугарском] на реалистичком политичком смислу Бугара" и да не пропусти да искористи сваку згодну прилику да их привуче Монархији, а такође да у своје планове увуче Румунију.⁶⁴

Разговори које је аустроугарски министар спољних послова водио с немачким дипломатама током фебруара и марта 1909. показују да се званична политика Монархије све више учвршћивала на овом становишту, чак се и даље развијала у „помирљивом“ правцу. Почетком фебруара 1909. године Ерентал је немачком представнику у Софији, који је кратко боравио у Бечу, овако изложио смернице своје политике: прво, „кажњавање и слабљење Србије путем давања српских територија Бугарској и можда Румунији“, и друго, он Бугарској оставља отворена врата за будући договор на основама понуде српских територија, укључујући и Ниш.⁶⁵ Када је реч о Нишу, још нису познати документи који би потврдили овакву понуду, али сама идеја није била нова. Још у децембру претходне године аустроугарски представник у Софији је ценио да би се Бугарска можда могла наговорити „да сама поведе рат против Србије уколико би јој као добитак били обећани крајеви око Пирота и Ниша, који су, наводно, насељени Бугарима“. ⁶⁶

⁶⁴ Исто, стр. 852–857, бр. 1 022.

⁶⁵ GP 26/2, стр. 556–558, бр. 9 332.

⁶⁶ Митровић, А., н. д.

Одлука о уништењу Србије требало је сада да се оствари на следећи начин: умањити Србију поделом њених територија суседним малим државама, а остatak не би имао услова за неки самосталнији живот. Ерентал је немачком амбасадору 19. марта 1909. рекао да је „одустао од идеје о подели Србије између Аустрије, Румуније и Бугарске“ јер би у том случају „цела Европа била доведена до узбуђења највишег степена, чије је последице тешко сагледати“, и јер би, „узето са тачке гледишта унутрашње аустроугарске политике, било погрешно припојити Монархији целу Србију“. ⁶⁷ Министар је и 28. марта понављао истом сабеседнику: „Идеје о приклучењу Србије Монархији или о подели Србије између Аустро-Угарске, Бугарске и Румуније, када се ближе размотре, за сада се нису практично потврдиле, с обзиром и на опште европске прилике и на интересе Монархије. Такву насиљну политику тешко би било оправдати у нашем столећу и она би за будућност створила застрашујућу количину запаљивог материјала.“⁶⁸

Да је била у питању само еволуција тактике, а не и напуштање идеје, показује то што је Фон Ерентал током разговора са Чиршким 19. марта изричito рекао: „Ко ће у Србији владати, мени је доиста свеједно пошто се ја надам да ће у будућности београдског владара истиснути хрватски краљ.“⁶⁹ То је била очигледна алузија на већ поменути план стварања противцентра Београду и Цетињу, који је донет фебруара 1907. године, а

⁶⁷ GP 26/2, стр. 690–691, бр. 9 457.

⁶⁸ Исто, стр. 723–725, бр. 9 493.

⁶⁹ Исто, стр. 690–691, бр. 9 457.

„хрватски краљ“ је могао, према тумачењу овог аустријског барона, уистину бити само Хабзбург, дакле бечки цар. Према томе, од одлуке се одустајало тренутно, идеја о подели је, такође, напуштена, али је остала нада да ће Србија бити укључена у Монархију у будућности. Отуда је Фон Ерентал 28. марта изнео уверење да треба „пустити да ствари на словенском јтугу полако сазру и ићи напред корак по корак због дуалистичких тешкоћа у Монархији, као и због још увек несрећених односа у анектираним провинцијама“. ⁷⁰ Дакле, спољне и унутрашње околности, због којих је одлука о уништењу Србије и донесена, сада су учиниле да извршење одлуке буде одложено.

Барон Фон Ерентал је фебруара 1909. године у балканску политику увео још две идеје. У погледу Србије отворио је могућност испитивања да ли се она за Монархију може везати привредним средствима, путем трговачког уговора и добијањем транзитног излаза жељезницом преко аустроугарске територије на Јадранско море.⁷¹ Ова идеја имала је тактички значај за смиривање кризе око анексије, али је у њој лежала и дугорочна могућност да се привредним средствима ограничи слободно поље политичког деловања јужног суседа. И друга идеја односила се на примену привредних средстава у спољној политици, међутим, овога пута радило се о размишљањима како да се испита могућност јачања аустроугарског утицаја у Бугарској путем ангажовања бечких и будимпештанских банака као конкурената француским банкама.⁷²

⁷⁰ Исто, стр. 723–725, бр. 9 493.

⁷¹ ОУА 1, стр. 852–857, бр. 1 022.

⁷² Митровић, А., н. д.

Крајем марта 1909. године аустроугарско вођство је с највећом одлучношћу спровело Еренталов план за решавање кризе. Србији је најпре био постављен захтев да прихвати анексију Босне и Херцеговине, па пошто је она и даље то одбијала, дошло је до предаје ултимативног захтева и до мобилизације војске. На другој страни, Србији су стављени у изглед добри привредни односи. И с једном и с другом одлуком биле су упознате сице Антанте, првенствено Русија. Пошто је и Немачка ултимативним захтевом Петрограду подржала овакве ставове Монархије и, после тога, Антанта прихватила анексију, то је учинила и Србија. Монархија је извојевала велику дипломатску победу, утолико значајнију јер је прошла кроз дугу и веома оштру међународну кризу. Градећи своју политику на темељима које је поставио гроф Ђула Андраши Старији још 1878. године, барон Алојз Лекса фон Ерентал успео је да Аустро-Угарској приклучи Босну и Херцеговину и тако под суверенитет цара Фрање Јосифа I стави две нове покрајине, што је био велики успех пошто је за дуге владавине тог суверена Монархија знала само за губитак својих територија. Следило је смиривање ситуације.

Августа 1909. године Фон Ерентал је за своје заслуге добио ранг високог племства – постао је гроф. Остало му је да с бори са ратоборним генералом Конрадом, који му није опраштао то што марта 1909. није нападнута Србија. Гроф Фон Ерентал је и ову битку добио: успео је да Конрад у децембру 1911. године буде смењен с дужности шефа Генералштаба. Најважније је ипак било то што је он поставио темеље и установио неке смере-

нице наступања у балканској политици Монархије, који нису напуштени зато што су добици први месеци 1909. били ограничени само на Босну и Херцеговину. Целокупна политика остала је непромењена и пошто је Ерентал, због сукоба с царем и још жешћег сукоба с престолонаследником, уз то и смртно болестан, био удаљен с положаја министра почетком 1912. године.

Раскорак

(јесен 1912)

Први балкански рат је у октобру 1912. године поново усредсредио највећу пажњу политичке великих сила и европског јавног мњења на југоисточно полуострво Европе. Потпуна и брза победа удружених малих држава Црне Горе, Бугарске, Грчке и Србије из основа је изменила политичку карту Балкана и поставила темеље нових односа на њему. Вишевековна владавина Османског царства и више од два века присутно питање његовог опстанка у Европи тиме су коначно били решени, а процес мултилатералне организације Балканског полуострва, започет 1804. и снажно ојачан од 1878. године добио је нову историјску потврду. Истовремено, великим силама су се наметнуле и нове стратегијске процене и практична политичка прилагођавања.

З bog тих дубоких промена балканских прилика пред посебним изазовима нашла се Аустро-Угарска, али мање као велика европска сила која је имала своје територије у овом рејону, а више због своје, у новије време поново ојачале оријентације да управо на Балкану тражи своју прилику да ојача и да се докаже као једна

од водећих држава Европе. Под вођством барона Фон Ерентала њена спољна политика је непуну деценију раније пошла од процене о скромом рушењу *status quo*-а на Балканском полуострву управо због слабости Турске, па је, спремајући се за такве прилике, стално вребала могућност да сама и у свом уском интересу мења балканску ситуацију. До указивања такве постојеће стање, али пошто су јој догађаји измакли из руку због великог успеха оружја четири мала савезника у јесен 1912. године била је затечена управо у улоги чувара *status quo*-а. Барон Фон Ерентал је рачунао с коренитом променом постојећих прилика на Балкану и имао разрађене идеје шта треба чинити. Када је с револуцијом из јула 1908. настала криза у Турској, аустроугарска политика је почела да остварује идеје, а да одустаје од оних за које се ценило да су неостварљиве у датом тренутку. У време Првог балканског рата Еренталов наследник на месту министра спољних послова, гроф Леополд Берхтолд нашао се без разрађених идеја шта треба да ради сагласно новој ситуацији.

Насупрот тежњи Аустро-Угарске за хегемонијом сада је стајао ланац балканских држава, убрзо и територијално проширених, чије су се наде у будућност силно увећале, а самосвест ојачала, и које су биле одлучне у тежњи да се од великих сила осамостале. У том ланцу Србија је стекла истакнуто место учинком свог оружја и својим настојањима да себи приклучи што више области. Већ с обзиром на место које јој је Беч наменио у својој балканској политици, Србија је за Монархију због свега тога била издвојена као средишњи изазов међу иначе многобројним и

вишестраним проблемима насталим због успеха четири савезника. И политика *divide et impera* је током неколико месеци преживљавала тешка искушења због слоге балканских држава пошто се сви балкански савезници неколико месеци држали уз Србију. Због Монархијине почетне оријентације на очување *status quo*-а, у свим балканским државама опао је њен престиж, па се ускоро чак и у Бечу могло утврдити да и аустроугарска роба на југоистоку наилази на бојкот. Уз све то балкански савезници имали су подршку Антанте, па је онај ко би покушао да их угрози морао да рачуна не само на њихову солидарност него и на непријатељство Русије, вероватно Француске, па и Велике Британије.

Србија се територијално проширила да-
леко на југ и југозапад, њена војска се
коначно зауставила тек код Дојрана, Ђевђелије и Охрида,
односно на јадранским обалама северне Албаније. У њој је
самосвест нагло ојачала. Тајни извештаји који су стизали до
меродавних места у Бечу само су даље допуњавали за њих
неповољну слику. Царски и краљевски војни изасланик је,
на пример, 20. новембра 1912. године на основу свог боравка
на балканском ратишту, известио из Београда: „У свом сада-
шњем стању српска војска оставља утисак машинерије која
је снажно изграђена и добро дејствује [. .]. Према подацима
једног интенданта Врховне команде, укупно је 311.000 људи.
Расположење је одлично не само међу официрима него и
код људства. Ја то нисам само једном запазио код тешких
рањеника, које су данима транспортовали на воловским ко-
лима по лошим путевима, или код педесетогодишњих оче-
ва породица, мада су данима и ноћима стајали на стражи

чувајући железничка постројења. Сви подаци, не само они из српских извора, једногласно говоре о најбољем моралном стању код јединица које су већ много недеља у првим линијама. Пешадија је, уистину, исцрпена и изгледа сасвим запуштено, али ипак са истом вољом наставља марш по беспутном терену и увек са истом оштрином ступа у напад [. .]. По општем мишљењу, српска артиљерија има главну улогу у српским успесима; француски војни изасланик, који је артиљерац, тврди да гађа тачно по француским правилима, као да је на вежбалишту [. .]. Такође је и коњица дејствовала успешно.“ Уз то је још напоменуо: „Имамо утисак да су успеси војске дали подстrek целом народу [. .].“⁷³

Очигледно, чињенице и извештаји слични овоме говорили су да је земља која је једноставно узимана као објект политike Монархије и, у правом смислу речи, као њена жртва изненада израстала у ривала. То је, опет, уносило неизвесност у водеће кругове Беча, али и подстицало њихову раздраженост и жељу за благовременим обрачуном, тим пре што су стизале и процене да успеси српске војске на удаљеним јужним боиштима могу имати као последицу и непосредне претње самој Подунавској царевини. Тако је војни изасланик свој наведени извештај завршио предвиђањем да ће после значајних ратних успеха војска изузетно ојачати свој утицај у политичком животу Србије, те да ће зато, с обзиром „на крајњи шовинизам и дубоку мржњу према Монархији целог официрског кора“, то представљати „велику опасност по Аустро-Угарску“.⁷⁴

⁷³ AA-Bonn, Oxford, 705, Türkei 203, Bd. 5, Посланство у Београду канцеларији 23. новембра 1912.

⁷⁴ Исто.

Победе балканских војски нису само затвориле хоризонте аустроугарској политици велике силе него су и снажно изнутра уздрмале државу Хабзбурга. Национална свест свих народа Монархије ојачала је на вести с Балкана, а код Аустријанаца је великоаустријска мисао, и до тада јака, почела да преовлађује над умеренијим гледиштима и управо своје поводе тражила, и налазила, у „словенској опасности“. Чеси и југословенски народи доиста су постали изузетно гласни, тражили своја права, радовали се победама балканских држава и показивали да не прихватају могући покушај обрачуна Монархије са Србијом. У Бечу су бележили да у Далмацији, нарочито у Сплиту и Шибенику, становништво демонстрира против аустријске владе, а подржава Србију и да се општина Дубровник с њима солидарише. Кад је у питању „крунска земља“ Хрватска, могло се само констатовати да су у њој прилике „већ дugo лоše“, а за прилике у областима насељеним Чесима, Польјацима и Рутенима да су „нездраве и напете“. Покушај да се југословенски покрет разбије помоћу религиозне подељености претрпео је неуспех јер се на примеру Хрвата „показало да је национална узајамност јача од религиозне припадности“. Усред Будимпеште, у Делегацијама (Народној скупштини), хватски посланици за Далмацију др Јосип Смодлака и др Анте Тресић Павичић одржали су ватрене говоре бранећи право Србије на излазну луку на Јадрану исто као и право Хрвата да се ослободе мађарске превласти. Не мање одлучно су и чешки прваци др Карел Крамарж и др Томаш Масарик заступали истовремено права свога народа и Србије. Обавештавајући о унутрашњим приликама у Монархији, немачки амбасадор је износио да су „донекле нормалне прилике само у покрајинама са немачким језгром“ и да је ситуација утолико лошија што су „држави непријатељске тежње различитих словен-

ских народа Монархије свуда наишле на подршку социјалистичке партије⁷⁵, јер социјалисти истовремено „настоје да онемогуће сваки рат који би Монархија хтела да поведе“.⁷⁶

Временом је ситуација у Аустро-Угарској постала све тежа, а продубљивање међународне кризе око Балкана због све више претећег држања Монархије према Србији и Црној Гори стварно је само досипало уље на распаљену ватру националних покрета. На проширену седници Заједничког министарског савета од 2. маја 1913. године председник аустријске владе је рекао: „Свођење на нулу наших снага и нечувени полет балканских држава, које су дошли до врхунца политичке и државне самосвести, изазвали су највеће утиске код нашег темпераментног југословенског становништва [. . .]. Док су изрази тих симпатија били чисто теоријски, царска и краљевска влада је могла мирно да их посматра. Сада то више није могуће [. . .]. Колико се далеко отишло, показују суспензије и подизања оптужби против адвоката и писара, затим је један државни тужилац морао бити смењен, а градоначелник Сплита изведен је пред суд због велеиздаје. И у северним областима постоје слични жалосни знаци. Истина је да се Чеси не могу географски повезати са Србима, али постоје довољни докази како они гледају на нас.“⁷⁶ Већ у новембру 1912. године у Бечу се сумњало да би „словенски пукови хтели да марширају против Србије“, а један министар је рекао немачком амбасадору да словенске јединице „у озбиљним

⁷⁵ GP 33, стр. 366–371, бр. 12 402; Plaschka, R. G., „Serbien und die Balkankriege als Motivationselemente in der österreichisch-ungarischen Armee“, *Велике силе и Србија пред Први светски рат*, стр. 81–94.

⁷⁶ ÖUA 6, стр. 332–333, бр. 6 870.

ситуацијама никако не бисмо смели да ставимо у прве борбене линије".⁷⁷ Како су ствари стајале изузетно јасно показује сажето изречено виђење самог цара и краља Фрање Јосифа I: „Да, могуће је још једино поуздати се у Мађаре.“⁷⁸ Пред опасностима које су угрожавале њихово место као сувласника власти, крупно мађарско племство одједанпут је од сепаратиста постало узданица куће Хабзбурга.

На поменутој седници владе у излагањима многих министара осећала се крајња потиштеност и изузетно велико пессимистичко гледање на прилике у којима се Монархија налази. Врхунац таквог расположења садржала је оцена „да је ситуација веома трагична“, коју је изговорио мађарски председник владе.⁷⁹ То што је тада речено на тако високом месту било је, међутим, присутно у водећим круговима већ од првих вести о значајним победама балканских савезница и о одјецима тих победа код словенских народа Монархије. Професор Јозеф Редлих је 28. октобра 1912. године у свом дневнику записао: „Надмоћне победе Бугара и Срба су светски историјски догађај. Јасно је да је турској владавини у Европи дошао крај [. . .], а тиме и неукусној новинарској фрази о непожељном 'болеснику'. Овај 'болесник' је мртав! Аустрија има све изгледе да дође на његово место као 'болесник'. Како може ова, изнутра потпуно разрована Монархија, овај 'Рајх' изједен од Мађара, сада да поведе политику која спасава, наиме политику јуначне офанзиве [. . .].“⁸⁰ Амбасадор Хајнрих фон Чиршки је 18. но-

⁷⁷ GP 33, стр. 368, бр. 12 402.

⁷⁸ Conrad, 3, стр. 85.

⁷⁹ ÖUA 6, стр. 334, бр. 6 870.

⁸⁰ Redlich, 1, стр. 164.

вембра 1912. известио Берлин: „Са запрепашћењем и пуни мёре гледају овде на изненадно подигнут словенски талас и на свим уснама лебди стрепњама испуњено питање: 'Шта ће бити од Аустрије?' Немци су крајње потиштени. Један од њихових вођа у Горњем дому [Herrenhaus], човек савршено одан цару, рекао ми је ових дана: 'Ово је крај Немаца у Аустрији [. . .]'. Неки у своме пессимизму иду и даље и мисле да после слома Турске на ред долази Аустро-Угарска [. . .].“⁸¹

Почто је добио податке да балканске државе припремају рат, начелник Генералштаба генерал Блазијус Шемуа, који је на то место постављен после генерала Конрада, спремио је меморандум за цара у коме је стајало да ће, уколико овај рат не буде спречен, „почети догађајима најиспуњенија епоха историје“.⁸² Када је до балканског рата стварно и дошло и заиста отпочела „историјска епоха најиспуњенија догађајима“, у водећим слојевима Монархије све је било доживљавано као долазак судњег дана. Историјски извори говоре да су се тешка предосећања увлчила у сјајне барокне палате и мучила новинаре и универзитетске професоре, индустријалце и банкаре, грофове и кнезеве, царске и краљевске министре и генерале, надвојводе – и самога цара. У понедељак 25. новембра Редлих је записао: „Вечерао сам у недељу са грофом Лицом у Гранд хотелу. Лицов ми је причао да је у среду дуго разговарао с царем, који му је рекао: 'Веома сам пессимистички расположен'.“⁸³ По отменим кафанама и клубовима, по приватним кућама и фијакерима, по мини-

⁸¹ GP 33, стр. 367–368, бр. 12 402.

⁸² ÖUA 4, стр. 492, бр. 3 869.

⁸³ Redlich, 1, стр. 181.

старским кабинетима и војним канцеларијама, по царевим и престолонаследниковим одајама – стална тема разговора била су питања о будућности и о корацима које би требало предузети, а у ваздуху се осећала присутност стрепње, да се послужимо једном Редлиховом реченицом истргнутом из контекста, „ако Аустрија пропадне...“.⁸⁴ На пример, током суботњег ручка код баронице Леополдине фон Франкенштајн, кнез Франц Лихтенштајн и професор Јозеф Редлих су читава четири часа разговарали „о тужним приликама у држави и паду престижа у иностранству“. Клерикални католички недељник *Österreich-Ungarn* је средином новембра објавио чланак у коме се могло прочитати да су „међу мртвима у балканском рату и *status quo* и Аустријанци“.⁸⁵ Др Јозеф-Марија Бернрајтер је у властитим слутњама сажимао опште расположење: „Наша држава пропада“.⁸⁶ Редлих се још речије изразио: „Несрећна Монархија.“⁸⁷

139

Професор Редлих је 28. октобра 1912. године забележио: „Сваки дан је ближа опасност од рата с Русијом и балканским државама. Уколико дозволимо да, уз Велику Бугарску и Велику Грчку, настану Велика Србија и Велика Црна Гора, а ми и не мрднемо, онда ћemo само за неку годину изгубити Босну, Далмацију и Хрватску. Јасно је да ће се, у случају наше неактивности, Балкански савез даље наоружавати, придобиће и Румунију за себе обећањима Ердеља, а да би нас војнички уништио, објединиће се с Русијом, која ће тада бити потпуно спремна. Остављам сасвим по страни да ће Италија једноставно да

⁸⁴ Исто, стр. 179.

⁸⁵ GP 33, стр. 370, бр. 12 402.

⁸⁶ Baernreither, стр. 260.

⁸⁷ Redlich, 1, стр. 205.

поседне остатак обале и јужни Тирол.“ Закључак овог размишљања је гласио: „То су језиви изгледи.“⁸⁸ Редлихова размишљања садрже нешто суштинско што се може запазити у општем расположењу: песимизам се преплитао са жељом да се брани, али је та одбрамбена жеља, рођена из песимизма, одмах изједначавана с агресијом.

Упоредо са црним слутњама престоничке салоне и канцеларије плавила су и борбена расположења, а из њих су нициали планови о уништењу Србије као једином спасоносном средству за стару Монархију. Бернрајтер је 1. децембра 1912. године у свом дневнику записао: „Јуче је професор Редлих приредио закуску. Уз мене су били још бароница Франкенштајн, гроф Хојос из Министарства спољних послова, млађи Хтумецки и Паул Шулц. Франкенштајнова је одмах високим гласом почела ратну песму о неминовном челичном купању итд.“⁸⁹ Ако је једна дама певала овакву песму, и то, како каже Бернрајтер, толико високо, како су тек певала господа? У кући високог државног чиновника Паула Шулца, пуковник Август Јубански, један од шефова служби у Министарству рата, одлучно је тврдио да треба с четири корпуса ући у Србију, маршовати до Ниша, „а затим анектирати Србију, надајмо се трајно“.⁹⁰ Бернрајтер је бележио да стално мора да слуша „стереотипне“ разговоре: „По победоносном рату – анектирати Србију, успоравати тријализам, санирати односе са Угарском.“⁹¹ Један од новинара убеђивао је немачког амбасадора: „Са заносом идемо ми ка рату“, а затим

⁸⁸ Исто, стр. 164–165.

⁸⁹ Baernreither, стр. 178.

⁹⁰ Redlich, 1, стр. 180.

⁹¹ Baernreither, стр. 178–179.

додао: „Ако ми свесно идемо овим путем са чврстом решењем да одбрамимо наш ранг велике сile, да југословенско питање узмемо у своје руке и средимо га онако како то нама одговара, онда ће нас следити већи део становништва Монархије.“⁹² Редлих је од својих колега, историчара Михаела Хајниша и Алфреда Прибрама, слушао да они „желе рат из унутрашњополитичких разлога“.⁹³

Током вечерњих кафанских разговора, у којима је учествовао и гроф Отокар Чернин, престолонаследнику близак и, причало се, предодређен да буде министар спољних послова, чланови Горњег дома и бивши и будући министри бавили су се, по Бернрајтеровим речима, „сличном играријом“.⁹⁴ Велики део штампе ревносно је неговао ратоборност, а предњачио је лист *Reichspost*. У *Österreichische Rundschau* је барон Леополд фон Хлумецки, један од најревноснијих, иначе такође близак престолонаследнику, још 15. октобра писао да то што „Монархија води политику *status quo*-а не сме да значи и не значи пасивно и резигнирано држање према догађајима који се одигравају у нашој легитимној интересној сferи одмах уз нашу границу“.⁹⁵ У војном логору крај Новог Сада коњаници су певали песму коју је испевао један њихов млади официр: није важно погинути уколико се у том тренутку гледа како се аустроугарска застава вије над Београдом.⁹⁶ Генерал Мориц фон Ауфенберг, тадашњи министар рата, пише у својим

⁹² GP 33, стр. 366, бр. 12 402.

⁹³ Redlich, I, стр. 181.

⁹⁴ Baernreither, стр. 184–186.

⁹⁵ Von Chlumecky, L., „Österreich-Ungarn und der Balkankrieg“, *Österreichische Rundschau* од 15. октобра 1912.

⁹⁶ Cormons, стр. 144–145.

успоменама да је „Лесма принца Еугена одјекивала земљом као позив“. ⁹⁷

Бернрајтер каже да је министар спољних послова гроф Берхтолд био засипан различитим плановима у којима је било тријалистичких идеја, идеја о „подели Србије између Албаније, Бугарске, Румуније и Аустрије“, замисли о прикључењу Србије „Аустрији путем царинске уније и војне конвенције“ итд.⁹⁸ Ова последња идеја с царинском унијом имала је својих присталица: некима се она чинила као једини, другима као тактички излаз из сложене ситуације. Чак је и један од оних „лавова“ из Министарства спољних послова, барон Фон Мусулин, крајем октобра оставио на Редлиха утисак човека који би „Србији дао свако територијално проширење које жели ако би ступила с нама у најуже привредне везе“. Сам Редлик био је мишљења да би, с обзиром на прилике, требало „сада изићи у сусрет Србији“, чиме би се „Монархија доказала као јак привлачни центар и Србија привредно прикључила Аустрији“.⁹⁹

Међутим, било је и оних који су целокупну антисрпску политику из овог или оног разлога сматрали погрешном. Међу њима је био и Бернрајтер, који је, слушајући друге шта причају, свој став одредио овако: „Нико не покушава да лупа главу око тога на који начин треба почети прикључење старој Аустрији једног потпуно демократског народа, који не зна ни за племство ни за велепоседнике и чија се држава, иначе револуционар-

⁹⁷ Auffenberg-Komarów, *Aus Österreichs Höhe und Niedergang*, München, 1921, стр. 211.

⁹⁸ Baernreither, стр. 182.

⁹⁹ Redlich, 1, стр. 165.

ног порекла, већ деценијама слободна и сада налази усред победоносне борбе за своје проширење. Речју 'тријализам' то се не може постићи. Оно што би могло бити резултат неке дугогодишње доследне политике не може преко ноћи да постигне никакав Супер-Бизмарк.¹⁰⁰ Ту је спадао и познати професор универзитета Хајнрих Ламаш, са својим истомишљеницима, али су његова размишљања била знатно другачија од Бернрајтерових. Користећи се тиме што је могао да се обрати надвојводи Францу Фердинанду, Ламаш је 24. новембра 1912. године упутио престолонаследнику један меморандум у коме је проблем Србије поставио у шири оквир. Професор је одлучно био против рата и анексије Србије. Рат је, по његовом, требало избећи из унутрашњополитичких разлога јер би само допринео да словенско становништво Монархије постане њен непријатељ, а будући цар би на тај начин изгубио своје најбоље упориште у спровођењу намераване политике према Мађарима. Ламаш је, такође, упозоравао да рат желе пангерманисти како би помоћу њега Аустро-Угарску „бацили у зависност од Немачког Рајха“. Анексија Србије донела би само повећање броја Словена у Монархији за неколико милиона, чиме би ова царевина стекла неку „нову Ломбардију“ у којој би морала да гради тврђаве и троши милионе, а њени официри и чиновници би, свеједно, остали омражени. „За једну или две генерације ми бисмо у новом рату са у међувремену ојачалим балканским државама изгубили ову Ломбардију, а са њом можда и Босну“, писао је Ламаш. Отуда и професоров предлог да би Србију требало пустити да изађе на море преко Драча („што мање противречи нашим него италијанским интересима“), чиме би, на другој страни, управо Србија морала због овог

---

¹⁰⁰ Baernreither, стр. 179.

проширења да дуже време троши војне снаге на одржавање те територије; због сопствених интереса Монархија би, истовремено, требало да ојача своју ратну флоту (што је „по жељно и нужно и из других разлога“). Албанију би, дакле, требало разделити између суседа, али тако да највећи део припадне Грчкој.¹⁰¹ Занимљиво је уочити да је, за разлику од многих који су тражили да жртва буде Србија, професор Ламаш такође тражио да један балкански народ буде жртвован, само не Срби него Албанци.

Иако је оних који су мислили као Бернрајтер било веома мало, а и оних који су мислили као Ламаш није било много више, ратоборни, мада гласнији и очигледно многобројнији, нису успевали да државу увуку у рат. Један од „водећих официра“ рекао је немачком војном изасланику: „Ми се стидимо. Уколико се не приbereмо, мораћемо да повучемо последице и да абдицирамо као велика сила.“ У Одељењу за штампу Министарства спољних послова један немачки новинар чуо је од чиновника: „Ми почињемо да се стидимо.“¹⁰² И по салонима и по канцеларијама кружила су њихова оговарања цара, престолонаследника, а нарочито министра спољних послова. Барон Фон Хлумецки је однекуд знао за причу да је цар, плачући, молио престолонаследника да не гура државу у рат, па је ту причу препричао професору Редлиху и додао да „сва несрећа долази од цара“, а да је престолонаследник „веома заморен дугогодишњом борбом“. ¹⁰³ Највећи бес ипак се сручио на министра Берхтолда, за кога се говорило да је неодлучан, неспособ

¹⁰¹ Lammash, H., n. d., стр. 92–94.

¹⁰² GP 33, стр. 366, бр. 12402.

¹⁰³ Redlich, I, стр. 179.

бан, слабић, поводљив и сл. И то је тако трајало месецима. Крајем априла 1913. године генерал Конрад је на ручку код баронице Фон Франкенштајн кривицу због изгубљене наде у „побољшање унутрашњих прилика једним срећним ратом“ резигнирано пребацивао на цара, који је „неодлучан“, на престолонаследника, који је „као и раније потпуно нератоборан“, и на министра спољних послова, који је „ неки фини човек, веома паметан, али без икакве снаге воље“.¹⁰⁴

Када је реч о Францу Фердинанду, он је чуистину био против рата, без обзира на нека његова колебања. У друштву се и хвалио, на пример почетком новембра у Будимпешти, да је управо он „ратну фурију ставио на ланац“.¹⁰⁵ Престолонаследник је био и против анексије Србије, али је за то имао сасвим друге разлоге него Бернрајтер. У свом писму грофу Берхтолду од 1. фебруара 1913. он је свој став образложио на следећи начин: „Ми треба да чинимо све да одржимо мир! Ако изазовемо велики рат с Русијом, онда је то несрећа и нико не зна хоће ли функционисати наше крилне заштитнице; Немачка ће имати посла са Француском, а Румунија ће се изговарати опасношћу од Бугарске. Дакле, сада је веома неповољан тренутак. Уколико поведемо локални рат са Србијом, ми ћemo њу за кратко време прегазити. Али, шта онда? И шта тиме добијамо? Прво, цела Европа ће се дићи на нас као на оне који поткопавају мир. Друго, нека нас Бог тога сачува, анектираћемо Србију, једну тотално презадужену земљу с краљеубицима, лупежима итд. Уз то, ми још нисмо ни са Босном готови, то нас задовољство већ кошта силне паре и још увек предста-

145

¹⁰⁴ Исто, стр. 197.

¹⁰⁵ Auffenberg-Komarów, n. d., стр. 215.

вља легло државнopravnih питања. Шта ће бити тек са Србијом! У њу можемо да бацимо силне милијарде, а стално ћемо у њој имати језовиту иреденту.¹⁰⁶ У овом образложењу било је и Ламашових гледишта.

Cнага ратне странке првенствено је лежала у томе што је иза ње стајала већина војних старешина. Генерали су иза кулиса снажно вршили притисак на меродавне државне личности да се одлуче за рат и највероватније играли важну улогу у одржавању ратничког жара у јавности, нарочито по престоничким салонима и господским кафанама. Из неколико наведених примера види се колико су официри давали тон расположењу за рат против Србије. Све је то почело још с првим неоспорним вестима да се на југоистоку припрема рат.

Hачелник Генералштаба генерал Шемуа је 28. септембра спремио за цара Фрању Јосифа један меморандум, у коме је писало да је „веома велика могућност да на Балкану избије ратни сукоб“, да је „одржање *status quo*-а тешко даље прихватљиво као политички аксиом“, да „свака промена на Балкану за нас има изузетан значај“ и да је зато „за Аустро-Угарску нужно да одреди своје политичке циљеве“ како би, када дође час, могла „деловати мирно, свесна циља и сврсисходно“. Генералштаб је давао и политичке и војне савете, наиме да Монархија мора „радити на основу самостално донесених одлука“, да своје ставове правовремено али одлучно објави, да према постављеним циљевима прикупи снаге и сврсисходно их усмери. Основа предлога била је у томе да се оружане снаге што пре ставе у приправност „и чим Србија стварно у било коме правцу кре-

---

¹⁰⁶ Hantsch, стр. 388–390.

не у ратну акцију" да се сместа предузму „одлучне мере“, односно изврши мобилизација и груписање „свих снага које предвиђа ратно стање 'Б'" (шифра: „ратно стање Балкан“, у ствари рат против Србије и Црне Горе). У корист оваквог става дато је опширије политичко образложение: „Нас се посебно тичу територијална проширења наших југословенских суседа [тј. Србије и Црне Горе], који су сада такође и експоненти руског утицаја [. . .]. Наш политички циљ може бити само у томе да спречимо свако јачање ових држава и да их увучемо у нашу интересну сферу макар путем царинског и трговинског савеза и војне конвенције. У случају да Турска буде сломљена, ми морамо да узмемо Косово да бисмо трајно раздвојили Србију и Црну Гору и осигурали приступ ка Албанији, која обавезно мора да припадне нашој сferи моћи.“¹⁰⁷

147

У овом меморандуму није било изричito речи о уништењу Србије и Црне Горе као држава, па ни о рату с њима, мада прва од тих могућности није била искључена, а друга је била претпостављена. Није било изричito речи ни о спречавању тих двеју држава да се у извесној мери прошире. Оно што се хтело спречити јесте да Србија и Црна Гора стекну заједничку границу, а оно што се желело постићи јесте да се овим двема државама ограничи суверенитет, односно да дођу под аустроугарску хегемонију. Монархија би најпре тежила да поседне и под својом влашћу задржи Санџак и Косово, што значи да територијално продре у само средиште Балканског полуострва и тако окружи Србију и Црну Гору и учини их, као и Албанију,

---

¹⁰⁷ ОУА 4, стр. 490–493, бр. 3 869.

својим сателитима.¹⁰⁸ Концепција Генералштаба се, дакле, у свему битном враћала на Андрашијеву доктрину из 1878. и у целини напуштала Еренталову доктрину из 1908. године.

Овакву активну политику Генералштаб је образложио с три негативне последице које би проистекле уколико би се остало на пасивном држању: „1) коначно губљење ранга велике сile; 2) доказ о неспособности као савезника; 3) трајна угроженост југословенских поседа Монархије од ојачалих балканских држава“.¹⁰⁹ Опет је, дакле, на првом месту био ранг велике сile, који Монархија треба, чак мора да одржи на рачун балканских држава; на другом месту било је доказивање Монархије као способног савезника, што није могло значити ништа друго него подићи углед пред немачким Рајхом и на тај начин ојачати своју позицију и унутар Тројног савеза и унутар савеза две Централне сile и, последично, у Европи; тек на треће место долазила је одбрана интегритета.

Уз наведену концепцију, насталу у предвечерје значајних догађаја, неки људи у војном врху Аустро-Угарске су током Првог балканског рата разрадили још много ставова, мада нису били за то непосредно надлежни и службено меродавни. Ипак, ти ставови били су од значаја за аустроугарску балканску политику јер је њихов аутор био генерал Франц Конрад фон Хецендорф, некадашњи начелник Генералштаба, који се тада налазио на дужности инспектора оружаних снага. Изложени у *Есеју* (како је свој текст назвао сам генерал Конрад), датираном

¹⁰⁸ Исто.

¹⁰⁹ Исто.

28. октобром 1912, и то у двема *Долунама* – од 8. и 16. новембра, и у *Есеју* од 19. новембра,¹¹⁰ ти ставови су иза леђа тадашњег начелника Генералштаба и министра рата били достављени члним личностима Монархије: цару, престолонаследнику и министру спољних послова. Важност поменутих ставова састојала се у томе што су они изражавали радикална мишљења у армији и припадали програмима „ратне странке“ у земљи. Они су привлачили пажњу и због тога што су омогућавали да се из њих сагледа нешто од улоге коју су у царској и краљевској спољној политици могли да одиграју појединци и групе ван званичних надлежности. Сећајући се управо овог случаја с Конрадовим „есејима“, тадашњи министар рата генерал Фон Ауфенберг је у својим успоменама говорио о сталном значају и „ове политике скривеног степеништа“ и „исто толико утицајне колико и неодговорне камариле“ у држави Хабзбурга, што је, „упркос свему, стопећима минирало уставну законитост“. ¹¹¹

Генерал Конрад је своја становишта изјесени 1912. године изградио управо на основу широког расположења у Бечу, које је било потпуно захваћено пессимизмом јер је настало из уверења да победа балканских држава представља веома лош предзнак за велику силу каква је Аустро-Угарска. Сам Конрад је писао да су победе Бугара код Кирк-Киласија и Срба код Џуманова, као и продор Грка ка Солуну учинили да се није могло „превидети да је Балкан у току потпуне промене прилика“, да су аустроугарски интереси „тешко, штавише животно

¹¹⁰ Conrad, 2, стр. 314–342.

¹¹¹ Auffenberg-Komarów, н. д., стр. 218.

погођени" и да „тренутак захтева велике одлуке". Карактеристично је да је овај генерал суштину свега ипак видео у односу Монархије према Србији и касније се сећао: „Питање је било: са Србијом или против Србије?“¹¹² Поред свих нових идеја које је унео, Конрадове мисли водиље ипак су остале исте као 1907. и 1908, а њих се, уосталом, стално држао током година које су у међувремену протекле. У реферату цару Фрањи Јосифу I од 11. новембра 1909. године генерал је жалио што је пропуштена прилика да „насилним наступом" у пролеће те године буде решено питање Србије и тврдио да се у будућности мора рачунати „са Србијом и Црном Гором као непријатељима".¹¹³ У меморандуму владару од 23. априла 1911. године нагласио је да „за Монархију неодступан циљ мора бити анексија Србије, укључно са облашћу Ниша", пошто независно развијање Србије и Црне Горе „упала пресеца Монархији пут на Балкан", а уколико она „не пружи своју чврсту песницу у средину Балкана", пут ће јој „потпуно пресећи стварање независне Албаније и проширење Бугарске".¹¹⁴ У меморандуму од 15. новембра 1911. године Конрад је, одлазећи с дужности начелника Генералштаба, сумирао своја становишта и подвукao да „свака држава мора да следи агресивне umестo пасивних циљева", тј. да Монархија мора да сматра Србију и Црну Гору својим непријатељима и да стога стреми „да их сломи чим се за то појави могућност", односно да Србију „трајно инкорпорира", а Црну Гору „можда веже материјалним интересима".¹¹⁵

¹¹² Conrad, 2, стр. 314.

¹¹³ Исто, 1, стр. 675.

¹¹⁴ Исто, 2, стр. 429–435.

¹¹⁵ Исто, 2, стр. 436–452.

Yјесен 1912. године Конрад се јавио за реч да би, иако ненадлежан и непозван, утицао у правцу постизања стarih циљева на начин прилагођен новој ситуацији. У Есеју од 28. октобра он је изнео да је нужно „имати у виду велика становишта и не дозволити да нас води жеља за стицањем било какве користи, тј. да добијемо само мали део плена“. Стога је објаснио шта сматра „великим становиштима“: „Монархија приступа Балканском савезу“, а мале балканске државе ступају с њом у однос који има Баварска у немачком Рајху; уколико то не би било остварљиво, онда би балканске државе морале бити окупљене око Монархије у „јединствену царинску и трговинску област“ у којој би се општа питања решавала у „савезном савету“, а заједничке би биле „спољна политика, ратне припреме у основним цртама, развитак и организација оружаних снага у општим цртама (у детаљима би свака држава била самостална), финансијска политика (заједничка монета) и трговачка и саобраћајна политика“. Чланице савеза биле би од почетка Србија, Бугарска, Црна Гора и Грчка, Румунији би било понуђено да му приступи, док би Албанија била аутономна под аустријским протекторатом. Према Конраду, најбоље би било уколико би „цар Аустрије постао суверен савеза“, али ако се то не би постигло, онда би улогу највишег органа требало да има „савезни савет“.¹¹⁶

Yопширним објашњењима због чега треба тежити оваквој сложеној држави или заједници држава главно је било то да Монархија „мора да искористи“ предности чињенице што једина међу великим

---

¹¹⁶ Исто, 2, стр. 326–331.

силама има непосредну сувоземну границу са „балканским државама“ и могућност да с њима створи „интересну заједницу“. Који су поводи и разлози за стварање тог заједништва и како би оно било остварено, овако је било објашњено: „Ако се дозволи да се Србија и Црна Гора даље развијају изван Монархије, онда остаје велика опасност да ове државе овладају њеним југословенским областима у случају сваког ратног заплете у који буде запала Аустро-Угарска“; „велика корист која израсте из оваквог окупљања за трговину, индустрију и саобраћај“; протекторат над Албанијом „отприлике онакав у каквом је Египат под Енглеском“, чиме би се, прво, постигло проширење поморских области Аустро-Угарске, уз „првенствено узимање у своје руке залива Валоне“, друго, „под непосредним утицајем Монархије Албанија би представљала драгоцену противтежу другим балканским државама“, посебно као „претња с леђа“ Србији и Црној Гори у случају рата Монархије против те две државице, треће, на тај начин био би искључен сваки други, нарочито италијански утицај у Албанији, и четврто, Аустро-Угарска би добила „богату трговачку и саобраћајну област“; установљавање овог протектората требало би постићи или тиме што би се обезбедила одговарајућа „молба с албанске стране“ или, ако то није могуће, војном окупацијом; балканске државе би требало придобити указивањем на обострану привредну и политичку корист, с тим што би, одмах и непосредно, требало повести преговоре с владарима балканских држава, а велике сile једноставно ставити пред „свршен чин“, и што би преговори најпре били поведени „с бугарским краљем, затим са црногорским и, на крају, с српским и грчким“.¹¹⁷

---

¹¹⁷ Исто.

Уколико ова комбинаторика не би успела, тада би „Монархија морала да оствари бар своје аспирације према Албанији, а да са осталим областима осигура добре трговачке и саобраћајне везе ради извлачења користи, с тим да у повољнијим приликама оствари веће циљеве“. Оваква прилика би, на пример, настала уколико би у балканском рату „дошло до промене ситуације у корист Турске“, што би Монархија морала да искористи да се „одмах активно умеша ради одбране Србије и Црне Горе и на тај начин ове области приклучи себи и реши југословенско питање“. „Основно у нашој политици мора да остане да се српско-чрногорске области приклуче Монархији; уколико то није остварљиво анексијом, онда најмање треба тежити стварању савезничког односа“, био је Конрадов закључак.¹¹⁸

153

Ова своја становишта генерал Конрад је унеколико мењао после сваког новог успеха балканских савезника. У Долуним од 8. новембра Конрад је изричito рекао да се у овом тренутку „чини неприхватљива“ идеја о сложеној држави или заједници држава, па је у средиште својих гледишта ставио оптужбу да су „од стране Србије истакнуте аспирације које су је довеле у сукоб с Монархијом“ и тражио да се Србија стави пред јасан избор: или ће бити уз Монархију (тада би се сви захтеви „решили без конфликта“) или против ње (при чему би Монархија морала да изјави да за себе „задржава право да обезбеди поштовање њене воље“ и заштити питање до уласка у рат). Конрад је сматрао да би „за Монархију било од велике користи да

---

¹¹⁸ Исто, стр. 314–324.

Србији нанесе неки осетљив пораз", и то „пре свега због повратног деловања на Словене, посебно Југословене" у Аустро-Угарској („којима би требало показати да своје добро могу тражити само у оквирима Монархије".¹¹⁹)

Пошто је евентуални рат против Србије доносио велику вероватноћу сукоба са још неким државама, првенствено с великим силама, Конрад се посебно упутио у навођење могућности с киме би се све Монархија могла наћи у рату и на који би начин поједине евентуалне противнике могла да одврати од мешања. При том је напоменуо да верује да се тешкоће могу решити и велиодушном расподелом туђих територија. Он је био спреман да Италији додели области „у Егејском мору, или можда у азијској Турској", уколико би она допустила да Монархија победи Србију, а Русији Босфор и „слободу у Дарданелима" уколико би престала да брани Србију и дала одрешене руке Аустро-Угарској у Албанији (посебно да поседне Валону).¹²⁰

Треба додати да су ова становишта, и иначе унеколико противречна, садржавала и могућност погађања Монархије са Србијом. Тако би се Србији дозволило да добије област Солуна, уз услов да Аустро-Угарској гарантује коришћење луке и приступ до ње жељезницом, али с правом да Србија користи једну јадранску луку Монархије и жељезницу до ње. У *Другој долуни Есеју* (од 16. новембра), Конрад је подвукao дилему око начина на који се може постићи циљ: „Првенствено треба одлучити коће ли се политика усмерити у правцу да се Србија и Црна

¹¹⁹ Исто, стр. 332–339.

¹²⁰ Исто, стр. 326–331.

Гора на пријатељски начин најуже могуће вежу за Монархију или ће се изабрати правац насиљног савлађивања обеју ових држава." Дилему је пропратио једном напоменом која, повезана са сличним гледиштима надвојводе Франца Фердинанда и професора Ламаша, показује да је у Монархији била веома распострањена недоумица која је и касније имала важну улогу, а коју је Конрад објаснио овако: без обзира на то који се од два наведена пута изабере, остаје „опасност да се југословенске државе [тј. Србија и Црна Гора] споје са југословенским областима Монархије, а тада да настоје да се уједињене отцепе". Он је ипак био за анексију Србије и као разлог за то наводио, поред осталог, да се Србија „привредно расцветава" и да би зато Аустро-Угарској „изузетно добро дошла као снажно тржиште". У погледу начина на који би српска независност била уништена, или бар ограничена, барон Конрад је увек непоколебљиво сматрао да је најбоље средство рат. У *Eseју* од 19. новембра 1912. године он је то још једном потврдио, али овога пута, као и више пута ранијих година, изричito: прво, сместа спровести све оне припреме за рат са Србијом које су већ биле предузете у зиму 1908–1909; друго, предузети све мере припрема које предвиђа план за случај „Р", тј. за случај рата с Русијом; треће, предузети најхитније „све даљње припреме које су нужне (обезбеђивање хране, материјала итд.)".¹²¹

Kонрадова гледишта се најбоље могу разумети уколико се уважи да је њихов творац осећао да у том тренутку није надлежан да инсистира на само једном, и то најрискантнијем решењу, затим да су раз-

---

¹²¹ Исто, стр. 332–341.

вијана током три недеље у којима су се балканске прилике брзо мењале и, најзад, да се у њима одразила тадашња по-метеност у водећим круговима Монархије. Због свега тога у њима је било толико много планова и алтернатива, али је на првом месту стално истицана обавеза да Монархија мора настојати да себи обезбеди надмоћност на Балканском полуострву, да је зато најважније да сломи Србију и Црну Гору и, коначно, да је једино право средство за постизање циља оружани сукоб са Србијом, макар се он претворио у шире, чак можда и европски рат. Концепција коју је изнео Генералштаб била је, у ствари, само нешто одређенија од гледишта која је изнео генерал Конрад; у њој је предлагана само једна могућност, док је Конрад испитивао низ могућности. Окосница је ипак била иста: предузети војне мере, интервенисати и уништити или бар битно ограничiti самосталност Србије и Црне Горе, успоставити протекторат над Албанијом, постићи на тај начин надмоћност на Балканском полуострву.

Бојне старешине су од политичких вођа тражиле „одлучан наступ“ опредељење за оружано мешање у балканска превирања не питајући друге сile, а од дипломатије – да спречи противакцију других сила и увлачење Аустро-Угарске у шири рат, односно да обезбеди подршку Немачке. Војници су све ово лако могли да траже, а одговорни за доношење најдалекосежнијих одлука и за спољну политику тешко су могли те захтеве да испуне. Да би се посаветовали управо о томе да ли се одлучити за војне мере, код цара Фрање Јосифа I су се 19. новембра окupили гроф Берхтолд, министар спољних послова, вitez Фон Ауфенберг, министар рата, генерал Шемуа, начелник Генералштаба и барон Болфрас, шеф царске војне канцеларије.

Министар рата је том приликом рекао да је сада вероватно теже одлучити се него 1866. године када је Аустрија ушла у рат против Пруске. Цар, који је владао још од 1848, на то је климнуо главом и рекао: „Сада је далеко теже.“¹²²

Одлуку је било заиста тешко донети. У врху државе били су за интервенцију на Балкану или ради одбране „престижа велике силе“, или зато што се у томе видео начин и за задавање удараца оживелим националним покретима широм Монархије, или да би брањили једнострano проглашену своју интересну сферу, али то нису дозвољавали ни стање у земљи ни међународна ситуација. Још 14. септембра, дакле отприлике месец дана пре избијања Првог балканског рата, када је гроф Берхтолд на Заједничком министарском савету колегама министрима саопштио да располаже сигурним обавештењима о стварању савеза балканских држава и о вероватном нападу тог савеза на Турску, нико од присутних није изјавио да би Аустро-Угарска са своје стране требало да се супротстави неком политиком која би могла изазвати њену оружану акцију. Тада је министар рата рекао „да би било боље избећи потезе који би водили неком великим сукобу“ и то је образложио неповољним стањем војске, „која оскудева у важном материјалу“. Аустријски и мађарски председници владе изразили су наду да неће доћи ни до каквог рата, а Мађар је додао да Монархија од рата „нема шта да добије“.¹²³ Постоји и подatak да се у то време заједнички министар финансија, за кога иначе не знамо да ли је говорио на овој седници, такође с

¹²² Auffenberg-Komarów, n. d., стр. 218.

¹²³ ÖUA 4, стр. 428–429.

мало поверења изражавао о ратној спремности.¹²⁴ У дневнику министра рата налази се под 9. новембром забелешка: „Бесана ноћ. Брину ме вести из Русије. Ми далеко заостајемо у артиљерији.“¹²⁵ Дакле, радило се првенствено о томе да армија није била спремна. На страну огромне привредне и унутрашње политичке тешкоће Аустро-Угарске.

Спољнополитичка ситуација била је, та-кође, изузетно неповољна за било какве рискантне потезе Монархије у југоисточном правцу. О томе већ говори и чињеница да је, на захтев Генералштаба да се обезбеди неутралност Русије и Италије, Министарство спољних послова одговорило да у тренутној ситуацији то не може да постигне.¹²⁶ Штавише, није могао бити испуњен ни захтев генерала Конрада да се обезбеди безрезервна подршка Немачке, што је било лако постигнуто 1908. године. Много пре него што је дошло до кризе гроф Берхтолд се још 7. и 8. септембра сусрео с немачким канцеларом Теобалдом фон Бетман-Холвегом и био је у прилици да види да Немци овога пута нису за неку претећу политику на Балкану ма тамо дошло и до рата.¹²⁷ Када је 4. октобра саслушао шта има да му пренесе немачки амбасадор, аустроугарском министру спољних послова било је, најзад, јасно да у Рајх не треба да се поузда уколько би Аустро-Угарска покушала да се оружано умеша у предстојеће балканске догађаје. Пошто је Фон Чиршки отишао, гроф Берхтолд је забележио: „Берлин ради да нам веже руке тиме што би се ми дезинтересовали и изја-

¹²⁴ Redlich, 1, стр. 153.

¹²⁵ Auffenberg-Komarów, *н. д.*, стр. 214.

¹²⁶ ÖUA, 4, стр. 528, бр. 3 928.

¹²⁷ Исто, стр. 415–418, бр. 3 771.

вили да се залажемо за 'локализовање' рата, тог рата који не треба ни допустити!“¹²⁸ А када је крајем новембра сазнао шта је Фон Бетман-Холвег говорио пред Рајхстагом, Берхтолд је за себе прибележио: „На први поглед снажна мушка реч у критичном часу, јавна исповест у корист притешњеног савезника, оштро нивелуншко оружје, неустрошиво, немачко, верно. Али када се боље сагледа, онда је то само прећи дипломатски притисак на Петроград и очинска опомена Бечу да љупко седи миран.“¹²⁹ И ратоборни бечки салони брујали су од тужбе на „љубав према миру Вилхелма II“ и на „потпуну мирольубивост кајзера Вилхелма“.¹³⁰

Држање немачког Рајха било је доиста друштвени гачије у јесен 1912. него у јесен четири године раније. Победе балканских савезника биле су примљене са одобравањем, чак су биле и поздрављене. Када је добио телеграм следеће садржине: „Куманово заузето. Маршују на Скопље. После заузимања Сјенице цео Новопазарски санџак је у српским рукама“, цар Вилхелм II направио је врло дугачку белешку у којој је изнео своје оцене, наиме, да су се Турци „показали потпуно неспособни да задрже земље и морају напоље“, да су се „Грци, Срби и Црногорци тукли с беспримерним јунаштвом“, а да су „Бугари били мајсторски вођени и сјајно се борили“.¹³¹ Кајзера није узбудило ни

¹²⁸ Hantsch, стр. 311–312.

¹²⁹ Исто, стр. 351–352.

¹³⁰ Redlich, I, стр. 179, 181. У Риму је тамошњи аустроугарски амбасадор рекао професору Пастору: „Немачки канцелар Бетман-Холвег је једна сувопарна личност, професор који тешко да је дорастао своме задатку, а државни секретар за спољне послове Кидерлен-Вехтер је тек ћаче“ (Von Pastor, Ludwig, *H. d.*, стр. 561).

¹³¹ AA-Bon, Oxford, 706, *Türkei 203 geheim*, Bd. 1.

питање које је сам себи поставио: „Хоћемо ли доживети да Фердинанд I постане византијски цар?”, и закључио је следеће: „Није потребна никаква конференција сила. Ако нас неко о томе запита, ја ћу, у сваком случају, бити против. Они су се честито борили и стекли шта су хтели.“ У одјама Вилхелмовог дворца могла су се чути слична, чак по балканске савезнике још и повољнија мишљења. Током једног пријема саксонски краљ је „високо подигнутим гласом“ и „говорећи из душе“ многим занемелим гостима и збуњеним дамама, које су обориле погледе к поду, држао слово следеће садржине: „Пошто су ти турски посраници у толикој мери јадни тиквани да не могу да одрже своје сопствене поседе, онда те свиље треба да лете из Европе. То нас неће ојадити. Коости једног саксонског или померанског гренадира су сувише драгоцене да би биле жртвоване због Срба у Скопљу или Бугара у Цариграду. У сваком случају је искључено да им се одузима освојено после таквих бравура и сјајног војничког успеха.“ Немачки цар је саслушао ово излагање и за себе прибележио да је саксонски краљ „дакако у праву“. ¹³²

Неоспорно да су овакве и сличне речи погаџије примило балканске догађаје него војство Рајха сасвим другачије. Наказивале да је војство Рајха сасвим драгачије примило балканске догађаје него војство Монархије, па и да је немачко држање у међународној политици морало бити другачије према балканским савезницима, дакле и према Србији. Међутим, праштаве фразе или неодмерене изразе немачких крунисаних глава треба узети у контексту многобројних јавних и приватних изјава руководећих људи Рајха током дугог низа година које су претходиле Првом светском рату, изјава увек пуних надмености и звучних речи,

---

¹³² Исто, post scriptum.

које су сведочиле о томе да они који су их изговарали себе сматрају вишим од других и, истовремено, да су представници некаквог витешког народа ратника, који је, уосталом, постојао само у њиховим главама. И дељење похвала и покуда балканским народима показивало је да су руководећи људи Рајха сматрали себе меродавним да дају такве оцене. Већ то говори да се политичка вредност оцена које су давали немачки цар, саксонски краљ и други око њих не сме ценити по звучној фразеологији. То што је саксонски краљ био толико неодмерен према Турцима не значи ништа друго него да су Турци само тренутно били на удару надмености немачких водећих људи јер се од њих колико јуче слично могло чути о Бугарима, а прекјуче о Србима, као што су сутра или прекосутра на ред поново долазили Бугари или Срби. У свему томе не може се видети ништа друго до осећање надмоћности немачке елите према свим народима Југоистока, којима су, већ према прилици, као с божанских висина делили час признања, час увреде.

161

Пошто су нека превирања наговестила да су могући велики догађаји и дубоки преокрети на Балканском полуострву, у Берлину је још у лето 1912, било процењено да Немачка тренутно нема интереса за претварање било какве балканске кризе у општу европску кризу. Још почетком августа, када је немачки посланик на Цетињу поводом једног тешког окршаја на Тари између црногорске и турске војске, предложисао је да се учине одлучни кораци у корист очувања мира, цар Вилхелм II је држање своје владе одредио овако: „Сматрам да то није нужно [. .]. Ми не желимо да превремено мрднемо прстом због неке малености на Балкану. Треба мирно сачекати, а не одмах

се играти полицајца.¹³³ Овај став остао је постојан у немачкој спољној политици током свих опасних криза 1912. и 1913. године. Када су се почетком јесени 1912. почеле ширити вести о предстојећем рату на Југоистоку, немачки владар је своме канцелару дао следећи налог: „Што се тиче Балкана, остаје моја наредба од овог лета да се тамо уопште нећемо мешати; треба пустити да ствари иду својим током.“¹³⁴ На извештају из Београда од 8. октобра – наиме, да аустроугарски и руски посланик упозоравају српску владу да велике силе неће дозволити неке територијалне промене на Балканском полуострву – кајзер је записао: „Може се мирно сачекати! Уколико победе, балканске државе ће себи осигурати свој удео! Нико их у томе не сме омести!“¹³⁵ Немачки министри делили су царева гледишта. Тадашњи државни секретар за спољне послове др Алфред фон Кидерлен-Вехтер писао је цару: „Главни циљ остаје да следимо директиву Ваше Свемилости да никако не долази у обзир неки покушај да се одржи мир. Ми ћемо се једино приклучити сваком демаршу који пружа гаранције да ће рат остати локализован и да се велике силе неће умешати у конфликт.“¹³⁶

Yз определење да се не дозволи да Рајх буде превремено увучен у неки сукоб стајала је и процена да локализовани балкански рат ни у ком случају не може испasti на штету немачких интереса, па ни у случају победе Балканаца, с којом се озбиљно и рачунало. Вилхелм II је основе немачког држања разрадио ова-

¹³³ GP 33, стр. 42, бр. 12 079.

¹³⁴ Исто, стр. 150, бр. 12 205.

¹³⁵ Исто, стр. 180–181, бр. 12 246.

¹³⁶ Исто, стр. 178–179, бр. 12 244.

ко: „'Источно питање' и онако мора бити разрешено крвљу и гвожђем! Али само у неком тренутку који нама одговара! А то је – сада!“ Дакле, ценило се да није време да се Рајх уплете у неки велики европски сукоб, али да јесте време да се реши питање опстанка Османског царства у Европи. Почетком октобра цар је то подробније објаснио: „Како ствари стоје, неминовно ће доћи до сукоба балканских држава с Турском, која је преживела у Европи. Много је боље ако до сукоба дође сада када не одговара Русима и Галима [тј. Французима]; сада ни једни ни други још нису спремни против нас, а касније ће бити спремни.“¹³⁷ По немачком владару, требало је мирно сачекати рат и видети шта балканске државе могу да учине, али истовремено и настојати да велике силе остану ван сукоба. Месец дана касније велике победе и пространа освајања балканских држава постали су стварност, те је и немачки цар, остајући при свом ранијем ставу, записао: „Ја нећу учествовати у било којој акцији која би или кочила Бугаре – Србе – Грке у њиховом оправданом победничком наступању или би тежила да им пропише, односно наметне, услове који им нису по вољи. Ја сам сада за *fair play. Free fight and no favour!* И то у интересу оних који се боре. Ово треба одмах саопштити и балканским државама и силама.“¹³⁸

163

Иза оваквог држања стајала је процена да ће се прилике сигурно развијати у корист Немачке и њених савезника, дакле и у корист Аустро-Угарске. Кајзер је то почетком новембра формулисао овако: „*Наш циљ: четворни савез [балканских држава] као 7-ма велика сила у*

¹³⁷ GP 33, стр. 165–166, бр. 12 225.

¹³⁸ GP 33, стр. 267–277, бр. 12 321.

европском концерту, ослоњен на Аустрију и Тројни савез! Може и путем непосредног савеза." Потребно је било само „*a limite* одбити јединство словенске браће", дакле радити на разбијању словенске солидарности, као и да балкански савез, „укључив Румунију", треба „одмах да гравитира ка Аустрији". Дакле, радити сместа на приближавању свих држава Балкана немачком блоку, и то посредством Монархије. Да би се овај циљ постигао, потребно је да се Аустро-Угарска понаша као „учесник у Балканском савезу" и да „радо подржава стварање 'Уједињених Држава Балкана'" пошто ће сложни и уједињени Балкан „брзо доћи у сукоб с Русијом, па ће тако сам од себе бити упућен на Аустрију, а тиме и на Тројни савез". За сам савез око Немачке „било би то по жељно појачање" јер би у балканским државама стекао чак „офанзивно крило против Русије". Кајзер је ова разматрања завршио речима: „Наши политики треба да у овако означеном правцу дејствује заједно са Аустријом.”¹³⁹

Са оваквих основа, сасвим супротних основама на којима је Монархија заснивала своје држање у тадашњој кризи, Берлин је настојао да утиче на ток догађаја и да зато као своје средство искористи Аустро-Угарску. Ради постизања циља морао је да према свом најближем савезнику води двоструку политику – да га одвраћа од његове ратоборности и да га подржава као савезника пружајући му снажну, мада не и безграницну подршку. Тако је Берлин, прво, од наговештаја кризе до њеног врхунца стално задржавао Беч да не учини било шта што би балканску кризу могло претворити у тежак европски сукоб. Гроф Хојос је с правом писао да је Немачка од почетка „имала

---

¹³⁹ Исто, стр. 276, белешке уз бр. 12 320.

само једну бригу, да спречи интервенцију Аустрије".¹⁴⁰ Друго, Немци су истовремено своме савезнику давали изјаве да одлучно стоје уз њега, и доиста су га помагали дипломатским средствима и морално. Кидерлен-Вехтер је поручивао Бечу: „Ми чврсто стојимо на савезу [. .]. У даљим догађајима ми се нећемо колебати да испунимо наше савезничке обавезе.“¹⁴¹ Када су им 22. новембра у посету дошли Франц Фердинанд и генерал Шемуа, немачки најодговорнији људи су искористили прилику да високе представнике Монархије убеде да ће Райх, у случају да Русија угрози његовог савезника, „исукати свој оштри мач“.¹⁴² Аустроугарски амбасадор у Берлину био је обавештен да Фон Кидерлен-Вехтер и српском отправнику послова говори да уколико Србија и Русија желе рат, „онда ће га и имати“.¹⁴³

Упитању је била тактика примерена циљевима ка рату усмерене стратегије, настојање да се рат избегне у тренутку који није сматран најподнijим, али само зато да би се одложио за неко погодније време. Немачка је све више живела у грозници будућег великог обрачуна око светске моћи и неговала далекосежну идеологију рата – рата који фатално долази, рата расне бити, рата у коме ће немачки народ водити своју „битку опстанка“. У формулацијама кајзера Вилхелма то све је гласило овако: „Завршено је и друго поглавље сеобе народа. Треће поглавље је: борба Германа против Руса и Гала. То не може да спречи никаква конференција јер то није политичко питање

165

¹⁴⁰ Hoyos A., *Der deutsch-englische Gegensatz und sein Einfluss auf die Balkanpolitik Österreich-Ungarns*, Berlin, 1922, стр. 33.

¹⁴¹ GP 33, стр. 360–361, бр. 12 397.

¹⁴² Fischer, *Krieg*, стр. 228.

¹⁴³ ÖUA 4, стр. 792, бр. 4 305

него је реч о расама...; реч је о бити или не бити немачке расе у Европи.¹⁴⁴ Или: долази „борба за опстанак“ у којој ће се „европски Германи (Аустрија, Немачка)“ туђи са „Словенима (Русија), којима ће помоћи Романи (Гали)¹⁴⁵“¹⁴⁶ Да није у питању био само екстравагантни кајзер, показује и писмо генерала Фон Молткеа Млађег свом колеги генералу Конраду: „Европски рат ће морати да дође пре или касније“ и у њему ће „на крају крајева бити у питању борба Германа и Словена“. Фон Молтке Млађи је закључивао: „Припремити се за овај случај, то је обавеза свих држава које носе заставу немачке културе духа.“¹⁴⁶ Уосталом, пожељан је био рат као такав. Вилхелм II је подругљиво записао: „Вечито наглашавање мирољубивости у свим приликама, прикладним и неприкладним током ове 43 године мира створило је истину јевнушка гледишта код водећих државника и дипломата Европе.“¹⁴⁷

Мирољубива тактика у склопу ратоборне стратегије подразумевала је да се покушају постићи још два посебна циља. Један од њих био је одређен проценом Берлина да је на путу до светске моћи добро најпре одмерити снаге само с руско-француским блоком и зато је немачка дипломатија, руковођена канцеларом Фон Бетман-Холвегом, покушавала да разбије Антанту тако што би навела Британце да се одвоје од Руса и Француза, односно да у случају европског рата остану ван њега. Кидерлен-Вехтер је говорио: „Ја се рата не бојим, али би управо у случају ратног сукоба била огромна корист да ван њега задр-

¹⁴⁴ Fischer, *Griff*, стр. 41.

¹⁴⁵ Fischer, *Krieg*, стр. 225.

¹⁴⁶ Conrad, 3, стр. 146.

¹⁴⁷ GP 33, стр. 164–165, бр. 12 225.

жимо Енглеску.“ Кризни месеци крајем 1912. године учинили су се посебно повољним за постизање таквог циља. Тада су Британци на себе узели улогу миротворца и посредника и тако се унеколико одвојили од својих савезника, а Немци су похитали да их у тој улози подржавају, рачунајући да тиме себи привуку балканске државе и да се само приближе Великој Британији. Државни секретар за спољне послове објашњавао је свом кајзеру: „Нама је стало да искористимо овај тренутак и да успоставимо пожељне везе с Лондоном [. .]. Заједничко иступање са Енглеском у једном важном и општем политичком питању благотворније ће деловати на наше односе са рођацима с оне стране Канала него сва свечана братимљења и сви уговори на папиру.“¹⁴⁸

Други жељени циљ састојао се у томе да се кривица за избијање европског рата пребаци на противничку страну, наиме на Русију. Када су српске трупе средином новембра дошли до албанске обале Јадрана и Аустро-Угарска поставила захтев да се безусловно морају повући, а Русија подржала Србију, Вилхелм II и његови министри дошли су на идеју да би Беч требало да изрази спремност и прихвати неки компромис који би предложиле остale силе. На тај начин препустило би се Русији да сама, или подстрекујући Србију, онемогући усвајање компромисног решења. Рачунало се да би тако Русија пред осталим силама и европском јавношћу испала кривац, на себе навукла сумњу да тежи рату с Аустро-Угарском и, уопште, показала се као нарушилац мира. Салдо ове рачунице био би следеће: тако обележени као „првокатори

---

¹⁴⁸ Fischer, *Krieg*, стр. 226–229.

који не дају мира Бечу" Руси би немачкој влади „пружили добар изговор за мобилизацију".¹⁴⁹ И Фон Кидерлен-Вехтер је саветовао Бечу да се „не покаже као провокатор, него као онај који је испровоциран".¹⁵⁰ У том случају би и Велика Британија можда препустила Русију њеној судбини.

Доведена у узајамну везу, политика између Беча и Берлина сводила се на то да је Аустро-Угарска, потпуно обузета Србијом, настојала да Немачку искористи као средство своје политике на Балкану, а Немачка, потпуно незаинтересована за Србију, да искористи Аустро-Угарску као средство своје политике у Европи. У годинама 1908–1909. аустроугарској дипломатији пошло је за руком да у своју корист реши овај потајни двобој између савезника. А године 1912. немачка дипломатија никако није хтела да дозволи да се тако нешто понови. У дневнику Фон Кидерлен-Вехтера је записано: „Ми морамо да чинимо све да спречимо да вођење политike пређе из Берлина у Беч, што је Еренталу успело крај Билова. То би нас могло једнога дана скупо стајати.“¹⁵¹

Убеђени да балкански рат наноси тешке ударце интересима Монархије и веома наклоњени помисли да једино још војна акција нешто може спасити, али истовремено свесни изузетно неповољних унутрашњих и спољних прилика, меродавни у Бечу стварно су излаз тражили у чекању. У Берлин су послали поруку: „Ми стојимо с пушком к нози.“¹⁵² Тим речима су веома ја-

¹⁴⁹ GP 33, стр. 302–304, бр. 12 349.

¹⁵⁰ Исто, стр. 361, бр. 12 397.

¹⁵¹ GP 33, стр. 194, белешке уз бр. 12 257.

¹⁵² Исто, стр. 149, бр. 12 257.

сно рекли да тренутно ништа не предузимају, да рачунају на војску, те да у будућности не искључују могућност да пушка буде узета и „на готовс“. У међувремену се „препуштало лутању“, како је писао витез Фон Ауфенберг.¹⁵³ Дубок расцеп између хтења и моћи показује размишљање грофа Берхтолда о „раздражености великог дела нашег јавног мњења, које се подиже против крњења нашег ранга велике силе, против вређања наших представника, против унаказивања наших намера и против неуважавања наших интереса“, а чему се, упркос томе што је у питању „племенита патриотска тежња“, мора „свакодневно супротстављати ради међународне ситуације у служби настављања политике мира“.¹⁵⁴

Водећим људима аустроугарске спољне политике било је јасно шта желе, али им није било јасно на који начин је то могуће остварити. Током септембарског разговора с немачким канцеларом аустроугарски министар спољних послова је о Србији рекао да је за Монархију био најбољи негдашњи режим Милана Обреновића, а да сада тежи да се „према Србији држи пријатељски у највећој могућној мери“, али с намером да је на тај начин „доведе у однос зависности“. Гроф Берхтолд је одмах и упозорио да овај циљ није могуће тренутно постићи јер нема „упоришних тачака“ с обзиром на „садашње стање јавног мњења у Србији и да у њој нема ниједне аустрофилске странке“. Он је, такође, говорио и о очекиваном рату балканских држава против Турске, за који је рекао да настоји да га спречи, а уколико до њега ипак дође, да ће Монархија „ставити на знање да се територијалне промене неће моћи

¹⁵³ Auffenberg-Komarów, н. д., стр. 208.

¹⁵⁴ Hantsch, стр. 358–359.

извести без њене сагласности".¹⁵⁵ На седници Заједничког министарског савета, седам дана касније, Берхтолд је изнео две могућности у случају да до балканског рата дође: или „изјавити да не дозвољавамо никакву промену *status quo*-а без наше сагласности”, или „одлучно, дакле делотворније, али и уз највећи ризик који ова алтернатива садржи, Београду ставити на знање да не дозвољавамо да српске трупе пређу турску границу и да, ако оне то ипак учине, задржимо слободу доношења наше одлуке”.¹⁵⁶ Министри, Берхтолдове колеге, том приликом су се брже-боље определили за прву алтернативу.

Имати „одрешене руке”, то је неких десетак недеља била водиља политike Монархије, што није значило ништа друго до „препуштања лутању”. Када је реч о предлозима Генералштаба од 28. септембра, Министарство спољних послова је могло једино да упозори да та концепција није спроводљива с обзиром на међународну ситуацију, али није могло да понуди неку противконцепцију. „Данас нам је немогуће да одредимо наше конкретне жеље, него тек онда када развитак догађаја на боишту разјасни колико су наши посебни интереси повређени успесима или неуспесима једне, односно друге стране [..]. Чини се пожељно да ми задржимо резервисано држање, да привремено не ометамо јединство Европе [тј. великих сила] и да тако, без икакве опасности да будемо нападнути, сачекамо повољнији тренутак и умешамо се у решење балканског проблема”, стоји у томе одговору. Ни крајем октобра, после победа Бугара код Кир-Киласија¹⁵⁷ и Срба код

¹⁵⁵ ОUA 4, стр. 414–418, бр. 3 771.

¹⁵⁶ Исто, стр. 428–429, бр. 3 787.

¹⁵⁷ Исто, стр. 528–531, бр. 3 928.

Куманова, министар спољних послова није имао много више да каже начелнику Генералштаба: „За нас је препоручљиво да избегавамо свако преурањено мешање у ток рата како бисмо у неком за нас одлучујућем тренутку имали одрешене руке и располагали неокрњеним снагама.“¹⁵⁸ Дакле, стално се рачунало с будућим мешањем и наступом.

У међувремену је у Министарству спољних послова била створена једна група под вођством барона Карла фон Макио, задужена да прати развој догађаја и заузима ставове у складу са интересима Монархије. Та група је 16. октобра заузела становиште да би „животне интересе“ Аустро-Угарске угрозио једино ако би нека друга велика сила искористила кризу и утврдила се на источним обалама Јадрана (што се односило на Италију), али и да нема потребе да се Монархија прошири на Балкан (мада се сматрало пожељним извршити неке исправке граниче према Санџаку и добити Ловћен и Ада-Кале).¹⁵⁹ Само три дана касније ова радна група је закључила да треба заступати начело да се Црна Гора и Србија искључиво могу ширити „на словенском тлу, без прикључења већих делова албанске територије“, те да би било потребно „тежити увлачењу Црне Горе у царинску унију“, а проширење Црне Горе Санџаком, Беранима и Гусињем условити исправком границе у Санџаку и Боки (Ловћен) у корист Аустро-Угарске. „Исправка границе на Ловћену повећала би нашу војну надмоћност, проширивање наших царинских граница у источном правцу спречило би великосрпске жеље“, тврдили су стручњаци. Они су размотрили и питање царинске уније са Србијом, али су ипак дали предност решењу које су и предложили пошто су

¹⁵⁸ Исто, стр. 715–717, бр. 4 183.

¹⁵⁹ Исто, стр. 659–661, бр. 4 118.

сматрали да је „Црну Гору лакше за то придобити него Србију“; у том случају би „тешкоће привредног карактера биле мање“, а „јавност Монархије лакше би прихватила споразум са Црном Гором него царинску унију са Србијом“. ¹⁶⁰

Пошто је постало јасно да је победа балканских савезника потпуно сигурна и да је дошао крај царству Османлија у Европи, бечко Министарство спољних послова је појачало напоре да заузме јасне ставове у вези са интересима Монархије. Гроф Берхтолд је у свом допису генералу Шемуи од 26. октобра говорио и о „задатку да на развитак догађаја хитно утичемо било у оквиру круга великих сила, било, ако је нужно, и мимо њега“, и то „да бисмо очували наше велике политичке и привредне интересе на Балкану“. Пошто је подвукao да због спољних и унутрашњих разлога „садашња криза не пружа одговарајућу могућност“ и да Монархија тражи „нова територијална проширења на Балкану“, министар је навео да се може допустити „умерено повећање Србије и Црне Горе“ и да је нужно створити „аутономну и за живот способну Албанију“ као „противтежу двема српским сестринским државама“. Међутим, и ово „умерено повећање“ Србије и Црне Горе требало би, по Берхтолду, такође условити одрицањем ове две државе од „непријатељског става према Монархији“. ¹⁶¹

Уисто време је одржано и једно саветовање у кући на Балхаусплацу, чији учесници и тачан датум нису могли бити утврђени (сигурно негде између 25. и 30. октобра). Тада је била створена и одређенија слика аустроугарских претензија с обзиром на нову ситуа

¹⁶⁰ Исто, стр. 676–677, бр. 4 140.

¹⁶¹ Исто, стр. 715–717, бр. 4 183.

ацију на Балкану. Најважније у донесеним одлукама било је то да је „будућа судбина Албаније од животног значаја за Монархију“, па је ранији закључак сада био проширен додатком да се не дозволи не само некој сили учвршћење на албанској обали него и „екој малој држави, на пример Србији“. У тачки 2 тих одлука стајало је да се Црна Гора може ширити само на рачун суседних области насељених словенским живљем, али под условом да се Цетиње сложи да Монархији заузврат омогући проширење „чак и на католичке албанске области“. Компензације за то биле би: царинска унија између Црне Горе и Аустро-Угарске и други привредни уговори, „сређивање граничних питања“ и аустроугарски „културни протекторат, чисто политички узет“ (*sic!*), над католичким албанским територијама. Под „исправкама граница“ подразумевано је, пре свега, то да Црна Гора Монархији уступи Ловћен, чиме би Аустро-Угарска у Боки Которској стекла „прворазредну ратну луку“ и „суштински повећала своју поморску моћ на Јадрану“. У тачки 4 предвиђало се да се и Србија може проширити само на словенске области, такође уз давање уступака Аустро-Угарској „који углавном треба да буду привредни“, али, како даље стоји, „из техничких и унутрашњополитичких разлога“ то не може бити „потпуна царинска унија“. Било је чврсто одређено и начелно становиште да „једино територијално проширење које Монархија не може да дозволи Србији јесте непосредно захваташе чисто албанских територија којима би она стекла доволно пространу територију за излаз на Јадран“ и да, уколико би Србија још током садашњег рата покушала да управо туда изиђе на море, Монархији не би „преостало ништа друго до да се овом супротстави *a limite*“. У тачки 7 заузет је став да би најпозељније било да Солун остане слободна лука, а по

могућности и независан град, у тачки 10 став да Аду Кале треба припојити Монархији, и то њеном мађарском делу, а у тачки 5 – да су проширења Бугарске утолико важна уколико због њих Румунија поставља захтеве за територијалне надокнаде. У тачки 6 стоји да је питање Цариграда занимљиво уколико би из њега проистекао руско-бугарски сукоб, иначе пожељан за Монархију, а у тачки 8 да је проширење Грчке од интереса само уколико додирује питање Албаније и Солуна.¹⁶²

Oно што је у наведеним ставовима било најодређеније, ако се узму у обзир стварне прилике и могућности, јесте то да Монархија намерава да се најодлучније супротстави српским освајањима у Албанији, а такође и црногорским. Међу пожељним анексијама нових територија најзначајнији је био захтев за уступање Ловћена, док се од Србије, поред прихватања проширења хабзбуршког суверенитета на Аду Кале, иначе од 1878. године под аустроугарском окупацијом, тражило само да дозволи мале граничне измене. Овај програм је, истовремено, био пропраћен ултимативним условљавањем српских и црногорских територијалних проширења, чиме је пренебрегавао чињеницу високе, после победоносног рата још посебно наглашене, самосвести балканских држава, а тиме стварао и претпоставке за оштре сукобе. У сржи свих поменутих ставова било је схватање о праву велике силе да условљава и чак захтева. И Србија и Црна Гора, и будућа Албанија, требало је да, у ствари, на исти начин постану жртве ове велике сile и да буду укључене у интересну сферу Монархије. Последица реализације овакве концепције могла је бити само

---

¹⁶² Исто, стр. 698–702, бр. 4 170.

проширење аустроугарске надмоћне позиције над већим делом, ако не и над целим Балканским полуострвом. Уз то, Монархија је већ показивала спремност да распарчава албанске територије, мада је полазила од свог интереса да створи себи зависну Албанију.

Уском практическом раду бечка дипломатија настојала је да оствари три циља: да наведе Русију да се не противи и да не спречава неку одлучнију акцију Монархије на Балканском полуострву, да обезбеди потпуну подршку Немачке и да пријатељским односом пре-ма Бугарској задржи могућност да ту земљу раздвоји од Србије или је чак сукоби са Србијом. Упоредо је водила и неке потајне разговоре са Србијом, али је то учинила нагло, без правих припрема, па су разговори трајали кратко. Тако је, на захтев грофа Берхтолда, изненада, 4. новембра, у Београду освануо професор Јозеф Редлих, који је дошао у тајну и незваничну мисију. По налозима које му је лично дао Берхтолд 2. новембра, Редлих је требало да одговорним српским личностима пренесе да у Бечу немају ништа „против територијалног проширења Србије и Црне Горе“ и да „Србији може све обећати до Јадранског мора“, укључујући и Кавалу, али под условом да поштује албанске територије, да „не може да добије луку Свети Јован Медуански“ и да пружи „гаранције да ће се у будућности држати пријатељски“, односно да ће касније прихватити царинску унију с Монархијом, а у прво време само трговачки уговор на десет година уз „пружање далекосежних привредних концесија, а не само клаузула о највећој повлашћености“. ¹⁶³ У Београду је др Редлих боравио до 6. новембра и разговарао са Стојаном Протићем, др Лазаром

---

¹⁶³ Redlich, I, стр. 166–167.

Пачуом, Јованом М. Јовановићем и председником владе Николом Пашићем.¹⁶⁴ У истом смислу Берхтолд је 8. новембра дао инструкције и посланику у Београду, који је с Пашићем разговарао 10. новембра.¹⁶⁵

Ове предлоге у Београду су примили с крајњим неповерењем. То се најбоље види из речи Лазара Пачуа изговорених пред представничком немачке банке *Berliner Handelsgesellschaft* у фебруару 1913. године. „Пријатељске изјаве Беча нису друго до гола обмана и не сме им се поклонити вера“, изјавио је др Пачу и објаснио да су привредни захтеви „такве врсте да се Србија с њима не сме сагласити уколико неће да њена независност задобије смртан ударац“.¹⁶⁶ Редлих је током мисије слушао од својих саговорника да се Србија „сада уздигла сопственом снагом и хоће да буде независна“, да би Монархија „морала да мења своје држање“ и „покаже да је истински пријатељ“, да би предложене привредне мере народ „схватио као зависност“ итд. Српски министри су одбијали царинску унију, као и трговачки уговор и привредне концепције, с тим што је Пашић био најгипкији рекавши да је „царинска унија сасвим могућна, али не сада“, а да се о трговачком уговору може одмах разговарати. И Редлих и аустроугарски посланик могли су да утврде да Србија не одустаје од аспирација да преко албанских области дође до Јадранског мора. Предлог о изласку Србије на Егејско море у Београду је

¹⁶⁴ Redlich, I, стр. 169–176; Урић, Н., *Тајна мисија Јозефа Редлиха*, рукопис дипломског рада брањеног на Филозофском факултету у Београду 1979.

¹⁶⁵ ÖUA 4, стр. 798–799, бр. 4 317, и стр. 829–830, бр. 4 351.

¹⁶⁶ AA-Bonn, Oxford, 575, Serbien 7, Bd. 21, 26. фебруара 1913.

схваћен као замка за разбијање Балканског савеза пошто су Бугарска и Грчка тежиле да заузму ту обалу. Пашић је аустроугарском посланику захвалио на тој понуди рекавши да је то неостварљиво јер би се „упротивиле већ саме наше савезнице“. С обзиром на такве понуде пријатељства које се нису могле прихватити, у Београду су чак узели у обзир и могућност да све то можда значи да суседна Монархија само тражи изговор за оштрији курс према Србији, па и за напад. Због тога је српска влада почела да испитује у којој мери се може поуздати у своје савезнике.¹⁶⁷

Изненадност овог поступка аустроугарске дипломатије, тежина постављених захтева, њихова ултимативна садржина у руху понуде пријатељства, нуђење царинске уније о којој још ни у самој Монархији није била постигнута сагласност, нагли прекид, а затим и одбијање посредништва водећих чешких политичара и савета Бернрајтера да је неопходно прећи на стварну политику пријатељства са Србијом – сигурно представљају чињенице у чијем светлу треба разумети овај потез Беча. Њима треба приододати и потпуно игнорисање свих српских корака добре воље који су уследили, као што је на пример, изјава жеље за пријатељским односима и понуда привредних преговора од новог српског посланика Јовановића, Пашићев предлог да дође у Беч и молба професора др Јована Цвијића, који је у децембру боравио у престоници Монархије у некој мисији сличној Редлиховој, да га прими гроф Берхтолд. У сваком случају, царска и краљевска дипломатија је после тога стално користила као објашњење за своју непомирљи-

---

¹⁶⁷ Урић, Н., н. д.

вост према Србији чињеницу да је она све покушала да поправи односе и да је све пропало због одбијања Београда. То објашњење нарочито је коришћено код немачког савезника. Просто, чини се да је све изведено само да би се могло рећи, као што је Берхтолд и рекао Фон Чиршком у марту 1913, да „кључеви ситуације нису у Бечу него у Београду”.¹⁶⁸

Суштинско је било сучељавање два у основи различита политичка начела – начела велике силе која сматра да има право на ширење и стварање интересних сфера и начела мале државе која сматра да има право на свој независан живот. Уз све то ишло је схватање неопходности да се брани престиж велике силе и схватање неопходности да се, уколико већ располаже сопственим снагама, мала држава развија по својој вољи. Политике засноване на тим начелима и схватањима морале су се сударати на свим пољима, али да би севнула варница која ће изазвати пожар, потребан је био један нарочито запаљив повод. У односима Аустро-Угарске и Србије последњих месеци 1912. године такав горући проблем представљале су албанске територије. Монархија је ове територије једнострano прогласила својом апсолутном интересном сфером да би по сваку цену одбранила своју, рекли бисмо, догму да ниједна држава, осим ње, не може имати поседе на источним обалама Јадранског мора. Србија је северне делове Албаније једнострano прогласила својим како би осигурала излаз на море, а то је настојала да оствари по сваку цену да би обезбедила своје јачање. И једна и друга страна кршиле су принцип народности, на који се многонационална Аустро-

¹⁶⁸ AA-Bonn, Oxford, 708, Türkei 203, Nr. 6, Bd. 1, амбасадор у Бечу Министарству спољних послова 13. марта 1913.

-Угарска иначе позивала само у овом посебном случају, а Србија већ у начелу. Пошто је аустроугарска страна желела да обезбеди остварење свог става путем протектората над Албанијом, што ће се тек у некој ближој или даљој будућности обелоданити, а српске стране – освајањима помоћу оружја, већ тада је било очигледно да је Монархија захваљујући политици Србије у вези са албанским питањем добила могућност да иступа прерушена у браноца једног малог народа.

П

родор српске војске на албанске обале Јадранског мора, упркос свим опоменама из Бече да то неће трпети, у Монархији је изазвао огорчење не само као повреда аустроугарских „животних интереса“ него и као тешка провокација. И ратни аларм одјекнуо је старом царевином и брзо се проширио на целу Европу. Већ 19. новембра, када су Срби ушли у Свети Јован Медуански, на саветовању код цара Фрање Јосифа било је одлучено да се извесне јединице ставе у стање високе ратне припремности. Када су крајем новембра Срби ушли и у Драч, у Бечу су знаци нервозе достигли највиши степен. Немачки војни изасланик је 5. децембра својим претпостављенима послao следеће обавештење: „Министарство рата очекује данас одлуку хоће ли се Његово Величанство одлучити да нареди 'Мобилизацију Балкан'. Шеф Генералштаба је јуче био у аудијенцији у Шенброну да би Његовом Величанству поднео наредбу о мобилизацији.“¹⁶⁹ Високи службеници Министарства спољних послова дубоко су се поделили. Кормонс каже: „На Балхаусплацу настала је огорчена борба између присталица оних који су били за предузимање оружене интервенције одмах, међу којима је најодлучнији био саветник посланства

¹⁶⁹ Исто. Militär-Bericht, Nr. 83.

гроф Александар Хојос, и припадника једног умеренијег круга, који су препоручивали да се сачека нека боља прилика и радили на споразумевању с Русијом [. . .]. Представник овог правца био је генерални секретар на Балхаусплацу, по-сланик Погачар.¹⁷⁰ По Кормонсу, ратоборна група почела је добијати превагу.

Цар и престолонаследник су очигледно следили овакав развој ситуације одлучивши се, негде до 7. децембра, да изврше промене у војном врху. Најпре је са положаја министра рата био удаљен генерал Мориц фон Ауфенберг и на његово место 9. децембра постављен генерал Александар барон фон Кробатин, један од најистакнутијих вођа „ратне странке“. Приликом куртоазне посете код председника Горњег дома он је изјавио: „Надам се да ми сада имамо прилику да доле заведемо ред и да нећемо као 1909. пропустити да се обрачунамо са Србијом.“¹⁷¹ Три дана касније, 12. децембра, именован је и генерал Франц Конрад фон Хецендорф за начелника Генералштаба.¹⁷² По други пут у свом животу ратоборни Конрад постављен је на челну позицију царске и краљевске армије. Другог дана по именовању он је дошао код престолонаследника да би му уручио меморандум у коме је већ после две уводне реченице стајало да је „Србија као независна држава била и остала опасност по Монархију“ и да је због животних питања потребно да Монархија „сада, упркос свим жаљењима, крене у рат против Србије“. У питању је, објашњавао је, „окупљање југословенске race“, а дилема је у томе „коће ли

¹⁷⁰ Cormons, стр. 143.

¹⁷¹ Baernreither, стр. 186.

¹⁷² Conrad, 2, стр. 373–375.

се ово окупљање спровести у оквиру моћи Монархије, дакле на рачун независности Србије, или под штитом Србије, дакле на рачун Монархије". Конрад је том приликом надвојводи Францу Фердинанду донео и план мобилизације потребних снага за случај рата који је предлагао.¹⁷³

Принц престолонаследник је овога пута био у првим редовима најратоборнијих, мада је и пре и после тих кризних дана био међу онима који су били против рата. Ипак, он је још 12. новембра министру Фон Ауфенбергу говорио да је против „преурањеног рата“, дакле не против рата уопште, и посебно наглашавао да „Срби не смеју на Јадран, за шта ће се он већ постарати“.¹⁷⁴ У децембру 1912. године Срби су, међутим, ипак били на Јадрану. Престолонаследников шеф Војне канцеларије пуковник др Карло фон Бардолф пренео је 10. децембра министру спољних послова уверење Франца Фердинанда да је „нужно да се Монархија тргне из летаргије и снажно искупи“ иначе ће „њена улога бити проиграна“. Сутрадан, 11. децембра, дошло је до низа разговора у највишем државном врху. Прво је министар спољних послова био примљен у дворац Белведере, где му је престолонаследник изнео да је „на Балкану лоше“ и да се мора без оклевања војнички извршити притисак на Србију и Црну Гору. При том се позвао на цара Вилхелма II као гаранта да ће Немачка овога пута стајати уз Аустро-Угарску. Гроф Берхтолд се супротставио опредељењу за рат заснивајући свој одговор управо на томе да „борбени елан цара Вилхелма не дели његова влада“ и да је из Берлина „јасно стављено на знање да Немачка неће суде-

¹⁷³ Исто, стр. 380–383.

¹⁷⁴ Auffenberg-Komarów, н. д., стр. 215.

ловати у некој агресивној политици на Балкану". Берхтолд је имао утисак да је управо овакав аргумент поколебао Франца Фердинанда. Потом су престолонаследник и министар примљени у посебне аудијенције у дворцу Шенбрун.¹⁷⁵

После тих аудијенција заседао је Крунски савет коме је председавао цар Фрања Јосиф I у присуству наследника престола Франца Фердинанда. Ту су на окупу били још гроф Берхтолд, вitez Леон фон Билински, заједнички министар финансија, гроф Јозеф фон Штирк, аустријски председник владе, Фридрих фон Георги, аустријски министар одбране, и гроф Венцел фон Цалески, аустријски министар финансија. Дакле, није било ни представника мађарске владе, ни представника оружаних снага. Цар, који је био „необично озбиљан”, отворио је седницу указујући на „критичност ситуације” и при том рекао да је његова жеља „да се одржи мир уколико то буде могуће без штете по наш углед”. Престолонаследник се пак заложио за нужност војних мера ради „заштите од Србије и Црне Горе”. Министар спољних послова је поново био против образложивши то неповољним међународним положајем, а остали министри су га у томе подржали изјавивши да, с тачке гледишта њихових ресора, нису пожељни ни мобилизација, ни рат. Цар је саветовање закључио тиме да тренутно нема услова за ратоборни наступ.¹⁷⁶ Да би се постигао циљ и Срби приморали да напусте Албанију, остајао је само још један пут – пут дипломатске акције, наиме рад на већ сазваној конференцији у Лондону.

---

¹⁷⁵ Hantsch, стр. 359–364.

¹⁷⁶ Исто.

Вести о расположењу у Аустро-Угарској биле су одјека код свих великих сила. Русија је показивала спремност да одлучно стоји иза Србије, Француска – иза Русије. Велика Британија је свим силама радила на томе да се нађе излаз у компромису, али је ипак у Берлин послала веома озбиљну поруку да она, у случају аустроугарске војне акције против Србије, „неће остати само миран посматрач“ и, такође, да „ни у којем случају неће моћи да дозволи пораз Француза“.¹⁷⁷ За немачки Рајх то је значило да нема сумње да ће, ако подржи аустроугарску претећу акцију, бити у рату са све три силе Антанте. Ратна узбуна на југоистоку Европе довела је, изгледа, до дубоке поделе у редовима одлучујућих људи Рајха. Генералштаб сувоземне војске је још од почетка балканског рата био резервисан према спољној политици своје земље, а сада је, после заоштравања европских прилика, био одлучан да захтева промену става. Кајзер Вилхелм II је почетком децембра био истог мишљења као и генерали и, по свој прилици, држање Франца Фердинанда није било засновано само на неким личним проценама немачког расположења. У сваком случају, Вилхелм II је за 8. децембар 1912. године сазвао на саветовање доиста врло особит састав људи, наиме искључиво војне старешине: генерала Фон Молткеа, начелника Генералштаба сувоземне војске, адмирала Алфреда фон Тирпица, државног секретара за Ратну морнарицу, адмирала Августа фон Херингена, шефа Адмиралитета, и адмирала Георга Александра фон Милера. Канцелар Рајха не само да није присуствовао овом саветовању, него је о њему био обавештен тек 16. децембра. Тада састанак он је коментарисао

---

¹⁷⁷ Fischer, *Krieg*, стр. 231.

следећим речима: „Његово величанство је, природно, иза мојих и Кидерленових леђа одржало ратни савет са својом господом из војске и флоте.“¹⁷⁸

Тар је саветовање отворио речима да је он за што је могуће скорији рат с Русијом и Француском. Пут да се рат отпочне видео је овако: Аустро-Угарска би морала „свом својом силом да крене против иностраних Словена (Срба)“, а уколико Русија помогне Србији, „онда је за нас рат неизбежан“. Узимајући у обзир британске поруке, рекао је, такође, да „флота мора природно да буде усмерена на рат против Енглеске“. Онда се за реч јавио гроф Фон Молтке и казао: „Ја сматрам да је рат неизбежан и уколико почне пре утолико боље.“ Међутим, адмирал Фон Тирпциј изјавио је да флота није спремна, тј. да није довољно јака за сукоб са британском флотом, и додао да сматра да би требало „велику борбу одложити за неких годину и по дана“. Тада је дошло до занимљивог вербалног окршаја. Начелник Генералштаба је на министрову изјаву добацио: „Морнарица неће ни тада бити спремна, а војска запада у све тежу ситуацију; непријатељи се наоружавају брже него ми јер смо ми финансијски веома ограничени.“ Ипак, када се већ знало да ће и Британци бити међу противницима, без спремне морнарице није се могло ићи у „велику борбу“. Закључак је зато био: сада не ићи на изазивање рата, али се спремати за што скорији обрачун с Антантом; морнарица треба да појача изградњу ратних бродова и, нарочито, подморнице; припремати јавно миљење за велики рат. Одмах после тога, још истога дана, састављени су налози за канцелара: „Путем штампе

---

¹⁷⁸ Исто, стр. 232–241; Gasser A., „Der deutsche Hegemonialkrieg von 1914“, *Deutschland in der Weltpolitik des 19. und 20. Jahrhunderts*, Düsseldorf, 1973, стр. 307–339.

објаснити народу који су све велики национални интереси same Немачке у питању ако би до рата дошло због аустро-српског сукоба [. .]. Народ не сме да буде стављен у ситуацију да тек у случају избијања великог европског рата сазна за које се интересе Немачка мора борити у овом рату. Народ мора још раније да прихвати идеју оваквог рата.¹⁷⁹

Дакле, Немачкој је остајало једино да се још неко време приказује мирољубивом и да ублажава аустроугарску агресивност према Србији. Али јасно је било и опредељење да у блиској будућности треба ући у европски рат, који би требало да произађе, супротно некадашњој Еренталовој предострожности, управо из сукоба Монархије и Србије. Ако се израчуна када, по адмиралу Фон Тирпицу долази време „велике борбе“, онда је то падало у лето 1914. године... До тада је остајао раскорак између Аустро-Угарске и немачког Рајха.

---

¹⁷⁹ Geiss, *Julikrise*, стр. 45.

Разилажење и усаглашавање

(зима 1913 – пролеће 1914)

186

На саветовањима цара Вилхелма II са својим генералима 9. децембра и цара Фрање Јосифа са својим министрима 11. децембра 1912, донете су само наизглед истоветне одлуке. Раскорак између двеју савезничких царевина не само да није био смањен него је постао још много већи у пролеће 1913. године. Велике међународне кризе, у које је тонуо балкански простор током те године, чиниле су да раскорак постане уочљив, али, како то бива у стварном животу историје, истовремено су припремале и основу да тај раскорак буде превазиђен. И тако је у другој половини године почела постепено да настаје основа за усаглашавање различитих политика Беча и Берлина.

Претходна година завршила се привидним смиривањем. Представници балканских савезника, Турске и великих сила окупили су се у Лондону да би на основу резултата Првог балканског рата изнашли решење. Међутим, балкански савезници су остали у спору,

чак и у сукобу с Турском, а убрзо је било јасно да су и између себе не само подељени него и завађени, док је аустроугарско непријатељство према Србији и Црној Гори било још више изражено, а сукоб великих сила на Балкану и око њега постајао све већи. Широм Европе су сваког часа на многим уснама и страницама штампе била имена овог или оног, познатог и непознатог, мањег или већег балканског града. Кавала, Солун, Драма, Серес, Једрене, Битољ, Штип, Дебар, Скопље, Јањина, Ђаковица, Скадар или Силистрија свакодневно су обележавали неку нову тачку око које су се спориле мале и велике земље. У више махова југоистоком је поново одјекивала звека оружја. Балкански савезници обновили су рат с Турском, Бугари су напали Србе, Срби су продрли у тек створену Албанију, Аустро-Угарска је дизала своје војске и изводила их на српску и црногорску границу. Над Европом је стално лебдело питање: хоће ли неки од тих многоbroјних локалних сукоба прерasti у шире, можда и општи рат?

187

Сходно закључцима саветовања у Шенбруну тренутно је одложена акција, астална су остала ратоборна расположења и распоређивање представника „ратне странке“ на неке од кључних положаја Аустро-Угарске. У Министарству спољних послова група непомирљивих и даље је настојала да политику Монархије усмери ка рату. Гроф Фон Хојос је посланику у Београду, у писму од 20. децембра 1912, дао следеће смернице: „Убудуће ће Србија морати да пази шта ради и да размишља о овоме раздраженом расположењу у већем делу наше јавности. И најмања провокација би могла да изазове несагледиве последице по Краљевину.“ И изричito је претио: „У Београду треба да постане јасно да убудуће морају бити успостављени сасвим другачији односи уколико не желе уништење

Краљевине.¹⁸⁰ Кормонс се касније сећао да је Хојос био онај који је „заступао политику непосредне интервенције”.¹⁸¹

Нови људи на челу армије били су истовремено и стари људи. У време када је именован за министра барон Фон Кробатин је био стварно друга личност Министарства рата и један од водећих заговорника „ратне странке”; а барон Конрад је само нешто више од годину дана у међувремену био на другој дужности. Та двојица су сада са водећих места настојала да раде у корист најрадикалнијег спољнополитичког курса. За барона Конрада слободно се може рећи да је у томе био неуморан: већ 14. децембра писмено се обратио надвојводи престолонаследнику, 16. децембра је усмено, а 23. децембра и писмено убеђивао министра, грофа Берхтолда да постоје многобројни разлози за рат, 30. децембра писао је престолонаследнику да „политичке прилике карактеришу нужност да Србију уништимо ратом”, 31. децембра се о истој ствари саветовао с генералом Фон Кробатином, 2. јануара 1913. био је у аудијенцији код Франца Фердинанда и наговарао га на оружану акцију, 9. јануара жалио се грофу Берхтолду на неодлучност спољне политике, 13. јануара био је у аудијенцији код цара „са скишом плана напада на Србију у руци”, 21. јануара опет је био код престолонаследника да би му поновио своја гледишта, 26. јануара је, уз обед, грофу Берхтолду и посланику Ђули фон Силашију држао предавање о потреби да „Србија буде доведена у ред”, 3. фебруара био је у новој аудијенцији код Фрање Јосифа и покушавао да га приволи да се „упуте топови у Земун”¹⁸² – и тако у недоглед.

¹⁸⁰ ÖUA 5, стр. 179–180, бр. 4 986.

¹⁸¹ Cormons, стр. 143.

¹⁸² Conrad, 2, стр. 394–415; Исто, 3, стр. 52–85.

Генерал Оскар Поћорек, поглавар Босне и Херцеговине, био је у првим редовима борбених војних старешина. Управо је он био тај који је створио могућност Кробатину и Конраду да покушају да доведу до измене закључака од 11. децембра јер је у писму од 21. децембра 1912. године тражио потпуну мобилизацију 15. и 16. корпуса (тј. југоисточних покрајина Монархије),¹⁸³ после чега је дошло до разговора између двојице генерала–барона, министра спољних послова и заједничког аустроугарског министра финансија. Министар рата и начелник Генералштаба су у један глас тражили да се прихвати Поћореков захтев и коначно почне са „агресивном политиком према Србији“, а министар Фон Билински их је у томе подржао.¹⁸⁴

О бјашњења потребе ратоборног држања, која су једне другима давале меродавне личности Аустро-Угарске, нису садржајно доносила ништа ново. Генерал Конрад је грофу Берхтолду 23. децембра 1912. послао дугачак списак лоших последица које собом доноси „суздржана, чисто мирољубива политика у балканској кризи“: „губитак престижа, а с њим и губитак политичке и привредне снаге и важности“; неповерење савезника у снагу Монархије и у значај савезништва с њом; умножавање и повећавање неодмерених захтева од стране непријатеља; пораст „револуционарних симпатија словенског становништва према великосрпским аспирацијама“; опадање патриотизма код несловенских нација Монархије „због импотенције државе“; опадање војничког духа и самопоуздања у армији; дубоко незадовољство официрског кора; опасност да се последично изгубе југословенске покрајине, а тиме и статус

189

¹⁸³ Conrad, 2, стр. 397–399.

¹⁸⁴ Hantsch, стр. 373; Conrad, 2, стр. 395–397.

поморске силе; упропашћавање економије због несигурностима приватног предузетништва у трајној кризи итд.¹⁸⁵

То што је на почетак била стављена управо брига за очување престижа само још једном потврђује да је доказивање снаге на јужном суседу аргантним држањем, ратним претњама и војним мерама било и остало основно у држању челних људи. Гроф Берхтолд је на седници од 2. маја 1913. године у одустајању од приморавања црногорског краља да евакуише Скадар видео „не само дизање руку од виталних интереса Монархије него чак и стављања на коцку њеног престижа“.¹⁸⁶ Када је реч о Србији, сваки њен самостални потез је у Бечу све чешће био схвatan као изазов престижу Монархије.

Упркос свој важности овог исходишта за политику и држање Монархије, ипак је све више бивало јасно да је основни разлог за агресивну политику био условљен унутрашњим тешкоћама. Министар рата генерал Фон Кробатин је у познатом бечком ресторану „Захер“, у присуству многих министара и угледних људи из политичког и пословног живота, образлагао професору Редлиху „да ми морамо водити рат и то само зато да бисмо могли постати господари унутрашње ситуације“.¹⁸⁷ У суштини, у питању су били проблеми са словенским, пре свега са југословенским становништвом. Гроф Штирк, аустријски председник владе, изјавио је на седници Заједничког министарског савета од 2. маја да „политичко стање не дозвољава даљња отезања, утолико пре што покрет није обухватио

¹⁸⁵ Conrad, 2, стр. 395–396.

¹⁸⁶ ÖUA 6, стр. 324–327, бр. 6 870.

¹⁸⁷ Redlich, 1, стр. 189.

само Југословене", а др Ласло фон Лукач, мађарски председник владе, нагласио је да разлог за рат „није у томе да ли ће Скадар припасти Албанији, него југословенско питање".¹⁸⁸ Сам генерал Конрад је у свом списку разлога за рат поменуо „револуционарне симпатије" словенских народа уопште, а за југословенско питање везао је две изузетно крупне претње: губљење територија и губљење улоге као поморске силе. Поменути захтев генерала Поћорека да се изврши мобилизација два корпуса био је заснован на процени да се у те трупе у будућности неће моћи имати поверења.¹⁸⁹ Почетна Еренталова идеја да треба развијати југословенске земље Монархије и тако од њих стварати „противтежу" и „привлачну тачку" наспрот Србији и Црној Гори била је потпуно потиснута расположењем да се наношењем војног пораза Србији и Црној Гори, а по могућности и њиховим уништавањем, решавају унутрашњи проблеми.

191

У међународном животу Аустро-Угарска се држала претећи. Њена дипломатија не-престано је оптуживала Србију и Црну Гору и претила им. На границама тих двеју држава царске и краљевске трупе месецима су биле појачаване и у степену високе приправности, а и у покрајинама које су се граничиле с Русијом обављане су војне припреме. У свим осталим престоницама великих сила с напетом пажњом су очекивани следећи потези Беча. При том је Петроград претио могућношћу одговарајућих противпотеза, а Рим снажним супротстављањем сваком аустроугарском јачању на Балкану, док је Лондон радио на изналажењу компромисних решења. Ипак, крајњи

¹⁸⁸ ОЈА 6, стр. 334, бр. 6 870.

¹⁸⁹ Conrad, 2, стр. 397.

потез тада није био повучен јер је било јасно да напад на Србију или Црну Гору значи и рат с Русијом, а можда и са Италијом. Шта би се све потом могло дододити, то се такође лако могло претпоставити. Зато је, да би тај крајњи потез био и повучен, било неопходно осећати се довољно јаким и имати безрезервну подршку Немачке.

III то се тиче неповерења у сопствене снаге, сада слабости оружаних снага нису више представљале проблем, као у јесен 1912, јер су генерали Фон Кробатин и Конрад, за разлику од Фон Ауфенберга и Шемуе, одлучно тврдили да је војска спремна. У којој мери је то било тачно то је друго питање, али су за доношење одлука била меродавна мишљења министра рата и начелника Генералштаба. Међутим, привредна ситуација била је очигледно лоша. Када се одлучивало о наступу против Црне Горе због Скадра, од надлежних министара се могло на седници Заједничког министарског савета јасно чути да је финансијско стање веома тешко. Заједнички министар финансија Фон Билински се тада, истина, залагао за рат, и то не само с Црном Гором него и са Србијом, али је истовремено јасно изложио какве су привредне могућности земље. При том је рекао да ће Монархија само због улоге „полицајца Европе у Скадру“ морати да сноси издатак од 330.000.000 круна и, мада ће, истина, на тај начин донекле сачувати свој углед, „она ће због тога годинама бити слаба“. Колеге Билинског у посебним владама два дела Монархије биле су, међутим, много већи пессимисти од заједничког министра. Мађарски министар финансија др Јанош Телецки је рекао да су трошкови мобилизације достигли пола милијарде круна и да ће се заједно с ратом против Црне Горе попети на око 850.000.000, па „народ, у сваком случају, неће наћи задовољавајући однос

између учинка [евакуације Скадра и стварања независне Албаније] и издатака". Ипак, Телецки је оправдавао овај рат као нужан, али уз упозорење да би проширивањем рата још и на Србију „наше финансије, с обзиром на садашње привредно стање, кренуле ка потпуном краху", а „чим нас 'случај Б' финансијски и привредно усмери ка слому, Русија нам неће дати више времена за опоравак". Аустријски министар финансија витез Фон Цалески сложио се са својим мађарским колегом у погледу стања привреде, које је, са своје стране, окарактерисао као жалосно. Сложио се и са констатацијом да ће у случају проширења рата „финансијске последице бити крајње горке", мада је и он рат ипак сматрао потребним и заложио се да при одлучивању привредни разлози буду „потиснути у позадину". Двојицу ресорних министара добро је допунио аустријски председник владе рекавши да би општа мобилизација довела у Далмацији до „привредне катастрофе".¹⁹⁰

193

При одлучивању су привредни разлози ипак били „потиснути у други ред", а пресудне су биле међународне прилике. Када се 2. маја на седници Заједничког министарског савета Фон Билински изјаснио не само за рат против Црне Горе него и против Србије, министар спољних послова рекао је да „симпатише идеје заједничког министра финансија", дакле да је за рат са Србијом, али је одмах скренуо и пажњу да је оружана акција ипак неостварљива с обзиром на „опасности које тај план собом носи". „Поремећај равнотеже утицаја Италија не би мирно примила, а Русија би против нас наступила", објаснио је гроф Берхтолд и нагласио да се „ми не смеемо изложити

---

¹⁹⁰ ОУА 6, стр. 333–334, 336, бр. 6 870.

опасности да водимо рат на Балкану с могућношћу сукоба с Русијом, а да пре тога не осигурамо позадину према Италији".¹⁹¹ У таквој ситуацији кључна је остала подршка немачког Рајха, али њу, као и последњих месеци 1912. године, Монархија није успела да обезбеди. Још 23. децембра 1912. гроф Берхтолд је указао на то да се мобилизација 15. и 16. корпуса не може спровести јер би Монархија због својих војних мера „нашла на отпор већ код својих сопствених савезника и тако постала изолована у целој Европи”.¹⁹² А за обедом са Конрадом и Силашијем 26. јануара 1913. објашњавао је начелнику Генералштаба да агресивна политика тренутно није пожељна, пошто су „немачка гледишта на садашњу ситуацију на истоку далеко суздржанија него за време анексионе кризе”.¹⁹³

194

Војство немачког Рајха је доследно настојало да у то време не дође до рата. Гроф Фридрих Сапари, један од Берхтолдових сарадника у Министарству спољних послова, који је био послат средином

¹⁹¹ Исто, стр. 331, 335, бр. 6 870.

¹⁹² Hantsch, стр. 373.

¹⁹³ Исто, стр. 381. Још у новембру 1912. године су министар иностраних послова и двојица председника влада договорили су се да размотре коришћење привредних средстава ради постизања политичких циљева. У приликама с почетка 1913. одлучили су да то питање више разраде, па је створена стручна комисија од експерата Министарства за спољне послове (гроф Маркус фон Викенбург), аустријског Министарства трговине (Рихард Ридл) и мађарског Министарства трговине (Вилхелм фон Лерс). Комисија је дошла до следећег програма: према Црној Гори тежити, „због политичких разлога”, царинској унији, са Србијом појачати привредне везе ради припреме будуће царинске уније и тиме је спречити „у тежњи да се извуче из Монархијине привредне сфере утицаја” и, најзад, „у начелу учврстити право Аустро-Угарске на изградњу и на експлоатацију” балканских железница (HHStA-Wien, K. 493).

јануара 1913. године у Берлин, вратио се у Беч са сазнањем да „ни цар Вилхелм ни господин фон Бетман-Холвег нису на-
клоњени рату“, чак желе „да избегну рат“. ¹⁹⁴ Аустроугарски амбасадор је 30. јануара јавио како му је Вилхелм II рекао „да би било незамисливо да избије европски рат сада“, и то „због неког питања које уопште није важно“, да је Немачка, истина, данас такође спремна да испуни у потпуности своје савезничке обавезе према Аустро-Угарској, али да је тешко уверити Немце „да треба да се туку зато што Скадарска долина или Скадарско језеро морају, уместо црногорски, да буду албански“. Уосталом, упозорио је немачки цар, „садашњи тренутак је како за Аустро-Угарску, тако и за Немачку неповољан за ступање у светски рат“. ¹⁹⁵

Током целе прве половине 1913. године у Берлину нису жалили труда да убеде савезнике у Бечу како је нужно да одустану од сваког опасног заоштравања сукоба. Канцелар Фон Бетман-Холвег је, тако, 10. фебруара упутио личну поруку грофу Берхтолду, у којој је писало: „Русији је због њених традиционалних односа с балканским државама скоро немогуће да без супротстављања гледа како Аустро-Угарска војнички креће против Србије [..]. Последице руског мешања су јасне. Из тога ће произићи ратни сукоб између Тројног савеза и Тројне антанте, у коме нас Италија вероватно неће подржати с великим одушевљењем и на Немачку ће пасти сва тежина француског и енглеског напада.“ Пошто је објаснио да у датом тренутку треба рачунати и са учешћем Велике Британије у европском рату и да немачка дипломатија настоји да обезбеди да

195

¹⁹⁴ Conrad, 3, стр. 81.

¹⁹⁵ ÖU, 5, стр. 584–586.

та сила остане по страни, канцелар је одлучно опомињао да би у том моменту „неко насиљно решење“ представљало „грешку с несразмерно великим негативним последицама“ јер постоје изгледи да се у будућности „уђе у сукоб под околностима које ће за нас бити далеко повољније“. ¹⁹⁶ Истога дана је и начелник немачког Генералштаба упутио лично писмо начелнику аустроугарског Генералштаба са истим саветима, а такође и с јасном поруком да треба сачекати неки погоднији час.¹⁹⁷ Стратегијска усмереност ка општем рату учинила је да Србија за Рајх има тек другоразредну важност и да цар Вилхелм и његови министри нису морали да од непријатељства према тој балканској држави праве аксион своје политике. Штавише, они су почели да испитују и могућност да Србија постане савезник Централних сила.

196

И тако, док је аустроугарска страна непретано тврдила да је Србија непријатељ и на тој тврђњи хтела да постави камен темељац балканске политике Централних сила, немачка страна почела је да наговара свог најближег савезника да у потпуности измени своју политику према Србији. У мартау 1913. године овај правац немачке политике био је у пуном замаху. У Бечу је амбасадор Фон Чиршки грофу Берхтолду износио „све аргументе у корист темељите ревизије досадашње политике коју је Монархија са своје стране водила према Србији“ и нарочито нагласио „велике користи које би за унутрашњополитичке прилике у Монархији произтекле из трајног споразума са Србијом“, наиме „да се учине нешкодљивим сепаратистичке тежње међу српским становништвом“ путем „часног

¹⁹⁶ GP 34/1, стр. 346–348, бр. 12 819.

¹⁹⁷ Исто, стр. 352–353, прилог уз бр. 12 824.

приближавања Србији". Упоредо је амбасадор агитовао и у ширим политичким круговима хабзбуршке престонице.¹⁹⁸ У Берлину је нови државни секретар за спољне послове Готлиб фон Јагов, који је заменио 30. децембра 1912. године изненада преминулог Фон Кидерлен-Вехтера, изнео аустроугарском амбасадору грофу Ласлу Сеђењију своје „чврсто уверење да ће се Србија брзо отрезнити“ и да, уколико јој буду дати привредни уступци, „она свој ослонац неће више тражити у Русији, него у моћној суседној Монархији“.¹⁹⁹

Упитању је била права офанзива убеђивања. Фон Јагов је у личном писму грофу Берхтолду од 23. марта упозоравао да „четири милиона Срба чине јединствено народно биће које не дозвољава да буде скренuto са свога пута, а такође ни да буде згњечено“ и тврдио да се, уколико Беч покаже извесну предсуретљивост, „у краћем или дужем року може у српској држави створити уверење да је корисно ако тежи приближавању Монархији“.²⁰⁰ Да би овом свом захтеву у форми предлога дала пун значај, немачка страна је у игру увела и свој највиши ауторитет, а цар Вилхелм II је своју улогу одиграо не водећи сувише рачуна о такту: грофу Сеђењију је једноставно рекао да Монархији сада „не преостаје ништа друго до да се измири са Србијом“. У једном тренутку Рајх је био чак спреман и да посредује. Гроф Сеђењи је у приватном писму од 25. марта грофу Берхтолду овако описао размену мишљења коју је 15. марта имао са немачким владаром: „Канцелар Рајха и државни секретар, који су били присутни током

¹⁹⁸ AA-Bonn, Oxford, 708, Türkei, бр. 6, Bd. 1, 13. марта 1913.

¹⁹⁹ ÖUA 5, стр. 940–942, бр. 6 127.

²⁰⁰ AA-Bonn, Oxford, 708, Türkei, бр. 6, Bd. 1, 23. марта 1913.

највећег дела нашег разговора, климањем главе одобравали су када је цар на свој живахан начин рекао да би се можда потрудио и покушао да као частан посредник припреми приближавање Србије Аустро-Угарској.²⁰¹ Понуду су Немци, истина, брзо повукли, али све до јесени те године истрајали су на захтеву да се њихов савезник измири са Србијом. У данима избијања Другог балканског рата цар Вилхелм II је чак сматрао да треба да предочи да бугарско-српски сукоб ствара „највероватније најбољу прилику да се Срби трајно придобију“. Почетком јула, са вестима да су Срби потукли Бугаре, канцелар Фон Бетман-Холвег је подвлачио амбасадору Сејењију да је, „без обзира на прилике, нужан *modus vivendi* са Србијом“.²⁰²

Оvakav заокрет немачке политике може се, мањим и неважнијим делом, објаснити чињеницом да је тадашња жилавост и успешност Србије учинила да у Берлину ову малу земљу сматрају пожељним савезником. Неоспорно, српски ратни успеси могли су имати улогу и они су у Берлину били очигледно високо цењени. Не би требало губити из вида да су Немци располагали оним извештајем аустроугарског војног изасланника од 22. новембра 1912, а један немачки обавештајни официр је царској војној канцеларији јављао из Светог Јована Медуанског 28. априла 1913. године о „добром војничком утиску који остављају српске трупе, које на фронту имају 350.000 људи“. Своју улогу морале су, такође, имати и вести да српски официри „веома цене Немце“ и да „при томе они оштро повлаче

²⁰¹ ÖUA 5, стр. 1054–1056, бр. 6 297.

²⁰² AA-Bonn, Oxford, 110, Deutschland 137 geheim, Bd. 7, канцеларова бе- лешка 6. јула 1913.

разлику између Немаца из Рајха и Аустријанаца, које кратко називају 'Швабама'", а према којима „међу Србима влада најдубља огорченост".²⁰³ Међутим, за немачка гледишта било је током тог пролећа по свој прилици најважније да се око Србије, природно и на основи супротстављања бугарским тежњама за хегемонијом на Балканском полуострву, образовала чврста коалиција југоисточних земаља. У Берлину се чинило да је пожељно управо ту групацију привући Тројном савезу. У једној забелешци државног подсекретара за спољне послове др Артура Цимермана од 11. маја стоји: „Царска влада никако није занемарила да непријатељство развијено између Аустро-Угарске Монахије и Србије чини препреку прикључењу Тројном савезу групације балканских држава окупљене око Србије.“²⁰⁴

Yпитању је била нова концепција, створена с обзиром на прилике настале после Првог балканског рата и пошто су у Берлину напустили тезу о корисности очувања Балканског савеза. Вилхелм II је на маргинама извештаја амбасадора у Бечу од 5. марта 1913. године основе те политике забележио овако: „Ја сам као и раније мишљења да је најприроднија и најбоља комбинација: Србија, Румунија и Грчка под аустријским војством јер ће се тада радије прикључити Турска него у случају неке комбинације с Бугарском. Тада би Аустрија стекла водећи утицај на најмање три словенске [sic!] државе Балкана [. . .]. У сваком случају, пансловенски талас, од кога се стрепи, био би путем савеза Аустрије, Србије, Грчке и Румуније суштин-

²⁰³ BA-MA, Freiburg, RM 5/1585.

²⁰⁴ AA-Bonn, Deutschland 132 geheim, Bd. 7.

ски разбијен.²⁰⁵ Амбасадору грофу Сеђењију немачки цар је средином марта то и рекао: *Аустро-Угарска мора да се на Балкану ослања на друге државе, а не на Бугарску, наиме треба да се „споразуме с Румунијом à la tête, са Грчком и чак са Србијом“.*²⁰⁶ Немачка дипломатија је стриктно радила по овој концепцији. Чиршки је говорио Берхтолду да би повезивањем са Србијом „аустријска политика била постављена на мирне темеље и путем прикључења Румуније и, можда, Грчке стекла доминантан утицај на три балканске државе“.²⁰⁷ Фон Јагов је 23. марта објашњавао да у „потпуно промењеној ситуацији у југоисточној Европи суштински задатак Аустро-Угарске, а тиме и Немачке, јесте да ради против продора словенске бујиће и руског утицаја“ и да је због остварења таквог циља потребно измирити се са Србијом и „не заборавити две једине несловенске земље тамо“,²⁰⁸ тј. Румунију и Грчуку. Касније, средином августа исте године, кајзер Вилхелм је ту концепцију и труд око ње окарактерисао као бригу „да се нови поредак на Балкану најбрже могуће обликује у нашу корист“.²⁰⁹

Aко су у овој политици били веома наглашени односи са Србијом, то је било само због тога што је она представљала спојну тачку једног балканског блока у који су улазиле још Грчка и Румунија, а између ње и Централних сила није било копчи због непријатељског става Аустро-Угарске. Немачкој је, у основи, било

²⁰⁵ GP 36/2, стр. 462, белешка уз бр. 12 937.

²⁰⁶ ÖUA 5, стр. 1 054, бр. 6 297.

²⁰⁷ AA-Bonn, Oxford, 708, Türkei 203, Nr. 6, Bd. 1, 13. марта 1913.

²⁰⁸ Исто, 23. марта 1913.

²⁰⁹ Исто, 16. августа 1913.

стало до Румуније, потом и до Грчке. Фон Јагов је зато упозоравао Беч да не сме губити из вида да је Румунија „важна чињеница за нашу консталацију“ и да је нужно „чврсто је држати уз Тројни савез“,²¹⁰ а Фон Бетман-Холвег је чак дао Бечу задатак да, у оквиру поделе улога унутар савеза, чини све како би Румунија остала и даље уз њихову групу сила.²¹¹ Грчку су у Берлину сматрали значајном за политику даљег продирања према Блиском истоку. У Цимермановој белешци од 11. маја 1913. године пише: „Према вестима које су нам стигле из Атине, тамо би били веома склони да ступе у чврсте односе с Румунијом. Овим би била успостављена веза Грчке с нашом групом сила, што би за наше интересе било двоструко вредно с обзиром на место Грчке у западном [sic!] Средоземљу.“²¹² Амбасадору Фон Чиршком наложено је 1. августа да пренесе грофу Берхтолду: „Грчка је пажње вредан стратегијски фактор на Средоземљу, посебно после свог снажења у садашњем рату, и она овим најсуштинскије додирује наше интересе.“²¹³

201

Немачки план био је следећи. На Балканском полуострву посредством Аустро-Угарске да створи свој блок састављен од Србије, Румуније, Грчке и Турске. Бугарска је сматрана чланицом супарничког тabora и, по речима Вилхелма II, Србија, Румунија и Грчка под аустроугарском „заштитом би требало да створе гвоздени обруч око Бугарске“ и натерају „Софију да сама изведе закључак да јој је старалаштво Русије сувишно“. ²¹⁴ Цео

²¹⁰ Исто, 23. марта 1913.

²¹¹ AA-Bonn, Oxford, 110, Deutschland 137 geheim, Bd. 7, 6. јула 1913.

²¹² Исто, 11. маја 1913.

²¹³ AA-Bonn, Oxford, 708, Türkei, Nr. 6, Bd. 1.

²¹⁴ GP 34/2, стр. 462, белешка уз бр. 12 937.

план је имао стратешки смисао. Као немачкој продуженој руци, Аустро-Угарској би се препустио балкански простор у интересну сферу, што би Централним силама омогућило да Балкан чврсто вежу уз себе, а Рајх добије везу с Блиским истоком. Истовремено, био би разбијен Балкански савез и унесен раздор у солидарност словенских држава. У сваком случају, Србија, као и све друге балканске државе, није требало да буде ништа друго до пион кога је у припреми великог рата требало, већ према процени користи или могућности, час жртвовати, час уврстити у своје редове.

Беч се Берлину супротставио сасвим друштвеним планом у вези са Балканским полуострвом: заузео је непоколебљив став да према Србији треба водити искључиво непријатељску политику. Супротно немачкој, аустроугарска дипломатија изашла је с концепцијом да Централне силе треба да се ослоне на Румунију, Бугарску, Турску и тек створену Албанију, које би посредством Монархије биле везане за средњоевропске царевине. За Берхтолда и његове сараднике битно је било измирити Бугарску и Румунију, а затим Турску и Бугарску, па их потом везати уз Монархију. Гроф Берхтолд је зато пред Фон Јагова изашао са следећим програмом: „Уколико би нам успело да под један шешир ставимо Румунију и Бугарску, онда би Румунија, Бугарска и Турска чиниле ланац који би спречио продор руског утицаја према западу. Бугарска, која иде ка будућности пуној наде, може да представља драгоцену чињеницу у тежњи Тројног савеза да одржи азијске поседе Турске.“ Наиме, по Берхтолду је Бугарску требало схватити као природног савезника Централних сила против Русије, која намерава да уништи Турску. Аустроугарски министар спољних послова је тврдио да ће се „Бугарска посведочити

као најбољи чувар турског Цариграда" пошто ће „морати да чини све да Цариград и мореузи остану турски дотле док не постану бугарски". Тако је, по аустроугарском плану, Бугарска требало да буде стратегијски стожер Централних сила на Балканском полуострву. У налозима од 2. маја Берхтолд је тражио од амбасадора Сећењија да суочи немачку владу с најодлучнијим уверењем Бечу да је „Софија она тврђава у коју мора да продре Тројни савез уколико жели добро да искористи садашњу балканску кризу и допринесе да се криза не оконча на његову штету, а у корист Русије и Антанте".²¹⁵

Немачко становиште да је за Централне силе најбоље да Монахија темељно измени своју политику према Србији Аустро-Угарска је у потпуности одбацivala. „Ни династија која влада у Београду, ни српски народ немају волје да се часно помире са Аустријом“, говорио је Берхтолд Фон Чиршком 13. марта.²¹⁶ У оптужбама против Србије две тачке биле су нарочито наглашене. Прво, у Бечу је објашњавано да „сукоб између Аустро-Угарске и Србије проистиче из тога што српска политика тежи уједињењу свих Срба и отцепљењу оних области Аустро-Угарске које су насељене Србима.“²¹⁷ „Срби су фанатични у својим политичким плановима, као више или мање сви Југословени. Они сањају о некој великој српској држави. Остварењу овога сна они подређују све своје одлуке и неће никада одустати од идеје приклучења југословенских провинција својој држави,

²¹⁵ AA-Bonn, Oxford, 96, Deutschland 128, Nr. 8 geheim, Bd. 1, налози од 2. маја 1913.

²¹⁶ AA-Bonn, Oxford, 708, Türkei 203, Nr. 6, Bd. 1, амбасадор у Бечу Министарству спољних послова од 13. марта 1913.

²¹⁷ AA-Bonn, Oxford, 96, Deutschland 128, Nr. 8 geheim, Bd. 11, нота од 7. августа 1913.

а најмање би на то пристали ако их мирно убеђујемо.²¹⁸ Другим речима, сукоб је непремостив јер Србија „хоче државу све до Драве и Трста“,²¹⁹ па је „остварење великосрпске идеје постало национални идеал целог српског народа, а то је неспориво са одржањем интегритета Монархије“.²²⁰ Друго, тврдило се да је Србија „тврдоглав експонент Русије на Балкану“ и да ће „током догледног времена остати потпуно подређена руском утицају, па Аустро-Угарска мора у сваком сукобу с Русијом да рачуна и на агресију са српске стране“. Закључак је био да „ми за догледно време морамо Србију да сматрамо и третирамо као непријатеља“.²²¹

Немци су говорили о тешкоћама с којима се Монархија суочавала у борби са целим југословенским покретом, па и са оним његовим делом у границама хабзбуршке државе, самосталног порекла и самоојачалог због снажног отпора Србије аустроугарским притисцима и њених успеха у Првом балканском рату. У Бечу се све сводило на великосрпску идеју. Немци су, такође, говорили о Србији као самосталној земљи коју аустроугарски притисци приморавају да се ослања на Русију и коју треба мирољубивим путем привући и подредити Централним силама. Беч је одговорио да је Србија таква каква јесте у том тренутку и у догледној будућности биће просто оруђе у рукама Русије. У Берлину су привремено прихватили рацionalније ставове док су у Бечу остали при ирационалним

²¹⁸ AA-Bonn, Oxford, 708, Türkei 203, Nr. 6, Bd. 1, амбасадор у Бечу Министарству спољних послова од 13. марта 1913.

²¹⁹ Исто, нота од 7. августа 1913.

²²⁰ Исто, Берхтолд Јагову 13. марта 1913.

²²¹ AA-Bonn, Oxford, 96, Deutschland 128, Nr. 8 geheim, Bd. 1, налоги од 2. маја 1913.

ставовима. И ређала су се бескрајна и безуспешна убеђивања Берхтолда и Чиршког, Јагова и Берхтолда, Вилхелма II и Сећењија, Сећењија и Бетмана-Холвега. Две царске престонице су током целе 1913. и у првој половини 1914. године водиле различите политике. Беч је настављао с политиком окруживања Србије и поуздавао се, пре свега, у Бугарску; Берлин је водио политику окруживања Бугарске и настојао да се истовремено повеже с Румунијом, Србијом и Грчком. Беч је подржавао бугарске аспирације према јегејским обалама и покушавао да задовољи румунске захтеве за компензацијама тиме што би Бугарска добила Солун, а Румунији уступила Добруду са Силистријом, док је Берлин одлучно подржавао грчке захтеве за припајање истог тог Солуна, а затим и Кавале, и румунске захтеве за приклучење јужне Добруде са Силистријом.

И поред свих разлика, ове две политике имале су много заједничког, и то у својим основама. Најважније од свега било је то што су обе полазиле од чињенице да је за Централне силе нужно да Аустро-Угарска стекне хегемонистичке позиције на Балканском полуострву. То што је као средство те политike у Берлину употребљено мирољубиво везивање Србије за Монархију, а у Бечу приморавање Србије да се покори – представљало је неоспорно велику разлику. Она је ипак осетно смањена тиме што је Рајх, у суштини, био још увек мало и само посредно заинтересован за Србију. И обрнуто, чињеница што је Беч балканску политику желео да гради на сарадњи с Бугарском, а Берлин на раду против Бугарске ипак је била само тренутно важна јер је Немачкој, у суштини, било свеједно кога ће имати као савезника када дође „велики обрачун“, тј.

важно јој је било, пре свега, само то да балканске државе и словенске земље буду овако или онако подељене. Међутим, тренутно су оба савезника истрајавала у својим плановима, то их је извесно време разједињавало, па су тако у лето 1913. године нејединствени дочекали нову балканску кризу.

Већ од првих вести о бугарско-српским гло-
жењима око Македоније, које су се мно-
жиле крајем зиме, у водећим круговима Беча стало се одме-
равати да ли је то прилика за напад на Србију, па је „ратна
странка“ поново узела маха. Што је расцеп између два сло-
венска савезника бивао дубљи, то је, међутим, водећим љу-
дима Монархије бивало јасније да због држања Немачке
не могу да се умешају у рат, мада је „ратна странка“ била
одлучна да ту прилику искористи макар и по сваку цену. У
ноћи између 29. и 30. јуна бугарске трупе су извршиле пре-
пад. Гроф Берхтолд је одмах кризу искористио за притисак
на савезника и ставио Рајху посредством грофа Сећењија и
Фон Чиршког до знања да Монархија стоји иза Бугарске и
може активно да се умеша у нови балкански рат, нарочито
уколико се ратни догађаји или дипломатске прилике буду
развијали неповољно по Бугарску. Чиршки је свој разговор
с Берхтолдом 1. јула описао овако: „Овде намеравају да се
у почетку према балканским догађајима држе потпуно суз-
држано. Уколико се у случају одлучујуће победе Бугарске
умеша Русија у корист Србије, овде ће се супротставити.
На моје питање на који би се то начин супротставили, гроф
Берхтолд ми је одговорио: или непосредним корацима у
Петрограду или можда поседањем Београда. Аустроугарско
мешање и без руске провокације би било нужно уколико Ср-
бија постигне одлучујућу победу и запрети настанком неке

'Велике Србије'. На питање шта се тачно подразумева под 'Великом Србијом', ја нисам могао да добијем никакав одговор од грофа Берхтолда. У последње време он сматра да се мора спречити да Србија добије заједничку границу с Грчком."²²²

Уследиле су вести о српској победи. Међутим, Берлин је упорно одбијао да подржи Монархију. Гроф Берхтолд се 5. јула жалио цару Фрањи Јосифу да Немачка неће да сарађује „упркос победничким вестима из Београда“. Аустроугарске трупе поново нису могле да буду покренуте. Тако је остало и када су српске трупе, а с њима и савезничке грчке, почеле да наступају, кад је Румунија објавила рат Бугарској 10. јула и ушла у јужну Добруџу, а Турска провалила својим трупама у Бугарску 15. јула. Две савезничке царевине стајале су на опречним становиштима. Руководећи људи Рајха су беснели на оне у Монархији што тако олако заштравају ситуацију и, по берлинским проценама, наносе штету савезу Централних сила; руководећи људи Монархије беснели су на оне у Рајху што их хладнокрвно пуштају да трпе политичке и моралне поразе. Све је достигло врхунац по закључењу Букурешког мира 16. августа, према којем су све балканске сусетке Бугарске добиле понеки део тадашње бугарске територије. Беч је одмах затражио ревизију тог уговора у корист Бугарске и покушао да на томе ради, а Берлин објавио да уговор сматра коначним и одбио да сарађује на ревизији.

Бечом је овладао очај. Гроф Берхтолд се 16. јула појавио пред старим сувереном да му

реферише о „тешким и сложеним приликама“, да му каже да „Монархија види себе стављену пред крајњу кризу с најдалекосежнијим последицама“, а такође и да замоли владара да усвоји његову оставку. Цар Фрања Јосиф I је, призывајући у сећање своје веома дugo животно и владарско искуство, рекао свом несрећном министру да је „спољнополитички положај веома тежак“ и да „такав вероватно није био већ сто година“. ²²³ Професор Редлих је у свом дневнику под датумом 22. јули забележио: „У службеним круговима влада дубока депресија [. .]. Аустрија је – види Чешку, Галицију, Далмацију – већ у потпуном и видљивом распадању. У Мађарској су – види Хрватску, Ријеку, Румуне и Ердељу, русофилске Рутене у северној Мађарској – Тиса и Холофернс свом 'енергијом' само још убрзали унутрашње распадање. Наши Словени се радују сваком новом доказу да Аустрија више уопште нема храбости за политику престижа која би одговарала словенској превласти на југоистоку.“ ²²⁴ Истим изразима описао је Кормонс расположење у Министарству спољних послова: „На Балхаусплацу завладала је најдубља депресија.“ ²²⁵ И лепе престоничке салоне испуњавала су проклињања водећих људи немачког Рајха. Грофица Алиса фон Хојос, мајка оног ратоборног грофа из Министарства спољних послова, праскала је: „Када би тај Бетман-Холвег био мушкарац, он би се умешао у рат између Србије и Бугарске.“ ²²⁶

Гроф Александар фон Хојос је 11. августа поверио професору Редлиху да су односи

²²³ Hantsch, стр. 455.

²²⁴ Redlich, 1, стр. 205.

²²⁵ Cormons, стр. 153.

²²⁶ Redlich, 1, стр. 204.

са Немачком престали да буду пријатељски.²²⁷ Ти односи доиста су због великих разлика у балканској политици пали на најнижу тачку. Али узајамне трзавице трајале су већ више месеци и провлачиле се кроз цело протекло пролеће. Још у јануару 1913. године Франц Фердинанд је говорио да „Немци перу само свој веш“,²²⁸ а током пролећа гроф Берхтолд је негодовао: „Да тако кажем, немачко становиште се исказује с дрском отвореношћу, наиме тако да ми не смемо ни да мрднемо да не бисмо згњечили нејаку бильчицу немачко-енглеског зближавања.“²²⁹ Генерал Конрад је средином априла саветовао: „Ми смо већ скупо платили немачку туркофилију, треба да будемо двоструко предосторожни према њиховој србофилији и с њоме повезаној хеленофилији.“²³⁰ У Берлину нису били ништа мање љути на свог савезника и, карактеристично за њихово осећање надмоћности, немачки водећи људи, пре свих Вилхелм II, нису много бирали речи. Кајзер је, тако, још почетком јуна окарактерисао Берхтолдову политику као „магарећу“,²³¹ а на извештају Чиршког од 1. јула, уз место на коме стоји да Берхтолд говори о поседању Београда, кајзер је записао: „Сасвим шашаво!“²³² Средином августа праскао је он из свог замка Хомбург против савезника зато што га стално засипају некаквим чудним именицама какве су „Санџак“, „Драч“ или „Скадар“.

Pразговори и преписке између представника две царевине постали су временом

²²⁷ Исто, стр. 206.

²²⁸ Fischer, *Krieg*, стр. 293.

²²⁹ Fischer, *Krieg*, стр. 293.

²³⁰ Conrad, 3, стр. 256.

²³¹ GP 35, стр. 16, белешка уз бр. 13 369.

²³² Исто, стр. 116, белешка уз бр. 13 475.

непријатни, нарочито пошто су Бугари били побеђени. Гроф Берхтолд је поручивао у Берлин да немачко војство „занемарује суштину питања“, „потцењује њихову далекосежност“, „наше намере тумачи с неразумевањем“ итд.²³³ Канцелар Фон Бетман-Холвег је одговорио Бечу да аустроугарско војство дозвољава да га руководи неки његов „кошмар о Великој Србији“. ²³⁴ Берхтолд се жалио амбасадору Фон Чиршком да је „Аустро-Угарска због немачког држања изолована и мора везаних руку једино да гледа“ шта се догађа,²³⁵ а Чиршки га је прекидао питањем да ли је „додељивање Штила и Кочана Бугарској доволно важно за избијање европског рата“.²³⁶

Бугарски пораз и Букурешки мир представљали су јасан и потпун пораз Аустро-Угарске, узето и политички и морално, јер се одлучно залагала у корист Бугарске, а није могла ништа да предузме да Бугарску поштеди од пораза и територијалних губитака. Уз то су многи руководећи људи Подунавске царевине сматрали да је цео сплет околности пружао чак више прилика да војска крене на Србију, а пошто су били спречени да то учине, добијао се утисак да је Монархија тешко поражена. Ипак, када се сабере цео учинак политике претећег држања према Србији и Црној Гори, произлази да није све ни било тако црно. Наиме, Монархија је успела да се Србија повуче са албанских обала, а Црна Гора из Скадра, при чему су балкански догађаји оставили недирнуте и њен интегритет и њену војску. Упркос снази националних покрета у њој, које

²³³ ÖUA 7, стр. 2, бр. 8 157.

²³⁴ AA-Bonn, Oxford, 110, Deutschland 137 geheim, Bd. 7, 6. јула 1913.

²³⁵ Hantsch, стр. 460–461.

²³⁶ ÖUA 7, стр. 115, бр. 8 345.

су даље и снажно подстицали балкански догађаји, ипак је тешко прихватити да је у питању била нека катастрофа.

Пораз је био више психолошки него стваран, мада је за собом оставило многе унутрашњополитичке и спољнополитичке последице. Водећи слој Монархије све је то доживео као тежак, чак као судбоносан, безизгледан слом државног, у ствари свог престижа. При том је не малу улогу имало огорчење што је пораз дошао управо у борби са Словенима, односно Југословенима. Кормонс открива у чему је био разлог дубоке депресије: „Букурешки мир, којим је обим Србије удвоstrучен, упркос јавно објављеној жељи владе у Бечу, за Подунавску монархију је значио толико велики губитак престижа да је постало спорно може ли ова Царевина и даље да задржи свој ранг велике силе.“²³⁷ И професор Редлих је говорио управо о поразу због немоћи „политике престижа“ пред „словенском превлашћу на југоистоку“. ²³⁸ Реч је, у ствари, била о неколико тежих удараца сасвим одређеној балканској политици Монархије, усмереној на постизање хегемоније на Балкану и, поред тога, на доказивање Монархије као велике силе. Нешто од престижа је тиме сигурно изгубљено. Ипак, ствар није била у томе да ли се тај престиж касније, можда и с другим личностима могао или није могао повратити, него у томе што је ударац престижу био доживљен као катастрофа. А када је о самом престижу реч, у првом реду страдао је престиж оних људи који су се идентификовали с таквом балканском политиком и престиж друштвеног слоја који се идентификовао с престијем Монархије као велике силе. У питању је било нешто сасвим одређено, наиме није се успе-

²³⁷ Cormons, стр. 153–154.

²³⁸ Redlich, I, стр. 205.

ло ни у настојању да се онемогући проширење и јачање Србије, а још мање да се ограничи њена самосталност. Пошто је управо то постало угаони камен на коме је владајући слој изградио целу политику свог престижа и то назвао престижом своје државе, овај неуспех схваћен је као прави слом.

Из дубоке депресије рађала се повећана агресивност, па је владајући слој поново хтео све да баци на исту карту старе, до тада неуспеле политике. Водећи човек „ратне странке“ у Министарству спољних послова, гроф Фон Хојос, још увек је заступао своја стара гледишта: „Ми сада не смемо да ћутимо, иначе оде заувек у неповрат наш положај на Балкану. Србија мора да види да се без нас или против нас ништа не може спровести.“²³⁹ Као што је познато, Хојос није био усамљен међу чиновницима спољних послова, а Берхтолд је крајем јула у свом дневнику записао: „Референти се залажу у корист Бугарске и за рат против Србије!“²⁴⁰ Опет је предњачио начелник Генералштаба. Генерал Конрад се није устручавао да пред министром спољних послова жучно изрази незадовољство што „висока и највиша места нису учинила ништа, тј. нису донела одлуку о рату“. ²⁴¹ Права киша његових дописа обасипала је водеће људе старим захтевом да се крене у оружану акцију и уништи Србија.²⁴² Упоредо је ратоборно било и мађарско војство, а генерал Фон Кробатин саопштио је начелнику Генералштаба да у Будимпешти влада „веома ратничко расположење уперено против Србије“.²⁴³

²³⁹ Исто, стр. 206.

²⁴⁰ Hantsch, стр. 462.

²⁴¹ Исто, стр. 464–465.

²⁴² Conrad, 3, стр. 404–411.

²⁴³ Исто, стр. 403.

У основама ставова Министарства спољних послова били су, у суштини, налози дати 1. августа 1913. године амбасадору у Берлину: политика предусретљивости и привредног приближавања Србији „долази тек тада на ред када нама пође за руком да на било који начин, на пример путем победоносног оружаног похода, уверимо српски народ о неостварљивости великосрпских снова и натерамо га на лојалан ослонац на Аустро-Угарску”.²⁴⁴ Рат је, dakле, узиман као једино средство, али пошто се још увек у рат није могло ићи, сада се од стихијског очекивања тренутка за обрачун прешло на политику припреме за та-кав тренутак. Коначно је таква одлука и донесена. На седници Заједничког министарског савета од 3. октобра 1913. сви присутни министри и представници оружаних снага показали су се једнодушни и сагласили с мишљењима витеза Фон Билинског и грофа Фон Штирка да се „ми морамо припремити за ову велику борбу”, „односно да се интензивно припремамо“ и тако спремно сачекамо неку прилику која би показала да „смо ми очевидно повређени од стране Србије“, и онда „ступимо у акцију“ с циљем да она „донасе *capitus diminutio* Србије“.²⁴⁵ И тада је било говора да је у питању престиж.

Управо у то време у политици немачког Рајха дошло је до далекосежне промене која је учинила да поново настану претпоставке за приближавање два савезника, при чему се постепено давало до знања да Берлин неће више оставити свог савезника потпуно усамљеног у његовој политици према Србији. Вилхелм II и

²⁴⁴ ОУА 7, стр. 2, бр. 8 157.

²⁴⁵ Исто, стр. 397–403, бр. 8 779.

његови министри морали су се забринути због лоших односа с најближим и, у ствари, јединим савезником, те су због тога морали да поправљају односе с Монархијом давањем потребних доказа савезничке верности. Део њихових потеза у јесен 1913. године може се у том смислу разумети, али је ипак у основи свега тога била жеља Рајха да у случају будућег рата има уз себе савезника, па је морао тако да чини. На саветовању одржаном 9. децембра 1912. било је закључено да рат треба извесно време избегавати. Сада је протекло неких осам месеци од децембарског саветовања цара с генералима и, мада се још увек није сматрало да су припреме толико одмакле а опште околности истовремено постале толико повољне да сместа треба заратити, дошло је ипак време да се државна политика, истина постепено и прикријено, више усмери ка будућем оруженом сукобу.

214

Ту јасну, мада добро скривену прекретницу у немачкој политици обележавају инструкције кајзера Вилхелма спољнополитичкој служби Рајха, написане у замку Хомбург и датиране 16. августом 1913. године.²⁴⁶ Значај овог документа састоји се и у томе што га је Министарство спољних послова већ 17. августа у целини, не мењајући у њему ништа, проследило под ознаком „строго тајно“ амбасадама и посланствима у Лондону, Паризу, Бечу, Цариграду, Петрограду, Риму, Београду, Букурешту, Софији и Атини, практично свим најважнијим дипломатским представништвима на страни. Дакле, у питању је био најмеродавнији спољнополитички документ са потписом самог суверена (претпостављамо да је морао настати после саветовања с најужим кругом водећих личности), без задржавања уведен у спољнополитичку праксу.

---

²⁴⁶ AA-Bonn, Oxford, 708, Türkei 203, Nr. 6, Bd. 1.

Садржај овог документа био је двојак. У њему је дата сажета оцена значаја две узастопне балканске кризе за међународне прилике у Европи уопште, а затим су из те оцене изведене смернице за рад и држање у времену које је долазило. У делу са оценом дотадашњег развоја основни став је био: „Ток догађаја показује да све велике силе имају потребу за миром у много већој мери него што се то могло претпоставити, па се њихово држање које томе противречи може узети као *bluff*.“ А у делу са смерницама за будући рад основни став је био: „Сада може бити потиснут досадашњи најважнији задатак наше политике, да чувамо мир у Европи.“²⁴⁷ Доведени у непосредну везу један с другим та два става значе: друге велике силе не желе рат и управо зато Рајх треба да тежи рату. Начин формулисања оба става открива да се сматрало да не треба ићи на нагли заокрет, него на постепено напуштање политике чувања мира, те на лагано и предострожно стварање прилике за рат у неком још неодређеном, будућем часу.

Сав остали садржај документа био је подређен овим ставовима. Баланска питања сматрана су врло значајним за целину европске политике, што је последично наводило на закључак да је „сада реч о томе да тачно проценимо новонастале односе на Балкану и да припремимо земљиште за будуће комбинације“. Ова нејасна реч „комбинације“ може, с обзиром на цео садржај, да буде схваћена само у смислу: будућашира европска криза, односно рат. Реч је о гледишту да је неопходно „побринути се за то да се нови поредак на Балкану најбрже могуће обликује онако како је нама корисно“ и цар је као пожељне

---

²⁴⁷ Исто.

тачке ослонца међу балканским државама поново навео Румунију, Грчку и Турску. Аустроугарска политика на Балканском полуострву била је оцењена неповољно: „Аустрија је досада служила као спој између Тројног савеза и Румуније, али је изневерила ову важну савезничку обавезу пошто је следила своју погрешну политику према Србији и због тога успоставила толико блиске односе са Софијом да су зато морали у критичном часу да страдају традиционални односи с Букурештот.“ Ипак је било потребно да се уклоне настале несугласице с Бечом: „Сада, пошто је коначно закључен мир [у Букурешту], треба настојати на томе да наше савезнике, нарочито Аустрију, убедимо у исправност наше политике и на тај начин отклонимо незадовољства.“²⁴⁸

Србији се у овом документу није посебно говорило. Ипак се посредно може видети став према њој. С једне стране, она није поменута међу балканским државама које су сматране пожељним тачкама ослонца Централних сила на Балкану, дакле супротно ранијим ставовима када је Србија била изричito и међу првима убрајана у групу с Румунијом, Грчком и Турском. С друге стране, одлучно се говорило да је аустроугарска политика непријатељства према Србији погрешна. Из те две чињенице следи да су у случају Србије сада сва врата остављена отворена, тј. да се могла прихватити аустроугарска политика и да се, сасвим супротно, даље могло трагати за могућношћу да се Србија претвори у савезника.²⁴⁹

Следећих месеци практична политика Ражха била је потпуно сагласна са овим

²⁴⁸ Исто.

²⁴⁹ Исто.

смерницама. У европској политици Немачка се показивала све ратоборнија и поступно је све више заоштравала своје односе с Рујом и Француском. Упоредо је настојала да Аустро-Угарској и речима и држањем пружи доказе савезништва, а према Србији, као и према Бугарској, водила је што је више било могуће двоструку политику. Унутар круга руководећих људи немачке спољне политике сада су, добро илуструјући ратоборни курс, почеле кружити веома карактеристичне кајзерове маргиналије. На извештајима амбасадора у Петрограду могло се прочитати: „Главу горе, а руку на мач“²⁵⁰ или „Руско-пруски односи су у сваком случају мртви; ми смо постали непријатељи.“²⁵¹ Министри су, такође, могли да прочитају како њихов цар за руске и француске државнике каже да су „банда“,²⁵² за француског министра спољних послова да је „мајмун“,²⁵³ за британског државног секретара за спољне послове да је „магарац“,²⁵⁴ а за руског министра спољних послова да је „стари лажов“. ²⁵⁵

217

Странци су ново опредељење Рајха могли да наслуте и чак сазнају из речи и понашања немачких представника. Вилхелм II је почетком новембра преплашио белгијског краља рекавши му да је „рат са Француском неизбежан и да је веома близу“.²⁵⁶ Неколико недеља раније објаснио је генералу Конраду: „Ја сам стално био присталица мира, али и то има своје границе. О рату

²⁵⁰ GP 38, стр. 256, белешка уз бр. 15 483.

²⁵¹ Исто, 39, стр. 545, белешка уз бр. 15 841.

²⁵² Исто, 37/1, стр. 418, белешка уз бр. 14 198.

²⁵³ Исто.

²⁵⁴ Исто, стр. 250, белешка уз бр. 15 481.

²⁵⁵ Исто, стр. 318, белешка уз бр. 15 532.

²⁵⁶ Fischer, *Krieg*, стр. 319.

сам доста читал и знам шта он доноси. Али, на крају ипак дођу околности у којима једна велика сила не може да остане само посматрач и мора да се лати мача!“²⁵⁷ И генерал Фон Молтке је октобра 1913. године говорио свом аустроугарском колеги да се сигурно „иде у сусрет рату“.²⁵⁸ По Бечу су се немачке дипломате у приватним разговорима изјашњавале у истом смислу. Амбасадор Фон Чиршки је, тако, слободно причао да су односи између Немачке и Русије постали веома лоши²⁵⁹ и да Рајх заузима „веома озбиљно држање према Русији и Француској“.²⁶⁰ Увек гласни пангерманисти, империјалисти и милитаристи сада су немачки јавни живот претрпали изразима као што су: „борба за опстанак“, „рат раса“, „борба Германа против Словена и Гала“, „животни простор“, и претили непријатељским државама да ће убрзо сазнати шта је то „*furor teutonicus*“.²⁶¹

218

Упоредо су у Берлину радили на поправљању односа с Бечом. Немачки представници су се према својим аустроугарским колегама односили с много више разумевања и предсрећливости него током лета исте године. У берлинском Министарству спољних послова су већ 15. септембра 1913. године урађене опширне инструкције за оног незваничног емисара који се појавио на сцени и крајем јуна и почетком јула 1914, за публицисту Виктора Наумана, с објашњењима немачког држања у време кризе око Другог балканског рата и мировног уговора у Бу-

²⁵⁷ Conrad, 3, стр. 470.

²⁵⁸ Исто.

²⁵⁹ Redlich, 1, стр. 221.

²⁶⁰ Исто, стр. 222.

²⁶¹ Fischer, *Krieg*, стр. 261.

курешту.²⁶² Очигледно да је Науман те ставове требало да шири по бечким водећим круговима. Крајем октобра цар Вилхелм II кренуо је у посету хабзбуршком двору, а државни подсекретар др Цимерман је то путовање припремао у разговору с једним аустроугарским дипломатом на следећи начин: „*Jagdséjour* Његовог Величанства Немачког цара код Његовог Царског и Краљевског Височанства Пресветлог Господина Франца Фердинанда, затим и код Његовог Царског и Краљевског Апостолског Величанства Премиости-вог Господара, у сваком случају биће политички догађај који се само може пожелети. Поновно доказивање тесних пријатељских веза, које спајају највише и одлучујуће факторе обеју царевина, сигурно ће изазвати благотворан утисак на целокупну јавност.“²⁶³

Убрзо се Немцима пружила и политичка прилика да у стварности докажу своју верност савезничкој Монархији. Последњих дана септембра српске трупе су се изненада покренуле и ускоро прешли албанску границу. Влада у Београду је војне мере објаснила одбрамбеним и превентивним разлозима – због окупљања и акција албанских чета. Приспеле вести и поверљиви телеграми су у престоници Монархије одмах изазвали узбуну. Влада у Бечу је заузела становиште да је у питању нови покушај Срба да освоје делове албанске територије, по Генералштабу чак Тирану, Драч и Елбасан. Београду је послат ултиматум да „у кратком року“ повуче трупе.²⁶⁴ Генерал Кон-

²⁶² AA-Bonn, Oxford, 708, Türkei 203, Nr. 6, Bd. 1, белешка од 15. септембра 1913.

²⁶³ ÖUA 7, стр. 483, бр. 8 894.

²⁶⁴ Hantsch, стр. 489–516.

рад је иступио са захтевом да се поведе рат „до последњих консеквенци“ и окупира цела Србија.²⁶⁵ Одлучујући политички људи одмах су узели у обзир војну акцију уколико Србија не би удовољила захтеву, али су јој давали ограничен опсег, да се као залог војском поседну или Шабац, или нека два друга гранична српска округа, или Београд (што је сматрано најбољим).²⁶⁶ За рат какав је тражио начелник Генералштаба сматрали су да не постоје повољне међународне околности. Србија је брзо повукла трупе, али је криза ипак трајала неке три недеље.

Током тих дана октобарске кризе гроф Берхтолд је могао да каже: „Немачка иде с нама и одлучно нас подржава.“²⁶⁷ А када је криза окончана, Фрања Јосиф је могао да похвालи Вилхелма: „Овога пута он се веома лојално понео.“²⁶⁸ Доиста, немачки отправник послова је Берхтолду саопштио 17. октобра да влада Рајха у потпуности подржава Монархију,²⁶⁹ а 18. октобра је пренео личну поруку цара Вилхелма II у којој је стајало да се немачки кајзер осећа умирено откако је сазнао да Беч намерава да се држи одлучно према Београду.²⁷⁰ Из Берлина је аустроугарски представник јавио да се Немачка „ставила на нашу страну одлучно, потпуно и у свему“.²⁷¹ Све ове процене, по руке и извештаји одговарали су стварном држању Немачке. Из Берлина су немачком посланику у Београду давани нало-

²⁶⁵ Исто; Conrad, 3, стр. 443–476.

²⁶⁶ Исто.

²⁶⁷ Conrad, 3, стр. 747.

²⁶⁸ Исто, стр. 477.

²⁶⁹ ÖUA 7, стр. 461, бр. 8 860.

²⁷⁰ Исто, бр. 8 861.

²⁷¹ Исто, стр. 483, бр. 8 894.

зи да најодлучније подржава свог аустроугарског колегу и да опомиње српску владу „на опасне последице“ њених поступака.²⁷² У истом смислу је немачка дипломатија радила и у престоницама свих великих сила,²⁷³ а покушајима Петрограда да узме Србију у заштиту супротстављала је став да су Срби „пружили повод да се против њих одлучно иступи“.²⁷⁴ Цар Вилхелм II је генералу Конраду, сусревши га на прослави стогодишњице битке код Лајпцига, рекао: „Мира неће бити док нека велика сила тамо доле не заведе ред.“²⁷⁵ Пре-листавањем немачких службених аката може се видети да су сада Срби постали мета чувених кајзерових маргиналија. На једном извештају из Београда цар је забележио да је Пашићево држање „кочоперно“,²⁷⁶ а на извештају из Беча, у коме стоји да је Берхтолд уверен да ће Србија брзо попустити, Вилхелм II је забележио: „То би било за велико жаљење! Сад или никад! Тамо доле се мора завести ред и мир!“²⁷⁷

221

Немачка подршка Монархији током октобарске кризе била је одлучна и обухватна, али је ипак првенствено била усмерена према том појединачном случају. Она је показивала да Берлин може да прихвати и најрадикалнији курс Беча према Србији, што је, такође, значило да може и сасвим супротно, већ према прилици, инсистирати на свом ранијем ставу о потреби савезништва са Србијом. Та двостраност, дакако и противречност немачког држања према Србији остала је карактеристична за немач-

²⁷² GP 36/1, стр. 373, бр. 14 147, стр. 382, бр. 14 158 и стр. 388, бр. 14 163.

²⁷³ Исто, стр. 389, бр. 14 164 и стр. 391, бр. 14 166.

²⁷⁴ Исто, стр. 411, бр. 14 193.

²⁷⁵ Conrad, 3, стр. 477.

²⁷⁶ GP 36/1, стр. 392, белешка уз бр. 14 167.

²⁷⁷ Исто, стр. 399, белешка уз бр. 14 176.

ку политику све до позног пролећа 1914. године. Ово је нарочито дошло до пуног изражaja током Вилхелмове посете Монархији у другој половини 1913. године. Припремајући свој долазак немачки цар се трудио да његови домаћини увиде да се он с њима слаже у основном питању и искористио је боравак генерала Конрада у Лajпшигу како би му казао да „мисли да је доста било умерености“, да „одобрава енергичан наступ“ према Србији и да у овом питању „потпуно стоји на страни Монархије“. Барон Конрад је забележио да му је цар том приликом дословно рекао: „Ја идем с вама. Друге силе нису спремне и неће ништа предузимати. Ви морате да за неколико дана уђете у Београд.“²⁷⁸ Лако је уочити да се, према овим царевим речима, у Рајху сматрало да аустроугарски најоштрији наступ према Србији не прети проширивањем сукоба на све велике силе, што и објашњава немачко држање у октобарској кризи. Још увек европски рат није био пожељан у том часу, већ у неком будућем.

Током боравка у Монархији цар Вилхелм II је показао сву сложеност спољнополитичког опредељења Рајха. Док је 26. октобра у немачкој амбасади у Бечу лио чај с грофом Берхтолдом, педесетпетогодишњи суверен је према четири године млађем министру заузео држање саветника засипајући га многобројним идејама. Говорећи о општим приликама и, највероватније сасвим сврсисходно, тумачећи их као бремените великим сукобима, немачки цар је развио своју познату филозофију историје. Објашњавао је да никако није реч о појавама пролазног карактера које зависе од опредељења и рада дипломата, већ о фаталном светско-историјском процесу „у смислу сеобе

²⁷⁸ Conrad, 3, стр. 431–432.

народа", изазваном продирањем Словена и израженом у повећању њихове снаге. Овај општи став је аргументовао разговорима које је водио током свог боравка у престолонаследниковом замку Конопиште, када је од представника највишег аустријског и мађарског племства чуо жалбе на „сталан пораст препотенције словенског становништва саме Монахије“. Пошто „Словени нису рођени да владају него да служе“, то је – залагао се Вилхелм – потребно у овом историјском часу њима и „ставити на знање“, а пошто сматрају „да своју срећу треба да очекују од Београда“, онда им „треба разорити“ такво уверење.²⁷⁹

У руку великих идеја немачки суверен је, у ствари, наговештавао блиски општи рат, схваћен и идеолошки објашњен расистичко-биолошким, фатално историјски нужним обрачуном Германа и Словена. Управо у том светлу настојао је да својим домаћинима покаже како је неопходно да Централне силе на Балканском полуострву имају уз себе румунско-грчко-српску групацију. У једном ранијем разговору с надвојводом Францом Фердинандом и грофом Берхтолдом Вилхелм II је, указујући „на опасност од груписања свих Словена на Балкану“, говорио о потреби да две царевине успоставе „најближе односе са несловенским државама на Балканском полуострву“ и истицао да је „сасвим јасно да у овом смислу за њих на првом месту у обзир долазе Румунија и Грчка“,²⁸⁰ а пошто ово повезивање буде остварено, онда би „се нама *nolens volens* придружила и Србија“.²⁸¹ Стога се он залагао да Монахија „са Србијом

²⁷⁹ ОUA 7, стр. 512–515, бр. 8 934.

²⁸⁰ Исто, стр. 528–529, бр. 8 951.

²⁸¹ Исто, стр. 525–526, бр. 8 948.

успостави користан *modus vivendi*.²⁸² И Берхтолду је, уз чај, цар Вилхелм говорио да Монархија треба свим средствима да настоји да за себе чврсто веже Србију, на пример новцем („тамо се све може добити за новац, почев од краља“), школовањем српских официра, трговачким повластицама и сл. Међутим, истовремено је, такође, говорио: „Ако би Срби ово одбили, онда треба прићи сили. Јер кад нешто захтева Његово Величанство Цар Фрања Јосиф, томе се српска влада мора повиновати. Уколико она тако не поступи, онда треба бомбардовати Београд, окупирати га и држати га толико дуго запоседнутим док не удовољи захтевима Његовог Величанства. А ви можете бити сигурни да ја стојим иза вас спреман да извучем своју сабљу.“ Гроф Берхтолд сведочи да је Вилхелм II „ове речи пропраћао покретом руке ка сабљи“. ²⁸³

Потребу да се Србија привуче на страну Централних сила Немци су и касније понављали. Аустроугарски посланик на баварском двору је у опширном извештају о разговору који је имао са Вилхелмом II навео да је цар говорио „да је важније и корисније“ уз себе имати Србију него Бугарску.²⁸⁴ Када је Јозеф Марија Бернрајтер средином марта 1914. године боравио у Берлину, вођио је разговоре са најодговорнијим немачким личностима. У свој дневник записао је речи државног секретара Фон Јагова да Монархија не сме да губи време и да пропусти да поведе „политику јачања свог утицаја, а тиме и јачања Тројног савеза“, јер „группација састављена од Румуније, Србије и Грчке нуди могућност за ново усмеравање аустроугарске

²⁸² Исто.

²⁸³ Исто, стр. 512–515, бр. 8 934.

²⁸⁴ Исто, стр. 657–659, бр. 9 096.

политике". Бернрајтер, даље, бележи да му је сам цар „исто онолико живо колико и његов министар" указао на потребу да Централне силе као своје савезнике имају Румунију, Грчку, Србију и Турску.²⁸⁵ Генерал Фон Молтке је генералу Конраду 13. марта писао да Монахија „мора све да учини да би, бар у привредном погледу, привезала Србију за себе".²⁸⁶ Почетком априла Вилхелм II је наложио канцелару да аустроугарској влади пренесе да је „нужно пронаћи неки за Србију примамљив *modus vivendi* с Двојном монахијом" и објаснио да је то „данас могуће постићи по скупљу цену него онда када смо ми то први пут изнели, али да ће постати и недостижно уколико Аустрија устраје у настојању да овај пут сматра за неприступачан".²⁸⁷ И средином маја 1914. године гроф Берхтолд се жалио да се „у Берлину још не могу да ослободе размишљања о политичком приближавању Аустро-Угарске и Србије".²⁸⁸

225

Упоредо су у сенци, али у најтешњој вези са политичким факторима, била веома жива привредна интересовања немачког капитала за Србију. Неоспорно да је политика немачког Рајха у балканским кризама 1912. и 1913. године била подређена стратегијским стремљењима, али су једну од њених важних саставница чинили и привредни разлози и чиниоци. Генерално, није могуће потпуно схватити тадашњи немачки Рајх уколико се у целини његовог друштвеног живота не уочи велика улога привредних идеја, рачуница и намера, проистеклих и нераскидиво повезаних са силовитим развојем његове модер-

²⁸⁵ Baernreither, стр. 303–306.

²⁸⁶ Conrad, 3, стр. 612.

²⁸⁷ GP 38, стр. 338, бр. 15 541.

²⁸⁸ ÖUA 8, стр. 42–43, бр. 9 674.

не и снажне капиталистичке привреде. Истина, током Првог светског рата чувени економиста Вернер Зомбарт објавио је књигу о томе да су Немци народ хероја, а Енглези – народ трговаца,²⁸⁹ али цео тај Зомбартов спис није био ништа друго до врста ратне пропаганде. Много ближка стварности је опаска коју је 22. јула 1913. године у свом дневнику забележио професор Редлих: „Немачка нација је скроз-наскроз 'меркантилно' убеђена. То важи за све слојеве, горње, средње и за масу.“²⁹⁰ Доиста су за схваташње националне политике огромног броја тадашњих Немаца, а такође и за саму државну политику, привредни разлози најчешће били од великог, у многим случајевима и од пресудног значаја. Као илустративан пример може се навести то да је чак и војни изасланик у Софији у свом *Ратном извештају бр. 15* збивања и појаве балканског рата сагледао као одмеравање снага између немачке и француске ратне индустрије и сам тај извештај насловио: *Круп против Шнајдера*.²⁹¹

Још пре избијања Првог балканског рата, а нарочито после њега, показало се да је велики део немачког индустриског, банкарског и трговачког капитала био заинтересован да Балканско полуострво постане простор немачке привредне доминације и да је, чак у оквиру целокупне политике Рајха, потребно тај задатак ставити међу приоритетне. У немачкој јавности су се, такође, током 1912., 1913. и 1914. године намножиле идеје о привредном значају Балканског полуострва за Немачку, било у оквирима

²⁸⁹ Sombart, W., *Händler und Helden, Patriotische Besinnungen*, München, 1915.

²⁹⁰ Redlich, 1, стр. 204–205.

²⁹¹ AA-Bonn, 705, Türkei 203, Bd. 11, 10. децембра 1912; уп. Fischer, *Krieg*, стр. 324–480; Исти, *Griff*, стр. 15–58.

планова о „великом привредном простору Немачког Рајха“ који би се простирао од Берлина до Багдада,²⁹² односно од Боркума до Багдада,²⁹³ било у оквирима планова о Немачкој као светској сили,²⁹⁴ било у простом подвлачењу тог значаја самог по себи. Лист *Schlesische Zeitung* је 29. октобра 1913. писао о „невероватно великом значају“ Балканског полуострва „за трговачки свет“ и захтевао да се „правовремено предузму мере с циљем да се нама осигура удео у будућој трговини са новообликованим балканским државама“.²⁹⁵ Извесни Вили Лохмилер објавио је посебну књижицу чак са насловом *Наша будућност је на Балкану!*²⁹⁶ У пролеће 1914. године у Берлину је почeo да излази специјализовани часопис *Balkan-Revue*, с циљем да негује знања, идеје и уверења о потреби да се јачају немачке привредне позиције на југоистоку Европе.²⁹⁷

Cрбија је умногоме представљала посебан случај. Иако је немачки капитал с њом имао неке везе још током последњих деценија 19. века и даље – мада је она рано ушла у оквире планова о привредном простору Рајха, познате под називом *Mitteleuropa*, како оне који су се појављивали у јавном мњењу, тако и оне које је

²⁹² Von Winterstetten, K., *Berlin – Bagdad, Neue Ziele mitteleuropäische Politik*, Минхен, 1913. (псеудоним Алберта Ритера)

²⁹³ Kaunfmann, R., *Der deutsche Weg, Fünf Gesehpräche über Macht und Freiheit*, Berlin, 1912.

²⁹⁴ Fischer, *Krieg*

²⁹⁵ „Deutsche Handelsinteresse und der neue Balkan“, *Schlesische Zeitung*, 29. октобра 1913.

²⁹⁶ Lochmüller, W., *Unsere Zukunft liegt auf dem Balkan*, Leipzig, 1913.

²⁹⁷ *Balkan-Revue*, hrsg. Von Schwarz, dr. Paul, види „Zur Einführung“, Jahrgang I, 1–6.

следила влада у време канцелара Леона фон Капривија²⁹⁸ – у основи, Србију је немачки капитал дugo занемаривао и чак заобилазио. Тако се догодило да је само једна од значајнијих немачких банака, реч је о *Berliner Handelsgesellschaft*, имала редовне пословне везе са српском привредом. Ситуација се изменила у време царинског рата који је Аустро-Угарска повела против Србије, када је немачки трговачки капитал преузео дотадашње аустроугарске позиције.²⁹⁹

Са порастом немачке заинтересованости за привредно искоришћавање Балканског полуострва, крајем 1912. године повећало се и интересовање за Србију. Тада је у немачкој штампи објављено више чланака о немачко-српским привредним везама, на пример у најзначајнијем немачком дневнику *Berliner Tageblatt*,³⁰⁰ такође у веома читаном *Deutsche Tageszeitung*,³⁰¹ затим у *Die Post*,³⁰² и у *Handel und Industrie*.³⁰³ *Orientbank* из Берлина занимала се за природна богатства и снагу привреде у Ср-

²⁹⁸ Weitowitz, R., *Deutsche Politik und Handelspolitik unter Reichskanzler Leo von Caprivi 1890–1894*, Düsseldorf, 1978.

²⁹⁹ Fischer, Krieg, стр. 413–415, 595–598; Ђорђевић, Д., *Царински рат Аустро-Угарске и Србије 1906–1911*, Београд, 1962; види Fürstenberg H., *Carl Fürstenberg, Die Lebensgeschichte eines deutschen Bankiers*, Wiesbaden, 1961.

³⁰⁰ У *Berliner Tageblatt* види: „Die wirtschaftliche Zukunft Serbiens“ (15. септембар), F. H., „Wie wird sich das geschäftliche Leben in Serbien entwickeln“ (30. септембар 1913).

³⁰¹ „Erweiterung der deutsch-serbischen Handelsbeziehungen nach dem Kriege“, *Deutsche Tageszeitung*, 4. октобар 1913.

³⁰² „Erweiterung der deutsch-serbische Handelsbeziehungen“, *Die Post*, 15. октобар 1913.

³⁰³ Stahl, K., „Die deutsch-serbische Handelsbeziehungen nach dem Kriege“, *Handel und Industrie*, 4. октобар 1913.

бији, очигледно с намером да инвестира у експлоатацију,³⁰⁴ *Bank für Handel und Industrie* настојала је да преко београдске Привредне банке оснује једну немачку банкарску институцију у српској престоници (о чему се преговарало у Бечу почетком септембра 1913),³⁰⁵ *Berliner Handelsgesellschaft* намеравала је да одобри државни зајам Србији,³⁰⁶ *Erhardt* да закључи уговор о испоруци артиљеријске муниције у вредности од 6.389.000 франака,³⁰⁷ *Krupp* да закључи уговор о продaji топова итд.³⁰⁸ При том се јављала и карактеристична комбинација да се додељивање државног зајма услови велиkim наручбинама Србије у фирмама немачке тешке индустрије. Власник фирме „Круп“ барон Густав Круп фон Болен унд Холбах тражио је крајем децембра 1913. године од државног секретара Фон Јагова да Министарство спољних послова учини све како би балкански капитал створио предуслов за прород производа немачке тешке индустрије на српско тржиште. Опомињао је при том: „Будући пословни односи немачке индустрије са Србијом потпуно зависе од тога да ли ће немачке банке ускоро да закључе један немачки зајам.“³⁰⁹

Идеју о отварању немачке банке дао је и образложио политичким и привредним

³⁰⁴ ZStA-Potsdam, *Auswärtiges Amt*, Nr. 6 513. Конзулат у Београду *Немачкој Оријент-банци* 9. јануара 1914.

³⁰⁵ AA-Bonn, 575, Serbien 7, Bd. 21, дописи Банке Министарству спољних послова од 8. септембра и 16. октобра 1913.

³⁰⁶ Исто, Bd. 22, нота од 13. децембра 1913.

³⁰⁷ Исто, посланик у Београду Министарству спољних послова 6. децембра 1913.

³⁰⁸ Исто, допис фирме „Круп“ Министарству спољних послова од 29. децембра 1913.

³⁰⁹ Исто.

користима управо немачки посланик у Београду још 10. децембра 1912. године.³¹⁰ Он је 2. октобра 1913. препоручио да *Bank für Handel und Industrie* убрза своје преговоре како би се благовремено спречио привредно-политички утицај Француске у Србији.³¹¹ Најодговорнији политички људи, укључујући цара и државног секретара за спољне послове, подстицали су овај привредни продор у Србију, а непосредно је целокупним послом руководио државни подсекретар за спољне послове. Доктор Цимерман је 22. октобра 1913. године обавестио цара Вилхелма II да *Berliner Handelsgesellschaft* испитује у Београду могућност зајма.³¹² Представник Министарства на царском двору је забележио да је Вилхелм II са задовољством примио ту вест.³¹³ Пошто су упоредо текли и напори Министарства спољних послова да обезбеди да немачке банке дају нов зајам Румунији и зајам Грчкој,³¹⁴ чини се да су у питању били међусобно повезани потези разумљиви само у оквирима оне политичке комбинације са Румунијом, Србијом и Грчком као савезницима.

За немачки рад на привлачењу Србије постали су, за разлику од првих месеци 1913. године, све више меродавни политичко-војни разлози; сматрало се да је ову земљу, чија је снага неоспорно доказана, боље имати уз себе него против себе у будућем великому рату. Учинак српске војске у операцијама током

³¹⁰ Исто, Bd. 21. Посланство у Београду Министарству спољних послова 10. децембра 1912.

³¹¹ Исто, Bd. 22.

³¹² Исто.

³¹³ Исто, својеручна белешка на документу.

³¹⁴ AA-Bonn, више докумената у фондовима под ознаком Rumänien 4 и Griechenland 44.

последњих месеци 1912, њен допринос освајању Једрена и Скадра и, нарочито, начин на који је она однела победу над Бугарима, који су иначе били војнички изузетно цењени, учинили су да се у Берлину стално говорило о потреби да се Србија придобије за савезника. Цар Вилхелм II је грофу Берхтолду 26. октобра 1913. године³¹⁵ објаснио потребу измирења са Србијом и тиме што је њена војска доказала „да у рату може нешто да учини“, а аустроугарском посланику у Минхену рекао да, „према свим информацијама које има, Срби нису фактор за потцењивање, они имају добру војску и добро су ратовали“.³¹⁶ И у Бернрајтеровом дневнику је под датумом 12. март 1914. записано да је немачки цар „хвалио српске официре и артиљерију, високо уздизао српску војску и приметио да су Срби први ступили ногом у Једрене“.³¹⁷ Начелник Генералштаба Фон Молтке је 13. марта 1914. године писао генералу Конраду да сматра „да су на Балканском полуострву Србија и Грчка оне државе које имају највише животних снага“.³¹⁸ Стално водећи рачуна о скром европском или светском рату, руководећи људи Рајха су ценили да би Србија, ако дође до оружаног сукоба, везала значајне аустроугарске снаге и да је зато потребно да Монархија одговарајућом политиком пријатељства према једном суседу обезбеди могућност да све своје снаге усмери на Русију.³¹⁹ Вилхелм је Берхтолду говорио да је у будућем рату потребно „обезбедити се од изненађења на јужним границама“,³²⁰

³¹⁵ ÖUA 7, стр. 513, бр. 8 934.

³¹⁶ Исто, стр. 658, бр. 9 096.

³¹⁷ Baernreither, стр. 306.

³¹⁸ Conrad, 3, стр. 612.

³¹⁹ Fischer, *Krieg*, стр. 310–317.

³²⁰ ÖUA 7, стр. 513, бр. 8 934.

а посланику у Минхену објашњавао да двема царевинама „не може бити свеједно“ да ли ће дадесет аустроугарских дивизија бити „везане против Југословена“. ³²¹ Из речи немачког цара произлазило је чак и то да би најбоље било када би српске трупе биле подређене Монархији, вероватно због тога да би стајале на располагању Централним силама.

Сва немачка инсистирања, без обзира на то колико била упорна, нису значила више од настојања да се сачува још једина могућност за придобијање Србије јер су Немци, упоредо са заступањем свог старог става, много више него у пролеће и лето 1913. настојали да увере аустроугарско војство да они, у крајњем случају ипак стоје уз њега. О овоме на свој начин говори и чињеница да се с немачке стране пружала подршка управо ратоборном генералу Конраду да остане на дужности начелника Генералштаба. У сваком случају, без обзира на две варијанте немачке политike, Србија би, по идејама Берлина, морала по сваку цену да потпадне под власт хабзбуршке државе. Цар Вилхелм је говорио да „Срби морају бити на овај или онај начин упрегнути у кола Монархије“, ³²² односно да „за Аустро-Угарску не постоји други однос са Србијом него зависност мањег од већег, као што је то у планетарном систему“. ³²³ Мирно решење би, по Немцима, било постигнуто на следећи начин: уложити нешто новца, односно „просто жртвовати неколико милиона“, затим Србију везати привредним средствима, најбоље царинском унијом, приволети је или натерати да потпише војну конвенцију, а касније,

³²¹ Исто, стр. 658, бр. 9 096.

³²² Исто.

³²³ Исто, стр. 513, бр. 8 934.

припремајући будућност, примити српску омладину у војне и друге школе, академије и заводе.³²⁴ Ова варијанта је, истина, претпостављала опстанак српске државе, али уз извесна већа или мања ограничења суверенитета. Може се запазити да је у пролеће 1913. године на немачкој страни било уопштео речи о надмоћном положају Монархије у Србији, а од јесени – о потпуном прожимању њеног живота аустроугарским утицајем.

УБечу су у рату видели једино могуће средство за постизање жељеног циља, али пошто се из међународних разлога нису могли тим средством и послужити, питање како добити тај жељени и, говорили су, спасоносни рат претварало се у проблем за себе, а рат се све више претварао у политички циљ по себи. Постизање овог циља претпостављало је сламање или уништење Србије и та жеља била је, очигледно, стално присутна, али она сама никако није јасно одређивала шта конкретно и практично значи „сламање“, а шта „уништење“. С друге стране, није било раšчишћено питање да ли треба водити рат за потчињавање Србије Монархији или само за њено уклањање као самосталног фактора. У самим водећим круговима постојале су многобројне и крупне разлике у погледу начина решавања свих дилема. Другим речима, у питању је био потпуни раскорак између јасне и опште жеље да се са Србијом обрачуна као сметњом за Монархију и могућности, односно начина на који се све то желело остварити. Између свих тих планова и варијаната није лако повући неку јасну линију и тешко их је класификовати. Ипак, могуће је говорити о анексионистичким и о неанексионистичким пла-

³²⁴ Исто.

новима, при чему је прве заступало најратоборније крило у војству, али такође уз колебања изазвана унутрашњим и спољашњим околностима.

Анексионистичка расположења била су веома распрострањена. На седници Заједничког министарског савета од 2. маја 1913. године министар финансија Фон Билински изнео је следећу основу: рат против Србије после којег Србија престаје да постоји као независна држава, с тим да „српски народ као равноправан члан треба да буде укључен у Монархију и да у њој нађе свој национални и политички дом”.³²⁵ Иако изнесен у грубим цртама, тај план јасно је претпостављао решавање српског питања на тај начин што би становништво Србије било укључено у Монархију. Нејасно је остало како би се та равноправност остварила: да ли аутономијом, једнаким грађанским правом или на неки трећи начин. Да је овом табору био наклоњен и гроф Берхтолд, показује то што је он на седници од 2. маја, одмах пошто је Билински завршио своје излагање, изјавио да „симпатише с идејама заједничког министра финансија”,³²⁶ а на седници од 3. октобра 1913, пошто је чуо генерала Конрада, рекао да је шеф Генералштаба „потпуно у праву”.³²⁷ Само, супротно Билинском и, нарочито, Конраду, Берхтолд је био уверен да се те идеје не могу остварити. Од чиновника у Министарству спољних послова, најпре је гроф Хојос био међу заступницима анексионистичких планова. Он је у предвечерје бугарско-српског рата говорио Редлиху о намери да се искористи очекивани сукоб две балканске

³²⁵ Исто, 6, стр. 330–331, бр. 6 870.

³²⁶ Исто.

³²⁷ Исто, стр. 401, бр. 8 779.

државе и да Монархија „Србију поседне и подели“,³²⁸ подели очигледно с Бугарском. У сваком случају, анексионистички планови су се кретали од анексије целе Србије до анексије њених делова, с тим што би остале делове узела нека суседна балканска држава. Остаје нејасно шта би у том случају анектирала Монархија и на који би начин била подељена Србија, мада из целокупног расположења присталица анексије произлази да би најбоље било да српска држава свакако буде уништена и да њен већи део буде припојен Аустро-Угарској.

Генерали су предњачили у захтевима за анексију, али су на питање како то у стварности извести давали различите одговоре. Министар рата и начелник Генералштаба су се, изгледа, слагали у томе да треба имати у виду више могућности, а да је најлакше остварити поделу Србије између Монархије и њених балканских суседа. Немци су располагали обавештењима да је генерал Фон Кробатин почетком 1913. године говорио да треба „умарширати у Србију и поделити је између Аустрије, Бугарске и Румуније“, а да треба „затим анектирати Црну Гору“.³²⁹ Фон Кробатин је могао и да се колеба. Тако је у лето 1913. циљ рата са Србијом и Црном Гором веома ограничио: рекао је да „поседнемо Ловћен, поново уђемо у Санџак и у нашу корист спроведемо исправку границе на доњој Дрини“. Конрад се није могао толико колебати, па се супротставио министру рата рекавши да би „исправка границе и слично могла бити повод за рат, али не и циљ рата“.³³⁰

235

³²⁸ Redlich, 1, стр. 203.

³²⁹ GP 34/1, стр. 311, Јаговљева белешка уз бр. 12 788.

³³⁰ Conrad, 3, стр. 349–350.

Шта је по генералу Конраду био најбољи начин за решавање српског проблема – рекао је он сам немачком дипломати Фон Тројтлеру 8. септембра 1913. веома сликовито: „Аустрија мора да прогута Србију.“³³¹ Гроф Берхтолд је забележио да му је Конрад исту идеју поновио, само следећим речима: „Рат са Србијом треба водити као политички и ићи до краја, тј. инкорпорирати Србију.“³³² Била је то његова стална и основна мисао. Он ју је изнео у једном допису грофу Берхтолду 7. маја 1913: „Као сваки циљ Монархијине балканске политичке ја видим анексију Србије [. .]. За мене је суштинско решење уколико се овај циљ постигне насиљним путем.“ И на седници Заједничког министарског савета од 3. октобра претпоставио је Конрад некакво „тутање Србије“.³³³

Тражећи 28. јула рат с циљем да Србија буде „трајно поседнута“, начелник Генералштаба се потрудио да дâ опширно образложење: „С обзиром на политичку тачку гледишта, изузетно је опасно оставити да Краљевина Србија опстане изван Монархије и уз то с границама уз југословенске области Монархије; она се одева у славу националног херојства и националног напретка, тиме постаје привлачна за Југословене из Монархије и савезник свих непријатеља Монархије [. .]. С обзиром на војну тачку гледишта, јасно је колико велику опасност представља армија од 500.000 људи, ношених јединственим националним духом, армија стално спремна да с југа нападне Монархију [. .]. С обзиром на привредну тачку гледишта, Србија за

³³¹ GP 39, стр. 441–442, бр. 15 704.

³³² Hantsch, стр. 487.

³³³ ÖUA 7, стр. 401, бр. 8 779.

Монархију, која нема колонија, представља важно тржиште, а Монархија је морала да прихвати да су, истиснувши њу, управо ту стекле своје позиције Немачка, Италија и Француска; стати на крај овој привредној штети могуће је једино укључењем Србије у Монархију; такође не треба губити из вида да је Србија природно изузетно богата и веома погодна за привредни развитак, па не треба препуштати другим државама да искоришћавају њена богатства; дакле, приклучење Србије не само да је од велике важности за Монархију него је управо услов за њено постојање.³³⁴

Kонрад је ипак прихватао да најбоље решење не може бити остварено због општих околности и узимао у обзир још једну другачију могућност. У поменутом допису грофу Берхтолду од 7. маја он је писао: „Решење се можда може постићи и мирним путем уколико се српско-бугарски сукоб искористи доследно и сврсисходно. Наиме, треба поставити захтев Србији или да се трајно приклучи Монархији на ниже назначен начин, или ће се, у супротном случају, Монархија умешати у српско-бугарски сукоб [...]. У грубим цртама изнесени, ово би били услови: Србија се, опште узето, укључује у Монархију као Баварска у Немачки Рајх; сва питања спољне политike, као и трговине и саобраћаја заједничка су, а царинска и трговачка област јединствене; аналогно баварској војсци у Немачком Рајху војска је заједничка, са следећим детаљима: иста тактичка правила, иста правила службе, заједнички гарнизони (од сваке српске дивизије један пук служи у Монархији, а исти број аустроугарских пукова у Србији), заједничке војне вежбе. Сврха ових мера била би у постепеном стапању

---

³³⁴ Conrad, 3, стр. 404–409.

интереса. Само под свим овим условима мени се чини могуће изабрати такав пут мирног укључивања Србије.³³⁵ Из Берхтолдових забележака види се да му је генерал и 30. јула говорио о томе да је неопходно „напasti Србију и укључити је на начин на који су у Немачки Рајх укључени Хановер или Баварска“³³⁶ а 1. септембра му је поновио да треба ултимативно запитати Србију коће ли се приклучити „Монархији као савезна држава, као што је, на пример, укључена Баварска у Немачки Рајх“³³⁷.

Видели смо да је начелник Генералштаба сматрао могућом и поделу српских територија између Аустро-Угарске и балканских држава. Министру Берхтолду је 26. јануара 1913. године рекао, а 27. јануара и написао да „ми Румунији треба да обећамо округ Тимок“, а Бугарској „округ Пирот и подршку аспирацијама у Македонији“.³³⁸ Цару је 20. јануара упутио један меморандум у коме је стајало да треба „Румунији обећати округ Неготин, Бугарској округ Пирот и, такође, далекосежну подршку њеним захтевима према Македонији“.³³⁹ Дешавало се да Конрад помене и четврти начин за решавање српског проблема. Министар Берхтолд је записао генералове речи током њиховог разговора 27. јула 1913: „Србију прикључити Монархији, или је поделити између суседа, или, што би било најбоље, потући је потпуно и разоружати.“³⁴⁰ Дакле, четврта могућност била би разоружавање побеђене Србије.

³³⁵ Conrad, 3, стр. 311–312.

³³⁶ Hantsch, стр. 464.

³³⁷ Hantsch, стр. 482.

³³⁸ Conrad, 3, стр. 52–53, 83–84.

³³⁹ Conrad, 3, стр. 12–16.

³⁴⁰ Hantsch, стр. 464.

Четири предложена начина генерал Конрад није сматрао подједнако вредним и добрым. По њему би најбоље било уколико би Србија била насиљно уништена и „прогутана“, али при том није јасно одређивао на који би начин територија Србије и њено становништво требало да се припоје Монархији. Он је, у сваком случају, мислио да би Монархија тиме решила и проблем своје експанзије до Солуна. Сви остали начини сматрани су далеко мање добрым и као последица стицаја неповољних околности. Међу њима Конрад је ипак давао предност укључењу Србије на основу њеног пристанка изнуђеног ултиматумом у неком тешком часу. Тада начин је био алтернатива оном најбољем – „гутању“ Србије. На седници Заједничког министарског савета од 3. октобра 1913. године ултимативност по-менутог начина генерал Конрад је изразио овако: „Србија се нама лојално прикључује у неком односу у каквом је, отприлике, Баварска са Немачким Рајхом, или се улази у отворено непријатељство.“³⁴¹ То решење је претпостављало да Србија задржи фиктивну независност, са својим владаром, владом, склопштином и низом других установа, чак и са својим границама, али без права на самосталан политички, привредни и културни живот. Као и претходни, и овај начин је претпостављао да цела територија Србије, одређена мировним уговорима у Лондону и Букурешту, уђе у Монархију, а то значи заједно с Македонијом. На треће место долазила је подела Србије између Аустро-Угарске и суседних држава. У допису министру спољних послова од 28. маја 1913. године Конрад је потпуно прерадио ту идеју: рат са Србијом, уз искоришћавање бугарско-српског спора и Бугарске као савезника, с циљем да „поделимо Србију тако што би Румунији припадала

³⁴¹ ОУА 7, стр. 401, бр. 8 779.

област Неготина, Бугарској област Пирота и преко тога чисто бугарске земље које је Србија недавно стекла. Монархији би морао припасти остали део Србије, укључујући Ниш и Новопазарски санџак, а Албанија би стекла природне етничке границе.³⁴² Последњи начин, онај с разоружавањем, Конрад је сматрао само нужним злом. Ниједан од поменутих начина уништења Србије, односно њеног битног слабљења, није у суштини представљао неку нову идеју. Конрад је само понављао своје идеје из 1907. и 1908 (први и трећи начин), или из октобра и новембра 1912 (други начин).

Противници анексије били су у Аустрији веома јаки, пре свега зато што је на њиховом челу стајао надвојвода престолонаследник. Франц Фердинанд се 27. фебруара 1913. године сложио с генералом Конрадом да Србију треба напасти, али само „да бисмо је казнили“, и при том упозорио: „Али не узети ниједну стопу земље.“³⁴³ Престолонаследник је и 28. фебруара поново подвикао: „Може се извести нека акција против Србије, али ни под којим условом не анектирати ни један једини њен квадратни метар.“³⁴⁴ Амбасадор у Лондону гроф Алберт Менсдорф говорио је: „Рат не би добра донео ни у случају победе јер – шта са Србијом почети?“³⁴⁵ Ова група је полазила, у суштини, од уверења да се Срби неће дати „сварити“, како се у јануару 1908. изразио барон Фон Ерентал, односно да ће се тамо морати рачунати са сталном „иредентом“, како је упозоравао професор Ламаш у новембру 1912. и понављао надвојвода Франц Фердинанд фебруара 1913. године.

³⁴² Conrad, 3, стр. 333–334.

³⁴³ Исто, стр. 155.

³⁴⁴ Исто, стр. 156.

³⁴⁵ Redlich, 1, стр. 195.

То исто, мада на сасвим други начин, мислио је у јесен 1912. године и Јозеф Марија Бернрајтер.

Вођство мађарског дела Монархије такође је било против анексије, али из сасвим других разлога. Када је на седници Заједничког министарског савета од 2. маја 1913. године Леон фон Билински изнео свој план о анексији Србије, реч је одмах узео мађарски министар финансија Телецки и рекао да он „не може поделити уверење заједничког министра финансија у погледу укључења Србије”.³⁴⁶ Нешто касније за реч се јавио и тадашњи мађарски председник владе др Лукач: „Уколико продре идеја господина фон Билинског, последица ће бити тријализам. Ми бисмо стекли словенску већину и то би био крај дуализму.”³⁴⁷ Потпуно се исто догодило и на седници Заједничког министарског савета од 3. октобра 1913, мада је на Лукачевом месту тада седео гроф Иштван Тиса који је 5. јуна постао председник мађарске владе. Чувши шта предлаже начелник Генералштаба, гроф Тиса је изјавио да он „заузима најодлучнији став против неког државноправног укључења Србије у Монархију” и објаснио да је „ствар практично неизводљива и да би се на страну Србије ставила цела Европа”. При том је наставио речима: „Србија јесте непријатан сусед, али се са њом треба намирити, и није потребно одмах прогутати је.”³⁴⁸ Био је само за то да се Србији нанесе дипломатски или војни пораз. И на саветовању једног ужег круга министара 13. октобра 1913. године Тиса је поновио то своје гледиште. Конрад је забележио да је овај, од тада ње-

241

³⁴⁶ ОUA 6, стр. 331, бр. 6 870.

³⁴⁷ Исто, стр. 334.

³⁴⁸ Исто, стр. 402, бр. 8 779.

гов упорни ривал кад је у питању начин решавања српског проблема „непрестано показивао забринутост шта ће бити после сламања Србије, јер он пред очима стално има једино обесхрабривање, а не поделу Србије”.³⁴⁹

Најзад, постојала је још једна идеја, коју је најјасније изнео тадашњи посланик у Букурешту гроф Отокар Чернин у меморандуму упућеном министру Берхтолду 11. марта 1913. године. Та идеја мирила је два супротна става и била је, као компромисно решење, прихватљива и за присталице и за противнике анексије. Суштина овог предлога састојала се у томе да се Србија значајно умањи, а Монархија ипак ништа од ње не анектира. Требало је тежити обезбеђивању савезништва Румуније, Бугарске и Грчке, које би било засновано на рачун Србије. Чернин је писао: „Аргумент који се често чује да је рат са Србијом бесцрљан пошто ми не можемо да анектирамо Србију, ја сматрам за нетачан [. .]. После успешног рата могли бисмо помоћу српских територија задовољити Бугарску и Грчку, а тиме посредно и Румунију, заокружити Албанију и начинити од ње граничну државу Монархије, док бисмо Србију свели на минимум.”³⁵⁰ Овај план није био само Чернинов. Његово порекло је у оној Еренталовој идеји из времена када је видео да не може ићи на анексију Србије: њен садржај је већ у марту 1913. године гроф Берхтолд унео у неке спољнополитичке иступе.

Завнична политика је лутала између ратоборне жеље и неповољне међународне

³⁴⁹ Conrad, 3, стр. 465.

³⁵⁰ Исто, стр. 781–789.

ситуације за реализацију такве идеје, а истовремено је носила печат равнотеже снага између присталица и противника анексије у самом врху државе. Њена стална саставница била је у непријатељству према Србији и одржавању напетости у односима Монархије са Србијом. У њу је била уграђена свест да је оружјем показати снагу неопходност, али да се не располаже довољним снагама; свест о потреби да се делује самостално, али, истовремено, и да се самостално ништа не покушава. Због свега тога план шта са Србијом учинити после евентуалне ратне победе био је нејасан и неразвијен.

Сучени од краја зиме 1913. године са захтевима савезничког Берлина за „темељном ревизијом политике коју је Монархија до сада водила према Србији“³⁵¹ Берхтолд и његови сарадници одговарали су или плановима за уништење Србије, у којима нису помињане територијалне аспирације Монархије, или изричito тврдећи да „Монархија према Србији не следи агресивне циљеве и не тежи анексији српских територија“³⁵². Овај став је проистицашао делимично из неверице да се због спољних и унутрашњих отпора нешто од Србије може анектирати, а пре свега из сумње да је Србе могуће „сварити“, тј. уклопити у Монархију. Беч је 13. марта 1913. објашњавао у Берлину да би за Србију „прикључивање Монархији данас било, уколико је уопште и могуће, само пуко сачекивање повољних околности да поново и с већим успехом изнесе своје аспирације“³⁵³. Објашњење од 1. августа је гласило: анексија

³⁵¹ AA-Bonn, 708, Türkei 203, Bd. 1, Амбасада у Бечу Министарству спољних послова 13. марта 1913. и Берхтолд Јагову 23. марта 1913; такође: Oxford, 110, Deutschland 137 geheim, Bd. 7, белешка од 6. јула 1913.

³⁵² ÖUA 7, стр. 3, бр. 8 157.

³⁵³ AA-Bonn, 708, Türkei 203, Bd. 1.

српских територија не долази у обзир већ и зато „што би такав територијални добитак данас било тешко уклопити у постојеће оквире“ и што то „само по себи не би нужно довело до јачања“ Монархије.³⁵⁴ Ову мисао је сасвим јасно забележио гроф Берхтолд у лето 1913. године: „Конрад не узима у обзир да је Србија несварљив залогај и да бисмо ми ову тврду кост морали прескупо да платимо.“³⁵⁵

Удецембру 1912. гроф Берхтолд је генералу Конраду говорио да Монархија под притиском околности води политику изоловања Србије. Смишао такве политике био је, међутим, у томе да Србија буде опкољена непријатељски расположеним суседима код којих би биле развијене територијалне аспирације. Средином марта Берхтолд је писао Фон Јагову да у датим околностима право средство види у томе да „српски Пијемонт буде укљештен између Монархије, Албаније, Бугарске и Румуније“. Србија би на тај начин била суочена са сазнањем „да може сама пасти као жртва иредентизма својих суседа“ и тако натерана „да свој опстанак спасава ослонцем на Монархију“.³⁵⁶ Био је то образац – без обзира на неке посебности његове формулатије примерене тадашњем немачком ставу – тражења могућности за непријатељску политику у приликама које искључују рат и анексију. Уосталом, гроф Берхтолд је говорио пред Конрадом 29. септембра „да бисмо ми могли умањити Србију“³⁵⁷ а пред колегама министрима 3. октобра 1913. године „да бисмо ми морали умањити Србију“.³⁵⁸

³⁵⁴ ÖUA 7, стр. 3, бр. 8 157.

³⁵⁵ Hantsch, стр. 464.

³⁵⁶ AA-Bonn, 708, Türkei, 203, Bd. 1, 13. марта 1913.

³⁵⁷ Conrad, 3, стр. 444.

³⁵⁸ Исто, стр. 356.

У проју половини 1914. године Аустро-Угарска је стављена пред нова искушења. Иако јој се од лета 1913. побеђена Бугарска, с владом др Васила Радославова на челу, нудила отворено и службено за савезника, Аустро-Угарска, која је то савезништво желела и на њему радила, није могла да оде даље од наглашавања свог великог пријатељства према Бугарској. Разлог је лежао у томе што Немачка овог савезника није хтела да прихвati јер је њено војство сматрало да свако приближавање Софији значи удаљавање од Букурешта. Кад су у питању односи Монархије с Румунијом, они су се из дана у дан све више погоршавали – без обзира на то колико се Беч трудио да то спречи. Упоредо је текло румунско-српско зближавање, али је у румунском случају најважније било то да је све више ја- чао покрет за уједињење и у мађарским деловима Монархије и у Румунији, а све више долазио до изражавања у спољној политици Букурешта. Што је овај проблем био изразитији, Берлин је све одлучније тражио од Беча да се окани савезништва с Бугарском, на које се с неповерењем гледало у Букурешту, како Румунија, такође све наклоњенија Антанти и све привлачнија за Антанту, не би била и коначно изгубљена као савезник Централних сила.

Снажење југословенског покрета учинило је да руководећи слој у Мађарској престане са својим сепаратистичким захтевима и да се све више држи Беча, мада никако није прихватао и политику анексије неких нових југословенских земаља; јачање румунског националног покрета овоме је само даље допринело. Будимпешта је постала све заинтересованија да Монархија коначно нађе јасну и трајну балканску политику уз пун ослонац на Немачку и с Бугарском као средством за остварење

циљева те политике. Немачка је требало да ојача позиције Аустро-Угарске, а Бугарска, прво, да омогући да се Румунија опколи и, надало се, натера на промену свог по интегритет мађарских делова Монархије опасног спољнополитичког курса и, друго, да помогне да се проблем са Србијом реши тако што би она прикучила њене територије, чиме би биле избегнуте нове анексије словенског становништва Аустро-Угарској. Као последица, дошло је и до уплитања у спољну политику мађарског председника владе грофа Тисе. Он је, између осталог, сачинио један оширидан меморандум о спољној политици и упутио га грофу Берхтолду 15. марта 1914. године. По мађарском министру председнику, најбоља политика била би следећа: „На Балкану морамо ми у прво време да чувамо мир, али и да припремамо по нас певољан ток ствари. Циљеве наше балканске политике ми морамо да утврдимо заједно с Немачком и да нашу акцију усагласимо с наступом Немачке. У заједници с Немачком ми морамо да радимо на повољном груписанју балканских држава, у чему је први задатак да одвојимо Румунију и Грчку од Србије, као и да измиримо ове две државе с Бугарском на основу природног проширења Бугарске на рачун Србије.“ Уколико би Немачка и даље одбијала савез с Бугарском, што би, по Тиси, „било погрешно с тачке немачких интереса“, онда би Аустро-Угарска требало да се прилагоди и да, опет у слози с Немачком, поправи односе с Румунијом и привуче себи Грчку, односно с тим двема државама успостави савезничке односе на основу „непријатељства са Србијом и „можда с Бугарском“.³⁵⁹

Уаприлу је дошло до још једне иницијативе, изазване кварењем односа с Румунијом.

³⁵⁹ ОUA 7, стр. 974–979, бр. 9 482.

Потез је повукао гроф Чернин, посланик у Букурешту. Био је то изузетно занимљив потез јер је Чернин довео у питање битне аксиоме аустроугарске балканске политике током последњег времена, пре свега непријатељство према Србији. У допису своме министру од 23. априла 1914. године посланик је – стављајући у средиште потребу савезништва с Румунијом – из анализе прилика извукао закључак да пријатељство с Румунијом чини „прикладним само пут отвореног и часног мира“ са Србијом, што претпоставља да Аустро-Угарска и Румунија, с једне стране, заједнички „гарантују садашњој Србији њене територије“, а, с друге стране, упоредо сузбијају њене тежње да се шири, заједнички стварајући дуж својих и албанских граница чврст „антисрпски зид“.³⁶⁰ Ипак је оштрица ове политике била усмерена против Бугарске и посланик је 26. априла свој став поново објаснио овако: „Констелација коју сам изнео [. . .] претпоставља гвоздени обруч око Бугарске, што значи да бисмо се ми и Румунија повезали за случај да Бугарска покуша да наруши мир. Временом би нам се, такође, придружиле Србија, Албанија и Грчка.“³⁶¹

Чернинов предлог за темељно преиспитивање балканске политике био је у Министарству спољних послова од једних прихваћен, а од других одбачен. Првих је очигледно било мање и сигурно су били слабији у поређењу с другима. Поводом овог предлога утицајног грофа и штићеника надвојводе престолонаследника, у Министарству су приступили испитивању могућности праваца балканске политике, па су у ту сврху формирали радну групу на чијем је челу био барон Фон Мачеко. Став

³⁶⁰ Исто, стр. 1 073–1 077, бр. 9 600.

³⁶¹ Исто, стр. 1 092–1 093, бр. 9615.

те групе, како се јадао гроф Хојос, на крају је био: „Ми морамо да тежимо измирењу са Србијом.“³⁶² Ставови Чернина и радне групе изазвали су потрес у Министарству спољних послова пошто су оспорили „политику престижа“ Монархије и претпоставили јој прикупљање снаге да, после свега, пут будућности тражи у помирењу са Србијом – без обзира на то што је највероватније суштина била да се, у духу немачке концепције, хегемонија, можда ублажена, постигне избегавањем политике притиска и рата. Круг чиновника на челу с Хојосом по свој прилици је дочекао на нож Чернинове предлоге и ставове радне групе. Већ се на Черниновом извештају налази чак 21 маргиналија³⁶³ и оне су,узете све заједно, показивале потпуно негодовање. Сам гроф Хојос је Чернинов предлог оценио као плод „брзоплете и непромишљене наглости“. Према Фон Мачеку није било потребно да се уздржава и у једној каснијој Хојосовој белешци може се поводом мишљења радне групе прочитати да је она из „премиса извукла авантурристички закључак“ и да је „за нас, који смо постали велики Еренталовом политиком, све ово био груб испад неспособног дилетанта“.³⁶⁴

Према Хојосовом сведочанству, ни сам министар спољних послова „није имао поверења у овај пројекат“, али није одмах заузeo негативан став, као што су то учинили они „који су постали велики Еренталовом политиком“, него је најпре хтео да чује шта мисли Чернинов протектор, надвојвода Франц Фердинанд.³⁶⁵ Пошто

³⁶² Hoyos, стр. 412.

³⁶³ ÖUA 7, стр. 1 073–1 077, белешке уз, бр. 9 600.

³⁶⁴ Hoyos, стр. 412.

³⁶⁵ Исто.

је престолонаследник био и против рата и против промене политике у смислу помирења, Берхтолд и његови сарадници почели су да раде на једном програмском документу (меморандуму) о продужавању непријатељске политike у условима у којима није било изгледа да се може повести рат, подстакнути иницијативама и грофа Тисе и грофа Чернина, као и сопственим уверењем да морају коначно да нађу концепцију која ће одговарати новим условима и која ће омогућити усаглашавање с Берлином.³⁶⁶ Тај документ – ослоњен на анализе, али не и на закључке Фон Мачекове групе, на ставове једног меморандума упућеног Немцима 1. августа 1913. године³⁶⁷ и на гледишта о Румунији која је у посебном тексту изнео посланик др Лудвиг фон Флотов маја 1914.,³⁶⁸ – био је у првој верзији готов 24. јуна. Затим је Фон Мачеко према министровим примедбама и предлогима израдио коначну верзију, која је завршена до 28. јуна 1914. године.³⁶⁹

249

У средишту документа био је проблем односа с Румунијом, али су претпоставке нађене у закључку да је Бугарску нужно примити у савез, Србију сматрати за трајног непријатеља, а Грчку привући Централним силама. Сажето речено, програм је био: са ослонцем на Бугарску дугорочно градити савезништво и с Румунијом и с Грчком, а Србију осамљивати и коначно ставити у обруч непријатељски расположених суседа. Дакле, само је разрађена теза с којом је од децембра 1912. године

³⁶⁶ Hantsch, стр. 547–551.

³⁶⁷ ÖUA 7, стр. 1–8, бр. 8 158.

³⁶⁸ Исто, 8, стр. 1–2, бр. 9 627.

³⁶⁹ Bertil, H., Petersson, A., „Das österreich-ungarische Memorandum an Deutschland vom 5. Juli 1914“, *Scandia*, Bd. 30 (1964), стр. 138–190.

аустроугарска дипломатија рачунала кад год се показало да није могуће ићи у рат против Србије. Претпоставка ослонца на Бугарску је и овога пута била, како се изразио гроф Тиса, у „обештећивању Бугарске на рачун Србије у неком повољном, не тако скром тренутку”.³⁷⁰ Као и увек, политика изоловања Србије није била ништа друго до тактика сачекивања прилике за жељени обрачун. Сматрало се, међутим, да тај час неће скоро доћи због одбијања Немачке да безрезервно подржава Аустро-Угарску у њеној политици према јужном суседу.

Овај документ је требало поново да прочи-
та гроф Берхтолд, па да потом, с личним
писмом Фрање Јосифа I за Вилхелма II, буде упућен у Бер-
лин. Међутим, због изненадних догађаја он је морао да буде
битније садржински допуњен, макар само с неколико рече-
ница. Убрзо се показало, што је, такође, било изузетно ва-
жно, да су у Бечу погрешно проценили да немачки Рајх неће
бити скоро расположен за рат.

Током пролећа 1914. године немачко руко-
водство, шире кругове владајућег слоја и
јавности све је више обузимала нервоза јер се наметало пи-
тање не ради ли време за Антанту. Из Париза и Петрограда
долазиле су вести да су Француска и Русија све спремније
за рат, док из Лондона није стизала очекивана изјава да се
Велика Британија, ухваћена у замке немачке дипломатије,
неће мешати уколико избије европски рат. Напротив, било
је сасвим јасно да Антанта остаје сложна и да постаје све
јача. Жељени рат за светску моћ могао је у будућности бити

³⁷⁰ ŠUA 7, стр. 186–195, бр. 9 918.

само још неизвеснији – утолико пре што је џиновски развој немачке привреде почeo да досеже границе свога раста. У земљи се осећала несташница новца, на страним тржиштима британски, француски и, све више, амерички трговци и банкари потискивали су немачки капитал. Покушај проширења привредних активности на Балкану доживљавао је неуспех; француски банкари су затварали путеве и чак заједно с британским све више продирали у привредни простор до тадашње немачке доминације – у Румунију, Аустро-Угарску и, пре свега, у Турско царство.

Политичка ситуација није била добра ни споља ни унутра. Аустро-Угарска је била у очигледној кризи, Румунија је клизила ка Антанти, Италија се руководила само својим најужим интересима. Унутар Тројног савеза Аустро-Угарска је западала у све оштрије сукобе са Италијом и Румунијом. У политици привлачења Грчке и Србије ништа се није постигло. Немачки и аустроугарски простор на Балкану и немачки балкански излаз на Блиски исток постајали су све ужи. Унутар Немачке осећала се све већа међусобна конкурентска борба крупног капитала, утолико већа уколико су стопе раста биле уочљивије. Упоредо је социјалистичка антитеза бивала све обликованија јер је Социјалистичка партија била све снажнија. Све је уочљивије било груписање опозиције и на десници, састављеној од екстремних империјалиста и милитариста. Водећи људи су толико дуго причали о „извлачењу мача из корица“, „о бацању германског мача на тас ваге међународне равнотеже“, о појављивању на међународној сцени у „сјајном оклопу“ и сл. да је дугогодишња расистичка, империјалистичка и милитаристичка пропаганда морала дати неочекиван плод

– идеје су се одвојиле од оних који су њима манипулисали, постале су део широко распострањеног колективног психолошког стања и, друштвено заступане од јаке крајње деснице, почеле су владајућим льудима наметати обавезе. Стога су опасни били ти гласови деснице да су цар и влада неспособни да одлучно, освајачким наступом, реше све проблеме мачем и коначно успоставе немачку хегемонију у Европи, а такође, ако све буде ишло добро, и у свету. Успостављањем хегемоније био би остварен и сан немачког капитала – „велики привредни простор Немачког Рајха“. Укратко, проблеми су се нагомилавали, а будућност претила владајућем слоју.³⁷¹

Још пре неколико година Вилхелм II је на једном службеном акту исписао маргиналију да „Гали“, помогнути Британцима, хоће „да нас избаце из седла на Истоку“, али пошто су у питању „животни интереси“, Рајх ће због тога „ићи на све или ништа“.³⁷² А то избаџивање из седла на Истоку постало је врло приметно током прве половине 1914. године. Генерал Фон Молтке Млађи је 20. маја говорио државном секретару Фон Јагову о неизвесности да ли ће у будућности уопште моћи да се иде у жељени рат пошто ће Русија завршити са својим програмом наоружања за две или три године. И саветовао је ову руковођећу личност спољне политике: „Не остаје друго него повести превентивни рат“ и „нашу политику усмерити на скоро отпочињање рата“. Јагов се у основи слагао с Молт-

³⁷¹ Fischer, *Krieg; Исти, Weltmacht oder Niederlage*, Frankfurt a. M., 1965; *Исти, Bündnis*, 1979.

³⁷² Fischer, *Griff*, стр. 57.

кеом: „Уколико је рат неизбежан, онда не треба дозволити да нам га противник наметне у време које сам одабере.“³⁷³ Истовремено је истицао рок за припрему Ратне морнарице, који је тражио велики адмирал Фон Тирпиц децембра 1912, а такође су већ биле далеко одмакле и остале немачке ратне припреме.³⁷⁴ У Бечу – по седељкама, вечерама, лову, немачке дипломате су показивале своју ратоборност. Секретар немачке амбасаде Дитрих фон Бетман-Холвег, синовац канцелара Рајха, један од оних „младих лавова“ на немачкој страни који су били незадовољни наводном неодлучношћу старијих,³⁷⁵ остајао је уз криглу пива и после пола ноћи држећи говоре бечкој господи: „Немачка ће морати убрзо да се одлучи да ли ће напустити своје позиције на истоку или ће извући свој мач.“³⁷⁶ Кајзер Вилхелм је крајем маја изненада почeo да се слаже са аустроугарским дипломатама да је Србија та која не дозвољава да дође до помирења између ње и Монархије. Тако је 23. маја говорио да је, истина, „изузетно пожељно успоставити пријатељске суседске односе између Монархије и Посавске краљевине“, али да он ипак види да су тешкоће „скоро непремостиве због држања српске владе и српског јавног мњења“.³⁷⁷ У међувремену се код носилаца немачког финансијског капитала накупило много срџбе према Србији због национализације

³⁷³ Fischer, *Krieg*, стр. 584.

³⁷⁴ Zilch, R., „Zur wirtschaftlichen Vorbereitung des deutschen Imperialismus auf den ersten Weltkrieg“, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 24 (1976), стр. 202–215; ZStA-Potsdam, многобројни документи у фондовима RK и RWM.

³⁷⁵ Fellner, стр. 394–397.

³⁷⁶ Redlich, I, стр. 222.

³⁷⁷ ÖUA 8, стр. 80–81.

железница на новоосвојеним територијама, пошто је у турско време ту немачки новац стекао снажну позицију.³⁷⁸

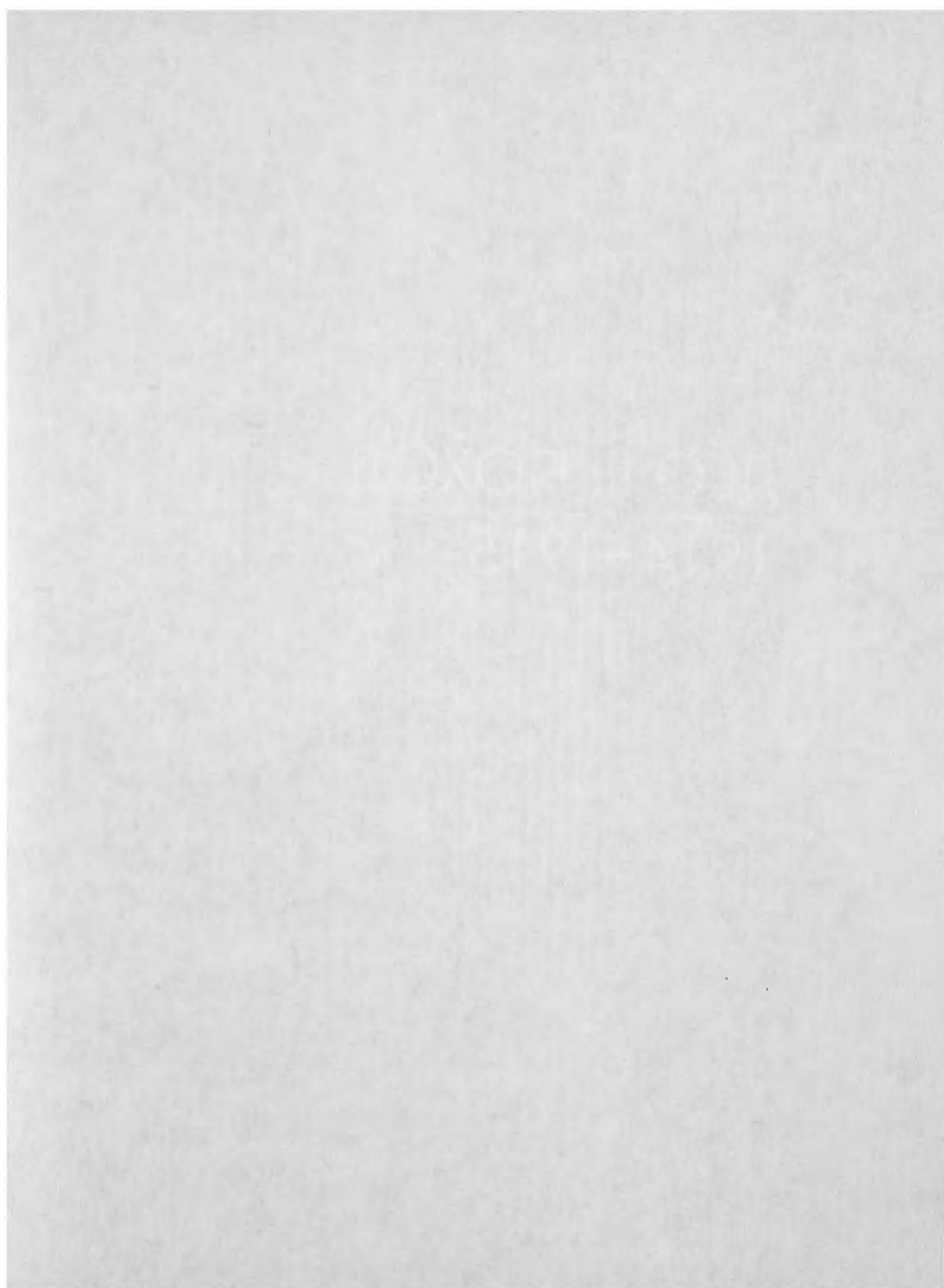
Расположење у владајућим круговима за „потезањем оштрог немачког мача“ било је веома распрострањено и све јаче што се приближавало лето 1914. године. Ипак, сматрало се да је за „потезање мача“ потребан и неки повод који би био погодан за мобилизацију јавног мњења у земљи, за пропагандни рад у иностранству и за дипломатске манипулације. Генерал Фон Молтке Млађи је генералу Конраду писао још 10. фебруара 1913. да је неопходно имати неку „добру паролу уколико рат изазове аустријска страна“.³⁷⁹ Крајем прве половине 1914. године били су заиста само толико спремни да се стрпе до такве прилике. Цар Вилхелм II је 8. јуна 1914. записао: „Ускоро ће почети треће поглавље балканског рата, у коме ћемо сви учествовати.“³⁸⁰

У то су на обалама Миљацке одјекнули пуцњи.

³⁷⁸ Gutsche, W., „Serbien in den Mitteleuropapläne des deutschen Imperialismus am Vorabend des ersten Weltkrieges“, *Велике силе и Србија пред Први светски рат*, Београд, 1976, стр. 197–215.

³⁷⁹ GP 34/1, стр. 353, прилог уз бр. 12 824.

³⁸⁰ Fischer, *Griff*, стр. 58.

ДЕО II: ПОХОД
1914–1915

Рат

(лето – зима 1914)

258

И у Бечу ни у Берлину смрт аустроугарског престолонаследника није изазвала искрена жаљења, али је одмах била схваћена као добар повод за отпочињање већ дуго намераваног рата. Описани развој догађаја током последње скоро две године допринео је да су у лето 1914. године у Монархији и Рајху још само чекали погодну прилику па да крену војске. Ко је стварно организовао атентат и да ли је за њега била одговорна српска влада – то доиста није занимало оне који су хтели оружани обрачун Аустро-Угарске са Србијом. Било би, уистину, чудно да је 29. јуна увече барон Конрад рекао грофу Берхтолду нешто друго, а не три пута поновио реч „рат“. Тада генерал је током претходних година, објашњавајући како треба решити проблем односа са Србијом, ову реч употребио највероватније хиљаду пута, а најмање неколико десетина пута ју је унео у званичне акте које је упућивао меродавнима. Било би, такође, чудно да је Вилхелм II записао нешто друго, а не оно „сада или никад“. Тада цар је

већ годинама претио „потезањем мача из корица“. А Конрад и Вилхелм су само добри примери за показивање широко распрострањених расположења и схваташа.

Aтентат је пружао ону „погодну паролу“ о којој је генерал Фон Молтке Млађи писао генералу Конраду још фебруара 1913. године. Вест о атентанту садржала је у себи много трагичности и узбуђивала је људе, па је зато била погодна да се помоћу ње узбурка јавно мњење и покуша да манипулише страним дипломатама и државницима. Иако су чињенице и околности биле такве да су говориле о недужности српске владе, овај повод требало је ипак искористити јер се одмах могло претпоставити да је атентат извршен из националних убеђења. Александар фон Хојос је 1922. године у својим успоменама писао: „Ја никада нисам веровао да је убиство надвојводе Франца Фердинанда било припремљено и прижељкивано од стране меродавних места у Београду и Петрограду.“ Али Хојос је, даље, рекао и следеће: „У ондашњим приликама ово убиство показало се као превремени пуцањ напуњеног револвера.¹ Реч је о надграђивању недовољне чињеничне основе тврдњом, о тумачењу чија је улога била да премости јаз између чињеница и жеља, о оправдавању ратоборне намере. То тумачење је зато изношено у сугестивној форми, која је тврдњу штитила од рационалних преиспитивања. Добар пример за то нуди генерал Конрад: „То је била објава рата Србије Аустро-Угарској и одговор је могао бити дат само ратом.² У питању није било ништа друго него да се поводом атентата у Сарајеву „испровоцира рат“ са Србијом, како се изразио гроф Тиса

¹ Hoyos, A., *Der deutsch englische Gegensatz*, стр. 77.

² Conrad, 4, стр. 17–18, 58

још јула 1914, односно да се „исконструише рат“ са Србијом, како се изјаснио гроф Фон Хојос у једној својој каснијој белешци.

Одлука о рату била је коначно обликова-
на почетком јула у обе савезничке пре-
стонице, изричита сагласност постигнута је у Потсдаму 5.
и 6. јула, а коначно формално опредељивање дошло је са
закључцима аустроугарског Заједничког министарског саве-
та у Бечу 7. јула и пошто је те закључке прихватио цар Фрања
Јосиф у бањи Ишлу 9. јула 1914. године.³ Ипак, до објаве
рата прошло је још отприлике три недеље јер је мађарско
војство посредством грофа Тисе и даље показивало да није
свесрдно примило одлуку да се ступи у оружани обрачун са
Србијом. Гроф Леополд Берхтолд постао је средишња фигу-
ра због положаја његове државе у датом историјском часу и
по природи свог службеног положаја. Њему су, могло би се
рећи свакодневно, из Берлина преко амбасадора Фон Чир-
шког и амбасадора Сећењија стизала питања због чега се
већ не креће у акцију, поруке да треба пожурити и упозорења
да Монархија мора овога пута напасти Србију. Упоредо су га
обилазили и својим гледиштима засипали најратоборнији у
врху Монархије. Пред одлазак у Ишл на одлучујући разговор
с царем министар је 8. јула примио принца Готфрида Хoen-
лоје који му је укратко казао шта од њега очекују ратоборни:
„Ландгрофе, останите чврсти!“⁴ Истога дана дошао је и ге-
нерал Конрад и лаконски му рекао да је у рат „боље ићи да-
нас него сутра“. ⁵ Група службеника у његовом министарству

³ Hantsch, стр. 588–590.

⁴ Исто, стр. 570.

⁵ Conrad, 4, стр. 61.

није му дозвољавала да евентуално промени гледиште. Гроф Фон Лицов у својим успоменама каже да су у Министарству спољних послова „млађа господа чинила све што је могуће замислити“ да би свога шефа „приморали на рат“.⁶ Кормонс то потврђује када говори да је предњачио Хојос радећи по свом „знању и савести“, али у „сагласности са целим Политичким одељењем бечког Министарства спољних послова“ и „као извршилац убеђења које је сваког дана потпуно испуњавало великоаустријски оријентисану генерацију“.⁷ Пошто се цар 9. јула сагласио да се иде у рат,⁸ гроф Берхтолд је требало још да реши проблем држања грофа Тисе.

Mађарски председник владе је, истина, 7. јула прихватио одлуку за коју су се зала гали сви остали министри и представници војске, али је по сле тога тражио да се испита и могућност неког другачијег задавања ударца Србији, наиме средствима која нису војна. У Бечу се говорило да се Тиса плаши да ће Румунија напасти у тренутку када Аустро-Угарска крене против Србије, а Русија посегне за оружјем ради одбране свог пријатеља на југоистоку.⁹ Ићи у рат без потпуне сагласности мађарског дела државе значило је не искључити могућност унутрашњих ризика, што показују и страховања Фрање Јосифа да би у том случају могли избити нереди у Мађарској.¹⁰ Међутим, мађарско војство је средином јула дало свој пристанак за ратоборну политику. Када је реч о немачком Райху, тамо су се највише бојали отпора социјалдемократа. По мили-

⁶ Lützow, H. d., стр. 219.

⁷ Cormons, стр. 161, 163.

⁸ Hantsch, стр. 588–589.

⁹ Conrad, 4, стр. 56.

¹⁰ Исто, стр. 70; Hantsch, стр. 570.

таристима, требало је силом иступити против ове моћне странке и бар похапсити све њене водеће личности већ првог дана мобилизације; по политичком вођству, требало је применити средства убеђивања, тј. покушати социјалдемократске вође придобити за ратоборну политику јер се стрепело – како је забележио извесни Курт Рицлер, високи чиновник у председништву владе и лични пријатељ канцелара Фон Бетман-Холвега – да због „глупости униформисаних социјалождера“ не дође до тешких социјално-политичких сукоба у одлучном часу. Социјалдемократске вође су, сведочи Рицлер, у међувремену биле „обрађиване са свих страна“, уз лично учешће канцелара и министра унутрашњих послова, па су пред крај јула напустиле свој антиратни став и стале уз званичну политику.¹¹

Унутар водеће елите и дипломатске службе обе на рат усмерене царевине, две личности из редова најкрупнијег племства покушавале су да помоћу Велике Британије спрече ратоборну политику својих влада. Реч је о грофу Фон Лицову и кнезу Фон Лихновском. Хајнрих фон Лицов, истина није, више био у дипломатској служби, али је задржао утицајну позицију у Министарству спољних послова и одржавао везе са страним дипломатама. Он је сматрао да је званична политика, о којој је био добро обавештен, опасно авантуристичка за Монархију. Гроф Фон Хојос се по Бечу жалио на Фон Лицова, коме наводно „недостаје политичко просуђивање“. ¹² У ствари, гроф Фон Лицов је дошао грофу Берхтолду 13. јула како би га упозорио да

¹¹ Fischer, *Krieg*, стр. 711; Riezler, стр. 189; 192 и коментари уз ове забелешке.

¹² Redlich, I, стр. 238.

је погрешно надати се да ће рат са Србијом остати локализован и да ће, „уколико се Србији поставе неприхватљиви услови, онда то значити светски рат“, а на тај ће начин „опстанак Монархије бити стављен само на једну карту“.¹³ Пошто је „Ланџограф“ ипак „остао чврст“, Лицов је два дана касније тачно обавестио британског амбасадора да се у Бечу у потаји спрема тежак ултиматум Србији и молио да Велика Британија ради спречавања рата „на тас стави сву тежину свога утицаја“.¹⁴ Амбасадор је о овом важном саопштењу известио Форин офис телеграмом од 16. јула и писмом од 17. јула.¹⁵ Треба запазити да је лорд Кру, такође 16. јула, саставио кратку белешку у којој се каже да му је саветник аустроугарске амбасаде рекао у основи исто што и Лицов амбасадору.¹⁶

Уредовима немачке дипломатије кнез Карло Макс фон Лихновски се, може се слободно рећи, као лав борио за мир. У то време амбасадор у Лондону, Фон Лихновски је своја гледишта сасвим отворено доставио канцелару 16. јула 1914. године. Ту се, између остalog, може прочитати: „Ја сам далеко од тога да заступам да треба да изневеримо наше савезничке обавезе или нашег савезника. Ја сматрам овај савез за нужан [. .]. Али ја самог себе питам да ли је за нас препоручљиво да наше пријатеље подржавамо у једној политици, односно да им јемчимо за једну политику, коју сматрам за авантуртистичку, пошто она неће довести ни до радикалног решавања проблема, ни до уништења великосрпског покрета. Ако су царска и краљев-

¹³ Lützow, стр. 218–219.

¹⁴ Исто, стр. 221–222.

¹⁵ BD 11, стр. 39–40, бр. 50 и стр. 44–45, бр. 56.

¹⁶ Исто, стр. 40, белешка уз бр. 50.

ска полиција и босанска Земаљска влада пустиле престо-
лонаследника да пролази кроз 'алеју бомбаша', онда ја не
могу да видим довољне разлоге да ми чувеног померанског
гренадира ставимо на коцку због аустријске пандурске
политике.¹⁷ Међутим, Фон Лихновски је био немоћан да
било шта измени, исто као и Фон Лицов. На њега су беснели
у берлинском председништву владе, а канцелар је за њега
говорио да је „потпуно изгубио став“.¹⁸ Државни секретар
Фон Јагов је Лихновском 18. јула поручио: „Ако ти друштво
више не одговара, тражи неко друго, уколико га нађеш.“¹⁹

Беч и Берлин упорно су следили курс ка
рату, и ништа – најмање појединци – није
их више у томе могло спречити. На Балхаусплацу су спрема-
ли ултиматум чија је форма требало да буде таква да може
да пружи могућност некој од сила да за себе нађе изговор
због чега неће да ратује, а садржај такав да га Србија сигур-
но не може примити. Посао око израде документа поверен
је барону Александру фон Мусулину.²⁰ Кормонс пише: „Му-
сулин је био Еренталов ученик. Под њим је служио у Буку-
решту и Петрограду и Ерентал га је позвао на Балхаусплац.
На послу је био озбиљан и ревностан, као и његов министар.
Био је изванредан стилиста. Изразити се што савршеније
био је уопште највиши циљ ове последње генерације на беч-
ком Балхаусплацу. Форма ултиматума је четири недеље [!]
клесана, брушена као драги камен. Ја сам тада био додељен
Мусулиновом одељењу и живео сам из сата у сат са овим де-
лом. Нисам се осећао као у политичком надлештву, него као

¹⁷ DD 1, стр. 88–90, бр. 62.

¹⁸ Riezler, стр. 192; такође стр. 182, 194, 206.

¹⁹ DD 1, стр. 99–101, бр. 72.

²⁰ Мусулин, н. д., стр. 219–229.

у уметничкој радионици. Требало је створити документ који ће својом нечувеном силином и прецизношћу свога језика запрепастити цео свет. Дакако, ми смо били савременици Карла Крауса и са одушевљењем смо читали његову Зубљу. Тако смо научили аутономну магију речи које су ризница мисли.²¹ У сваком случају, Мусулинов ултиматум је, у форми захтева да српска влада онемогући даљи рад националиста и националистичких организација на тлу Србије и због тога прихвати да аустроугарски органи сарађују у „угушивању субверзивног покрета“ (тачка 5) и да учествују у истрази „против учесника завере од 28. јуна“ (тачка 6),²² стварао утисак о малој и чак више теоријској повреди српског суверенитета. А уистину је пружана велика могућност да се кроз тако створене бреше тај суверенитет битно наруши, па и сведе на пуку фарсу, јер се није могло предвидети где би биле границе надлежности аустроугарских органа у Србији.

265

III то се осталог света тиче, он није био баш задивљен „уметничким радом“ барона Фон Мусулина. Британски државни секретар за спољне послове је, прочитавши управо предату му аустроугарску ноту Србији, одмах уочио тачку 5 и рекао царском и краљевском амбасадору у Лондону да је то „најужаснији документ који је једна држава послала другој“.²³ Представник француске владе је амбасадору Монархије у Паризу такође одмах скренуо пажњу на тачку 5.²⁴ И руски амбасадор у Бечу рекао је

²¹ Cormons, стр. 165–166.

²² Geiss, *Julikrise*, стр. 233–236, бр. 155; Дедијер, В., н. д., стр. 713–714; уп. Gooss, R., *Das Wiener Kabinett und die Entstehung des Weltkrieges*, Wien, 1919.

²³ ÖUA 8, стр. 636–637, бр. 10 600.

²⁴ Исто, стр. 640, бр. 10 606.

грофу Берхтолду да Монархија од Србије тражи нешто што „једној уставној држави није могуће да прихвати”.²⁵ Ни савезнички Берлин није био одушевљен Мусулиновим делом. Канцелар Фон Бетман-Холвег је у председништву владе говорио да „аустријскаnota није вешто сачињена, сувише је дуга”.²⁶ Он и његови сарадници у овој акцији су, у ствари, журили и нису разумевали аустроугарско истеривање форме. На једном извештају амбасадора у Цариграду Вилхелм II је уз место где се говори о потреби да „Аустрија Србији очита заслужену лекцију” записао са очигледним нестручњењем: „Нека небо да”.²⁷ Лични референт канцелара Рајха, извесни Курт Рицлер, који је играо много већу улогу у немачкој спољној политици него што се то, споља гледано, могло видети, забележио је у свом дневнику под датумом 23. јули 1914. да се из целокупног понашања савезничке Монархије види „савјад аустријске политике”.²⁸ Једноставно, по Немцима је сада требало безобзирно поступити са Србијом. Тако се цар Вилхелм љутио на британског државног секретара: „Греј греши што Србију ставља у исти ранг са Аустријом и осталим великим силама! То је нечуvenо. Србија је разбојничка банда и мора бити кажњена за злочине!”²⁹

Аустроугарско одлагање почетка рата за неколико недеља пружило је могућност Централним силама да настоје да створе што боље услове за отпочињање непријатељства, тј. да (1) максимално прикупе снаге, (2) обману противника да се ништа крупно

²⁵ Исто, стр. 644–645, бр. 10 615.

²⁶ Riezler, стр. 191.

²⁷ DD 1, стр. 142–143, белешка уз 121.

²⁸ Riezler, стр. 188.

²⁹ DD 1, стр. 142–143, белешка уз 121.

не спрема и (3) утичу на повољан развој међународне ситуације. Прво је претпостављало постизање што веће унутрашње хомогености око ратне политике, привођење крају припрема за војну мобилизацију и, такође, прикупљање ледине; друго је претпостављало стварање могућности да се изненаде и Србија и силе Антанте, због чега су многобројне одлучујуће личности чак привидно отишле на одмор (у Аустро-Угарској: цар, министар рата, начелник Генералштаба итд.; у Немачкој: цар, канцелар, вицеканцелар, начелник Генералштаба итд.), док је немачка штампа ублажила нападе на Србију; треће је претпостављало привлачење што већег броја држава на своју страну и прелазак што мањег броја у противнички табор путем маневра којим би се одговорност за рат пребацила на супротну страну. Међународни положај Централних сила у том часу био је неповољан. Румунија је готово још само формално била савезник, а реално су односи између ње и Аустро-Угарске постали веома лоши; Италија је одмах после атентата у Сарајеву ставила до знање Аустро-Угарској да не би радо гледала на неке насиљне потезе према Србији, што је наговештавало да овај савезник у случају рата намерава да за себе тражи уступке на основу тачке 7 савезничког уговора; по свему се видело да ће Русија бранити Србију, да Француска неће оставити Русију саму, а да Велика Британија неће препустити Француску судбини.³⁰

За Аустро-Угарску је најбоље било да рат између Србије и ње остане локализован, што би донело избегавање оружаног мешања и других великих сила и балканских држава; за Немачку је било најбоље да води рат с руско-француском коалицијом, а могла

---

³⁰ О току кризе: Fischer, *Griff*, стр. 60–93; Исти, *Krieg*, стр. 687–734.

се задовољити и локалним ратом на југоистоку пошто се у Берлину, као и 1908, сматрало да би на тај начин сигурно дошло до расцепа унутар Антанте и тако била постигнута велика политичка и стратегијска победа. У сваком случају, за Рајх би било пожељно да Велика Британија остане ван рата, а за Монархију – да уз себе има Рајх у свакој могућој ситуацији која би проистекла из проширења рата са Србијом. За Рајх је, уз то, било веома важно да спретним држањем и дипломатском игром створи утисак да је прави изазивач рата Русија. Фон Бетман-Холвег се пред својим поверљивим човеком Куртом Рицлером 8. јула изјаснио овако: „Уколико рат дође са истока, дакле уколико ми изиђемо на боиште због Аустро-Угарске, а не Аустро-Угарска због нас, имамо изгледа да рат добијемо.“³¹ То је, пре свега, значило да је канцелар сматрао да је обрачун Централних сила с Русијом, можда и с руско-француским блоком, пожељно добити само ако он избије у вези са неким питањем у коме је Монархија најнепосредније и изузетно снажно заинтересована. Он, у ствари, није веровао да би слаба Аустро-Угарска хтела или могла да изврши своје савезничке обавезе у случају да рат избије око неког питања у коме је само или претежно заинтересована Немачка. Канцелар је затим хтео да се Великој Британији пружи изговор да не уђе у крвав и тежак рат (тиме што би се могло рећи да је до њега наводно дошло због руске агресивности). Поред тога, он је желео да пред немачку социјалдемократију и немачку јавност изађе с каквим-таквим доказом да Рајх води „одбрамбени рат против руског царизма“. Најзад, његова намера је била да за будућу конференцију мира, без обзира на то коме припадне победа, обезбеди Рајху да се представи као сила која није отпоче-

³¹ Riezler, стр. 184.

ла рат. Целу „технику објаве рата“ немачко вођство заиста је подредило пребацивању одговорности на Русију. У томе је истрајало и сачекало општу мобилизацију у Русији крајем јула 1914. године, објављену због аустроугарског оружаног напада на Србију, па је тек тада, узвеши ту мобилизацију као доказ руске агресивности, почело да шаље објаве рата.³²

Да би створили услове за локализован рат, у Бечу су сматрали да би било добро ако би се покушао одузети разлог за мешање најпре Италији и Русији, а такође и Румунији, тиме што би се Рим и Петроград, односно Букурешт убедили да Монархија према Србији нема освајачке намере; а у Берлину су, да би повели европски рат под условом да могу да оптуже Русију као нападача и да Велику Британију задрже ван сукоба, сматрали корисним да тврде како њихов савезник нема освајачке намере према Србији. Дакле, да би имале што погодније услове за кретање у оружану акцију, двема средњоевропским царевинама је, по њиховим проценама, било потребно да аустроугарски напад представе као врсту „полицијске акције“ усмерене само на пуко кажњавање Србије „због заверничког и рушилачког рада против Монархије“. А дипломатија и штампа двеју Централних сила, да би ту „полицијску акцију“ могле да оправдају, исконструисале су велику и крајње искључиву оптужбу против Србије, углавном идеолошко-психолошким припремама уништења Србије још у лето 1908. године, када је барон Фон Ерентал почео, на пример, током сусрета с Фон Шеном у Берхтесгадену и с Титонијем

---

³² Исто.

у Салцбургу (5. септембра) да систематски оптужује Србију као „револуционарно гнездо“, „револуционарно жариште“, односно „легло завера“. Смисао употребљених израза био је у томе што су они одмах логички наводили на мисао о уништењу таквог „гнезда“, „жаришта“ или „легла“. У лето 1914. године саставнице поменуте конструкције извођене су из тумачења атентата у Сарајеву као „злочиначког“, „анархистичког“ и „крвавог дела“ за које је одговорна Србија, па је она оптуживана да угрожава основне вредности културе и цивилизације, односно да подрива мир међу државама и народима, али да представља и претњу монархистичком принципу. Био је то покушај манипулисања великим речима у сврху психолошког рата и оправдавања оружаног наступа.

Убрзо се показало да је Аустро-Угарска одлуком о рату против Србије ставила себе у веома сложене околности и, чак, изложила великим претњама. Може се управо рећи да је одлука о рату за древну Монархију значила отварање Пандорине кутије. Каква су се све зла из тога почела рађати, показује већ то што је почетком друге половине јула, дакле неке две недеље пре стварне објаве рата Србији, постало јасно да Аустро-Угарска свој интегритет мора да брани најпре од свих својих савезника: од Италије, због Италије од Немачке, а ускоро и од Румуније. Октобра 1908. године Италија је прихватила анексију Босне и Херцеговине, али је 1912. и 1913. јасно показала да неће дозволити даље јачање аустроугарских балканских позиција, а у јулу 1914. стала је на страну Србије само да би на основу тачке 7 продуженог савезничког уговора из 1891. године поставила захтев за територијалне компензације и убрзо ставила до знања да искључиво жели да добије област

Трентино, тада у саставу Монархије. Озбиљност италијанског захтева састојала се у томе што му је нарочиту важност давала општа политичка ситуација, а нарочито у томе што немачки Рајх, који је, истина, гурао Аустро-Угарску у рат против Србије, није уз њу и бескомпромисно стајао. У Берлину су све видели у светлу очекивања бар европског, ако не и светског рата, па је немачка дипломатија, како би обезбедила да Италија остане верна савезу, од половине јула 1914. године почела да подржава италијанске захтеве, чак и да врши притисак на одговорне у Бечу да пристану на уступање Трентина. Оваквим држањем Рајх је једно показао да прихвата италијанску тезу да ће Монархија ојачати своје позиције на Балкану већ самом победом над Србијом, без обзира на то да ли ће или неће анектирати неке територије, мада је нејасно остављао и могућност да Аустро-Угарска уступање територија Италији надокнади неким територијалним проширењима на рачун Србије.

271

У Берлину су планове Монархије према Србији стављали у оквире тактике да рат добију под најповољнијим околностима. Амбасадор Фон Чиршки је већ 2. јула представницима Монархије говорио да се „мора знати колико се далеко хоће ићи, тј. шта се у датом случају жели учинити са Србијом“, и указивао да је неопходно „предузети све да се створе најповољније дипломатске околности“, те да је „нарочито нужно водити рачуна о држању Италије и Румуније“. ³³ Јагов је 17. јула телеграфисао Фон Чиршком: „Због дипломатске припреме сукоба са Србијом није неважно знати какве идеје имају аустроугарски државници у погледу будућности Србије. Ово питање је

---

³³ ÖUA 8, стр. 277–278, бр. 10 006.

од суштинског утицаја на држање Италије и њеног јавног мњења, а такође и на став Енглеске.³⁴ Немачки државни секретар за спољне послове се тих дана о истој ствари распитивао и код аустроугарског амбасадора у Берлину.³⁵ Баварски отправник послова је 18. јула писао да у Берлину сматрају да то „како ће се остале силе поставити према ратном сукобу између Аустрије и Србије суштински зависи од тога да ли ће се Аустрија задовољити кажњавањем Србије или ће за себе тражити територијалну одштету“.³⁶ Следећи налоге, амбасадор Фон Чиршки је 20. јула рекао грофу Берхтолду да је „за будуће држање Италије и тамошњег јавног мњења, као и за држање Енглеске, од највећег значаја које идеје аустро-угарски државници имају о будућности Србије“.³⁷ Сва та распитивања су показивала да Берлин очекује од Бече да пред велике силе, бар у том тренутку, иступи с веома умереним ратним циљем према Србији. Уосталом, ту и тамо се и отвореније на то указивало, па је, на пример, Фон Јагов амбасадору у Бечу дао 15. јула следеће упутство: „Неко територијално проширење Аустро-Угарске Монахије, па и само проширење њеног утицаја на Балкану биће у Италији схваћено као штетно по италијанске позиције.“³⁸

Из свега је произлазило да је Аустро-Угарска у јулу 1914. године морала на међународној сцени да иступа са ставом да не намерава ратом да постигне анексију делова Србије, а такође ни да уништи српску државу. Платформу овог става израдило је Ми-

³⁴ DD, стр. 87–88, бр. 61.

³⁵ ÖUA 8, стр. 555–556, бр. 10 448.

³⁶ DD 4, стр. 126–130, бр. 2.

³⁷ Исто, 1, стр. 118–120, бр. 94.

³⁸ Исто, стр. 71–72, бр. 46.

нистарство спољних послова у Бечу негде око 19. јула, а његова суштина већ на почетку тог документа је била изнесена: „Ако буде неопходно да Аустро-Угарска објави рат Србији, она ни у којем случају неће настојати да освоји територије. Монархија пред очима има као највиши циљ остваривање оних захтева које је изнела у ноти упућеној влади у Београду [23. јула], наиме да се развија неометано, нормално и мирно [. . .]. Иако Монархија у случају рата са Србијом не рефлектира на њене територије, ипак, природа рата собом носи преношење ратних операција на српску територију и мора се рачунати, макар се Србија, током мобилизације или ускоро по отпочињању операција, одлучила на попуштање, с провизорним поседањем српских области; ова окупација трајаће све док Србија не пружи неопходне гаранције и не исплати трошкове мобилизације, односно рата, проузроковане њеним изазовима.”³⁹ Овом платформом желело се најпре избећи извршење обавеза по тачки 7 савезничког уговора с Италијом, али и изаћи у сусрет немачким захтевима, бранити се од немачке подршке италијанским компензационим захтевима, покушати да се рат локализује, односно не дати Русима повод за мешање, а Румуне убедити да треба да остану по страни.

Aустроугарска дипломатија доиста је и повукла читав низ потеза у складу са датим ставом. Поменута основа за објашњавање ратног циља послата је из Беча амбасадору у Риму 20. јула, с налогом да је изложи пред италијанским државницима.⁴⁰ На дан објаве рата Србији, 28. јула, Берхтолд је убеђивао италијанског ам-

³⁹ ÖUA 8, стр. 509–511, бр. 10 392.

⁴⁰ Исто, стр. 539–540, бр. 10 420.

басадора да се „рат са Србијом тиче само нас и Срба“, да „не мислимо ни на какве територијалне добитке, те стога и не долази у обзир неко поседање српских територија“, и да „немамо намеру да заузимамо територије“.⁴¹ Према ономе што је јављао Фон Чиршки о свом разговору с грофом Берхтолдом 20. јула, министар му је рекао да је „јуче закључено да се одустане од сваког трајног поседања туђих територија“, а да „операције против Србије немају за циљ јачање моћи Аустрије на Балкану, него само потискивање словенског пророда ка истоку“.⁴² Руском отправнику послова министар је 24. јула чак рекао да „смо ми далеко од намере да понизимо Србију јер за то нисмо ни најмање заинтересовани“ и објаснио да се „наш циљ састоји само у томе да разјаснимо неодрживу ситуацију коју ствара Србија према Монархији“, те да се из Беча „не циља на повећање територија, него да се одржи оно што се има“.⁴³ Сутрадан, 25. јула, аустроугарском амбасадору у Петрограду послате су следеће инструкције: „Монархија има од територија све што јој треба и нема захтева за територијама Србије. Ако будемо присиљени на рат са Србијом, за нас то неће бити борба за освајање територија, него само средство за самоодбрану и самоодржање.“⁴⁴ Када је рат већ почeo, амбасадору у Паризу је саопштено да убеђује француске државнике следећим речима: „Ми смо већ службено саопштили Петрограду да у нашој акцији према Србији немамо у плану никакво за добијање територија и да не желимо да повредимо државни суверенитет Краљевине [. . .]. Природно, изјаве о нашој

⁴¹ Исто, стр. 846–848.

⁴² AA-Bonn, Oxford, 451, Österreich 102 geheim, Bd. 3, амбасадор у Бечу канцелару 20. јула 1914; ŠUA 8, стр. 520–522, бр. 10 398.

⁴³ ŠUA 8, стр. 644–645, бр. 10 615.

⁴⁴ Исто, стр. 721–724, бр. 10 685.

незаинтересованости важе само уколико рат остане локализован на нас и Србију.⁴⁵ У румунској престоници аустроугарски посланик је изјављивао да у Монархији „нико надлежан нема чак ни прикривену идеју о некој освајачкој политици, да ми немамо никакве захтеве за наше проширење српским територијама“, односно да „у предстојећем рату ми нисмо нападачи, него се само бранимо од великосрпског напада“.⁴⁶

Aустроугарска уверавања ни у једној престоници нису била схваћена као искрена, па ни у Берлину. Италијански министар спољних послова се жалио немачком амбасадору да начин на који Монархија обавештава Италију о својим намерама „није у духу Тројног савеза“,⁴⁷ односно да „Аустрија сукобом са Србијом планира територијална проширења“.⁴⁸ То што је из Берлина толико пута било понављано питање шта се стварно намерава учинити са Србијом, показује већ само по себи колико се у немачкој престоници веровало изјавама грофа Берхтолда. Канцелар Фон Бетман-Холвег је на једном акту забележио да је „двоосмисленост Аустрије неподношљива“,⁴⁹ а Фон Јагову се жалио да аустроугарску политику „с дуплим дном ми не можемо да подржавамо“.⁵⁰ Доиста, сумње су биле оправдане. Већ саме ове службене изјаве Беча, како је приметио италијански министар спољних послова, деловале су као при-

⁴⁵ Исто, стр. 943, бр. 11 121.

⁴⁶ Исто, стр. 532–534, бр. 10 593.

⁴⁷ DD 1, стр. 153–154, бр. 136.

⁴⁸ AA-Bonn, Oxford, Österreich 102, Bd. 14, Посланство Министарству спољних послова 15. јула 1914.

⁴⁹ DD 2, стр. 23, бр. 301.

⁵⁰ Исто, стр. 58, бр. 340.

времена обавеза, прилагођена тренутку. Озбиљније анализе тих изјава потврђују такав утисак.

Године 1908. аустроугарска политика под војством Фон Ерентала поставила је као циљ уништење Србије путем поделе њених територија између Монархије и Бугарске, касније и Румуније, али је тада остваривање таквог циља морало да буде одложено из унутрашњих и спољних разлога. Оружани наступ је био схваћен као средство за остварење циља, а када се од циља морало одустати за дуже време, рат је постао само последње средство притиска да се Србија натера да прихвати анексију Босне и Херцеговине. Током 1912, а нарочито 1913. године рат је постао циљ по себи. Од њега се очекивало решавање свих проблема односа између Аустро-Угарске и Србије, али у Монархији нису могли одредити шта би после победе стварно учинили са Србијом. У водећим круговима било је много опречних идеја и планова, а пожељно решење назирало се у неком компромису између тих многобројних тежњи, тј. у умањивању Србије са или без аустроугарског делничног учешћа. Када је крајем јуна и почетком јула 1914. године донесена коначна одлука да се иде у акцију, рат је и надаље био циљ по себи, али је дошло и време да се какотако одреди и неки циљ тог рата. И стварно је, за разлику од онога што је тврдила аустроугарска дипломатија, у основи било доминантно освајачко расположење, мада су се поново сукобила различита мишљења када је било речи о анексијама српских области.

Од два документа која је понео у Берлин гроф Александар фон Хојос, један је био,

у ствари, онај меморандум који је до 28. јуна састављен у Министарству спољних послова, а који је садржао политику изоловања Србије на Балканском полуострву. Уз ранији текст, за ову прилику је додато још неколико реченица којима је само наглашавана дубина сукоба Монархије са Србијом. У меморандуму се говорило о „непремостивом сукобу“, о „снази и потпуној безобзирности великосрпског покрета“, о „нужности да Монархија одлучном руком пресече нити мреже коју јој око главе хоће да стегну њени непријатељи“.⁵¹ Из овакве реторике могло се много наслутити о намерама Монархије према Србији, али не и нешто сасвим тачно сазнати. Други документ – писмо Фрање Јосифа I Вилхелму II – написан је после атентата, а његов садржај био је унеколико одређенији. У њему је, уосталом, стајало да Аустро-Угарска мора да ради на „изоловању и смањивању Србије“.⁵² Дакле, реч је о оном компромисном решењу из 1913. године у коме је и сада, као и пре годину дана, остајало нејасно колико би то смањивање било, ко би у њему учествовао и, пре свега, шта би Аустро-Угарска узела за себе.

На све три седнице Заједничког министарског савета Монархије, које су одржане у јулу 1914. године, били су, посредно или непосредно, донесени извесни закључци у погледу ратног циља, али неких далекосежних разјашњења ипак није било. На првој од тих седница, одржаној 7. јула, упркос разликама у мишљењима било је прихваћено, као званичан закључак, мишљење да „Србију треба, истину, смањити, али – из обзира према Ру-

⁵¹ ОUA 8, стр. 253–261, бр. 9 984.

⁵² Исто, 8, стр. 250–252, бр. 9 983.

сији – не и потпуно уништити".⁵³ На седници од 17. јула прихваћен је текст ултиматума, али се подробније разговарало и о ратном циљу. Том приликом закључак је гласио: „Одмах по отпочињању рата биће дата изјава страним силама да Монархија не води освајачки рат и да не намерава да припоји Краљевину. Овај закључак, природно, не искључује стратешки нужне исправке граница, као ни смањивање Србије у корист других држава, а ни привремену окупацију делова српске територије која буде нужна.“⁵⁴ Трећа седница је одржана 31. јула – четвртог дана рата са Србијом. На дневном реду се налазио захтев Италије за компензацијама, па је тим поводом одлучено да, „узето у начелу, Италији треба ставити у изглед надокнаду уколико ми предузмемо трајно посеђање српске територије и то дозволе околности, односно уколико Италија стварно испуни своју савезничку обавезу“. Тада је, такође, било договорено да у овом случају може с Италијом бити разговора око дозволе да заузме Валону, али под условом да се „Аустро-Угарској осигура пресудан утицај у северној Албанији“.⁵⁵

Званично је, дакле, било одлучено да Србија буде умањена, с тим да Аустро-Угарска у томе учествује путем измена граница према Србији које су од стратешког значаја, а да се делови осталих територија Србије уступле другим балканским државама. У самим закључцима није било изричito речено које су то стратешке измене граница које Монархија жели, нити које су то балканске државе којима ће бити уступљени дело-

⁵³ *Protokolle*, стр. 146.

⁵⁴ *Исто*, стр. 154.

⁵⁵ *Исто*, стр. 158.

ви Србије. Поред тога, било је претпостављено да ова деоба не би значила и потпуно уништење српске државе, већ би она тако смањена остала да постоји. Која би то област осталла, није било ни приближно одређено, као ни то да ли би се овај остатак тадашње Србије налазио у неком подређеном положају према Монархији (мада је логично да је у питању могла бити само она формула да се смањена Србија мора, милом или силом, ослонити на суседну велику силу). Веома је важно не губити из вида да је одлука о постојању неке смањене Србије била објашњена међународним разлогима, тј. остављањем извесних могућности за нагодбу с Русијом, што је најпре био покушај да се у том тренутку створе претпоставке да Русија остане ван рата, тј. да рат буде локализован, али и да се нађе могућност за нагодбу на будућој конференцији мира. На тај начин је, међутим, било предвиђено и нешто сасвим супротно, тј. да Аустро-Угарска одустане од овог закључка уколико би дошло до општег рата и током њега Русија била потпуно потучена. И коначно, као што се то редовно дешавало, у разматрања су укључени и други делови балканског простора, овога пута Албанија, и то поводом италијанских захтева. Сагледане у светлу поменутих закључака најмеродавнијег политичког тела, изјаве које је аустро-угарска дипломатија давала представницима великих сила скривале су намеру која се састојала у томе да се Србија битно ослаби најпре уступањем њених територија суседним државама, а затим неким стратегијским изменама граница, што значи извесним анексијама у корист Аустро-Угарске. У целини узети, наведени закључци деловали су као формулатија минималног програма, али и као постављање основе са које се веома лако могло прећи на неке обухватније захтеве.

Гледиште да је Србију потребно потпуно уништити није било ишчезло, него само потиснуто. Треба напоменути да га је у јулу 1914. године у једном важном разговору изнео утицајни руководећи човек Министарства спољних послова. Реч је управо о аустроугарском кораку у Берлину 5. и 6. јула, када је нарочити царски и краљевски изасланик Александар фон Хојос немачком државном подсекретару за спољне послове рекао – а можда и канцелару поновио – да „Србија мора бити подељена између нас, Бугарске и Румуније“, односно да „Србија мора да нестане“.⁵⁶ Међутим, ни из једног документа се не види да је Фон Хојос био овлашћен да дâ овакву изјаву. Кађа је реч о усменим инструкцијама које је пред полазак добио од грофа Берхтолда, њихов садржај није познат,⁵⁷ али тешко да је министар у том тренутку наложио свом шефу кабинета да пред Немце изађе с једном тако далекосежном изјавом. Из Беча је изјава Фон Хојоса била потом брзо и званично демантована. То да је Хојос у Берлину рекао да „Аустрија има у виду потпуну деобу Србије“, сам Берхтолд у својим белешкама коментарише речима: „Таква претераност мога иначе толико поузданог шефа кабинета је за жаљење и ја сам је накнадно ставио на своје место и изјавио да све што је граф Хојос овом приликом рекао треба узети као његово лично гледиште.“⁵⁸ И Чиршки је 7. јула известио своје претпостављене да је присуствовао састанку на коме је Хојос реферисао о својој мисији у Берлину и прочитао неку белешку о разговору са Цимерманом, али да су Берхтолд, а нарочито Тиса, одмах с нагласком изнели да то што је изасланик ре-

⁵⁶ Hoyos, стр. 414, 418.

⁵⁷ Hantsch, стр. 572.

⁵⁸ Исто.

као немачком подсекретару представља „само његово чисто лично гледиште”, посебно део изјаве о потпуној подели Србије.⁵⁹ Дакле, неоспорно је да није у питању био никакав службени став.

Aли то је био став који су неки утицајни људи сматрали најпогоднијим за одређивање ратног циља. Сам гроф Хојос је касније, записујући ону верзију својих успомена коју није намеравао да објави, тврдио да је наведени став Цимерману изнео зато што је био уверен да је у питању једино право решење и што је знао да, „како Берхтолд, тако и Буријан, деле уверење да се југословенско питање у нашем смислу може решити само поделом Србије”.⁶⁰ То што је гроф Берхтолд 7. јула ишак демантовао свог „толико поузданог шефа кабинета” не значи ништа више од потврде да службено не постоји став да Србија буде уништена и, наравно, не говори ништа о томе какво је уверење имао сам министар спољних послова. То што је гроф Тиса „нарочито“ наглашавао нетачности Хојосове изјаве, међутим, има свој посебан значај.

Nемачки војни изасланик је 13. јула 1914. године јављао генералу Фон Молткеу Млађем да „пораст броја српских поданика не жели нарочито гроф Тиса, који страхује од тога да би тиме могла да буде уништена мађарска хегемонија”.⁶¹ И амбасадор Фон Чиршки је 20. јула јављао да му је Берхтолд саопштио да се посебно Тиса супротставља анексијама и да је чак „истакао да ни његова нити било која друга мађарска влада не може

⁵⁹ DD 1, стр. 35, бр. 18.

⁶⁰ Hoyos, стр. 414.

⁶¹ Geiss, *Juliokrise*, стр. 158–160.

да дозволи јачање словенског елемента унутар Монахије путем укључивања делова српских територија".⁶² Доиста, мађарско војство је остајало упорно против анексије српских територија, али ипак никако није искључивало извесна мања проширења на рачун Србије. На седици од 7. јула управо је гроф Тиса заступао мишљење, које је и усвојено, наиме да Србију, „истина, треба смањити, али не и потпуно уништити".⁶³ Шта то значи, објаснио је у свом реферату цару од 8. јула: „По моме мишљењу, после срећно окончаног рата са Србијом требало би Србију смањити тако што би она територије које је освојила [у балканским ратовима] уступила Бугарској, Грчкој и Албанији, при чему бисмо ми за себе највише тражили стратегијски важне исправке граница."⁶⁴ Четрнаестог јула, на састанку тројице најважнијих министара Монахије – грофа Берхтолда, грофа Штирка и грофа Тисе, мађарски председник владе је коначно прихватио рат као једини пут за срећивање односа са Србијом, али под условом да се „не тежи освајању територија, изузев мањих исправки границе".⁶⁵ Тај свој став он је поновио на седници Заједничког министарског савета 19. јула – и то је ушло у закључке.⁶⁶ Дакле, став грофа Тисе постао је службени ратни циљ Аустро-Угарске у јулу 1914. године, а по њему се предвиђала стратегијска измена граница.

Oва чињеница је нарочито занимљива због тога што је Тиса на прве две јулске седнице Заједничког министарског савета против себе имао

⁶² AA-Bonn, Oxford, 451, Österreich 102 geheim, Bd. 3.

⁶³ *Protokolle*, стр. 143.

⁶⁴ ÖUA 8, стр. 371–374, бр. 10 146.

⁶⁵ Исто, стр. 447–448, бр. 10 272.

⁶⁶ *Protokolle*, стр. 153.

све министре и што се дебата око ратног циља водила између њега и грофа Берхтолда. Пада у очи то да је министар спољних послова, као председавајући, седницу од 7. јула отворио тако што је на дневни ред ставио питање одлуке о рату, али не и о ратном циљу. Када је затим мађарски председник поставио питање ратног циља, гроф Берхтолд је избегао да говори о томе, али се залагао за најоштрији курс тврдећи да све дотадашње дипломатске победе над Србијом нису Монархији донеле значајније користи.⁶⁷ На седници одржаној 19. јула питање ратног циља покренуо је гроф Тиса, а не надлежни министар, али је гроф Берхтолд овога пута био спремнији да прихвати разговор. У записнику стоји да се Берхтолд „гледишту краљевског мађарског министра председника може да приклучи само уз извесну резерву. С обзиром на садашњу политичку ситуацију, у случају победе над Србијом од ове земље не треба ништа да анектирамо, него треба да тежимо да је смањимо путем највећих могућих уступања српских области Бугарској, Грчкој и Албанији, можда и Румунији. Ситуација на Балкану може се изменити, и никако није немогуће да Русији успе да обори садашњу владу у Софији и да тамо на власт поново доведе неки нама непријатељски расположен режим. Албанија још увек није фактор који улива поверење. Зато он, као руковођилац спољном политиком, мора да рачуна с могућношћу да на kraју rата нешто анектирамо, уколико то будемо могли, и тако на нашим границама створимо боље односе него што су сада.“⁶⁸ На дан објаве рата, 28. јула, гроф Берхтолд је италијанском посланику говорио о могућности да Монархија, која не жели приклучење српских територија, на kraју rата

⁶⁷ Исто, стр. 143–144.

⁶⁸ Исто, стр. 153.

против своје воље „држи окупиране српске територије“ и додао да би тада можда могло бити речи о компензацијама Италији.⁶⁹ На седници Заједничког министарског савета од 31. јула Берхтолд је поднео извештај о предузетим корацима код надлежних у Риму и наговестио да постоји могућност, иако „је нама далека мисао о стицању територија“, да по окончању рата Монархија буде „приморана да предузме неку окупацију која неће бити привремена“.⁷⁰

Aустроугарски министар спољних послова је немачком амбасадору још 2. јула рекао у чему се састоји његова тактика, а тиме открио и шта је његов циљ: „Колико ће се далеко ићи и шта ће се догодити са Србијом, одговор на то мора бити дат у погодном тренутку и складно тадашњим околностима.“⁷¹ Гроф Берхтолд је очигледно желео да има одрешене руке и стога је коначну одлуку стално одлагао за неки каснији тренутак, у овом случају за крај рата. То није значило ништа друго него да је хтео искористити могућност да помоћу аргумента победе и окупације постави територијалне захтеве са изгледима на успех и код спољашње и код унутрашње опозиције. Отуда произлази да се он с предпозима грофа Тисе слагао, али једино као с минималним програмом наметнутим тренутним околностима. Таква тренутна решења била су му потребна за спољашњи рад јер је помоћу изјаве да „Монархија нема освајачких намера“ могао да крије „нужне стратегијске измене граница“ и намеру да Србија буде смањена у корист суседа. У оваквом ставу он очигледно није био усамљен. Генерал Конрад је то исто рекао следећим речима: „Са посе-

⁶⁹ ÖUA 8, стр. 846–848, бр. 10 909.

⁷⁰ *Protokolle*, стр. 158.

⁷¹ ÖUA 8, стр. 277–278, бр. 10 006.

дањем територија још увек није постигнут циљ и ми морамо даље да наступамо све док не поразимо српску војску [. .]. Онда ћемо да тражимо демобилизацију и разоружавање. А кад се једном буде тако далеко стигло, остало долази само по себи.⁷² Била је то, у ствари, политика остављања широм отворених врата за далекосежније анексионистичке захтеве, политика која је била нужна у околностима које нису дозвољавале да се такве тежње у одређеном часу претворе у службене ставове.

Извори говоре или указују на то да су исто гледиште заступали министри гроф Фон Штирк, вitez Фон Билински, барон Фон Кробатин и барон Иштван Буријан, затим начелник Генералштаба и група у Министарству спољних послова, предвођена грофовима Форгачем и Фон Хојосом итд. Нови престолонаследник Франц Карло био је личност без икаквог утицаја, а што се старог цара тиче, он је, изгледа, о држању мађарског војства водио рачуна само утолико што је налазио да треба спречити унутрашња трвења и, можда, увиђајући, као и Берхтолд, да у часу победе морају до изражaja доћи и друга гледишта.

У излагањима неких од поменутих министара и војних старешина на седницама Заједничког министарског савета било је гледишта и идеја усмерених на питање која то врата треба да остану отворена. Тако је аустријски председник владе гроф Карло фон Штирк на седници одржаној 7. јула изнео идеју о будућем односу између остатка државе јужног суседа и Монархије: „Препоручљиво је одстранити династију Карађорђевића

⁷² Conrad, 4, стр. 61.

и круну дати неком европском кнезу, а такође наметнути одређену зависност смањене Краљевине од Монархије, и то зависност у војном смислу.⁷³ Дванаест дана касније он је изјавио да, иако се мора искључити освајање територија, ипак „остаје могућност да се Србија стави у зависност од Монархије променом династије, војном конвенцијом и сличним мерама“.⁷⁴ На седници од 8. августа 1914. залагао се за склапање посебних тајних уговора с Немачком и Италијом, којима би Аустро-Угарска обезбедила извесне територијалне добитке на Балкану. Тачка 1 једног од тих уговора требало би да обавеже Немачку да „призна нужност завођења трајног реда на Балкану ради одбране и осигурања позиција Аустро-Угарске Монархије према југоистоку“ и да је „претпоставка за постизање овога циља политичко слабљење савезничких краљевина Србије и Црне Горе, које се првенствено може спровести територијалним умањивањем ових земаља“, „одстрањењем њихових владарских породица и постављањем династија са Запада“.⁷⁵

Од тројице највиших војних старешина које су присуствовале седници Заједничког министарског савета 19. јула 1914. године (министар рата, начелник Генералштаба и заступник комandanта Ратне морнарице), двојица су се посебно потрудила да разјасне шта би то биле „нужне стратегијске исправке граница“. Генерал Фон Кробатин је такву формулатију закључка прихватао само под условом да она, „изузев неке исправке границе“, обухвати и „трајно поседање једног мостобрана с оне стране

⁷³ *Protokolle*, стр. 146–147.

⁷⁴ Исто, стр. 153–154.

⁷⁵ Исто, стр. 154.

Саве, на пример поседање округа Шабац". У записнику са ове седнице нема података о томе шта је рекао начелник Генералштаба, али у његовим успоменама постоји следећа допуна: „Ја сам се најодлучније изјаснио против гарантовања српских територија, па пошто је ипак било усвојено да се ограничимо на стратегијске исправке граница, ја сам онда подвукao да треба добити Мачву и област Београда како бисмо трајно имали у рукама два велика мостобрана.“⁷⁶ Успостављањем мостобрана било би омогућено стварање сталних база из којих би се Србији непрестано претило, односно из којих би могла да буде осигурана хегемонија у централном Балкану.

У сваком случају, на седницама Заједничког министарског савета биле су постављене неке развијеније основе ратних циљева него што се то из закључака видело: Србија је морала бити смањена уступањем територија, и то оних које је освојила 1912. и 1913, суседним државама, као и уступањем неких својих старих територија Аустро-Угарској, и то пољопривредно богате Мачве, а можда и главног града Београда; остатак Србије био би веома слаб и зависан од Монархије, која би своју хегемонију остварила наметањем нове династије и контролом српске војске, али и претњама из снажних мостобрана. Колика би била површина тих мостобрана, није остало записано, а можда није ни било речено, али ако је већ било говора о Мачви, то довољно показује да су били пожељни значајни и обимни захвати јер би одузимање области Београда или Мачве, а поготово обе заједно, значило уистину велики захват у српску територију. У аустроугарским водећим круговима остао је стално прису-

---

⁷⁶ Conrad, 4, стр. 91.

тан најдубљи расцеп: за оне које је представљао гроф Тиса у питању је био оптималан, а за оне које су представљали Берхтолд и Кробатин – само минималан ратни циљ.

Омишљењима бирократије на Балхаусплацу нешто се може сазнати из меморандума који је „одмах по отпочињању рата“ написао гроф Маркус фон Викенбург, један од шефова одељења у Министарству спољних послова, човек из редова оних мађарских аристократа који су службовали у централним установама Монархије. По Викенбургу, постојале су три могућности у погледу одређивања будућности српске државе: „а) уништење Србије и анексија њених најзначајнијих области [Монархији]; б) остављање потпуно независнe Србије у сваком случају претпоставља да њене територије буду значајно смањене; в) независна Србија која је институционално увучена у нашу сферу моћи“.⁷⁷ Несумњиво да је редослед изношења ових могућности истовремено показивао и Викенбургову листу приоритета. Ово мишљење требало је навести и зато што је оно било сасвим различито од ставова које су имали водећи људи мађарског дела Монархије.

Упрактичном раду дипломатије под руководством грофа Берхтолда стално је, скривеније или отвореније, био присутан напор да се припреми будућа деоба Србије, тим пре што је постојала жеља да се помоћу обећања српских територија балканским државама утиче на стварање по Монархију повољније међународне ситуације. Тако је у Букурешту још 24. јула гроф Чернин рекао краљу Каролу I да, „уколико би се Бугарска

⁷⁷ HHStA-Wien, PA I, K. 497, s. d. et 1.

повећала, онда би и Румунија могла нешто да добије", а при томе му опрезно „указивао на део Србије који је уз румунску границу".⁷⁸ Исти посланик је 29. јула известио Берхтолда о свом настојању да убеди румунског краља како Монархија у политици поделе Србије води рачуна и о румунској заинтересованости за српске територије.⁷⁹ Сам гроф Берхтолд је 2. августа писао начелнику Генералштаба да је гроф Чернин већ изашао с предлогом да Румунија „добије територије на рачун Србије", као и да је немачки цар писао румунском краљу да Румунија може да добије на рачун Русије Бесарабију.⁸⁰ Генерал Конрад је сматрао да је најлакше поправити односе с Румунијом на тај начин што би јој била обећана „Бесарабија и српски срез Неготин".⁸¹ Исто се одигравало у престоницама свих осталих суседа Србије. У Атини је аустроугарски посланик 29. јула изнео „личну идеју" да би „Грчка могла добити део Србије",⁸² а његов колега на Цетињу је 31. јула обећавао: „По окончању садашњег сукоба Црна Гора би, ако остане неутрална, могла да рачуна не само на обилату финансијску помоћ него и на то да ми нећемо стављати препреке на пут њеном територијалном проширењу у Новопазарском санџаку, а да ћемо, такође, благонаклоно процењивати – наравно у оквирима нашег споразума с Италијом – могуће жеље Црне Горе у вези са северном Албанијом."⁸³ Дакле, Аустро-Угарска је била широке руке и обећавала је територије Србије или других држава, према потреби. То се

⁷⁸ ÖUA 8, стр. 629–631, бр. 10 592.

⁷⁹ Исто, стр. 866–868, бр. 10 958.

⁸⁰ Conrad, 4, стр. 167.

⁸¹ Исто.

⁸² ÖUA 8, стр. 907, бр. 11 017.

⁸³ Исто, стр. 952, бр. 11 143.

нарочито односило на Бугарску, коју су сада и Беч и Берлин желели што пре да придобију за савезника.

За војство немачког Рајха Србија још увек није била нека чињеница око које би се оно нарочито трудило. У данима када је требало подржати аустроугарску жељу за ратом, у Берлину су били склони да заузму веома неповољан став у погледу будућности српске државе. Отуда оно Вилхелмово „са Србијом треба рашчистити, и то уистину брзо“, или оно Науманово да Аустро-Угарска мора да „уништи Србију“. Неколико дана касније, када су се бечки руководећи људи заиста одлучили за рат, у Берлину су променили мишљење и сада били за што блајже аустроугарске ратне циљеве према Србији, сматрајући да од тога зависи стварање повољних околности за отпочињање рата. Што се тиче територијалних питања у вези са Србијом, о њима Немци тада уистину нису размишљали, мада је цар Вилхелм овако прокоментарисао Берхтолдове речи да Монархија нема никаквих освајачких жеља: „Магарац! Морали би поново да заузму Санџак, иначе ће Србија изићи на Јадран.“⁸⁴ У сваком случају, Немачка је, у начелу, препуштала Србију Аустро-Угарској, али је у пракси ипак настојала да Монархија нађе решења која ће у датом тренутку одговарати Рајху.

Ово противречно становиште било је саставни део једне опште немачке слике о пожељном обликовању политичких прилика на Балканском полуострву. Ту слику налазимо изложену у извештају баварског посланика од 18. јула 1914. године, а настала је на основу

---

⁸⁴ DD 1, стр. 167–168, белешка уз бр. 155.

разговора током редовних контаката баварског посланства с берлинским Министарством спољних послова. Окосницу слике чинио је један план о територијалном преобликовању Балканског полуострва. Питање Србије остало је у том плану отворено из обзира према тренутним тактичким потребама Рајха, мада се претпостављало да део српских територија треба да узме Аустро-Угарска, а део Бугарска. То је била и полазна тачка из које су, даље, била развијена многа друга решења територијалних питања, међусобно ланчано повезана. Да би се Бугарској омогућило ширење на рачун Србије, она је, по немачким претпоставкама, требало румунску неутралност да купи уступањем области око Видина („чије се становништво углавном састоји од Румуна“), за шта би од Грчке добила Кавалу, а Грчкој би то било надокнађено целим Епиром, тј. јужном Албанијом. У ову калкулацију улазила је и Црна Гора, која је требало да остави Србију да се сама бори с Аустро-Угарском и да Ловћен уступи Монархији, а за то би „могла бити обештећена у северној Албанији“. Најзад, Аустро-Угарска би за учешће у деоби Србије и за добијање Ловћена уступила Италији албанску луку Валону (тим пре, по Цимерману, што би тако Италија стекла „нову Ахилову пету“).⁸⁵

Цела ова комбинаторика није била, бар ко-
лико смо до сада могли утврдити, прет-
ворена у неки одређен план, али је она ипак значајна јер
је показивала како се често мењало мишљење у немачкој
престоници. Ако се оваквој слици Балкана дода да је већ по-
ловином јула немачка дипломатија подржавала италијанске

---

⁸⁵ Исто, 4, стр. 126–130, бр. 2.

захтеве за Трентино и да је то посебно чинила вршећи чак притисак на свог најближег савезника од 28. јула, дакле пошто се Монархија коначно и уплела у рат, а да је од почетка септембра убеђивала вођство Монархије да пријатељство Румуније купи уступањем Буковине и давањем аутономије Ердељу, онда се може сагледати суштина немачке спољне политике. Као што је Беч у свом интересу капом и шаком делио делове Србије, тако је Берлин у свом интересу широком руком делио територије свих држава, па и Монархије. У целој овој комбинацији Рајх је калкулисао чак са седам суверених држава (од којих су две тада биле и велике силе), једне делећи, од других тражећи да своје територије уступе, а треће награђујући на туђ рачун.

Оно чиму су се и Рајх и Монархија унеколико сложили у погледу Србије сводило се на то да Бугарској треба дати веће делове ове државе, било што ће остати неутрална и неће помоћи Србији када је нападне Аустро-Угарска, било што ће учествовати у војној акцији против Србије. Упоредо је у том погледу постојала пуна сагласност између аустријских и мађарских руководећих личности у самој Монархији. Истина, пошто је Немачка на договору у Потсдаму поново прихватила Бугарску као савезника, гроф Берхтолд је решио да склапање споразума одложи за неко време, и то само зато да таквим кораком не би пре времена унео немир у противнички блок, тј. да не би открио да се нешто спрема. Бојао се да би бугарски војни напад на Србију онемогућио локализовање рата и, најзад, продубио раздор између Аустро-Угарске и Румуније, узнемирене могућношћу да буде опкољена савезом Монархије и Бугарске. И поред овог оклевања, тежило се закључењу тог савеза, и то у бли-

ској будућности, па је током јула већ био у Бечу припремљен нацрт уговора. Тачка 4 тог нацрта предвиђала је да две државе буду повезане не само политичким клаузулама него и војном конвенцијом, а тачка 3 – да Аустро-Угарска гарантује своју подршку у спровођењу бугарских „историјских ревандикација према Македонији”.⁸⁶

У сваком случају, гроф Берхтолд није дugo оклевао и прикривене аустроугарске припреме терена за савез с Бугарском почеле су половином јула, а отвореније наступање одмах по уручењу ултиматума српској влади. У августу су и Беч и Берлин појачали свој рад на придобијању Бугарске. Другог августа бугарска влада је затражила не само гаранције за проширење на рачун Србије него и гаранције за сва стремљења Бугарске и „будуће стицање територија на које она има историјско и етнографско право и које су под влашћу неке државе која не припада Тројном савезу“ – што је значило да Бугарска може ускоро да тражи територије свих суседних балканских држава уколико оне не ступе у Тројни савез (Грчке, па и Турске, мада је она тајно 2. августа склопила савез с Немачком, али то није било познато) или изађу из њега (Румунија). И то је било прихваћено. Ипак, Бугарска није била одлучна да учини и последњи корак, тј. да закључи савез и чекала је да Аустро-Угарска најпре постигне известан успех у војним операцијама против Србије. Како до тога није дошло, преговори о савезу су се одужили упркос свим појачаним настојањима аустроугарске и, све више, немачке дипломатије. Управо је Рајх био више заинтересован за улазак Бугарске не само у савез него и у рат – јер је рат од 4. августа постао светски.

---

⁸⁶ ОУА 8, стр. 507, напомена „с“ уз бр. 10 389.

У Бечу су чекали да њихова војска постигне коначан успех на српском, у Берлину – на француском фронту. У Бечу је требало да на изгледе за такав успех чекају око три месеца; у Берлину се већ после три недеље учинило да су добри изгледи на француском фронту на дохват руке. Немачка стратегија се сводила на план да армије Рајха у „муњевитом рату“, и то за неких шест недеља, најпре потку Француску, а затим да се пребаце на исток и, такође у кратком року, потку Русију. Све је било тако смишљено првенствено због тога што се знало да Рајх нема сировинску базу за дуг и исцрпујући рат. А када је рат отпочео, брзим победама хтело се одузети време Великој Британији да са већим снагама узме учешћа у борбама на европском континенту. Доиста, крајем августа немачке трупе су се, прогазивши Белгију и одневши победу над Французвима, упутиле брзим маршем ка Паризу. У Рајху је завладало одушевљење, а војство је сматрало да треба што пре формулисати основе захтева с којима би се изашло пред будућу конференцију мира. Мотив уласка у рат проистекао је из деценијама дугог преовлађивања идеологије о „вишем народу“ који мора и може да постане водећа сила света, а изглед брезе и потпуне победе на западном фронту утицао је да руководство Немачке принципе тог будућег мира тражи у духу оног истовремено опасног и наивног империјалистичког оптимизма који је био толико карактеристичан за тадашњи Рајх. Стога су меродавни почели да скицирају далекосежне планове, што је подразумевало да је Србија за њих тада поново била само другоразредна чињеница с којом посредно рачунају.

Планови о закључењу победничког мира почели су настајати крајем прве половине

августа, а њихове одређене основе канцелар Рајха је записао већ половином септембра 1914. године у „потпуно тајном“ меморандуму, који је упутио вицеканцелару 9. септембра, као и у допуни том документу од 16. септембра. Први документ је био посвећен условима за склапање мира с Француском, други односима Рајха и Аустро-Угарске, али су оба полазила од стварања „средњоевропског привредног савеза“ који би „само наизглед био заснован на равноправности његових чланова, а стварно би био под немачким вођством“, и који би омогућио „немачку привредну хегемонију над 'Средњом Европом'“. У суштини, реч је о плану да се око Немачке насиљно окупе Француска, Белгија, Холандија, Данска, Аустро-Угарска и новостворена Пољска, а по могућности и Италија, Шведска и Норвешка.⁸⁷

ПРЕПОСТАВКУ за остваривање оваквог пла-
на чинило је јачање и проширивање Немачке на рачун западноевропских држава, пре свега на рачун Француске. Према миру, за који су сматрали да ће ускоро моћи да диктирају, Немци су намеравали да од Француске отцепе део обале са Денкерком и Булоњом и рудни базен Лонгви, а остатак француске државе да учине „привредно зависним“ и да у њему немачком капиталу „осигурају финансијску и индустриску слободу кретања“. Белгија је требало да уступи Немачкој Антверпен, појас земљишта с Фервијеом и Литихом и коридор Литих – Антверпен, а њен остали део био „вазална држава“ Рајха и „у привредном погледу немачка покрајина“. Луксембург би био укључен у Рајх као

---

⁸⁷ Zechlin, E., "Friedensbestrebungen und Revolutionierungsversche", *Aus Politik und Zeitgeschichte, Beilage zur Wochenzeitung des Parlament*, 15. маја 1963, стр. 41– 47.

савезна држава, можда проширен неким француским и белгијским територијама. Холандија би била „независна само споља гледано, а у суштини зависна“ од Немачке, при чему се намеравало да се тако и холандске колоније подреде Немачкој на посредан начин. Када је реч о Аустро-Угарској, за њу се предвиђало да буде „нарочито уско“ повезана с Немачком, али не путем „споразума на бази обостраних интереса“, него „диктирањем мира под притиском наше [немачке] политичке надмоћности“.⁸⁸ Пошто је немачко војство у начелу сматрало да Аустро-Угарска треба да има хегемонију над добрым делом или над целим Балканским полуострвом и, даље, да свој однос према Србији реши по свом нахођењу, овај концепт је подразумевао да Рајх посредством Монархије стекне хегемонију и над балканским простором, а тиме и над територијама Србије – без обзира на то коме оне припадну. У питању је био и немачки империјалистички концепт, историјски присутан још од краја седамдесетих година 19. века. Из географске и економске терминологије („Средња Европа“, односно „царински савез“) скриван је план о гигантској империји коју би немачки Рајх изградио путем анексија, системом ограничавања суверенитета независних држава и преотимањем колонијалних царстава.

О томе да су основе будућег мира подразумевале укључивање Балкана у зону немачке доминације говоре многи из низа различитих планова који су као предлози и радни материјали стизали председништву владе од краја августа 1914. године и чији су састављачи били утицајне личности привредног и политичког

⁸⁸ Исто; Fischer, *Griff*, стр. 113–123; Исти, *Krieg*, стр. 752–774.

живота.⁸⁹ Тако је крупни индустријалац Аугуст Тисен у свом меморандуму од 29. августа тражио да „средњоевропски царински савез“ обухвати, као Немачкој привредно подређене области, „Холандију, Француску, Данску, Швајцарску, Аустро-Угарску и балканске државе“.⁹⁰ И Валтер Ратенау, који је нарочито утицао на тадашње канцеларове ставове о будућем миру, иначе човек који је у то време био водећа личност електроиндустрије и неких банака, а такође и шеф Одељења за ратне сировине, уносио је у границе немачког привредног простора Аустро-Угарску, Француску, Белгију и Балканско полуострво.⁹¹

Пошто је у вођству Рајха заузет став да је и службено ратни циљ да буде створена једна таква империја, у немачкој јавности су се (сматрамо очигледно, не спонтано или случајно) почели множити написи у којима је у много варијаната понављана једна те иста империјалистичка идеја, у којима је Балканско полуострво било укључивано у немачку интересну сферу, а и Србија је била изричito помињана као земља која је требало да уђе у оквире ове сложене империје. Аутори ових написа били су универзитетски професори, теолози Католичке и протестантских цркава, привредници, људи из политичког живота, познати и непознати публицисти. Најутицајније међу тим идејама изложеним током јесени 1914. године изнео је професор права др Франц фон Лист у књизи *Средњоевропски савез држава*. Професор Фон Лист је полазио од тезе да, међусобно везане, Немачка и Аустро-Угарска треба да чине

⁸⁹ Fischer, *Krieg*, стр. 739–752.

⁹⁰ Исто, стр. 743–744.

⁹¹ Riezler, стр. 199 и коментар уз белешку.

„чврсто језгро“ и „тачку кристализације“ привредног савеза у који би ушли Холандија, Данска, Норвешка, Шведска, Швајцарска, Италија, новостворена Польска и „Балканско полуострво, укључујући и европску Турску“. Он, даље, каже: „Сме се рачунати на приступање [царинском савезу] Румуније и Бугарске, уколико буду задовољени њихови захтеви за проширењем територија. Како ће се држати Грчка, то треба још сачекати. Србија и Црна Гора морају бити сломљене и њих треба држати само на узди. По моме мишљењу, веома је важно у средњоевропски савез држава увући и европски део Турске.“⁹² Професор др Макс Апт се у брошури *Rat und светска позиција моћи Немачког Рајха* слагао са ставовима свога колеге Фон Листа,⁹³ док је професор др Макс Геринг у предавању о узроцима и светскоисторијском значају тадашњег рата убројао у „Средњу Европу“ све државе „од Скандинавије до Сицилије и Грчке“.⁹⁴ У склопу истих идеја, и Артур Дикс, веома активни пропагандист немачког империјализма, у једном стручном географском часопису пише о Србији као о „неприродној државној творевини“.⁹⁵

Kанцелар Фон Бетман-Холвег је основе будућег мира поставио у време када су немачке трупе кренуле у одлучујући напад на реци Марни,

⁹² Von Liszt, F., *Eine Mitteleuropäischer Staatsverband als nächstes Ziel der deutschen Politik*, Leipzig, 1914.

⁹³ Apt, M., *Der Krieg und die Weltmachtstellung des Deutschen Reiches*, Leipzig, 1914.

⁹⁴ Gering, M., "Die Ursachen und die weltgeschichtliche Bedeutung des Krieges", *Deutsche Reden in schweren Zeit gehalten von den Professoren an der Universität Berlin*, Berlin, 1914, стр. 245–280.

⁹⁵ Dix, A., "Reibungsflächen, Kriegsstörungen und Kriegsziele unter wirtschaftlichen und verkehrsgeographischen Gesichtspunkten", *Geographische Zeitschrift*, 20 (1914), стр. 620.

али је на свој меморандум ставио баш онај датум када је на боишту одлука пала у корист француских трупа. Исход битке на Марни значио је не само да Париз ускоро неће пасти него и да је дошао крај „муњевитог рата“, да је сломљена немачка стратегија. Немачко руководство одмах је увидело да од тог тренутка више изгледа за победу у рату има противничка него њихова страна. Истина, учинили су још један покушај, максимално су сабрали расположиве снаге, с положаја начелника Генералштаба уклонили Фон Молткеа Млађег и, не жалећи људе и материјал, покушали да рат одлуче у сектору Ипра. Али та се битка, започета 10. октобра, много отегла и немилосрдно гутала немачке снаге, па је 18. новембра 1914. године коначно завршена новим неуспехом. И тако, док су се у јавности умножавали пропагандни списи о будућем миру и у канцеларијама вицеканцелара писале студије о остварењу основних циљева које је поставио канцелар, врхове Рајха захватали су све више пессимизам и неслога, а снажно се испољило и уверење да треба тражити политичке путеве којима би се створила шанса за освајања. То је, међутим, значило и сијасет различитих процена о томе шта је најбоље чинити.⁹⁶

О кретању расположења сликовито сведочи дневник Курта Рицлера. Канцеларова администрација нашла се 1. октобра 1914. на месту велике пруске победе над Французима почетком септембра 1870. године. И Рицлер је бележио контраст између доживљаја лепог дана и немилих слутњи у људима: „Данас у Седану.

---

⁹⁶ Fischer, *Griff*, стр. 134–137, 184–222; Исти, *Bündnis*, стр. 37–50; Janssen, K. H., *Der Kanzler und der General*, Göttingen, 1967; Gutsche, W., *Aufstieg und Fall eines kaiserlichen Reichskanzlers*, Berlin, 1973.

Чаробан јесењи дан. Замак Белви је стара лепа дама. Обронци Ардена у велу магле. На брежуљку смо на коме је цар примио капитулацију 1870. [. .]. Вероватно је да ће ствар са Француском коначно стати, ако не на линији Амијен–Верден, онда на линији Тул–Париз. Отуда разговор о томе да ли је могуће с Француском изићи на крај.⁹⁷ Крајем октобра канцелар и његов миљеник у разговору су дошли до закључка да је ситуација „тешка, чак опасна“.⁹⁸ Почетком новембра једна забелешка је гласила: „Напад на западу напредује веома споро. Још има наде. Уколико не успе, уколико на западу ништа не постигнемо, онда је рат изгубљен.“⁹⁹ Канцелара су мориле црне мисли: „Постаћемо вазали Русије.“¹⁰⁰ Неки дан потом Рицлер је записао: „Канцелар ми каже да Фалкенхайн сада долази свакога дана, веома је пессимистичан, распитује се о примирју. Разлог су му циновски губици на западу, оскудица у муницији.“¹⁰¹ У другој половини новембра у дневнику је записано: „Нервоза због битке код Ипра. Изузетни губици. Прети опасност да искрвавимо [. .].“¹⁰² Истовремено су се јатиле вести о тешкој ситуацији у којој су били немачки савезници и надвијала се претећа могућност да Аустро-Угарска покуша да склопи сепаратни мир. Руси су најпре задали тежак ударац аустроугарским трупама код Лавова (8–9. септембра 1914), а затим и код Ивангорода (22–26. октобра). У околини канцелара Рајха ову другу вест су примили овако: „Господи у Бечу је срце пало у гађе. Они ће вероватно хтети

⁹⁷ Riezler, стр. 211.

⁹⁸ Исто, стр. 221.

⁹⁹ Исто, стр. 223.

¹⁰⁰ Исто.

¹⁰¹ Исто, стр. 226.

¹⁰² Исто.

да закључе мир.¹⁰³ Из Цариграда је војни изасланик јављао да Турска има муниције само за још две битке.¹⁰⁴

Када је било јасно да је покушај продора и код Ипра доживео слом, нови начелник немачког Генералштаба, истовремено и министар рата, генерал Ерих фон Фалкенхајн изашао је пред канцелара Рајха са следећом констатацијом: „Све дотле док су Русија, Француска и Енглеска сложне, нама је немогуће да победимо наше непријатеље и да постигнемо пристојан мир. Ми можемо само да се излажемо опасности и полагамо малаксавамо. Морали бисмо се растеретити или помоћу Русије или помоћу Француске.“¹⁰⁵ Тражио је да се склопи сепаратни мир с Русијом. Канцелар је био истог мишљења: „Пошто нам није успело да победимо Француску у првом периоду рата, а с обзиром на ток наших војних операција на западу у овој другој фази рата, морам и ја да се колебам и запитам да ли је могуће војнички да поразимо наше непријатеље све док Тројна антанта остане сложна.“¹⁰⁶ У ствари, руководство Рајха је морало, у четвртом месецу рата, да тражи излаз из ситуације у коју је доспело мимо очекивања у време када се кренуло у војевање.

Да би остале противнике потукли на бојном пољу и тако бар делимично омогућили остварење освајачког програма, руководећи људи Рајха почели су излаз тражити у склапању сепаратног мира са једном

301

¹⁰³ Исто, стр. 221.

¹⁰⁴ Janssen, K. H., н. д., стр. 41.

¹⁰⁵ *L'Allemagne*, 1, стр. 15, бр. 13.

¹⁰⁶ Исто, стр. 17, бр. 13.

од сила Антанте. Али нису се сложили у томе с ким и како постићи сепаратни мир. Из председништва владе Рицлер је ситуацију видео овако: „Преостао је још уски путељак који Немачку може довести до светске хегемоније. Различите могућности круже Немачком.“¹⁰⁷ Канцелар се ипак одлучио за покушај да најпре склопи мир с Русијом, па је немачка дипломатија обазриво и скривено почела да испитује изгледе за такво решење. То се продужило све до дубоко у следећу, 1915. годину. С пометњама, у немачкој политици су и мале земље почеле стицати улогу важних чинилаца и постепено су се с њима почели правити тактички или далекосежнији планови. Један изузетно занимљив план остао је забележен у Рицлеровом дневнику под датумом 22. новембар 1914: „На северозападу и југоистоку систем малих држава, чији слободни живот осигуруја Немачка. То је могуће постићи слободарским брбљањем и с малим средствима силе. То ће гарантовати нашу привредну хегемонију у Европи.“¹⁰⁸ Ово је значило одрећи се великих освајачких планова према Француској и Русији и под немачку заштиту ставити мале државе на северозападу и југоистоку, па уз ослонац на њих учврстити Рајх као надмоћну силу у Европи, која ће те државе привредно искоришћавати. Јављала се идеја о скандинавском и балканском простору као „допунским привредним подручјима“ немачког Рајха.

Тада је и Србија морала да на посебан начин привуче пажњу Рајха, јер су Централне силе око ње и изазвале сукоб из кога је произашао светски

¹⁰⁷ Riezler, стр. 229.

¹⁰⁸ Исто.

рат. Канцелар је из штаба Врховне команде, где се налазио, известио Министарство спољних послова у Берлину да и Фон Фалкенхајн и он лично процењују да рат није могуће добити и да, у светлу потребе да се покуша закључити сепаратни мир с Русијом, многе чињенице виде као препреке на том путу. Овом приликом је Фон Бетман-Холвег, уз остало, навео и то да ће „Двојна монархија, поред ратне одштете, за себе захтевати, без сумње, и део Србије, а други део Србије препустити Бугарској“.¹⁰⁹ Канцеларово указивање на потребу мењања спољнополитичког курса ипак је, пре свега, важно зато што је подстакло државног подсекретара др Цимермана да изнесе другачију концепцију, у којој је целу једну варијанту тадашње немачке опште ратне политике посветио односима са Србијом.

Cагласно општем немачком ставу, и Артур Цимерман је у обзир узео Србију само зато што је сматрао да она може бити искоришћена у постигању других и ширих циљева Райха. Подсекретар се с канцеларом сложио једино у томе да је „пожељно забити клин између наших непријатеља“, тј. покушати да се Антанта разбије, али је за њега најприхватљивије било тежити сепаратном миру с Француском (која је „међу главним непријатељима“ Райха „најмање опасна“), па према томе и настојати да се Русији „енергично зада ударац“ и „силом наметне потпун пораз“ (јер, по Цимерману, максима водиља је: „Рус је наш непријатељ“). Стога је предлагао да се на западном фронту прекине с нападима, или бар да се пређе у дефанзиву уколико није могуће склопити примирје, да би се све расположе

303

¹⁰⁹ *L'Allemagne*, 1, стр. 15–19, бр. 13.

живе снаге усредсредиле на Русију с циљем да јој се отме територија Польске и да се руске трупе потисну из аустро-угарских делова Галиције.¹¹⁰

Снова овог опредељења била је у проширењу територија немачког Рајха као језгра хегемонистичког система у Европи – без обзира на то што Цимерман овога пута није о томе изричito говорио – али се она састојала од једне идеолошке и једне широке политичке саставнице, наиме да је Русија исходиште панславистичких тежњи, за које се тврдило да су управо и довеле до избијања светског рата, и да је склапање сепаратног мира с Русијом повезано са опасношћу да Рајх изгуби своје савезнике Аустро-Угарску и Турску, док би руски пораз допринео да „неутрални“, тј. Бугарска и Румунија, „а можда чак и Шведска, буду за нас задобијени“. Так у оквирима овог општег разматрања Србија је, по Цимерману, била значајна за Рајх. Наиме, Србија је морала добити кључну улогу при изналажењу излаза из тешкоћа уколико не би могла да буде спроведена основна варијанта, тј. уколико немачка „војна снага не би била довољна за постизање ојртаних задатака (дефанзива и одржавање наших положаја у Белгији и Француској, освајање Польске и чишћење Галиције)“, и буде неопходно да се иде на сепаратни мир с Русијом. Пошто овај сепаратни мир, тврдио је подсекретар Цимерман, мора бити такав да се с њим могу сложити Аустро-Угарска и Турска, основно је да иницијатива за мир дође с руске стране, а рачунао је да би се то догодило само „уколико би Србија била у потпуности потчињена“. Он је, дакле, сматрао да би Русију, уколико би Србија била уни-

¹¹⁰ ZStA-Potsdam, Reichskanzlei, Nr. 2442/11, 27. новембра 1914.

штена или њена независност битно ограничена, било лако и под погодним условима за Централне силе извући из рата путем сепаратног мира.¹¹¹

О во истину парадоксално гледиште Цимерман је образложио на следећи начин: „Уколико Србија буде сломљена, Русија би у најмању руку добила једну сурову лекцију као протектор словенства, а и тешко би компромитовала свој углед највеће словенске силе не само код своје словенске браће него и код свих осталих балканских народа. Она у овом случају не би више могла да рачуна на подршку других балканских држава, него на њихово непријатељство. Вероватно би потом било могуће Русију приволети да прихвати јефтине услове мира, тј. враћање на *status quo* према нама, Аустро-Угарској и Турској, као и да надокнади умерену ратну одштету у облику отплате.“ Овим би се, по Цимерману, и немачке и аустроугарске трупе ослободиле задатака на источном фронту и оне би могле бити пребачене на француско бојиште; чак: „био би нам отворен пут кроз Турску за Египат“, а Райх би се, такође, „једним ударцем“ лишио брига око држања Румуније и Италије. Из свих ових разлога Цимерман је тврдио „да не може довольно да нагласи и препоручи“ колико је неопходно да се „све расположиве снаге, ако је потребно и последњи човек из територијалне одбране, најхитније баце против Србије“ јер је „Србија она кључна тачка којом ми можемо побољшати нашу војну и политичку ситуацију и извући максималну корист уз минималну примену снаге“. ¹¹²

¹¹¹ Исто.

¹¹² Исто.

Ова размишљања немачког државног подсекретара временски су се подударила с продирањем аустроугарских трупа у Србију. Реч је била о офанзиви која је започела почетком новембра и крајем тог месеца створила изгледе да Монархија однесе толико жељену победу и коначно избаци Србију из рата. Изгледи на успех оживели су у Бечу рад на постављању ратних циљева према Србији и тада се стварно први пут показало колико широко могу бити тумачени закључци јулских седница Заједничког министарског савета. У међувремену је аустроугарска дипломатија настојала да, руку под руку с немачким савезником, привуче Бугарску и наговори је да нападне Србију. Беч је упоредо настојао да обезбеди немачку војну помоћ на источном боишту, и то зато да би могао да изврши груписање што јачих трупа на фронту против Србије, највероватније с рачунишом да се што пре реши српског проблема, али и да не дозволи Немцима да својим учешћем у војној акцији стекну већи утицај при одређивању будућности побеђене Србије.

Успешан војни продор у Србију новембра 1914. године истовремено је проузроковао снажан притисак Италије да јој се дају одговарајуће компензације, и то, пре свега, на рачун хабзбуршких територија. Овом притиску, повећаном због сталне подршке Рајха италијанским захтевима, гроф Берхтолд и његови сарадници су настојали да се одупру држећи се свог ранијег става да Аустро-Угарска није обавезна да даје компензације јер се она само брани од Србије и нема намеру да је уништи, те да рачуна само с нуждом да „привремено поседне“ српске

територије.¹¹³ Али оваквим образложењем нису могли разуверити ни Италијане, а ни Немце. Канцелар Рајха је у то време био сигуран да у Бечу намеравају да анектирају делове Србије.

Уосталом, у јавности Монархије, као и у јавности Рајха држана су предавања, штампане књиге и списи о далекосежним освајачким плановима. Тако је писац и публициста Рихард фон Кралић у својим предавањима по Бечу истицао да је Београд за Централне силе „капија Оријента“ и да је „линија од Беча до Београда само једна етапа пута који води у историју будућности“. Базен Црног мора, Босфор и Дарданели, Сирија и Египат, цео тај простор, „Аустрија мора ако не да освоји и поседне, онда бар да претвори у област свог утицаја путем уговорних гаранција, савеза или заједништва интереса“. У идеолошким објашњењима обима пожељне хабзбуршке сфере моћи овакви и слични планови полазили су од претпоставке да је управо Србија земља коју најпре треба ставити под власт Монархије.¹¹⁴

Али и скривено од јавности, у Министарству спољних послова на бечком Балхаус-плацу, одвијао се рад на изради поверљивих докумената о ратним циљевима, у којима ће бити формулисана мишљења о начину уништења или врстама најпогоднијег „сакаћења“ српске државе. Уз овај рад упоредо су тражена и далекосежна решења за спровођење балканске политике. Реч је

¹¹³ Hantsch, стр. 687–701.

¹¹⁴ Ramhardter, G., *Geschichtswissenschaft und Patriotismus, Österreichische Historiker im Weltkrieg 1914–1918*, München, 1973, стр. 34.

о низу мишљења изложених у обимним меморандумима, од којих је део настао у опредељивању према неким гледиштима изнесеним новембра 1914. и чију је окосницу чинио меморандум грофа Николауса Сечења. Већина тих меморандума написана је до половине децембра 1914. године, дакле током недеља у којима је било присутно и уверење да је српски отпор најзад сломљен. Писци и састављачи били су, по правилу, високи чиновници Министарства на Балхаусплацу, стручњаци за спољну политику, а сви ти документи имају карактер експертских прилога у припреми материјала за одређивање ратних циљева уопште и према Србији посебно, материјала који ће, очекивало се, одиграти своју улогу у часу окончања рата или само на Балкану или уопште. Сви ти ставови показују уверења рас прострањена у круговима крупне бирократије, али су, такође, меродавни како за упознавање правца могућег усмеравања аустроугарске политике, тако и за сагледавање круга пожељних конкретних циљева.

Уз меморандум који је у новембру завршио гроф Сечењ дата су и два непотписана прилога посвећена ратним циљевима према Србији и Црној Гори, с тим што је у њима гледиште било засновано и изведено на међународноправним основама које су произишли из кључних аката насталих у односима Аустро-Угарске и Србије до 28. јула 1914. године. Пошто су набројали и размотрili више уговора и других докумената, састављачи ове експертизе издвојили су управо ултимативну ноту од 23. јула 1914. као најглогоднију за коришћење при изради ратних циљева према Србији, мада су сматрали да су поједини захтеви из ње у међувремену превазиђени. У ствари, под видом захтева за осигуравање безбедности Монархије желео

се искористити начин и садржај оптужби изнесених у том ултиматуму да би се постигла решења којима би Србија била битно ослабљена. Доследно томе, битно слабљење Србије узимано је као „главни циљ при мировним преговорима“, уз објашњење да тиме треба постићи „будуће коначно осигуравање“ Аустро-Угарске од „пансрпских смутњи и атентата“ и да је „неспорно да ће тај циљ бити утолико лакше остварити уколико Србија буде ослабљенија приликом закључења мира“.¹¹⁵

Слабљење Србије, по овим мишљењима, требало је постићи уступањем њених територија балканским суседима, а не анексијом Аустро-Угарској: „Ми бисмо могли само да поздравимо уколико би суседне државе, на пример Бугарска и Румунија, искористиле прилику и анектирале извесне српске области.“ Анексија делова Србије Аустро-Угарској била је одбачена као решење већ у начелу, уз образложение спољних и унутрашњих тешкоћа с којом је она скоччана: Италији је много пута ређено да „ми немамо никаквих експанзивних намера према Србији“, па треба очекивати да се друге државе могу на те изјаве позивати у време закључења мира; мада би „с тачке гледишта престижа Монахије било корисно неко територијално слабљење Србије, пошто би се тиме очигледно показало да руско пријатељство није могло спаси Србију“, ипак тако нешто не треба узети у обзир јер је питање да ли би нека таква „територијална тековина била сувише скупо плаћена компензацијама Италији“; „велико стицање српских територија било би једва пожељно с обзиром на унутрашње околности“. Најзад, сматрано је погрешним уколико би се

---

¹¹⁵ HHStA-Wien, PA I, k. 497.

радило на обарању српске династије пошто се, образлага-
но је, Карађорђевићи „нису показали толико непријатељски
и подмукли према Монархији“, а сама Аустро-Угарска би се
тиме сувише умешала „у унутрашње надлежности те земље“¹¹⁶
и тако „навукла на себе велика непријатељства“.¹¹⁶

Као што се види, само је поновљено позна-
то решење које смо већ описали као ком-
промис између различитих тежњи унутар водећих људи Мо-
нархије, односно само је разрађена правна аргументација за
став садржан у закључку од 19. јула 1914. године. Формула-
ција да нису пожељна „велика стицања српских територија“
казује да су прихватане могућности припајања неких делова
српских области, што треба разумети управо као сасвим
одређено тумачење става о „стратегијским изменама гра-
нице“. Када је било речи о династији, очигледно се супро-
тстављало оним идејама које је гроф Фон Штирк изложио на
јулским седницама Заједничког министарског савета. Све
у свему, браћен је став да су одлуке из јула истовремено
и максималан програм ратних циљева према Србији. Зато
се позивало на званичне, јавности познате ставове да циљ
није уништавање Србије, него да је само реч о заштити од
Србије, за шта је, дакле, доволно да она буде ослабљена.
Противници анексионистичког курса, а то значи мађарско
војство на челу са грофом Тисом, хтели су, у ствари, да буде
потврђен ранији став из времена када се сматрало да Србија
може ускоро да замоли за мир. Паралелна настојања грофа
Тисе да оккупацију управу у Србији чине мађарски чинов-
ници, о чему је писао грофу Берхтолду и генералу Поћореку

---

¹¹⁶ Исто.

2. децембра 1914.¹¹⁷ изгледа да су била у непосредној вези са настојањима да се у часу победе спречи неки анексионистички „свршен чин“.

Потпуно супротно овоме, низ других до-
кумената, највероватније настало управо као реакција на залагања антианексиониста настојао је да закључке од 19. јула разради у сасвим другом, анексионистичком правцу. Барон др Леополд фон Андријан-Вербург, саветник посланства I категорије, узео је у меморандуму од 6. децембра 1914. у обзир четири врсте ратних циљева повезане с четири основне могућности исхода светског рата.¹¹⁸ У случају делимичне победе Централних сила Фон Андријан-Вербург је сматрао да треба применити „минимални програм“ који би се састојао у следећем: Србију сматрати најопаснијим противником и од ње анектирати мостобране на Сави и Дунаву с градовима Шапцем и Београдом, а по могућности и области између Тимока и Дунава, чиме би Монархија овладала Ђерданском клисуром и добила сувоземну везу с Бугарском; Србија би, такође, платила пола милијарде круна ратне одштете, до чије исплате би делови њених територија били под окупацијом; у оквирима ове могућности Италија може да чини Монархији значајну препреку неким великим анексијама српских територија, па је зато осетно смањивање Србије сматрано могућим само уступањем Македоније Бугарској. У случају потпуне победе Централних сила требало је применити „максимални програм“: поред отцепљења великих територија од Русије, која у овом слу-

---

¹¹⁷ Исто, 973.

¹¹⁸ Bihl, W., "Zu den österreichisch-ungarischen Kriegszielen 1914", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Wiesbaden, 1968, стр. 509–510.

чају долази на прво место као жртва, требало би анектирати појас западне Србије, Новопазарски санџак и области које се пружају даље према југу све до албанске границе (да би Монархија стекла копнену везу с Албанијом), као и округ Неготин и, даље, обалу Црне Горе; анектиране делове западне Србије требало би насељити Немцима и Мађарима, можда и Хрватима, а остатак Србије чврсто везати за Монархију крутим царинским, трговачким и војним уговорима; Монархија би добила и право да Србију представља у спољној политици, а анектирание области би, заједно с Далмацијом и Босном и Херцеговином, требало приклучити мађарском делу Монархије. Фон Андријан-Вербург је предвиђао још две евентуалности: у случају неодлучног исхода рата „лошији минимални програм“ не би смешао да искључи успостављање према Србији два мостобрана и накнаду ратне штете, док би, ако се рат заврши поразом, „најнеповољнија могућност“ значила евакуацију Србије и успостављање *status quo-a*. У свим варијантама које су предвиђале да Централне силе неће изгубити рат, Србија би била битно ослабљена, али ни у једном случају, чак и ако би Централне силе однеле одлучујућу победу, није се предвиђало и потпуно уништење српске држavnости, мада би по „максималном захтеву“ она била само пухки привид.

Једно другачије гледиште изложио је, такође 6. децембра, барон Ернст фон дер Вензе, саветник Привредног одељења у Министарству спољних послова. Иако је написао да он полази од „чисто привредних тачки посматрања“, барон Вензе је своје погледе засновао и добрым делом образложио политички. Реч је о једној анексионистичкој тези у којој су алтернативне могућности решава-

вања питања Србије виђене у оваквом приоритетном редоследу: прво, „инкорпорација Србије“, друго, „инкорпорација подунавских области ове земље“, треће, „у најмању руку, подређивање Краљевине нашој контроли путем царинске уније“. У средиште пажње био је стављен привредно-политички значај Дунава као трговачке саобраћајнице и у склопу завојевачких планова. Прве реченице одељка посвећеног Србији гласиле су: „Треба се надати да ће садашњи рат донети крај Краљевини Србији и да ће се зато југоисточне границе Монархије, дуж Дунава а преко Ђердапа, наслонити на Бугарску. Овим би Ђердал лежао на нашој територији, Монархија би стекла обалу Дунава од Ђердапа до Голупца и у нашим рукама би се нашао кључ дунавске пловидбе изнад Ђердапа. У овом решењу једино је делотворно парирање могућној будућој опасности неког руско-румунског или само румунског освајања Килијског рукавца Дунава. Ради заштите наших политичких, војних и привредних интереса нужно нам је потребан досадашњи српски део Дунава. У овом случају биће без значаја да ли, потиснута од Дунава у залеђе, и надаље вегетира Краљевина Србија.“¹¹⁹

Од других сличних мишљења, само је још једно од половине децембра било изложено у посебном документу. Реч је о мишљењу капетана Мереја, који је до августа 1914. године био амбасадор у Риму. По Мереју, требало је Русију, а не Србију сматрати главним непријатељем, па је према Србији требало следити циљ који се ограничавао на то да Аустро-Угарска анектира само област за успостављање једног мостобрана, и то или област Београда или област Шапца, а да већи део територија ове

---

¹¹⁹ HHStA-Wien, PA I, K. 497.

државе буде уступљен Бугарској и Албанији. Изгледа да се у Мерејовим гледиштима препознаје утицај његових практичних искустава са италијанском политиком. У сваком случају, за разлику од Фон Андријан-Вербурга и Фон дер Вензеа, Мереј се залагао за антианексионистичко становиште, вероватно да би се избегли захтеви Италије за надокнаде. Остало мишљења стигла су крајем децембра 1914. и почетком 1915. године, па иако су била изазвана приликама из новембра, она добијају значај у оквирима сасвим нове ситуације.¹²⁰

Неко од надлежних ко је читao мишљење барона Ернста фон дер Вензеа ставио је оловком велики знак питања уз реченицу у којој се говори да ће рат донети крај Србији.¹²¹ Тај знак питања могао је бити стављен из више разлога, али у датим приликама највероватније зато што тај надлежни није веровао да ће настати околности које би нешто слично омогућиле. Управо тих дана прве декаде децембра 1914. године у бици на Колубари српска војска је изненада преокренула ситуацију на југоисточном бојишту и царске и краљевске трупе, натеране на повлачење, зауставиле су се тек пошто су се вратиле преко река-граница. Меморандуми о ратним циљевима према Србији привремено су отишли у архиву.

¹²⁰ Bihl, W. n. d., стр. 510.

¹²¹ HHStA-Wien, PA I, K. 497, белешке на документу.

Сепаратни мир

(зима – лето 1915)

Слом офанзиве у бици на Колубари и повлачење царских и краљевских трупа из Србије изазвали су један од оних тешких колективно-психолошких потреса у владајућем слоју Монархије који су се јављали у низу, почев од јесени 1912. са сваком вешћу или о успесима јужног суседа или о неуспесима аустроугарске дипломатије да те успехе онемогући. Овога пута потрес је био утолико тежи што се после заузимања Београда сматрало за сигурно да је у тешком светском рату уништен бар један непријатан противник и тако уз оружану постигнута и велика политичка победа. Међутим, само у току два-три дана изгледи на победу су се претворили у сазнање да је доживљен још један тежак пораз. Расположење је од тријумфалног одједном постало депресивно.

Док су постојали изгледи за победу, сигурно је било лепо примати из Немачке честитке какву је, на пример, пренео посланик у Минхену 3. децембра 1914: „Поводом освајања Београда данас му је Ње-

гово Величанство Краљ Баварске посредством свог шефа кабинета доставио своје високе најбоље жеље и истовремено милостиве честитке команданту наше победоносне 5. армије, пешадијском генералу витезу Фон Функу. Баварска штампа и јавност показују исто срдечно савезничко расположење према нама [. .]. Пошто се сазнало за победу, овде су јуче одржаване топле манифестације у различитим деловима града, па и пред палатом царског и краљевског Посланства. Поменуо бих само то да су ученици основних школа, предвођени својим наставницима, дошли под моје прозоре и исказали пријатељско расположење певајући химне и песму *Добри другови*. Војни кругови и штампа многоструко се баве проценама стратегијског значаја овог догађаја. Сматра се да није само од моралног значаја то да се у садашњој великој борби народа над Београдом вије победничка застава Хабзбурга, по четврти пут од времена кнеза-изборника Макса Емануела и принца Евгенија.¹²² Али, убрзо потом стигла је вест сасвим другог садржаја, да су Срби још једном однели победу и ослободили свој главни град.

Проф Берхтолд је 16. децембра посланику у Софији наложио да догађаје на српском ратишту објашњава тако што ће говорити да је у природи тактике једног светског рата да се непријатељу задаје низ снажних удараца а затим брзо повлаче трупе, да је Србија само „споредно бојиште“ и да зато у њој војска Монархије примењује тактику да „непријатељу повремено наноси тешке ударце који ће га иссрпети“, да Аустро-Угарска, „познајући своје снаге“, очекује „с мирном убеђеношћу“ своју коначну

---

¹²² Исто, К. 819.

победу.¹²³ У питању је, уистину, било само настојање дипломатије да речима спасава престиж, посебно у Бугарској, на чије се савезништво и даље најозбиљније рачунало. Стварност је била другачија и то се широм Монархије добро знало. С вестима о слому у Србији најпре су се појавили знаци панике, а затим и тешке потиштености.

Удневнику Јозефа Редлиха записано је 19. децембра: „Срби су прешли Саву и Дунав код Митровице, Земуна и Смедерева. Већ угрожавају Нови Сад! Сарајево је евакуисано и граде се одбрамбена утврђења. Бламажа и губитак престижа на Балкану су колosalни. Данас је конфискован лист *Neue freie Presse*, пошто је донео вест о претећем ултиматуму Италије.”¹²⁴ Изгледа да је на тренутак нерве изгубио и „јаки човек“ гроф Иштван Тиса. Он је 15. децембра цару и грофу Берхтолду упутио телеграм истог садржаја: „Синоћ приспела вест о напуштању Београда намеће ми обавезу да укажем на озбиљност ситуације. Ако смо били присильни да евакуишимо Шабац и Београд, онда се чини и спорно да можемо да одбранимо линију Инђија – Митровица од предстојећег српског напада и да заштитимо Банат од српских упада. Победоносно прођирање непријатеља у унутрашњост Монархије значило би катастрофу, већ с обзиром на то да Румунија вреба“. Тиса је тражио да се хитно и на све могућне начине појача одбрана у југоисточним областима.¹²⁵ Професор Редлих је овако сликао стање духова: „Грозна депресија. Ја сам сâм с муком задржао сузе. Толике жртве низашта!“ Исти хроничар је 30.

¹²³ Исто.

¹²⁴ Redlich, I, стр. 294.

¹²⁵ HHStA-Wien, PA I, K. 499.

децембра забележио: „У Бечу и Будимпешти после тужног пораза у Србији влада депримирајуће расположење“. Гроф Хојос је говорио да је то што се одиграло „веома лоше“; немачки амбасадор Фон Чиршки није скривао да је „ужаснут“ и причао је да ће тај пораз „дакако, имати страхотне последице по цео рат“¹²⁶; Тиса је поводом напуштања Београда употребљавао изразе „тужна вест“ и „дубока потиштеност“ и писао да је „наше повлачење из Србије било суров ударац“.¹²⁷ Гроф Форгач, који је у јулу 1914. говорио да ће напад на Србију за царску и краљевску војску бити само „својеврсна шетња“, сада је сео да пише један меморандум да би образложио став о потреби брзог закључења мира, пошто ће „ударац који је наша армија задобила почетком децембра у Србији“ у датој општој војно-политичкој ситуацији имати „катастрофалне последице“ за Монархију.¹²⁸

Када је прошао први шок, увидело се да српска војска нема снаге да умаршира у хабзбуршка земље, али да су политичке последице пораза ишак заиста тешке. Гроф Берхтолд је 10. јануара 1915. позвао на саветовање грофа Тису, барона Буријана, грофа Штирка, грофа Форгача, грофа Сечења и Мереја, дакле личности које су у тим данима имале највећи утицај на спољну политику, и, анализирајући ратну и спољнополитичку ситуацију, рекао, поред осталог: „Пораз у Србији од 14. децембра 1914: 1. Румунија добила вољу за акцију, намерава да нас нападне у марта, настоји да утврди односе са Италијом; 2. Италија

¹²⁶ Redlich, 1, стр. 293–294.

¹²⁷ Tisza, *Briefe*, стр. 126, 131.

¹²⁸ HHStA-Wien, PA I, K. 496, 10. јануара 1915.

се наоружава и спрема такође за март 1915; 3. Бугарска се колеба.¹²⁹ Ова у записнику скраћена формулатија министрових речи садржи згуснуто изнесену сву озбиљност тадашњег положаја Двојне монархије. На територијама Монархије су се тада, држећи највећи део Галиције и Буковине, већ налазиле руске трупе, док је немачка војска у Француској и даље тапкала у месту, а на левом крилу источног фронта постизала само тактичке победе.

После неуспеха да се „муњевитим ратом“ реши питање победника, у стратегији немачког Рајха Балканско полуострво је добило значај оног простора на коме се још може наћи излаз из обруча око Централних сила, а можда и неки савезник. Поред тога, преко овог простора било је једино могуће снабдевати војним материјалом Турску, савезника који је имао улогу да део ратних дејстава Антанте удаљује од средње Европе и од чијег је држања у рату зависило да ли ће балканске државестати уз Антанту или неће. Уклањање милом или силом Србије као фактора у рату све је више било за Немачку услов од најширег значаја, па су с великим надама праћени успеси аустроугарске јесење офанзиве. Очекивало се да ће Монархија оружјем створити погодне околности да Бугарска коначно приступи савезу, да буде успостављена најкраћа и уопште најпогоднија веза с Турском, да се тиме избегне пролаз кроз Румунију, који је био све тежи због држања румунске владе и, најзад, да се Грчка приближи немачком блоку.¹³⁰ Из Берлина су почетком децембра 1914. већ поче-

319

¹²⁹ Hantsch, стр. 717.

¹³⁰ Janssen, K. H., *н. д.*, стр. 141–170.

ли да користе српски пораз као готову чињеницу. Тако је др Цимерман 5. децембра дао налог посланику у Атини да грчкој влади пренесе да су „српске снаге скоро на крају“, да је немогуће „спречити бугарски улазак у Македонију“ и да Грчка треба да се уздржи од интервенције да не би „себе изложила нападу Бугарске“. ¹³¹ После пораза немачких савезника на Колубари све је на Балкану поново постало крање неизвесно, а и немачко војство је сматрало да је изузетно порасла опасност од приклучивања непријатељу Италије и Румуније. У немачкој Вржовној команди су говорили да би у насталим околностима „војнички наступ Румуније и Италије против нас био једнак катастрофи“. ¹³²

Стање на боиштима имало је за последицу то да се код обе Централне силе продубило оно велико међусобно неповерење, наиме сумња да свака од њих тежи сепаратном миру и да је ради своје користи спремна да жртвује интересе свога савезника.¹³³ У аустроугарском војству овакве сумње стално је изражавао нарочито генерал Конрад. Још током јесени 1914. он је био испуњен сумњом и видели смо да то није било безразложно, а после догађаја на Колубари ове његове сумње су се само још повећале. У једном разговору 14. децембра рекао је да Немци „хоче да склопе мир, а нас да оставе да седимо на биберу“¹³⁴; истог дана писао је грофу Берхтол-

¹³¹ AA-Bonn, Oxford, 1149, Grosses Hauptquartier 20, Bd. 1.

¹³² HHStA, PA I, K. 500, амбасада у Берлину Министарству спољних послова 31. децембра 1914.

¹³³ Zechlin, E., „Österreich-Ungarn und die Bemühungen um einen russischen Sonderfrieden 1915“, *Russland – Deutschland – Amerika*, Wiesbaden, 1978, стр. 166–167.

¹³⁴ Conrad, 5, стр. 752–753.

ду: „Немачка нема више поверења у своје оружене снаге и не верује да може силом оружја да обезбеди победоносни исход рата на западу и истоку“, па да намерава да већ пре Нове године закључи мир, и то не само уз услов да сачува своје територије него и да добије Белгију, с тим да Русији заузврат уступи аустроугарску источну Галицију.¹³⁵ Гроф Берхтолд је, подстакнут сумњама начелника Генералштаба, наложио амбасадору у Берлину да испита немачке тежње за сепаратним миром.¹³⁶ Али, немачко вођство су мучиле исте сумње. Државни секретар Фон Јагов је писао: „Сепаратни мир Аустрије с Русијом никако не припада нечemu што је немогуће.“¹³⁷ Рицлерова белешка од 2. јануара 1915. на упечатљив начин сведочи о таквим сумњама и, такође, о бригама које су уопште мориле немачко вођство: „Тужни празник Нове године. Дуго сам седео са Штумом. Не могу да се ослободим брига због Италије, која ће за собом повући Румунију; онда ће и Турска закључити мир. Уз то, Аустрија не може да издржи. Страх од могућности да Аустрија закључи сепаратни мир. Ударена у главу од Бога, способна је за сваку глупост.“¹³⁸

Идеја о сепаратном миру, узета у разматрање још средином јесени 1914, била је у првој половини 1915. непрестано присутна у обе царске престонице. Њен основни смисао био је у томе да се бар једна од великих противничких сила изведе из рата и на тај на-

¹³⁵ Исто, стр. 754–756.

¹³⁶ HHStA-Wien, PA I, K. 500, амбасада у Берлину Министарству спољних послова 21. децембра 1914.

¹³⁷ Zechlin, E., *Österreich-Ungarn*, стр. 167.

¹³⁸ Riezler, стр. 238.

чин битно олакша положај двеју Централних сила, али је она укључивала и жеље и намере да се прекине војевање и против Србије. Пошто су и у Монархији и у Рајху сматрали да се мир најпре може постићи с Рузијом, закључење сепаратног споразума са Србијом по правилу је узимано као нешто што природно, на основу политичких прилика и начина како је дошло до рата, проистиче из обустављања непријатељства на источном фронту. Међутим, у првој половини децембра, дакле у време када се сматрало да је српски пораз сигуран, у дипломатским круговима Европе се изненада проширио глас да Аустро-Угарска нуди мир Србији и ради тога тражи од Грчке да посредује. Тај глас је био претеран, јер у питању није била нека озбиљна понуда него само рутински дипломатски потез да се евентуално за неки дан скрате борбе у тренутку када је победа на боишту пружала прилику да се нешто тако покуша, али је овај случај био ипак занимљив због тога што се показало да у Бечу у начелу нису искључивали могућност сепаратног мира са Србијом.

Овај рутински потез био је изведен унеко-
лико неспретно од стране посланика Монархије у Атини. Не зато што је дошло до индискреције, за коју посланик није могао бити одговоран, него због тога што је он, како произлази из његових сопствених објашњења¹³⁹, понуду пренагласио, па је гроф Берхтолд морао и томе по-
сланику и неким страним престоницама да дâ извесна до-
пунска објашњења о ставу Монархије. У строго поверљивом телеграму од 10. децембра, с назнаком да га може лично дешифровати само посланик у Атини, министар спољних по-
слова је писао: „Ми не мислимо ни на какав сепаратни мир

¹³⁹ HHStA-Wien, PA I, K. 952, 9. децембра 1914.

са Србијом, што је природно пошто сасвим добро знамо да сада Русија никако не може да одвоји судбину ове савезничке земље од судbine Руског Царства.¹⁴⁰ У објашњењу датом 11. децембра дипломатским мисијама у Софији, Берлину, Риму, Цариграду и Букурешту стајало је: „Пре но што постигнемо пун ратни циљ према Русији, ми не мислимо да закључимо мир са Србијом, која је руски експонент на Балкану”, односно „Србија је у толикој мери руско средство, да не може бити ни речи о неком сепаратном миру који би био дијаметрално супротан интересима Русије.”¹⁴¹ Ово објашњење, у ствари упућено тамошњим владама, наглашено је истицало пропагандну тезу о Србији као руском оруђу, али је и у њему, као и у поруци посланику у Атини, био јасно изнесен став да се у тим данима у Бечу руководе само намером да са Србијом не склапају било какав мир на основу нагодбе.

Док се чинило да је победа надомак руке, могла се испитивати могућност сепаратног мира са Србијом, и то без обзира на то што се веровало да он није могућан док не падну одлуке у вези са Русијом, било на ратишту било у преговорима. Када је средином децембра било јасно да је доживљен нови пораз који, ма колико био тежак и ма колико тешко падао, није био стратегијског него тактичког значаја, неко слично испитивање није више долазило у обзор. Непосредно по повлачењу из Србије заиста није ни било таквих иницијатива, јер је било јасно да би таква понуда после Колубаре и евакуације Београда могла да донесе само даљње политичке неуспехе великој сили као што је Аустро-Угарска; ако би се неки излаз из тешке војне

323

¹⁴⁰ Исто.

¹⁴¹ Исто.

ситуације хтео тражити дипломатским путевима, онда су у обзир могли доћи само контакти с Петроградом а не с Нишом. У стварности, што се Србије тиче, у Монархији се из потиштености поново рађала одлучност да се оружјем избори реванш. Гроф Тиса је био прва личност међу онима који су одмах после првог шока почели да подстичу осветнички дух. Он је 22. децембра у писму грофу Штирку подвикао да ће „ускоро доћи време нашег реванша“¹⁴², а барону Буријану изнео да је нужно већ „почетком следеће године концентрисати на српским границама толико немачких и наших трупа да их буде доволно да осигурамо нашу офанзиву у долини Мораве и да главне српске снаге у кратком року или потучемо или присилимо на повлачење према југу“¹⁴³. Гроф Берхтoldd је био истог уверења. Он је већ 19. децембра затражио од начелника Генералштаба да што пре с немачком Врховном командом размотри питање о заједничком нападу у правцу Мораве. Министар рата генерал Кробатин био је са овим сагласан.¹⁴⁴

Уратоборна расположења у водећим круговима Аустро-Угарске уклопиле су се и разrade ратних циљева које су приспеле након повлачења аустроугарских трупа из Србије. Гроф Маркус Викенбург поново је пошао од ставова које је изложио одмах по отпочињању рата, мада је узимао у обзир да се „тренутак не чини нарочито погодан за тако шта, пошто се недавно одиграла катастрофа која је погодила наше оружје у Србији“.¹⁴⁵ Међу

¹⁴² Tisza, *Briefe*, стр. 131.

¹⁴³ Исто, стр. 129–130.

¹⁴⁴ HHStA-Wien, PA I, K. 500.

¹⁴⁵ Исто, К. 497.

тим, по Викенбургу је било „незамисливо да коначан резултат овога рата може бити неки други до потпуни пораз овог нашег непријатеља, без обзира што он очигледно није за потцењивање“. Стога је за овог високог чиновника мађарске националности ратни циљ морао начелно и даље бити уништење јужног суседа, јер „неко стварно решење српског проблема могућно је само уколико Србија ишчезне са земљописне карте“. План по коме би се ово остварило Викенбург је овако изнео: „Несумњиво би смањивање српских територија уступањем Македоније Бугарској донело неке предности у поређењу са стањем по Букурешком миру, али би овај губитак територија највероватније ипак само ојачао српске тежње према нашим територијама и, такође, овакав резултат био би сувише мали према нашим великим жртвама у крви. Тешке и крваве жртве биле би исплаћене само уколико би у наш посед дошло бар драгоцену [српско] Подунавље, пре свега онај његов део над којим овладати значи за сва времена искључити подсмех света да Монархија није способна да на Дунаву спроведе своју вољу. Узимање ове области захтева анексију и стратегијски и привредно одговарајућег залеђа“.

Из разраде оваквог основног става види се да је Викенбург анексионистичким планом обухватао не само српско Подунавље него и Посавину и добар део Поморавља. По Викенбургу је требало на првом месту присвојити „севериоисточни угао Србије“, пошто омогућава „ефективно владање Дунавом“, помоћу кога би Монархија постала „*état riverain* на доњем Дунаву“ и могла да захтева „доминантно место у *commission riverain*“. Анексијом ове области Аустро-Угарска би такође постала сусед Бугар-

ске и стекла „нужну позицију за случај било каквог сукоба с Румунијом или Бугарском”, а добила би и област која је „богата рудама, наиме бакром”. На друго место Викенбург је ставио Мачву, коју је окарактерисао речима „изврсна земља”, али је предлагао да би је требало „колонизовати и тако је одвојити од Босне и Срема”. На трећем месту била је долина Мораве, уз исте напомене које су биле дате и за Мачву, а на четвртом приклучење Београда, што је објашњено најпре потребом доказивања престижа, а затим и чињеницом да је Београд „велики привредни град, што се код њега може прећи Сава, и што је велики железнички чвор”. Из текста се види да је гроф Фон Викенбург рачунао на анексију Поморавља заједно с Нишом, мада није изнео где би тачно лежала јужна граница. Уз ова територијална проширења, Монархија је требало да добије српску мрежу железница, која је „саобраћајно узето, моћно средство од најдалекосежнијег значаја”, што је претпостављало да је нужно обезбедити да делови те мреже на тлу Македоније дате Бугарској и Грчкој остану путем концесија у рукама мађарског капитала. Начин на који би приклучење било извршено Викенбург је овако сажео: „Непосредна власт мађарске државе; цивилна политика; колонизациона политика; преузимање војске; питања која треба још решити јесу српски државни дугови”. Железничка мрежа била би „додељена мађарској државној железници, што је природна последица географског положаја”. Био је то, дакле, ратни циљ који је предвиђао проширење мађарског дела Монархије анексијом Мачве, Београда, долине Мораве с Нишом и источне Србије, заједно с Мајданпеком и Бором, као и отварање послова мађарском капиталу путем експлоатације српских привредних добара (иако је

поменута само железничка мрежа, вероватно се мислило и на транспорт рудног богатства, посебно бакра, пловидбу Дунавом итд.). Такав ратни циљ се поклапао са идејама из 1907. и 1908, мада је тада Фон Ерентал спекулисао са стварањем претпоставки за тријалистичко решење, а генерал Конрад искључиво са јачањем Монархије; сада је Викенбург спекулисао са јачањем Мађарске. Такав ратни циљ се, међутим, значајно разликовао од ставова које је мађарска влада на челу с грофом Тисом заступала 1914, управо зато што се бојала да објективно настану претпоставке за тријалистичко преуређење хабзбуршке државе.

Овакав ратни циљ Маркус фон Викенбург је стављао у оквире империјалистичких планова и то, како би се Конрад изразио, империјалистичких планова „великог стила“. Наиме, преузимање српских железница требало је да омогући следеће: „1. овладавање двема главним саобраћајницама које воде за Цариград и Солун, чиме би источне железнице стекле већи значај; 2. непосредно приклучење на бугарску мрежу; 3. везу са Румунијом код Прахова; 4. саобраћајно-политичко овладавање босанским залеђем; 5. овладавање саобраћајем Дунав-Јадран преко Ниша [. . .]; 6. природни [тј. копнени] додир са Албанијом“. Све то, наглашавао је аутор ових планова, никако не сме да буде схваћено као да је реч о „простим апсолутним цифрама, о тржишту и његовом значају за индустрију, трговину и транспорт, о сировинама које се из ових области могу увести под повољним условима, о могућности да се роба продаје по већим ценама него што су цене у високоцивилизованим областима“; за њега је било много важније да је реч о „здравом империјалистичком потезу, успостављању доминације над привредно слабијим, о

будућности, о великим подухватима у удаљеним подручјима". Отуда је смисао остваривања наведеног ратног циља у томе што је „правац ове експанзије усмерен на Исток, а и зато што он лежи у близини наших позиција на Балкану које смо освојили и које намеравамо да освојимо, тј. правац је усмерен ка Малој Азији и Персији".¹⁴⁶

Овом гледишту је било приклучено и мишљење др Едмунда фон Хорвата, на које се Фон Викенбург на једном месту свога меморандума изричito позивао. Тада фон Хорват, иначе отац познатог писца Едена фон Хорвата, био је стручни извештач из иностранства мађарског Министарства трговине, боравио је неких пет-шест година у Београду (1902–1908) а 1914. службовао је у Минхену. Опет је била реч о једном веома опсежном меморандуму, у коме је излагање почињало са занимљивом тврђњом „да код нас уопште не постоји разлика у мишљењу да ли Србија, кад је победимо, сме поново да оживи у било којем облику независне суверене државе", а објашњење за ово је гласило: „Неки 'торзо' Србије био би још огорченији противник Монархије него што је то био српски 'Пијемонт'". По др Хорвату, у Монархији су постојала разна гледишта о томе „који део освојене Србије треба припојити Монархији"; једни су, наиме, за то да у обзир долазе „само приобални делови дуж Саве и Дунава, дакле, појас од босанске до румунске границе" с Београдом, а други да се „трајно узме неки већи део земље, с којим би Монархија у свој посед добила не само пут за Солун и Егејско море него би са овим анексијама и Босном и Херцеговином постала водећа сила Балкана". Тврдио је да је „дакако јасно да ми ни из политичких

---

¹⁴⁶ Исто.

ни из војних и привредних разлога никада више не смето да напустимо ниједну од ових обала", јер би Дунав морао да „стварно постане 'наша река"'; управо због сигурног поседовања приобалних подручја „потребно је обезбедити и одговарајуће залеђе", без кога би било немогуће одржати ову „важну област", па „ми треба да анектирамо сваки део Србије који можемо да узмемо без штете по наше интересе" и тако спречимо „претерано проширење других балканских држава". „Имајући пред очима ова начела", писао је Фон Хорват, „ја верујем да би идеалну границу чинио Ниш са пла-
нином Јастребац. Ниш би, као тврђава, трговачки центар и железничка раскрсница пруга за Софију, Цариград и Солун, постао јужна гранична станица Монархије. Нова територија Монархије имала би око 38–40.000 km² са преко 2 милиона становника".¹⁴⁷

Својим највећим делом Хорватов текст је представљао разраду онога што је Ви-
кенбург назвао „колонизацијом" и „цивилном политиком". У
њему се предлагало да „шест српских управних округа", по-
именично Мачва, Београд, Смедерево, Грађиште, Кладово и
Пожаревац, буду колонизационо подручје, док би окрузи Кра-
гујевац, Ваљево, Ужице и остали „могли бити препуштени
аутохтоном становништву". У „шест поменутих округа који
доминирају Савом и Дунавом", било би насељено мађарско
и немачко становништво и из основа измене етничке при-
лике. Користи од ове колонизације су овако побројане: 1) реч је о „скоро најплоднијим крајевима" Србије, на које „от-
пада око 60% целокупне српске производње" и који ће зато
„имати нарочиту привлачну снагу за најбољи елемент нашег

---

¹⁴⁷ Исто.

пољопривредног становништва"; ближе одређено, „Мачва је срећна житна и воћарска област, у којој се гаје многе врсте стоке, посебно свиње", „Београдски округ све до Аранђеловца има првокласно жито и много шљива", „Смедерево је међу најплоднијима", „Пожаревац, Грађиште и Кладово исто тако припадају житници Краљевине", а ту су, „поред дивних шума", богата рудна налазишта с „рудником Бор, који је један од најбогатијих рудника бакра у Европи"; 2) стратегијски узето, „довољно је указати да је често помињан појас Сава – Дунав с јаком тврђавом Београд од непроцењиве вредности с војне тачке гледишта"; 3) „велика политичка вредност колонизације шест поменутих српских округа је у томе што ће на тај начин бити пресечена непосредна веза између Срба у Краљевини [Србији] и мађарских Срба"; 4) „поседовање ових шест округа осигурува пловидбу Дунавом".

330

Управно и друштвено уређење анектираних области Србије требало би, по др Едмунду фон Хорвату, тако спровести да оне чине „неку врсту војне границе новога стила". Мађарски и немачки досељеници чинили би половину и „горњи слој" становништва, док би Срби могли да буду само пољопривредници. „И у случају да јужни окрузи остану насељени домаћим становништвом, ја смен да тврдим да ће српски сељачки елемент брзо доћи на становниште 'нек цар царује...' уколико се одстрани његова штетна интелигенција и уколико не буде имао непосредан додир са српским становништвом с ове стране Саве и Дунава". Да би настало добро расположење према Монархији, било је потребно да „српски сељак увиди да се његова привредна ситуација побољшала, да стекне уверење да је „управа према њему добра", али и да буде „политички дезинфикован".

Фон Викенбургово и Фон Хорватово гле-
диште чинили су делове једне исте
концепције, чија је суштина била у томе да од Србије буде
створена база за продирање према истоку. Оне идеје које је
Рихард фон Кралић током јесени изнео у јавност очигледно
нису биле без дубоких корена међу онима који су чинили део
структуре власти у Монархији. По тој концепцији требало је
анектирати што већи део Србије, анектирану област управ-
но организовати војнички, у њој спровести корените демо-
графске промене, тако да половина буде етнички немачка и
мађарска, а да Срби буду само нижи, и то искључиво сељач-
ки део становништва. Ове територије требало је, наравно,
привредно експлоатисати у сваком погледу, али је од њих
пре свега требало створити одскочну даску за далеки про-
дор, све до Персије.

Да није само један уски круг бирократа из
Министарства спољних послова кројио
планове о ширењу моћи Монархије све до Средњег истока,
него да је у питању била једна смерница спољне политike
која је имала широка упоришта, не показује само оно што
је Фон Кралић јавно исповедао него и садржај и начин из-
вештавања војног изасланника у Цариграду, који је од те сме-
рнице полазио као од претпоставке и кога је зато веома бри-
нуло то што је немачки Рајх настојао да под своју хегемонију
стави Турско царство. Овај аташе је, на пример, 4. фебруара
1915. у опширеном разматрању „о држанју Немаца у Турској
и њиховим будућим намерама“ опомињао свој Генералштаб:
„Ми морамо да схватимо да Немци целу Турску сматрају
искључивом облашћу своје експанзије и да ће покушати да
нашу конкуренцију елиминишу у највећој могућној мери. И
у Сирији немачки поступци јасно показују да наш савезник

жели да ову провинцију задржи само за себе.¹⁴⁸ Он је и 10. јуна поново опширно извештавао о „немачко-аустроугарским односима на Истоку“ и подвлачио да Рајх тежи да „у Персији изгради своју сопствену колонијалну област“, да се „држи крајње егоистичног гледишта да су Турска, Персија и уопште цео Близки исток искључиво немачки домен“, да зато Монархију „држи мање за савезника а више за ривале“, „да нема никакве сумње да интереси наше Монархије нису у складу са интересима Немачке“ и да је неопходно да се с Рајхом „хитно, правовремено и отворено расправе и сређе питања наших обостраних интереса на Оријенту путем постизања договора који обавезују“. ¹⁴⁹

Они који су били меродавни за доношење одлука, без обзира на то шта су лично желели, нису могли онакве планове какве су заступали Фон Викенбург и Фон Хорват претворити у ратне циљеве, бар не при таквом војном учинку Монархије какав је био постигнут у првих пола године светског рата. Ти челни људи знали су, и о томе су морали водити рачуна, колико препрека стоји на путу остваривања најдалекосежнијих циљева и какве опасности на њему прете Монархији, па су спољнополитичке програме морали и надаље да прилагођавају, вольно или невољно, стварним могућностима своје државе и унутрашњим и спољним околностима. Висока бирократија, која је политички била веома утицајна а истовремено се налазила на положајима који је нису чинили непосредно одговорном, износила је најдалекосежније планове и на тај начин иза кулиса вршила притисак на људе у чијој су надлежности биле коначне одлуке.

¹⁴⁸ KA-Wien, Conrad, Bd. 7.

¹⁴⁹ Исто.

Те надлежне притискала је тешка стварност. Ионако слаба, Монархија је сада, у искушењима великог рата, привредно грцала под теретом војних напора, на фронтовима је трпела поразе и борила се с великим спољним политичким претњама. Крајем децембра 1914. италијанске трупе извршиле су десант на албанско копно и окупирале луку Валону, док је римска дипломатија и даље тражила Трентино, почињала да говори о „исправкама границе“ на Сочи и помињала Трст као италијански град. Румунија је, опет, све више показивала да се неће задовољити неком врстом аутономије Ердеља, него да ће, уз Буковину, тражити и делове ердељске територије. С немачке стране су појачано инсистирали да се изиђе у сусрет захтевима и Италије и Румуније. Суочен с таквим и толиким проблемима, гроф Леополд Берхтолд се у првој половини јануара почeo колебати и показао се склон да покуша да се нагоди са Италијом уступањем Трентина. Међутим, у вођству Монархије у том тренутку су многи били још увек против таквог решења, међу њима и сам цар Фрања Јосиф I, који се није могао лако помирити са уступањем једне крунске аустријске земље, и гроф Тиса, који се бојао преседана после кога би уследило и уступање Румунији територија мађарског дела Монархије. То је значило да гроф Берхтолд више није могао да остане на положају министра спољних послова.¹⁵⁰

Од 13. јануара 1915. министар спољних послова Монархије био је барон Иштван Буријан, дотада мађарски министар при царском и краљевском двору. Барон Буријан сматран је за Тисиног човека и

---

¹⁵⁰ Hantsch, стр. 709–730.

Тисиног пријатеља. Тисин је пријатељ вероватно био, али је његово држање, у целини узето, показивало да он није чврсто стајао на становиштима мађарске владе, а посебно не када је у питању била Србија. Иако до тада некако у сенци, он је ипак стално био присутан у одлучивању о питањима везаним за Србију, и то на страни оних који су се залагали за агресивну политику. На пример, одмах после атентата у Сарајеву, док је Тиса био за умереност, мађарски министар на двору је одлучно заговарао рат. Има доста података који говоре да је баш он наговорио мађарског председника да промени свој став.¹⁵¹ Целокупно његово држање пред рат, при избијању рата и током рата, показује да је он, у ствари, био близак оној линији коју су заступали Мађари у централним установама, на пример Форгач и Фон Викенбург.

Постављање једног Мађара за министра спољних послова није значило, како су то неки у Бечу тих дана били склони да схвате, да је он дошао ради лакшег спровођења уступања Трентина Италији, да би потом на овај положај поново дошао један Аустријанац само да би се лакше спровело уступање територија мађарског дела Монархије Румунији.¹⁵² Рачуница је била другачија: Мађар је требало да брани територије под аустријском влашћу од Италије да се не би направио преседан који би за собом повукао давање територија под мађарском влашћу Румунији. Међутим, тешкоће су бивале све веће и Монархија није могла дugo да остане непопустљива. Нови човек на челу аустроугарске дипломатије био је изложен чак и већим притисцима него његов претходник. С немачке стране све

¹⁵¹ На то упућује цело Буријаново држање 1914. године.

¹⁵² Redlich, 2, стр. 8–9.

учесталије је саветовано задовољавање Италије и Румуније. Канцелар Фон Бетман-Холвег је 8. фебруара овако аргументовао те савете: „Наша спремност да чак и у случају светског рата подржавамо аустроугарско наступање према Србији доказује да смо ми спремни да нашу савезничку обавезу испунимо до крајњих могућних граница [. .]. Ми не можемо да чинимо више но што већ чинимо, али не можемо ни да допустимо да отворених очију идемо у катастрофу.“¹⁵³ По канцелару, сада је био ред на Аустро-Угарску да покаже да је верна савезничким односима до краја могућих граница. Истога дана је и генерал Фон Фалкенхајн писао генералу Конраду: „Италијанско и румунско питање морају бити решени потпуно у нашем смислу до отприлике средине фебруара [. .]. Уколико Италија, а посебно Румунија, постану наши непријатељи, сасвим ће нестати сигурни изгледи да победоносно окончамо рат. Последице пораза су јасне: како Немачка тако и Подунавска монархија биће сломљене као велике силе, па ће панславизам, и то у савезу са италијанским и румунским иредентизмом, потпуно разорити Монархију. Да би се такво зло избегло, ниједна жртва није велика.“¹⁵⁴ У Бечу су ипак одолевали још неколико недеља.

Италија је питање компензација од почетка повезивала с будућношћу Србије, док је Аустро-Угарска све до првих месеци 1915. настојала да спроведе свој програм јачања на Балканском полуострву зависно од околности, или слабљењем или уништењем Србије, али да при томе ништа од своје територије не препусти Италији.

¹⁵³ AA-Bonn, Oxford, 91, Deutschland 128, Nr. 1 geheim, Bd. 41, канцелар амбасадору у Бечу.

¹⁵⁴ KA-Wien, Conrad, Bd. 7.

Међутим, тешкоће у које је Монархија све више западала због одуживања рата учиниле су да италијански захтеви постану све већи терет за аустроугарски спољнополитички положај. Када је крајем зиме 1915. дошло до снажне руске офанзиве на Карпатима, а држање Италије постало такво да се с извесношћу могло рачунати да ће се она убрзо претворити у ратног непријатеља, у Бечу су коначно одлучили да уступцима покушају да спасу оно што се још могло спасти. На тај начин је дотадашњи разлог за покретање питања о компензацијама (Србија) могао бити замењен објектом компензације (Трентино). Тако се и догодило.

Под председништвом самога цара Фрање Јосифа I одржана је у Бечу 8. марта 1915. нова седница Заједничког министарског савета. Тада је одлучено да се Италији уступи Трентино, уз услов да Монархија добије „слободне руке на Балкану“, односно одређеније, како је то гроф Тиса током тада вођене расправе рекао, „задрже слободне руке у Србији и Црној Гори“, или како је то, закључујући већање, рекао барон Буријан, да Италија „већ сада буде спремна да своје такозване виталне интересе у Србији замени за Трентино“.¹⁵⁵ То је значило да Аустро-Угарска уступањем својих области жели од Италије да купи право да о будућности Србије одлучује онако како сама буде желела и могла. Ова идеја није била нова. Још негде почетком нове године, док је на положају министра био гроф Берхтолд, гроф Александар фон Хојос је заступао мишљење да се са Италијом треба нагодити управо тако што би јој био уступљен Трентино, чиме би се стекла могућност да „географску кар-

¹⁵⁵ *Protokolle*, стр. 215–232.

ту Србије изменимо у нашем смислу".¹⁵⁶ Барон Буријан и гроф Тиса саставали су се 3. марта, дакле пред мартовску седницу Заједничког министарског савета, и договорили да се са Италијом треба споразумети на основи уступања „Трентина, а зауврат добити одрешене руке на Балкану”, с тим да се Италији обећају неке даљње компензације уколико би Монархија на Балкану анектирала један и по или два пута већи број становништва него што живи на уступљеном делу Трентина.¹⁵⁷

Израз „имати одрешене руке“ првенствено је значио да се желело приграбити право да се узме онолико колико то буде могуће у датом часу, мада су и даље на снази биле одлуке од 17. јула 1914. Има знакова да је барон Буријан под изговором „стратегијских граничних измена“ настојао да остави отворена врата и за анексију неких области које министри нису помињали на седницама у јулу 1914. Тако је Буријан, сазнавши да су Немци спремни да Бугарима обећају и велике делове српских територија од пре балканских ратова, амбасадору принцу Хoenлоје наложио да саопшти надлежним у Берлину да Монархија „у погледу ових старих српских територија, које Бугарској не припадају ни историјски ни етнички, има одређене резерве, што се у првом реду односи на округ Неготин“, и да је, даље, управо „судбина“ овог округа „од одлучујуће важности“ за „вitalне интересе Аустро-Угарске монархије, што се јасно показало управо током овог рата“. ¹⁵⁸ Дакле, Беч је резервирао за себе Неготинску крајину, што је било потпуно у скла-

¹⁵⁶ Hantsch, стр. 705–706.

¹⁵⁷ Tisza, *Briefe*, стр. 170–171.

¹⁵⁸ HHStA-Wien, PA I, K. 513, 13. априла 1915.

ду са ставовима из неких меморандума које су саставили високи аустроугарски чиновници. У ствари, није се одустајало од обрачуна са Србијом и, с тим у вези, од стицања могућности за веће анексије.

На седници Заједничког министарског савета од 3. фебруара 1915. гроф Тиса је у једном тренутку рекао да је дошло време „за припремање офанзиве против Србије”¹⁵⁹, а крајем марта је барон Буријан почeo да убеђујe генерала Конрада да је потребно размишљати о неком новом упаду војске у Србију. По Буријановом допису Конраду од 28. марта, на источном боишту је тада дошло до равнотеже снага и Централне силе не могу више рачунати да могу на тој страни да одлуче рат; међутим, оне такође не морају више ни да стрепе да би им Руси могли задати неки тежи ударац. То пружа могућност, писао је министар, да се размотри није ли сада потребно „према Русији држати се потпуно дефанзивно, а свим расположивим снагама поново предузети офанзиву против Србије”. Буријан је овако доказивао потребу новог напада: „потпуно мировање наших офанзива на југоисточном ратишту силе Антанте користе код Бугарске да би у своје сврхе утицале на њено расположење”, што им је „у одређеном степену и пошло за руком”; „само новом акцијом против Србије могла би се створити могућност, до сада узалудно тражена, да се Турска снабде муницијом”; „успешна акција у Србији би повратно повољно деловала на држање Румуније”. Стога је нови напад на Србију проценјен „као пожељан са свих тачки гледишта, а под одређеним условима и нужан с поли-

---

¹⁵⁹ *Protokolle*, стр. 200–201.

тичке тачке гледишта".¹⁶⁰ У допису од 1. априла министар је генералу објашњавао изузетан значај снабдевања Турске, као и то „да ми не можемо Бугарску покренути на неку акцију, уколико сами не предузмемо акцију против Србије“.¹⁶¹ У оба дописа је стајало да све много зависи од опредељења Италије, али је у другом било речено да би, ако се постигне споразум с Италијом, онда требало поновити напад на српском фронту и то у прво време само сопственим снагама. У допису од 1. априла била су дата додатна објашњења за исто гледиште.¹⁶²

Изгледа доиста чудно да је министар спољних послова овога морао да убеђује иначе од 1907. до почетка јула 1914. толико ратоборног шефа Генералштаба. Али прилике су се у међувремену битно измењиле, а с њима унеколико и Конрад. Он је раније, и то не узимајући озбиљније у обзир опште околности, стално тражио рат са Србијом али ипак само до тренутка док се вођство није одлучило за рат почетком јула 1914. Одмах после тога он је изненада почeo да узима у обзир и деловање околности. Тако је, вративши се са одлучујуће седнице Заједничког министарског савета од 7. јула 1914, рекао шефу Оперативног одељења Генералштаба: „Ми нисмо дорасли некој непријатељској комбинацији коју би чиниле Русија, Румунија, Србија и Црна Гора. Волео бих да се варам, али је тако.“¹⁶³ Током јесени, после низа пораза аустроугарске војске, а посебно после Колубаре, генерал Конрад је у више мања био

¹⁶⁰ HHStA-Wien, PA I, K. 499.

¹⁶¹ Исто.

¹⁶² Исто.

¹⁶³ Conrad, 4, стр. 56.

поколебан. Тако је 18. децембра 1914. изнео да треба склопити сепаратни мир с Русијом на основу *status quo-a*¹⁶⁴, а 26. децембра, пред грофом Чернином, изјавио: „Уколико одржимо наш *status quo* и не платимо ратну одштету, онда треба да будемо задовољни.“¹⁶⁵ Током пролећа 1915. овај генерал спадао је међу најпесимистичније људе аустроугарског војства.

Kада су 20. фебруара 1915. у аустроугарску Врховну команду дошли немачки канцелар Фон Бетман-Холвег и начелник Генералштаба Фон Фалкенхајн да би лично покушали да убеде барона Буријана и генерала Конрада у потребу давања територијалних уступака, аустроугарски начелник Генералштаба је, према записнику с тог састанка, у једном тренутку, у вези са захтевом Италије да јој се дају надокнаде чак и у случају ако не буде обновљена аустроугарска офанзива у Србији, изишао с оваквом идејом: „Ми бисмо могли ствар са Србијом окончati тако што више не бисмо били према њој агресивни. Ми имамо на располагању једно драстично средство, тј. да се споразумемо са Србијом. У том случају би Италија остала без добитака било где.“¹⁶⁶ У записнику нема података да се Конрад на ову идеју враћао, а нико од саговорника није разговор о томе прихватио. По немачкој белешци, о овој размени мишљења такође само стоји да је „генерал Конрад приметио да постоје још две могућности, или да се не обнови напад на Србију или да се с њом споразуме.“¹⁶⁷ Извори су шкрти, али је у сваком

¹⁶⁴ Исто, 5, стр. 811.

¹⁶⁵ Исто, стр. 911.

¹⁶⁶ KA-Wien, Conrad, Bd. 7, стр. 10 записника.

¹⁶⁷ AA-Bonn, Oxford, 91, Deutschland 128, Nr. 1 geheim, Bd. 43.

случају јасно да је начелник Генералштаба био уверен да ситуација налаже да се и о поменутој могућности размишља. Треба запазити да је за њега „споразум“ био „драстично средство“.

Налоге из децембра 1914. о концентрацији трупа ради напада у правцу долине Мораве генерал Конрад није извршио због тога што је у немачком Генералштабу сазнао да Немци не могу у њему да учествују, пошто за ту сврху немају довољно трупа на располагању. Крајем марта 1915. био је он у погледу нове офанзиве у Србији другог гледишта него министри на челу са бароном Буријаном. У допису министру спољних послова од 29. марта начелник Генералштаба је услове за акцију против Србије видео у следећем: прво, да одмах отпочну преговори с Бугарском ради закључења „обавезујуће војне акционе конвенције“; друго, да „Бугарска одмах изврши мобилизацију и да главне снаге своје војске групише за офанзиву у правцу Ниша“; треће, да тек истовремено кад и бугарски напад отпочне аустроугарска акција; четврто, да „за ову офанзиву своје снаге ангажује и Немачка, с тим да те снаге не одвоји од трупа које су сада ангажоване против Русије“. Он је сматрао да и Турска мора да има своју улогу „покривајући леђа Бугарској против Румуније“ и да стави отприлике два корпуса на располагање за операције у Србији.¹⁶⁸ Одговарајући Буријану, Конрад је у допису од 30. марта оспорио тачност гледишта да је на руском фронту могуће спровести „чисту дефанзиву дуж једне дуге утврђене линије поседнуте слабим снагама“ и упозорио да „не треба ни мислити на то да се аустроугарске снаге које су сада ангажоване на руском фронту

---

¹⁶⁸ HHStA-Wien, PA I, K. 499.

ставе на располагање за офанзиву против Србије". „Само заједно с Бугарском и појачани с четири свеже немачке дивизије које ни у ком случају не смеју бити узете од оних које су ангажоване против Русије, чини се могућном нека офанзива против Србије [. .]. Уз то би морало бити осигурано и садејство Турске“, понављао је он своје сагледавање услова за овај напад.¹⁶⁹ И у допису од 2. априла под бројем „Оп. Нр. 8656“ он је само допунио оваква становишта.¹⁷⁰

Нема сумње да је у питању било схватање које је полазило од нужде наметнуте приликама на фронту, а не убеђење да је потребно некако се измирити са Србијом. Генерал Конрад је Буријану 30. марта писао да „нема никакве сумње да би успешна офанзива против Србије имала суштински значај“¹⁷¹, а 2. априла – да и њему „лежи на срцу жеља да Србија буде бачена на тле“.¹⁷² Он, истину, никада није одрицао потребу напада, само је од Буријана тражио да оствари неке војно-политичке претпоставке, па је уз поменуте услове тражио још и уговор с Италијом који би Аустро-Угарску ослободио страха да буде нападнута и с те стране.¹⁷³ Како је тада било немогуће постићи све то, јасно је да је Конрад месецима морао мислити на сепаратни мир, пре свега на сепаратни мир с Русијом који би обухватио и Србију. Како је тачно замишљао тај пожељни сепаратни мир, показао је 2. априла. Пошто је тога дана написао поменути допис министру спољних послова под бројем „Оп. Нр. 8656“, начелнику Генералштаба је стигла вест о претећим

¹⁶⁹ Исто.

¹⁷⁰ Исто.

¹⁷¹ Исто.

¹⁷² Исто.

¹⁷³ Исто.

кретњама италијанских снага у областима уз границу према Аустро-Угарској и он је, очигледно крајње узнемирен, спремио за министра спољних послова нови допис и, под истим датумом али под бројем „Оп. Нр. 8657“, одмах га 2. априла 1915. преко свог ађутанта упутио у Беч. У њему је стајало: „Улазак Италије у рат на страни Антанте чини, као што ја стално наглашавам откако је почeo рат, потпуно неодрживом и нашу и немачку војну ситуацију. Ово би, несумњиво, и у политичком смислу донело распад Монархије. Пошто је потпуно искључено да истовремено водимо рат против Русије и против Италије, за нас је једина могућност да се правовремено мирно споразумемо с једном од двеју сила, или с Русијом или с Италијом.“ Поставивши ову алтернативу, начелник се одмах одлучно определио да је повољнији мир могуће постићи с Русијом. Писао је: „После зрelog испитивања [. . .], верујем, колико могу да сагледам политичку ситуацију [. . .], да ми – уз истовремено настављање преговора са Италијом – треба да покушамо да се споразумемо с Русијом.“¹⁷⁴

Затим је изложио основе мировног плана, чије су претпоставке биле, прво, признањање права Русији да овлада мореузима Босфор и Дарданели и, друго, обавештавање Рајха о тражењу начина за закључење мира с Русијом. Сам план је био овакав: сепаратним миром са Централним силама Русија би добила могућност да одвоји „довољан број најбољих трупа“ за освајање мореуза акцијом која би ишла „делимично Црним морем, а делимично путем продора кроз Румунију и Бугарску до Босфора и Цариграда“. Ово је подразумевало овакву поделу територија: Аустро-Угарска би Русији уступила источну Галицију до

---

¹⁷⁴ Исто.

Сане и Дњестра, а њој би Русија заузврат „оставила одрешене руке према Србији и Црној Гори“. Генерал Конрад се изјаснио на следећи начин: „Под условом да Русија закључи дефанзивни, односно офанзивни савез с Аустро-Угарском и Немачком, њој би с наше и немачке стране било признато искључиво право на поседовање Дарданела и Цариграда. У вези с тим било би утврђено да руска интересна сфера обухвата Румунију и Бугарску, а интересна сфера Аустро-Угарске Србију, Црну Гору и Албанију (уз задовољење неких интереса Грчке на албанске територије). Источне области немачког Рајха остале би недирнуте [. .]. Уступање источне Галиције Русији представљало би далеко мању жртву него уступање делова територија на југозападу Италији, које за Монархију имају животну важност (на пример, обала).“ Жртвовање савезничке Турске интересима Монархије Конрада је занимало само утолико што је сматрао да ће то проузроковати тешкоће с Немачком, која неће хтети да жртвује Турску.¹⁷⁵

Oву концепцију генерал Конрад очевидно није могао да створи између два наведена дописа, па ни у краћем року: између доласка вести о покретима с оне стране италијанске границе и дописа „Оп. Нр. 8657“, дакле само у току неколико сати. Постоје, такође, и непосредни докази да се Конрад таквим идејама носио и много раније. Тако је још 12. децембра 1913. говорио: „Уосталом [. .], може бити да Русији није пријатно да гледа како настаје нека велика Румунија. Зато би, дакако, најбоље било уколико бисмо се ми споразумели с Русијом и између нас

---

¹⁷⁵ Исто.

поделили мале балканске државе Бугарску, Србију и Румунију. Немачка свакако није за то, али она би могла бити задовољена тиме што би привукла Русију на страну Тројног савеза.¹⁷⁶ Почетком априла иста ова идеја била је само записана као целовит план.

Aустроугарски начелник Генералштаба је 4. априла био у Берлину да би с немачким колегом размотрio ситуацију, усагласио погледе и договорио се о предстојећим потезима. Том приликом генерал Конрад је изнео своје идеје о миру с Русијом, па пошто је, с тим у вези, његов саговорник поменуо Србију као проблемску тачку, додатно је објаснио: „Србија је прилично уморна, сломљена и вероватно би закључила мир ако би јој се гарантовала досадашњи обим територија и евентуалан излаз на Јадран, отприлике преко Драча.“¹⁷⁷ Канцелар Раха је истог дана забележио да га је Фон Фалкенхајн обавестио да је Конрад рекао да је Србија „због вишегодишњег рата крајње иссрпена“ и „да ће бити задовољна ако јој се обећа *status quo ante*“, а такође да би Србији „Аустро-Угарска одмах гарантовала одрешене руке у Албанији“.¹⁷⁸ Међутим, два војна шефа су истовремено узели у обзир и напад на Србију, при чему су, највероватније по Конрадовим предлозима, направили скицу почетка напада из кога произлази да би немачке трупе оперисале преко Дунава код Оршаве, а аустроугарске источније од Београда и такође преко Дрине, слабије бугарске трупе у правцу Зајечара, а главнина бугарских снага,

---

¹⁷⁶ Conrad, 3, стр. 495.

¹⁷⁷ KA-Wien, Conrad, Bd. 7, Конрадова белешка од 4. априла 1915.

¹⁷⁸ AA-Bonn, Oxford, 1038, Weltkrieg 1914 geheim, Bd. 12.

појачана турским јединицама, у правцу Ниша.¹⁷⁹ О сепаратном миру нису се ништа договорили. Генерал Фон Фалкенхајн је у овом разматрању ситуације и тражењу будућих путева остајао при мишљењу да „сада нема изгледа да се Русија одвоји од својих савезника“¹⁸⁰, али биће да ни Конрад није сувише упорно бранио сепаратни мир када је закључак био да се у погодно време иде у напад; наиме: „Напад на Србију треба предузети чим то дозволи висина воде на Дунаву и буде сломљена велика руска офанзива на Карпатима [. .]. Као време за напад у обзир долази друга половина маја. Предвиђено је да се за то употреби око 100.000 немачких војника, а Аустрија би сигурно употребила два пута више“; у акцији би учествовала Бугарска, а „најмање два добра турска корпуса би стајала на располагању; било да би садејствовали у нападу на Србију, било да би осигуравали Бугарску према Румунији и Грчкој“¹⁸¹.

Средином маја, аустроугарски Генералштаб узео је у обзир две могућности: да Италија не уђе у рат, при чему би требало, прво, заједно с Немцима „енергично наставити рат с Русијом“; друго, повести рат „против Србије и Црне Горе заједно с немачким снагама и Бугарском“, при чему би, уколико се приклучи и Турска, турске снаге биле употребљене као претња према Румунији и можда Грчкој и, треће, деловати на Румунију обећањима да ће добити Бесарабију ако уђе у рат на страни Централних сила, односно уколико бар остане неутрална; у

¹⁷⁹ KA-Wien, Conrad, Bd. 7, Конрадова белешка од 4. априла 1915.

¹⁸⁰ Исто.

¹⁸¹ AA-Bonn, Oxford, 96, Deutschland 128, Nr. 8 geheim, Bd. 7, канцелар Министарству спољних послова 19. априла 1915.

случају да Италија уђе у рат на страни противника, требало је прећи у дефанзиву на руском фронту, а такође би „значајне снаге морале остати спремне према Србији и стајати на располагању за офанзиву против Србије, под условом да узму учешће довољне немачке и бугарске снаге“. ¹⁸² Сутрадан је начелник Генералштаба обавестио министра спољних послова да се остаје при одлуци о новом нападу на Србију, без обзира на то шта чинила Италија, али под условом да Немачка одвоји довољно трупа за ту сврху и да буде обезбеђено учешће Бугарске.¹⁸³

Дакле, предлог о сепаратном миру Централних сила с Рујијом, који је обухватио и Србију, није представљао ништа друго до врхунац личне психолошке кризе која је обузела генерала Конрада од јесени 1914. Та Конрадова криза нагло се пробудила после децембарског слома у Србији, а највишу тачку је досегла када је увидео да постоје изгледи да Италија ускоро створи нов непријатељски фронт против Монархије. Тада план са сепаратним миром није у вези са Србијом показивао да се Конрад одрекао својих старих убеђења да Србија мора бити уклоњена као сметња за Аустро-Угарску. Он је, наиме, био спреман да се Србији гарантује *status quo ante bellum* у погледу територија, штавише да јој се дозволи излаз на Јадран преко северне Албаније, због чега је, иначе, крајем 1912. и током 1913, тражио рат по сваку цену, али је у суштини тежио да Русија цео западни део Балканског полуострва, са Србијом, Црном Гором и Албанијом, призна као аустроугарску интересну сферу. Другачије речено, ово је значило да је Монар-

¹⁸² HHStA, PA I, K. 499, 14. маја 1915.

¹⁸³ Исто, 15. маја 1915.

хији требало ради постизања мира да призна целокупност територија Србије по Букурешком миру и, можда, чак повећање Србије припајањем територије у северној Албанији, али уз услов да Србију стави под своју хегемонију.¹⁸⁴

Пораз на Колубари схватили су у немачком Рајху првенствено као слом нада да ће ускоро моћи успоставити сигурну сувоземну везу с Турским царством. Већ од позне јесени 1914. брига за Турску била је појачана отежаним могућностима да јој се редовно дотура ратни материјал, да она већ због несташице муниције може бити принуђена да склопи сепаратни мир. Зато није било мало оних који су на вести с Колубаре одмах почели размишљати, говорити и захтевати да немачке трупе узму учешће у будућем, и то скром, нападу на Србију. Међу онима који су се први огласили били су амбасадор барон Ханс фон Вангенхајм и генерал-фелдмаршал Колмар фон дер Голц, водећи представници немачке колоније у Цариграду. Њих двојица, „снажно импресионирани вестима из Србије“, како је јављао аустроугарски амбасадор у Турској, углас су говорили да је „нужно, и то по сваку цену, нешто предузети да би се што пре отклониле последице недавних догађаја“

¹⁸⁴ Конрад је имао и сасвим приватне разлоге за унутрашње кризе. У јесен 1914. један син му је погину на руском фронту. Такође, његова већ дугогодишња љубав према Ђини Рајнингхаус, жени једног бечког индустријалца, долазила је до прекретне тачке: Ђина Рајнингхаус је најпре боравила у Вржовној команди да би утешила Конрада због губитка сина (по бечким причама то је учинила по савету Вилхелма II), а потом је њен супруг затражио развод, до кога је и дошло. У прољеће 1915. Конрад се у својој 63. години коначно по други пут оженио са 27 година млађом Ђином. Остаје да се психолошком анализом утврди да ли је и колико је све ово могло утицати на Конрада као војсковођу.

у Србији, тј. да се „преко Србије у кратком року успостави веза“ између Турске и Централних сила. Аустроугарски амбасадор јављао је већ 15. децембра да су „барон Вангенхајм и маршал Фон дер Голц писали у Берлин и заложили се да Немачка нама на располагање стави један армијски корпус за акцију у Србији“. ¹⁸⁵ Фон дер Голц је аустроугарском амбасадору дошао 19. децембра и рекао му да је „убеђен да првенствено треба настојати на томе да Србија буде бачена на тле“, јер „коначан резултат целог рата зависи од тога да ли ће се ово убрзо дододити“, а да се он код надлежних у Рајху већ заложио да нађу „за ову сврху неколико корпуса“.¹⁸⁶

Инемачки морнарички аташе у Бечу зала-
гао се за коначно оружану интервенцију,
јер, по њему, „не преостаје ништа друго него да ствар сами
узмемо у руке, уколико не желимо да допустимо да Турска
пропадне“ и тиме „доживимо најгоре последице“. Он је 8.
јануара писао: „Освојити прелаз [преко Дунава] у северои-
сточној Србији, тј. округ Неготин. Тиме ће постати слобод-
на пловидба Дунавом почев од Оршаве. Овим би, такође,
и Србија била одсечена од Русије и вероватно препуштена
лаганом умирању. Није моје да објашњавам какав би утицај
имао овакав поступак на држање Бугарске и Румуније, али
то је и онако сасвим јасно.“¹⁸⁷ У раније изнесеном мишљењу,
о коме је већ било речи, подсекретар Цимерман се из нај-
далекосежнијих политичких разлога заложио за наношење
коначног ударца Србији уз суделовање немачких снага. Ова
залагања за поход против Србије често су у виду имала међу-

¹⁸⁵ Исто, К. 500.

¹⁸⁶ Исто.

¹⁸⁷ BA-MA, Freiburg, RM 3.

собно сасвим различите сврхе, од уских до општих, али је ипак дуго преовлађивало мишљење да је доволно „одсећи“ само „североисточни део Србије“ и на тај начин успоставити копнени коридор између Аустро-Угарске и Бугарске, а тиме обезбедити и саобраћај с Турском.¹⁸⁸

Немачко политичко војство, пре свих сам канцелар и прве личности Министарства спољних послова, залагало се за ову акцију, било са циљем да се помогне Турској, било да се, као Цимерман, одлука целог рата потражи у Србији.¹⁸⁹ Генералштаб, опет, дуго није могао да се одлучи за овај корак. У њему су, истина, ценили да би нека таква акција била веома корисна, али да није и остварљива с обзиром „на снаге с којима се сада располаже“.¹⁹⁰ Ове разлике између политичара и војника доводиле су до збрке, па се могло догодити и то да је у децембру 1914. амбасадор Фон Чиршки грофу Берхтолду чак пренео поруку да је „генерал фон Фелкенхајн изјавио да ће дати трупе за освајање североисточног угла Србије“¹⁹¹, а да се генерал Конрад 2. јануара 1915. из посете немачкој Врховној команди ишак вратио с вешћу да му је Фон Фалкенхајн рекао „да је искључено да немачке трупе буду ангажоване за акцију у Србији“.¹⁹²

Y последњим недељама зиме питање пута до Турске се крајње драматизовало, јер

¹⁸⁸ Janssen, K. H., *н. д.*, стр. 49–133, документа у прилогу од стр. 265–275.

¹⁸⁹ Исто.

¹⁹⁰ HHStA-Wien, PA I, K. 500, амбасада у Берлину Министарству спољних послова 31. децембра 1914.

¹⁹¹ HHStA-Wien, PA I, K. 500, Берхтолд Конраду 19. децембра 1914.

¹⁹² Исто, барон Гизл Министарству спољних послова 2. јануара 1915.

су 19. фебруара снажне француске и британске снаге почеле напад на Дарданеле. Турска одбрана се показала веома живљава, и управо је то учинило изузетно важним да се Турској што је могућно брже допрема ратни материјал из немачких фабрика. То је и одлучујуће деловало да Генералштаб Рајха средином марта коначно прихвати да одвоји део снага за напад на Србију, али уз услов да у операцијама, поред немачких и аустроугарских, учествују и бугарске трупе. Од почетка априла тражене су могућности и погодан тренутак за извођење ове офанзиве. Политички фактори хтели су Бугарску придобити за савезника не само због војног садејства против Србије него и да би ојачали савез, политички и привредно проширили његову територију, постигли морални успех придобијањем једне нове државе (пошто су два савезника, Италију и Румунију, очевидно губили) и осигурали се од случаја да Бугарска буде привучена на страну Антанте, али су у то време средство за постизање овог циља искључиво видели у давању територија српске државе Бугарима. Придобијање Бугарске обећањима територијалних проширења на рачун Србије чинило је сталну саставницу ратног програма Рајха према Србији. Тако су већ почетком јула 1914. у Берлину прихватили да Бугарима дају велике делове оних територија које је Србија освојила 1912. и 1913, али је убрзо постало очигледно да су били спремни да дају и много више. Када је потом војни изасланик у Софији 26. марта 1915. јавио да сматра да би сарадња са Бугарском сигурно била успостављена уколико би јој биле понуђене „поред Македоније још и старе српске земље отприлике до Мораве“¹⁹³, државни секретар

¹⁹³ AA-Bonn, Oxford, 96, Deutschland 128, Nr. 8 geheim, Bd. 6, 26. марта 1915.

Фон Јагов одговорио је већ 28. марта да „с наше стране нема примедби да Морава буде граница”.¹⁹⁴

Иако је Рајх стално сматрао да је Србија важан фактор за испуњење неких тактичких циљева рата, њена улога постала је, у ствари, све важнија због ширих разлога, тј. због укључења у стратегију немачког продора на Блиски исток. Од почетка маја све је више било знакова да ће Италија ући у рат на страни Антанте, која јој је нудила више територија него Централне силе; средином маја постало је скоро сасвим извесно да ће се питање Италије управо тако и окончati. Због оваквог развоја ситуације, канцелар Рајха је сматрао да је оружана акција против Србије неопходна и зато је засилао Генералштаб захтевима да се коначно отпочне с потребним војним припремама. Тако је 17. маја писао генералу Фон Фалкенхајну: „У случају италијанског напада наравно да ћемо донети потребне одлуке према војним могућностима и сврсисходности. Ипак ја не бих желео да пропустим да саопштим Вашој Екселенцији како ја видим ситуацију с политичке тачке гледишта. Акција против Србије, која би била изведена брзо и енергично [. .], учврстила би нашу позицију на Балкану, задржала би Румунију од мешања и учинила би да ми за себе придобијемо Бугарску. Тиме би била успостављена и веза с Турском и овој држави бисмо омогућили да истраје у рату на нашој страни.“ Истовремено је опрезно наговештавао да би офанзиву на српском фронту препоставио офанзиви на италијанском фронту, без обзира на то што није, како је писао, губио извида користи од неког успеха против Ита-

¹⁹⁴ Исто.

лије.¹⁹⁵ Војно вођство је делило уверење да је таква акција веома потребна, али је сада налазило да се најпре морају низом тактичких успеха ослабити руске снаге на источном фронту, тако да оне ништа озбиљније не би могле предузети у тренутку када на југоистоку отпочне офанзива. Тако је остало и када је Италија објавила рат Аустро-Угарској 23. маја 1915.

Ипак је немачка политика, не прекидајући с радом усмереним на војно сламање и комадање Србије, испитивала упоредо још једно средство за повољно решење ситуације у корист Централних сила – наиме, закључење сепаратног мира са Србијом путем неке нагодбе. Покушаји из позне јесени 1914. да се закључи мир с Русијом, који су се одужили све до лета 1915, већ су наговештавали могућност прекидања рата и са Србијом, па је канцелар Фон Бетман-Холвег у новембру 1914. сматрао да аустроугарски планови са анексијама извесних српских територија могу представљати једну од препрека за постизање сепаратног мира. И у немачкој јавности је још почетком 1915. било знакова који су указивали да Рајх не занемарује политичку вредност такве могућности, помоћу које би део проблема у рату, који је прешао у позициони, био решен управо нагодбом са Србијом. Тако је часопис *Zukunft*, који је издавао и уређивао познати публициста Максимилијан Харден, већ у броју од 2. јануара 1915. у чланку *На Колубари* писао веома повољно о Србији и износио да Аустро-Угарска коначно треба да остави ову суседну земљу да се на миру развија. „И ојачалој Аустрији морало би се препоручити државничко знање да са

---

¹⁹⁵ Исто, Bd. 8.

Србијом постигне частан и јасан споразум", писало је у чланку. „Србија је још једном ваксала из гроба Косова поља. И стално налази супарнике на северу и западу. А прилиће током читавог једног века из колубарског извора горду храброст за најтежу битку.“¹⁹⁶ Управо овај текст су неки у Бечу разумели као знак „јасног интереса Немачке за Србију", како је то у меморандуму од 15. новембра исте године написао аустријски публициста др Леополд Мандл.¹⁹⁷ Међутим, било је од прољећа и много опипљивијих знакова. Тако је генерал Ерих фон Фалкенхајн, приликом сусрета 4. априла 1915, своме колеги генералу Францу Конраду рекао поводом идеје о сепаратном миру с Русијом да источна царевина не може да „пусти да пропадне Србија", и да зато Монархија треба Србији да уступи „јужне делове Босне, Херцеговину, Дубровник и Котор“.¹⁹⁸

Yсвом дневнику професор Јозеф Редлих је 19. маја 1915. записао да је те вечери разговарао са др Хугом Ганцом, дописником листа *Frankfurter Zeitung* из Беча, у ствари поверљивим човеком који је амбасадору Фон Чиршком служио или да незванично преноси важне поруке или да по Бечу шири одређене вести. То је онај Ганц који је, на пример, почетком јула 1914. на Балкаусплац доносио вести да Рајх сматра да је надвојводина смрт прилика за обрачун са Србијом. Оно што је 19. маја 1915. Ганц рекао Редлиху такође је било изузетно важно. У Редлиховом дневнику стоји: „Ганц каже да се већ почело са разматрањем могућности да се Србија придобије путем усмеравања ка северној Албанији и тако с њом склопи сепаратни мир. Под-

¹⁹⁶ "An der Kolubara", *Zukunft*, 2. јануара 1915, стр. 9–28.

¹⁹⁷ KA-Wien, Conrad, Bd. 7, Л. Манди Конраду 22. новембра 1915.

¹⁹⁸ Исто, Конрадова белешка од 4. априла 1915.

стицао ме да ову идеју, коју ја већ дugo заступам, изложим у једном меморандуму Буријану.¹⁹⁹

Један дан пре Ганцовог разговора с професором Редлихом, немачки државни секретар за спољне послове Готлиб фон Јагов је наложио амбасадору у Бечу да „код барона Буријана опрезно испита могућност споразумевања са Србијом, уколико она иступи с предлогом за склапање мира.“ „Постало је видљиво да је Србија дошла у сукоб са Антантом“ због „понуда које су учињене Италији на Јадрану“ и да је потребно „искористити овакву ситуацију“, тим пре „што је Италија иступила из Тројног савеза, а Аустро-Угарска има интерес да у Србији стекне противтежу Италији“. По Јагову је основу мира требало тражити у томе да Србија „задовољи бугарске жеље у погледу Македоније“, а да за овај уступак као надокнаду „добије одрешене руке према северној Албанији“. Свemu овоме био је дат и шири политички оквир: „Поседање северне Албаније од стране Срба имаће за последицу и присвајање јужне Албаније од стране Грка. Тиме би, такође, и овде [у јужној Албанији] биле предухитрене италијанске аспирације, а и Грчка би била одвојена од Антанте.“ Најзад, уколико Беч прихвати ову идеју, онда би се „морало покушати да се српска влада тајно и преко неког поверљивог човека подстакне да понуди мир“.²⁰⁰

Утисак је да је цео овај план био направљен према новијим искуствима: комбинација да Србија „задовољи бугарске жеље у погледу Македоније“

¹⁹⁹ Redlich, 2, стр. 39.

²⁰⁰ *L'Allemagne*, 1, стр. 104, бр. 84; ул. Б. Храбак, „Сепаратни мир са Србијом у политичкој стратегији Централних сила (1914–1915)“, Зборник Филозофског факултета у Приштини, 6 (1969), стр. 149–170.

и заузврат добије северну Албанију је, у ствари, обнављала оно што је било договорено у бугарско-српском споразуму о подели интересних сфера на Балканском полуострву од 13. марта 1912; идеју о излазу Србије на Јадран преко северне Албаније изложио је генералу Конраду генерал Фон Фалкенхајн 4. априла 1915; да Албанија треба да буде жртва, у Берлину је узимано у обзир већ у јулу 1914. Начин остваривања ове идеје био је, такође, прилагођен околностима. За Аустро-Угарску би било тешко да понуди мир већ због очувања престижа велике силе, али највише зато што је она напала Србију и оптужила је као кривца. Уколико би сада Аустро-Угарска понудила мир, и то после војних неуспеха, то би најпре значило да признаје пораз, чиме би политички и морално ослабила свој положај уопште, а према Србији посебно. Природно, тиме би био пољуљан и углед савеза Централних сила. Стога је било потребно дати миг Србији да може осигурати релативно повољан мир уколико прва учини корак ка помирењу. Цела ова замисао имала је и једну изразито слабу тачку: било је погрешно процењено да је неспоразум између Србије и Антанте сувише дубок.

На Балхаусплацу је амбасадор Фон Чиршки могао да утврди да су министар и његови сарадници ради да следе подстрек из Берлина. Он је ујутру 19. маја најпре разговарао са грофом Форгачем, а после подне с министром бароном Буријаном. Истога дана обавестио је своје претпостављене да је код Форгача наишао на „пуно разумевање што се тиче користи од придобијања Србије у садашњим промењеним околностима“ и да је Буријан разговор закључио „сагласношћу да чини све што ми сматрамо

корисним да би се дошло до мира са Србијом".²⁰¹ Биће да су се у аустроугарском вођству и сами носили истом идејом, када су уистину врло деликатан предлог тако брзо и тако свесрдно прихватили. Међутим, основу овог мира видели су у Бечу сасвим другачије него у Берлину.

Тако, рекао је аустроугарски министар спољних послова немачком амбасадору, „Монархија мора да инсистира на исправци границе“ и „на првом месту да добије североисточни угао“, тј. део Србије између Тимока и Дунава, пошто је „Монархији потребан слободан саобраћај на Дунаву“ и пошто се у „садашњем рату“ показало евидентно да за Централне силе Дунав није слободан као веза с Близким истоком све док балканске државе Румунија и Србија могу „да препрече тај пролаз“. По Буријану, као „еквивалент“ за уступање ове територије, али и за задовољавање Бугарске, „Србији би се могло нешто обећати у северној Албанији“ а, такође, „Монархија не би у промењеним приликама имала ништа да замери спајању Србије и Црне Горе“. Спремност Аустро-Угарске да према „Србима у будућности буде веома предусретљива у привредним питањима“ имала је, по изјави самог Буријана, смисао у томе што би „на тај начин било загарантовано да ће Србија променити своју пропагандну политику усмерену на аустријске области“, тј. да ће Монархија Србију ставити под своју контролу. Прихваћено је да мировна иницијатива дође са српске стране, уз објашњење да Монархија у њој види „најјефтинију форму“ задовољења због „догађаја који су довели до рата“.²⁰²

²⁰¹ *L'Allemagne*, I, стр. 105–106, бр. 86.

²⁰² AA-Bonn, Oxford, 96, Deutschland 128, Nr. 8 geheim, Bd. 8.

У слове које је намеравао да постави Беч, Србија је, узето теоријски, теже могла прихватити него услове које је хтео да постави Берлин, па је стога Фон Јагов, пошто је сазнао шта предлаже аустро-угарски министар спољних послова, одмах послao Чиршком у виду питања допуну немачке основе, очигледно тежећи да побољша изгледе на успех ове акције: „Да ли би можда Аустрија била спремна да у замену за Неготински крај уступи Србији део Босне?“²⁰³ Дакле, по немачком мишљењу Србија би за Македонију (или део Македоније) требало да добије северну Албанију, а за област око Неготина део Босне. Тако је у мају 1915. први пут била обликована и јасно изнесена једна немачка основа политике према Србији.

Током неколико недеља које су протекле од почетка прве половине маја до почетка јула 1915, идеја о сепаратном миру често је разматрана у врховима обеју средњоевропских царевина, као и у разговорима између њихових представника, а о њој је нештописано и у немачкој штампи. Тако је почетком јуна из канцеларије баварског председника владе Георга грофа Хертлинга достављено Фон Бетман-Холвегу мишљење да је потребно постићи „потпуно частан мир“ с Русијом, па је у разради овог става било изнесено да Србија треба да „Аустрији уступи североисточни угао на Дунаву, а да зато добије приступ на Јадран тако што би јој биле препуштене Црна Гора и северна Албанија“.²⁰⁴ Надокнаде Бугарској овога пута нису биле поменуте ниједном речју.

²⁰³ *L'Allemagne*, I, стр. 107, напомена 1 уз бр. 87.

²⁰⁴ *Hertling-Lerchenfeld*, стр. 454–455, бр. 183.

Kанцелару Рајха су своја мишљења доставили и неки људи из ширег круга. Тако је 19. јуна извесни др Фројнд, директор у пруском Министарству унутрашњих послова, канцелару упутио опширан меморандум посвећен „идејама и циљевима спољне и унутрашње политике“. Др Фројнд се посебно залагао за сепаратни мир с Русијом, под условом да јој се претходно нанесту тежи војни ударци, али је с овим повезивао и склапање мира са још неколико држава. Он је свој став овако сажео: „Уколико Немачка путем мира с Русијом, Србијом, Црном Гором и Јапаном ослободи своје залеђе, тада ће она моћи своје снаге да усредсреди на западне силе.“²⁰⁵ Утицајни члан Рајхстага и посланик партије „Центра“ др Матијас Ерцбергер, који је такође у својству незваничне личности имао читав низ задатака у служби немачке спољне политике, изјаснио се у писму Фон Бетман-Холвегу од 25. маја против мира са Србијом. По њему је једино исправно било тежити уништењу Србије војном акцијом и то с циљем да се створе услови за nastanak „новог балканског савеза под нашим вођством“. Из писма се посредно види да би Бугарску за такав савез требало придобити територијалним проширењима на рачун Србије што, наравно, није било ништа оригинално, али је исти метод био предложен и када је била реч о Румунији. Наиме, Румунији би, по Ерцбергеру, требало послати „краткорочан ултиматум“ у коме би стајало да може да добије „Бесарабију и, такође, румунске делове Србије, уколико се обавеже да одмах на страни Централних сила уђе у рат против Русије и Србије“; уколико ово одбије, требало би је напasti војном снагом.²⁰⁶ У писму од 28. јуна, Ерцбергер је прихватио се-

²⁰⁵ ZStA-Potsdam, RK, Hp. 2442.

²⁰⁶ ZStA, RK, Hp. 2458/2.

паратни мир са Србијом, али само ако би јој био наметнут војном акцијом и у сарадњи с Бугарском. У том случају Бугарска би добила „Македонију и округ Неготина“, а Србија „излаз на Јадран“, али под условом да од „националне постапне мешовита држава, што је у нашем интересу“. Дозвољавао је да се размотри и могућност да „Србија и Црна Гора буду уједињене под склопом краља Николе“. ²⁰⁷

Униzu мишљења изнетих у то време треба издвојити и оно које је садржано у писму од 23. маја, написаном у Гриневалду и упућеном Матијасу Ерцбергеру, али чији је препис – без потписа – стигао до Министарства спољних послова. Нама непознат писац је, најпре, општу одговорност за сукоб Монархије са Србијом у потпуности пребацивао на државу Хабзбурга и, даље, тврдио да Србија никако не сноси кривицу за атентат у Сарајеву („Пашићева влада је потпуно без саучешћа у чињеници да су аустријски поданици убили аустријског престолонаследника услед неспособности аустријске полиције“). У писму је, такође, порицано да Централне силе имају право да оружјем униште српску државу („покушај да се Србија уништи надмоћном силом је глуп, а политички и морално неприхватљив“; уништавање Србије значи само пружање „разлога свим Словенима да се у будућности освете“). Писац овог писма ипак није искључивао нов оружани напад на Србију, али је то дозвољавао само „у случају крајње нужде“ и уз вођење рачуна да тај поход на Србију може бити веома тежак и дуг (у Србији су „сваки старац и свака жена наоружани“, а „у унутрашњости земље терен изузетно тежак“). ²⁰⁸

²⁰⁷ Исто, Нр. 2443.

²⁰⁸ AA-Bonn, Oxford, 1038, Weltkrieg 1914, Bd. 17.

Ово мишљење занимљиво је због тога што је много шире разматрало оправданост сепаратног мира него што је то било уобичајено у пракси немачке спољне политике.

Заговорника сепаратног мира било је и у Аустроугарској монархији. Немачки амбасадор у Бечу јавио је 19. маја: „Како ја сазнајем испод руке, идеја о миру са Србијом наилази на жив одјек код овдашњих војних кругова.“²⁰⁹ Фон Чиршки је и овог пута био тачно обавештен. Пуковник Оскар фон Храниловић је барону фон Мусулину 6. јуна с песимизмом говорио о изгледима за повољно окончање рата и подвлачио потребу да дипломатија што пре нешто учини да се из рата изведе „један од наших непријатеља (Србија, Русија, Француска)“.²¹⁰ Са повећањем известности да ће Италија ипак ући у рат на страни противника Монархије, генерал Конрад се вратио својим мислима с почетка априла и постао главни заступник идеје о сепаратном миру. Осамнаестог маја, оног истог дана када је Јагов послao налоге амбасадору да подстакне Буријана на покушај да се споразуме са Србијом, аустроугарски начелник Генералштаба је министру спољних послова упутио телеграм следеће садржине: „Дозвољавам себи да, с обзиром на садашњу ситуацију, поново подсетим на споразум с Русијом, чиме би наше снаге постале слободне према свим осталим непријатељима.“²¹¹ Конрадова гледишта, излагана следећих дана, само су потврђивала да је он имао у виду и покушај нагодбе са Србијом. У писму Буријану од 28. маја 1915. писао је: „Ако сам тачно обавештен, чини ми се да у

²⁰⁹ Исто, 96, Deutschland 128 geheim, Bd. 8.

²¹⁰ HHStA-Wien, PA I, K. 499, Мусулинова белешка од 7. јуна 1915.

²¹¹ Исто, K. 499.

Србији постоје тежње за променом политичког правца и да се у Србији осећа незадовољство због тога што је злоупотребљена од Русије и угрожена од Италије, јер Италија хоће да створи некакву илирску државу под својим патронатом. Можда би било могуће привући Србију обећањима северне Албаније, а Грчку обећањима јужне Албаније.²¹² У писму барону Болфрасу од 31. маја писао је: „Најважније је да Румунију придобијемо за нашу страну и то за активну сарадњу, али мора бити нађен и неки пут према Србији. Ја сам стално подвлачио да је решење југословенског питања најважнији проблем Монархије и наглашавао да је обједињавање Југословена нужна чињеница, која ће се остварити или унутар Монархије или ван ње и на њену штету. Својевремено је пропуштено да Србију приклучимо на миран начин, године 1909. је пропуштено да то постигнемо насиљем, што сам ја одлучно тражио. Можда се сада поново нуди пут којим се до циља може доћи на миран начин, пошто Србија не гледа с много поверења на Италију. У сваком случају, ово ће сада бити теже постићи него раније. Сматрам да се Србији мора чисто и бистро рећи да она своје ујединитељске снове и свој посед на Јадрану може остварити само у најужој повезаности с Монархијом, дакле приклучењем као савезна држава, као што је Баварска укључена у Немачки Рајх.“ Дакле, Конрад је понављао своју познату идеју, али уз важну напомену: „Уколико би можда Мађарска пружила отпор овом кораку за одржање Монархије, онда тај отпор треба енергично сломити, јер је за Монархију сада реч о бити или не бити.“²¹³ Ово није значило ништа друго до да се искористе ратне прилике и сломи мађарска опозиција унутар Монархије.

²¹² KA-Wien, Conrad, Bd. 7.

²¹³ Исто.

Истовремено је и главни Конрадов „противиграч“, гроф Иштван Тиса, размишљао о миру са Србијом, али је решење тражио у старој тактици да Србија буде умањена у корист њених суседа, и то без учешћа, односно без обухватнијег учешћа Монархије у том комадању. У писму барону Буријану од 23. маја 1915, гроф Тиса је пошао од својих идеја познатих из предвечерја рата: „Ја сам из сата у сат све убеђенији да цела наша будућност зависи од овладавања ситуацијом на Балкану и да ми, без губљења времена, тамо морамо да развијемо сврсисходан рад заједно с Немачком.“ У садашњем тренутку потребно је, по Тиси, искористити „прилику која се сама од себе нуди“ и закључити са Србијом мир по коме би Бугарска добила зону коју јој је давао бугарско-српски уговор од 13. марта 1912. и уз њу још „неготински угао“, с тим што би Србија, можда, даље уступила Албанији и области Ђаковице и Призрена, а „нама да не дâ ништа“. Тиса је подвлачио: „Ја бих био задовољан са извесним војним залогама током рата, постизањем широкогрудог разумевања и склапањем привредних уговора (железница, царинска политика).“²¹⁴ Нешто касније, средином јуна гроф Тиса је у разговору с немачким канцеларом такође понављао да жели мир са Србијом, али је овог пута и тактизирао, желећи да остави нешто више могућности за будућност. Он је ратни циљ овако изнео: „Било би најбоље да округ Неготин припадне Мађарској, али бисмо били задовољни уколико би припао и Бугарској, која мора, разумљиво, да добије и српску Македонију. Уколико би икако било могуће, Аустро-Угарска би морала да добије северозападни крај Србије“, тј. област Шапца. Још је додао: „Уколико би рат дуго потрајао и био окончан са већим успехом оружја Цен-

---

²¹⁴ Tisza, *Briefe*, стр. 225.

тралних сила, онда би се морала сигурно наћи нека друга основа за закључивање мира, о којој се сада још не могу имати неке идеје.²¹⁵

Поново су се, као много пута пре тога, у врху Монархије сударила два супротна гледишта о ратном циљу према Србији. Генерал Конрад је изражавао оно мишљење по коме је требало на било који начин и у свакој ситуацији тражити начин да Србија буде потчињена; гроф Тиса је и даље заступао мишљење оних који су у ширим анексијама српских територија видели опасност од стварања претпоставки за увођење тријализма, мада су такође сматрали да основе независности Србије морају бити сломљене.

Међу неколицином најодговорнијих људи немачког Рајха сепаратни мир са Србијом био је најозбиљније разматран, али је ту идеју цар прихватио свесрдно, а канцелар и државни секретар за спољне послове као могућност коју опрезно, мада озбиљно, треба испитивати. Занимљиво је да је Вилхелм II, који је и иначе све више губио утицај на државне послове, о могућној нагодби са Србијом сазнао из новина негде крајем маја, пошто су Фон Бетман-Холвег и Фон Јагов најпре радили без његовог знања. У сваком случају, цар је 29. маја, чим се обавестио из новина, одмах поручио надлежним да је потребно „прихватити ову идеју и живо радити на њеном остварењу“, односно да он „изричito наречију да овај случај треба најозбиљније третирати“. Пошто је сматрао да ће овај корак уродити плодом, Вилхелм II му је хтео дати и нарочити значај, па је канце-

²¹⁵ AA-Bonn, Oxford, 1096, Weltkrieg 15 geheim, Bd. 1, канцелар Министарству спољних послова 18. јуна 1914.

лару два пута понудио да улогу посредника повери његовом четвртом сину, принцу Аугусту Вилхелму.²¹⁶ Фон Бетман-Холвег и Фон Јагов били су другачијег мишљења и на остварењу ове идеје радили су најпре тако што би наговарали руковођеће људе Монархије да се око ње потруде и да умере своје услове према Србији, а затим што би посредничку улогу за предузимање првих корака поверили, исто као и када су испитивали могућност мира с Русијом, некој личности која може да ради неупадљиво и чији рад не би сувише излагао саму Немачку.

Прву препреку за остваривање мира са Србијом канцелар је видео у томе што јој се због Бугарске и Аустро-Угарске морају поставити тешки територијални захтеви. У разговору с баварским послаником од 23. маја, он је, разматрајући могућности нагодбе с Русијом, за коју су тада још постојале наде, дошао до проблема Србије и рекао: „Ову идеју ћемо и даље следити заједно са Аустријом, али постоје тешкоће због Бугарске. Бугарској је Антанта обећала целу Македонију и краљ Фердинанд неће напасти Србију уколико му не обећамо велики део Србије [од пре 1912]. То, као ни уступање североисточног угла својих територија, који тражи Аустрија, Србија неће прихватити, па макар јој се то платило излазом на море.“²¹⁷ Отуда се из Берлина најпре хтело утицати на Беч да Аустро-Угарска прихвати блаже услове и у ту сврху су нудили своје добре услуге. По налозима из Берлина, амбасадор Фон Чиршки се пред бароном Буријаном појавио тог истог 23. маја да би му,

²¹⁶ Исто, 96, Deutschland 124, Nr. 8 geheim, Bd. 9, Тројтлер Министарству спољних послова 29. маја и 1. јуна 1915.

²¹⁷ Hertling-Lerchenfeld, стр. 448–449, бр. 179.

уз оне допуне услова у које је било укључено и уступање дела Босне, рекао да би било веома добро уколико би Монархија понудила да својом војском помогне Србима при поседавњу северне Албаније.²¹⁸ Када су 25. маја у седиште немачке Врховне команде дошли барон Буријан и генерал Конрад, да би с Фон Бетман-Холвегом и Фон Фалкенхајном размотрили ситуацију насталу уласком Италије у рат, канцелар Рајха је, уз инсистирање да се Монархија путем уступака сада мора што пре нагодити с Румунијом, покренуо и питање мира са Србијом. „Србији би се морали“, рекао је Бетман-Холвег, „у изглед ставити одређени добици у случају мира“. Он се пита: „Зар не би Централне силе биле у великој предности ако би придобиле балканске државе и Турску да им се на неки тешњи или лабавији начин приклуче.“²¹⁹

Месец дана касније, крајем јуна, спољнополитичка ситуација Централних сила стајала је на истој оној тачки на којој је била и крајем маја. Нити се успело с мировним преговорима с Русијом, нити с покушајем да се Румунија коначно врати у савез, нити се ишта учинило да се постигне мировни уговор са Србијом. Стога је састанак водећих представника Монархије и Рајха, одржан у Бечу 25, 26. и 27. јула 1915, протекао у најодлучнијем настојању канцелара Рајха и његових сарадника да убеде, приволе или некако натерају водеће људе Монархије да жртвом територија реше румунски проблем, а такође и да умереним предлогима и упорнијим настојањем отворе пут споразумевању са Србијом. У поређењу са оним што је рекао тачно пре месец дана, канцелар је овога пута због ру-

²¹⁸ *L'Allemagne*, 1, стр. 106–107, бр. 87.

²¹⁹ HHStA-Wien, PA I, K. 503.

мунског и српског питања упутио много оштрије речи свом савезнику. Фон Бетман-Холвег је тако већ првог дана овог сусрета тврдио да ће, „уколико се војна ситуација радикално не изменi, Србија бити расположена да закључи само неки дебели мир“ и да „југословенско питање може бити решено само споразумевањем са Србијом“, па је пребацао Буријану да „не жели овој земљи да понуди било какве прихватљиве користи“ и да на прво место ставља „понижавање и територијално смањивање“ Србије.²²⁰ И на околишан начин Немци су убеђивали своје савезнике. Тако су у јулу немачке дипломате из посланства у Стокхолму својим аустроугарским колегама увише махова ставили на знање да би „сада – пошто већ није могућан сепаратан мир с Русијом – требало склопити мир са Србијом и Црном Гором“, и да би зато Монархија „морала престати да се противи изласку Србије на Јадран“, и то не само „неким коридором, него преко целе северне Албаније, а можда и спровођењем уједињења Србије и Црне Горе под династијом Петровића-Његоша“. Они су ово овако објашњавали: „Ова Велика Србија би тада успоставила близку везу с Монархијом и посебно би ушла с њом у нову врсту царинске уније; области северне Албаније представљају надокнаду за уступање једног дела нове македонске провинције Бугарској; јужна Албанија, која више не би била способна да живи, требало би да припадне Грчкој.“²²¹

Истовремено је немачко руководство настојало да нађе околишне путеве до српске владе. Према објашњењима која је 30. маја дао цару

²²⁰ Исто.

²²¹ Исто, К. 952, 18. јуна 1915.

Вилхелму II државни секретар Фон Јагов, који је највероватније био човек непосредно задужен за извођење овог потеза, избор личности која би извршила прва посредничка испитивања пао је на Георга Штрајта, грчког политичара и дипломату. Штрајт је од 1910. до 1914. био посланик у Бечу, а од јануара до септембра 1914. министар спољних послова Грчке, али је овај положај напустио зато што је због своје наколоњености Централним силама дошао у сукоб с председником владе Венизелосом. Образлажући овај избор, Фон Јагов је навео да Штрајт „има добре везе са Србијом“. Такође је планирано и ступање у везу с краљем Фердинандом I да би се спречило да због преговора са Србијом дође до неспоразума и да се она можда коначно удаљи од Централних сила. Избор човека за ову посебну тајну мисију пао је на извесног Фон Екарта, који је раније био васпитач деце Фердинандове сестре.²²² Играјући стално вишеструку игру, руководиоци немачке спољне политике су у међувремену настојали да сепаратни мир са Србијом искористе и као средство притиска на Бугарску. Фон Јагов је још 20. маја дао налог посланику у Софији да Тошкову, једној од истакнутих личности радикално непријатељског курса према Србији, „неупадљиво наговести“ да „услед садашњег српско-италијанског трвења интереса око Јадрана и сукоба између Аустрије и Италије“, може доћи до „споразумевања Аустро-Угарске и Србије, уколико се Бугарска хитно не одлучи да суделује у војној акцији против Србије“, а и да му каже да „извесни знаци већ указују на такав развитак“.²²³

---

²²² *L'Allemagne*, 1, стр. 111, бр. 91.

²²³ AA-Bonn, Oxford, 96, Deutschland 128, Nr. 8 geheim, Bd. 8. Упоредо су Немци тражили околишне путеве и до савезничког Беча. Из Букурешта, у коме је почeo да се формира центар за рад на сепаратном миру са Србијом, гроф Чернин је 24. маја 1915. јавио да му је његов

Нека истраживања говоре да у српским архивима нема података да је Штрајт на било који начин ступио или покушао да ступи у везу с представницима Србије.²²⁴ Иначе, познато је да је немачка дипломатија ступила у везу с Георгом Штрајтом. Министарство спољних послова у Берлину је 1. јуна добило обавештење да је „господин Штрајт лично мишљења да у Србији постоји озбиљна жеља за сепаратним миром са Аустријом“²²⁵, али према ономе што је 5. јуна Фон Јагов рекао аустроугарском амбасадору, биће да је врло брзо дошао и крај немачког покушаја посредством Штрајта. Грк се, наиме, показао спреман да преузме улогу посредника између Централних сила и Србије, али под условом да на томе ради у споразуму и с неким меродавним личностима своје државе, пре свега с краљем Константином; у Берлину је због тога процењено да ће покушај постати познат сувише широком кругу људи и, како је рекао Фон Јагов, „радије су од ове акције посредством господина Штрајта потпуно одустали“.²²⁶

колега, немачки посланик, рекао да има обавештење да српски посланик сматра да је сепаратни мир „најбоље што би Србија могла да учини“, али с тим „да Србија досегне Валону помоћу нас“ (HHStA-Wien, PA I, K. 952). Чернин је 1. јуна послао у Беч један пројект основа сепаратног мира који му је доставио немачки конзул, рекавши да га је добио од „једног Србина и једног Младо-Турчина“ и да му је речено да је један „поверљиви Пашићев човек, раније званични српски новинар“ о томе предлогу разговарао са српским председником владе. Суштина ове основе је била у следећем: Србија и Грчка су спремне на велико излажење у сусрет аспирацијама Бугарске у Македонији, с тим да оне поделе Албанију, уз гарантовање Аустро-Угарској једне поморске базе на албанској обали (*Исто*).

²²⁴ Hrabak, H., *n. d.*, стр. 158.

²²⁵ *L'Allemagne*, 1, стр. 111, напомена 3 уз бр. 91.

²²⁶ HHStA-Wien, PA I, K. 952, амбасада у Бечу Министарству спољних послова 5. јуна 1915.

У следио је нов немачки покушај. Пошто је канцелар, како је сам записао, приликом своје јунске посете Бечу чуо од Буријана да „он у вези Србије не намерава ништа да учини“ и да Немцима „препушта све евентуалне кораке“, немачка дипломатија је почетком јула покушала да извиди могућност да до тог сепаратног мира дође. У акцији је било више лица и у вези с овим покушајем помињана су имена различитих немачких агената (Штаус, Гинтер, Дада, Славен Ковић, Нилсон). Нека врста оперативног центра било је немачко посланство у Букурешту (посланик барон Хилмар фон дер Буше), а сарађивало је и посланство у Софији, али је улогу посредника као привидно независна личност имао извесни Штраус (кога не треба мешати с поменутим Штаусом), професор економије из Будимпеште. Према ономе што је сазнала аустроугарска војна обавештајна служба, тај професор Штраус је због ове мисије боравио у Букурешту и Софији. Немачки документи потврђују његов боравак у Букурешту и Софији. Према аустроугарским обавештењима, Штраус је говорио да су „српски краљ, престолонаследник и неке српске политичке личности“ показали спремност за примирје под условима да уступе део Македоније Бугарској и одмах омогуће слободну пловидбу Дунавом, уколико би заузврат Србија добила део Босне и Албаније.²²⁷ Тешко је без нарочитих ужих истраживања тачно рећи

²²⁷ HHStA-Wien, PA I, K. 930, Турн Буријану 9. јула 1915; KA-Wien, AOK оп. Аб. Bd. 52, Конрад Фон Фалкенхајну 14. јула 1915; AA-Bonn, Oxford, 97, Deutschland 128, Nr. 8 geheim, Bd. 13. Посланство у Букурешту Министарству спољних послова 12. јула 1915; исто. Фалкенхајн канцелару 15. јула 1915; исто, Посланство у Софији Министарству спољних послова у Берлину 17. јула 1915; исто. Bd. 14 канцелар Фалкенхајну 27. јула 1915. Аустроугарски војни изасланик у Софији је генерала Конрада известио 14. јула да је тог дана разговарао са Штраусом,

шта је све било учињено током ове мисије, али је јасно да је основа, која је по Штраусу наводно била прихватљива за меродавне српске личности, у ствари била онај план с којим је немачка дипломатија иступила у Бечу 19. и 23. маја 1915. Чини се да је Штраус добио налог да испита могућности закључења мира на тој основи. Јасно је да је цео потез изведен са знањем канцелара Рајха, који је 27. јула о овом покушају обавестио Генералштаб да је све рађено уз обавештавање бугарске владе, а да је аустроугарска влада, изгледа, за све сазнала из извештаја своје војне обавештајне службе.

Барон Иштван Буријан се само једном показао спреман да прихвати немачку иницијативу и покуша да постигне сепаратни мир са Србијом. То је било 19. маја, када му је Чиршки први пут дошао са таквом поруком из Берлина. Већ следећег пута аустроугарски министар био је далеко мање предусретљив. Тако је 23. маја прихватио разговор о сепаратном миру, али је ставио много примедбе, ограде и упозорења. Рекао је да ће у Србији „бити мало склоности за мировне преговоре уколико према њој не будемо имали најозбиљније офанзивне намере“, да најпре треба испитати „да ли уопште у Србији постоји волја за мир и преговоре“, да Монархија са своје стране не може да предложи мир, јер би се тиме изложила „захтевима без краја“, да уопште „неће да чује за уступање аустријских обlastи“, па ни за „уступање дела Босне“, да је за Србију већ „веома драгоцен“ да може „без тешке борбе да се стопи с Црном Гором“ и „стекне северну Албанију“ и, најзад, да не

371

који му је рекао да није био у Нишу, али да је „везу с меродавним факторима Србије успоставио посредством својих пријатеља“ (Ka-Wien, AOK Op. Ab., Bd. 52).

прихвата пружање војне помоћи Србији при поседању северне Албаније.²²⁸ Сутрадан је рекао Фон Чиришком да би „живо поздравио уколико би војници изјавили да су спремни за брзу акцију против Србије“.²²⁹ Приликом сусрета с Фон Бетман-Холвегом 25. маја, барон Буријан је овако изложио своје становиште: „Што се тиче Србије [. . .], ја сигурно нећу напустити пут споразумевања и нећу превидети уколико у Србији буде спремности да се с нама закључи мир. Али наша предсрећливост према Србији има своје јасне границе, јер ствари не могу да остану онакве какве су биле пре рата. Ми морамо да настојимо да Србија буде унеколико понижена, мада смо иначе спремни да начинимо далекосежне уступке. Наши услови морају обавезно да садрже граничне исправке према Србији, уступање Македоније Бугарској и, такође, гарантије против великосрпских смутњи [. . .]. Разумљиво је да је препоручљиво да будемо предсрећливи на привредном пољу.“²³⁰

Нема података да је 19. и 23. маја барон Буријан у разматрању о сепаратном миру са Србијом укључио као фактор и Бугарску. На седници од 25. маја рекао је немачким представницима само то да Монархија „не може да дигне руке од Бугарске“ због мира са Србијом, али да се Бугарској може „ставити на знање да ћемо, уколико нам се не приклучи, тада тражити споразум са Србијом“.²³¹ У питању је, пре свега, била замисао да се

²²⁸ *L'Allemagne*, 1, стр. 106–107, бр. 87.

²²⁹ AA-Bonn, Oxford, 94, Deutschland 128, Nr. 8 *geheim*, Bd. 7, Амбасада у Бечу Министарству спољних послова 24. маја 1915.

²³⁰ HHSStA-Wien, PA I, K. 503.

²³¹ Исто. Буријан је 8. јуна 1915. наложио посланику у Атини да демантује све вести о аустроугарским понудама Србији (Исто, К. 952).

помоћу мира са Србијом направи притисак на Бугарску да се што пре одлучи да приђе Централним силама, дакле, сасвим сагласна потезу Фон Јагова од 20. маја, па је привлачење Бугарске било представљено као главни циљ, а мир са Србијом као средство које може помоћи при досезању тог циља. Током јуна Буријан је далеко више наглашавао важност бугарског фактора. Фон Чиршком је 4. јуна објашњавао да у погледу мира са Србијом мора бити „крајње опрезан“, пошто је потребно да остане лојалан према Бугарској²³² и да бисмо зато евентуалне „преговоре са Србијом можда морали водити у заједници с Бугарском“.²³³ Када се 25. јуна поново срео с Фон Бетман-Холвегом, био је веома одлучан и крут: „Ми бисмо најпре морали да пазимо на то да потпуно задовољимо Бугарску и да је сасвим преведемо на нашу страну. Нама, у сваком случају, веће предности нуди јачање Бугарске него јачање Србије.“²³⁴ Немачки амбасадор је јавио својој централи 19. јуна: „Барон Буријан је изјавио поводом наводног бугарског плана о персоналној унији са Албанијом, да он *prima vista* нема примедби које би се против тога могле ставити са аустроугарске тачке гледишта. Ако Бугарска сама себи обезбеди овај део плена, онда га она може и имати и ми не бисмо имали разлога да се противимо. Он би ипак северну Албанију радије видео у бугарским ћелијама у српским рукама.“²³⁴ Овакве изјаве нису биле значајне због стварне спремности да се Бугарској допусти ширење на Балкану колико хоће и може него само зато што показују колико је

²³² AA-Bonn, Oxford, 96. Deutschland 128. Nr. 8 geheim, Bd. 10, Амбасада у Бечу Министарству спољних послова 4. јуна 1915.

²³³ HHSStA-Wien, PA I. K. 503.

²³⁴ AA-Bonn, Oxford, 97, Deutschland 128, Nr. 8 geheim, Bd. 12.

аустроугарска дипломатија у тренутку актуелности сепаратног мира са Србијом била спремна да снажно истиче своју подршку Бугарској, тиме и да омета немачку акцију.

Оblast Неготина, у ствари обласц целог источног дела источне Србије, представљала је изузетно занимљив случај. Барон Буријан је током пролећа 1915. под изговором „границних измена“ настојао да створи могућност за аустроугарске аспирације на ове области, па је 19. маја то и рекао Фон Чиршком, износећи услове мира са Србијом. Међутим, на те крајеве је своје аспирације поставила и Бугарска, а Немачка је предложила да Монархија у замену за Неготин уступи Србији део Босне. Овакав немачки предлог морао је руководеће људе у Бечу да забрине, пошто њихови савезници у Берлину нису имали бољи метод за решавање низа проблема него да одмах траже од Монархије да откине неки део своје територије. Поводом захтева Италије и Румуније Рајх је правио велики притисак на Монархију да што пре направи територијалне уступке, а аустроугарско војство је сумњало да би Немци могли да закључе сепаратни мир с Русима жртвовањем аустроугарских државних територија. У сваком случају, чим му је 23. маја Фон Чиршки поменуо Босну, барон Буријан је одједанпут показао да не намерава сувише упорно да тражи Неготин и рекао да би „питање Дунава могло бити решено и у неком каснијем часу“. ²³⁵ Заиста је и уследила промена става у погледу Неготина. Аустроугарском посланику су 2. јуна из Беча послате инструкције у којима је стајало: „У случају да Бугарска заједно с нама својом војском нападне Србију, ми бисмо јој такође осигурали [уз Македонију] и старе српске

²³⁵ *L'Allemagne*, 1, стр. 107, бр. 87.

области бугарске националности, а били бисмо спремни да на овој основи размотримо и бугарске тежње према североисточном углу Србије.²³⁶ Опрезна формулатија садржала је први корак у одустајању од аспирација на делове источне Србије, али ради препуштања тих области Бугарској. Овим је одстрањивана опасност од немачке комбинаторике са деловима Босне, побољшавани изгледи да се добије активна бугарска сарадња и задржавани изгледи за значајно сакаћење Србије.

Из свега овога проистиче да је сепаратни мир са Србијом у Монархији прихватан само под условом постизања вишегодишињег циља – да буду сломљене основе независности државе у јужном суседству. План по коме би ово било изведено такође није био нов, јер је реч била о захтеву да, прво, српска држава буде значајно смањена и, друго, да њен остатак буде привредно потчињен Монархији. Смањивање се најпре хтело извести анексијама у корист Бугарске и Аустро-Угарске, а затим препуштањем далеко највећег дела тих територија Бугарској. Сам овај план циљао је на потпуно уништење Србије, али то уништење и надаље није могло бити отворено претворено у циљ због деловања стarih околности, унутрашњих и спољних, које за то нису биле погодне. Стога је, опет као и раније, описан план био само плод тактизирања усмереног да се ипак некако постигне основни циљ. Барон Буријан се, као и његови претходници Фон Ерентал и Берхтолд, овим средњим решењем најпре прилагођавао сукобу двеју струја у самој Аустро-Угарској, односно захтеву војног врха, предвођеног

---

²³⁶ HHStA-Wien, PA I, K. 513.

генералом Конрадом, да се сепаратни мир искористи да се Србија државно-правно „прогута“ на неупадљив начин, и захтеву мађарског војства, предвођеног грофом Тисом, да се помоћу Бугарске и, можда Албаније, смањи Србија, а да сама Монархија у анексијама или уопште не учествује или учествује с веома малим захтевима. Такође, барон Буријан се оваквим планом прилагођавао захтевима из Берлина да се према Србији, с обзиром на тешки ратни час, покаже умереност како би дошло до помирења.

Упорно истицање пред немачким представницима, у прво време да сепаратни мир мора да обезбеди Монархији значајне територијалне добитке (Неготин), а касније да се веома велики део српске државе препусти Бугарској, открива да аустроугарско војство није хтело да прихвати никакву нагодбу са Србијом, па пре ма томе није озбиљно ни рачунало са овим сепаратним миром. У архиви бечког Министарства спољних послова има више докумената који показују да су биле прикупљене информације о дубини разлаза између Србије и Антанте због италијанских аспирација на источне обале Јадранског мора²³⁷; по држању барона Буријана могло се тачно закључити да нема изгледа да ће се Србија због тога одлучити за мир, а посебно не за мир који би јој донео велике територијалне губитке и сумњиве добитке и сигурно угрозио њену пуну независност. Уз то се у Бечу ценило да ни Русија неће хтети да закључи сепаратни мир. На подсећање генерала барона Конрада од 18. маја, министар барон Буријан је 20. маја 1915. одговорио ово: „У садашњем тренутку Русија црпи нову волју

---

²³⁷ Исто, К. 988.

и наду из уласка Италије у рат и мени се чини, на жалост, да је сада мало склона да се споразумева.²³⁸ А у јуну је дошло обавештење из Берлина да су у Петрограду најодлучније одбили идеју о сепаратном миру. На другој страни, сасвим је очигледно да се у Монархији највише поуздавало у паралелну саставницу немачке политике, тј. да се одвоје трупе за напад на Србију и да се обезбеди да у Србију, поред немачке и аустроугарске војске, умарширају и значајне бугарске снаге.

Због тога у Бечу нису ништа предузимали да би на неки начин ставили српској влади на знање да треба, ако хоће, да понуди разговоре о миру, али су с неповерењем гледали на покушаје Немаца да нађу пут и начин да наговоре Србију на сепаратни мир. Штавише, она акција која је ишла преко професора Штрауса била је у првом реду онемогућена због држања војства Монархије. Државни секретар Фон Јагов записао је 27. јула да му је принц Хoenлоје пренео да је цар Фрања Јосиф „одлучно за акцију против Србије“, из чега се може закључити да није могло доћи ни до каквог споразума између Аустро-Угарске и њеног јужног суседа, а што се Штраусове мисије тиче, она није успела, јер су Тиса и Буријан „одбацили посредничке предлоге“.²³⁹ Генерал Конрад је генерала Фон Фалкенхајна обавестио о овој мисији овако: „Код нас, разумљиво, нико не мисли да Србији уступи Босну и Херцеговину или да јој нешто такво понуди.“²⁴⁰ Барон Буријан је немачку иницијативу пропратио презивим одбијањем: „Што се тиче Србије и

²³⁸ Исто, К. 499.

²³⁹ AA-Bonn, Oxford, 97, Deutschland 128, Nr. 8 geheim, Bd. 14.

²⁴⁰ KA-Wien, AOK, Оп. АБ., Bd. 51.

Црне Горе, ја пре свега констатујем да су вести о неслужбеним разговорима просто узете из ваздуха. Србија и Црна Гора нису дали иницијативу за ове преговоре, а то значи да би се, уколико би први корак дошао с наше стране, ситуација по нас неповољно изменила и то би нас веома удаљило од жељеног циља.²⁴¹ Тај жељени циљ био је, видели смо, комадање Србије и њено привредно потчињавање. Пут ка таквом циљу водио је стварно само ка новом војном нападу у југоисточном правцу.

²⁴¹ HHSStA-Wien, PA I, K. 930, 12. јула 1915.

„Експедиција“

(јули–децембар 1915)

У другу половину 1915. две средњоевропске царевине ушле су решене да коначно уклоне Србију као сметњу својој балканској и близкоисточној политици, без обзира на то да ли ће ово постићи војном акцијом или дипломатским средствима и нагодбом; оне су се, такође, сложиле да Србија мора да уступи Бугарској Македонију и источну Србију (целу или већи део). Разлика у ставу двеју сила била је само у томе што су у Рајху сматрали да циљеви могу бити постигнути и нагодбом, тј. сепаратним миром, што је подразумевало и извесне територијалне надокнаде Србији у средишњем и западном делу Балкана, а у Монархији су такву могућност прихватили само на речима. У сваком случају, ова разлика уопште није била значајна, пошто је заједничко опредељење било да се првенствено треба поуздати у војну акцију, како су говорили: „експедицију“.

Почетком јула расположење у корист „експедиције“ снажно је ојачало у немачком војству. Министарство спољних послова је предњачило,

канцелар Рајха и његови сарадници из Председништва владе били су сагласни, мада уз разумевање за препреке које је ипак најпре требало отклонити, у Генералштабу су се млађи официри залагали за марш у југоисточном правцу.²⁴² Баварски посланик је овако пренео влади у Минхену уверење које је преовладало у Берлину: „Пре свега, требало је поразити Србију. То је током последњих пола године био најважнији задатак.“²⁴³ Виђење из Председништва владе сажимао је др Курт Рицлер овако: „Уколико бисмо решили питање Балкана, сви наши непријатељи би се распукли.“²⁴⁴ Канцелар Фон Бетман-Холвег је говорио Рицлеру: „Никакав мир није могућан онолико дуго колико на Балкану за Русе постоји нада.“²⁴⁵ Овај канцеларов повереник био је истог мишљења и још је два дана раније записао у свој дневник: „Сасвим је јасно, да нећемо добити мир с Русијом све док се Балкан колеба, а западне силе макар и упала имају изгледа да отворе пут кроз Дарданеле.“²⁴⁶ На Балкану је кључ ратне ситуације, а кључ Балкана је у Србији – сматрали су немачки руководиоци.

Пошто су најпре увидели да одлука није могла пасти у „муњевитом рату“, а потом доживели и неуспех с покушајем да се тајном дипломатском акцијом из рата изведе Русија, у вођству Рајха су се понашли да би пораз Србије – који би омогућио успостављање сувоземне везе с Турском допринео и слому британско-француске офанзиве на Дарданелима – створио услове да

²⁴² Riezler, стр. 280–284, посебно коментар уз 7. јули 1915.

²⁴³ Herling-Lerchenfeld, стр. 476, бр. 197.

²⁴⁴ Riezler, стр. 282.

²⁴⁵ Исто, стр. 283.

²⁴⁶ Исто, стр. 281.

се Русија, која је и иначе тога лета трпела поразе, приволи да закључи сепаратни мир. Из Цимерманових уверења, која је утицајни државни подсекретар изнео новембра 1914. и од тада их непрекидно заступао током протеклих месеци, Министарство спољних послова разрадило је читаву једну обухватну политичку концепцију војне против Србије. Та концепција је 8. јула била записана у једној промеморији, коју је потписао Фон Јагов и која је касније била понављана и делимично допуњавана у другим документима. По овој концепцији требало је да немачке и аустроугарске трупе нападну Србију с циљем да је коначно сломе, јер, рачунало се, „овакав наступ би сигурно имао утицај на остале балканске државе“, тј. „сигурно би имао утицај не само на Балкан него повратно и на Русију“. Теза је даље овако развијана: „Откако је Турска ушла у рат, ратни циљ Русије је да овлада Цариградом и мореузима. Онолико дуго док руска влада или не постигне овај свој циљ или не буде уверена да га не може остварити, она неће хтети да закључи мир. Што више Русија задобија тешке ударце у Прибалтику, Польској и Галицији, властодршци у Петрограду се све више надају да ће им освајање Дарданела надокнадити оно што су изгубили на другој страни и да ће се на тај начин спasti од унутрашње катастрофе. Зато освајање Риге, Варшаве и Ивангорода нас неће много приближити миру [. .]. Да бисмо Русима одузели наду да ће стећи суверена права над мореузима, нужно је, прво, осигурати дотур ратног материјала и муниције турској војсци и, друго, на нашу страну привући Бугарску [. .]. И једно и друго можемо постићи само уколико нанесемо пораз Србији.“²⁴⁷ Ову поенту тезе властодршци у Рајху су много пута поновили. У допису Фон Јагова представнику при

²⁴⁷ AA-Bonn, Oxford, 94, Deutschland 128, Nr. 2 geheim, Bd. 35.

Генералштабу од 27. јула, може се прочитати да су „остали без резултата сви покушаји да успоставимо везу са Србијом“ и да је зато „акција против Србије једино право средство с којим треба покушати“.²⁴⁸

Ова и слична гледишта говоре да је за одлучујућу тачку најшире политике узимана Србија и да се сматрало да ће се с успешним поготком у ту тачку, као у неки центар концентричних кругова, цела ситуација на Балканском полуострву преокренути у немачку корист, затим да ће даље последице захватити Русију која би, сматрало се, била на тај начин принуђена да потражи излаз у сепаратном миру, и тада би, најзад, били створени најбољи изгледи за успешно окончање светског рата. Фон Јагов се овако изразио у једној белешци од 25. јула: „Уколико ми продором кроз Србију ову државу победимо, за нас вежемо Бугарску, спасемо Турску и тако запретимо Енглеској, онда ће и код наших противника нестати свака нада да ће добити светски рат. Они ће морати да извуку консеквенце из ситуације која је по нас повољна и на источним и на западним боиштима.“²⁴⁹ Тиме је Србији био дат стратегијски значај у оквирима светског рата. Мада све ово није одмах представљало и потпуно уништење српске државе кад се светски рат заврши, ипак је за њу носило егзистенцијална искушења, а у сваком случају и велика смањења њених територија, пре свега у корист Бугарске. О оваквом посебном циљу „експедиције“ говори следећи став из наведеног документа од 8. јула: „Бугари знају да Србија никада неће добровољно предати македонске области и зато ће наше обећање

²⁴⁸ Исто, 96, Nr. 8 geheim, Bd. 14.

²⁴⁹ Janssen, K. H., *н. д.*, стр. 282–283.

Македоније имати за Бугаре само тада вредност ако иза њега буде стајала одлука да Србију на то натерамо силом оружја.²⁵⁰

Kао неки додатак свему овоме био је стваран и план да се за „експедицију“ веже следећа, још далекосежнија акција, марш немачких трупа преко Балкана и турских области Близког истока на Суец. Када је 13. августа боравио у Берлину, аустроугарски министар спољних послова барон Буријан је сазнао да се, поред тога што „немачки Генералштаб налази да је последњи час да балканске прилике разјаснимо у нашу корист“ офанзивом на Србију, војни врх Рајха „нада и нечем много већем“ и „полаже највећа очекивања у најближљивије припремљену другу експедицију, експедицију против Египта, који представља најрањивију тачку Енглеске“.²⁵¹ Из Цариграда је аустроугарски војни аташе јављао да прича о оваквој могућности стално кружи у више варијанти. У његовом извештају од 10. септембра говори се да „уништавање Србије нема само за сврху успостављање непосредне везе између Турске и Централних сила него и стварање могућности да у Турску дође једна немачка или немачко-аустријско-мађарска армија“.²⁵² У извештају од 21. септембра он је саопштавао да је разговарао с немачким генералом Валтером фон Бронзартом, од кога је чуо „генезу ове идеје“, наиме да је управо Фон Бронзарт предложио да „одмах по окончању напада на Србију, немачке и аустријске трупе буду упућене да би одбациле Англо-Французе с полуострва Галиполе“, а и да је „већ раније

²⁵⁰ AA-Bonn, Oxford, 94, Deutschland 128, Nr. 2 geheim, Bd. 35.

²⁵¹ HHSStA-Wien, PA I, K. 500, Буријанова белешка од 14. августа 1915.

²⁵² KA-Wien, Conrad, Bd. 7.

била донесена одлука да савезничке трупе учествују у нападу на Египат".

Иако је расположење за немачко учешће у нападу на Србију потпуно преовладало, коначна одлука морала је бити стално одлагана. Канцелар Фон Бетман-Холвег је у најужем кругу сарадника рекао: „Српска ствар није тако једноставна како то мисли подсекретар Цимерман"; са овим се слагао и др Рицлер: „Канцелар, наравно, има право из десет разлога." У ствари, војници су сматрали да за овај напад још нису испуњени сви потребни услови. Генерал Ерих фон Фалкенхајн изјавио је канцелару да ће „експедицију" остварити чим „то буде с војничке тачке гледишта икако могуће".²⁵³ Функционер берлинског Министарства спољних послова гроф Бото Ведел је још крајем јула рекао да он има утисак „да наши војници не желе радо да крену на Србију, јер је, с обзиром на конфигурацију земљишта у Србији, на још увек уочљиву снагу српске војске (230.000 људи), на њено добро наоружање и ратничку ваљаност, сигуран успех веома тешко постићи, пошто немачке трупе нису ни обучене ни опремљене за брдски рат".²⁵⁴ Исте изјаве могле су се чути и почетком јула од др Курта Рицлера: „По суду војника сламање Србије никако није лак задатак", „српска војска је још увек прилично јака и добро вођена"; „врло је тешко борити се у овој планинској земљи и у овако врелом годишњем добу", а „пустити Аустријанце да сами нападну Србију значило би живети у страху од другог пораза."²⁵⁵ Све ово се већ раније могло чути и од самог

²⁵³ Riezler, стр. 284.

²⁵⁴ Hertling-Lerchenfeld, стр. 482–483, бр. 200.

²⁵⁵ Исто, стр. 476–478, бр. 198.

шефа Генералштаба. Било је очигледно да су респектовали малог противника.

Песпект према противнику је рађао опрез, опрез је налагао добро припремљен напад, добро припремљен напад претпостављао је растрећење на другим фронтовима. Одређено речено, немачки Генералштаб је хтео да серијом удараца најпре на источном фронту ослаби непријатеља, одбаци га што даље, а упоредо припреми услове и крене у напад само уколико обезбеди ефективно садејство бугарских армија. Уз то се у то време појавила и идеја да се пре или уместо „српске акције“ изврши концентрација трупа према Румунији како би се овај, може се већ рећи бивши, савезник натерао да прихвати улогу послушног сателита. Последњих дана јула немачки Генералштаб сматрао је да је коначно дошао час за напад на Србију, пошто су се снаге Централних сила на истоку приближавале Лублину, Ивангороду и Варшави (које су и заузеле 30. јула, 4. и 5. августа) и пошто су тих дана коначно кренули с мртве тачке преговори о привлачењу Бугарске. Фон Јагов је 31. јула посредством амбасадора принца Хoenлоје поручио барону Буријану да је генерал Фон Фалкенхајн „коначно озбиљно почeo да разматра експедицију против Србије“, да је у питању прилика коју не треба пропустити уколико се не жели да „експедиција против Србије буде одложена на неодређено време“ и да је потребно одмах извршити „одговарајући утицај на барона Конрада“. ²⁵⁶ Сутрадан, 1. августа, др Цимерман је обавестио амбасадора у Цариграду да је „све

²⁵⁶ HHStA-Wien, PA I, K. 513, Амбасада у Берлину Министарству спољних послова 31. јула 1915.

донедавно српском плану конкурисала идеја да се запреши Румунији", али да је он, Цимерман, ту идеју „потукао".²⁵⁷ Фон Јагов је 2. августа забележио да се „сме предвидети да ће отпочињање акције против Србије, односно њен успех, извршити пожељан утицај на Румунију".²⁵⁸

Aустроугарско руководство прихватило је иницијативу веома уздржано. Хoenлоје се 31. јула ограничио да Фон Јагову само каже како је лично „убеђен" да ће се барон Буријан „много пре изјаснити за експедицију против Србије него за демонстрацију против Румуније", а министар спољних послова је 2. августа одговорио на Јаговљеву поруку да се њему „експедиција против Србије чини у најмању руку исто тако сигурно средство за утицање на Румунију као и нека концентрација трупа на румунској граници", да он сигурно сагледа „еминентан политички и војни значај акције против Србије", али и да је потребно сачекати потпуно „разјашњавање" ситуације на руском и на италијанском ратишту.²⁵⁹ У ствари, највише је оклевao Генералштаб Монахије, свестан слабости својих оружаних снага.

Nемци су са своје стране најодлучније настојали да се оствари намера о нападу на Србију, бар до оног степена да се може склопити споразум с Бугарском, и да се трупе трију држава групишу на поузданим положајима. То што је 3. августа Фон Јагов изненада пред принца Хoenлоје поново изишао са идејом о сепаратном миру у ствари није било ништа друго до примена једне

²⁵⁷ AA-Bonn, Oxford, 94, Deutschland 128, Nr. 2 geheim, Bd. 36.

²⁵⁸ Исто, Јагов Тројтлеру.

²⁵⁹ HHStA-Wien, PA I, K. 819, Амбасада у Берлину Министарству спољних послова 2. августа 1915.

врсте притиска на Монархију, пошто му је амбасадор управо тог дана и дошао с оним Буријановим одговором с много резерви, који је из Беча отпослат 2. августа. Немачки државни секретар је рекао да „потпуно увиђа да експедиција у правцу Србије у првом реду зависи од тога да ли су груписане трупе нужно потребне против Италије“, али „ако он, упркос томе, поново указује на акцију против Србије, то чини пре свега зато што, као и раније, највећи значај поклања тој акцији и даје јој предност пред сваким решењем са овом државом које не рачуна с борбом“; међутим, наставио је Готлиб фон Јагов, „уколико би нам околности онемогућиле напад против Србије, ми бисмо, у сваком случају, били присиљени да у обзир узмемо пут споразумевања с Краљевином“. Затим је принц Хоенлоје чуо и причу да је у Немачку из Букурешта стигла вест да је „неки господин Дада био у Србији и испричао господину Штаусу, који је немачки агент у Букурешту, да му је у време када је боравио у Нишу било саопштено с поуздане стране да је Србија уморна од рата и да жели с нама споразум, чему се сада приклучио такође и господин Пашић“, да тај господин Дада, који је „овде иначе сасвим непознат“ (!), каже да је „Србија спремна да у некој неутралној земљи ступи у преговоре са Аустро-Угарском и да би дозволила уступање округа Неготин и Македоније уколико би зауврат добила северну Албанију и 'исправку граница' у Босни“ итд.²⁶⁰

Тешко је рећи да ли је тај „господин Дада“, тј. мађарски држављанин Јанош Дада, заиста путовао у Србију и водио разговоре у Нишу, мада ово „поверљиво излагање немачког државног секретара никада

---

²⁶⁰ Исто, 3. августа 1915.

ко не изгледа поуздано.²⁶¹ Оно што се са сигурношћу може рећи поводом ове изјаве јесте: прво, Јанош Дада био је у берлинском Министарству спољних послова добро познат, у јулу је био ангажован у вези с мисијом професора Штрауса, добијао велика новчана средства за своје мисије по налогу посланства у Букурешту и сигурно је због Србије путовао у јулу у Софију; друго, основа нагодбе коју је, по Фон Јагову, нудила Србија јесте управо иста она с којом је Фон Чиршки излазио по налогу истог Фон Јагова пред Буријана 19. и 23. маја 1915. Тешко да је Фон Јагов заборавио да у Бечу знају где је настала та основа и зато ће најпре бити да је у питању било упозорење Монархије да у Берлину намеравају да се са Србијом погађају на рачун територија под аустроугарским суверенитетом уколико Монархија у том тренутку не пристане да са трупама активно суделује у нападу на Србију.

Сепаратни мир са Србијом сада је Берлину користио као средство притиска на савезнички Беч. Да немачки руководиоци тренутно нису желели озбиљније да испитују идеју о миру, говори мноштво посредних и непосредних података. На пример, немачки генерални конзул у Будимпешти је 6. августа јавио да је „успоставио неприметну везу с професором Штраусом“, који је дошао у мађарски главни град и, изгледа, ступио у везу с графом Тисом, и да је тај Штраус „разочаран зато што су га најпре пустили да изврши сондирање у балканским државама, а онда одгурнули у страну“²⁶² истог дана је посланик у Атини јавио да је, на основу разговора с једним грчким пу-

²⁶¹ Храбак, Б., н. д.; Јанковић, Д., *Србија и југословенско питање 1914–1915. године*, Београд 1973, стр. 178–188. У оба рада Фридрих Вилхелм је омашком идентификован као аустријски принц.

²⁶² AA-Bonn, Oxford, 97, Deutschland 128, Nr. 8 geheim, Bd. 15.

ковником, закључио да се размишља о потреби и користи „споразумевања Србије с Централним силама“.²⁶³ Међутим, из Берлина нису ништа предузимали да би утврдили има ли у тим вестима и нечег што би нудило озбиљније могућности за стварно постизање сепаратног мира. Крајем прве половине августа стигла је из Букурешта и најважнија од свих оваквих вести. Посланство је саопштавало да је румунски политичар и вођ конзервативне опозиције Александар Маргиломан пренео барону Фон дер Бушеу да на основу разговора са српским послаником закључује да Србија жели да се одвоји од Антанте (која тражи уступање Македоније Бугарској, а нуди као компензацију „само Херцеговину“, али не и неку луку на Јадрану) и да се споразуме са Централним силама (којима би уступила „у сваком случају Македонију до Вардара, а можда и више“, с тим да добије северну Албанију с луком на Јадрану). Међутим, одговор који је Маргиломану послao Фон Јагов посредством Фон дер Бушеа био је кратак и категоричан: „Ми Србији не бисмо могли учинити понуде за сепаратни мир“, а „уколико Србија жели мир, онда је њено да иступи са одговарајућим предлозима, које бисмо ми испитали.“²⁶⁴ Дакле, уместо било какве предусретљивости, на којој су иначе Немци понекад умели веома да инсистирају, просто се поручивало да Србија поднесе предлог који би био испитан. То је било равно одбијању.

Одбијање да се макар само испита шта се крије иза понуда српског посланика у Букурешту сигурно се заснивало на обавештењима да Србија не мисли да закључи сепаратни мир. У „поверљивом“

²⁶³ Исто, Bd. 16.

²⁶⁴ Исто, Bd. 1.

додатку налозима посланику барону Фон дер Бушеу од 14. августа 1915, у коме су стајала објашњења „само за лично оријентисање“, Готлиб Фон Јагов је изнео и ово: „Према нашим обавештењима, у Србији на меродавним местима нема наклоњености за споразумевање с Централним силама.“²⁶⁵ У овом светлу оно што је Фон Јагов говорио амбасадору Хoenлоје о мисији Даде показује се најпре као средство за притисак на Беч. Иначе, какве је све информације имало берлинско Министарство спољних послова о расположењу српске владе тешко је рећи, мада је јасно да су обавештења стизала различитим каналима. Тако је државни секретар 6. августа упутио Генералштабу писмо представника банке *Berliner Gesellschaft*, упућено из Ниша 26. јула, у коме је, између остalog, стајало: „Још увек не треба мислити на неки сепаратни мир са Србијом.“²⁶⁶

390

Од почетка августа преговори са Бугарском ушли су у завршну фазу. Да би постигли свој циљ, немачки руководећи људи одмах су као основу споразума прихватили све оно што су Бугари тражили, па су им чак отварали могућност да добију и више него што траже. У бугарском захтеву најважнија је била тачка 6, која је у Фон Фалкенхајновој формулатији гласила: „Из српског плена очекује Бугарска целу Македонију и највећи могућни део области до Мораве, у сваком случају округ Неготин.“²⁶⁷ После овога су 9. августа у немачком Министарству спољних послова заузели становиште да Бугарској треба гарантовати: прво, „садашње области“ за неколико следећих го-

²⁶⁵ Исто.

²⁶⁶ Исто, 1145, Grosses Hauptquartier, Nr. 37, Bd. 1.

²⁶⁷ Исто, 1135, Grosses Hauptquartier, Nr. 5a-b, Bd. 1, Фалкенхајн канцелару.

дина; друго, право на „анексију целе српске Македоније“; треће, добијање округа Неготин; четврто, „евентуално стицање даљних старих области Србије“ и то „према бугарском учинку“ у рату на страни Централних сила и, пето, „одрешене руке према Румунији и Грчкој, уколико се оне неизазвано умешају“ у рат против Централних сила.²⁶⁸ Овим је стара одлука о комадању Србије у корист Бугарске претворена у чврст став, али само као минималан програм, пошто су остављена широм отворена врата да Бугарска добије и много више територија уколико то „заслужи“ доприносом у рату, и да Аустро-Угарска анектира извесне делове српске државе.

Преговоре је пратила многострана акција Рајха, усмерена ипак само на остварење сопствених циљева. У Цариграду, тако, немачка дипломатија је подржавала бугарске захтеве за исправке границе на Марици, чиме је хтела показати да јој је Рајх пријатељ, али је у Атини обећавала Грчкој сектор Дојран – Ђевђелија за благонаклоно неутрално држање²⁶⁹, дакле, део оне територије који је управо обећаван и Бугарској. Упоредо је коришћена и бугарска потреба за новцем, па јој је као помоћ дат велики зајам и на тај начин извршен притисак на Софију да се коначно определи за савезништво са Централним сила-ма. Уговор о зајму између Бугарске и једног немачког конзорцијума банака, на челу са банком *Disconto Gesellschaft*, потписан је већ 31. јула²⁷⁰, а немачка влада је у својству гаранта одговарајући уговор потписала са истим концерном

²⁶⁸ Исто, 97, Deutschland 128, Nr. 8 geheim, Bd. 15, Јагов Чиршком 9. августа 1915.

²⁶⁹ Исто, 1135, Grosses Hauptquartier, Nr. 5a, Bd. 1, Министарство спољних послова Генералштабу 22. августа 1915.

²⁷⁰ Исто, 232, Bulgarien 7 geheim, Bd. 1.

9. августа,²⁷¹ праву сврху овог финансијског подухвата објашњава писмо државног подсекретара Цимермана упућено директору бугарске Управе државних дугова 31. јула, у коме је отворено речено да ће уговорени новац бити „без одлагања“ достављен „чим Бугарска активно уђе у рат на страни Централних сила“.²⁷² А кад су се у Софији у једном часу поколебали и у источној Србији свој захтев изненада ограничили на Доњи Милановац, Рудну Главу, Кривељ, Јабланицу и Криви Вир, дакле да граница досеже Мораву тек код Сталаћа²⁷³, с немачке стране изнели су противпредлог по коме им се даје граница дуж целог тока Велике Мораве.²⁷⁴ За вођство Рајха Србија је, као и Албанија, једноставно била нека врста идеалне жртве којом се могао подмиривати сваки немачки циљ и свака немачка потреба на Балкану.

392

Убечу су, што је било сасвим природно, на предак у немачко-бугарским преговорима поздравили, јер је привлачење Бугарске била стара аустро-угарска идеја; ово је значило да нема ни примедби на одлуку да бугарска западна граница иде Великом Моравом. Становиште од којег се пошло у овом посебном питању, барон Буријан је овако образложио у једној информацији, намењеној и 4. септембра упућеној генералу Конраду: „Пошто ми већ из унутрашњополитичких разлога не намеравамо да за Монархију обезбедимо веће српске територије, ја у Бугарској, битно увећаној на рачун Србије, видим средство да у будућ-

²⁷¹ Исто.

²⁷² Исто.

²⁷³ HHStA-Wien, PA I, K. 513, Посланство у Софији Министарству спољних послова 23. августа 1915 (ту је и карта).

²⁷⁴ AA-Bonn, 97, Deutschland 128, Nr. 8 geheim, Bd. 16, Јагов Тројтлер; HHStA-Wien, PA I, K. 513 (цео немачки текст).

ности поправимо досадашњу политичку ситуацију на нашим балканским границама.²⁷⁵ Сасвим је друга ствар што је аустроугарска дипломатија сматрала да треба и тактизирати према Бугарској и биће да је први барон Буријан изнео онај предлог по коме је требало „територијална обећања степеновати према бугарском учинку“, да се Бугарска ради стицања округа Неготин обавеже „да с војском нападне и на овом правцу,²⁷⁶ тј. у правцу Неготина, а не само Македоније.

На састанку канцелара Фон Бетман-Холвега и министра спољних послова Буријана 13. августа била је брзо постигнута сагласност о нападу на Србију, мада начин на који је канцелар водио разговор указује на то да су на немачкој страни страховали да ће њихови савезници опет бити уздржљиви као и две недеље раније. Фон Бетман-Холвег је, када је прешао на балканска питања, указао да је „генерал Фон Фалкенхајн чврсто одлучан да кrene у офанзиву против Србије чим буде могуће повући трупе из Польске“ и да „овој операцији даје предност чак над пробојем фронта у Француској“, пошто од ње очекује користи по „много значајније циљеве рата“; домаћин је, даље, свога госта плашио и могућношћу сепаратног мира са Србијом и рекао да располаже „свежим вестима о наводно српским жељама за миром“, о чему је у Букурешту говорио Александар Маргиломан, и да је берлинско Министарство спољних послова сазнало „да је Србија сада спремна да уступи оне делове у Македонији које је захтевала Антанта“. Буријан је

393

²⁷⁵ HHStA-Wien, PA I, K. 514, Буријан Турну 4. септембра 1915.

²⁷⁶ AA-Bonn, Oxford, 97, Deutschland 128, Nr. 8 geheim, Bd. 15, Амбасада у Бечу Министарству спољних послова 6. августа 1915.

на то одмах одговорио да је потребно бити „предострожан“ према „противречним саопштењима“ о сепаратном миру и да је „само енергичном припремом акције могуће на Балкану променити прилике у нашу корист“. Заједнички закључак је био: „Мир је могуће постићи само путем даљњих војних успеха.“²⁷⁷

Оваквим својим ставом барон Иштван Буријан је политику Монархије очевидно држао у оквирима гледишта која је оличавао гроф Тиса; то је значило да је морао наћи на опозицију генерала Конрада. Тако је и било. Начелник аустроугарског Генералштаба је 2. септембра министру спољних послова упутио опширан допис у коме је изнео мишљење да би у нацрту уговора с Бугарском требало „тачно испитати“ територијалне клаузуле, „посебно с обзиром на српске области“ пошто ће, како тренутно ствари стоје, у случају да савез буде склопљен и победа буде однесена, „највећи и војно и привредно најважнији део Србије припасти Бугарској“. Била је то прва и зато суздржана опомена. У дописима од 4. и 5. септембра генерал Конрад је изричитије, опширије и одлучније изразио своје негодовање против онога што је већ ушло у нацрт уговора. По генераловом мишљењу, део Србије који би преостао после предвиђеног уступања територија Бугарској не би могао да опстане као независна држава, већ би „морао бити приклучен Монархији у било којој форми“; али, Конрад је на овај начин првенствено настојао да докаже и то да не сме бити препуштена Бугарској „долина Мораве у доњем току“, тј. да би та област морала да припадне Аустро-Угарској.²⁷⁸

²⁷⁷ HHStA-Wien, PA I, K. 500, Буријанова белешка од 14. августа 1915.

²⁷⁸ Исто, К. 514, акта бр. 14 810/1, 14 940 и 14 989.

Да би доказао потребу тих обухватнијих анексија Монархији, генерал барон Конрад је министра барона Буријана упозорио да „посебна вредност мора бити дата стицању“ долине Мораве, која је, објаснио је, „од највећег политичког, привредног и војног значаја за Монархију“. Такође је опомињао да треба водити рачуна о последицама стварања велике Бугарске, која би с обећаним поседима, а уз то још повећана „можда и Албанијом“, постала држава са излазом на три мора и чији би „следећи циљ, природно, био да добије Цариград и Дарданеле“; то намеће размишљања о опасностима по аустроугарски „трговачки пут на исток“ и по излаз Монархије из Јадранског мора, које са собом носи стварање Велике Бугарске. Конрад је чак потегао и национално начело и истакао да је долина Мораве „насељена искључиво српским становништвом и да је, с обзиром на националне разлоге, Бугарска не може тражити“. Гледиште да Монархија „већ из унутрашњополитичких разлога нема намеру да за себе обезбеди веће српске територије“, начелник Генералштаба је жестоко напао и тврдио да се такав став „потпуно заснива на начелу хегемоније мађарског елемента у Мађарској, који нам је проузроковао италијански, русофилски и румунски, а пре свега кобни српски иредентизам“, и због кога ће се Монархија „у даљњој будућности“ још срести „с најтежом несрћом, и то не само на Балкану“. ²⁷⁹

Смисао уништења Србије и повећања Бугарске Конрад је видео само у светлу сигурних и значајних проширења Монархије; стога је био и против претераног повећања Бугарске и против постојања

---

²⁷⁹ Исто.

неке смањене Србије, а залагао се за обнављање идеје о албанској држави. Представа за Монархију пожељних балканских прилика за Конрада је изгледала овако: Аустро-Угарска се проширује све до закључно са Косовом, обухватајући долину Велике Мораве, вероватно с Нишом; Албанија под аустроугарским протекторатом; повећана Бугарска која обухвата Македонију и неке источне делове српских територија од пре балканских ратова. Смисао ових решења био је у намери да Монархија учврсти своју хегемонију на Полуострву и тако осигура „трговачке путеве на исток“ и излаз из Јадранског у Средоземно море. Није у питању било ништа друго до позната Конрадова концепција из 1907–1908. године.

Барон Буријан је – како показују знаци које је оловком стављао на маргине Конрадових дописа – проучавао ове дописе начелника Генералштаба, али није ништа предузимао да би нешто променио у погледу обећања Бугарској. Уосталом, уговор с Бугарском био је већ пред потписивањем. Савез између Централних сила и Бугарске био је коначно склопљен 6. септембра 1915. потписивањем три документа: *Споразума о пријатељству и савезу*, *Тајне конвенције* и *Војне конвенције*. Одредбе о територијалним основама овога савеза садржала је *Тајна конвенција*. Линија бугарске западне границе требало је да тече дуж целог тока Велике Мораве, затим од Сталаћа на Јастребац, обухватајући Ђунис и Рибаре, па гребеном Копаоника, обухватајући Суво рудиште, да избије на Св. Николу, а одатле да се преко Коснице планине попне на Скопску Црну гору, а потом преко Качаничке клисуре на врхове Шар-планине и, најзад, да обухвати целу Македонију која је тада била у српским рукама. Питање Дојрана и Ђевђелије добило је посебан третман, јер су Немци нотом од 5. септембра затра-

жили од владе у Софији да бугарска војска не поседне ову територију, уз обећање да је неће посети ни грчка војска; потом од 7. септембра бугарска влада је ово прихватила.²⁸⁰ Тиме је створена могућност да ова област буде дата Грчкој, али и могућност да остане Бугарској.

Током септембра немачке, аустроугарске и бугарске трупе су се груписали у близини западних, северних и источних граница Србије.²⁸¹ Ударне снаге биле су концентрисане на Сави и Дунаву: немачка 11. армија, под командом артиљеријског генерала Максимилијана фон Галвица, у јужном Банату, аустроугарска 3. армија, под командом пешадијског генерала барона Хермана Кевеса, у Срему. Бугарска 1. армија, под командом генерала Бојацева, била је концентрисана у сектору Цариброда и, мањим делом, Белоградчика, а 2. армија, под командом генерала Тодорова, јужно од Ђустендила. На босанско-херцеговачкој страни, груписале су се јединице Ландштурма са задатком да изврше диверзију лажног главног удара. Команда групе армија била је смештена у Темишвару. Главнокомандујући, немачки генерал-фелдмаршал Аугуст фон Макензен, писао је начелнику Штаба ове групе армија Хансу фон Зекту, такође немачком генералту, 12. септембра: „Дакле, ипак Србија! Један садржајан задатак. Да бих га решио, ја рачунам с војничком срећом.“²⁸²

397

Фон Макензен се 16. септембра јавио своме цару и од њега добио следеће наређење:

²⁸⁰ AA-Bonn, Oxford, 97, Deutschland 128, Nr. 8 geheim, Bd. 18.

²⁸¹ Janssen, K. H., *н. д.*, стр. 160.

²⁸² Von Seeckt, H., *Aus meinem Leben 1866–1917*, hrsg. von F. von Rabenau, Leipzig, 1914, стр. 214.

„Српску армију одлучујуће поразити и успоставити и осигурати везу преко Београда и Софије са Цариградом.“²⁸³ Генерал-фелдмаршал је у Команду групе армија у Темишвару дошао 18. септембра, а његов начелник штаба дан раније. Прва артиљеријска бомбардовања српске територије почела су 19. септембра, мада обазриво, да се не би открила намера са офанзивом, пошто је дан напада био одређен за 6. октобар. Оба руководећа генерала били су орни за борбу. Фон Макензен је 24. септембра посетио аустроугарског суверена и оставио изврстан утисак у дворцу Шенбрун. Кажу да је по његовом одласку стари цар рекао: „Са оваквим људима не могу се имати лоша искуства.“²⁸⁴ Фон Зект је својој супрузи писао 26. септембра: „Ово је време у коме је војницима задовољство живети.“²⁸⁵ Наређења за напад издата су 4. октобра; 6. октобра је артиљерија жестоком ватром припремила акцију; 7. октобра отпочело је форсирање двеју великих река. Бугари су имали обавезу да 11. октобра уђу у рат, али су у напад ступили 14. октобра.

Тих последњих дана септембра 1915, током којих су вршене непосредне припреме за напад удружених војних снага три савезника, поново је улогу стекла идеја о сепаратном миру са Србијом. Немачки амбасадор у Цариграду Ханс фон Вангенхајм се 25. септембра на пропутовању задржао у Будимпешти и ту је разговарао с грофом Тисом. Према извештају који је истога дана послao у Берлин, њему је мађарски председник владе изнео мишљење да би Србија, суочена са „снагом офанзиве која

²⁸³ Mackensen, *Briefe und Aufzeichnungen*, hrsg. von W. Foerster, Leipzig, 1938, стр. 210.

²⁸⁴ Redlich, J., *Kaiser Franz Joseph*, стр. 460.

²⁸⁵ Meier-Welcker, H., *Seeckt*, Frankfurt a.M., 1967, стр. 66.

ће бити изведена са три стране", можда прихватила преговоре о миру и да би, ако до тога дође, требало „показати предусретљивост" и „овакав корак олакшати у могућној мери". Немачки амбасадор је на то рекао „одлучно наглашавајући" да је и он „потпуно истог мишљења, утолико пре што би споразум са Србијом суштински променио ситуацију, и то не само на Балкану, у нашу корист". Барон Фон Вангенхайм је том приликом такође изашао с варијантом познатог немачког плана: да би „Србији требало дати северни део Албаније", али се гроф Тиса ограничио само на изјаву „да је сређивање албанског питања толико сложено и да га је потребно темељито испитати", јер оно „не би могло бити решено тек тако".²⁸⁶

Већ сутрадан, 26. септембра, немачка дипломатија је ступила у акцију да би испитала могућност остварења ове идеје. Државни секретар Фон Јагов је тога дана најпре упутио овакав налог посланику у Атини: „Несумњиво да краљу Константину припада часна улога посредника између Србије и Централних сила, односно Бугарске. Уколико би Србија понудила мир, показали бисмо предусретљивост. Подробности задржавамо за касније [. .]. Сигурно да краљ треба да наступи у Нишу на своју иницијативу да не би изазвао сумњу да је одавде подстакнут". Из телеграма се такође види да је Фон Јагов о истој ствари већ разговарао с грчким послаником у Берлину, који је државном секретару обећао да ће телеграфисати лично своме краљу, пошто није веровао да је за овај посао могао бити придобијен председник владе Венизелос.²⁸⁷ Истог тог

²⁸⁶ *L'Allemagne*, I, стр. 182, бр. 143.

²⁸⁷ Исто, стр. 181, бр. 142.

дана Фон Јагов је амбасадору Фон Чиршком послао подробне инструкције и наложио му да о сепаратном миру разговара са аустроугарским министром спољних послова: поновио је већ познату немачку идеју да Србија треба да добије излаз на Јадранско море преко северне Албаније, уколико пристане да Бугарској уступи целу Македонију и округ Неготин. Пошто је у међувремену *Тајном конвенцијом* Бугарској била обећана цела источна Србија, Фон Јагов је смањивање бугарских добитака објашњавао тиме да „треба веровати да ће Бугарска смањити своје захтеве, уколико би јој се добровољним пристанком Србије уштедео један рат.“²⁸⁸ Сутрадан, 27. септембра, државни секретар је убеђивао аустроугарског амбасадора да се „с различитих страна чује да није искључиво да ће Србија одустати од борбе“.²⁸⁹ Истог дана је Курт Рицлер забележио у дневник: „Покушај да посредством Тина [Константина Г] искористимо уплашеност Србије због наступања једанаест дивизија; Србија треба да закључи мир, напусти Дунав, а Македонију препусти Бугарској; за то би она добила надокнаду у северној Албанији, а Грчка у јужној.“²⁹⁰

Идеја о сепаратном миру је, почев од половине маја 1915. у више махова оживљавана у раду немачке дипломатије; може се говорити и о њеном континуитету, посебно када се има у виду да је основа нагодбе стално тражена у суштински истом територијалном плану и с циљем да се помоћу Србије привуче и Бугарска, а у своју корист измене опште прилике на Балкану. Иначе, иста

²⁸⁸ Исто, стр. 182–183, бр. 143.

²⁸⁹ HHStA-Wien, PA I, K. 952, Амбасада у Берлину Министарству спољних послова 27. септембра 1915.

²⁹⁰ Riezler, стр. 300–301.

идеја се на посебан начин појавила почетком истог месеца. У извештају немачке обавештајне службе у Софији, под ознаком „поверљиво бр. 202“ стајало је да је „српска страна изашла пред председника бугарске владе с предлогом који заслужује велику пажњу и потпуну предусретљивост“, тј. да је Србија, да би избегла „безизгледан рат против Немачке и Аустро-Угарске, а можда и против Бугарске“, спремна да „одмах уступи Бугарској целу Македонију, а такође и Пирот и долину Тимока“, уколико би добила „Албанију с јадранском обалом“. Из истог извештаја се даље види да је Радославов сматрао да „овај предлог Срба не треба узети озбиљно“, а извештач је писао да „још није испитано да ли је овај предлог стварно дошао с водећих српских места“. Иначе, писац извештаја ценио је да би оваквим решењем „Бугарска била потпуно задовољена“, да би „Грчка добила јужну Албанију“, да би могао бити створен „према нама пријатељски на克лоњен балкански блок“, да не би било „потребно расипати померанске кости по српским брдима“ и да „бисмо Румунију могли држати у шаху“.²⁹¹

Писац овог поверљивог извештаја био је, у ствари, Рихард фон Мах, који је као дописник листа *Kölnische Zeitung* још од 1879. боравио у Бугарској, а уистину био човек који је успоставио добре односе с највишим политичким и друштвеним круговима у Софији, стално поверљиво обавештавао о најважнијим питањима и, такође, одржавао важне неформалне везе између немачке и бугарске владе. Он је, на пример, одиграо доста важну улогу у привлачењу Бугарске у савез Централних сила. Фон Мах је касније објавио врло садржајне успомене и у њима нека ва-

---

²⁹¹ AA-Bonn, Oxford, 245, Bulgarien 20, Bd. 1.

жна документа, али није ништа саопштио о овом предлогу за закључивање мира са Србијом. Међутим, оно што одмах пада у очи јесте то, да је наводно са српске стране понуђена територијална основа била она стара немачка основа, што наводи на сумњу да иза ове вести није стајао нико озбиљнији и да је највероватније неко, можда с бугарске стране, ставио на пробу немачке ставове на само неколико дана пред потписивање документа о савезу Бугарске и Централних сила. И сам Фон Мах је на крају свог извештаја изнео „да ми, по отпочињању нашег подухвата против Србије, сачекамо хоће ли предлог бити поновљен у употребљивој форми“. ²⁹²

Предлог није био поновљен, али је немачка дипломатија ипак у духу Фон Маховог гледишта хтела да испита ситуацију када се над Србијом надвила опасност „безизгледног рата“ против Немачке, Аустро-Угарске и Бугарске. Брзина и начин на који је немачка дипломатија радила одмах по пријему Фон Вангенхајмовог извештаја из Будимпеште указују на то да су њени руководиоци већ били спремни да остварење идеје о сепаратном миру овога пута практично испитају. За тачније сагледавање свих околности занимљиво је да се амбасадор барон Фон Вангенхајм приликом боравка у Будимпешти није састао само с грофом Тисом него и с Јоханом Дадом. Ова чињеница није без важности без обзира на то што је Фон Јагов, када му је то саопштио принц Хенлоје, дезавуисао амбасадора, рекавши да је „Вангенхајм, на жалост, сувише често оптрећен превеликом ревношћу“. ²⁹³ Упадљиво је да амбасадор

²⁹² Исто, 1. септембра 1915; Von Mach, R., *Aus bewegter Balkanzeit 1879–1918*, Berlin, 1928.

²⁹³ HHStA-Wien, PA I, K. 952, 6. октобра 1915.

графу Тиси није рекао ништа о томе да цела источна Србија не припада Бугарској него само Неготин, што је Јагов такође понављао у својим инструкцијама Фон Чиршком; ово само доказује да Вангенхајм није баш радио само на своју руку. Сам амбасадор Хенлоје овако је видео однос руководећих личности Рајха према миру са Србијом: „Немачка страна би радо заобишла целу српску експедицију, уколико би се све могло постићи миролубивим путем.“²⁹⁴ Све, дакле, казује да су Немци у начелу били за неко решење помоћу кога би они изменили границе и политичке прилике на Балкану како то нима одговара, а да при том не жртвују ништа од својих снага. Ипак нису хтели да одустану од експедиције. На дан отпочињања офанзиве преко Дунава, Саве и Дрине, 6. октобра, принц Хенлоје је јавио у Беч: „Канцелар и државни секретар стално ми повављају само то да они не мисле Србима да дају неку нарочиту могућност за преговарање и да ће спровести намеравану операцију, па тек пошто буду поседнуте територије које су нам потребне, дошао би тренутак када би се могло мислiti на то да се саслушају српске молбе и предлози.“²⁹⁵

Све у свему, у Берлину су стапао мислили да пред монументалним Рајхом у једној малој земљи морају из овог или оног разлога да преовладају капитулантска расположења. Али, има места што су због чега се из Берлина поново, за разлику од држава у августу, почело радiti на сепаратном миру у тренутку када је оружани напад већ био потпуно припремљен? Ово што се од немачких представника могло чути као објашњење било је у првом

²⁹⁴ Исто.

²⁹⁵ Исто.

реду понављање већ раније навођених војних разлога. Фон Јагов је 26. септембра писао барону Буријану: „Несумњиво би била велика корист уколико би могао да изостане напад на Србију. Тај напад се, војнички узето, нипошто не чини лаким. Најмање на шта морамо рачунати јесте то да ћемо имати велике губитке и да ће, можда, експедиција дugo трајати, пошто је терен тежак, српска војска ваљана и пошто у унутрашњости владају епидемије. А нама су хитно потребне трупе на другим фронтовима. Поред тога, још никако није сасвим искључено да би господин Вениzelos могао успети у настојањима да се Грчка умеша у рат. У овом случају је, изгледа, предвиђен и десант Антантиних трупа. Најзад, могла би и Румунија да буде увучена у сукоб, чиме би била изазвана општа балканска пометња, због које би наше снаге биле дуже и више ангажоване него што је то у нашем интересу. Мир са Србијом и наше срећивање прилика на Балкану битно би променили општу политичку ситуацију у нашу корист, а на штету Антанте.”²⁹⁶ Јаговљева напомена о томе да су трупе потребне на другим фронтовима указује и на посебан разлог због кога су у немачком војству још уочи напада почели да иступају са идејом о сепаратном миру. Наиме, на западном фронту, у покрајинама Шампањи и Артоа, Французи и Британци су 22. септембра прешли у жесток противнапад, а Руси су, у исто време, у борбама око Вилне показали да нису онолико ослабљени колико су то мислили немачки команданти. Истог оног дана када је писао о идеји о сепаратном миру, Курт Рицлер је претходно такође записао: „Нервозан дан. Чиновски напад на западу. Само у Шампањи су Французи заробили 94 топа.”²⁹⁷

²⁹⁶ *L'Allemagne*, 1, стр. 182–183, бр. 143.

²⁹⁷ Riezler, стр. 300.

На основу извештаја барона Фон Вангенхајма може се закључити да је Тиса покренуо питање сепаратног мира, а из извештаја немачког генералног конзула у Будимпешти произлази да је мађарски председник владе могао имати и неке контакте са „огорченим“ и „одбаченим“ професором Штраусом. На другој страни, Немци су сматрали да је Тиса, заједно с Буријаном, онемогућио акцију професора Штрауса у јулу. Сам гроф Иштван Тиса је у писму барону Буријану, под ознаком „строго поверљиво, 5302/рес. М. Е. И“ од 2. октобра 1915, писао о „колико смешио толико и раздражујућој Штраусовој афери“ и о Јаношу Дади као „проблематичној индивидуи“, остављајући утисак да овога сматра за српског и немачког шпијуна истовремено. У писму, такође, стоји да је, „после Штраусове афере“ у коју је и Дада „био увучен“ – биће, како нам се чини, пошто је Фон Јагов поменуо име тог агента у разговору са аустроугарским амбасадором у августу – будимпештанска полиција Јаношу Дади забранила да напушта град, да је он, упркос забрани, поднео захтев да отптује у Букурешт и да то није прихваћено, да га је полиција ставила под присмотру и установила да се у хотелу „Риц“ састајао с неким др Отом Фолбером²⁹⁸, адвокатом и, такође, немачким агентом.

Своје гледиште је мађарски министар–председник овако изложио: „Далеко најважнија страна питања је у томе да немачка дипломатија

²⁹⁸ HHStA-Wien, PA I, K. 819. Будимпештанска полиција је саслушавала Штрауса и у записнику са саслушања од 29. септембра стоји да је Штраус изјавио како је рекао Вангенхајму да „уколико може, придобије за ову акцију Вајферта, директора Српске народне банке, који је родом из Панчева, а жена му је из Беча“ (Исто, К. 952).

плете иза наших леђа интригу у Србији [. .]. Убеђен сам да и у сасвим невероватном случају да Србија поднесе неки захтев, не би могло бити постигнуто такво решење српског питања које би формом и садржајем одговарало животним интересима и престижу Монархије. Начин на који поступа, чини се, немачка страна, не може да доведе до циља. Посебна је ствар што Немачка иза наших леђа води дивље *rougtravers* посредством подстректнугих агената и у своје име, а на наш рачун; тиме она малтене морално онемогућава Монархију да се покаже предусретљива према Србији". Зато је гроф Тиса тражио од барона Буријана да „с руково-диоцима немачке политике веома поверљиво и пријатељски, али у сваком случају веома озбиљно, размени мишљење о овом једнострданом раду немачке дипломатије".²⁹⁹ Из свега који проистиче да је гроф Иштван Тиса био веома незадовољан немачким поступцима, а да су његов разговор са бароном Фон Вангенхајмом и евентуалне везе са Штраусом најпре могли значити испитивање немачких гледишта и поступака. Добивши ово Тисино писмо, барон Буријан га је, уз мања скраћивања, одмах упутио амбасадору у Берлину с налогом да случај размотри на надлежном немачком месту.³⁰⁰ Министар се очевидно слагао с мађарским председником.

Нова немачка иницијатива је код аустро-угарске дипломатије наишла на такав пријем да се може рећи да је одмах била одбачена. Чим је амбасадор принц Хoenлоје 27. септембра први пут од Фон Јагова чуо за ову намеру, сместа је и нимало љубазно рекао државном секретару да он ништа не зна о некој спремности

²⁹⁹ Исто.

³⁰⁰ Исто, Буријанова белешка.

Србије да преговара, па је и објаснио да му се чини „мало вероватним да ће Србија без борбе толико далеко изићи нама у сусрет колико ми од ње морамо да тражимо“, а да би „свака половична мера према Србији била неспојива с нашим престијом“ и, „када се мисли на будућност“, била би за дубоко жаљење“.³⁰¹ То што је амбасадор могао одмах овако да говори, само казује да је аустроугарска дипломатија већ унапред имала јасан начелан став да не треба мимо оружане акције тражити друге путеве за решавање „српског проблема“. И Фон Чиршки је од барона Буријана чуо најпре да „једва може да се догоди“ да „Србија самоиницијативно и без борбе изабере пут преговора“, а затим и да прихвати такве циљеве које јој Централне силе морају поставити. По Буријану, тачно наведено, Србија би морала да дозволи Централним силама да војском поседну све српске територије које обезбеђују најбољу везу с Бугарском, укључујући и области кроз које пролази железничка пруга, што је значило долине Мораве и Нишаве; даље, српска држава била би приклучена Црној Гори, а Петровићи би постали њена владарска династија; уместо поделе Албаније, била би обновљена албанска држава; најзад, Монархија би анектирала Ловћен.³⁰² То што се Буријан веома опрезно изражавао, говорило је да Монархија још увек нема сасвим одређен план према Србији. У сваком случају, са оваквим ставовима свога савезника Рајх заиста није могао да предузме било какав корак.

На овакво држање Беча Фон Јагов је одговорио новом поруком Буријану, послатом 3. октобра, у којој није избегао непријатне тонове, што све-

³⁰¹ Исто, К. 952, 27. септембра 1915, Амбасада у Берлину Министарству спољних послова 27. септембра 1915.

³⁰² *L'Allemagne*, 1, стр. 184–186, бр. 144.

дочи о покушају притиска. Тако му је поручио да у Рајху не желе према Србији да „постану меки”, али да не могу да прихвате ни као „циљ по себи” да пошто-пото треба ићи на насиљно сламање Србије ради окајавања „греха Потјорековог пораза”, што ће Рајх „радо препустити самој Аустро-Угарској“ кад већ барон Буријан „веома потценјује тешкоће ове експедиције с војне тачке гледишта“. Фон Јагов takoђе није пропустио да подсети да у „експедицији“ учествује чак једанаест немачких дивизија. Објаснио је да у Рајху сматрају да само треба унапред имати припремљене планове о будућности Србије, да се, ако би се појавила одговарајућа потреба, не би морало тек тада о томе договарати. Што се тиче непосредних циљева према Србији, Фон Јагов се сложио да је „неизбежно“ захтевати „најпре поседање оних српских области које су потребне за транзит, односно да њих Срби испразне“, али је у погледу осталих циљева подвукao да је неразумљиво давање предности црногорској над српском династијом, мада није искључио решење да Србија и Црна Гора буду уједињене (најбоље би било да „у Србији завлада нека страна династија“). У погледу Албаније, државни секретар је охоло изјавио да је за Немце „потпуно свеједно шта ће с њом бити“, али само зато што им је, како је из даљњег текста проистицало, било стало да Албанија буде у немачком интересу подељена између својих суседа.³⁰³

Два себична гледишта према балканским државама уопште, и Србији посебно, овога пута су била међусобно у сукобу, уосталом као и много пута раније. У сваком случају, немачкој иницијативи су се на путу испречиле многобројне препреке и она је морала

---

³⁰³ Исто, стр. 186–187, бр. 145.

бити обустављена за извесно време. Најважнији је био неповољан одговор из Агине. Телеграмом од 5. октобра немачки посланик је јавио да је краљ Константин, да би „своју личност држао у могућној мери неизложену“, посредничку мисију поверио принцу Николаусу, који је, уосталом, био зет руске царске породице, али пошто је принц ради „потребних сондирања“ ступио у везу са српским послаником Балугчићем, а Балугчић с владом у Нишу, могло се једино утврдити да у Србији „тле никако није сувише повољно“ за немачку идеју.³⁰⁴ Поред тога, немачка дипломатија нашла је на отпор свог Генералштаба, без чијег знања је и радила, јер су војници страховали од у томе тренутку неповољног утицаја овог „сондирања“ на држање Бугарске. Рицлер је записао да је „Фалкенхајн разјарен“, јер „није питан“.³⁰⁵ Најзад, 6. октобра је принц Хоењлоје дошао Фон Јагову с преписом Тисиног писма и тражио по Немце непријатна објашњења о „плетењу интрига у Србији иза леђа Аустро-Угарске“.³⁰⁶

Yмеђувремену је био коришћен још један, и то веома скривен канал, који је влади Рајха малтене омогућавао непосредну везу с владом Србије. Реч је о уистину необичном случају. Наиме, извесни Албин Кучбах је у Нишу боравио отприлике од краја октобра 1914. и то, изгледа сасвим сигурно, по одобрењу и немачких и српских меродавних фактора. Тај Кучбах је слободно путовао по Србији и о приликама редовно извештавао берлинско Министарство спољних послова телеграмима које је потпи-

³⁰⁴ Исто, стр. 188, бр. 146.

³⁰⁵ Riezler, стр. 303.

³⁰⁶ HHStA-Wien, PA I, K. 952, Амбасада у Берлину Министарству спољних послова 6. октобра 1915.

сивао пуним именом. Такође изгледа сасвим извесно да се сретао и разговарао са српским министрима и високим чиновницима, извесним војним лицима и у једном или два маха с регентом Александром. Мада тек треба извршити подробнија истраживања о Кучбаховој улози, може се скоро тврдити да је он, усрд рата између те две земље, био неки неслужбени представник Немачке у Србији. Из његових успомена, које је објавио 1929. године, види се да је он имао улогу и у разговорима о сепаратном миру.

Лбин Кучбах пише, тако, да је „покушавао неколико пута“ да с Пашићем покрене „питање сепаратног мира“, да је Пашић у те разговоре „увек радо улазио“, али да њих двојица ипак нису „никад отишли даље од академских разматрања“, углавном зато што је српски председник владе „веровао да ће [Србија] победити уколико се држи уз Антанту“. Посебно је Кучбах у јесен 1915. уложио велики труд да приволи Пашића на сепаратни мир, наводно самоиницијативно (јер је, „због прикупљања трупа у Банату и Срему“, „предвиђао велику несрећу по Србију“), али да је све било безуспешно и да је Пашић чак у то време за њега „постао невидљив“. Кучбах у наставку пише: „Тада сам одлучио да му [Пашићу] пишем и писмо сам послao 24. септембра 1915. Указао сам му на катастрофу пред којом Србија непосредно стоји уколико не би предухитрила напад који јој прети брзим закључењем мира [. . .]“. Понудио је следећу основу за мир: „Македонија је у сваком случају изгубљена; није могуће разорити Аустрију [сиц!] која је савезник Немачке и да зато Србија не може бити обештећена на аустријски рачун; међутим, вероватно је да ће Србија моћи да добије албанске области са обалом

[. . .]". Дакле, реч је била о познатом немачком плану, само овога пута изнесеном – сигурно из тактичких разлога – у основним цртама. Пашић није Кучбаху одговорио писмено, али му је преко Чолак-Антића поручио да „у оваквим околностима Србија није спремна да закључи мир“, да она „као мала држава“ очекује да услове „понуди Немачка“ и да у сваком случају тражи „гарантије које јој прете од Аустро-Угарске“. „Стављено ми је на знање“, пише даље Албин Кучбах, „да ово јавим у Берлин. Сместа сам учинио тај корак. Из Берлина су ми одговорили да није на Немачкој него на Србији да учини предлог. Уколико се с тиме [у Нишу] оклева и уколико се више крви пролије, утолико ће прилике постати неповољније по Србију. Похитао сам да ово пренесем Пашићу, али и сада нисам могао допрети до њега. Нигде га нисам могао наћи [. . .]. А догађаји су почели да стижу један други. [. . .]³⁰⁷

411

---

³⁰⁷ AA-Bonn, Oxford, 1029–1030, Weltkrieg, Bd. 112–152; Kutschbach, A., *Der Brandherd Europas, 50 Jahre Balkan Erinnerungen*, Leipzig 1929, стр. 189–196. Албин Кучбах је као млад пруски официр дошао на Балкан 1876, дакле у време „велике источне кризе“, и на њему боравио од тада па до времена о коме ми говоримо. Показао се пријатељски расположен према Србији, а у Лajпцигу је 1913. објавио књигу *Die Serben im Balkankrieg 1912–1913*. Занимљиво је да су у исто време кад и Кучбах, на Балкан дошли и Рихард фон Мах и Паул Штурм, та-које тада млади пруски официри, и да су се обожица ту настанили. Како је већ речено, Рихард фон Мах је био специјални немачки агент у Бугарској и показивао се као бугарски пријатељ. Паул Штурм је у Пруској био у истој класи војне академије као и Аугуст фон Макензен и њих двојица су истога дана били произведени у потпоручнике. По доласку у Србију Штурм је ступио у српску војску, променио име у Павле Јуришић, направио је успешну каријеру и у Првом светском рату био један од најистакнутијих српских генерала. Немачке интерне оцене о вредности српских команданата убрајале су га међу тројицу најспособнијих, али су га ипак стављале иза Мишића и Степановића. У јесен 1915. Јуришић-Штурм је као командант 3. српске

Уто је дошао дан одређен за почетак „експедиције“. У једном писму шефа штаба групе армија „Макензен“, генерала Ханса фон Зекта, написаном 7. октобра, стоји: „Јутрос рано су пред очима фелдмаршала трупе прешли Дунав.“³⁰⁸ Већ 9. октобра генерал-фелдмаршал Аугуст фон Макензен је телеграфисао Вилхелму II и Фрањи Јосифу I: „Од данас у подне у Београду се на краљевској палати и тврђави вију немачка и аустријска застава.“³⁰⁹ Својој супругизи је писао: „Какав догађај! Он ће у политичком смислу бити значајнији него у војничком. Али, на крају крајева, он представља редак [војни] подвиг када је реч о прелазу река. С Божјом помоћу почeo је један успешан поход.“³¹⁰ Начелник штаба Фон Зект писао је у писму 10. октобра: „Синоћ се заорило 'Божје чувај цара Фрању', затим 'Живео ти у венцу славе', а потом су се разлегли познати звуци песама принцу Еугену, Радецком и Добрим друговима [...]. Аустријанци се толико радују што смо им поново освојили Београд и, како се чини, да ће га и задржати. Све је то, дакако, лепо, али није било лако.“³¹¹

Пепо, али није било лако, написао је генерал Фон Зект. Следећи начин изражавања Фон Зекта, треба рећи да су, с оне стране фронта, до-

---

армије жилаво бранио део фронта на правцу продора немачке 11. армије. Иначе, Албин Кучбах је у време офанзиве групе армија „Макензен“ напрото ишчезао из Ниша, али је после Првог светског рата долазио у Београд и, како сам пише, имао везе с водећим југословенским личностима, а примао га је и сам Александар I.

³⁰⁸ Von Seeckt, H., n. d., стр. 233.

³⁰⁹ Von Mackensen, A., n. d., стр. 223.

³¹⁰ Исто, стр. 223–224.

³¹¹ Von Seeckt, H., n. d., стр. 234.

боши, иако мукло, одлучно добовали тактова познате песме *Марш на Дрину*. Тамо се нису хтели предати. Још 8. октобра Фон Зект је писао: „Све иде добро и напредујемо такође код Београда. Ипак, чини се да је тамо прилично огорчена борба.“³¹² Ускоро се уверио да је доиста у питању „огорчена борба“, па је 13. октобра писао: „Срби се туку јуначки.“³¹³ У сваком случају, за две недеље „експедиција“ је напредовала само неких тридесетак километара, далеко испод онога што је било планирано. У својим успоменама генерал Фон Фалкенхајн сећао се да су 11. и 3. армија наилазиле на „многоструко срчан“ отпор.³¹⁴ Онда су бугарске трупе ушле у борбу и напале са истока, практично с леђа српску војску, али и шест дана касније ствари на фронту нису стајале онако како су то желели у табору нападача. Одбрана је и даље била „многоструко срчана“. Ерих фон Фалкенхајн се сећао: „Да би створио одушку, шеф Генералштаба се 20. октобра одлучио да доведе појачање с француског фронта.“³¹⁵ Када се узме у обзир шта је за Немце значио фронт у Француској, постаје јасније какав је учинак, упркос напредовању, био постигнут на југоистоку.

Пошто је крајем октобра српски фронт на свим странама почeo да показујe да одбрана једва да одолева притиску далеко надмоћније сile, за

³¹² Исто, стр. 237.

³¹³ Meier-Welcker, H., *н. д.*, стр. 67.

³¹⁴ Von Falkenheyn, E., *Die Oberste Kriegsleitung 1914–1916*, Berlin, 1920, стр. 149.

³¹⁵ Исто, стр. 150. Фон Фалкенхајн је већ 13. октобра 1915. тражио од Конрада да са италијанског фронта пребаце аустроугарске трупе на српски фронт, што је Конрад истога дана одбио (KA-Wien, AOK O. Ab. Gruppe J. Bd. 560).

руководиоце Рајха то је био нов знак да тешку „експедицију“ треба покушати окончати средствима дипломатије, овога пута уз примену аргумента потпуне војне победе. Прави разлог покушаја био је ипак много теже природе, јер су у Рајху увидели да им се снаге топе, да битке, истина, добијају, али да коначна победа постаје све недостигнија. Рицлер је бележио 23. октобра: „Уколико рат дуже траје, утолико теже, полаганије, приземније тетурају мисли. Дан у коме се приближи нада да међусобно повезани ударци (какви су балканска акција, Галиполе, претње на Истоку, прекидање руске везе са Солуном, могућан мир са Србијом итд.) полагано мрве Антанту и терају је да поклекне [. . .]; следи други дан у коме се покаже као вероватнија неоспорна воља друге стране да издржи [. . .], да издржи до своје потпуне иссрпености која ће такође донети и нашу иссрпеност [. . .]. Да понудимо мир? При општој заслепљености непријатеља тешко га је могуће остварити. Зато с надом у срцу сачекајмо још 8 до 14 дана да неко из блока Антанте понуди мир. Уколико ми понудимо мир, ратни успех биће минималан!“³¹⁶ Дакле, уколико би неко са Антантине стране понудио мир, то би било, чинило се равно спасењу. У том току мисли пожељан би био и мир са Србијом.

Крајем октобра мир са Србијом показивао се за Немачку чак четвороструко користан. Морално: да коначно избаци или изведе једног противника из рата; политички: да створи преседан који би могао да утиче да настане ланац мировних захтева од стране држава непријатељског блока; војно-тактички: да се предуши три опасност од неког искрцања већих снага Антанте

---

³¹⁶ Riezler, стр. 308.

у Солуну; војно-стратегијски: да се смање губици немачких снага. Због тога руководећи немачки људи нису хтели просто да чекају неку српску понуду него су, с извесним нестручњем, сами тражили путеве да подстакну Србију на мир, али су при томе стално имали у виду своју корист и, оптерећени овим, сматрали да жељене циљеве могу постићи комадањем других држава и померањем туђих граница.

Први потез је повукао Фон Јагов, који је 29. октобра наложио амбасадору Фон Чиршком да пренесе барону Буријану да немачки Генералштаб саопштава да „непосредно предстоји слом Србије“, да треба очекивати да „Србија већ следећих дана замоли за мир“ и да је потребно бити спреман за постављање „наших услова“, уз обухватање „црногорског и албанског питања, односно питања приступа Србије мору“.³¹⁷ И овог пута немачка страна понављала је исту иницијативу и износила исти територијални план. Али, ако руководство Рајха није мењало свој став, свој став није хтело мењати ни руководство Монархије. Попуштање српског отпора значило је за Беч и Будимпешту да је надохват руке оно што су већ годинама желели и покушавали да остваре и због чега су већ толико пута доживели понижавајуће поразе. Прилику каква се управо нудила, аустроугарске воје нису хтели да пропусте. Амбасадор Хајнрих фон Чиршки је 30. октобра могао само да јави да Буријан излаже таква гледишта која за немачку иницијативу представљају велику препреку већ на првом кораку. Аустроугарски став је сада био још непопустљивији него месец дана раније: „безусловно полагање оружја“ од стране српске војске; Србија, смањена у корист не само Бугарске него и Албаније,

---

³¹⁷ L'Allemagne, 1, стр. 191, бр. 149.

припаја се Црној Гори и ставља под династију Петровића, Црна Гора такође смањена у корист Албаније и Аустро-Угарске тако да не излази на море и, коначно, независна Албанија, или у границама од 1913. или само њени северни делови, увећана на рачун Србије и Црне Горе (дакле, њени јужни крајеви припадали би Грчкој), у оба случаја са заједничком копненом границом са повећаном Аустро-Угарском.³¹⁸

Уследила су отприлике двонедељна међусобна убеђивања двеју савезничких влада. Немачка страна упорно је вршила притисак и Хајнрих фон Чиршки је по налозима из Берлина усмено и преко нота у више махова покушавао да аустроугарско војство коначно наговори на попуштање. Једино у чему су се савезници слагали био је предлог да се Грчка прошири јужном Албанијом, а све друго остало је спорно. Упоредо се појавило једно контроверзно, а суштинско питање – чији интереси треба да превагну, немачки или аустроугарски. У порукама које је слao Фон Јагов стајало је да се „у Србији боре немачке трупе и зато наш интерес треба да буде одлучујући“³¹⁹, а у порукама које је слao барон Буријан стајало је да Србија „лежи у нашој непосредној интересној сфери“.³²⁰ Према ономе како су се држали и шта су говорили представници Рајха, излази да су они почели акцију да би на цело Балканско полуострво ставили шаку и спровели решења која одговарају њиховим интересима, а да су Монархију сматрали само извршиоцем њихових планова; према ономе како су се држали и шта су говорили представници Монархије, лако је закључити да су

³¹⁸ Исто, стр. 195, бр. 151.

³¹⁹ Исто, стр. 199, бр. 154; Исто, стр. 203, бр. 155.

³²⁰ NHStA-Wien, PA I, K. 973, Буријан амбасадору у Бечу 18. новембра 1915.

они одлучно били Балканско полуострво као своју интересну сферу, док су Рајх сматрали само силом која треба да их подржава.

Вероватно да би коначно натерали свога савезника да иступи с јасним планом територијалних захтева, Немци су 31. октобра само изшли са оширеном разрађеним ставовима. Полазећи од гледишта да је „један јуначни народ који се бори за свој опстанак теже навести на безусловно полагање оружја него на мир, макар и под тешким условима“, они су поставили алтернативу: или да Србија „сасвим нестане, а то значи да је анектира Мађарска, или да јој морају бити дати подношљиви услови за опстанак“. Пошто су сматрали да је прва могућност одбачена због тога што су је „већ одбили различити аустријски државници“, по Немцима је остала само она друга и зато су предлагали да „Србија, која је аграрна земља, стекне неки *débouché* на море“. У погледу албанске државе, Немци су остали учаурени у свом старом ставу. „Ми уопште не симпатишемо Буријаново мишљење да буде обновљена независна албанска држава“, писао је Фон Јагов. Они су сматрали да Албанију једноставно треба распарчати између Србије и Грчке, а можда и Црне Горе. Даљни немачки став био је да од Србије као „поморске сile“ у Монархији не би требало да стражују, тим пре што би Аустро-Угарска себи припојила Ловћен, а Грчка узела Валону. Донекле се излазило у сусрет гледиштима барона Буријана у погледу династија, али овим речима: „Нама је свеједно да ли ће у Србији, или у Србији и Црној Гори заједно, владати Карађорђевићи или Петровићи. Вероватно ће каснији развој ситуације тако тећи да нестану обе династије, јер ће бити замењене неким кнежевским кућама које нису домаће.“ Уз то је била дodata и важна напо-

мена да Рајх не би ометао обједињавање уколико би се оно извршило и „без тешкоћа и привидно само од себе,³²¹ што је значило да се просто препуштало Монархији да она сама, уколико може, спроведе ово решење, уз упозорење да, уколико буде неких тешкоћа, не може рачунати на подршку Немачке. Неколико дана касније став по овом питању гласио је овако: „Уједињавање остатка Србије са Црном Гором и Албанијом ми држимо за сврсисходно.”³²² Најзад, представници Рајха су се први пут изјаснили и о евентуалним аустроугарским анексијама делова Србије, и дозвољавали су анексију „мањих дистриката какав је Мачва”, уз упозорење да Монархија – која већ има планове с польским територијама – не треба да тражи више но што „може да свари.”³²³

Ова решења су полазила од претпоставке да Бугарска мора бити повећана на рачун Србије према *Тајној конвенцији* од 6. септембра 1915. Теоријску основу односа између Рајха и Бугарске цар Вилхелм II је овако образложио надвојводи–престолонаследнику Карлу, који му је тих дана дошао у посету: „До сада су на Балкану државе приближно исте снаге тражиле ослонац на велике силе и тако је дошло до противигре, до сукоба великих сила *en miniature*. Овој подели моћи мора се учинити крај; једна балканска држава мора да стекне надмоћан утицај, а према резултатима рата то мора да буде Бугарска.”³²⁴ Упоредо су руководиоци Рајха хтели да спекулишу и с Грчком и то уз

³²¹ *L'Allemagne*, 1, стр. 200–203, бр. 155, Јагов амбасадору у Бечу 20. октобра 1915.

³²² *Исто*, стр. 207, бр. 160.

³²³ *Исто*, стр. 200–203, бр. 155.

³²⁴ AA-Bonn, Oxford, 446, Österreich 95 geheim, Bd. 4, Тројтлер Министарству спољних послова 1. новембра 1915.

ослонац на пронемачки расположеног краља Константина I. У једној поверљивој промеморији, намењеној само Константину, била је у седам тачака изнесена сасвим одређена политика подршке и понуда Грчкој. Између осталог, ту је било предвиђено да Грчка „при закључењу мира“, у погледу добијања Дорјана и Ђевђелије може рачунати на подршку Немачке, а такође и да ће се немачка влада „залагати за анексију албанских области Грчкој“. ³²⁵ Истовремено се тих дана немачкој дипломатији указала и могућност да Грчкој плате облашћу која обухвата Битољ и Охрид.³²⁶

И за сложених и често опрезно изнесених ставова могуће је сагледати пожељну немачку слику развоја будућих прилика на Балканском полуострву. Та слика изгледала би овако: Аустро-Угарска се проширује на Мачву, можда још на неки округ Србије и на Ловћен; Бугарска, која је већ споразумом с Турском извршила исправке граница на Марици, значајно се повећава на рачун територија које су до тада припадале српској држави, тј. анексијом Македоније, свих области до развођа Јужне Мораве и Ибра, заједно с Нишом и Топлицом и целе источне Србије до Велике Мораве; овако повећана Бугарска остаје везана за Централне силе, као и Турска; због губитака наведених територија Србија би могла стећи излаз на Јадранско море најпре преко северне Албаније, а онда и прикључењем Црне Горе; Грчка би се проширила у залеђу Солуна анек-

³²⁵ Исто, 1038, Weltkrieg 1914 geheim, Bd. 23, 14. новембра 1915.

³²⁶ Исто, 371, Griechenland Nr. 61, Bd. 3, Посланство у Софији Министарству спољних послова 7. новембра и Посланство у Атини Министарству спољних послова 20. октобра 1915.

сијом сектора Дојрана и Ђевђелије, а такође и приклучењем делова Албаније с луком Валоном.

Ово је ипак био само део плана који је поставио Рајх. Бит немачког ангажовања на Балкану чинила је жеља да то полуострво падне у интересну сферу Рајха и уђе у оквире познатог старог програма под именом „Средња Европа“. Прва и зато тренутно најважнија тачка овог програма била је остварење тежње да се Аустро-Угарска најчвршће веже за немачки Рајх и остане трајно његов привесак. У време када се српски пораз чинио као скоро сигуран, та стара идеја добила је своје сасвим одређене разраде, па су тада били учињени први озбиљнији покушаји да она буде и остварена. Требало је искористити тешки рат у коме се слаба Монархија све више и више морала ослањати на помоћ Рајха, најпре ону финансијску и војничку. Ипак је у датим приликама само један пут водио таквом циљу, а то је био пут убеђивања и преговора којима би се, под паролом „заједништва интереса“, Монархија приволела да с Рајхом склопи политички уговор о одбрамбеном и офанзивном савезу, војну конвенцију, а пре свега царински савез као корак ка царинској унији.

У *Промеморији* од 13. новембра 1915, коју је на основу обухватне размене мишљења у кругу политички и војно меродавних фактора саставило Министарство спољних послова, овај циљ је, увијен у потребне пропагандне фразе и идеолошке сугестије, био овако изнесен: „Пошто је савез Немачког Рајха и Аустро-Угарске Монархије током садашњег рата крвљу запечаћен и обе војске се раме уз раме бориле против скоро целе Европе, Царска Немачка Влада верује да су односи између двеју Царевина

и њихових Влада и Народа постали толико блиски и нераздвојни да би било потребно да овај однос добије свој израз формално и материјално. Она сматра да је пожељно да се обе царевине међусобно још више повежу путем дугорочних политичких, привредних и војних уговора.³²⁷ У прилогу је посебно био разрађен план о царинској унији, која би била припремљена царинским савезом с „обостраним царинским повластицама“ и склопљеним на 30 година. У недатираним *Линијама водиљама за преговоре о царинском савезу са Аустро-Угарском* стајало је: „Привредно спајање Немачке и Аустро-Угарске је политичка неминовност, јер оно није само неизбежно већ представља и драгоцену допуну политичког и војног савеза између двеју царевина.“³²⁸

Овај план је рачунао с Монархијом као сателитом Рајха, а с тим у вези и с Балканским полуострвом као интересном сфером Централних сила. У тачки 6 поменутих *Линија водиља* стајало је: „Остаје вредно стремљења да се и друге савезнице и суседне државе централне Европе приклуче овом царинском савезу на истим основама. Овде за Немачку и Аустро-Угарску најпре долазе у обзир балканске државе и Турска, уз њих такође и Швајцарска, а за Немачку у првом реду Скандинавија и можда Француска.“³²⁹ У развијању погледа на царински савез, у додатку *Промеморији* од 13. новембра 1915. посебно се говорило о томе да две царевине морају у своје руке да узму железнице на Балкану као и пловидбу Дунавом.³³⁰ Значајно је да се предвиђало да Монархија

³²⁷ Исто, 423, Österreich 70 geheim, Bd. без броја.

³²⁸ Исто, 129, Deutschland 180 geheim, Bd. 2.

³²⁹ Исто.

³³⁰ Исто, 423, Österreich 70 geheim.

и Рајх имају заједничке интересе на југоистоку, а сам Рајх на северозападу и западу Европе. Међутим, Немцима се журило: „Уколико сада не успе остваривање привредно-политичког сједињавања централне Европе, онда је прилика пропуштена за један човеков век.“³³¹

Далекосежност, озбиљност и снага оваквог стремљења у новембру 1915. проистичале су из чињенице да оно није било плод неког изненадног враћања немачког руководства на планове из септембра 1914., него да је сазревало у широком кругу друштвене елите Рајха током те године, дакако на старим основама конкретних планова из прошле јесени и империјалистичких планова—снова из предратног раздобља. Занимљиво је при томе да је овај поновни талас разраде планова „Средње Европе“ текао не само упоредо са одлучивањем за „експедицију“ против Србије, већ је у неким случајевима посредно или непосредно био повезан с надом у њен успешан исход. Владини кругови, Генералштаб и Адмиралитет, представници крупног капитала, поједина цивилна и војна лица итд., давали су својим предлозима прилоге овим плановима о будућој империји. Из депресије која је завладала у другој половини јесени 1914, постепено су се поново почеле множити империјалистичке тежње, које су сада садржали елементе одлучности да се ипак истраје и представљаје фактор нове идеолошке и психолошке мобилизације, овог пута ради припреме да се издржи изузетно тежак и, по свим изгледима, дуг рат. Права парола гласила је: не желимо „лењи мир“. То је значило да се не жели мир у коме би Рајх напустио земље које је у дотадашњим војним операцијама посела његова

---

³³¹ Исто, 129, Deutschland 180 geheim, Bd. 2, *Leitsetze*.

војска и на западу и на истоку Европе. Отада су на сцени све више били крајњи империјалисти и реакционари, тврдоглави у уверењу да овај рат треба водити у складу са девизом „све или ништа“ и шансу тражити у „тоталном рату“.³³²

Оvakve разраде гледишта о циновској немачкој империји и дописивања унутар слоја друштвене елите о овој тематици, у која су били укључени и челни државни кругови, нису представљали само настојања да се, коришћењем прилике коју је нудио рат, сасвим одређено разраде и практичној примени приближе стари империјалистички снови немачке деснице, него су били и израз колективног психолошког и идеолошког стања у ратном тренутку у коме су стално обнављане и даље разрађиване концепције жељеног *Imperium Germanicum*-а, у коме је мόра империјалистичког сна својим новим таласом притискала немачку јавност. Иако поткрепљено различитим доказима, сврсисходно пробраним или складно намери наглашеним, односно тумаченим, завијено у фазе о економској сарадњи, чак о демократској намери и националној толеранцији, објашњавано наводно оправданом тежњом Рајха да се спасава од уништења које спремају његови „зли непријатељи“, али ипак увек с наглашеним – кад више кад мање, кад отвореније кад скривеније – националистичким немачким егоизмом и империјализмом, стално је понављано једно те исто: створити немачку империју која ће обухватити највећи део Европе, предњу Азију и, често, такође централну Африку. У оквире ових пројектата било је укључено и Балканско полуострво.

„Географски положај Немачке и њена висока привредна развијеност дају јој за-

---

³³² Fischer, *Bündnis*, стр. 35–60.

датак за иницијативу [. . .], чије доследно спровођење нужно захтева најтешње привредно повезивање земаља између Северног мора и Персијског залива", писао је те 1915. Артур Дикс³³³, један од најактивнијих пропагандиста немачког империјализма пре, за време и после Првог светског рата. „Израз 'Берлин – Багдад' говори доволно. Пут од Берлина до Багдада води преко Балкана [. . .]. Бугарска је само један део циновске области наше будуће интересне сфере", писао је др Адолф Дир.³³⁴ Он је тражио да империјалистичке тежње прати и помаже организован научноистраживачки рад. „Оно што ће доћи јесте вакрсење Светог Римског Царства Немачког Народа с новом животном снагом, које ће се рас прострсти од Канала [Ла Манша] до руске Черноземље, од Северног мора преко Дунава до Византа, златног моста између Азије и Европе [. . .]. Ово велико средњоевропско царство биће немачко [. . .]. Ми верујемо у дух историје, у немачки дух и његове задатке у свету [. . .]. Немачки је наш пут", писао је Лудвиг Курциус³³⁵ с пуно мистичних и народњачких теза које подсећају на касније нацистичке. „О нордијским државама, Румунима, Бугарима, Србима, Грцима, а такође и о Холандији и Швајцарској говоримо ми [. . .]. Овај рат није само немачки и не води се само због Дунава него је историјска проба 'Средње Европе' [. . .]. Рат сједињује [. . .]. То је захтев овога часа, то је задатак ових месеци. Историја хоће с нама о томе да говори у громљавини топова [. . .]. 'Средња Европа' ће у сржи бити немачка

³³³ Dix, A., *Deutschland im Wirtschaftsleben seiner Gegner*, Berlin, 1915, стр. 62.

³³⁴ Dirr, A. "Das Balkan und Vorderasieninstitut in München", *Kriegsziele*, децембар 1915, стр. 309–314.

³³⁵ Kurtius, L., "Zukunftsgedanken eines Feldgrauen", *Kriegsziele*, новембар 1915, стр. 213–221.

и употребљавати немачки језик као светски и посреднички језик [. .]. То је болно, али тако хоће светска историја: мали политички организми морају се приклучити [. .]", писао је Фридрих Науман у сигурно најпознатијој књизи написаној о „Средњој Европи”.³³⁶ „Савезничке немачке и аустроугарске трупе отпочеле су прелаз Дунава 6. октобра 1915 [. .]. Ово повезивање Оксидента и Оријента средствима силе нема само огроман војнички значај у садашњости, него још већи будући привредни значај. Постаје стварност стари сан великих немачких привредних политичара да се Немачка повеже с Балканом, а потом са азијском Турском и с долинама Еуфрата и Тигра [. .]. Житнице и гвоздене рудне сировине Мале Азије, као и нафтна богатства Румуније, добијају управо гигантски значај за средњу Европу овом здравом изградњом привредног империјализма", писало је у уводнику часописа *Balkan-Revue*.³³⁷

425

Управо у исто време су са различитих страна меродавне засипали меморандумима кратким идејама и плановима о „Средњој Европи", у којима су најчешће заузимани ставови према циљевима усмереним ка деловима или ка читавом Балканском полуострву. Током целог пролећа различита удружења, посебно она крупног капитала, вршила су, усменим или писменим представкама, притисак на политичко вођство да никако не сме због слома стратегије „муњевитог рата" да одустане од освајачког ратног програма. Тако су 20. маја 1915. *Савез пољопривредника, Немачки сељачки савез, Хришћанско немачко сељачко удружење за Вестфалију, Централни савез немачких инду-*

³³⁶ Naumann, F., *Mitteleuropa*, Berlin, 1915.

³³⁷ Gr. [sic!], "Orient und Occident", "Die neue Sicherung der freien Donau", *Balkan-Revue*, Jg. 1915/16, стр. 379–381.

стријалаца, Савез индустријалаца и Удружење припадника средњег стаљежа у Рајху упутили канцелару Рајха заједнички меморандум, опомињући да се не сме закључити „превремени мир“, односно „мир из заседе“, ако се не желе „унутрашњи немири“. ³³⁸ Алфред Хугенберг, један од вођа пангерманиста и тада директор *Kruppwerke* појавио се у команди у граду Минстеру 12. маја да би изложио „ратне циљеве Централног савеза немачке индустрије“. ³³⁹ Подржавајући свога директора, барон Густав Круп фон Болен и Холбах, глава и власник истоименог гиганта ратне индустрије, упутио је 31. јула 1915. Вилхелму II посредством царског Тајног кабинета за цивилне послове опширан меморандум у коме је као ратни циљ било наведено да „све немство мора да буде посматрано као језгро Европе и по могућности треба да буде окупљено“, као и да „исто као и у Европи, и у прекоокеанским земљама мора бити омогућено знатно проширење немачке привредне делатности“. У разради овог става каже се: „Немачкој привредној активности треба да отвори нове капије царински савез с Холандијом и, по могућности, Аустро-Угарском, а такође и царинско-политички договори са Швајцарском и нордијским и балканским државама.“ ³⁴⁰ Извесни Кнох, тајни грађевински саветник из Хановера, упутио је канцелару Фон Бетман-Холвегу 1. септембра своју „скицу“ о будућој „Великој Немачкој“, у којој је у средиште ратних циљева био опет стављен „моћни савез Централних сила, евентуално уз приклучење Шведске и самосталних балканских држава“. ³⁴¹

³³⁸ BA-MA, Freiburg, N. 247/26.

³³⁹ *Krupp und Hohenzollern in Dokumenten*, hrsg. von W. A. Boelcke, s. l. et d., стр. 242–245.

³⁴⁰ Исто, 245–252.

³⁴¹ ZStA – Potsdam, Reichkanszlei, Nr. 2444.

YАдмиралитету су се такође бавили истим проблемом. У меморандуму под насловом *Разматрања о миру и с датумом од 6. августа 1915*, опширно је размотрено на који начин Немачка може из рата да изиђе као „светска сила“, па су три предуслове за то била овако одређена: постизање војне надмоћи над Русијом, наношење потпуног пораза Француској и уништење ове велике сile, и сламање Србије. Овај трећи предуслов је у овом документу био наглашено изнесен. „Већ у интересу осигуравања Турској њених европских области нужно је потући Србију“, писало је ту. Ово је било објашњено потребом да се Антантни не сме дозволити да заузме Дарданеле, отвори пролаз у Црно море и на тај начин ојача „борбену вољу Русије, коју ми ипак не можемо тако да потучемо да би се предала на милост и немилост“. Уколико Србија не би била потучена и не буде успостављена веза с Турском, па Дарданели падну у руке противника, дошло би до последица „несагледивих по балкански развитак и катастрофалних за целу политику немачке будућности“. Сматрало се, такође, да се „не може одустати од намере да се војнички оштро казне Србија и Црна Гора“, јер би то имало „повратан утицај на Словене у Двојној монархији“. Будућност Балканског полуострва требало је засновати, прво, на испремештаним границама, тако да највише ојача Бугарска анексијом „делова Македоније и Тракије, који припадају Србији, Грчкој и Турској“ и, донекле, Румунија анексијом Бесарабије, док би Албанија била раскомадана од стране Грчке, Србије и Црне Горе и, друго, на новом балканском савезу, који би посредством Аустро-Угарске био везан за Централне сile, дакле био оруђе аустроугарске хегемоније на Полуострву.³⁴²

---

³⁴² ВА–МА, Freiburg, RM 5/v. 2642.

Капитал се повезивао с врховима војске и настојао да преко њих утиче на државну политику у смислу својих империјалистичких циљева највећег обима. За ово су карактеристични писмо и *Експозеу* које је 10. септембра начелнику Адмиралитета доставио Херман Вајл, велетрговац пољопривредним производима из Франкфурта на Мајни. У *Експозеу*, који је, у ствари, написао известни Еделштајн, руководилац Вајлове фирме, програм немачких освајања био је развијен из гледишта о потреби да се Немачкој осигура трајно коришћење веома богатих пољопривредних рејона. Поред захтева да Централне силе обезбеде за себе „непроцењиво вредне житнице“ Курландију, Естонију, Польску, Волонију, Подолију и Бесарабију, ту су била постављена и два даљња циља која су обухватала Балкан и Блиски исток, а тиме и Дунав као саобраћајницу, па су тако додиривала и Србију. Први од тих циљева предвиђао је потчињавање Румуније због њених „великих производних могућности не само у погледу пшенице, хране, кукуруза итд., него и у погледу онога што нам је најбитније потребно“, на име „минералног уља, петролеја и бензина“. По другом циљу, требало је да Централне силе успоставе своју „супрематију над Црним морем“, тога ради и над Дунавом као „извозним путем за нашу трговину и индустрију“, пошто се тражило да буде осигуран „велики трговачки пут за Малу Азију и Месопотамију“. У вези с тим Еделштајн је писао: „Разумљиво је да у оваквом случају мора коначно бити за нас обезбеђен Дунав као природна приступна саобраћајница. То би било лако постићи уколико би Србија била потиснута даље од Дунава или уколико би односи са Србијом били тако уређени да не би више било могуће неко затварање Дунава“. У *Експозеу* је била укратко изнета и идеја о каналима Мајна–Дунав и

Елба–Дунав, који би омогућили да се из средњоевропских подручја лакше успостави саобраћај преко Дунава и Црног мора с предњом Азијом.³⁴³

Овакве планове правио је и генерал Ханс фон Зект, приврженик Ериха фон Фалкенхайна, и то управо у време када је био начелник Штаба групе армија „Макензен“. Занимљиво је да је на његовом најзначајнијем програмском документу ове врсте као одредница где је и када био написан стајало „Србија, 29. 10 15.“. Из Зектових дневних забележака види се да је он 29. октобра дошао у Сmederevo, у коме је са штабом остао до 12. новембра.³⁴⁴ По овом програмском списку Рајх је требало да „закључи такав мир који ће нас учинити јаким за будући рат“, односно да стекне снагу „у новцу, сировинама и људству“ и границе „које се могу исто тако добро бранити као и нападати“, које „на копну и на мору имају базе за напад“. Реч је о потреби да Немачка око себе окупи „савез држава“, али такав и толики да помоћу њега стекне „власт над простором који се пружа од Атлантског океана до Персијског залива“. Тај „савез“, као инструмент међународне моћи Рајха, требало је да обухвати „Белгију, Немачку, Аустро-Угарску, Бугарску и Турску“, с тим што би накнадно биле позване да се приклуче, али на начин „да не смеју да одбију“, још и „Холандија, Румунија, Грчка и, касније, нордијске државе“. Начин за чврсто и близко везивање ових држава за Немачку Фон Зект је видео у склапању „трговачких уговора, царинске уније и сл.“, а потом, и то само уколико се привредно повезивање не може одмах остварити, у склапању „војних конвенција и

³⁴³ Исто.

³⁴⁴ Исто, Н. 247/17.

формалних савезничких уговора". У ствари је генерал трајио начин да Рајх постигне што већи степен хегемоније, уз што мање преузимање обавеза. Треба додати да је Ханс фон Зект см атрао да је услов за постизање и одржање оваквог циља у томе да Рајх добије једног „вођу“, человека „хладне главе, а с ватром у себи, који има поверење у себе, у народ и у мач“. ³⁴⁵ Очевидно је да мит вође нису измислили фашисти и Мусолини, нацисти и Хитлер.

Водеће личности немачког Рајха – руковође-
не такође најдалекосежнијим империја-
листичким тежњама, али задужене за проналажење прак-
тичних решења и суочене са стварношћу пуном препрека,
уз то под притиском непомирљивих империјалиста из дру-
штвене елите – морале су бити обазриве према свим стра-
нама и тактизирањем тражити путеве и реалне циљеве по-
моћу којих би се приближиле остварењу империјалистичких
снова. При томе је војни врх доследније и безобзирније него
политички врх следио програм „Средње Европе“. Отуда су
се током јесени 1915. начелник Генералштаба Фон Фалкен-
хајн и канцелар Рајха Фон Бетман-Холвег појавили као про-
тагонисти дубоке, снажне и дуготрајне контроверзе између
војника и политичара. По војницима је требало под велом
„средњоевропског савеза држава“ одмах приступити ства-
рању „Средње Европе“ као средства за успешније вођење
рата; по политичарима „Средња Европа“ није смела да буде
„средство“ него „циљ“ рата. По војницима је једноставно
требало свим савезницима Рајха одмах наметнути немачку
хегемонију, по политичарима овакав поступак би само осла-
био савез током рата, тј. изазвао отпор и неповерење, па су

---

³⁴⁵ Meier-Welcker, H., н. д., стр. 713–716.

они заступали пут постепеног ширења и учвршћивања немачке хегемоније.³⁴⁶ За наше излагање од посебног значаја је то што је Балканско полуострво, а с њиме и територија Србије, улазило у све ове комбинације, и то на два начина: посредно, тј. учвршћивањем Рајха на том простору преко Аустро-Угарске као немачког сателита и, непосредно, тј. мимо Аустро-Угарске.

Генерал Фон Фалкенхајн је заступао гле-
диште да Немачка треба да Балкан захва-
ти својом интересном сфером путем стварања „средњоев-
ропског савеза држава“ који би био остварен „дугорочним
одбрамбеним и офанзивним савезом“, с тим што би „јез-
гро“ чиниле „обе Централне силе“ међусобно „нераскидиво
повезане“ у „савезну државу“, у којој би Немачкој припало
„председништво“ и „вођство“, а „Аустро-Угарска нужно била
лишена свог суверенитета“. Овом „језгру“ биле би „приклju-
чене скандинавске земље, Холандија, Швајцарска, Турска и
Бугарска, а можда и остале балканске државе“³⁴⁷ Цар Вил-
хелм II био је потпуно сагласан са својим начелником Гене-
ралштаба и убеђивао је канцелара да „војне мере против на-
ших противника морају бити подупрте великим политичком
акцијом, којом би области, које смо освојили или обухватили
политичким уговорима, биле повезане привредним, односно
трговачким уговорима“. По Рицлеровим забелешкама, за
кајзера је „спајање са Аустријом био најсигурнији пут којим
ми можемо ићи“, што је подразумевало да треба „Аустрију

³⁴⁶ Janssen, K. H., *n. d.*, стр. 165–170.

³⁴⁷ AA-Bonn, Oxford, 129, Deutschland, 180 geheim, Bd. 1, Фалкенхајн кан-
целару 30. августа и 8. септембра, као и канцеларова белешка од 15.
октобра 1915.

зграбити и чврсто држати".³⁴⁸ Политичком врху било је јасно да је „немогућан задатак захтевати од Аустрије да се одрекне свог суверенитета“, али је канцелар поверовао Рицлеру да оно што тражи Фон Фалкенхајн „никако није толико глупо, него да је само олако речено“ и да он само размишља „који пут треба да изабере“. ³⁴⁹ У Министарству спољних послова су још крајем августа сматрали савез с Бугарском не само потребом – да буде „осигурана заједничка акција против Србије ради ослобађања пута до Турске“, него и с обзиром на „даљњи циљ“, на „стварање савезничке групе држава“ која би „се пружала од Северног мора до Цариграда“ и чију би окосницу чиниле „Немачка, Аустро-Угарска, Бугарска и Турска“. ³⁵⁰ Курт Рицлер, иначе доктор филозофије и касније професор, овако је сажимао опште уверење: „Или ће Европа пропасти или ће се развити средњоевропски империјализам лаке руке. Језгро: Немачка и Аустрија.“³⁵¹ У складу са тим гледиштем о „империјализму лаке руке“ почeo је лов на Монархију путем примамљивог мамца „заједништва“ и заvodничких фраза каква је „савез запечаћен крвљу“.

Упоредо са овим иницијативама Немачка је сопствене позиције утврђивала независно од Аустро-Угарске. Двојност немачког начелног односа према Монархији по питању југоисточног полуострва овако је изрекао цар Вилхелм II: „Иако морамо прихватити да Подунавска монархија има своје нарочите интересе и као погранична држава и ради својих Југословена, ипак балканске

³⁴⁸ Riezler, стр. 304–305.

³⁴⁹ Исто.

³⁵⁰ AA-Bonn, Oxford, 97, Deutschland 128, Nr. 8 geheim, Bd. 16, 23. август 1915.

³⁵¹ Riezler, стр. 305.

државе за нас имају значај који није за потцењивање и то као тржиште, а пре свега као транзитна област за Турску и Азију.³⁵² Барон Буријан је видео куда ствари теку, па је 14. новембра забележио да „у погледу Балкана немачка влада само уопштено признаје да тамошње прилике треба уредити водећи рачуна да наши интереси претегну, али се конкретно свуда показују посебне немачке жеље и ограничавања“.³⁵³ Рицлер је 27. септембра у свој дневник записао идеју тренутка: „Нови балкански савез. Немачки патронат.“ Посебно је занимљиво то да је ова забелешка начињена у продужетку текста у коме је било речи о сепаратном миру са Србијом.³⁵⁴ У разговору који су водили 28. новембра, генерал Фон Фалкенхајн и представник електроиндустрије Валтер Ратенау били су потпуно сагласни да о питању Србије, као и Польске, „морамо, на крају крајева, ми да одлучимо“.³⁵⁵ Фон Зект је из Смедерева писао 11. новембра да „не види зашто бисмо ми морали повећати Аустрију и дозволити јој да од ове земље [Србије] направи нову Галицију, дакле неку нову срамоту за европску културу“.³⁵⁶

Од тимање двају савезника око Балкана било је, у ствари, већ од пролећа 1915. усред-сређено на питање Србије, због немачког инсистирања на сепаратном миру. Крајем октобра и у првој половини новембра оно је довело до отвореног сукоба. Када је Буријан 10. и 11. новембра боравио у Берлину, на њега је вршен прити-

³⁵² AA-Bonn, Oxford, 1139, Grosses Hauptquartier, Nr. 23, Bd. 1, белешка без потписа од 25. новембра 1915.

³⁵³ HHStA-Wien, PA I, K. 503.

³⁵⁴ Riezler, стр. 300–301.

³⁵⁵ Rathenau, стр. 200.

³⁵⁶ Meier-Welcker, H., н. д., стр. 69.

сак са циљем да прихвати сепаратни мир са Србијом, при чему му је јасно дато на знање да на Балкану канцелар Рајх жели само решења која одговарају Немачкој. Тако је до мајин, сасвим сагласно дотадашњем немачком ставу, упорно заступао да „рат у Србији треба хитно окончati“, и то, „уколико је могуће, сепаратним миром“, на основу решења у коме је прва тачка била констатација да је Албанија „неспособна за самосталну егзистенцију“ и да би било „можда најбоље да она буде уједињена са Србијом и Црном Гором“, а главна сврха „уједињења“ била је да се „на тој основи хитно успостави мир, који би имао такође убрзавајући утицај на општу ситуацију“. Према целом садржају ове изјаве чини се да је реч „ујединити“ овде потребно схватити у смислу да део Албаније припадне Србији, а део Црној Гори. Фон Јагов је подржавао свог канцелара, објашњавајући да „Црној Гори треба да остане Скадар“, јер би она „без Скадарске долине морала умрети од глади“. ³⁵⁷

Држање барона Буријана у разговорима са Фон Чиршким још крајем октобра и почетком новембра, као и приликом каснијег сусрета са Фон Бетман-Холвегом и Фон Јаговом, одговарало је у потпуности жељи Монархије да се одупре немачким покушајима. Зато је на предлоге који су му стизали из Берлина одговарао противпредлозима, са сврхом да се већ при првом кораку супротстави немачком притиску. Генерал барон Конрад је већ одавно звонио на узбуну и упозоравао да Рајх на Балкану избацује Монархију „из седла“.³⁵⁸ У допису министру спољ-

³⁵⁷ HHStA-Wien, PA I, K. 503, Буријанова белешка од 14. новембра 1915.

³⁵⁸ Аврамовски, Ж., „Опредељење Бугарске за Централне силе у Првом светском рату (1914–1915)“, *Југословенско-бугарски односи у XX*

них послова од 5. септембра он је тражио да се употребе „сва средства да се наша позиција према балканским државама поново учврсти“, пошто се „немачки Рајх никако не сматра као онај коме су балканске ствари далеко“, него, „сасвим супротно, да чини све да нам тамо [на Балкану] одузме престиж“.³⁵⁹ У предвечерје заједничке офанзиве преко Саве и Дунава професор Редлих је забележио у свој дневник: „Сматрам да по наш будући престиж на Истоку неће бити добро уколико се као победници над Србијом појаве Немци.“³⁶⁰ Када су крајем октобра повећани изгледи да ће српска војска подлећи, у бечком Министарству спољних послова спремљено је писмо за генерала Конрада у коме му је скренута пажња да уколико Срби понуде капитулацију, њу „из спољашњих, а нарочито унутрашњих разлога“ треба прихватити само ако „не буде примљена од 'немачког генерала' него од стране 'савезничких армија'“.³⁶¹ Ово је значило спречавање да се Немци и правно појаве као победници над Србима. Подстакнут од Тисе, Буријан је 7. новембра опомињао начелника Генералштаба да „у овој земљи гранично [са Монахијом], која лежи у нашој непосредној интересној сфери, управа над окупираним територијом припада искључиво аустроугарским војним и цивилним функционерима.“³⁶² Монахија је била одлучна да жилаво брани своју независност, а такође и своје империјалистичке интересе у балканском суседству.

Kао што је приликом берлинског сусре-
та 10. и 11. новембра немачка страна на-

веку, Београд, 1980, стр. 91–92.

³⁵⁹ HHStA-Wien, PA I, K. 514.

³⁶⁰ Redlich, 2, стр. 62.

³⁶¹ HHStA-Wien, PA I, K. 952, концепт од 28. октобра 1915.

³⁶² Исто, 7. новембар 1915.

стојала да на што љубазнији начин ухвати Монархију у своје мреже, тако се исто аустроугарска страна трудила да у најсрдачнијем облику одговори одбијањем. Гост се том приликом „најтоплије“ захвалио на идеји о још „блискијим и срдачнијим“ односима између двеју средњоевропских царевина и, чак, додао да се сме рачунати на његову „чврсту сарадњу“, али да, „конкретно узето, о целој ствари треба још зрелије размислити“ итд. Он је искључио могућност сепаратног мира, тврдећи да је „крајње проблематично“ уверење да је Србија, која „очекује коначну победу Антанте“, спремна за мир; због тога треба постићи „безусловну капитулацију, а потом средити прилике према нашем програму“. ³⁶³

III то се тиче тог аустроугарског територијалног програма, он је, и поред јасне противречности с оним што је Буријан изложио Фон Чиршком крајем октобра и почетком новембра, био изложен с толико ограда да никако није могао бити сматран као чврст. Тако је аустроугарски министар само спомињао алтернативе и предлоге којима он даје предност. Сам барон Буријан је принцу Хoenлоје у телеграму од 30. октобра 1915. објаснио да он са Фон Чиршким разговара тако што „не улази сувише у ова питања“, а да у погледу будућности Србије и Црне Горе постоји низ „различитих могућности, које се већ сада, дакако, могу разматрати“, али да је „веома тешко“ о њима „заузети коначан став“. ³⁶⁴ Монархија, у ствари, још није имала јасан програм, јер је и даље постојала јака тежња да се Србија не само уништи него и њене области добрим делом припоје Аустро-Угарској, а томе се су протстављало мађарско вођство; истовремено је војни врх

³⁶³ HHStA-Wien, PA I, K. 503, Буријанова белешка од 14. новембра 1915.

³⁶⁴ Исто, К. 952.

управо у том питању тражио могућност да коначно уништи моћ мађарске аристократије. Једино је било јасно шта треба дати Бугарској и да Србији не треба дати компензације у северној Албанији.

Гроф Иштван Тиса је, вероватно да би на време отежао супарничкој страни да измени основе програма из јула 1914, јавно иступио и дао изјаву једном дописнику америчке штампе. Тај интервју се 3. новембра 1915. истовремено појавио у листовима *Washington Post* и *New York World*, као и у бечкој *Neue freie Presse*. У погледу Србије ту је речено да ће „бити умањена и ослабљена“, јер не сме да буде „тако остављена да поново стекне могућност да постане стално жариште експлозија и сталан извор опасности за Аустро-Угарску“. ³⁶⁵ Такође је Тиса тада додао да би Србији морала бити пресечена веза коју она преко Румуније има с Русијом тако што би њен североисточни угао могао бити припојен или Бугарској или Мађарској. Из ове изјаве јасно произлази да се мађарски председник загао, у складу са јулским решењима из 1914, да неки остатак Србије и надаље представља некакву државу. Међутим, гроф Тиса је одувек прихватао оно неодређено решење са „стратегијским изменама граница“, а у лето 1915. остављао могућност и неких даљњих аустроугарских анексија српских области, уколико ратне околности то дозволе. У часу када је давао ову изјаву, стизале су са бојишта у Србији вести које су могле да сугеришу да такве ратне околности управо наступају.

³⁶⁵ "Österreich-Ungarn und der Weltkrieg, Eine Unterredung mit dem Grafen Tisza", von K. von Wiegend (Correspondent amerikanischer Blätter für die europäische Ereignisse), *Neue freie Presse*, 3. новембра 1915.

Иза кулиса је гроф Тиса такође заступао гле-
диште да нека мала српска држава треба
да постоји, али је истовремено припремао, јер се чинило да
је победа надомак руке, и прилично обухватне анексије. Гене-
рал Фон Фалкенхајн се, приликом свог пута на српско боиште
крајем октобра, састао с Тисом и од њега чуо да мађарском
делу Монархије намерава да припоји Мачву и Београд, а да
остatak Србије, дакле кад Бугарска добије обећано, треба да
уђе у царинску унију са Аустро-Угарском, можда обједињен са
Црном Гором под црногорском династијом.³⁶⁶ Новом немачком
амбасадору у Турској грофу Паулу Метерниху, који се на пропу-
товању на своје ново место службовања задржао у Будимпешти,
гроф Тиса је негде 7. новембра изнео исти план с много више
подробности: „Србија побеђена и смањена у складу са догово-
рима с Бугарском, Београд и северозападни угао уз Саву при-
падају Аустро-Угарској [. .]. Не жели да остатак припадне Аус-
тро-Угарској, јер је доволно Словена у границама Царевине.
Србија и Црна Гора би се могле ујединити под једним краљем,
али пошто Ловћен, због Боке Которске, припадне Аустро-Угар-
ској.“ Енергично је одbio да Србија на било који начин изиђе
на Јадранско море и додао да „остаци Србије и Црне Горе не би
више могли бити конкуренти мађарској пољопривреди“, али да
се зато „може са Србима закључити задовољавајући трговачки
уговор“. Јужна Албанија припадала би Грчкој, а северна би остала
самостална, можда под неком врстом бугарског или грчког
суверенитета.³⁶⁷

Упоредо је у акцији био и предводник дру-
ге струје унутар аустроугарског војства,

³⁶⁶ *L'Allemagne*, I, стр. 192, бр. 149 бис и напомена 1.

³⁶⁷ Исто, стр. 209–210, бр. 163.

генерал Франц Конрад. У допису барону Буријану од 5. новембра он је бранио своје старо становиште: „Што се тиче српских области које преостану после уступања делова који припадају Бугарској, ја могу једино стално да понављам своје често излагано уверење да само потпуно укључивање Србије и Црне Горе у Монархију (у најблажем облику као савезних држава) може да отклони опасност која прети од независних држава Србије и Црне Горе. Макар биле и веома смањене, оне ће, као и раније, остати жаришта агитација [. .]. Већ са ове тачке гледишта ја морам да се изјасним против конструкције некакве независне Црне Горе увећане деловима Србије.“ У погледу Албаније, он се слагао да њен јужни део припадне Грцима, уколико би се на тај начин Грчка придобила као савезник Централних сила, тим пре што би се тако изазвао „свакако пожељан сукоб између Грчке и Италије“; од остатка Албаније требало је створити „независну државу, која ће се граничити с Монархијом и бити под протекторатом Монархије“. ³⁶⁸

Предлог с којим је барон Буријан могао Пизићи пред своје немачке домаћине 10. и 11. новембра нужно је морао бити нека врста компромиса између ова два супротна становишта, али и уз претежно прихватање гледишта која је заступао мађарски председник владе. По немачкој забелешци с тих разговора, Аустро-Угарска, по изјави њеног министра, „мора да за себе тражи Београд, Мачву и Ловћен“ и „да стекне границу са Албанијом“. Са овим је у складу и белешка самог Буријана, али уз мању допуну да је он тражио и „нужну стратегијску коректтуру границе на горњој Дрини, јужно од Бајине Баште“. У преоста-

³⁶⁸ HHStA-Wien, PA I, K. 499.

лим тачкама аустроугарског плана стајало је: разоружати српску војску; Србију и Црну Гору требало би објединити под Петровићима, а обе би „стекле животне услове корисним трговачким уговором“ с Монархијом; „Србија и Црна Гора, као и повећана Албанија“, у будуће би углавном морале да припадају нашој интересној сфери; „независна Албанија“ под „снажним“ аустроугарским протекторатом. По немачкој белешци, Буријан је ипак у начелу прихватао да се Грчка прошири на јужне албанске територије, с тим да остатак не би смео припасти ни Србији, ни Црној Гори, ни Бугарској, што је значило да је одбацио сваку могућност да Скадар припадне Црној Гори.³⁶⁹ Тако се коначно пред Немцима појавио један у основи одређен аустроугарски план.

Два међусобно супротстављена интереса два савезника до највећег израза су почели долазити с дубљим војним продорима у Србију. Истина, Рајх није тежио за неким анексијама српских територија и задовољавао се да нађе решења која ће му у будуће осигурати цело Полуострво као интересну сферу; међутим, сасвим у складу са оном изјавом цара Вилхелма од 25. новембра, хтео је да приграби најважнија богатства ове земље, што је, речено сасвим одређено, значило експлоатацију рудника и железничких пруга. Током напредовања „експедиције“ показало се да немачка армија има задатак да Рајху обезбеди и коришћење српских привредних добара. Већ 20. октобра главнокомандујући 11. армије издао је наређење да треба „у областима које поседају немачке трупе све корисне руде

³⁶⁹ AA-Bonn, Oxford, 1117, Weltkrieg Nr. 20 geheim, Bd. I. 11. новембра 1915, HHStA-Wien, PA I, Буријанова белешка од 14. новембра 1915.

запленити за Немачки Рајх", што је обухватало и „све рудно благо које је већ пронађено, а до сада није експлоатисано".³⁷⁰ Шеф штаба групе армија „Макензен" је својој супрузи писао 28. октобра да је он, према ономе чиме се тренутно бави, „више дипломата и трговачки агент" него војник, пошто се првенствено посвећује рудницима бакра и реквирирању жита у Србији.³⁷¹

Савезничка Монархија је желела да та богатства припадну само њој и то је покушавала да постигне. Ипак је у новембру пристала да тражи само део рудних богатстава у областима које су освојиле немачке трупе, што је било сагласно ставу који су, следећи мишљења својих одговарајућих стручњака, већ раније заузела бечка привредна министарства. У *Експозеу* извесног Шобера из септембра, изнесено је мишљење да, с обзиром на тешкоће које стоје на путу, „није решив задатак да без учешћа Немачке у нашу интересну сферу увучемо Балкан".³⁷² Ово мишљење је од речи до речи било поновљено у допису Министарства трговине упућеном министарствима земљорадње, железница и финансија 18. октобра; начело од којег се полазило било је да „посебно балканске државе" треба путем трговачких односа искористити као „нужну допуну тесним трговачко-политичким везама између Аустро-Угарске и Немачког Рајха".³⁷³ То је, у ствари, значило прихватавање немачког привредног присуства на Балкану, па и у Србији. Стога се Монархија брзо почела задовољавати с тим да

³⁷⁰ ZStA-Potsdam, Reichswirtschaftsministerium, Nr. 902.

³⁷¹ Meier-Welcker, H., *н. д.*, стр. 68.

³⁷² AVA-Wien, Handelsministerium – 4. Sektion.

³⁷³ Исто.

прво за себе обезбеди привредна блага у областима које је требало да припадну њеној окупационој управи, а затим да од оних богатства која су пала у немачке и бугарске руке током „експедиције“ добије нешто вредније, пре свега рудник бакра Мајданпек.³⁷⁴

Барон Буријан је 10. и 11. новембра изнео у Берлину јасан план о будућности Србије, али тада су војне операције још увек биле у току и, без обзира на то у којој мери је победа била извесна у том тренутку, још није дошло до потпуног пораза српске војске. Током следећих дана и недеља држање меродавних људи је најпре показало да се две супротстављене струје око тог плана нису споразумеле, а затим да је за самог министра спољних послова био у питању тек минималан програм. Гроф Леополд Берхтолд – који се крајем новембра вратио у Беч, пошто је од лета 1915. био на италијанском фронту, у ствари, као и добровољац гроф Александар фон Хојос, седео у неком високом штабу – чуо је од грофа Форгача да постоји само онај план који је изнео начелник Генералштаба³⁷⁵, што је значило да Министарство спољних послова стварно нема свој чврст план. Што се тиче плана генерала Конрада, то је, у ствари, била само његова најрадикалнија идеја, допуњена с неким новим појединостима.

Барон Франц Конрад је током последњих десет дана новембра, дакле откад је пораз

³⁷⁴ Милић, Д., *Страни капитал у рударству Србије до 1918*, Београд, 1970, стр. 453–455; Митровић, А., „Стварање немачке окупационе зоне и аустроугарске окупационе управе у Србији (јесен 1915 – прољеће 1916)“, *Историјски гласник*, 1977, 1–2, стр. 7–37.

³⁷⁵ Hantsch, стр. 749–750.

српске војске постао сасвим известан, до онога часа када је тај пораз постао чињеница, упутио барону Иштвану Буријану четири велика меморандума, а уз то је био на усменом реферату код министра спољних послова и код цара 1. децембра. У другом од тих меморандума, који је датиран 26. новембром, стајало је: „Само у анексији ових области Монархији лежи трајна сигурност и драгоцену јачање моћи. Ова анексија би требало да обухвати цео остatak српских територија, затим Црну Гору и Албанију (уколико јужни део ове последње не буде препуштен Грчкој).“ Дозвољавао је, ипак, могућност да Албанија остане независна држава, у ком случају би је требало повећати на штету Србије, али тако да „цела линија Нова Варош – Нови Пазар – Митровица – Качаник остане у области Монархије као будућа важна железничка траса нормалног колосека“. И за Црну Гору је предлагао варијанту. Наиме, уколико би је „због склапања мира“ требало оставити као државу, тада би њену северну границу требало померити на Тару, Петровићи би остали на престолу, а Црна Гора би била само федерална јединица Монархије „без уобичајеног сувреног права“.³⁷⁶ Три дана касније, нови меморандум садржао је предлоге шта би требало урадити: „Србију уклонити из реда европских држава једним насиљним дипломатским актом који би у одређеној мери био ратификован војном ситуацијом; при томе нагласити њен грех као злочинца који је изазвао светски рат. Ради овога би се у споразуму с немачком и бугарском владом морало изјавити да је, прво, Србија престала да постоји, друго, да је династија Карађорђевића, према томе, престала да влада и, треће, да област досадашње Краљевине Србије

---

³⁷⁶ HHStA-Wien, PA I, K. 499.

долази под војну управу споразумом три савезника, који за себе задржавају право да, у међусобном споразуму, одлуче о будућој подели целе територије.³⁷⁷ Из Конрадових бележака о разговорима у Бечу 1. децембра види се да је он цару и Буријану говорио да је „приклучење западне Србије и Црне Горе апсолутно нужно“ и да „српско-чрногорско-албанске области треба организовати као војну крајину“, као и да он у томе види пут уништења мађарске хегемоније. Додавао је да би била велика опасност по Монархију ако би Немачка „остварила привредну надмоћ на Балкану.“³⁷⁸

Pасположење је овога пута било веома повољно по Конрадове планове. Док су се српска влада, српска војска и мноштво српског становништва, немоћни да даље пружају отпор, а ипак одлучни да не капитулирају, повлачили преко Албаније, ношени уверењем да се још могу вратити у борбу, по палатама у којима су службовали и живели водећи људи победничких држава, посебно у Бечу, скоро се у један глас чуло: „Србија мора да нестане.“ Крајем новембра је у посету Монархији дошао кајзер Вилхелм да би рекао да је Рајх, пошто је „експедиција“ донела победу, променио став према Србији и да се у Немачкој сада сматра да Србију једноставно треба раскомадати тако да од ње не остане ни трага; из Софије су већ недељама стизале поруке, које су се умножиле током последње две недеље, да краљ Фердинанд I, његови министри и његови официри сматрају да Србија мора бити „избрисана с политичке карте“.³⁷⁹ Упитан од свога цара шта мисли о бу-

³⁷⁷ Исто.

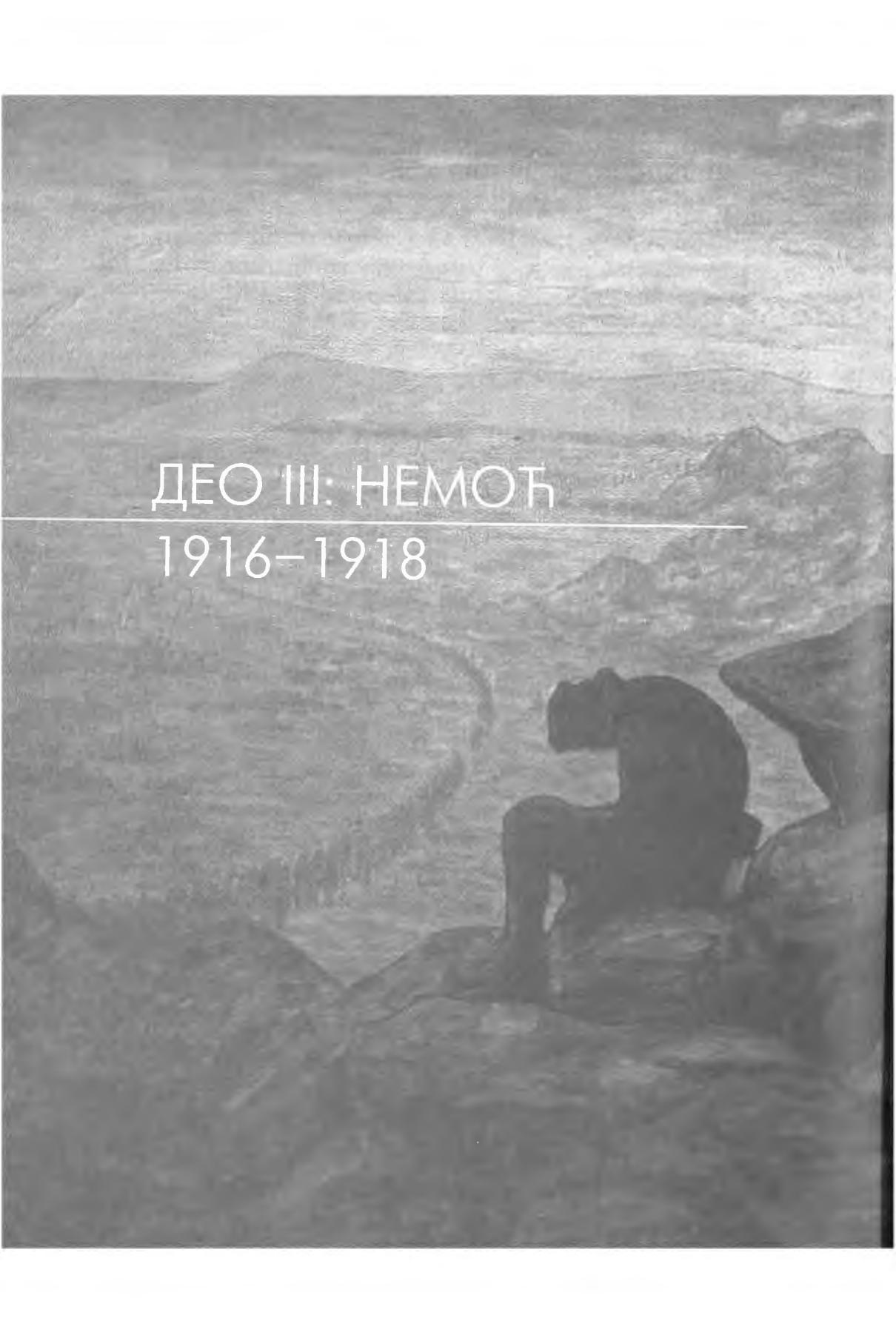
³⁷⁸ KA-Wien, Conrad, Bd. 7.

³⁷⁹ Митровић, А., н. д., стр. 9–10.

дућности Србије, гроф Берхтолд, бивши министар спољних послова, рекао је да је он „лично с тим потпуно начисто“ и да не би „дозволио да било шта остане од суверене Србије“; цар Фрања Јосиф се сложио, али и додао да ће „с мађарске стране бити још тешкоћа“. ³⁸⁰

---

³⁸⁰ Hantsch, стр. 752.

ДЕО III: НЕМОЋ

1916–1918

Сукоб око плена

(децембар 1915 – јули 1916)

448

У децембру 1915. војске двеју Централних сила и савезничке Бугарске држали су у својој власти све територије српске државе. Радост победе стварала је утисак да је коначно решен проблем са Србијом као чиниоцем непријатељске коалиције. Није се обраћала пажња на чињеницу да ни српска влада ни српска војска нису капитулирале, да су се чак у то време српски борбени ефективи и политички фактори извлачили из домена моћи победника. Три савезника су се првенствено забавила тиме како да међусобно поделе територије и привредна богатства освојене земље. То је подразумевало да Аустро-Угарска коначно мора да одреди шта је њен максималан ратни циљ, што је, опет, претпостављало нова одмеравања снага у њеном војству; Немачка је и даље показивала занимање за Србију само као за део Балкана значајан због привредних и саобраћајних интереса; Бугарска је својим учешћем у слому Србије и продором армија на Косово и у Албанију постала нова и важна чињеница у политици средњоевропских сила на Балкану и према Србији.

Изјаве које је царски гост из Немачке крајем новембра обилато давао по Бечу да „Србија треба да нестане“, многи међу домаћинима примали су са задовољством и као исказивање њихових сопствених мисли. При томе им је само унеколико сметало што се Вилхелм II без уздржавања хвали да је пораз Србије постигнут „његовом“, тј. немачком победом.¹ Изузетак је био само гроф Тиса. Карл Георг фон Тројтлер, представник немачког Министарства спољних послова у кајзеровој пратњи, телеграфисао је својој централи 29. новембра: „Бечка посета тече како је желела Ваша Екселенција [. .]. После доручка, Његово Величанство примило је једног за другим министре Буријана, Штирка, Тису и Кербера, затим министра рата Кробатина и, најзад, наследника престола [. .]. Како Његово Величанство [Фрања Јосиф], тако и Престолонаследник и сви министри наглашавали су да на нашој страни не сме бити ни говора о неком умору од рата. Цар Фрања Јосиф је веома кратко и оштро рекао да мир мора да понуди супротна страна [. .]. Више него о Польској говорило се о Србији. Цар, Буријан и Штирк су одмах изјавили да Србија мора да нестане; од Србије не сме да преостане било какво 'поуаи', јер би оно било само поприште руске похлепе. Пошто ово гледиште одговара његовом уверењу, Његово Величанство се не само с њима сложило него се и супротставило противним изјавама грофа Тисе, и то, како верује, са успехом.² Ернст фон Кербер, који је од фебруара 1915. био заједнички аустроугарски министар финансија, причао је 2. децембра професору Редлиху да се приликом своје получа-

¹ Redlich, 2, стр. 85.

² AA-Bonn, Oxford, 423, Österreich 70 geheim.

совне аудијенције „потпуно сложио“ с немачким царем да „Србија сасвим мора да нестане“.³

YБечу је потпуно преовладало схватање да „потпуни нестанак Србије“ значи обухватне анексије свих српских територија које преостану после давања Бугарској онога што јој је по уговору обећано. Видели смо да је део крупне бирократије то предлагао још крајем претходне године, а у јесен 1915. у Министарству спољних послова на Балхаусплацу поново су почели да проучавају меморандуме Фон Викенбурга и Фон Хорвата. Крајем лета и почетком јесени аустријски пангерманисти, предвођени познатим историчарем др Хајнрихом Фридјунгом, професором Бечког универзитета, изнели су у свом познатом *Меморандуму из немачке Аустрије*, објављеном у Лайпцигу, да новостечене српске области, као и Босну и Херцеговину, треба организовати као војну границу, с тим да у „ некој даљњој будућности“ дође до успостављања „уже везе између сада подељеног српскохрватског народа у оквирима и под сувениитетом Хабзбуршког царства“. ⁴ И у *Захтевима немачке Аустрије за послератни нови поредак*, који су без датума објављени у Берлину, ова група поновила је исту идеју.⁵ У *Меморандуму* је такође била остављена и могућност, уколико обухватније анексије не буду спроводљиве, да умањену Србију, „отприлике у обиму од пре балканских ратова“, треба „најуже трговачки и војно привезати за Монархију у форми војне конвенције и царинске уније“. ⁶ Средином јануара, пошто је Србија била потучена, професор Фридјунг је свом

³ Redlich, 2, стр. 85–86, белешка од 3. децембра 1915.

⁴ Ramhardter, G., *н. д.*, стр. 81–82.

⁵ AA-Bonn, Oxford, 129, Deutschland 180 geheim, Bd. 2.

⁶ Ramhardter, G., *н. д.*, стр. 84.

колеги др Редлиху саопштио идеју да „уколико ми анектирамо целу Србију, онда је треба ставити под власт једног генерала“, који би „управу организовао по примеру раније команде у војној граници“ и био „под министром рата, дакле под руководством Беча“ а „истовремено био и бан Хрватске“. Редлих се није слагао са идејом о војној граници („која је погодна само за примитивну натуралну привреду“), али је, очигледно прихватајући анексију остатка Србије, био за то да се „Србијом управља из Беча а преко Загреба“, да је „најважније да се Будимпешта држи далеко од свих српских ствари“ и да „циљ мора бити да се тако среде ствари на југоистоку да се под хабзбуршким скиптром оствари национални идеал заједнице југословенске расе, која би се тиме ослободила од Мађара“.⁷

З а анексионистичка расположења у ширим круговима Беча занимљив је меморандум познатог публицисте др Леополда Мандла, који је важио за „једног од најбољих познавалаца Балкана“ и од 1911. до 1918. објавио три књиге о односима Монархије и Србије.⁸ Добри изгледи „експедиције“ навели су Мандла да, „пошто је током светског рата српски проблем постао зрео за решавање“, развије свој начин за његово решавање „на основама емпиристичке политике“. Леополд Мандл је пошао од тога да би, после „уступања срезова Зајечар, Пирот, Ниш и Врање и после нужне исправке граница на југозападу, којима би Херцеговина повратила своје историјске и стратешке границе“, остатак Србије, око 40.000 km², био неспо-

⁷ Redlich, 2, стр. 94–95.

⁸ *Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1915*, Bd. 6, Wien, 1975, стр. 48.

собан за самосталан живот и његовим проглашавањем за неку државу настао би за Аустро-Угарску, „на толико важној граници“, извор великих проблема. Зато је за њега решење било: „Треба приклучити Краљевину Србију у неком обиму који суштински не прелази границе мира у Пожаревцу, с тим да има националне привилегије, да буде богато дотирана и да буде у саставу земаља Круне Светог Иштвана [. .]. Тиме бисмо обезбедили очување наших балканских интереса. Већ поседовањем десне обале Саве и Дунава све до ушћа Тимока, Аустро-Угарска би постала господар Ђердапа [. .], поседовањем српских подунавских лука све до ушћа Тимока стекла би чврсту позицију према Румунији и на излазу важне *porta orientalis*. Само анексијом Србије може Аустро-Угарска да стекне на Балкану стратегијске тачке и сигурне границе [. .], да утврди своје право на 'пут за Солун' [. .], да осигура – иначе од Србије угрожене – своје саобраћајне интересе на Балкану, доњем Дунаву и на Јадрану [. .], да независно развија своју трговачку политику [. .], да постане поседник области богатих рудним благом и да на тај начин ојача сопствenu економску аутархију“. Такође је истицаша да би анексијом Србије Монархија могла да „неутрелише“ опасности од „српске националне идеје“⁹. И код Мандла су, дакле, у првом реду били истакнути офанзивни разлози, отварање *porta orientalis*, а тек потом дефанзивни разлози, заштита интегритета.

Mандл је свој програм образлагао, с једне стране, интересима целе Монархије на- супрот посебном интересу мађарске аристократије („која у сваком повећавању других националности види повећање снага својих непријатеља унутар државе“) а, с друге стране,

⁹ KA-Wien, Conrad, Bd. 7.

интересима Монархије наспрот Рајху („ако сва друга територијална питања која су настала у рату ми морамо да решавамо заједнички с нашим немачким савезницима, српски проблем, који нас је присиљио на рат и који угрожава наше животне интересе, може бити решен само од нас самих“; „Србија ће постати само торзо и она ће од онога који јој даје новац – а то ће, чак врло брзо, бити Немачка – постати још много зависнија него што је била пре рата“) и наспрот Бугарској (само анексијом Србије Монархија може „парализати хегемонију Бугарске“ на Полуострву; Велика Бугарска ће тежити анектирању остатка Србије и то ће бити област сукоба између Бугарске и Монархије, па је „само анексијом [Србије Монархији] могуће успоставити трајно интересно пријатељство и добро суседство с Бугарском“).¹⁰

Није чудо што је овај документ његов писац упутио 22. новембра 1915. генералу барону Францу Конраду, који је у међувремену од „шефа ратне партије“ постао „шеф екстремне анексионистичке партије“. Конрада, наравно, није требало подстицати. Он је надлежни ма већ писао и писао дописе стално понављајући, као некад Катон поводом Карthagине, да „Србију треба разорити“. Тако је министар спољних послова у генераловом допису од 7. децембра поново могао да прочита: „Не само у погледу Црне Горе него и Србије, једино могућно решење у интересу целе Монархије јесте анексија свих српских територија које не припадају Бугарској. Сваки други пут, свако остављање неке самосталне и националне Србије, макар колико смањене, имаће по Монархију у будућности сигурно тешке последице и поништиће оно што је постигнуто тешким и крвавим жрт-

¹⁰ Исто.

вама. Нека вештачка конструкција, створена без вођењарачна о будућности целе Монархије, увек ће представљати жариште националног покрета за једињење и биће средиште великосрпске идеје. Она ће бити за нас и у будућности узрок најтежих унутрашњих криза, несагледивих ратних заплета и неминовног губљења југословенских територија, што значи и обале, макар уместо садашње династије дошла нека немачка кнежевска кућа. У овом другом случају ће опасност по Монархију постати чак и већа.¹¹ А 21. децембра је писао: „Ја могу једино стално да понављам да је потпуно решење југословенског питања могуће само у оквирима Монархије.“¹² У допису од 31. децембра само је до краја доводио идеје из 1907. и 1908: „Србија, Црна Гора и Албанија нестају као независне државе коначно и потпуно; део Србије који не припада Бугарској, Црна Гора и северна Албанија (отприлике до реке Мати) прикључују се без остатка Монархији.“¹³

Струја екстремних анексиониста нарочито је ојачала током јесени 1915. Водећа личност те струје, начелник Генералштаба генерал Конрад, тек тада је јуришао на ставове мађарске владе и њеног председника. У допису од 7. децембра писао је: „Ја одлучно морам да упозорим на неприхватљивост сваког непотпуног решења, које води рачуна само о једностралном мађарском интересу и, истину, на веома кратковид начин“; још је био изричитији 31. децембра: „Укључење у Монархију мостобрана око Београда и у Мачви, ја могу опет само да означим као решење које је неприродно и половично и које је супротно интереси-

¹¹ HHStA-Wien, PA I, K. 499.

¹² Исто.

¹³ Исто.

ма Монахије као целине [. .]. Ја сасвим добро знам да ову идеју пропагирају владајући кругови у Мађарској, јер стражују за мађарску хегемонију уколико анектирамо Србију [. .]. Национално уједињење Југословена је незадржivo и оно је само питање времена. Ја понављам: ако ми ово уједињење не спроведемо сами, сада, радикално и без оклевања, онда ће оно упркос мађарској хегемонији – уследити са отцепљењем свих југословенских области [. .]. Једино могућно радикално решење стоји насупрот једностраној и уско ограниченој тежњи Мађарске.”¹⁴

Бодећи људи друге струје, мађарске аристократе на кључним положајима у угарском делу државе, такође су били у акцији и одлучно се одупирали крајњим анексионистима, али су и сами заступали само до некле умеренији анексионистички програм. Тако је тих недеља гроф Ђула Андраши објављивао чланке у бечком листу *Neue freie Presse*, заступајући гледишта мађарске владе; гроф Алберт Апоњи, који је у новембру боравио у Стокхолму, објашњавао је тамошњем немачком посланику ратни циљ према Србији сасвим у складу са гледиштима грофа Тисе.¹⁵ Иштван Тиса је, природно, у томе фронту играо најважнију улогу. Онај разговор с Вилхелмом II, током кога му је немачки владар објашњавао да „Србија треба да нестане“, за мађарског председника владе био је знак за узбуну и он је већ 4. децембра цару Фрањи Јосифу I упутио своје веома опширно образложење ратног циља према Србији. Упоредо је, очигледно крајње неповерљив према својим аустријским колегама и посебно према Врховној команди, радио свим

¹⁴ Исто.

¹⁵ AA-Bonn, Oxford, 1117, Weltkrieg Nr. 20e geheim, Bd. 1, 23. новембра 1915.

силама да на низ важних места у окупационој управи Србије буду постављени мађарски цивилни службеници.¹⁶

Умеморандуму цару од 4. децембра, гроф Иштван Тиса је тврдио да „радикална“ решења нису спроводљива пошто полазе од „потцењивања снага наших непријатеља“, а да је „још веома далеко могућност закључивања неког мира с предношћу“. Другим речима, по њему је остављање смањене Србије било пожељно да би се на тај начин показала извесна попустљивост и тако створила каква-таква могућност да се преговара са Антантом. Супротстављајући се потпуно Конрадовој линији, он је потом тврдио да управо „с тачке гледишта добро схваћених интереса“ целе Монархије не треба анектирати сувише велики део остатка Србије. „И ја полазим од становишта да треба спречити обнављање великосрпске опасности, али се и питам да ли је укључивање Србије и уједињење скоро свег српства у оквирима Монархије заиста делотворно средство за постизање овог циља?“, писао је гроф Тиса цару. Он се, у ствари, враћао на стара страховања, не само своја, о којима је било речи још 1913. године, и говорио да би таква потпуна анексија само створила могућност за „ближе контакте између српских становника у Аустрији, Босни, Хрватској и у самој Мађарској, као и оних Срба из новостечених области“, па би „било само питање времена стварање концентрисане снаге на југу Монархије, с којом би се морало рачунати и која би успела да се избори за оживљавање својих националних аспирација“.¹⁷

¹⁶ Митровић, А., и. д.

¹⁷ HHStA-Wien, PA I, K. 497.

Тиса није хтео да дозволи анексију целе Србије, али ни то да анектирани делови припадну Аустрији а не Мађарској. При томе је, супротно оптужбама противничке групе око Конрада, заштиту интереса Мађарске приказивао као заштиту интереса Монархије. „Уколико нам дође још неких милион и по до два милиона Срба, неће се само променити бројни однос снага него ће на тај начин оживети националне аспирације и наде већ прикључених Срба и мађарска држава ће бити суочена са опасношћу да изгуби своје снажно изражене карактеристике. Уколико стекну надмоћи центрифугални елементи, или мајкар само они који, истина, нису противници државе него су равнодушни, Мађарска ће изгубити карактер оног организма који је све посебне делове спојио у целину, а тиме ће и цела Монархија изгубити најважније животне снаге, које су јој неопходне да победоносно издржи циновско одмеравање снага у овом светском рату. С највећом одлучношћу морам да се супротставим илузији да би укључивањем свих Срба био учињен крај руским махинацијама и непријатељским српским вршљањима и да ће се, у најгорем случају, жртвовањем мађарске националне државе моћи постићи трајно прикључење Срба Монархији.“ Позивајући се на хабзбуршко искуство из прошлог столећа, гроф Тиса је став мађарске аристократије доводио до овакве поенте: „Укључење свих Срба сигурно не би убило великосрпску идеју; сасвим супротно, повећање српских поданика Монархије, уједињавање свих Срба под склопом једног владара, повећање српског елемента према другима из истог племена, стварање велике већине православних Срба у односу на Хрвате, учиниће гласнијом великосрпску пропаганду. Сваки уступак

национализму биће ново оружје у његовим рукама у борби за крајњи циљ, за отцепљење од Монархије.¹⁸

Стога се гроф Тиса залагао само за онај ратни циљ који је у интересу Мађарске и о коме је већ током те јесени више пута говорио немачким дипломатама: „Србија губи источне и јужне делове, који су обећани Бугарској. Ми, такође, анектирамо њен северозападни угао и на тај начин је потпуно одстранујемо од Саве и Дунава [. .]. Неко треће смањивање Србије обухватило би албанске области [. .]. За даљњу егзистенцију српства остаће умањена и од мора одсечена Црна Гора и источни део средње Србије, дакле једна планинска област, удаљена од речних путева и највећим делом неплодна, притешњена између јачих суседа и привредно потпуно упућена на Монархију. Убеђен сам да с тачке гледишта добро схваћених наших интереса ову област не треба анектирати него је треба везати за Монархију помоћу модалитета који задовољавају њене привредне интересе“. Залагао се и за независну Албанију која би имала с Монархијом копнену границу.¹⁹ Мађарски владајући кругови су, дакле, за Србију – као и за Црну Гору – предвиђали да буде смањена до мере која јој онемогућава да самостално постоји и рачунали на анексију очигледно целог Посавља, односно, у случају Црне Горе обале, заједно са Ловћеном.

Шта би било са оним што би остало да постоји као привидна држава, Иштван Тиса је овако образложио: „Остатак српства, изолован од

¹⁸ Исто.

¹⁹ Исто.

света, добија државну егзистенцију одлуком Монархије. Неко време може да остане отворено питање да ли да постоје посебно Црна Гора а посебно Србија или их треба ујединити у неки нов организам под црногорском владарском кућом или под неким другим, према нама пријатељски расположеним, владаром. У сваком случају, цела област била би привредно и војно везана за Монархију. Њено обухватање царинском унијом неће нашу домаћу производњу битно ометати, а за њу би то значило највеће могућно доброчинство. Тако бисмо ми даљњу привредну егзистенцију остатака [Србије и Црне Горе] учинили зависним од нас, при томе бисмо њихову независностовољно надзирали и не бисмо им дозволили никакво учешће у политичком животу Монархије.“ Што се тиче режима предвиђеног за области које би биле анектиране Монархији, решења која је предвиђао гроф Тиса била су: приклучити их мађарском делу Монархије, с тим да се њима „вероватно током дужег прелазног периода влада аутократски“, а „истовремено спровести велику колонизацију мађарског и немачког елемента“. Том колонизацијом би на територији српског Посавља, укључујући и Мачву, требало створити „потпуно одану патриотску већину“ и тако забити „клин између српске државе и српског становништва у Славонији и јужној Мађарској [тј. Војводини]“. Он је предвиђао и друге насиљне демографске мере: „Упоредо са сврсисходним повећавањем мађарског и немачког становништва у Срему, Бачкој и Банату ствараће се све јачи зид, који ће штитити нашу јужну границу и задржати великосрпску инфекцију да допре до нашег домаћег српског становништва.“²⁰ Јасно је да оно што је нудио гроф Тиса није у суштини било нима-

---

²⁰ Исто.

ло боље од онога што је нудио генерал Конрад; у Тисином плану једино је недостајала она даљња империјалистичка политика која је преко Балкана циљала на продор до дубоко у Предњи исток. И поред тога, био је у питању оштар сукоб, јер су се унутрашњи разлози Монархије и супротни интереси два тabora елите врхунили на питању будућности Србије због његове повезаности са аустријско-мађарским односима. Отуда нарочити облик борбе око поделе плена.

Tоком рата унутар Монархије издвојиле су се три снажне политичке струје. Прву је заступала аристократија окупљена око династије и двора, а њено ударно језгро чинили су аустријски легитимисти у војству армије; другу струју чинили су мађарски руководећи кругови који су своју будућност видели у хабзбуршкој монархији, али само двојно уређеној и као великој сили; трећу струју почели су да образују аустријски пангерманисти, они Фридјунговог типа, још увек далеко од власти и кормила државе, чије су идеје све дубље пуштале корен у широке малограђанске кругове аустријског становништва и придобијале све већи број присталица у незадовољним немачко-аустријским аристократским групама. Друга и трећа струја слагале су се по питању Србије, јер су хтели анексију свега што преостане од те земље када се дâ Бугарима оно што им је обећано, и то анексију, ако је икако могуће, аустријском делу Монархије.

Kрај 1915. био је у знаку оштргог сукоба из међу, рекли бисмо, ударних група двеју опречних струја у редовима аристократије, између најистакнутијих политичара Мађарске и Врховне команде. У својим успоменама гроф Ђула Андраши Млађи о томе пише: „Наша

Врховна команда и извесни политички кругови Аустрије захтевали су поробљавање српско-црногорског народа у целини. Лично сам због свог умереног гледишта изнесеног у штампи био најоштрије нападнут из Тешена [у коме је током првих година рата била смештена Врховна команда]. Водеће војне личности биле су мишљења да се српска опасност може одстранити само уколико би цело српство било уједињено под хабзбуршким жезлом. Ја сам био мишљења да се Срби, навикнути на независност, никада неће помирити с новом ситуацијом створеном на такав начин [. . .]. Велики део јавног мњења Мађарске у овом се слагао са мном, а Тиса, Алоњи и Кароли стајали су на истом гледишту као и ја.²¹ Пошто гроф Тиса није хтео да решавање сукоба изиђе из круга политички меродавних, у коме је, као председник мађарске владе и као личност са изузетним престижом, могао рачунати да се ништа не може одлучити мимо његовог пристанка, он је природно бирао пут убеђивања водећих личности. У допису барону Буријану од 30. децембра 1915. Тиса је у средиште ставио закључке седнице Заједничког министарског савета од 19. јула 1914. као „обавезне за све надлежне факторе“ и на њима градио одлучно и потпуно одбацивање Конрадових гледишта, ценећи их као покушај наметања решења мимо одлука надлежних. Тврдњама да се влада у Будимпешти руководи само посебним интересима „мађарских владајућих слојева“, гроф Тиса је супротставио тврдњу о „идентичности мађарских националних интереса са оним што захтева позиција Монархије као велике силе“ и нагласио да је Мађарска „најјачи стуб Монархије“ који се „не сме излагати крњењу“. Пошавши од ове две претпостав-

---

²¹ Andrassy, J., *Diplomatie und Weltkrieg*, Berlin, 1920, стр. 180–181.

ке, он је, с једне стране, развијао тезу да Аустро-Угарска већ има све што јој је у територијалном погледу потребно а, с друге стране, да је „двостврука заблуда“ мислити да би „укључивање свих Срба у Монархији донело најделотворније одстрањивање српске опасности“. Најзад, да би пут избегавања даљег заштравања с Врховном командом усмерио у правцу који њему одговара, тј. да би решења задржао у кругу политичких фактора, изнео је још и ово: „Интерној и повериљивој размени мишљења компетентних људи ништа не стоји на путу. Од тога ја очекујем само користи.“²²

Генерал Конрад се определио за најнеподредније сучељавање с мађарским министром-председником и грофу Тисије 4. јануара 1916. упутио меморандум са својим гледиштима. У томе документу скоро да није билоничег што би било ново: „Ја могу уклањање великосрпске опасности да тражим само у престанку постојања сваке независне српске националне државе и у решењу да Монархија овај народ припоји себи [. . .]. Потребно је изјавити да Србија и њена династија више не постоје и јавно објавити да ће области Краљевине Србије, према сагласности савезника Аустро-Угарске, Немачке и Бугарске, доћи до даљег под војну управу, с тим да три савезника задрже право да споразумно одлуче о будућој подели целе области“. Тражио је, уз анексију Србије, такође и анексију Црне Горе и албанских територија до реке Мати, с тим што би „јужна Албанија с Валоном била понуђена Грчкој, док би средња Албанија с Драчом била стављена на располагање Бугарској“. Ово с Драчом и средњом Албанијом била је новост коју је Конрад додао последњих недеља. Тисино

²² HHStA-Wien, PA I, K. 497.

становиште је у битном оспоравао на питању ефикасности протектората: „Заштите и протекторати су увек за обе стране извор трвења, тешкоћа и криза“. На тој основи је заснивао и порицање Тисине идеје са српском државицом: „С политичке тачке гледишта, мени није јасно како је лакше држати у ступици националне српске аспирације уперене против Монархије код неког самосталног малог суседа него код једног народа коме нека таква тачка кристализације недостаје [...] и који би, уз одговарајући поступак, нашао у најбољој могућној мери свој национални развитак унутар Монархије.“²³

Yоснови узето, сукобљавала су се два сасвим супротна и међусобно неспојива гледишта. На једној страни, налазио се конзерватизам земљопоседничке аристократије, жељне да што мирније ужива у предностима које је већ имала као руководећи слој једне велике сile. На другој страни, био је империјализам као такав, заинтересован за што је могуће веће анексије, у суштини ирационалан и с магловитом визијом ширења Монархије преко Балканског полуострва ка Средоземљу и предњој Азији, у коме су сва објашњења, укључујући и она дефанзивног карактера, била само накнадно доказивање исправности унапред заснованих хтења. У посебном случају Србије, ово друго становиште је полазило од неминовности обједињавања Југословена и од процене да Монархија треба да преузме иницијативу да све Југословене окупи под своју власт, а потом им дâ извесне могућности за национално-политички развитак, али само зато да би као оруђе аустријских легитимиста и њиховог очувања хабзбуршке државе, и то

---

²³ Исто, К. 499.

као велике силе – без које није било могуће ни задржавање места тих легитимиста као друштвене елите – доприносили рушењу моћи партнера и ривала у власти, мађарске аристократије. Прво становиште је, сасвим супротно, хтело да спречи управо такве планове за рушење моћи мађарске аристократије унутар Монархије, па се преко политичког и демографског цепања Срба, а и њиховим политичким и друштвеним обесправљивањем, циљало на разбијање целине Југословена. И за једне и за друге, Југословени су били само објект, занимљив онолико колико то захтевају посебни и међусобно сукобљени интереси два саставна дела Монархије.

Под руководством грофа Леополда Берхтолда државна политика, мада вођена жељом да Србија буде уништена, применила је тактику компромиса између ова два супротстављена и сукобљена правца унутар владајућег слоја. Без обзира на то што је изгледало да је барон Буријан као личност јачи и самосталнији у поређењу са својим претходником, односно без обзира на то што је као Мађар сматран за неку врсту продужене руке грофа Тисе, он није могао избећи исту судбину. И његова је политика могла бити само неки компромис између двеју сукобљених струја, мада је – пошто Буријан, уистину, није био потпуно „Тисин човек“ него истовремено веома близак малобројним мађарским прохабзбуршким легитимистима – и даље остајала вођена жељом да Монархија „прогута“ што више територија Србије. Тако је барон Буријан не само оставио грофа Тису да се сам носи с предлогозима које је Вилхелм II износио у погледу Србије, него га је хтео и потпуно оставити на цедилу, заузевши сасвим супротно гледиште. То своје

гледиште он је чак и понављао пред члановима Вилхелмове пратње. Карл Георг фон Тројтлер јављао је 29. новембра: „Када сам га запитао шта он, Буријан, намерава да учини са остатком Србије, он се демаскирао тиме што је прихватио да не преостаје ништа друго до да њу [Аустро-Угарска] стави под своју власт; неко другачије решење не долази у обзир већ због босанских Срба.“²⁴

Буријанове забелешке на маргинама Тисиног меморандума од 30. децембра доказују да министар није прихватао тезу мађарског председника владе да остатак Србије не треба у целини анектирати и да треба оставити неку малу српску државу. Тако је уз оно место где Тиса говори о „двостврукој заблуди“, Буријан ставио велики знак питања, а на месту где говори о смањеној Србији забележио да би тако остао српски државни суверенитет из „кога би проистекла подривачка делатност“.²⁵ Везан, ипак, одлуком од 19. јула 1914. и односом политичких снага, он своје становиште није могао једноставно да спроводи као меродавну политику. То се добро исказало у опрезним формулатијама његових одговора генералу Конраду. У одговору од 10. децембра 1915. стоји да оно у чему се он „углавном“ не слаже с генералом јесте само гледиште да „већ сада треба имати у виду коначну одлуку“, што је неприхватљиво „због озбиљних разлога унутрашње и спољнополитичке природе“, па ће „у сваком случају“ бити „анектирани Београд са околином и Мачва“, док у погледу остатка Србије „још нису донесене коначне одлуке“.²⁶ Он је, дакле, остављао отворена

²⁴ AA-Bonn, 423, Österreich 70 geheim.

²⁵ HHStA Wien, PA I, K. 499, Буријанова белешка.

²⁶ Исто.

врата, сматрајући да је одређен само минималан програм и, потпуно различито од Тисе, тврдио да још није донесена коначна одлука о осталим српским територијама. Али под притиском дописа начелника Генералштаба, министар спољних послова се временом одлучио да овоме и много одређеније одговори. Тако му је писао 25. децембра: „Према мом старом убеђењу југословенско питање мора бити решено у оквирима Аустро-Угарске Монахије и сада је вероватно јединствено погодан час да се тако поступи. Заувек мора бити уништено и учињено нешкодљивим гнездо српско-руске агитације“; ипак је и овога пута морао да му скрене пажњу да о томе још нема меродавних одлука и да је једино што „стоји чврсто“ то да „Србија и Црна Гора морају пасти под нашу политичку, војну и привредну заштиту.“²⁷

Врхунац напетости дошао је са седницом Заједничког министарског савета, која је, вероватно на онај подстрек грофа Тисе, била сазvana у Бечу за 7. јануар 1916. На дневном реду били су „ратни циљеви Монахије“ у целини, председавао је барон Иштван Буријан, присутни су били аустријски председник владе гроф Фон Штирк, мађарски председник владе гроф Тиса, заједнички аустроугарски министар финансија Фон Кербер, министар рата генерал барон Фон Кробатин и начелник Генералштаба генерал барон Конрад. После вишемесечне паузе записник је поново водио гроф Александар фон Хојос, који се у међувремену с фронта поново вратио у Министарство спољних послова; међутим, то више није био онај непомирљиви и агресивни противник Србије – потпуно се променио пошто га је гризла савест да је он један од највећих криваца што је

²⁷ Исто.

дошло до тог страшног рата.²⁸ Седница је протекла у знаку уводне речи председавајућег да „закључци могу бити само условни, пошто све, природно, зависи од коначног успеха у рату“. Сви министри и начелник Генералштаба изнели су мишљење о ратним циљевима према Пољској, Србији, Црној Гори и Албанији. Већање је било дуго и тешко.²⁹

И поред широко формулисане једине тачке дневног реда, основно је било питање Србије и о њему су се подробно изјаснили сви присутни. Барон Буријан: „Он почиње са Србијом и мора да нагласи да југословенско питање мора бити решено у границама Монархије. Сада је за то час“; граф Тиса: „Већ сада није лако решити ни српско питање у Монархији. У Монархији ми имамо преко три милиона Срба; прикључењем даљња два милиона ситуација ће бити толико отежана да мађарска влада за то не може да преузме одговорност. У оваквим околностима он не види никакво друго решење до да се северозападни део Србије у најмањем могућном обиму непосредно прикључи Мађарској, а остатак да се остави као независан“; граф фон Штирк: „Србија са прерогативима независне државе стално ће бити жариште великосрпске пропаганде [. . .]. Према тешкоћама пољског проблема, њему се чини да преузимање још милион и по осталих Срба у Монархији представља дечју игру [. . .]“; др Кербер: „Не сме се допустити да и даље постоји нека самостална или полусамостална српска држава, а из оваквих разматрања произлази да се он може једино изјаснити за укључивање целе Србије, са изузетком дела који припада Бугарској“; генерал Фон Кробатин: „Уко-

²⁸ Fellner, стр. 398–399.

²⁹ *Protokolle*, стр. 352–381.

лико ми сада не спроведемо нашу вољу према Србији и ову не прецртамо на географској карти Европе, онда ћемо се одмах после рата сусрести са опасном агитацијом"; генерал Конрад: „По његовом мишљењу цела северна Албанија, као и Црна Гора и Србија, морају бити уједињене с Монархијом". Дакле, сви присутни, осим грофа Тисе, били су за анексију остатака Србије, с тим што су подразумевали да Бугарска добије обећано, а већина да неке делове територија српске државе треба приклучити Албанији.³⁰

Усвим другим питањима степен сагласности био је стварно много мањи. Што се тиче Црне Горе, преовладало је мишљење да она, умањена пре свега одвајањем од мора, може да остане као држава под заштитом Монархије, али без икаквог повезивања са Србијом. То мишљење је, пре свега, заступао барон Буријан, сасвим супротно ономе што је током јесени говорио немачким представницима. Гроф Тиса је једини дозвољавао могућност обједињавања Србије и Црне Горе. Што се Албаније тиче, преовладало је мишљење барона Буријана да најпре треба покушати са обновом албанске државе, али под „ефективним протекторатом Монархије", укључујући и право држања војних гарнизона, с тим да би, ако ово не пође за руком, албанске територије требало поделити између Монархије и Грчке; само је Конрад поменуо давање „уског појаса" крај мора Бугарској, али је изричito рекао да сматра да би било пожељније да у подели учествују само Аустро-Угарска и Грчка. И поред овога, Заједнички министарски савет се, сасвим парадоксално, углавном сложио по свим питањима, осим оног у вези са Србијом! На тој тачки до-

³⁰ Исто.

шло је до расцепа: на једној страни, били су сви министри и начелник Генералштаба, а на другој, гроф Тиса. Због противљења мађарског председника, сложност свих осталих присутних није могла да преовлада и већање је завршено нерешеним резултатом, уз неке предности у корист мађарског становишта.³¹

Закључак је био један од оних компромиса који одлаже одлуку за неки будући тренутак, а до њега нуди изгледе обема странама: „Седница се сагласила у начелном гледишту да се оне области, које на основу резултата рата буде могуће приклучити Монархији на северном бојишту, уједине са Аустријом а, наспрот томе, освојене области у Србији треба да буду припојене Мађарској“. Овај закључак био је донесен на предлог грофа Тисе, али са значајнијим изменама, јер је мађарски председник говорио само о „северозападном углу“ Србије.³² Према закључку ове седнице, сва питања у вези са Србијом, а посредично и у вези са Црном Гором и Албанијом, остајала су отворена. Закључци од 19. јула 1914. нису били повучени.

Сукоб око Србије, њених територија и њених привредних богатстава, није био ограничен само на две струје унутар владајућих кругова Аустро-Угарске; он је имао и своју другу, чак и важнију, страну, ону коју је чинило отимање око плена између три савезника—победника. Монархија је у рат ушла с наивним уверењем да ће Србија бити у потпуности или бар већим делом само њен плен. Сада, када је после толико дугог чекања и искушења изгледало да је српска војска коначно разбијена, показало

³¹ Исто.

³² Исто.

се да Монархији може припасти само мањи део плена, јер је Рајх, може се слободно рећи, јуришао на привредна добра, а Бугарска је јурила да добије што више територија. Разграничење по уговорима од 6. септембра 1915. показало се само као основа коју су Бугари узели за почетну, а Немцима служила за стицање привредних богатства. Штавише, против Аустро-Угарске појављивао се спрег интереса њена два савезника, јер је Немачка подржавала апетите Бугарске за територијама да би од ње затим изнудила права за искоришћавање свега онога што је било од привредног значаја.³³

Без већих тешкоћа и релативно брзо три савезника су се нагодила како ће током рата управљати Србијом. Оно што је Бугарској било обећано *Tajnom конвенцијом*, дошло је под бугарску окупациону власт и било је подељено у два генерална војна гувернмана, један са седиштем у Нишу с надлежношћу над источном Србијом и над сливом Јужне Мораве, а други са седиштем у Скопљу и с надлежношћу над Македонијом, која је била у саставу Србије. Остали део Србије припао је аустроугарској окупационој зони и Монархија је ту организовала свој војни генерални гувернман са седиштем у Београду. Тај гувернман је територијално обликован још и током пролећа 1916. и коначно је обухватао Београд са околином и округе Шабац, Ваљево, Смедерево, Крагујевац, Горњи Милановац, Ужице, Чачак, Крушевац, Нови Пазар, Пријепоље и Косовску Митровицу. Немачка није хтела да има своју окупациону зону, али је у оквирима бугарске окупирање територије добила „етап-

---

³³ Митровић, А., „Die Kriegsziele der Mittelmächte und die Jugoslawienfrage 1914–1918“, *Die Donaumonarchie und die südslawische Frage von 1848 bis 1918*, Wien, 1978, стр. 137–170.

ну зону" за одржавање комуникација са својом 11. армијом, која је заузела положаје на грчкој граници испред Солуна, тј. на сектору Ђевђелије. Та етапна зона обухватала је десну обалу Велике Мораве, али с повећим делом источне Србије, затим, искључујући Ниш, долину Јужне Мораве и даље се спуштала на Вардар и ишла његовом десном обалом до Ђевђелије. Седиште је било смештено у Скопљу.³⁴

Ипак је већ почетком децембра било јасно да Бугарска има много веће територијалне прохтеве но што је садржао недавно потписани уговор, иако су у њему били прихваћени сви бугарски захтеви. Фон Тројтлер, који је са царем боравио у месту где је била смештена и немачка Врховна команда, јавио је 4. децембра свом Министарству да је бугарски војни опуномоћеник, пуковник Ганчев, показао једно писмо свога председника владе, из кога је произлазило да из Софије, мада још „не постављајући и захтев“, наговештавају „да изузетно много положају на то да им преко уговором гарантованих граница припадне у целини железница Смедерево – Ниш.“³⁵ То је значило да Бугари испитују расположење за постављање захтева за прелазак и на леву обалу Велике Мораве. Четири дана касније, 8. децембра, лично је генерал Фон Фалкенхајн пренео Министарству спољних послова Рајха да је „у моме Штабу бугарски опуномоћеник неслужбено говорио да су у Софији забринути да би одлуке о будућности Србије која не припада Бугарској могле бити донесене без бугарског учешћа“. ³⁶ То је била потврда да Бугари нису незинтересовани за своје

³⁴ Митровић, А., *Стварање немачке окупационе зоне*.

³⁵ AA-Bonn, Oxford, 1117, Weltkrieg 20e geheim, Bd. 1.

³⁶ Исто.

даљње учешће у деоби и осталих делова српских територија. Нови бугарски захтев је у разрађеном облику био званично поднет 10. фебруара 1916, када су краљ Фердинанд, председник владе Радославов и начелник Генералштаба генерал Жеков дошли у посету немачком цару и немачкој Врховној команди. По овом захтеву, Бугарској не би припадала само лева обала Мораве, него и добар део Косова и Албаније. Тражена је територија која би обухватила Смедерево, Смедеревску Паланку, Рачу, крајеве Левач и Темнић (све до пред Крагујевцом), затим Трстеник, Крушевац, Александровац, источни део Копаоника и, најзад, Приштину, Призрен, као и источну Албанију. У Бечу су неколико дана касније највиши бугарски представници захтев за прелазак на леву обалу Велике Мораве „само додирнули“, али су зато одлучно тражили Пећ, Ђаковицу, Приштину, Призрен, Тетово и Дебар.³⁷

У Монархији нису били расположени да им чине уступке, а да је ситуација озбиљна, показало се у оним деловима Косова и Албаније у које су бугарске трупе стигле током тадашњих операција пре царских и краљевских јединица. Убрзо се показало да Бугари чине потезе који су откривали да они намеравају ту трајно да остану (уводили су своју цивилну управу), па је Монархија најодлучније настојала да их у томе спречи дипломатским средствима и претњом војним потезима. Аустроугарски начелник Генералштаба је још 10. децембра 1915. алармирао своје Министарство рата: „Располажемо поверљивим вестима према којима ће Бугари изнети захтев на оне области које су током операција сами заузели и које држе под оку-

---

³⁷ Митровић, А., *Стварање немачке окупационе зоне*.

пацијом. Гледано с војно-политичке тачке, овим захтевима треба одузети ослонац, наиме, кад год је то могуће, у свим већим местима поменуте области Бугаре не смејмо оставити саме. Ми смо изјавили да области северно од линије Митровица–Скадар (укупљујући и места) сматрамо за искључиво нашу интересну сферу и да нећемо пустити било чије туђе снаге да пређу преко те линије.³⁸ Десет дана касније, 20. децембра, генерал Конрад је имао и вести шта у немачкој Врховној команди ради и говори пуковник Ганчев и тим поводом је алармирао министра спољних послова: „Уверен сам да ни на који начин и ни у којем случају не сме бити Бугарској дата било каква концесија у погледу железнице у долини Мораве, чије неограничено поседовање представља животни интерес Монархије.“³⁹ Отуда и она Конрадова идеја да се Бугари усмере ка Драчу.

Овакве и сличне појаве потпуно су одговарале концепцији опште политике Рајха по којој је, прво, Балканско полуострво за Немачку изузетно важна транзитна област, пошто је њен аксиом био да Блиски исток мора бити њена интересна сфера и, друго, да је ово Полуострво стекло самосталан привредни значај, с обзиром на искуства из рата у коме су Немцима прекоморска привредна подручја постала неприступачна; и једно и друго је значило да се и Балкан сматра интересном сфером Рајха, што је још пре „експедиције“ против Србије дошло до нарочитог изражaja, а после ње постало не само сталан него и равноправан саставни део главних тежњи општег програма освајања. То да се та хегемонија хтела остварити

³⁸ KA-Wien, Conrad, Bd. 7.

³⁹ HHStA-Wien, PA I, K. 499.

двојако – непосредно: преузимањем привредних богатства Полуострва, најпре оних на тлу Србије окупираним од Бугарске и, посредно: преко два савезника, Аустро-Угарске и Бугарске, које су служиле као оруђа тада и које ће бити поданичке државе sutра – значило је да је Бугарска у балканском политици Немачке била постављена на исту раван као и Аустро-Угарска. Тиме је, по тези о доминантној балканској сили, Бугарска у стварности добијала улогу конкурента Монархији, конкурента помоћу кога Рајх може да врши притисак на Аустро-Угарску и приморава је да се трајно ослања на њега. Отуда немачка подршка Бугарској до оног степена на коме она постаје противтежа Аустро-Угарској на Балкану. Игра Рајха с равнотежом између његових савезника садржала је у себи и ограничавање бугарске независности, а то се, опет, у стварности најпре исказивало тако што су тежње Бугарске да се територијално шири у највећој мери испуњаване, али је она зауврат основне привредне гране и изворе препуштала немачкој експлоатацији.

Oвај општи контекст објашњава чињеницу да су из Берлина одговорили повољно већ на прве мигове из Софије да намеравају иступити с проширеним територијалним захтевом на рачун Србије. Ако је генерал Фон Фалкенхајн почетком децембра 1915. био против нове формуле у погледу Србије, наиме да Монархији припадне оно што не припада Бугарској, што је било у складу са царевим изјавама у Бечу, и залагао се поново за уједињење остатака српске државе са Црном Гором⁴⁰, то је разумљиво само ако је у виду имао, као и раније, намеру да

⁴⁰ AA-Bonn, Oxford, 1117, Weltkrieg 20e geheim, Bd. 1, Тројтлер Министарству спољних послова 4. децембра 1915.

привидном умереношћу према Србији (јер ето, Централне силе је наводно уједињују са Црном Гором) што више олакша постизање договора о немачким добицима на другој страни; у Министарству спољних послова нову формулу почели су да напуштају чим им је било јасно да Бугари постављају даљње територијалне захтеве, у складу са старим ставом да са Србијом може да се поступа баш свакако, узимајући у обзир сваку нову процену шта је немачки интерес. Тако је 13. децембра Фон Јагов амбасадору Фон Чиршком послао налог да у Бечу заступа право Бугарске да учествује у одлукама „о будућем обликовању Србије без делова који већ припадају Бугарској.“⁴¹ Генерал Конрад је, одмах пошто је био обавештен од војног аташеа у Софији да Бугарска ради на добијању „уступака у Албанији и на добијању пруге у долини Мораве“, тачно проценио како ће се држати Рајх, па је барону Буријану писао 20. децембра: „Пошто су Немци, према искуству, увек када њихови интереси нису непосредно у питању склони да некоме трећем чине уступке на наш рачун, према мојим информацијама они исто тако могу поступити и у овоме случају.“⁴²

Према начелима немачке балканске политике, компромис између Монархије и Бугарске представљао је оно логично решење за које су у Берлину могли бити заинтересовани, али само зато што је компромис, пошто су Бугари били ти који су проширавали захтеве, у ствари значио да Монархија мора да чини уступке. Фон Јагов је овако одредио немачки став поводом терито-

---

⁴¹ Исто.

⁴² HHStA-Wien, PA I, K. 499.

ријалног спора између два немачка савезника око Србије и Албаније: „Мени је разумљиво да Аустрија неће да Албанија припадне Бугарској и да жели да створи самосталну Албанију, при чему под 'самосталном' треба природно подразумевати Албанију која је стављена под аустријски утицај [. . .]; реч је о одбрани Јадрана од италијанских освајачких намера и о успостављању везе с Грчком. Захтев бечке владе да ово становиште поштује Бугарска пружа можда погодну прилику да ми у Бечу заступамо бугарску жељу за проширењем на области које су јој уговорно обећане (у долини Мораве)."⁴³ Дакле, у Албанији држати страну Аустро-Угарској, а у Поморављу страну Бугарској. Када су највиши бугарски представници приликом посете Немачкој заиста изнели своје проширене територијалне захтеве, домаћини су се држали тачно онако како је Фон Јагов раније одредио. „Аустро-Угарске жеље у погледу Албаније ми смо овде заступали одлучно како пред краљем Фердинандом тако и пред господином Радославовом [. . .]. Томе наспрот, Бугарска жели да Србија нестане и да уговором обећане границе прошири у западном правцу [. . .]. Ми смо Бугаре саветовали да о својим жељама у Бечу преговарају подробно и отворено“, записао је државни секретар.⁴⁴

Урешавању сукоба на Косову Немцима је, као трећем савезнику, припала улога посредника и они су решење поново тражили на основи нагод-

⁴³ AA-Bonn, Oxford, 1134, Grosses Hauptquartier Nr. 2a-b, Bd. 1, Јагов Тројплеру 1. фебруара 1915.

⁴⁴ Исто, 1117, Weltkrieg 20e geheim, Bd. 1, Јагов Министарству спољних послова 11. фебруара 1916.

бе која је била повољнија за Бугаре. Посредничког задатка се, због војног сукоба, прихватио генерал Фон Фалкенхајн преко фелдмаршала Фон Макензена и, после нимало лаких преговора, постигнут је споразум између аустроугарске и бугарске врховне команђе, који је и потписан 1. априла 1916. Основу овог споразума чинила је подела окупационих зона тако што је аустроугарској војној управи остављен сектор са Елбасаном и Ђаковицом, а Бугарској сектор с Призреном и Приштином. Бугари су из своје области морали да повуку цивилне власти. Било је, такође, договорено да уговор буде „исклучиво војне природе“, да „важи за време трајања рата“ и да „ни на који начин не спречава друге могућне договоре“. Монархија је добила и управу над митровачком железничком линијом, као и право на коришћење железничке станице у Вучитрну, који је остао у бугарским рукама. Чини се веома важно то да је прецизнија демаркациона линија била повучена од ушћа Мораве у Дунав, што је значило да се и тај део границе сматра само привременим и да важи док рат траје или док се владе које су у питању не договоре другачије, а то је био само начин да се Бугарској остави могућност да изнесе своје захтеве за прелазак на леву обалу Велике Мораве.⁴⁵

Цео овај случај показује како је свађа Аустро-Угарске и Бугарске око плена пружила Немачкој могућност да у свему томе узме учешћа. Истина, њено учешће било је пресудно, јер се она одлучила за следећу тактику: у Албанији подржавати Аустро-Угарску, у Поморављу Бугарску, а на Косову створити провизориј који

---

⁴⁵ Исто, 1135, Grosses Hauptquartier Nr. 5, Bd. I, уговор од 1. априла 1916.

Бугарима – који остају војно присутни у значајном делу ове области – дају неке предности. Рајх није за себе тражио окупацијону зону, нити је имао неке територијалне планове трајнијег карактера, али је током арбитрирања између два савезника остваривао своју балканску политику, засновану на јачању позиције Бугарске над Аустро-Угарском. Излазећи у сусрет све већим бугарским територијалним прохтевима, Рајх је Бугарску довео у ситуацију да западне у све хладније односе с Монархијом и приморао је да у њему тражи ослонац.

Према самој Србији, немачки Рајх је само применио ове опште саставнице своје балканске политике. У ноти аустроугарској влади од 24. децембра 1915. стајало је: „Царска влада мора, с обзиром на значај који Србија има за Рајх као подручје снабдевања и као транзитна област, да постави услов да јој се кроз Србију гарантује неометан саобраћај за војне и цивилне сврхе, затим неометан пролаз кроз Аустро-Угарску за саобраћај у оба правца са Србијом, Бугарском, Румунијом и земљама у њиховом залеђу и, најзад, да јој Србија буде отворена као територија за снабдевање рудним сировинама и животним намирницама.“ У ноти је, такође, стајало да и у оним областима које припадају аустроугарској окупацијоној управи немачки производи морају бити пласирани „под истим условима као и аустроугарски“ и да „немачки држављани у пословној делатности имају иста права и обавезе као и аустријски и мађарски држављани“.⁴⁶ Начелно, потпуно исти

⁴⁶ HHStA-Wien, PA I, K. 973.

став важио је у пракси и за територије које су потпале под бугарску управу.

Оно што су Немци хтели постићи јесте да у своје руке узму главне саобраћајнице, најважније руднике и фабрику оружја у Крагујевцу. Немачка 11. армија је зато искоришћена и као средство за обезбеђивање немачких привредних интереса и њене јединице су тај задатак испуњавале већ током освајања српских територија. Како је са аустроугарске стране одмах уследио притисак и преко дипломатских и преко војних канала, војство Рајха је пристало на неке уступке, али уз задржавање главног плена за себе. Тако је у ноти од 24. децембра било речи и о појединим привредним областима. „Немачка Врховна команда мора из војних разлога да учини све како би под немачком управом били железница и пут Смедерево–Ниш–Скопље, као и град Крагујевац и огранци саобраћајница који воде до њега. Министарство спољних послова верује да се одржавање садашњег стања препоручује и с политичке тачке гледишта“. У погледу захтева Монархије да јој припадну рудници источне Србије, у ноти је изнесен овакав став: „Предузеће рудника бакра Бор задржава за себе Немачка, при чему ће Аустро-Угарској бити уступљена трећина ископа [. .]. Рудник Мајданпек треба да буде препуштен само аустро-угарској влади [. .]. О руднику Рудна глава резервишемо одговор.“⁴⁷ Са изузетком Крагујевца, који су Немци напустили чим су из фабрике однете најважније машине, све остало су чврсто држали у својим рукама.⁴⁸

⁴⁷ Исто.

⁴⁸ Спасић, Ж., *Крагујевачка фабрика оружја*, Београд, 1973, стр. 130–133.

Първа два „привредна задатка“ које је 11. армија морала да изврши била су преузимање најважнијих железничких линија и преузимање рудника у Србији. Још 28. новембра 1915. фон Фалкенхајн је једноставно саопштио бугарском Генералштабу да немачке трупе преузимају железничку пругу Смедерево–Niш–Скопље–Велес–граница, а 1. јануара 1916. Фон Макензен је својом наредбом ово претворио у свршен чин.⁴⁹ Почетком јануара победници су овако међусобно разделили железничке линије: железницу нормалног колосека Смедерево–Niш и њен огранак Лапово–Крагујевац држали су Немци; железница нормалног колосека Niш–Скопље–Велес–граница била је формално у рукама бугарске војно-железничке дирекције а стварно у рукама њој надређене немачке војне дирекције; железница нормалног колосека Niш–Цариброд била је у бугарским рукама; огранак пруге нормалног колосека Сталаћ–Крушевац и пруге уског колосека у западној Србији узела је Аустро-Угарска, с тим што је Сталаћ био у зони немачке управе; железнице уског колосека у источnoј Србији биле су делимично у немачким а делимично у бугарским рукама.⁵⁰ Немци су, дакле, одмах узели најзначајније линије, а када су у јесен 1916. преузели и пругу Niш–София⁵¹, загостодарили су жилом куцавицом централнобалканског саобраћаја. У другој половини септембра дипломатија Рајха је с бугарском владом почела

⁴⁹ Влахов, Т., Отношенията между България и централните сили, София, 1957, стр. 244–245.

⁵⁰ KA-Wien, Kriegsministerium, Präs, 51–2/2 1916.

⁵¹ Kirch, P., *Krieg und Verwaltung in Serbien und Mazedonien 1916–1918*, Stuttgart, 1928, стр. 33.

преговоре о склапању једне конвенције о железницама, с циљем да обезбеди пуну зависност бугарске мреже.⁵²

Такође је одмах спроведено и преузимање рудника у источној Србији и долини Мораве, њихово довођење у нормалне прилике и њихово брзо пуштање у погон.⁵³ Несумњиво да је у средишту немачке пажње био Борски рудник. Већ у децембру 1915. једна стручна екипа Пруског министарства рата била је на самом тену и испитивала Борски рудник, а упоредо је текао и немачки притисак на бугарску владу да експлоатацију овог, у европским размерама веома значајног налазишта бакра, препусти Рајху; та експлоатација је вероватно отпочела већ почетком јануара 1916, с тим што су упоредо текли и преговори о склапању уговора којим би овај посао био и правно срећен. Такав уговор био је потписан 5. маја 1916, а ратификациони инструменти су били размењени 19. јула.⁵⁴ По тексту тог уговора Пруско министарство рата је право на искоришћавање Борског рудника добило за цело време трајања рата и још за девет месеци који протекну од дана немачке демобилизације.⁵⁵ Немачка страна поклонила је, такође, велику пажњу настојању да се за Рајх обезбеди искоришћавање Алексиначких угљенокопа. Већ 9. марта 1916. нарочити комесар Пруског министарства рата известио је из Софије

⁵² ZStA-Potsdam, Auswärtiges Amt, Nr. 3975, Министарство спољних послова Посланству у Софији 22. септембра и Посланство у Софији Министарству спољних послова 14. октобра 1916.

⁵³ Милић, Д., н. д., стр. 455–460, 483–494.

⁵⁴ Митровић, А., „Немачко-бугарски уговор о Борском руднику од 5. маја 1916“, *Историјски гласник*, 1979, 1–2, стр. 27–55.

⁵⁵ ZStA-Potsdam, Auswärtiges Amt, Nr. 3 675.

да су ови рудници „већ стављени у погон и то под вођством проширеног Привредног одбора 11. армије”.⁵⁶

Овоме треба додати и то да су Немци одмах, такође склапањем војних уговора с Бугарима, добили право на извоз пољопривредних производа из свих области Србије које су потпали под бугарску окупациону управу.⁵⁷ Све је било праћено жељама и намерама политичког и војног вођства Рајха и немачког крупног капитала да се тако стечени ратни плен дуготрајно, тј. и после окончања рата, задржи у немачкој експлоатацији, па су биле у току разраде одговарајућих концепција у духу „Средње Европе”, а елаборати и меморандуми гомилали су се по архивама разних министарстава.

Сви ови практични потези имали су свој општи империјалистички оквир. Пуковник Паул Кирх, у рату начелник штаба 11. армије, а после рата доцент за ратну историју на Универзитету у Бону, сећао се: „Балкански воз је саобраћао недељно два пута у оба правца. Први воз је кренуо 15. јануара 1916. из Берлина и Минхена, а 18. јануара из Цариграда за Берлин. Његова прва вожња била је пропраћена великим надама за привредно приклучење југоистока Европе и Турске после рата.”⁵⁸ У мају 1916. извесни Алберт Шприкерхоф, стручњак за железнице, израдио је обухватан план развоја железничке мреже која повезује средњоевропске државе и Блиски исток и ставио га у овакве оквире: „Светски рат је ослободио сувоземну

⁵⁶ Исто.

⁵⁷ Kirch, P., n. d.

⁵⁸ Исто, стр. 33.

везу Берлин–Цариград и дао сасвим нарочит значај средњоевропским саобраћајним питањима. За средњоевропски робни саобраћај после рата, који ће се развити прикључењем на везе балканских лука са обалом Мале Азије и са анадолском железницом, треба предност дати копненом над поморским путем зато што је сигурнији и бржи⁵⁹. Исти стручњак посебно је објаснио свој став у јесен 1916, дакле после војних победа Централних сила и Бугарске над Румунијом, када се заложио за „војно-привредно обједињавање Централних сила путем снажног и независног система железница“ који би се „пружао од Северног мора до Персијског залива“, и од кога је требало очекивати да допринесе да „Централне силе постану господари Европе“⁶⁰. У Министарству јавних радова је крајем августа израђен велики и подробан елаборат о начину којим би железнички саобраћај двеју средњоевропских сила и балканских земаља био искоришћен у функцији немачких увозних и извозних потреба.⁶¹ О значају тог документа сведочи податак да је био достављен свим најважнијим министарствима, као и Председништву владе, па га је министар јавних радова одлучно препоручио, а Министарство спољних послова, држећи се његових ставова, почело поменуте разговоре о конвенцији с бугарском владом.⁶²

III то се рудних богатства тиче, њихово преузимање је такође имало смисла

⁵⁹ Sprickerhof, A., *Denkschrift: Der künftige Eisenbahnverkehr zwischen mitteleuropäischen Staaten und dem Morgenland*, Berlin, 1916; Исти, *Rumänien und die mitteleuropäisch-türkische Güterverkehr-Vereinigung*, Berlin, 1916.

⁶⁰ ZStA-Potsdam, Reichskanzlei, Nr. 11715/16, 30. августа 1915, Auswärtiges Amt, Nr. 3975, 22. септембра 1916.

⁶¹ Исто, Auswärtiges Amt, Nr. 3975, Министарство спољних послова Потсдамству у Софији 14. октобра 1916.

само у оквиру општих концепција, с тим што је Борски рудник током пролећа 1916. узиман као повод за доградњу општих стратегијских, ка будућности усмерених, линија водиља. У елаборату који је био израђен у Министарству финансија и који је упућен државном секретару за спољне послове 25. маја, разматрана је „монополизација увоза бакра“, а у њему је такође било речи о налазиштима бакра у Србији, пре свега у Бору.⁶² Снажни финансијски концерн *Disconto Gesellschaft* овако је давао свој допринос: „Бакарна руда која се налази у околини Бора, Кривеља и Оштрела представља за немачку индустрију објекат који је веома пожељно задобити.“⁶³

Ни значај балканских пољопривредних производа није био потцењен у оваквим допунама великих стратегијских планова по разним министарствима Рајха почетком 1916. Тако је крајем јануара у Председништву владе у једном елаборату посвећеном „привредном савезу са Аустро-Угарском“ било заузето следеће становиште: „Неко велико обезбеђење животним намирница-ма може бити постигнуто само увлачењем Румуније, Србије и Бугарске, као и Турске, у савез Централних сила. Потребан значај Турска добија само уколико у великој мери развије производњу.“ У елаборат је, такође, био укључен и значај саобраћајних веза, па је, с једне стране, био подвучен значај Дунава као саобраћајнице и његовог укључивања у немачки унутрашњи водени саобраћај изградњом канала који би га повезао са Одром а, с друге стране, тражена је изградња „велике железнице дуплог колосека до Румуније и Бугарске“.⁶⁴

⁶² Исто, Нр. 4 063.

⁶³ Исто, Нр. 3 675, *Disconto Gesellschaft* Министарству спољних послова 12. маја 1916.

⁶⁴ Исто, Reichskanzlei, Нр. 406.

Треба скренути пажњу на још један својеврстан, за тај тренутак нов и неочекивани пројекат, који је на себе привукао пажњу Адмиралитета и који је касније у плановима немачке ратне морнарице добио истакнутије место. Реч је о тексту хамбуршког професора др Денекеа из фебруара 1916, у коме је била развијена медитеранска саставница хегемонистичких тежњи немачког Рајха. У њему је, тачније речено, била наглашена важност Јадранског мора у оквирима планова о „будућим немачким базама на источном Средоземљу“. Свој основни став професор је овако изнео: „Јадранско море више него источна железница и Дунав представља за немачки саобраћај с пре-коморским земљама главни прилаз источном Средоземљу, више него поморски околишни пут око Пиринејског полуострва чини главну саобраћајницу која ће нас повезати с нашим источним и источноафричким интересним подручјем. Зато није ништа ближе памети од тога да се овде, на Јадранском мору, тражи нека поморска база за Немачку, која може да, као добитак у овом тешком рату, захтева да постане средоземна сила.“ Пошто је пошао од процене да ће се током садашњег рата тешко успети да се Велика Британија одсече од њених многобројних поморских упоришта, др Денеке је поставио начело да је за „Немачку нужно“ да „стекне и учврсти своје поморске базе на свим оним подручјима које жели у будућности да држи под својим политичким и културним утицајем“, па и на Балканском полуострву, тј. на балканским обалама Јадранског мора.⁶⁵

У развијању овог гледишта професор је сматрао да је успостављени „мост“ пре-

---

⁶⁵ BA-MA, Freiburg, RM 5/v. 3 864.

ко Балкана од Турске у ствари „веома узан“, тим пре што га, с једне стране, угрожава Русија преко Румуније, с друге стране, Антантине трупе у Солуну, а с треће могућност устанка српског и црногорског становништва, што све намеће потребу да се тај „мост“, учврсти неком поморском базом на Јадрану. Једну такву погодну луку нуди Валона, коју Немачка треба да освоји својим трупама (алпским корпусом пребаченим у Србију у другој половини октобра 1915), како би стекла право да је „задржи и у миру“. Географски посматрано, Валона је идеална лука за поморску базу и може Рајху да пружи многобројне користи: да „препречи улаз непријатељској флоти у Јадран, а Немачкој отвори слободан прилаз источном базену Медитерана“; „моћни поседник“ Валоне може да врши снажан утицај на Италију, Аустро-Угарску, балканске државе и народе, донекле и на Турску; освајањем Валоне Немачка би се приближила северноафричком копну и будућим „средњоафричким поседима“, итд.⁶⁶

Ова средоземна саставница је тек елаборатом професора Денекеа почела да се разрађује. Tome наспрот, старе тезе о значају Дунава као транзитне саобраћајнице биле су и даље развијане у јавности. Више старих и нових часописа добило је специјалну улогу у развијању гледишта о значају Балкана као области која ће у скорој будућности бити у оквирима циновске немачке империје. Улога ових гласила била је да обликују колективна уверења о неопходности „Средње Европе“, да указују на све оно што Немачка мора да оствари на Полуострву и да извештавају о већ оствареном, па у вези са тим и пловидби Ду-

---

⁶⁶ Исто.

навом дају веома истакнуто место. Реч је првенствено о стариим гласилима *Balkan-Revue*, *Zeitschrift für Binnen-Schiffahrt*, *Archiv für Weltwirtschaft*, *Zeitschrift für Politik*, итд., као и о новим публикацијама *Die Donau* (од 1. јула 1916. звао се *Die freie Donau*) и *Wirtschaftszeitung der Zentralmächte*.

Прикључење Бугарске као савезника и пораз Србије дали су нов подстрек и оном колективном неговању планова о немачкој империји будућности у немачкој јавности. У угледном научном *Geographische Zeitschrift* писао је Рихард Макер: „Када су 6. октобра моћне војне снаге савезничких царевина средње Европе избориле улаз у Србију, наш народ је осетио величину тренутка: овај продор није само чин освете [...] него много више удар усмерен да се избори и осигура политичка хегемонија средње Европе над југоисточним делом Континента [...]; није постигнут само изузетан ратни успех већ је отворен и пут према Златном рогу и даље према Малој Азији, Персијском заливу и Црном мору.“⁶⁷ У првој свесци за 1916. *Zeitschrift für Politik*, неки Карл Дитрих поставио је начело: „Нама је Балкан потребан због наше привредне будућности, као што смо ми духовно потребни Балкану.“⁶⁸ Обилато су упоредо додаване пропагандне тезе о томе да је у питању само заједништво интереса Немачке и држава и народа који су сматрани објектом немачке моћи. Професор др Ернст Јек, један од најактивнијих практичних радника и теоретичара империјалистичког продора у југоисточном правцу, објавио је једно своје предавање у десет хиљада при-

⁶⁷ Marek, R., „Südost-Europa und Vorder Asien“, *Geographische Zeitschrift*, Jg. 22 (1916), стр. 139–161.

⁶⁸ Ditrich, K., „Deutsche und österreichische Forschungs“ und Bildungsarbeit auf dem Balkan“, *Zeitschrift für Politik*, Bd. 9 (1916), стр. 254–269.

мерака под насловом *Увеђана „Средња Европа“*, у коме је проповедао да „више није утопија“ нека „Средња Европа“ која је „организам“ распростртан преко централних области Европе, Балканског полуострва и предње Азије, пошто „географска нужност, тј. 'од Бога наметнута зависност', ствара политичку нужду, односно геополитичку присилу, како за Немачку и Аустро-Угарску тако и за Балкан и Оријент да се уједине“. ⁶⁹

Yек стављани у овакве опште програмске умножавани су чланци с посебним темама, посвећени привредном (нарочито рудном) богатству како целог Балкана, тако нарочито Бугарске и Србије, изузетној вредности Дунава као саобраћајнице, важности балканских железница итд. На пример, у пролећним бројевима *Die Donau* је из пера извесног др Кунцера објавио текст о Бугарској, Централним силама и Дунаву, у коме је стајало: „С новим политичким правцем који је Бугарска усвојила, Немачкој је постало могуће да пружи руку тој средишњој сили Балкана, а да због тога не наруши своје пријатељство с Турском [. .]. Од Северног мора до Персијског залива народе повезује заједништво интереса, које је одрживо не само у крви рата него и у миру.“⁷⁰ *Wirtschaftszeitung der Zentralmächte* редовно је и подробно писао о бугарској привреди и о немачко-бугарским привредним везама. Најпопуларнији писац на тему „Средња Европа“, Фридрих Науман, похитао је да допуни своју претходне године објављену књигу: „'Средња Европа' повезује се с Балканским полуострвом! [. .] Бугарска се рачуна у 'Средњу

⁶⁹ Jäckh, E., *Das grössere Mitteleuropa*, Weimar, 1916.

⁷⁰ Kuncer, G., „Bulgarien, die Mittelmächte und die Donau“, *Die Donau*, 15. април, стр. 1–4, 1. мај 1916, стр. 1–7.

Европу' и заједно с њом брани своја стечена права! [. .]. Ми морамо размишљати о томе да средњоевропску идеју проширимо на цео проблем Балкана, јер не може постојати веза с Бугарском а да она не обухвата цео Балкан. Говоримо зато о средњоевропској политици према Балкану после рата! [. .] Дунав [. .] ће имати значај који је до сада био скоро незамислив [. .]. Све што лежи уз балканске железнице, лежи уз за нас нужно потребну линију Хамбург–Суец, коју нам нико не сме препречити.⁷¹

Велика предузећа и најснажније немачке банке такође су појачали своја занимања за Балкан у целини и за оно што се у Србији могло запленити. *Mitteleuropäischer Wirtschaftsverein* је 17. и 18. јануара већао о начинима увођења немачког руководства у економски живот европских земаља, па и о укључењу Балканског полуострва у будућу немачку „Средњу Европу“.⁷² Несумњиво је да је на челу заинтересованих био концерн *Disconto Gesellschaft*, који је укорак с немачком владом и војним вођством своје учешће у српском плену хтео да оствари и остваривао је посредством Бугарске. Његова заинтересованост посебно се усредсредила на српске руднике а првенствено на Борски рудник. У мартау 1916. један од директора концерна боравио је у Бугарској управо због овог рудника, стручњаци за рударство овог финансијског гиганта извршили су експертизу о вредности рудника, па је *Disconto Gesellschaft* одмах отпочео преговоре с бугарским Министарством финансија да му рудник буде трајно уступљен на коришћење. Пошто је у питању био стварно

⁷¹ Naumann, F., *Bulgarien und Mitteleuropa*, Berlin, 1916.

⁷² ZStA-Potsdam, Reichskanzlei Hp. 406.

најглавнији финансијер бугарске државе и њене ратне привреде, изгледи овог концерна да добије оно што траји никако нису били мали. У допису дирекције *Disconto Gesellschaft* берлинском Министарству спољних послова од 12. маја изнесено је да Бугарску треба приволети да рудник Бор „трајно препусти једном немачком или немачко-бугарском друштву”.⁷³ Тиме је отпочела акција најкрупнијег немачког капитала да уговор од 5. маја 1916. буде претворен у трајно немачко власништво над најпознатијим европским рудником бакра.

Сприпремама офанзиве групе армија „Макензен“, а посебно с њеним отпочињањем, код немачких власника капитала инвестираног у речну пловидбу, као и код баварских власти и политичких кругова, повећало се интересовање за Дунав. Баварски савез за канале је већ 26. септембра 1915. заузео став да је „према искуствима из садашњег рата изградња речне саобраћајнице Мајна–Дунав један од најзначајнијих задатака Немачког Рајха у интересу његовог привредног живота“. У Нирнбергу је 13. фебруара 1916. одржан велики скуп заинтересованих и угледних личности, међу њима и представника многих министарстава, немачких градова и баварских градоначелника; градоначелник Регенсбурга је у уводном реферату, између остalog, рекао: „Искуства из рата упечатљиво уче да тежиште немачке трговинске и саобраћајне политике не сме искључиво да буде стављено на неговање прекоморских веза. Политичке прилике после рата ће саме од себе учинити да се немачки интереси на југоистоку Европе и даље од њега више не потискују.“ На скупштини Централног савеза

---

⁷³ Исто, Auswärtiges Amt, Hp. 3 675.

немачког речног саобраћаја у Берлину 8. марта, испуњеној овим истим империјалистичким тоновима у корист продора у југоисточном правцу, био је прихваћен баварски пројект. Уосталом, Главни одбор овог Савеза је још 2. фебруара на седници у Берлину прихватио изградњу канала Рајна-Мајна-Дунав и аплаузом поздравио излагање о Дунаву који ће „све до ушћа бити слободна саобраћајница приобалних држава окупљених у савезу“, затим предлог да треба изоставити „Енглеску, Француску, Италију и Русију“, као и констатацију да „се данас чини непотребно више говорити о Србији“. *Zeitschrift für Binnen-Schiffahrt* је овако пропратио ову седницу: „Нема места сумњи да је све што је овде речено у интересу Немачког Рајха, у интересу Отаџбине.“⁷⁴ Израз сваких расположења било је и покретање часописа *Die Donau*.

У широким границама империјалистичког сна берлинској дипломатији стајало је на располагању више могућних посебних начина за решење ових питања и она се доиста поигравала са српским територијама. У јесен 1915. вођство немачког Рајха сматрало је да би било корисно уколико би се уместо наношења потпуног војног пораза могао са Србијом закључити сепаратни мир, па су идеју аустроугарске дипломатије о припајању остатка Србије Црној Гори прихватили на начин који је значио нешто потпуно супротно од онога што је барон Буријан имао на уму, наиме предлагали су приклучење остатка Црне Горе остатку Србије. У јануару 1916. Фон Бетман-Холвег, Фон Јагов

⁷⁴ Извори: *Zeitschrift für Binnen-Schiffahrt*, Jg. 23 (1916), стр. 14–24, 43–51; *Die Donau*, 15. марта, стр. 7–9; „Die Gross schiffahrtstrasse Rhein – Mein – Donau, Vortrag von K. G. Steller, BA-MA, Freiburg, RM 5/v. 2648. Монографија: Held, J., – Brüschwien, H., Rhein – Main – Donau, *Die Geschichte einer Wasserstrasse*, Regensburg, 1929, стр. 97–96.

и њихови дипломати сматрали су да би било корисно уместо потпуног војног пораза Црне Горе закључити с њом неки сепаратни мир, па су још једном потпуно изменили свој ранији став и тако дошли на почетку идеју барона Буријана и његових сарадника, наиме да се остатак Србије приклучи остатку Црне Горе.

Државни секретар Фон Јагов је 19. јануара 1916. овако одредио полазиште немачке политike у том тренутку: „Ми разумемо да Аустрија хоће да стави своју руку на [црногорску] обалу и на Србију. Али ће Централне силе у целом свету оставити лош утисак уколико безобзирно наступе при склапању првог мира и Србију униште, а Црну Гору удаве. Антанта ће ово умети да искористи и с правом ће указати куда води мир с нама. Сматрамо да би Црну Гору требало у највећој могућности мери обештетити на рачун Србије. Уколико је краљ Никола спреман на то, биће забијен нов клин у словенски свет [. .]. Државничка мудрост барона Буријана не треба да превиди ову чињеницу, као ни исправност става да при првом закључењу мира лук не би смео бити пренапрегнут. Аустрији би се могло препустити да спроведе потребно војно обезбеђење и евентуално поседне најважније тачке, као и право на транзит.“⁷⁵ У овом смислу вршен је сталан притисак на барона Буријана. Али, када је крајем јануара пропала могућност за нагодбу с Црном Гором на њену штету, и Рајх је, тако рећи преко ноћи, престао да инсистира на поменутом решењу. Некако у то време немачки цар је боравио у посети код свог краљевског вазала у Баварској и поновио да „треба учинити све да Ср-

⁷⁵ AA-Bonn, Oxford, 1117, Weltkrieg Nr. 20f, Bd. 1, Јагов амбасадору у Бечу 19. јануара 1916.

бија и Црна Гора нестану као независне земље" пошто су, објашњавао је, „предстраже продора панславизма“.⁷⁶

Таква политика под геслом „онако како нам кад треба“ била је и остала стална особина става званичног Рајха према територијалним питањима и у вези са Србијом и у вези са Црном Гором, па и у вези са Албанијом. Међутим, значајно је да су у Берлину упоредо спекулисали са српским областима и у оквиру намера да поробе Аустро-Угарску, при чему су наилазили на посебне тешкоће које су стварали руководећи кругови у мађарском делу Монархије. Готлиб фон Јагов је Ериху фон Фалкенхајну објашњавао 23. јануара 1916: „Само по себи узето, пријучење Мађарској извесних области насељених Србима не треба сматрати неповољним, јер би повећавањем броја Срба била сломљена или бар угрожена хегемонија Мађара [...] и они би се ради свог одржања морали више ослонити на Немце из Аустрије.“⁷⁷ На овај начин су Немци питање будућности српских територија и српске државе увлачили у рачунице о изграђивању оног „језгра“ жељене „Средње Европе“, слабећи истовремено мађарски отпор овом пројекту.

Као што је на немачкој страни стално мењање ставова значило само то да је све остајало по старом, тако исто је на аустроугарској страни неодређеност и извесна противречност ставова барона Буријана значила да је и на аустроугарској страни све остајало по старом. Две супротстављене струје у војству су и даље једна другу држале на оку, а званична политика тежила је да се приближи одлукама о уништењу Србије тактичким компроми-

⁷⁶ Исто, представник на баварском двору канцелару 28. јануара 1916.

⁷⁷ Исто, 97, Deutschland 128, Nr. 8 geheim, Bd. 19.

сима између тих двеју струја. Одмеравање снага у децембру и почетком јануара није дало превагу никоме, што је значило да је предстојало даљње рвање између ударних снага једне и друге струје, између мађарске владе и Врховне команде.

Барон Иштван Буријан се крајем новембра и током децембра показао као присталица анексије остатка Србије, па се за њу, ма колико опрезно, ипак сасвим јасно, изјаснио на седници Заједничког министарског савета од 7. јануара 1916. Иако своје ставове није могао да претвори у политику, неодлучан исход седнице о ратним циљевима хтео је да искористи тако што ће околишно припремати анексију остатка Србије и ово решење сугерисати представницима Немачке. Амбасадор Фон Чиршки је 18. јануара јавио у Берлин да је тога дана разговарао с министром спољних послова и од овога чуо да „опште расположење овде иде к томе да Србија нестане“ и да сам Буријан сматра „да је то најбоље решење“. ⁷⁸ Следећи налоге из Беча, амбасадор принц Хoenлоје је 25. јануара немачком Министарству спољних послова предао једну ноту по питању Црне Горе, у којој није било пропуштено да се у једној запетљаној реченици ипак јасно каже да „царска и краљевска влада хоће да, у сагласности с Немачком, која нам је то и препоручила, учини да Србија потпуно нестане са земљописне карте и тако да донесе праву одлуку о судбини ове земље“. До руководећих немачких места стизале су и поверљиве поруке, уз „молбу за апсолутну дискрецију“, да се Буријан „све више ослобађа Тисиног утицаја“. ⁷⁹

⁷⁸ Исто, 1117, Weltkrieg 20e geheim, Bd. 1.

⁷⁹ Исто, 1153, Weltkrieg 2a, Bd. 1, Тројтлер Министарству спољних послова 23. јануара 1916.

Готлиб фон Јагов је ипак тачно видео како стоје ствари и Фон Фалкенхајна је извештавао да се у Бечу све више приклањају мишљењу да Србију потпуно униште, али да с тим „још нису начисто”.⁸⁰ И заиста нису „били начисто“. Током јануара 1916. у самом Буријановом Министарству завршио је гроф Фридрих Сапари опшiran меморандум, у коме је потпуно стао на Тисино становиште. У корист решења о остављању смањене Србије, гроф Сапари је навео мноштво разлога унутрашњополитичке и спољнополитичке природе. Најодлучније је у овом документу оспорено да би анексијом највећег дела Србије била коначно искључена могућност тзв. „великосрпске пропаганде“, јер „чином анексије становници земље неће престати да буду Срби и неће сместа постати верни поданици Монархије“, јер „при проценама српског питања не сме се заборавити да Србија иза себе види сто година стару историју“. За Сапарија је у средишту била несавладивост југословенског покрета уколико се спроведе анексија целог остатка Србије. „Иако се могу створити вештачке административне препреке да се спречи спајање новостечених области с Босном, Хрватском итд. (посебном администрацијом, делимично приклучење Мађарској а делимично Аустрији, војни режим и сл.), ипак се са овог света неће искоренити чињеница да су области које су у питању, географски ослоњене једна на другу и да становништво припада истој раси, говори исти језик, има исте животне навике. Упркос свим вештачки створеним препрекама, заједничко национално осећање ће становнике ових области увек терати на једињење [. .]. Један народ може да развије центрифугалне тенденције а да не буде при-

⁸⁰ Исто, 97, Deutschland 128, Nr. 8 geheim, Bd. 19, 23. јануара 1916.

влачен од неког другог центра [. .]." Своја излагања је дово-дио и до овакве поенте: „Ми можемо лакше да се одбрамимо од непријатељства неке умањене Србије него од тежње за отцепљењем или од евентуалне револуције свих Југословена Монархије". У корист Тисиних теза гроф Сапари је такође навео и више спољнополитичких аргумената, које је могуће поделити на оне општег и оне балканског карактера. У том низу нарочито је било наглашено да се не сме дозволити да Бугарска остане једина, уз то још и изузетно проширења и ојачана, словенска држава на Балкану, пошто ће она „тери-торијама које очекује на рачун Србије, делимично изгубити свој чисто бугарски национални карактер" и да зато није ис-кључено да ће временом почети „све више иступати као сло-венска сила и тако коначно постати опасна привлачна тачка за наше југословенско становништво".⁸¹

496

Гроф Фридрих Сапари, Мађар у редовима највиших чиновника Министарства спољних послова у Бечу, који је потпуно заступао гледиште бу-димпештанске владе, није био и једини у спољнополитичкој служби који је тако мислио. У основи се с њим слагао и веома цењени амбасадор Монархије у Цариграду гроф Ја-нош Палавичини, такође мађарски аристократа, који је у свом разматрању од 1. децембра 1915.⁸² изнео уверење да би због тежњи Бугарске за хегемонијом на Балканском по-луострву требало оставити неку смањену Србију. Међутим, за Буријана је ипак најважније било то да је морао да рачуна са грофом Иштваном Тисом. Немачки руководећи људи су, убрзо пошто су добили Буријанову поруку да се он разилази

⁸¹ HHStA-Wien, PA I, K. 497.

⁸² Исто, К. 952.

са Тисом, добили и Тисину поруку да се он не слаже с Буријаном. Сам мађарски председник се постарао да то лично каже барону Фон дер Бушеу.

Cамо што је у Берлину учињен онај корак с нотом од 25. јануара, гроф Тиса је знао за њен садржај и одмах одлучио да лично целеу ствар рашисти с министром спољних послова. Већ 26. јануара Тиса је барону Буријану упутио писмо у коме се може прочитати: „Драги пријатељу, ја не могу да сакријем забринутост да би Твоја последња изјава дата немачкој влади о српском питању могла у Берлину да изазове погрешно уверење да смо се ми одлучили за анексију Србије и да би овај неспоразум за собом могао да повуче непријатне последице.“ Пошто је дословно навео познату реченицу из ноте од 25. јануара, мађарски председник је даље упозорио да такву одлуку надлежни нису донели и нагласио да „се мађарска влада с тим неће никада сагласити“. Следила је и претња: „Уколико Ти ниси склон да о тој ствари још зреље размислиш и не желиш да то питање и надаље држиш на дневном реду у оквиру нашег круга, ја ћу се, без обзира колико би ми то било жао, с тим само дотле помирити док од тога не настане штета по јавне интересе.⁸³ Био је то очигледно учтиво изречен ултиматум: или ће барон Буријан припазити шта ради или мора рачунати да против себе има грофа Тису и мађарску аристократију, којој је и сам припадао.

Yпадљиво брзо променио је министар спољних послова своју политику после овог и

---

⁸³ Писмо објављено: Földes, B., „Zur Geschichte des Weltkrieges. Aus den Briefen des Grafen Tisza“, Pester Lloyd, 10. маја 1927.

оваквог писма. Већ 28. јануара Фон Чиршки је телеграфисао Фон Јагову да ће „барон Буријан демантовати наводне планове о уништењу Србије“ и да ће се позвати „на досадашње понављање изјаве Аустро-Угарске да не тежи задобијању територија у Србији него највише исправкама граница у војном интересу“.⁸⁴ А 13. фебруара амбасадор је јављао да му је Буријан „поново рекао да никако није одлучено да Србија треба потпуно да нестане“.⁸⁵ Буријан је уступнуо пред Тисом и од тада је себи дозвољавао да се од мађарског председника разликује само по питању Црне Горе, чијој је потпуној анексији упорно тежио. Истина, Иштван Буријан је још и 16. маја причао Берхтолду, с којим је „био истих погледа у вези са Србијом“, да ће он „Тису постепено довести на своје становиште“ и убедити га да се то „што жели, лако уклапа у анексију“.⁸⁶ Али, то је била само пуста прича. И сам цар био је нездовољан држањем мађарског војства, али је био такође и немоћан да нешто учини. Гроф Берхтолд бележи под 14. мајем да му је током аудијенције Фрања Јосиф I рекао да оно „што га сада чини забринутим јесте став Угарске“, чије је „држање у рату вредно сваке хвале“, али је забрињавајуће „држање владе према великим питањима, која су сада актуелна: питање нагодбе [са аустријским делом Монархије] и политика према Србији“.⁸⁷ На попришту унутрашњих неслога око Србије у аустроугарском врху, Буријан није могао ни смео да остане. Ту је грофу Тиси на мегдану могао бити, и био је, само генерал Конрад.

⁸⁴ AA-Bonn, Oxford, 574, Serbien 4 geheim, Bd. 1.

⁸⁵ Исто, 1117, Weltkrieg 20e geheim, Bd. 1.

⁸⁶ Hantsch, стр. 770.

⁸⁷ Исто, стр. 769.

Генерал Франц Конрад је, наравно, и даље терао оно своје „*caeterum censeo...*“. „Монархија мора у целини да анектира српске области које не припадају Бугарској, уколико неће да створи жаришта трајних немира и да изгуби за сва времена своје политичке и привредне позиције на Балкану, као и своје југословенске области и источну обалу Јадрана, а тиме, дакако, и свој ранг велике силе“, писао је 24. јануара 1916. И опширни меморандум од 13. јануара, Конрад је испунио само својим познатим ставовима, али из њега ипак треба навести податак како је генерал барон видео узрок целог сукоба који је, ето, врхунац достизао у светском рату: „Откако је Аустро-Угарска изгубила хегемонију у Немачкој и Италији, за нас је решење бајканског проблема постало животно питање. Ово сазнање довело је до присвајања Босне и Херцеговине [. .]. Ова формула учинила нас је природним непријатељем суседних националних балканских држава.“⁸⁸ Дакле, ако је већ цео проблем настао зато што је Монархија, потиснута из Европе, могућност свог опстанка и раста као велике силе почела да тражи на Балкану, онда је анексија свега што се може анектирati заиста консеквентно политичко-историјско нашање. Меморандум је био пун оптужби на рачун Србије, као и Црне Горе, а често је помињана и Монархијина „самоодбрана из нужде“, али је Конрад ипак, тежећи да ратни циљ доследно изведе из правих узрока сукоба, јасно и тачно рекао како је до сукоба дошло.

Али, Конрадово писање је тренутно било мање важно, јер је у први план изложио

---

⁸⁸ HHStA-Wien, PA I, K. 499.

понашање окупационих власти у делу Србије који је био под аустроугарском управом. Вођен доследно идејама начелника Генералштаба, Војни генерални гувернман у Србији, на челу с генералом грофом Јоханом Салис-Севисом, почeo је политичким, привредним и културним мерама да припрема будуће припање окупiranог дела Србије Монархији, и то, како је произазило из карактера тих мера, пре Аустрији него Мађарској.⁸⁹ Већ 13. фебруара гроф Тиса је упозорио министра рата генерала Фон Кробатина да се Војни генерални гувернман у Србији руководи „заблудом“ о трајној анексији Србије и затражио да се изда наређење да се рад аустроугарских окупационих власти не сме руководити мишљу „о неком приклучењу српских области Монархији“. Отуда и Тисин захтев да се управа Гувернмана подреди чињеници да је у питању само окупација, односно да њен задатак „може једино бити да одржава ред у деловима Србије који су јој у надлежности и да брине за привредна питања онолико колико је то у рату могуће“.⁹⁰ Пошто су ствари и даље текле онако како су и започеле, гроф Тиса је отишао на инспекционо путовање у северне окруже Србије и уверио се да се тамо заиста „прејудицира анексија“, па се одмах по повратку обратио цару и врховном команданту надвојводи Фридриху⁹¹ и тако успео да наметне разматрање целе ситуације, после кога је почетком јула управа Гувернмана била смењена и довоđена нова, која не само да је била „аполитична“, него је

⁸⁹ Ђорђевић, Д., „Аустроугарски окупациони режим у Србији и његов слом 1918“, *Научни скуп у поводу 50-те годишњице распада Аустро-Угарске монархије и стварање југословенске државе*, Загреб, 1969, стр. 205–226.

⁹⁰ HHStA-Wien, PA I, K. 974.

⁹¹ Ђорђевић, Д., *Аустроугарски окупациони режим*, стр. 218–219.

обезбеђивала велики утицај мађарске владе на управљање Србијом.

Иако спор око Србије тиме није био склонут с дневног реда, гроф Иштван Тиса је овом приликом однео велику победу, тако да је преовладало мишљење о коначном успеху становишта мађарске владе. Војни врх је и даље остао при својим ставовима, али је његов утицај на питање решења о будућности српске државе значајно опао; барон Буријан је још много раније узмакао пред Тисом, а остали заступници крајњих анексионистичких планова осећали су да ништа не могу да учине. У свом извештају од 7. августа 1916. Фон Чиршки је овако сликао насталу ситуацију: „Тиса стоји чврсто на свом гледишту да Монархија на српској граници треба само да изврши неке измене. Мора се рачунати с чињеницом да ће у овој ствари Тиса наметнути своја схватања, иако су многи меродавни људи другог мишљења. Недавно ми је неко из Министарства спољних послова рекао: 'Уколико ми допустимо да опстане нека мала Србија, треба рачунати с тим да ће је Бугарска уништити првом згодном приликом; уколико ми оставимо да постоји нека велика Србија, онда је цео рат био непотребан. Али, како је већ речено, Тиса је другог мишљења'".⁹² Заступници потпуне анексије могли су само да чекају неку повољну прилику која се, међутим, није никад указала.

Да су српске територије представљале подручје чија привредна богатства треба у највећој могућној мери у будућности ставити под аустро-

---

⁹² AA-Bonn, Oxford, 1117, Weltkrieg Nr. 20e geheim, Bd. 1.

угарску експлоатацију, то је било неоспорно и није зависило од одлуке да ли ће се или неће оставити да постоји нека ма- лена и привидно независна Србија. Отуда и слање географ- ско-геолошких експедиција у делове Србије под управом Монархије већ током пролећа и лета 1916. Прву такву научну експедицију организовало је Царско и краљевско географ- ско друштво и она је, под вођством универзитетских про- фесора др Норберта Кребса, географа, и др Отенија Абела, геолога, обишла терене око Београда, Смедерева, Јагодине, Крушевца, Краљева, Ужица, Пожеге, Ваљева, Аранђеловца и Младеновца, од 15. маја до 22. јуна. Друга експедиција, пред- вођена професором Кребсом, обишла је терене око Крагује- вца, Горњег Милановца, Чачка, планине Јелице и Копаоника, долину Ибра, окolinу Рашке, Новог Пазара, Пријепоља и Нове Вароши, од 15. августа до 22. септембра.⁹³ У августу је била предузета још једна експедиција, независно од Креб- сове; њу је предводио такође аустријски геолог, професор Франц Космат, али као члан једне „немачке научне комиси- је“ са седиштем у Скопљу. Та експедиција је истраживала јужне делове Копаоника.⁹⁴

Подносећи извештај о својој првој експе- дицији, др Кребс је нашао за сходно да истакне да ова истраживања види у следећим општим окви- рима: „Победоносни војни поход савезничких трупа у јесен

⁹³ Krebs, N., „Vorläufiger Bericht über den ersten Teil der geographisch-geologischen Studienreise nach Serbien“, *Mitteilungen der k. und k. Geographischen Gesellschaft in Wien*, Bd. 59. (1916), стр. 609–614; Исти, „Vorläufiger Bericht über den zweiten Teil der geographisch-geologischen Studienreise nach Serbien“, исто, стр. 673–678.

⁹⁴ Kirch, P. n. d., 71–72; N. Krebs, *Bericht über den zweiten Teil*, стр. 767.

и зиму 1915. отворио нам је српско тле [. .]. Одмах је било јасно да ову земљу [. .] треба привредно прикључити нашој отаџбини и истражити њене привредне изворе [. .]. Србија је изузетно богата земља и [. .] несумњиво да не само из политичких него и из привредних разлога заслужује да јој поклоне пажњу обе државе у саставу Подунавске монархије [. .]. Уколико будемо могли да очувамо наш утицај у њој, ми ћемо делимично надокнадити наше садашње напоре.⁹⁵ О значају који је придаван овим истраживањима сведочи унеколико и то што је, с једне стране, реферисању о њиховим резултатима присуствовао члан владајуће куће надвојвода Леполд Салватор а, с друге стране, што је стручна периодика с пажњом о њима извештавала и похвално се изражавала.⁹⁶

У то време ситуација на фронту била је таква да се није могао сагледати крај рата, а најмање крај после кога би Централне силе и њихов савезник Бугарска могле да се сматрају победницима. Штавише, све је очигледније било да се велики црни облаци надвијају над победницима из јесени 1915, који су у лето и јесен 1915. рачунали да ће сламањем српског фронта рашчистити ситуацију на Балкану и тако истовремено утицати на повољан исход рата. Међутим, ништа се од тога није ни приближно дододило. Антанта је са истом упорношћу настављала рат, а у лето 1916. све је показивало да се влада у Букурешту коначно одлучила да зарати против Централних сила. У међувремену, већ од почетка априла, док су се три савезника

⁹⁵ Исто, стр. 609, 614.

⁹⁶ Види поред поменутих *Mitteilungen*, такође, и *Geographische Zeitschrift i Montanistische Rundschau* за 1916.

трудила да свако себи и према својим дугорочно усмереним циљевима обезбеди што већи део српског плена, почеле су стизати најпре појединачне а онда и бројне вести да се српска војска пребације у подручје Солуна и да је тај већ отписани а значајни ратни противник поново на бојишту.⁹⁷

⁹⁷ AA-Bonn, Oxford, 1144, Grosses Hauptquartier 32b, Bd. 1. и 2.

Трагање за победничким миром

(лето 1916 – пролеће 1917)

Од половине 1916. рат је ушао у трећу годину трајања. Ситуација на боиштима изгледала је повољна за Централне силе и њихове савезнике. На западном и балканском фронту њихове трупе биле су далеко на територијама противника, на источном фронту Немци су продрли дубоко у Русију и држали Курландију и Литванију, а немачка и аустроугарска војска окупирале су Пољску и део Волиније. На источном крилу западног фронта Французи су држали део Алзаса, а на јужном крилу источног фронта Руси део Галиције унутар граница Монархије; на алпском фронту Италијани су заузели део пограничних територија, али су и аустроугарске трупе ту и тамо закорачиле на италијанско тле. Све у свему, Централне силе су, захваљујући пре свега Немцима, имале на боишту више успеха.

Међутим, на свим странама биле су у току тешке борбе. Скоро целе те године вођене су очајничке битке око Вердена, немачке армије

заузеле су нешто територија али нису пробиле француски фронт, дакле претрпеле су, с обзиром на губитак снага, још један важан пораз. У лето је на Соми дошло до британско-француске офанзиве у току које су Французи повратили део своје територије; на Солунском фронту је дошло до савезничког притиска којом приликом су Срби заузели и одржали Битољ; и, коначно, на југу источног фронта Руси су продрли, повратили делове Волиније и запосели нови део Галиције. У Тиролу је аустроугарска офанзива брзо заустављена с мањим територијалним успехом. У свом дневнику Рицлер оваквим изразима описује ратну ситуацију: „Мира нигде у близини“ (12. јуна); „недеља дана колебања, страшне борбе“ (12. јуна); „недеља дана колебања, страшотне борбе“ (1. августа); „страшна времена“ (6. августа)⁹⁸ итд. Доиста, није било места нади за скори мир.

Од неуспеха стратегије „муњевитог рата“ у јесен 1914. до лета 1916, две средњоевропске царевине покушале су да бар део својих освајачких циљева постигну упоредо војним средствима, за које се ценило да су стратегијски изузетно важни, и средствима тајне дипломатије, помоћу којих би се из рата извела нека од чланница супртног блока (првенствено Русија). Ништа од тога није остварено. Штавише, рат се проширивао, а број непријатеља Централних сила постајао већи, јер је 27. августа Румунија објавила рат Аустро-Угарској, Италија истог дана Немачкој, а Немачка 28. августа Румунији. У таквој ситуацији је у вођствима двеју царевина, можда и сасвим независно, дошло до процене да би требало употребити још једно средство чисто политичког карактера: показати се миролубив и

⁹⁸ Riezler, стр. 356, 366, 368.

понудити општи мир. Објављивањем ове понуде био би постигнут јак морално-политички ефект у ратом премореном, исцрпеном и до крајњих граница напаћеном свету.

У својим успоменама барон Буријан прича: „Негде крајем јула 1916, када је било јасно да ће се све то рвање на истоку и западу наставити као једна страхотна епизода очајне светске драме, мноме је моћно овладала мисао да је за нас – нарочито за Аустро-Угарску – који се у томе тренутку исцрпљујемо у безуспешним офанзивама, настала обавеза да се коначно јавно изјаснимо под којим условима бисмо ми и наши савезници били спремни да закључимо мир [. . .], да поставимо конкретну понуду за мир у неком тренутку у коме ће спољна ситуација на бојиштима штити од тумачења да мировни корак предузимамо натерани војном нуждом. Чинило ми се да је такав моменат дошао са отпочињањем летњих офанзива 1916. Али, румунска криза је убрзо добила претеће карактеристике [. . .]. Тек кад смо [. . .] и овог непријатеља приморали на брзо повлачење, било је поново могуће вратити се мисли о понуди мира.“⁹⁹ Фон Бетман-Холвег се сећао у својим успоменама: „У октобру је у први ред дошла наша сопствена мировна акција. Ја сам је разматрао још од лета [. . .]. После две године рата није било одређенијег изгледа да ће се окончати рат и ја сам овај корак сматрао политички нужним и ни данас ме нико не може убедити у нешто друго [. . .]. То је било ратно средство. Свечаним доказом наше воље за споразумевањем ми смо хтели да ојачамо мирољубиво расположење мањег

---

⁹⁹ Burian, S., *Drei Jahre aus der Zeit meiner Entführung im Kriege*, Berlin 1923, стр. 140–141.

дела припадника непријатељских народа. Уосталом, била би потпуно занемарена психологија наших маса [...] да се мислило да је њихову чежњу за миром могуће ошамутити даљњим ратним циљевима, уместо подржати њихову вольу да издрже уверавањем да је влада у свако време спремна да пружи руку непријатељу ради часног мира.“¹⁰⁰

Оба сведочанства изложена су с много опрезности и њихов садржај је добрим делом имао сврху да у првим послератним годинама брани писце од оптужби десних радикала, али она ипак тачно покazuју да се у лето 1916. проценило, а током јесени исте године и радило на томе да се учини мирољубив потез да би се стекле бар одређене морално-политичке предности и тиме изазвала пометња код противника, што би повољно утицало и на сопствене становнике. То је, опет, јасно значило да је мир веома пожељан. У питању је, у ствари, био очајнички потез најдалековидијих људи владајућих кругова Рајха и Монархије, којима је било јасно да се битке на боиштима углавном добијају, али да се рат губи јер су привредне, колективно-психолошке и људске снаге на критичној граници. Другачије речено, сировинске резерве биле су при крају, храна и за војску и за становништво сводила се на минимум потреба, од елитних трупа из 1914. остало је још мало способних за борбу, новомобилисани нити су били довољно обучени нити су били довољно убеђени у оправданост рата, а систем идеја којим се пропагандно деловало на народ није више показивао ранију успешност као стимуланс.

---

¹⁰⁰ Von Bethmann-Hollweg, Th., *Betrachtungen zum Weltkriege*, 2, Berlin, 1921, стр. 151.

Иу Немачкој и у Аустро-Угарској почињала су далекосежна унутрашњополитичка и социјална превирања, која су се током времена само појававала. У Редлиховом дневнику је још једном записано: „У Бечу, и још више у Будимпешти, влада депримираност.“ Ту Редлих такође бележи како му је један хришћанско-социјалистички посланик причао да је у Бечу „расположење народних маса све више и јаче против владе и династије“. ¹⁰¹ У Рајху су људи на власти осећали да им здесна прети побуна екстремних империјалиста, а слева револуција социјалистичких обележја. Рицлерове белешке опет речито сведоче како су ствари виђене из Председништва владе: „У нас је расположење веома озбиљно, ми се, у сваком случају, попало приближавамо револуцији“ (29. јуна); „једва да је могуће задржати синдикате без великих скретања улево; велика радикална партија, повезана с пацифизмом; ако влада буде група, могућна је револуција“ (4. јула); „пангерманистичка агитација тече даље; апсолутно луда кућа; на све стране најдивљији гласови; кајзер је потиштен, преслаб, близу абдикације“ (10. августа); „'испустили смо победу и владавину над светом', на тај начин галамџије привидно остају у праву, Немачка пада у руке ових момака, који су делом лакташи а делом глупаци“ (29. јуна). ¹⁰²

На крајњој десници били су све грлатији, упорно тражили остварење империјалистичког програма, у име „светог национализма“ претили влади и цару уколико се усуде да поклекну пред искушењи-

¹⁰¹ Redlich, 2, стр. 140.

¹⁰² Riezler, стр. 360, 363, 369.

ма рата. Масовну базу ових кретања чинили су малограђани, идеолошки су их представљали пангерманисти, политичка језгра чинила су све бројнија пангерманистичка и националистичка удружења, а крупни капитал у целини, посебно тешка индустрија на челу с ратним гигантом фирмом *Krupp*, отворено је стајао у овом фронту и стварно био његов носећи стуб.¹⁰³ Из царевих канцеларија министру унутрашњих послова дат је налог да припази на „пангерманистичка лудовања“ и, уз обавештење да се у двору ради на организовању противплокрета у оквирима десница, скренута му је пажња да мора да „држи у руци целу ствар, да не би запала у Ђорсокак“. ¹⁰⁴ У широким круговима радништва и сиротиње све је више било незадовољних друштвом које омогућава рат, а рат се све више схватао као ствар елите с којом сам народ нема праве везе; на левом крилу социјалдемократије током првог полугођа 1916. образована је противратна група „Спартак“¹⁰⁵ као језgro око кога су се окупљала револуционарна расположења. Власти су прибегле средствима силе. Суд је донео одлуку о хапшењу народног посланика с левог крила социјалдемократске партије Карла Либкнекта, а Роза Луксембург била је ухапшена по други пут. На то је Берлин од 27. до 30. јуна постао позорница масовних протестних штрајкова и демонстрација.¹⁰⁶

За људе на кључним положајима у обе царевине настало је период нестабилности, јер

¹⁰³ *Deutschland im ersten Weltkrieg*, 2, стр. 401– 413; Fischer, *Griff*, стр. 223–267; Исти, *Bündnis*, стр. 37– 60.

¹⁰⁴ *Deutschland im ersten Weltkrieg*, 2, стр. 404.

¹⁰⁵ Исто, стр. 413– 456.

¹⁰⁶ Исто, стр. 440– 443.

је елита од њих очекивала немогуће, наиме да са успехом што пре окончају тешки рат било војном победом, у коју је веровао све мањи број људи, било општим миром који би био постигнут спретном координираном политичком, војном и дипломатском акцијом. Ово је значило да се упоредо са све тежим општим приликама заоштравала и борба поједињих група унутар владајућег слоја. Стога је једна од карактеристика године која је протекла од лета 1916. до лета 1917. била у томе што су с главне сцене постепено сишли скоро сви пратагонисти дотадашње приче. Већ средином 1916. године осетило се да су у Монархији уздрмани барон Буријан, гроф Тиса и генерал Конрад. Против министра спољних послова радија је група мађарских аристократа, на челу с грофом Ђулом Андрашијем, а подршку јој је иза кулиса давао надвојвода-престолонаследник Франц Карло и још неки аустријски кругови.¹⁰⁷ Тешкоће мађарског председника нису биле само у сукобу с Врховном командом и неким аустријским личностима, него и у томе што је против себе имао Андрашијеву групу, као и кризу у будимпештанском Парламенту услед најоштријег непријатељства социјалдемократских посланика око грофа Каролија. Мали војни учинак се у атмосфери умора и неверице претворио у веома широко неповерење у Врховну команду, надвојводу Фридриха и, највише, у генерала Конрада, па се говорило и о смењивању двојице челних људи војске и, штавише, Бечом је у једном тренутку кружила и гласина о Конрадовом пензионисању. У Рајху је заоштрена борба између владе и Врховне команде, на дневном реду још од јесени 1914, а лично ривалство Фон Бетман-Холвега и Фон Фалкенхајна дошло је до врхунца. У Монархији се водећа

---

¹⁰⁷ Hantsch, стр. 774, 779–780, 786.

екипа ипак привремено одржала, у Рајху је Ерих фон Фалкенхајн морао да поднесе оставку 29. августа.¹⁰⁸ Он је био први од протагониста који је отишао с главне сцене.

Тврђња барона Буријана да је он дошао до идеје о миру није била тачна. Та идеја произишла је из најширих пессимистичких процена у аустроугарским водећим слојевима и током јула су је износили политички иначе веома удаљени представници елите. У дневнику грофа Берхтолда стоји забележено 16. јула да је гроф Јохан Форгач и сам „потиштен и гледа црно“, јер су Министарству спољних послова управо стигле вести о руском пробоју фронта у Галицији и да се „у Солуну припремају за офанзиву“. Форгач је посебно тако био расположен јер је сматрао да „Србија поново треба да настане“.¹⁰⁹ Канцелар Рајха је 23. јула овако записао шта му је рекао Ђула гроф Андравиши: „Веома је депримиран. Људски материјал се исцрпује. Сломљено је поверење у армију. Тешен је баруштина [. . .]. Крајње потцењујућа критика офанзиве у Италији, али такође и оне код Вердена [. . .]. Ми не можемо више да победимо. Катастрофа није искључена. Зар не би требало да се пре ње потрудимо око мира? Више наговештјаја да би Подунавска монархија могла отпочети разговоре о миру са Енглеском, пошто Енглеска нема никаквог интереса да Аустрија доживи крах [. . .]. Хитно је пожељан сепаратни мир са Италијом и то без икаквих аспирација, али није могућ [. . .]. Од Србије узети само Мачву и линiju Дунава [Саве?], а остатак Србије, уколико није обећан Бугарској, ујединити са Црном Гором под аустријским патронатом.“¹¹⁰ Дакле, гроф

¹⁰⁸ Gutsche, W., n. d.

¹⁰⁹ Hantsch, strp. 775.

¹¹⁰ AA-Bonn, 1096, Weltkrieg 15 geheim Bd. 1, канцелар Јагову 23. јула 1916.

Андраши, Тисин политички ривал у Мађарској, није имао други програм осим оног Тисиног у тренутку када је сматрао да је мир неопходан. Десетак дана раније, 12. јула, генерал Конрад је обавестио барона Буријана да однос снага зараћених страна стоји као два према један у корист непријатеља, да је неопходно „ограничити ратне циљеве и при томе наступити у најближем договору с Немачком и два остала савезника“.¹¹¹

Изгледа ипак да је идеју о нужности мира први предложио гроф Отокар Чернин, који је још увек био посланик у Букурешту. Он је већ 6. јула министру спољних послова упутио разрађен меморандум с „мислима о окончању рата“, у коме је тврдио: „Аустроугарске резерве у људском материјалу приближавају се крају. Немачка је у овом погледу у нешто бољој ситуацији, али је и у њој видљива исцрпљеност у људству [. .]. Чини ми се несумњивим да ће енглеска блокада полако али сигурно постићи свој циљ. Можда ће добра жетва и прилив из Румуније трајно спречити глад, али недостаје стотину других ствари нужних за опстанак Централних сила и то чини да сматрам да је само питање времена када ће Централне силе подлећи овој блокади [. .]. Неко вишегодишње продужавање рата с математичком извесношћу доноси потпун пораз Централних сила и њихових савезника.“ Отуда и предлог: „Према моме немеродавном мишљењу ми не можемо никако победити и само једно питање треба поставити, наиме да ли ми можемо окончati рат, макар поднели због тога велике жртве, у некој фази која је за нас војнички повољна.“¹¹²

¹¹¹ HHStA-Wien, PA I, K. 499.

¹¹² Исто, К. 497.

Програм трагања за миром гроф Чернин је сажео у четири тачке: „1. Централне силе одустају од сваког територијалног проширења; 2. свака зараћена држава сноси само своје ратне трошкове; 3. Белгија се поново успоставља и све зараћене државе дају јој ратну одштету; 4. све зараћене државе образују једну међународну конференцију која ће се договорити о средствима и путевима разоружавања свих држава [. .].“ Тачку 1 свога програма он је овако објаснио: „Ова тачка не значи друго до акцептирање *status quo ante bellum*. То може да изгледа да смо ми цео рат узалудно водили, јер се Србија обнавља у старим границама. Али ја верујем да је то само привид. Србија је за дуги низ година сређена, током две генерације ова земља ће морати да лечи ране које јој је нанео овај страхотни рат. Неких пола века Србија неће смоћи снаге за своје експанзивне намере, а политика рачуна на неколико следећих деценија не на вечност.“¹¹³ Био је то сигурно реалистичан и веома радикалан захтев за преокретом, слаб у томе што је предвиђао да противнички блок зна да му је рат наметнут и да је све почело аустроугарским нападом, али употребљив зато што је према непријатељу тада још увек могао да створи известан простор за преговоре.

По налогу министра Буријана, Чернину је одговорио барон Мусулин личним писмом од 17. јула: оправдана су размишљања о нужности постизања мира, али у случају Србије треба обезбедити да се она у будуће према Монархији држи пријатељски.¹¹⁴ То није значило ништа друго до да се Србија може обновити само

¹¹³ Исто.

¹¹⁴ Исто.

на начин који је доводи у подређен положај према Монархији, дакле да буде смањена и зависна. Гроф Тиса, коме је такође био достављен овај меморандум, одговорио је грофу Чернину да је са „основним мислима“ потпуно сагласан, али да „ни на који начин“ не дели Чернинов „песимизам.“¹¹⁵ Био је то, дакле, негативан одговор. Видели смо да се Андраши и даље држао познатог мађарског плана. Генерал Конрад је унеколико мењао гледишта, али је ипак говорио само о потреби да се „ограниче агресивни ратни циљеви“. Начин на који је ствари даље водио барон Буријан казује да ни он није прихватио посланикове радикалне мировне основе. Да би Чернинов пројект добио какву-такву подршку, било је потребно да бар војство стане иза њега. Како се то уопште није д догодило, он је остао значајан само као прво изношење идеје да општи мир треба тражити још док су околности војнички повољније за Централне силе него за Антанту. Али, ако су гледишта грофа Ђуле Андрашија била значајна као гледишта човека кога су тада многи кандидовали за министра спољних послова, а погледи генерала Франца Конрада зато што су откривали у којој мери су најупорнији и најамбициознији анексионисти сматрали ситуацију озбиљном, онда су гледишта грофа Отокара Чернина била важна зато што је њихов аутор био личност чије је време убрзо долазило – њему је од краја децембра 1916. било поверено руковођење спољном политиком хабзбуршке државе.

Јесен 1916. донела је Централним силама нове победе и стабилизацију на фронтовима. Победе су однесене на румунском ратишту и немачке,

---

¹¹⁵ Singer, L., *Ottokar Graf Czernin, Staatsmann einer Zeitenwende*, Graz, 1965, стр. 72.

аустроугарске и бугарске трупе су се брзо пробијале ка Букрешту, у који су и ушле 6. децембра; у Галицији је руска офанзива стала, добрим делом зато што генерал Брусилов није располагао с довољно средстава за далекосежнији подухват; на Солунском фронту одбрана је северно од Битоља успела да задржи Антантине снаге. Све то ипак није одагнало бриге, јер су обе царевине војнички малаксавале. Повољан развитак војних операција није, међутим, значио и елиминисање брига за будућност, па је барон Буријан стварно први меродавно покренуо питање понуде за закључење мира. Тада потез имао је два дела. Један, да Аустро-Угарска одреди шта су јој ратни циљеви у датом тренутку, да то питање размотри унутар руководећег круга и да нађе погодне формулатије за њихово објављивање; други, да за овај предлог придобије најпре Немачку, а затим заједно с Немачком два остала савезника, тј. да најпре с Немачком а онда и с Бугарском и Турском усагласи ратне циљеве.

Буријанов предлог канцелар Рајха је одмах прихватио и изјавио да је то идеја „којом се његове мисли непрестано баве“, па је на састанку министра и канцелара у замку Плес 18. октобра и приликом боравка Фон Штума у Бечу 29. октобра лако постигнута основна сагласност.¹¹⁶ Влада Рајха је 5. новембра посредством своје амбасаде у Бечу једном „сасвим тајном“ нотом саопштила своје услове за мир у осам тачака.¹¹⁷ Истог дана је барон Буријан строго поверљивом нотом упутио генералу Конраду у шеснаест тачака формулисан *Нацрт услова за мир који ћемо поднети*, тј. ратне циљеве обеју средњоевропских царевина.

¹¹⁶ Burján, *Н. д.*, стр. 141–144.

¹¹⁷ HHStA-Wien, PA I, K. 524.

Био је то противречан документ, јер се у њему хтела нагласити помирљивост и упоредо обезбедити обухватне анексије за обе Централне силе и Бугарску. Тачка 10 је гласила: „Простирање граница Бугарске окупираним областима источне Србије и Македоније, као и Добрудом“, тачка 11: „Поново успостављање Краљевине Србије, уз уступање наведених територија Бугарској, једног појаса земљишта на северу и северозападу Аустро-Угарској и области насељених Албанија Албанији.“ Ово је било стављено у шири балкански оквир. Тражена је „независна Албанија под протекторатом Аустро-Угарске“ (тачка 12), предвиђено је „успостављање територијалног интегритета Грчке“, затим „стављање у изглед граничних побољшања у северном Епиру“ (тачка 15), и стратешко побољшање граница Аустро-Угарске према Румунији, нарочито код Ђердапа“ (тачка 9). Тачка 1 предвиђала је очување „пуног интегритета територија“ Аустро-Угарске, Немачке, Бугарске и Турске, тачке 2 до 8 обухватале су немачке анексије у Русији, Француској, Белгији, Луксембургу и Италији, односно аустроугарске у Русији, док се тачком 16 тражила слобода трговине и слобода мора.¹¹⁸

Из објашњења која је министар спољних послова дао шефу Генералштаба види се да је у питању била „једна сасвим уопштена скица“ која је направљена у договору с немачком владом, написана „са умереношћу“ и подстакнута жељом да се „још ове јесени приведе крају светски рат“, на шта нагони „стање наших привредних и војних извора“. Међутим, из тих објашњења следи да је Монархија на Балкану имала још скривених осва-

---

¹¹⁸ Исто.

јачких намера. Буријан је, наиме, писао: „Приликом читања ових 16 тачака Ваша Екселенција ће приметити да Црна Гора није поменута. Стварно, мени се чини да би из војних и политичких разлога било пожељно да садашњи војни генерални гувернман Црне Горе буде укључен у Монархију, са изузетком Албанцима насељеног приморја и области у унутрашњости. Уколико руски отпор овом плану буде несавладив, морала би, дакако, бити обновљена ова Краљевина, али у сваком случају под условом да Аустро-Угарској уступи пограничне делове, неопходне за осигурање Котора и Херцеговине, и Албанији области насељене Албанцима.“¹¹⁹

Дакле, овај „умерени“ каталог мировних услова био је, у ствари, познати завојевачки програм продора на Балканско полуострво, заснован на уништењу снаге српске државе поделом већег дела њених територија између суседа који су повезани са Централним силама (уз учешће само Монархије у тој подели), затим на укидању албанске независности путем установљавања аустроугарског протектората. У тачки посвећеној Србији изнесена је, такође, и она варијанта коју је званична политика прихватила само под притиском мађарске владе и грофа Тисе. Али ово тенденциозно уношење обнове Србије у програм ратних циљева, макар и смањене до осакаћења, не треба само приписати надвладавању Тисиних ставова него, у складу са оном Форгачевом изјавом од 16. јула, и чињеници што се с тим предлогом морало изићи пред Антанту, пошто се српска војска поново појавила на боишту.

---

¹¹⁹ Исто.

Генерал Конрад је одговорио дописом од 9. новембра и није пропустио да горко-иронично напомене да „поглед на свих 16 тачака првенствено ствара утисак да су Аустро-Угарска, немачки Рајх и Турска водиле дуг и исцрпујући рат да би створиле Велику Бугарску, која је предодређена да постане балкански хегемон“. Позивајући се на своју „саодговорност за исход овог рата“, он је у низу тачака предлагао пооштравање услова: прво, напао је обнављање српске државе „због уважавања кратковидих посебних тежњи владајуће мађарске партије и уз сигурну штету по целу Монархију“ и истакао да „ми морамо источну Србију и Македонију уступити према уговору Бугарској, али остатак некадашње српске државе да укључимо у Монархију“; друго, отворено је рекао да мисли како ни до каквог резултата неће довести прикривање намера према Црној Гори; треће, поновио је да сматра да Албанију треба просто анектирати.¹²⁰ У питању је, dakле, опет била она позната радикалнија, Конрадова, варијанта истог плана за овладавање централним Балканом. Када је реч о давању делова српске државе Бугарској, треба запазити да се Буријан никде није позвао на Уговор од 6. септембра 1915, а Конрад јесте. Када се у виду има држање Немачке и Бугарске према питању територија Србије, онда је могуће рећи да је и у овом случају реч о значајној разлици.

У групи докумената који су настали овим поводом налази се још један с насловом *Нацрт услова за мир које ћемо поднети*, али формулисан у деветнаест тачака, из чијег се садржаја види да су немачки

¹²⁰ Исто.

захтеви били изнесени тако што су у највећој могућној мери поштоване формулатије из ноте од 5. новембра. Пошто овај документ није датиран, а како је извесно да је састављен најпре 5. новембра и како је остао у свежњу с актима са сусрета барона Буријана и Фон Бетман-Холвега 15. и 16. новембра, могуће је закључити да је могао настати после пријема Конрадовог одговора од 9. новембра. У том *Нацрту* је у тачки 12 понављан став из ранијег документа о проширивању Бугарске, у тачки 13 о успостављању смањене Србије и у тачки 14 о Албанији под аустроугарским протекторатом. Тачка 10 била је, међутим, сасвим нова и у њој је стајало: „Прикључење Црне Горе Аустро-Угарској, са изузетком албанских области које ће бити припојене Албанији.”¹²¹ Очевидно је да се званична политика одлучила да иступи с једном оштријом међуваријантом балканске политике.

520

Противничкој страни била је намењена једна декларација с много свечаних речи, у којој је истицано да су се Централне силе и њихови савезници показали као „потпуно дорасли бројно надмоћнијем противнику” и да „очекују нове успехе”, да је за њих „рат од самог почетка био нужна одбрана”, да су „спремни и опремљени за настављање крвавог рвања”, али и да треба „поставити рату неки циљ”, па због тога нуде својим противницима да „што пре ступе у мировне преговоре”. Приложени уз ову декларацију, мировни услови у дванаест тачака, доносили су у измењеној, опрезнијој формулацији познате немачке захтеве за анексијама, а ниједном речју нису помињали аустроугарске тежње на Балканском полуострву.¹²² Отуда

¹²¹ Исто, К. 503.

¹²² Исто.

је могуће закључити да су Буријан и сарадници рачунали на снагу речи да приволе противнике на преговоре о миру, да би тек потом изашли са својим захтевима. Све ово значи да је, упркос проценама да је ситуација за Монархију тешка, а да будућност нуди мало добрих изгледа, уколико их уопште и нуди, постојала намера да се помоћу фиктивних војних успеха постигну циљеви завојевачке политике.

Бећ је било доста речи о томе да се Врховна команда стално мешала у одређивање ратних циљева Монархије, нарочито у погледу Србије. Сада се почeo мешати и Адмиралитет, који је заступао потпуно супротно гледиште од владе и делимично супротно од Генералштаба у свим тачкама које су се односиле на морнарицу. Велики адмирал Антон Хаус упутио је 15. новембра 1916. генералу Конраду опширан акт, у чијем је првом одељку била развијена теза о томе да „отварање Дарданела и Босфора за руске ратне бродове не би донело Монархији такве негативне последице да се оно не би могло одобрити“; у другом одељку је истакнуто да албанска обала нема никакав значај за аустроугарску флоту и да није уопште важно у чијим је рукама Валона; у трећем одељку, посвећеном слободи мора, каже се да је доволно оно „што је пре рата стајало на хартијама исписаним међународним уговорима“. У четвртом одељку, који је за наша разматрања најважнији, захтевано је обезбеђивање пловидбе Дунавом и, пошто је поречена било каква важност „папирнатих договора“, био је заузет овај став: „Оно чему бисмо ми, пре свега, морали да тежимо јесте неограничено поседање Ђердапске клисуре, за шта је потребно да наш посед постане појас од око 25 km ширине на обе речне обале са Клисуром и низводно, као и одгова-

рајуће залеђе, што све нужно треба заузети да би се потпуно овладало реком".¹²³

Гледишта Генералштаба о ставовима Адмиралитета генерал Конрад је доставио барону Буријану тек 13. децембра, вероватно због ванредних прилика које су у међувремену настале сменом владара Монархије. Начелник Генералштаба је одлучно подржао „такна излагања ове експертизе о неограниченом поседовању Ђердапа“ и упозорио да Поморска секција Министарства рата тражи обалу Дунава северно од линије Брза Паланка–Доњи Милановац, чиме се задире у српске територије које су уговором обећане Бугарској. Конрад је затим подвукao да је „овај захтев, војно узето, потпуно оправдан и заснован“ и да „његовом испуњавању треба обавезно тежити уз замену за друге области или неке друге концесије Бугарској“. Овоме је додао опширно развијено гледиште да је „владање доњим Дунавом само питање моћи, чије решење у првом реду зависи од неограниченог поседовања Ђердапа и од снаге наше дунавске флотиле“. Ставови ратне морнарице о Албанији су, по Конраду, били нетачни и он их је оповргао у корист својих анексионистичких ставова. „У интересу наше ратне флоте је веома пожељно да Валона постане наш посед и да буде изграђена као снажна поморска база. Ово у сваком случају важи под условом да се у нашем поседу нађе цело залеђе [. .]. Према томе, ми бисмо морали да у своје руке узмемо целу Албанију [. .].“¹²⁴ Конрад је једноставно прихватао све захтеве који су били за анексију, а одбацивао оне против анексија. У сваком случају, и војска и флота су

¹²³ Исто.

¹²⁴ Исто.

једногласно тражиле да се поново постави питање српске обале Дунава око Ђердапа и јужније од њега.

Немачка строго поверљиваnota у осам тачака, којом су 5. новембра аустроугарској влади билесаопштене основе ратних циљева Рајха, изричito је говорила о анексији Курландије и Литваније, и то „са стратегијском границом према Русији“, затим даље Брија и Лонгвија, Луксембурга, Белгијског Конга, или у целини или делимично, а посредно и о потчињавању Белгије и Польске Немачкој; Балканско полуострво није било поменуто ниједном речју.¹²⁵ Било је то ипак само привидно поштовање оног става Монархије да је Балкан њена интересна сфера, јер су се и током те јесени 1916. немачки руководећи људи међусобно заклињали да неће дозволити да балканска питања буду решена без њиховог пресудног учешћа. Заменик новог начелника Генералштаба, генерал Ерих Лудендорф, тражећи 5. октобра од Министарства спољних послова обавештења о територијалним договорима с Бугарском, одмах је похитao да одреди начело од кога Рајх треба да пође: „Наше је оружје обавило главни посао при освајању Србије и тек тада је за Аустрију и Бугарску створена могућност да освоје Црну Гору и Албанију. Зато ми имамо право на одлучујућу реч и обавезу да учествујемо у свим питањима о будућности освојених балканских земаља.“¹²⁶ Био је то исти онај став који је толико пута поновио генерал Фон Фалкенхајн. Генерал Лудендорф је такође опомињао да решења на Балкану морају бити таква да одговарају потреби склапања што бржег, а истовремено по Централне сile што повољнијег мира с Ру-

¹²⁵ Исто.

¹²⁶ AA-Bonn, Oxford, 1117, Weltkrieg 20e geheim, Bd. 1.

сијом. Фон Јагов је 8. октобра одговорио Лудендорфу да се и политичко руководство одавно држи истог начела: „Ми ћемо, разумљиво, имати пресудну реч, а такође пазити да због питања Балкана не пропадне неко споразумевање с Руцијом, уколико се таква могућност појави.“¹²⁷

Уто време је Бугарска поново покренула питање леве обале Мораве. Немачки посланик у Софији телеграфисао је 6. октобра да је војни изасланик сазнао од бугарских војних руководилаца да је представнику при немачкој Врховној команди наложено да „покрене аустријско-бугарско регулисање границе у Србији, с тим што би Аустро-Угарска Бугарима уступила области западно од Мораве до побрђа (са Смедеревом)“.¹²⁸ Али још дан раније, 5. октобра, немачка Врховна команда је пренела Министарству спољних послова да је бугарски представник учинио корак у вези с тим територијама.¹²⁹ Пре отприлике годину дана Немци су били заузели благонаклон став према овом бугарском захтеву, али су сада сматрали за потребно да тактизирају. Стога је Фон Јагов 8. октобра саветовао генерала Лудендорфа да треба избегавати заузимање јасног става и чувати „нашу тактичку позицију према Бугарима“, а и упозоравао га да „у сваком случају неће бити лако територијалне аспирације Бугарске у Србији, Румунији, а можда и у Грчкој, свести на разумну меру при закључењу мира“.¹³⁰ За немачку дипломатију територија Србије била је важна и за игру с Бугарском и Аустро-Угарском и за игру око склапања мира са силама Антанте.

¹²⁷ Исто.

¹²⁸ Исто, 234, Bulgarien 11, Bd. 4.

¹²⁹ Исто, 1117, Weltkrieg 20e geheim, Bd. 1.

¹³⁰ Исто.

На састанку у Берлину 15. и 16. новембра аустроугарска делегација, коју су чинили барон Буријан, амбасадор Мереј и амбасадор Хoenлоје, и немачка делегација, коју су чинили Фон Бетман-Холвег, државни секретар Фон Јагов и државни подсекретар др Цимерман, преговарале су о садржају услова за мир, формама саопштавања јавности и противнику понуде Централних сила, начину даљњих договора са Бугарском и Турском, као и о садржају докумената који ће бити објављени.¹³¹ Преговарачи су у целости прихватили ратне циљеве бечке и берлинске владе, па су тако две Централне силе први пут имале заједнички програм, а у том оквиру и програм о преуређењу Балканског полуострва. С обзиром на то да су предлози двеју влада били механички прихваћени, став Централних сила према Балкану био је у целини преузети аустроугарски програм: тачка 5 предвиђала је приклучење Црне Горе Аустро-Угарској, „са изузетком области насељених Албанцима“, тачка 7 успостављања Краљевине Србије, али смањене у корист Монархије, Бугарске и Албаније, тачка 8 независну Албанију, повећану на рачун Црне Горе и Србије и под протекторатом Монархије, а тачка 9 обнову интегритета Грчке.¹³² Тиме је било обухваћено и оно што је у Буријановим предлозима било нејасно: прво, шта то тачно значи „северни и северозападни појас“ Србије који приклучује Аустро-Угарска и, друго, да ли „проширење граница Бугарске областима које је она окупирала у источној Србији и Македонији“ значи или не значи строго поштовање линије по *Тајној конвенцији* од 6. септембра 1915?

¹³¹ HHStA-Wien, PA I, K. 503, Буријанова белешка.

¹³² Исто, К. 524, Буријан Цариграду и Софији 20. новембра 1916.

Само, споразум није био тако лако постигнут. Сва три немачка представника су током преговора настојали да у тачкама о Црној Гори и Србији своје партнere убеде у целисност сасвим другачијих решења него што је то предвиђао аустроугарски програм. Канцелар је рекао да се „укључивање целе Црне Горе у Монархију њему чини уистину далекосежно“ и предлагао да се размисли није ли боље да се „Црна Гора, са изузетком Ловћена и обале, уједини с новоствореном Краљевином Србијом“. Фон Јагов и др Цимерман подржавали су и допуњавали свога канцелара, тврдећи да би Монархија требало да „својим привредним системом“ обухвати Србију, која би била смањена бугарским и аустроугарским анексијама, али и повећана највећим делом Црне Горе и која би „на рачун Албаније добила излаз на Јадран“. Немци су тако правили комбинацију између својих и аустроугарских планова из 1915, са очигледним циљем да територијалним премештањем Србије са истока на запад нађу формулу која би значила компромис с гледиштима Монархије и која би за Антанту можда била прихватљива, чиме би било олакшано прихваташа захтева Рајха на другим странама. Треба уочити да канцелар и његови сарадници овога пута нису потезали питање бугарских проширених захтева. Буријанова позиција у овим преговорима била је веома јака, из простог разлога што су аустроугарски захтеви изгледали веома скромни према немачким. Кад је Цимерман рекао да сматра да ће анексија Црне Горе „разбеснети“ силе Антанте, барон Буријан му је одмах одговорио да ће „немачка намера да анектира француске територије много више изазвати гнев код наших непријатеља“. ¹³³

¹³³ Исто, К. 503.

У сваком случају, аустроугарски представници истрајали су на својим ставовима, а што се Немаца тиче они су се коначно сагласили у погледу Србије и Црне Горе највероватније због тога да би и њихов програм био без тешкоћа прихваћен као заједнички и да цео покушај не би, већ на првом кораку, био због, за њих спореднијих питања, изложен изузетним искушењима.

Тачно по договорима у Берлину обе владе су и поступале током следећих недеља. Најпре су преко дипломатских представника у Цариграду и Софији обавестиле своје савезнике, а онда су 12. децембра посредством држава које су их дипломатски заступале у земљама противничког блока и преко папског нунција саопштиле декларативна документа о свом предлогу за мир. Истога дана је Фон Бетман-Холвег пред Рајхстагом одржао говор и прочитao та декларативна документа, а она су истовремено била објављена и у Бечу.¹³⁴ У међувремену је барон Буријан, припремајући овај корак, доставио немачкој влади нацрт једног уговора са сврхом да обезбеди да „области које су освојиле Аустро-Угарска и Немачка чине заједничку солидарну залогу за гаранцију да ће бити враћене области које је непријатељ освојио од Аустро-Угарске и Немачке“, затим да ће обе Централне силе тражити од непријатеља у глобалу „ратне одштете и компензације“, с тим да их оне саме међусобно касније поделе.¹³⁵ Смисао овога корака био је у томе да обезбеди предности немачких војних резултата и за Монархију.

¹³⁴ Fischer, *Griff*, стр. 381–386; W. Steglich, *Die Friedenspolitik der Mittelmächte 1917–1918*, 1–2, Wiesbaden, 1964.

¹³⁵ HHStA-Wien, PA I, K. 503, Буријан амбасадору у Берлину 28. новембра 1916.

Ипак су Немци и даље вршили притисак на Беч да се одрекне својих решења за Србију и Црну Гору. Нови немачки амбасадор у престоници Монархије, гроф Бото Ведел, који је 15. новембра 1916. заменио изненада преминулог Хајнриха фон Чиршког, убрзо се по доласку на ову дужност у неколико махова распитивао на Балхаусплацу за планове Аустро-Угарске према Србији. Из Берлина су му 18. децембра упућене и писмене инструкције да пренесе надлежним да војство Рајха сматра „корисним спајањем Србије с Црном Гором”.¹³⁶ Гроф Ведел је 20. децембра известио да је извршио налог и да се Мереј овако изјаснио: Монархија за себе хоће „само Београд и Мачву”, хоће да главни град „обновљене Србије” постане Крагујевац, да се Србија простире између старе границе са Црном Гором и нових граница са Бугарском и Аустро-Угарском и да има „јужну границу која ће се пружати од југоисточног угла Црне Горе до Мораве”. Мереј је додао да се „ни под којим условима неће дозволити Србији да изиђе на море”.¹³⁷ Карактеристично је да је гроф Ведел на све ово одговорио тако што је упозорио да сумња да ће се „Русија и њени савезници с тим решењем сложити”, да у Бечу тако замишљена Србија „неће имати ваздуха” и да ће зато изузетно снажно тежити к мору.¹³⁸ Распитивања грофа Ведела била су само први наговештаји да Рајх још није коначно прихватио аустроугарска гледишта.

Уто исто време је аустроугарски план озбиљно био доведен у питање и од стране

¹³⁶ AA-Bonn, Oxford, 1117, Weltkrieg Nr. 20e geheim, Bd. 1, Цимерман амбасадору у Бечу.

¹³⁷ Исто.

¹³⁸ Исто.

Бугарске. Већ половином новембра 1916. немачки посланик и војни и морнарички аташе у Софији јавили су влади, Генералштабу и Адмиралитету да Бугарска предлаже стварање једне нове државе од Црне Горе и остатака Србије под династијом Петровића и са излазом на Јадран преко Драча.¹³⁹ Бугари су, дакле, понављали немачку формулу, али, како се брзо показало, да би потом лакше поставили своје даљње захтеве. Из Бече је већ 10. децембра Ведел приватно писао Цимерману: „Овде су на то спремни да ће краљ Фердинанд почети да ровари да би за Бугарску добио највише могуће. Недавно је он пред Буријаном покушао да мотивише своје аспирације на Приштину и Призрен.“¹⁴⁰ Крајем децембра у берлинском Министарству спољних послова имали су следеће тачно обавештење: „Остаје на снази бугарски захтев на Поморавље, укључујући и прту Ниш–Смедерево. Бугарска ће у корист Аустрије одустати од тражења Приштине, док Призрен и Качаник остају бугарски.“¹⁴¹ Али, из Мерејевих речи Веделу следило је да се управо због тога Буријан чвршће држао плана о обнови Србије: „Обнову Србије овде сматрају неизбежном, па то скоро и поздрављају. Иначе, Фердинанд би се ускоро почeo да осећа као краљ Срба и постепено почeo да тежи уједињењу свих Срба под својим жезлом. То треба да спречи [нова] српска краљевина, која треба да буде нека 'јастук држава' између Аустрије и Бугарске. Том циљу треба да служи и одржавање албанске државе

¹³⁹ Исто, Посланство у Софији Министарству спољних послова 18. новембра 1916.

¹⁴⁰ Исто, 1149, Grosses Hauptquartier 20, Bd. 1, Гринау Министарству спољних послова 18. новембра 1916; BA-MA, Freiburg, RM 3/v. 2979, морнарички аташе Адмиралитету 18. новембра 1916.

¹⁴¹ Исто, 1096, Weltkrieg, Bd. 2, Посланство у Софији Министарству спољних послова 29. децембра 1916.

под аустријским протекторатом.¹⁴² Када је бугарски председник владе др Васил Радославов дошао у Беч децембра месеца, од Буријана је такође могао да чује да је „неизбежно обнављање неке српске државе“.¹⁴³

УБечу је преовладало уверење да је потребно обновити „некакву српску државу“ и сада су барон Буријан и Министарство спољних послова били за овакво решење. Сам израз „некаква српска држава“ јасно је говорио да се није мислило да та држава обимом, суверенитетом и политичким животом буде истоветна с независном Србијом од пре јесење офанзиве 1915. Из програмских ставова и поступака произлази да се од стварања те „некакве“ Србије очекивало више користи: да ће се Антанти понудити прихватљива формула, а ипак постићи коначан слом и српске независности и снаге српске државе, да ће таквим решењем бити омогућено и лакше „гутање“ Црне Горе и, најзад, сасвим у складу са ранијим ставовима грофа Сечења и грофа Палавичинија, очекивало се да ће та „нова“ Србија бити препрека словенским плановима Бугарске, у којој је све више препознаван ривал. Тако је барон Буријан пронашао једну целовиту концепцију на којој је хтео да гради зграду Монархијиних циљева. Али, уто је дошао прекид у службовању Буријана као министра спољних послова Хабзбуршког царства.

Умеђувремену су уследиле далекосежне промене личности на водећим положајима

¹⁴² Исто, 1096, Weltkrieg 15 geheim, Bd. 2.

¹⁴³ Исто, 1117, Weltkrieg Nr. 20e geheim, Bd. 1, Амбасада у Бечу Министарству спољних послова 18. децембра 1916.

ма и у Рајху и у Монархији. Смена извршена у немачком Генералштабу 29. августа била је много значајнија од убиџајене промене челних људи војске. Истина, тада је канцелар Фон Бетман-Холвег добио своју битку с генералом Фон Фалкенхајном, али је тиме, сасвим парадоксално, већ дugo међусобно гложење цивилних и војних врхова Рајха око примата у вођењу ратне политике у целини, војна странка решила у своју корист. Наиме, на место начелника Генералштаба тада је дошао фелдмаршал Паул фон Хинденбург, који је низом значајних успеха на источном фронту постао права легенда и оличење немачког ратничког умећа. Са Фон Хинденбургом је, као његов заменик, у Генералштаб ушао и генерал Ерих Лудендорф. И он је стекао славу ратног хероја својом изванредном храброшћу у Белгији у лето 1914. и изузетним способностима као начелник Хинденбурговог штаба на источном фронту током 1915. и 1916. године. Ова двојица војсковођа су тако стекли огроман ауторитет, мада је, судећи по свему, Хинденбург био скромнијих способности него Лудендорф и добрим делом уживао плодове славе која је, уистину, припадала његовом помоћнику.

531

Тада већ шездесетдеветогодишњак, Паул фон Хинденбург био је политички конзервативац, цару веран официр који је патриотизам изједначавао са оданошћу владару и династији, а у политику није желео претерано да се меша. Човек мирног темперамента, пре мудар него интелигентан, телом џин, био је као створен да представља споменик. Његов осамнаест година млађи сарадник, Ерих Лудендорф, био је изразити реакционар и загрижен националиста, одан цару и Немачкој првенствено кроз пламено изједначавање Рајха с тежњом за будућим

светски моћним царством. Изузетно страстан, изразито енергичан, прек и војнички узак, он је у тадашњем рату видeo богољану прилику коју треба искористити, а да би та прилика била искоришћена, сматрао је да цела Немачка мора безостатно да се баци у вртлог борбе. И упорно се непосредно мешио у државну политику.

У зети тако заједно, генерали Фон Хинденбург и Лудендорф били су личности које су уживале опште поверење и целе елите и малограђана пангерманиста, па је њиховим доласком на истакнуто водеће место створен предуслов да се поново окупе све различите групе деснице, током лета међусобно сасвим разједињене; када је Генералштаб већ у првим недељама по доласку Фон Хинденбурга и Лудендорфа живот земље почeo потпуно и организовано да подређује – под изговором да се издржи у рату – борби за будући *Imperium Germanicum*, створени су услови да се екстремна десница под вођством армије стопи у снагу која је гвозденом шаком могла још коју годину држати Немце окупљене на империјалистичком фронту.

Већ у септембру 1916. цела немачка приреда стављена је под војну контролу, а убрзо је постало јасно да Лудендорф из Генералштаба преузима политичко руковођење земљом. Рајх је све више организован као својеврстан логор, а своју шансу је све више тражио у ономе што ће се назвати „тоталним ратом“. Када „муњевити рат“ није дао резултат, немачкој екстремној десници је милитаризам нудио још једну шансу, а концепција „тоталног рата“ последњу наду на победу. За непуну годину дана сви представници политичке власти сведени су само

на извршиоце послова по налозима војног врха, а ако то нису хтели или нису могли да буду, смењивани су по нахођењу генерала Лудендорфа. Прва жртва био је државни секретар за спољне послове Готлиб фон Јагов, кога је Врховна команда сматрала сувише гипким дипломатом за тадашње ратне прилике у којима је Рајх, све више вођен милитаристима, радикализовао методе борбе. И генерал Лудендорф је оставку Фон Јагова изнудио 22. новембра 1916; на чело немачке дипломатије постављен је др Артур Цимерман, дотадашњи подсекретар, јер је важио за „јаког човека“ у Министарству спољних послова, у ствари за најупорнијег заступника најобухватнијих империјалистичких стремљења. Истина, канцелар Фон Бетман-Холвег био је довољно политички јак да није могао бити брзо одбачен, али ни он није могао издржати дуже од десетак месеци. Цар Вилхелм II, већ одавно у сенци својих генерала, постепено је изгубио сваки утицај на државне послове.¹⁴⁴ С генералима уз себе и крупним капиталом и пангерманистима иза себе, Ерих Лудендорф је за кратко време израстао у својеврсног диктатора. Немачка је први пут добила свога „вођу“, овога пута скројеног по оном моделу о коме је маштао генерал Ханс фон Зект у Србији октобра месеца 1915. Као и много година касније, и овај „вођа“ није имао свој програм и идеје. Он је био ту само да, када би се други поколебали или показали недорасли, средствима силе обезбеђује извршавање већ одавно познатог програма који се сводио на реакцију у земљи и империјализам према свету. Немачка унутрашња криза у лето 1916. окончана је победом десних екстремиста. То је имало значај и за будућност Србије, јер је Лудендорф био сада ту да најзад учини да балканске саобраћајнице и руде трајно дођу у немачке руке.

---

¹⁴⁴ Fischer, F., *Bündnis*, стр. 51–60.

На дневном реду био је онај спољнополитички маневар с предлогом о закључењу мира. У стратегији самог Фон Бетман-Холвега тај потез требало је да створи вишеструке ефекте повољне по Рајх, али је канцелар јасно осећао да му Фон Хинденбург и Лудендорф више не остављају довољно потребног простора. Др Рицлер је бележио под 2. децембром: „Јуче сам с канцеларом разговарао о свему и свачему. Он рече – политику није могуће водити с војницима [. .]. С Фалкенхајном би можда и било могуће, с Хинденбургом и Лудендорфом никад. Канцелар каже да ће њих двојица нама спасити садашњост али и најтеже оптеретити будућност; с Фалкенхајном би била изгубљена садашњица, а с њоме и сутрашњица.“¹⁴⁵

Уаустро-Угарској су такође у току биле далекосежне промене. Најпре је председника аустријске владе Карла грофа Штирка 21. октобра убио др Фридрих Адлер, син др Виктора Адлера, вође левог крила аустријских социјалдемократа; био је то чин индивидуалног протеста једног младог человека против представника владајућих кругова који су упорно одбијали да сазову парламент док рат траје. Међутим, до велике смене у врху Монархије дошло је после смрти цара Фрање Јосифа 21. новембра. Нови цар, тридесетогодишњи Карло I, био је заступник уверења да је ситуација у Монархији постала критична и да је неопходно најодлучније тежити закључењу мира. У лето 1916. он је, тако, говорио да ће Монархија у мартау 1917. моћи на боиште да изведе свој последњи батаљон, јер ће њене „резерве у људству“ бити потпуно исцрпене. Сада је као цар желео да искористи чињеницу да није имао никаквог удела

¹⁴⁵ Riezler, стр. 386.

при избијању рата у лето 1914. и да је играо малу улогу током свих претеклих година војне, па је хтео да с новим људима покуша да реши проблем закључења мира.

Наследник грофа Штирка на месту председника аустријске владе, др Ернст Кербер, ранији заједнички министар финансија, разрешен је дужности 20. децембра, а министар спољних послова, барон Буријан, 21. децембра. За новог министра спољних послова именован је 22. децембра гроф Отокар Чернин, радикални представник уверења да мир треба склопити уз одустајање од, чинило се, свих ратних циљева. Пада у очи то да је гроф Чернин најпре из Министарства на Балхаусплацу одмах преместио на друге дужности оне Еренталове „младе лавове“, који су већ дуги низ година са својих високих чиновничких места снажно утицали на спољну политику Монархије и били најтешње повезани и са избијањем рата и с далекосежним ратним циљевима. Гроф Форгач је послат на једногодишњи одмор (4. јануара 1917), гроф Фон Хојос је постао на дужност отправника послова у Ослу (12. јануара), а барон Фон Мусулин премештен за посланика у Берну (24. јануара); у фебруару је свој положај у Министарству спољних послова изгубио и гроф Викенбург, заступник мађарског далекосежног империјалистичког програма. Дошло је и до промена у војном врху. Најпре је надвојвода Фридрих разрешен дужности главнокомандујућег; генерал барон Франц Конрад је 1. марта с места начелника Генералштаба пребавчен на дужност комаैданта на италијанском фронту; генерал витез Александар Фон Кробатин повукао се с дужности министра рата 10. априла. Тако су у Монархији са сменом владара, потпуно супротно ономе што се одиграло у Райху,

на руку водећа места спољне политике дошли људи уверени да је једини спас у напорима да се што пре закључи мир.¹⁴⁶

Све ово је било сасвим опречно оним уверењима да је за Монархију једини спас ако уђе у рат, уверењима која су преовлађивала до јула 1914. У овом парадоксу ништа не мења чињеница да се у годинама и месецима пре избијања рата првенствено мислило на обрачун са Србијом а не на светски оружани сукоб, јер је после одласка Ерентала увек урачуњавана та могућност проширеног сукоба. Овај изузетно велики парадокс само добро показује у какве је противречне ситуације себе доводио владајући слој Подунавске монархије суочен с проблемима свога времена. Питање је било да ли су Карло I, гроф Чернин и њима слични могли да остваре своја уверења о потреби закључења мира. Монархија је рат повела с недовољно разрађеним плановима и конфузним надама, али ипак је сасвим јасно да га је повела ради политичких успеха и територијалних добитака. Током две и по године тешког рата стално је тежила за још већим територијалним проширењима у поређењу са онима ради којих је рат и отпочела.

Да ли су Карло I, Чернин и њима слични сада одједанпут могли нешто да учине да све то буде заборављено? То учинити, подразумевало је вероватно одрицање Аустро-Угарске од ранга велике силе, а сигурно прихваташе да тај ранг претрпи тежак ударац. Да ли су нове личности на кормилу, истакнути представници тога слоја, заиста и сами били спремни да жртвују Монархију као велесилу? Да ли су смели да из тешког крвопролића изведу

---

¹⁴⁶ Meckling, I., *Die Aussenpolitik des Grafen Czernin*, München, 1969.

Монархију без икаквих добитака, посебно уколико њихови савезници рат заврше с неким, или чак великим, добицима? Да ли су хтели и да ли су смели да се једноставно одрекну дотадашње политике према Србији? У немачком Рајху је све више преовлађивала управо струја која је пошто-пото хтела да закључи победоносни мир, па је питање да ли су Карло и Чернин хтели, смели и могли да једноставно иступе из рата а оставе свог немачког савезника да се и даље бори? На страну то да ли је противнички блок држава био спреман да са Аустро-Угарском преговара под условом да јој дозволи да у најмању руку остане онаква каква је била пре рата. Кратко речено, склапање мира је за Аустро-Угарску почетком 1917. био претежак проблем, узимајући у обзир и друштвену припадност људи који су јој тада били на челу и прилике у којима се налазила.

Суштину политике нових људи на челу Монархије лепо показују садржај и формулатије поруке коју је цар Карло упутио грофу Чернину 26. септембра 1917. У овој поруци, посвећеној тражењу одговора на тадашњу мировну иницијативу Ватикана, суверен је писао да Папској курији треба, уз друго, одговорити да „Аустро-Угарска никако не искључује обнављање држава Србије и Црне Горе“, међутим да из овог не сме да произтекне да се одриче „територијалних добитака на рачун обе ове државе“.¹⁴⁷ Сложени садржај и запетљане формулатије откривају да је цар Карло I сматрао мир за неопходан, али да је желео и да закључење мира Монархији свакако донесе анексије делова српских и црногорских територија. Најважније у свему овом

¹⁴⁷ Der Friedensappell Papst Benedikts XV vom 1. August 1917 und die Mittelmächte, *Diplomatische Aktenstücke*, hrsg. von W. Steglich, Wiesbaden, 1964, стр. 376.

је ипак било то да се у поруци налази изречено оно што се иначе попут црвене нити провлачило кроз целу политику вођену у време цара Карла I све до непосредно пред сам слом Подунавске монархије. Истина, све теже околности у које се западало што се рат више отезао, нагониле су Карла I и грофа Отокара Чернина да у обзир узимају чак многобројне политичке варијанте и да много тактизирају, али су њих двојица са својим сарадницима, ипак, стално настојали да постигну такав мир који ће за државу Хабзбурга бити на Балкану победоносан.

Kарло I је 12. јануара 1917. сазвао Заједнички министарски савет коме је сам председавао, па је већање добило карактер Крунског савета. На дневни ред били су стављени „ратни циљеви у вези с питањем мира“. После Карлове уводне речи требало се определити између максималног и минималног програма. Цар је максимални програм овако изложио: „Прикључење руског дела Польске, Црне Горе и Мачве, извесне измене границе у Ердељу и, коначно, у Србији заменити династију Карађорђевића неким другим владарским домом“; минимални програм је био: „Очување пуног интегритета области Монархије, добијање Ловћена и промена династије у Србији.“ Прва реченица министра грофа Чернина је гласила: „Монархија, која води одбрамбени рат, већ би много постигла уколико би рат окончала уз очување свог територијалног интегритета“, али је он одмах затим изнео уверење да се може рачунати с чињеницом да ће рат бити завршен нагодбом и да зато из војних разлога треба обавезно заузети Ловћен, извршисти исправке граница код Ђердапа и у Ердељу.¹⁴⁸ Без обзира

---

¹⁴⁸ *Protokolle*, стр. 440–452.

на сразмерну скромност, и цар и његов министар полазили су од рачунице да је најбоље добити нешто, а не изгубити ништа. Дакле, реч је ипак била само о победничком миру.

Али тек када су узели реч остали министри, нови или стари свеједно, показало се како су ствари заиста стајале. Гроф Тиса: „Лајтмотив наше политike на Балкану треба да буде највеће могућно слабљење Србије и највеће могућно јачање Бугарске [. .]. Нужно мора бити очуван територијални континуитет између Монархије и Бугарске [. .]. Монархија мора одузети Ловћен Црној Гори, као и Бар, и на тај начин ову државу одстранити са Јадрана [. .]. Редуцираној Србији дати привредне олакшице, што значи узети је у царинску заједницу [. .]. У једињењу Србије и Црне Горе не види неку застрашујућу авет.“ Гроф Клам, нови аустријски председник владе: „Тежњу Југословена да се концентришу немогуће је зауставити и било би стога политички мудро усмерити ову тежњу и остварити је унутар Монархије“, мада „ослабљену Србију под другом династијом треба сматрати некаквим напретком.“ Поново гроф Тиса: „Мора да означи као илузију то да би укључењем у Монархију било могуће покопати центрифугалне тенденције Срба [. .]. Треба се стално чврсто држати става да српска трговина иде преко Монархије [. .]. Неком својом луком на Јадрану, Србија би се од нас привредно еманциповала.“ Генерал Конрад: „Добити Ловћен у посед, као и обе обале Дунава код Ђердапа [. .]. У погледу Србије и Црне Горе изјашњава се у смислу излагања аустријског председника владе, за анексију ових земаља.“ Још једном гроф Тиса: „Анексија Србије и уједињење свих југословенских области не би била само за Мађарску

већ и за целу Монархију највећа несрећа и несумњиво би имала катастрофалне последице.¹⁴⁹

Гроф Тиса је остајао при свом старом становишту и у ствари је кратко поновио свој познати план; генерал Конрад је исто учинио кад је реч о његовом становишту и његовом плану; аустријски председник остао је на традиционалној аустријској линији. Као што се из наведеног види, само се још једном поновило одмеравање снага око старе дилеме. У таквој ситуацији гроф Чернин се овако изјаснио: „Изгледа да ми физички немамо могућности да цели Србију укључимо [. .]. Слаже се с мишљењем да ће се тежња Југословена за уједињењем пробити са елементарном снагом. Зато у постепеној привредној предусретљивости према Србији види најбољи пут за заштиту интереса Монархије [. .]. Као последица привредног приближавања постаће бољи и чвршћи политички односи.“ Опет је званична политика тражила пут између два опречна становишта у вођству, с тим што је гроф Чернин компромис правио тако што је полазио од Тисиног становишта, а отварао перспективе које су за анексионисте значиле остварење њиховог става у будућности. Узгред је овај, очигледно способан министар, набацио још две важне идеје. Најпре је, чисто теоријски, и одмах се ограђујући да томе не даје предност, указао на могућност да се Србија привуче баш тако што би јој се дозволио „приступ Јадрану“; затим је изнео идеју да би можда у подели Молдавије између Аустро-Угарске и Русије могао да се види „ неки даљи корак у правцу мира“, али с тим да у таквом случају Монархија себи узме Влашку.¹⁵⁰

---

¹⁴⁹ Исто.

¹⁵⁰ Исто.

Отварао је могућност за неку нагодбу са Србијом управо напуштајући досадашњу основну спољнополитичку догму аустроугарске балканске политике о спречавању ове земље да изиђе на Јадранско море и узимајући у обзир Румунију, земљу у којој је донедавно био посланик, као основну жртву Монархијских ратних циљева. У сваком случају, Отокар фон Чернин је, за разлику од грофа Берхтолда и барона Буријана, лавирајући између два сукобљена тabora у Аустро-Угарској, налазио могућност за неке нове потезе у спољној политици. Судећи по Черниновим речима на овој седници Крунског савета, решење за Србију могло би бити да јој се, тако смањеној, дозволи да изиђе на Јадран.

Овај Крунски савет је представљао тачку у развоју ратног програма коју карактерише покушај умереног смањења циљева, мада је, сасвим парадоксално, истовремено оставио и широм отворена врата да се ти циљеви повећају. С те тачке се уистину и пошло путем грађења све обимнијих ратних циљева, мада се ипак стално руководило намером да се што пре постигне мир. Реч је, очигледно, о томе да се хтела извучи двострука добит – и мир и значајнији ратни плен.

541

Политички тренутак рата, у коме су Карло I и гроф Чернин преузели кормило са жељом да се што пре домогну мира, карактерисала је ситуација на фронтовима у којој су Централне силе и њихови савезници, пре свега Немачка, били у предности када је реч о окупацији противничких територија (с тим што је Турска изгубила велики део својих области), затим општа исцрпност зарађених држава, али далеко више Централних сила него Антанте, замореност маса ратом и њихово све веће

измицање контроли својих влада и, најзад, чињеница да су нешто раније Немачка, Аустро-Угарска и њихови савезници јавно понудили мир. Ова последња чињеница представљала је новом вођству Монархије полазну основу. У односима Аустро-Угарске с Немачком стајало је отворено питање пољских територија освојених од Русије, наиме коме ће оне припасти: Рајху или Монархији?

На предлог за закључење мира, Антанта је одговорила 30. децембра 1916, одбацујући премису Централних сила да су оне биле натеране да уђу у рат и оцењујући цео потез противничке стране као покушај да се дипломатским средствима постигне победнички мир. Било је јасно да цела замисао Беча и Берлина за Антантине државнике није била велика енигма. Из одговора који је 12. јануара Антанта дала Сједињеним Америчким Државама поводом посредничких покушаја председника Вудро Вилсона, произлазило је да су Лондон, Париз и Петроград захтевали од Централних сила да најпре повуку трупе са освојених територија и да се без икаквих измена обнове све раније државе, dakле и Србија. Опрезно формулисани, били су изнети и захтеви за територијалним добицима на рачун Аустро-Угарске и Турске. Ипак је аустроугарска дипломатија, предвођена грофом Чернином, у одговору противничког блока видела могућност за продужавање иницијативе за закључење мира; међутим, немачка спољна политика је, под надмоћним утицајем милитариста, у томе одговору налазила изговор за заоштравање рата и повећавање територијалних захтева. Затим је уследила немачка објава да ће подморницама потапати све трговачке бродове неутралних држава

које тргују с блоком Антанте, дакле и бродове САД, после чега је Вашингтон прекинуо дипломатске односе с Берлином. Био је то знак да ће рат још потрајти и да ће се чак проширити.¹⁵¹

Тактика коју је аустроугарска дипломатија у оваквим приликама примењивала с циљем да постигне мир, у пракси је била у овоме: наћи околишне начине за покретање мировних преговора с противничком страном; радити и бити заједно с Немачком, али ако је нужно успоставити и одржавати неслужбене тајне контакте и разговоре са Антантом и иза леђа Немачке; пред Антантом иступати само као члан блока Централних сила и тако искључити на противничкој страни мисао о томе да је могућан сепаратни мир са Аустро-Угарском: убедити саму Немачку да је мир нужан због тога што је Монархија потпуно изнемогла; оставити на представнике Антанте утисак да Аустро-Угарска нема освајачких планова, али у формулатијама оставити могућност да се у некој каснијој фази преговора извесни територијални захтеви ипак поставе. При томе је гроф Чернин полазио од уверења да је потребно радити изузетно ревносно и он је заиста истрајавао у овом уверењу, не штедећи снагу и хватајући сваку могућност. Ова тактика била је омогућена тиме што су, после изјаве Централних сила о мировној понуди и одговора Антанте, с Паризом и Лондоном успостављене везе преко незваничних лица и у дубокој тајности, током читаве једне године дана, обострано испитиване могућности закључења мира упркос јавном прекиду односа.

543

¹⁵¹ Fischer, *Griff*, стр. 390–393.

Посебно су биле у току поверљиве размене мишљења између Аустро-Угарске и двају западних савезника.

Пред Немцима је гроф Чернин одлучно бранио неопходност закључења мира. Др Цимерман је 28. марта извештавао генерала Лудендорфа да Чернин „поново и одлучно наглашава да Аустро-Угарска никако неће моћи издржати ако рат потраје дуже од овог лета“ и да ће „уколико би рат дуже потрајао, по општем мишљењу свих меродавних сасвим извесно доживети слом.“¹⁵² У записнику са састанка с Фон Бетман-Холвегом 26. марта 1917. стоје овако записане Чернинове речи: „На основу једнодушне процене свих надлежних ауторитета с којима сам ја у току последњих месеци имао контакте, стање снабдевања храном, питање сировина и питање људских резерви је такво да је Аустро-Угарска дошла на крај својих снага. Ми рат не можемо продужити даље од јесени. Да ли ћемо издржати до августа или септембра, то није сигурно, мада се ја надам [. . .]. Ми не смемо да изгубимо сувише времена. Питање хране је код нас катастрофално.“¹⁵³ Користећи се везом преко принчева Сикста и Ксавијера од Бурбон-Парме, браће царице Зите, супруге Карла I, тада белгијских официра¹⁵⁴, Чернин је прихватао поверљиву размену порука о закључењу мира с француском владом, али је у првој реченици прве тачке своје прве поруке, упућене 17. фебруара 1917, ставио до знања да је „неразрушив савез Аустро-Угарске, Немачке,

¹⁵² AA-Bonn, Oxford, 1139, Grosses Hauptquartier 23, Bd. 2.

¹⁵³ Исто, 1096, Weltkrieg 15 geheim, Bd. 2.

¹⁵⁴ De Bourbon Sixte, *L'offre de paix séparée de l'Autriche*, Paris 1920; R. A. Kann, *Sixtusaffäre und die geheimen Friedensverhandlungen Österreich-Ungarns im Ersten Weltkrieg*, Wien, 1966.

Турске и Бугарске". У тачки 2 он је овако формулисао аустроугарски став према Србији: „Аустро-Угарска није никада мислила на уништење Србије. Свакако да се мора све предузети да се у будућности спречи политички рушилачки рад какав је онај који се манифестовао убиством у Сарајеву. Аустро-Угарска намерава да са Србијом успостави пријатељске односе путем далекосежних привредних уступака.”¹⁵⁵

Пажљиво читање дела Чернинове поруке посвећеног Србији, открива да је Антанта морала да рачуна са захтевом Монархије да Србија буде кажњена, јер је у средишту била стара оптужба због „рушилачког рада“ и, с њом у вези, захтев да је треба казнити. То је био исти онај став којим је била мотивисана и објава рата. Реченица да Аустро-Угарска никад није мислила на уништење Србије ништа није говорила о територијалном интегритету и суверенитету те државе, што је показивало да у Бечу не мисле да гарантују српску независност и границе. Помињање „привредних уступака“ наговештавало је привредно везивање. У дотадашњој аустроугарској политици оптужбе су увек значиле тражење начина за присвајање права да се јужни сусед или уништи или да му се у највећој мери ограничи самосталност; прича о томе да Србију не мисле да униште значила је увек само остављање неке смањене српске државе, неспособне за самосталан живот; успостављање пријатељства преко „привредних уступака“ увек је претпостављало покоравање уз примену привредних средстава. Гроф Чернин је очигледно у овој тачки потпуно остао у оквирима Еренталове концепције и измена које су унесене за време министровања грофа Берхтолда.

---

¹⁵⁵ Singer, L., *н. д.*, стр. 105.

До 20. марта гроф Чернин је писмено изложио целовиту концепцију своје политike у тој фази рата. Тежњу за остварењем мира засновао је на начелу да је „сама по себи разумљива и јасна истина да наша прва жеља мора бити да Монархија из овога рата изиђе бар недирнута и без губитака“, али је целу разраду концепције извео из практичне рачунице утемељене на односу циљева Монархије према проширењу њених савезника: „Уколико се Немачка, што ја упркос свему сматрам вероватним, закључењем мира прошири на истоку, уколико Бугарска, у шта ја такође верујем, из овог рата изиђе са значајним добицима, онда је, према мом убеђењу, потпуно немогуће да Монархија остане на *status quo*, или чак буде смањена. У том случају би биланс Монархије износио стотине хиљада мртвих и милијарде дуга, настала би немаштина и беда, а све само зато да би помогла Немачкој и Бугарској да стекну добитке. Таква политика никде у Аустрији и Мађарској не би била схваћена. И то с правом.“¹⁵⁶

Као што се и могло очекивати, гроф Чернин и водећи људи хабзбуршке државе нису хтели да се одрекну добитака, јер би то, наравно, значило и пораз целе елите и нове владајуће екипе, а и саме Аустро-Угарске као велике силе. Гроф Чернин нашао је нов примамљив објект освајања – Румунију. Та балканска држава била је тешко потучена у протеклим месецима рата и још се одржавала у својим северним областима захвалијући само томе што су јој у помоћ притекле руске трупе. Чернинова дипломатија је на томе изградила управо ону комбинацију за склапање мира коју је министар и поменуо на јануарском

---

¹⁵⁶ HHStA-Wien, PA I, *Kriegsziele und die polnische Frage*.

Крунском савету: Влашку и део Молдавије анектира Монархија, североисточни део Молдавије узима Русија, Бугарска добија целу Добруџу, а некаква мајушна Румунија остала би да постоји на ушћу Дунава у Црно море као „клин између Бугарске и Русије“. „Румунија је објект који вреди милијарде [. . .]. Стицање неког милијарде вредног објекта има смисла и сврхисходно је [. . .]“, тако је гласило Черниново образложение.¹⁵⁷ Био је то империјализам економски образложен.

Гроф Отокар Чернин је право Монархије на Румунију засновао на томе што она Немцима уступа Польску, али и на концепцијском одређивању правца у коме се желело продирати: „Све нас упућује категорично на Балкан. Захваљујући нашем географском положају, такође и у Берлину у одређеном степену разумеју да ми имамо предност на Балкану. То је велика област у којој ми можемо тражити и наћи надокнаду за страхотне жртве које смо поднели.“ Стара теза о шанси Монархије да се шире на Балканском полуострву је од Андравија Старијег преко Ерентала дошла и у мировни програм грофа Чернине. Из таквог опредељења Чернин је извео и сасвим одређен план: „Из војних разлога ми морамо од Црне Горе да узмемо Ловћен, смањена Србија треба да буде обухваћена нашом царинском и трговачком заједницом и присиљена да своју будућу срећу и благостање нађе у све ужем прикључивању Монархији.“¹⁵⁸ Старим аустроугарским освајачким тежњама придodata је сада нова: освајање Влашке и дела Молдавије; у погледу Србије и надаље се држало давно усвојеног става да није могуће ићи на потпуну анексију.

¹⁵⁷ Исто.

¹⁵⁸ Исто.

Документ са овом концепцијом био је раздељен министрима као основа за већање на седници Заједничког министарског савета, сазваног за 22. март. Тога дана је седница и одржана под председништвом цара Карла I, пројекат грофа Чернина је добио подршку, док је закључак саветовања унеколико ближе одредио шта би требало заузети јужно од Саве и Дунава. Било је договорено да у обзир долазе „пре свега територијална проширења на Балкану (Румунија, Црна Гора и Србија)“, а што се тиче „простирање у Црној Гори и Србији“, реч је „искључиво о одређеним војним исправкама граница (Ловћен, Бар, исправка границе између Црне Горе и Санџака, мостобрани у Србији)“, али уз напомену да „одлука о даљњим захтевима који се односе на српске и црногорске области остаје резервисана за неки будући Савет министара“. Истина, у својој уводној речи Чернин је говорио о „увлачењу Србије у царинску област Монархије“ и то „смањене анексијама у корист Бугарске“. Ово можда указује да је хтео да изостави оне захтеве за „мостобранима“, пошто о томе није ништа говорио ни у документу у коме је изложио своју концепцију политике. Али, сам цар Карло I је током већања допунио свог министра, рекавши да „из војних обзира“ треба поред Ловћена и Бара „припојити“ и „извесне српске мостобране, на пример Београд“.¹⁵⁹ Све у свему, Монархија је остајала на свом познатом минималном програму.

Сукоб двеју струја није изостао ни на овом већању, мада је био изражен на особит начин. Барон Конрад више није био присутан, а његов наследник на месту начелника Генералштаба, генерал барон

¹⁵⁹ *Protokolle*, стр. 482–491.

Артур Арц, бар према тексту записника, није узимао реч у расправљању око ратних циљева, али протагонисти су овога пута били мађарски и аустријски председници владе. На отварање перспектива за анексије великих делова богатог румунског тла, гроф Иштван Тиса је најодлучније изјавио да је за његову сагласност „*conditio sine qua non* неодложно препуштање анектираних територија Мађарској”, с тим што би се Мађарска заузврат сагласила да Босна и Херцеговина припадну Аустрији. Гроф Клам је одмах одговорио да он не би „био у стању да прихвати услове које је формулисао краљевски мађарски председник владе” уколико се не би „потражиле и друге компензације за Аустрију”, на пример да јој се „додеље северне српске области”. Објаснио је: „Неко такво заокруживање босанско-херцеговачког поседа под влашћу Аустрије омогућило би здраву и на сигурне основе постављену политику у југословенским деловима државе.” Тиса је на то рекао да он „мора безусловно да инсистира на својој тачки гледишта”, јер би по предлогу аустријског председника владе дошло до „ограђивања мађарских области територијама насељеним Србима и приклученим Аустрији”; гроф Хајнрих Клам је поново рекао да он не може да прихвати Тисин захтев „пре него што буду ближе конкретизовани компензациони објекти за Аустрију”.¹⁶⁰ Унутрашњи аустријско-мађарски сукоб могао је тога дана Карло I само тако да реши што је задужио владе оба дела Монархије да се накнадно о тим питањима договоре. Овај и овакав двојоб двојице председника владе открио је да су се, и поред скоро безизлазне ситуације у којој се налазила земља, унутар владајућег слоја борили око поделе плене који је, међутим,

---

¹⁶⁰ Исто.

стварно био освојен само на папиру и да Аустро-Угарска није могла да изиђе из зачараног круга у коме се налазила већ дуго година.

Пакозвана „спољна политика грофа Чернина“ није била нити је могла бити политика човека који се звао гроф Отокар Чернин. То је била политика аустроугарског управљачког слоја и зато што је тај гроф нераскидиво остајао везан за њега и зато што му је тај слој наметао оквире из којих он није могао да изиђе. Оно што је било Черниново, то је гипкост у проналажењу алтернатива и његова схватања да се неке дотадашње спољнополитичке догме морају бар делимично мењати. Пошто је Чернин практично одлучио да тежње^{*} Монархије за пленом усмери према Румунији, он је могао да одустане од захтева према Польској и да се позабави проналажењем неког еластичнијег програма према Србији. Пошто је заједничка основа ратних циљева, коју је барон Буријан новембра 1916. утемељио с Фон Бетман-Холвегом остала неодређена по питању Польске и изазивала немачке отпоре по питању Србије и Црне Горе, гроф Чернин је новим ставовима по овим питањима могао да постигне већу сагласност с владом Рајха. За нови став по польском питању гроф Чернин је добио сагласност свих мјордавних у својој држави, али је по српском питању остао везан за старе ставове. Ипак је он и овде унео новину, ону коју је наговестио на седници Крунског савета у јануару месецу, па није ни чудо што је с том новином пре изашао пред Немце него пред своје колеге, аустроугарске министре, јер је с немачком сагласношћу имао више изгледа да убеди мјордавне у Монархији да промене свој крути став.

YБерлину је 26. марта 1917. гроф Отокар Чернин заједно са амбасадором принцом Хоенлоје, конферисао с канцеларом Фон Бетман-Холвегом, државним секретаром др Цимерманом и државним подсекретаром Вилхелмом фон Штумом, и том приликом је изишао с новим програмом према Србији: „Према свим вестима које имамо, чини се да Антанта велику важност поклања Србији, у сваком случају већу него Румунији. Србија је била тачка око које је избио рат, Срби су се добро борили. Сада, међутим, Бугарској мора бити уступљен велики део српских територија. Моје је лично уверење, о коме ја још нијам разговарао ни с мојим царем ни с другим водећим личностима Монархије, да би Србија могла бити обештећена тако што би на било који начин добила излаз на море. У том случају природно је да Србија мора бити обухваћена аустроугарском царинском облашћу. То би можда омогућило да се Антанта покаже незаинтересована за Румунију [. .]. Ово би представљало једну колосалну концесију с наше стране, а ја не знам да ли је могу у Монархији спровести. Ја се само прибојавам да ће Антанта као одштету за смањивање тражити излаз Србије на море. Можда би се такође могле ујединити Србија и Црна Гора [. .]. Наравно, реч је о веома тешкој жртви коју ми подносимо.“¹⁶¹ Тиме је Чернин усвојио немачко становиште, али је његово толико снажно наглашавање „веома тешке жртве“ имало за сврху да изнуди немачко попуштање у више тачака ратних циљева. Међутим, Чернин је ову новост у политици према Србији већ употребио у оној строгој поверљивој и незваничној размени мишљења с француским владом. У писму које је 9. марта упутио у Париз пи-

---

¹⁶¹ AA-Bonn, Oxford, 1096, Weltkrieg 15 geheim, Bd. 2, 26. марта 1917.

сао је: „Поново ћемо да успоставимо суверенитет Србије. Да бисмо доказали нашу добру волју, спремни смо да Србији одобримо да стекне неки одговарајући и природни излаз на море и да јој дамо далекосежне привредне уступке.“ У тој поруци није изостало поновно подвлачење да се мора спречити њена „тенденција да разори Монархију“. ¹⁶²

Овим је у целини обликована суштина „Чернинове политике“ према Србији, чији је садржај био у томе да је та земља била само једна тачка у аустроугарској политици територијалног ширења на Балканском полуострву, да је задржан став који је предвиђао смањење Србије у корист Бугарске и Аустро-Угарске и да остатак Србије мора бити организован као држава ограниченог суверенитета, мада можда и са излазом на Јадранско море. Пада у очи да гроф Чернин, супротно барону Буријану, није инсистирао на Албанији и да чак о тој земљи ништа није рекао. Чини се да су у погледу ове тачке балканског програма прећутно остављене све могућности решења, али је у сваком случају јасно да овом питању није придавао већу важност.

Колико је овакав предлог био тешко прихватљив за водеће аустроугарске личности, понајбоље се видело када га је гроф Чернин 26. марта (макар и веома уопштено) изнео током већања с немачким представницима. Већ ту, за преговарачким столом, упротивио се једино амбасадор Монархије у Берлину, узимајући реч чак више пута. Принц Хенлоје је, између осталог, рекао и ово: „Уколико се Италијани учврсте непосредно крај Трста, а Срби добију луку на Јадрану, онда је крај опстан-

¹⁶² Singer, L., н. д., стр. 130.

ку Монархије." Тако је Чернин морао да расправља само са својим амбасадором, а уз себе је имао сва три немачка представника.¹⁶³ Само што се гроф Чернин вратио у Беч, за њим је стигао опширан Хoenлојев датум у коме је амбасадор објашњавао: „С наше тачке гледишта, мени се чини да веома велики разлози говоре против оваквог пројекта. Најпре, утврђивање Срба на Јадрану неће остати без тешких последица по унутрашње односе у нашим провинцијама у суседству Србије [. . .], и једва да се сме сумњати да ће продор Србије на Јадран дати нов замах великосрпским експанзионистичким жељама [. . .]. Овакав пројекат више је него катастрофалан за наше будуће привредне тежње на Балкану и Јадрану [. . .]."¹⁶⁴

Ново усмеравање аустроугарских тежњи ка југоистоку као последица одустајања од аспирација у средњој Европи, немачком Рајху је веома одговарало, али ипак само под условом да најпре осигура своје привредне интересе на балканском подручју. Пошто су Немци посредством Бугарске овај услов већ успели да обезбеде јужно од Дунава, њихове резерве према балканској оријентацији Монархије односиле су се још само на Румунију. Приликом сусрета 16. марта 1917, канцелар Фон Бетман-Холвег и подсекретар Фон Штум упозорили су грофа Чернина да аустроугарски захтев на Румунију тек треба „у Берлину темељно испитати“ јер у овој области Рајх „тежи искључиво привредним добицима“¹⁶⁵, док је 26. марта државни секретар др Цимерман упозорио да „ми у Влашкој имамо изузетне интересе због нафте, који, наравно, морају

¹⁶³ AA-Bonn, Oxford, 1096, Weltkrieg 15 geheim, Bd. 2, 26. марта 1917.

¹⁶⁴ HHStA Wien, PA I, K. 524, 31. марта 1917.

¹⁶⁵ Исто, К. 504, белешка од 16. марта 1917.

бити очувани", мада је у основи прихватао „аустроугарско решење у погледу Румуније, уколико нама буде препуштена Польска".¹⁶⁶ Напротив, Чернинова решења у погледу Србије у Берлину су свесрдно прихватили. На већањима од 26. марта Фон Бетман-Холвег је рекао да му се „идеја о излазу Србије на море чини корисном, она може да убрза закључење мира", др Цимерман – да не верује да „Србија у будућности може бити и даље опасна за Монархију, посебно не ако буде обухваћена аустроугарским царинским савезом", а подсекретар Фон Штум да је добро за саму Аустро-Угарску уколико „Србија има излаз на море".¹⁶⁷

Сутрадан, 27. марта, Фон Бетман-Холвег и Чернин су потписали један *Резиме*, у ствари документ о ономе са чиме су се начелно сагласили и то је био други случај – први је био у јесен 1916 – одређивање заједничких ратних циљева двеју Централних сила. Као минимални програм било је тада одређено да се очува територијални интегритет двеју царевина од пре рата и да се у ту сврху као заједничка залога сматрају окупиране области у Русији (с Польском), Црној Гори, Србији, Албанији и Румунији. У случају да се „рат по нашу групу заврши повољно" и Централне сile остваре „трајно приклучење непријатељских области", тада би „за Немачку углавном у обзир дошли територије на истоку, а за Аустро-Угарску, пре свега, у Румунији".¹⁶⁸ У самом тексту овог документа Србија није била поменута, али је начелна сагласност ипак и по томе питању била постигнута током разговора вођених пре-

¹⁶⁶ AA-Bonn, Oxford, 1096, Weltkrieg 15 geheim, Bd. 2.

¹⁶⁷ Исто.

¹⁶⁸ Исто.

тходног дана: обнавља се смањена српска држава под аустроугарском хегемонијом, с тим што постоји могућност да она добије излаз на Јадранско море и можда споји са Црном Гором.

У међувремену је у вођству Рајха одлучи-
вање постало изузетно сложено због
снажног повећања утицаја војног фактора и политички про-
ширеног делокруга Врховне команде, с једне, као и због још
увек јаке позиције канцелара Рајха, с друге стране. Канце-
лар Фон Бетман-Холвег био је стално под великим прити-
ском Врховне команде, Министарства спољних послова на
челу са Артуром Цимерманом и крупног капитала повезаног
с пангерманистима и све је теже бранио своје становиште
да је ратна ситуација постала таква да је још само пре-
стало да се спасава оно што се од великих освајачких пла-
нова могло спасити. Његов сарадник др Курт Рицлер је још
последњег дана јануара 1917. записао да „диктатура војни-
ка постаје све гора“.¹⁶⁹ Иако су сви одговорни, укључујући и
генерала Ериха Лудендорфа, знали да је потребно што пре
постићи мир, ипак радикали из Врховне команде у сарадњи са Цимерманом нису хтели ни да чују за губитак великих по-
седнутих територија на истоку и да се одрекну заузимања
свега што се прижељкује на западу.¹⁷⁰ Упоредо је и Адмира-
литет вршио све већи притисак да се ради будуће немачке
поморске надмоћи у свету обезбеди мноштво важних база
широм свих океана и великих мора, а на Средоземљу лука
Валона или Бока Которска.¹⁷¹

555

¹⁶⁹ Riezler, стр. 403.

¹⁷⁰ Fischer, *Griff*, стр. 425–477, 512–539.

¹⁷¹ Fischer, *Griff*, стр. 416–418.

О фанзива аустроугарске дипломатије, усмерена на што брже склапање мира, приморала је канцелара Рајха да због утврђивања немачких циљева прилагођених новим приликама усагласи ставове с Врховном командом, па је до саветовања немачког политичког и војног врха дошло 23. априла. Учесници су били Фон Бетман-Холвег, др Цимерман, Фон Хиндернбург и Лудендорф, који су и потписали документ о ратним циљевима. Тежишта су била стављена на територијална освајања на штету Русије (уз одлагање заузимања ставова у погледу захтева Адмиралитета). У тачки 3 првог дела, који се односио на ратне циљеве у источној Европи, био је обухваћен југоисток: „У замену за Курландију и Литванију, Русија може бити обештећена у источној Галицији, пошто Аустрија треба да одустане од ове области, а да као надокнаду добије територије у Молдавији до Серета, у западној Влашкој и у Србији. Румунија треба да остане онолико велика колико је то могуће [. . .]. Србија би могла, уколико је реч о територијама које нису обећане Бугарској, да са Црном Гором и Албанијом буде приклучена Аустро-Угарској као југословенска држава. Бугарска може у Добруџи да добије само веома мале области преко границе коју је имала до 1913. У сваком случају, саобраћајница Чернавода – Констанца мора да остане румунска и то због наших интереса у Турској. Мора бити постигнута сигурност немачких интереса за нафту у Румунији.“¹⁷²

Дописима генерала Лудендорфа државном секретару Цимерману од 26. и 29. априла овај документ је био допуњен сагласно свим оним помиња-

---

¹⁷² AA-Bonn, Oxford, 1096, Weltkrieg 15 geheim, Bd. 3, белешка.

ним разрадама начина на који би Балканско полуострво било претворено у немачку интересну сферу, разрадама које су биле обликоване у немачкој јавности и у размени гледишта између представника крупног капитала и владиних фактора током претходних ратних година. Тако је настала целовита званична концепција о начину и разлозима немачког овладавања Балканом, чији су основни ставови били ови: „Ми морамо тежити свим силама да приликом будућих преговора о миру искључимо енглеско-француско-руски утицај у свим савезничким и поседнутим балканским земљама“; на територији Србије, коју су Централне силе препустиле Бугарској, сваrudна блага морају прећи у немачке руке због тога што је нужно ради „будућих ратова трајно одстранити оскудицу наше индустрије у различитим металима и сировинама, у бакру, мангану, мазивом уљу и хрому“; „Бугарска је, захваљујући највећим делом успесима немачког оружја, освојила области које је желела“, па зато „коначно препуштање ових области не сме бити извршено без противуслуга“, односно Бугарској треба „поставити захтев да нам безоснатно уступи сваrudна богатства у новостеченим областима“; обезбеђење „немачког монопола на железницама у Ново-Бугарској“; преузимање пловидбе Дунавом, који „за сите Антанте мора постати једно *noli me tangere*.¹⁷³

557

Потреба усмеравања Аустро-Угарске у југоисточном смеру стављена је у контекст територијалне поделе плена између Монархије и Рајха али у циљу јачања монархизма, тада снажно пољуљаног револуцијом у Русији: „Из обзира према својим владарским породицама, Немачка и Аустро-Угарска треба да постигну добар

¹⁷³ AA-Bonn, Oxford, 1135, Grosses Hauptquartier 5, Bd. 2, 26. априла 1917.

мир. Углед монархизма у Немачкој ће опасти уколико нама мир не обезбеди Курландију и Литванију [. .]. Углед монархизма у Аустро-Угарској неће претрпети штету уколико источна Галиција дође под Русију, којој и припада по становништву, а Аустро-Угарска буде обештећена негде другде [. .]. На Балкану много пре леже аустроугарски интереси него у источној Галицији. Аустро-Угарска би потпуно надокнадила штету и ојачала своју монархију уколико би припојила један део Србије и створила неку нову Србију под црногорском владарском породицом и ту нову државу везала за себе. Ја управо придајем велику важност настојању да Аустро-Угарска своју моћ повећа у Србији [. .]. Немачка армија је сауочествовала у освајању Србије и не сме јој се закинути надничца у Курландији и Литванији.¹⁷⁴ Генерал је такође предлагао да на румунски престо дође бугарски принц Кирил, да би се, писао је, тако „у нашем смислу решило питање Добруџе“¹⁷⁴, тј. да Бугарска одустане од захтева на северну Добруџу с пругом Чернавода–Констанца.

По старом немачком обичају и дотадашњој пракси, генерал Лудендорф је решења тражио тако што је широке руке делио туђе територије и престоле, а за Немачку задржавао привредна богатства и надмоћ над савезницима. На тај начин он је већ примењивао онај програм „Средње Европе“, по коме је немачка интересна сфера скуп система држава у којој је Рајх руководећа велесила, арбитар и корисник целог подручја као сопственог привредног простора. Када је реч о југоистоку Европе, Немачка је те територије препуштала својим савезницима,

¹⁷⁴ Исто.

јер их је сматрала подређеним члановима једне заједнице под немачким вођством, али је од њих тражила да јој уступе сва рудна блага и најважније железничке и речне саобраћајнице. Под диктаторским вођством генерала Лудендорфа, у ствари услед преваге радикалних десничара, почело је већ током рата одлучно остваривање концепције „Средње Европе“, па је Балканско полуострво добило улогу „допунског привредног простора“ у „великом привредном простору немачког Рајха“.

„Допунски привредни простор“

(пролеће 1917 – лето 1918)

560

Током трећег ратног пролећа Централне сице су и даље имале предност на источном, западном и југоисточном фронту, али никде није било изгледа на коначну победу. И покушаји Беча и Берлина да рат приведу победничком крају политичким и дипломатским средствима остали су без резултата. Истина, Русија је била све више захваћена револуцијом, али Немачка и Аустро-Угарска нису више имале довољно снага да јој задају одлучан војни ударац. То што се збивало у Русији више је плашило владајуће слојеве у Рајху и, нарочито, Монархији, него што им је будило наде да ће се растеретити на источном фронту, јер су се револуционарна расположења све више ширила. Ипак, процене меродавних људи обеју средњоевропских царевина да им је мир хитно потребан, чак неопходан, никако нису искључивале наду да из рата изиђу са што више територијалних и привредних добитака, па су се и надаље међусобно гложили, чак и сукобљавали око плена који још није био ни освојен. Уз то су вести које су стизале

из Софије показивале да Бугарска стално проширује своје захтеве за територијама, што је руководећим људима у Рајху и Монархији сметало да постигну жељени мир с добицима.

Тежњу за закључењем мира и даље је подстицала аустроугарска дипломатија. Гроф Чернин је, у складу са садржајем тајних веза с Паризом, покушавао да наговори или наведе немачки Рајх да направи неки већи уступак у корист Француске. Амбасадор гроф Ведел је 2. априла писао да се Чернин „нада да ће нас навести на уступање великог дела Елзаса и Лорене без Брија“. ¹⁷⁵ Међутим, у берлинском Министарству спољних послова су овакве поруке из савезничке престонице проценили као „гротескне“.¹⁷⁶ Руководство Рајха је сматрало да би се мир могао постићи ако би Монархија уступила Русији део Галиције. Артур Цимерман је 28. априла наложио Фон Веделу да грофа Чернина „постепено убеди да се мир с Русијом може постићи само територијалним уступцима од стране Аустро-Угарске“, да је „Аустро-Угарска у срећној ситуацији да за територије сумњиве вредности добије богате надокнаде на другој страни (у Србији и Румунији)“ и да у таквим аспирацијама „може да рачуна на подршку Немачке“¹⁷⁷; генерал Ерих Лудендорф је аустроугарском начелнику Генералштаба генералу Фон Арцу почетком маја такође говорио да за Монархију сигурно „најважнији ратни циљеви леже у правцу Србије и Црне Горе“ и да она њиховим остварењем може „стећи изузетан пораст своје снаге“.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Исто, 1096, Weltkrieg 15 geheim, Bd. 2, 2. априла 1917.

¹⁷⁶ Исто, подсекретар Штум канцелару 2. априла 1917.

¹⁷⁷ Исто.

¹⁷⁸ Исто, 446, Österreich 5 geheim, Bd. 4, Гринау Министарству спољних послова 2. маја 1917.

Амбасадор фон Ведел је почетком маја два пута разговарао с грофом Чернином и изнео му план да би се мир с Русијом могао постићи тако што би јој биле уступљене области источне Галиције и Буковине, а за ту „неизбежну жртву“ Монархија би била обештећена „у првом реду у Србији и Црној Гори, а затим у западној Влашкој“. ¹⁷⁹ Немци су на овај начин настојали да питање „остатка српске државе“ и даље користе у оквиру целине својих стремљења за добицима, с тим што су их сада узимали као компензацију Аустроугарској монархији за њене територијалне губитке помоћу којих би Рајх у источним деловима средње Европе стекао простране области, које су до тада биле у поседу Руског царства; пошто је мир с Русијом сматран средством помоћу кога би се и остале противничке силе натерале да одустану од даљње борбе, територије Србије су добијале улогу у немачкој тактици за постизање победничког мира. Пада у очи да су добици Аустро-Угарске у Србији и Црној Гори стављени на прво, а добици у Румунији на друго место, што је указивало да у Немачкој још нису коначно одлучили да у корист своје савезнице одустану од богатих румунских територија.

Гроф Отокар Чернин није прихватио ову комбинаторику. Амбасадору Фон Веделу указао је на потпун несклад „између богатих добитака Немачке и губитака Аустрије на руској граници“ и рекао му „да страхује да је због отпора западних сила веома тешко добити компензације у Србији – Црној Гори“; објаснио је да се он „помирио с болном мишљу да дозволи независној Србији да изиђе на Јадран“ и тиме начинио „прелом у досада кон-

¹⁷⁹ Исто, 1096, Weltkrieg 15 geheim, Bd. 3, 6. маја 1917.

секвентној политици Аустрије", дакле урачунао то „на кonto губитака", и да ће стога „од пораза Србије користи имати само Бугарска, а позиција Аустрије ће се сразмерно исто толико погоршати". И поред свега тога, он ту жртву прихвата пошто „није сигурно да се мир може постићи на неки други начин".¹⁸⁰ Овим је и Аустро-Угарска уводила питање „остатка Србије" у ширу игру и то управо као средство притиска на Рајх, јер је Чернин, тумачећи обнову и излаз Србије на море као велику жртву коју Монархија подноси само да би се постигао мир, тражио могућност да се брани од немачких захтева за уступањем земаља Русији, а истовремено вршио притисак на Рајх да и он нешто жртвује.

Због овако опречног става, приликом новог саветовања представника Монархије и Рајха у Кројцнаху 17. и 18. маја 1917. питање будућности Балканског полуострва, а тиме и Србије, заузело је истакнуто место. У новом документу о заједничком ратном програму, потписаном 18. маја, аустроугарски циљеви на Балканском полуострву били су овако одређени: „Ловћен, војна исправка границе у Србији (посебно Мачва), стварање неке мале нове Србије без луке, обнављање Црне Горе и северне Албаније (по могућности с Приштином и Призреном); све три државе војнички, политички и привредно зависне од Аустро-Угарске. Евентуално стварање неке нове Србије, зависне од Аустро-Угарске и са сопственим излазом на Јадран, сматра се великим жртвом Аустро-Угарске. Бугарским жељама у Србији, нарочито у доњем току Мораве, Аустро-Угарска ће изићи у сусрет у највећој мери.“¹⁸¹ Представници немачког

¹⁸⁰ Исто.

¹⁸¹ Исто, 18. маја 1917.

Рајха су у Кројцнаху изишли с најобимнијим и најцеловитијим програмом балканске политике који су икад изнели. Њихова најважнија брига била је да обезбеде остварење основних премиса свог већ раније изграђеног става: „Пошто немачка страна сматра изузетно важним да се на Балкану трајно стабилизују прилике, потребно је да ишчезну мале државе и да Аустро-Угарска и Бугарска буду задовољене. Немачка заступа стварање велике нове Србије (од западне Србије и Црне Горе) и северне Албаније, које ће бити тесно повезане с Аустро-Угарском) и од ње војнички, политички и привредно зависне. Начин тог повезивања ствар је Аустро-Угарске. Немачка је Аустро-Угарској препоручила да изиђе у сусрет бугарским жељама према левој обали Мораве (железница) и евентуално према Приштини. Италија мора бити одстрањена из Валоне. Треба тежити приклучењу јужне Албаније Грчкој. Немачка жели да јој Аустро-Угарска остави слободне руке у коришћењу природних богатства у новим бугарским областима према договору који постигне с Бугарском; у овоме Немачка види суштински део узајамне сагласности о општим условима мира. Треба тежити да Солун буде слободна лука.“¹⁸² Ова два паралелна програма чинила су тачку 1 кројцнашког документа.

Тачка 2 гласила је да Немачка, у случају да постигне анексију Курландије и Литваније и хегемонију над новом државом Польском, прихвати да освојене румунске територије припадну Аустро-Угарској „као посебна држава“, али без дела Добруџе који је до 1913. припадао Бугарској и без појаса земљишта јужно од железничке пруге Чернавода–Констанца. Аустро-Угарска је гарантовала

---

¹⁸² Исто.

„привредно учешће Немачке у Румунији“, тј. „учешће које ће Немачкој обезбедити највећи део профита од експлоатије природних богатстава (минерална уља), од пловидбе Дунавом и од железница“. Под претпоставком да се испуне услови из тачке 2, Аустро-Угарска је тачком 3 одустајала од заједничке управе с Немачком над Пољском. У тачки 4 Монархија и Рајх су се обавезали да „на овим основама наставе преговоре о срећивању питања на Истоку и на Балкану“.¹⁸³

Aустро-Угарска је оваквим програмом састојала да обезбеди остварење своје старе тежње да се учврсти у средишњем и југозападном делу Балканског полуострва, али уз значајну допуну која се састојала у продору преко румунских територија до Црног мора. За разлику од политике из последње фазе министровања барона Буријана, изгубила је интересовање за средњу и јужну Албанију, из три разлога: стварање могућности за нагодбу са Италијом на рачун албанске територије, званично постављеног немачког циља да у Валони добије поморску базу и комбинације да се придобије Грчка. Нова је била и општеформулисана спремност да се према Бугарској покаже предусретљивост у погледу леве обале Мораве, чиме се излазило у сусрет Немцима, који су за себе хтели осигурати појас земљишта уз саобраћајницу Чернавода–Констанца у Добруди и стога тежили да Бугарску задовоље на другој, српској страни; али, тиме је Монархији дата прилика да од Бугарске тражи неке територијалне надокнаде. Немачки програм био је нов само у посредно наговештеној могућности да Рајх за себе захтева Валону, иначе је остајао у оквирима познатог становишта да најважнија привредна богат-

---

¹⁸³ Исто.

ства Балканског полуострва морају доћи у руке Рајха. Најзад, Немци су у Кројцнаху обезбедили своје место у одлучивању о балканским приликама, а искључили мешање Аустро-Угарске у решавању питања на западу Европе и делимично на источном делу средње Европе.

Немачки наговештај у погледу Валоне про-
излазио је из планова припреманих то-
ком целе 1916, чији је садржај био у томе да се на обалама
Балканског полуострва освоје и трајно задрже луке које би
послужиле као поморске базе ратне морнарице. Током про-
лећа 1917. се у овим плановима говорило о читавом венцу
база, којима би Рајх опасао цело Полуострво: на Црном мору
тражена је Констанца, а помињани су и Варна и упориште
на самом ушћу Дунава, на још неосвојеној егејској обали
Бугарске разматрања су обухватала Кавалу, Порто Лагош и
Солун, на Јадранском мору Валону или Боку Которску, тада
ратну луку савезничке Аустроугарске монархије¹⁸⁴; амбаса-
дор Фон Ведел је вођству Рајха предложио да се и Шибеник
претвори у немачку ратно-поморску базу.¹⁸⁵ Уз све ово рачу-
нало се да ће сектор мореуза Босфора и Дарданела са Ца-
риградом бити снажна турско-немачка ратна поморска та-
чка. Цела ова концепција почивала је на већ познатом ставу
да би Монархија, Турска и Бугарска морале постати земље
са ограниченим суверенитетом.

Ипак је по плановима немачког Рајха
најважнији разлог непосредног немач-
ког присуства на европском југоистоку био привредног ка-

¹⁸⁴ BA-MA, Freiburg, RM 3/v. 4374.

¹⁸⁵ AA-Bonn, Oxford, 1096, Weltkrieg 15 geheim, Bd. 2, 2. априла 1917.

рактера. То присуство је већ после јесење „експедиције“ 1915. почело да се остварује посебно на подручјима српске државе окупираним од Бугара, а од почетка 1917. појачано се почело радити на дугорочном обезбеђивању немачке привредне експлоатације Балкана. Поборници ових практичних настојања били су првенствено војни фактори снажно подржавани крупним капиталом, док су политички представници послушно и ревносно следили захтеве и задатке које су постављали или Врховна команда или Пруско министарство рата. Ту практичну разраду концепције изнео је генерал Ерих Лудендорф у наведеним инструкцијама крајем априла 1917, а њена суштина била је унета у кројџнашки договор Немачке и Аустро-Угарске.

По општој концепцији, немачко привредно присуство требало је да буде остварено у три сектора, у експлоатацији рудних богатства, у железничком саобраћају путем преузимања главних линија и у речном саобраћају путем преузимања пловидбе Дунавом, управо онако како је то било теоријски припремано током претходних година и како се почело остваривати 1916. Главни првац рада био је усмерен према Бугарској, посредством чије зависности од Немачке се хтео у првом реду остварити привредни продор; области српске државе обећане Бугарској представљале су први објект немачких жеља и због њиховог богатства у сировинама и због тога што су преко њих прелазиле главне балканске саобраћајнице које су везивале средиште Европе с Блиским истоком. Препуштање привредног искоришћавања тих области могло се најлакше захтевати због одлучујућег учешћа немачке војске у њиховом освајању. Непосредни органи за остваривање тог плана били су не-

мачки војно-привредни фактори, који су се на самом том терену налазили још од јесени 1915, и упоришта немачког капитала, која су створена још раније, пре избијања рата, и била нарочито проширена после јесење „експедиције“ из 1915.

Немачка експлоатација читавог низа рудника на тлу источне Србије и у долини Јужне Мораве отпочела је негде првих недеља 1916. и обухватила рудник бакра Бор и руднике угља Алексинац, Добру, Ртањ, Сењске руднике, Добру воду, Велику равну реку, Раденку, Романицу итд.¹⁸⁶ Оштра зима 1916–1917. учинила је да се изузетно осетио политички значај оскудице у угљу, која је погађала најшире масе становништва, и да се, последично, даље повећа немачко занимање за угљ из Србије. Посебно је том зимом била тешко погођена Аустро-Угарска, пошто је била изузетно сиромашна угљенокопима. Као илустративан пример може да послужи Редлихова белешка од 10. фебруара: „И даље траје страшна хладноћа! Ноћас је било 13 степени испод нуле! У Бечу стотине хиљада немају угља!“¹⁸⁷ Иако богат угљем, Рајх је због ратних напрезања и потребе да снабдева савезнике такође осетио несташницу. Већ од почетка те зиме Немачка је дипломатским и војним каналима, а такође и путем веза које је имао крупни капитал, тражила од Бугарске да јој трајно уступи свој стари рудник Перник, а од почетка 1917. је систематично правила притисак да јој се препусте угљенокопи Србије. Поводом извештаја резервног капетана Берлинга из Ниша 11. фебруара 1917, иначе у служби немачке војне управе железница у долини Мора-

¹⁸⁶ Исто, 232, Bulgarien 7, Bd. 36, извештај из Ниша 11. фебруара 1917.

¹⁸⁷ Redlich, 2, стр. 189.

ве, да је „Србија у налазиштима угља знатно богатија него старе области Бугарске“ и да њена богатства у угљу имају „за Балкан велики значај“¹⁸⁸, војно-привредне службе Рајха су већ 15. фебруара заузеле став да, према споразуму с бугарском Врховном командом из децембра 1915, треба одмах и „свим силама“ нова налазишта угља „искористити за војне потребе још током рата“, док споразум о „искоришћавању рудног богатства за раздобље после рата треба постићи дипломатским путем“. Политичко одељење Врховне команде је о овој одлуци известило Министарство спољних послова 17. фебруара.¹⁸⁹

Ради остваривања ове одлуке, Пруско министарство рата организовало је саветовање 19. фебруара 1917, на коме су, поред представника овог Министарства, узели учешће и одговарајући стручњаци министарства спољних послова, финансија, унутрашњих послова, морнарице, пошта, јавних радова, трговине и заната, пољопривреде и шумарства, као и Геолошке службе, затим Генералштаба сувоземне војске и Генералштаба оружаних снага. Референт војне привредне службе др Шпиро је тада, између осталог, рекао да од „појединачних добитака које треба постићи и за период после рата“ најпре у обзир долазе Борски рудник, Перник, рудник мангана Пожарево, налазиште хрома код Скопља и Алексиначки рудници. Предлажући закључке саветовања, председавајући пуковник Фон Врисберг је под тачком 2 поновио да треба постићи да Бугарска „препусти поменута рудналага за низ година после

¹⁸⁸ AA-Bonn, Oxford, 232, Bulgarien 7, Bd. 36, извештај из Ниша 11. фебруара.

¹⁸⁹ Исто, 1094, Weltkrieg 14d, Bd. 1.

закључења мира", са чиме су се присутни сложили. Професор др Бајшлаг, руководилац Геолошке службе, рекао је: „По моме мишљењу, морају сви преговори да циљају на то да сва рудна богатства на старим српским територијама дођу у немачке руке." Мајор Фонк из војне привредне службе предложио је: „Треба преузети бугарска рудна богатства потребна за производњу ратног материјала, тј. нарочито угље, гвожђе, бакар и остале метале, као и минерале од којих се праве барут и експлозив.“¹⁹⁰

Присутни су били сагласни да је Бугарска једноставно обавезна да Рајху уступи рудна блага не само на освојеним него и на својим старим територијама. Као основа за овај захтев навођени су новчани дугови Бугарске Рајху, испоруке немачког ратног материјала Бугарској и, пре свега, учешће немачких трупа у победи над Србијом. Др Шпиро је истакао да у областима „које су освојене немачком крвљу и помоћу" леже „велике вредности", а професор Бајшлаг је говорио о праву Рајха које проистиче из чињенице да је „Србија побеђена и освојена" под „одлучујућим војством и уз битно суделовање немачке војне силе, уз велике немачке жртве у крви и добрима". Тако је на примеру рудних сировина конкретизовано оно начело које су, уопште узев, још раније поставили Министарство спољних послова и Врховна команда и на које су се толико пута међусобно током 1916. заклињали и Фон Јагов, с једне, и генерили Фон Фалкенхајн и Лудендорф, с друге стране. Овај скуп надлежних војних и привредних стручњака сагласио се та-кође и у томе да ће све службе деловати сложно у означеном правцу, а и спречавати међусобну конкуренцију поједињих

¹⁹⁰ Исто, 232, Bulgarien 7, Bd. 36, записник од 19. фебруара 1917.

немачких приватних привредних предузећа и група.¹⁹¹ Сутрадан, 20. фебруара, професор Бајшлаг је у виду резимеа с већања направио „материјале за нацрт уговора с Бугарском о искоришћавању рудних богатства у окупираним српским областима“ у коме је стајало да се од бугарске владе тражи уступање рудника за 99 година по закључењу мира.¹⁹²

На новом саветовању, одржаном у Пруском министарству рата 16. априла, учесници су се посветили „обезбеђењу будућег искоришћавања угља и руда у Бугарској – Србији (источно од Мораве)“ и закључили да треба „одмах“ приступити откупљивању акција које су у рукама француских и белгијских предузетника, као и „што пре отпочети преговоре с бугарском владом“. ¹⁹³ Седам дана касније, 23. априла, могло се утврдити да постоји „свестрана сагласност“ свих надлежних служби да треба отпочети преговоре с Бугарском о „искоришћавању ових налазишта од стране Немачке током низа година после рата“. ¹⁹⁴

Нове односе у војству Рајха већ добро карактерише начин на који је председавајући саветовања од 19. фебруара 1917, пуковник Фон Врисберг, петорици присутних представника Министарства спољних послова малтене наредио да њихова служба мора настојати да се усвојени ставови спроведу: „Као и раније, наше је становиште да нама морају бити осигурана бугарска природна богатства [. . .]. Зато Министарство спољних послова треба свим силама да покуша да испуни жеље Ми-

¹⁹¹ Исто.

¹⁹² ZStA, Reichswirtschaftsministerium, Nr. 902.

¹⁹³ Исто, Министарство рата Министарству унутрашњих послова.

¹⁹⁴ Исто, *Ergebnis*.

нистарства рата.“¹⁹⁵ Налози генерала Лудендорфа државном секретару Цимерману од 26. априла потпуно су својим садржајем и духом одговарали фебруарском саветовању.¹⁹⁶ Када је 3. маја пруски министар рата генерал Херман фон Штајн саопштио канцелару Рајха резултате свих поменутих саветовања, он је то учинио на начин који је такође имао одлике наређења: „Поштовање чињенице да је немачка војска драгоцене и важне области освојила уз тешке жртве и да је због тога истекло много немачке крви, као и то да је немачка Врховна команда већ раније осигурала експлоатацију овог рудног богатства [. . .], војно војство је сигурно да сада, када је реч о избору средстава помоћу којих ће се Рајху трајно омогућити искоришћавање добара освојених немачким мачем, надлежна места Рајха ће оклевати да снажном акцијом доведу ствар до успешног краја.“¹⁹⁷ Немачки генерали су аргумент учешћа трупа Рајха у слому Србије узимали и као средство притиска на своје политичко војство. Од тада је немачки Рајх студиозно, упорно и користећи сва расположива средства и званично радио на томе да добије рудна богатства на територијама Србије под бугарском окупацијом.

Питање обезбеђења угља из Србије било је тесно повезано са преузимањем пловидбе Дунавом. Војна служба за железнице при Врховној команди заузела је у документу од 3. маја 1917. овакав став: „Саобраћај Дунавом ће после рата бити несумњиво изузетно важан и за нас је од одлучујућег значаја да добијемо у посед

¹⁹⁵ AA-Bonn, Oxford, 232, Bulgarien 7, Bd. 36, записник од 19. фебруара 1917.

¹⁹⁶ Исто, 1135, Grosses Hauptquartier 5, Bd. 2.

¹⁹⁷ ZStA, Reichswirtschaftsministerium, Nr. 902.

српске угљенокопе да бисмо са изгледима на успех почели и издржали борбу са аустријским паробродским друштвима, коју треба са сигурношћу очекивати.¹⁹⁸ Питање Дунава било је у вези са изградњом мреже канала који би га повезали са средњоевропским пловним рекама и независно покренуто. Влада Рајха је 1. маја разматрала молбу владе Баварске о помоћи за финансирање изградње канала Рајна–Мајна–Дунав, који је коначно био и прихваћен, иако се показало да неки министри дају предност каналима Елба–Дунав и Одра–Дунав.¹⁹⁹ У међувремену је, почетком марта, ова молба добила подршку Рајхстага.²⁰⁰ Слично се изразио и професор Бајшлаг на саветовању од 23. априла, када је одлучно указао на то „да ће Немачка само ако обезбеди експлоатацију српских рудника угља моћи да стекне пресудан утицај на пловидбу Дунавом, у погледу чијег великог значаја за саобраћај Немачке с балканским земљама нема места за сумњу.“²⁰¹ Истим поводом је и служба за железнице при Врховној команди покрнула питање овладавања копненим саобраћајницама: „Један од разлога због којих нису коришћена богата налазишта угља и руда у Србији, делом већ стотинама година позната, јесте недостатак транспортних могућности. Оне морају бити створене помоћу железничке мреже, сагласно са привредном тачком гледишта. При томе је још потребно да нам Бугарска осигура неопходне железничке концесије.“²⁰²

¹⁹⁸ AA-Bonn, Oxford, 232, Bulgarien 7, Bd. 36.

¹⁹⁹ ZStA-Potsdam, Reichskanzlei, Nr. 2001.

²⁰⁰ Held-Brüschwien, *н. д.*, стр. 108.

²⁰¹ ZStA-Potsdam, Reichswirtschaftsministerium, Nr. 902, Министарство рата канцелару 3. маја 1917.

²⁰² AA-Bonn, Oxford, 232, Bulgarien, 7, Bd. 36, 3. маја 1917.

Чим је била утврђена посета аустроугар-ског министра спољних послова, генерал-фелдмаршал Паул фон Хинденбург је телеграфисао 7. маја Фон Бетман-Холвегу да је ради припреме преговора потребно „тачно утврдити све тачке у којима се ми желимо да споразумемо с грофом Чернином“ и затражио да се састану стручњаци свих одговарајућих служби. Тачке о којима је реч, Фон Хинденбург је овако одредио: „Даљња питања Балкана, питање Дунава, добијање угљених и рудних налазишта у српској новој Бугарској [!] и питања железница на Балкану.“²⁰³ До овог саветовања дошло је у Министарству спољних послова 12. маја 1917. и тада су цивилни и војни стручњаци израдили опширу и детаљну основу преговора. Први део био је посвећен Дунаву: из међународне комисије за Дунав искључити Велику Британију, Француску и Италију, а право да у њој буду заступљене стичу подунавске земље, као и Русија и Турска; Румунија овакво право стиче уколико после рата буде обновљена, а Србија само ако после рата буде имала излаз на Дунав; Румунија и Бугарска обавезују се да омогуће пуну слободу кретања и неповредивост унутрашњег реда немачких бродова, као и да немачкој компанији речне пловидбе *Bayerischer Lloyd* обезбеде одговарајућа складишта, а Бугарска и снабдење угљем. Други део обухватао је руднике у источној Србији: у немачко власништво долазе Бор, Алексинац, налазишта угља дуж Дунава, испиралишта злата на Пеку и налазишта угља и руда која ће бити пронађена. Трећи део бавио се питањем железнице „у бугарској Србији“: „Бу-

²⁰³ Исто, 1096, Weltkrieg 15 geheim, Bd. 3.

гарска није у стању да самостално руководи железницом у областима које су јој обећане. Нека стварна експлоатација природних богатства није могућа уколико јој ми не пружимо нашу помоћ у управљању железницом. Ми имамо основу да остваримо наше право због нашег учешћа у освајању земље и железница. Пожељно је да се пребаџивањем границе на леву обалу Мораве тамошња железничка линија приклучи бугарској мрежи. Треба предложити стварање једног немачко-бугарског железничког друштва за управљање и изградњу целокупне железничке мреже у овој области.“ Четврти део односио се на Румунију и у њему је, као основни немачки захтев, било изнесено да производња нафте и железничка мрежа припадну Pajxy.²⁰⁴

О појединим балканским земљама стручњаци су израдили посебан меморандум, чији је трећи одељак обухватао Србију, Црну Гору и Албанију: „Препоручљиво је пред грофом Чернином заступати и задовољавање бугарских жеља у Србији (западна обала Мораве, Призрен, Приштина и Ђаковица) и на тај начин изгладити могућно нездовољство Бугарске због Добруџе. Аустрија би тиме на српској граници стекла једног задовољног суседа. Зауврат ми можемо грофу Чернину препустити најчвршће везивање Србије, Црне Горе и Албаније за Монархију [. .]. Од Албаније може Аустро-Угарска за себе узети колико хоће, само што би Епир требало да остане резервисан за Грчку [. .].“ За Грчку се у четвртом делу меморандума предвиђало успостављање интегритета, уз подсећање да јој је Ђевђелија већ обећана за неутралност и уз указивање на потребу да се

²⁰⁴ Исто, 1117, Weltkrieg 20e geheim, Bd. 1, *Ergebnis*.

постигне „чисто решење“ грчко-бугарских односа.²⁰⁵ У посебном документу од 14. маја разрађен је и захтев да Бугарска Немачкој уступи рудник угља Перник.²⁰⁶

Во разрађивање привредних захтева није вршено без учешћа крупног капитала. Фирма *Krupp* је, на пример, у фонд за изградњу канала Рајна-Мајна-Дунав приложила 50.000 марака, а пропагаторима овог пројекта дозвољавала је да држе предавања под њеним окриљем.²⁰⁷ Највећи немачки произвођач бакра тrust *Mansfelder Gewerkschaften* писао је Одељењу за сировине Пруског министарства рата да треба добити Бор у дугорочну експлоатацију и да је овај тrust заинтересован за стицање права на ову експлоатацију како би могао да „служи интересима отаџбине такође и у будућности“.²⁰⁸ И банка *Wilhelm Gerke* из Висбадена залагала се за добијање Борског рудника.²⁰⁹ Предњачио је концерн *Disconto Gesellschaft*, који је уз себе имао велики конзорцијум банака и важне произвођаче и финансијере продукције бакра *Dresdner Bank* и *Metallbank und Metallurgische Gesellschaft*, а конкурентски се постављао према *Mansfelder Gewerkschaften* и велетрговини бакарне руде фирмама *Aron Hirsch*. У додатку Министарству финансија Рајха од 23. фебруара²¹⁰ и канцелару Рајха од 3. марта, *Disconto Gesellschaft* је тражио да Борски рудник постане власништво његовог концерна.²¹¹

²⁰⁵ Исто.

²⁰⁶ Исто, 232, Bulgarien 7, Bd. 36.

²⁰⁷ Held-Brüschwien, н. д., стр. 98, 111.

²⁰⁸ ZStA-Potsdam, Auswärtiges Amt, Nr. 3675.

²⁰⁹ Исто.

²¹⁰ AA-Bonn, Oxford, 232, Bulgarien 7, Bd. 36.

²¹¹ ZStA-Potsdam, Auswärtiges Amt, Nr. 3675.

Пеузимање привредних богатства на Балканском полуострву увек је подразумевало и учешће немачког крупног капитала, али је током првих месеци 1917. у службеним круговима Рајха још увек употребљаван уопштени израз „да припадну Немачкој“. Међутим, на саветовању од 19. фебруара чуло се да је „потпуно тачно да поједини рудници не треба да буду добијени за немачки Рајх него за појединачне немачке групе“, али се, такође, показало да су присутни незадовољни међусобним конкурентским односом појединих група унутар немачког крупног капитала. Тако је тада гроф Кајсерлинк, директор у Министарству пољопривреде и шумарства, о тој конкурентској борби говорио као о „крајње жалосној“ чињеници, а пуковник Врисберг као о „старој немачкој рак-рани“. ²¹² Ово је коначно могло бити разрешено када је 4. маја генерал Лудендорф у телеграму Министарству спољних послова затражио да се што пре одржи саветовање, на коме би биле постављене основе за „учешће приватног капитала у експлоатацији рудних блага бугарске Србије“. ²¹³ Преносећи генералову поруку, представник Министарства спољних послова при Врховној команди је додао: „Генерал Лудендорф ми је управо лично рекао да он велику важност поклљања разјашњавању питања руда и угља у округу Неготин. Он сам ништа не би имао против тога да ствар у руке узме *Disconto Gesellschaft*“. ²¹⁴ *Disconto Gesellschaft* је већ имао снажне позиције у бугарској привреди и био је главни зајмодавац бугарској влади, а његов представник у Софији, тј. директор *Кредитне банке*, у ствари филијале овог концерна, већ је

²¹² Исто.

²¹³ AA-Bonn, Oxford, 1135, Grosses Hauptquartier 5, Bd. 2.

²¹⁴ Исто.

дугу у бугарској престоници радио руку подручку са немачким војним опуномоћеником на што потпунијем подјармљивању бугарске привреде.²¹⁵

До саветовања експерата дошло је већ 5. и 6. маја. Државни подсекретар у Министарству унутрашњих послова се том приликом овако изјаснио: „Сигурно да као најважнији у обзир долази рудник бакра Бор, о коме већ преговара *Disconto Gesellschaft* заједно са фрактурским *Metall-Gesellschaft*, *Mansfelder Gewerkschaften* и *Dresdner Bank*; даље, рудници Алексинца, због којих *Disconto Gesellschaft* наступа заједно с *Rütgerswerke* и *Deutsche Erdöl-Gesellschaft*. У погледу других објекта могло би се преговарати с *Deutsche Bank*, која је заинтересована за *Bayerische Lloyd* и за будући *Бугарски Лојд*. Представник Пруског министарства рата мајор Дистерберг је додао да немачка привредна предузећа нису у стању да тако крупне профите сама постигну и да једино „договори између влада могу да створе сигурност“²¹⁶, што је, опет, значило да војска захтева од владе и дипломатије да коначно осигурају профите. Експерти су 5. маја такође саслушали водеће луде концерна *Disconto Gesellschaft* и *Deutsche Bank*, па је извршено разграничење између ова два финансијска концерна тако што је *Deutsche Bank* своје интересе ограничила на угљенокопе у појасу Дунава.²¹⁷

Предлог стручњака од 12. маја садржао је и јасно разграничење интереса немач-

²¹⁵ Исто, 232, Bulgarien 7, Bd. 36, види, на пример, допис банке *Disconto Gesellschaft* Министарству спољних послова од 8. марта 1917.

²¹⁶ ZStA-Potsdam, Reichswirtschaftsministerium, Nr. 902, белешка 5–6. маја 1917.

²¹⁷ Исто.

ког капитала у питању српских рудника: Борски рудник припада конзорцијуму под вођством *Disconto Gesellschaft*, уз учешће *Metallbank*, *Mansfelder Gewerkschaften* и *Dresdner Bank*; Алексиначки рудници припадају конзорцијуму такође под вођством *Disconto Gesellschaft*, а уз учешће *Deutsche Erdöl-Gesellschaft* и *Rütgerswerke*; рудници угља у близини Дунава, „који долазе у обзир за задовољење потреба *Bayerische Lloyd* и његове ћерке – друштва *Бугарског Појда*“, припадају конзорцијуму на челу с *Deutsche Bank*.²¹⁸ Тако је створена основа на којој је постигнут договор у Кројцнаху 18. маја, а тек ова основа потпуно открива значај немачког става да се Рајху обезбеде добици привредног карактера. Тиме су отпочеле и припреме за разговор с бугарским председником владе Радославовим, чија је посета Немачкој била предвиђена за почетак јуна.

579

У међувремену се показало да Монархија не жели тек тако да препусти Рајху привредне добити на Балканском полуострву. Током целог првог полугођа 1917. из Софије су немачки дипломатски, војни и привредни центри јављали о конкуренцији аустроугарских банки и предузећа, а у јуну је немачка Врховна команда обавештена да официри Монархије врше геолошка истраживања у источној Србији.²¹⁹ У мају је крупни аустријски финансијер др Феликс Зомари израдио један план по коме је Аустро-Угарска требало да узме у своје руке главне балканске железничке линије и, што је још важније, влада Монархије се одлучила да тај план изнесе пред владу Рајха. Аустроугарска амбасада у Берлину је 31. маја немачком Министарству

²¹⁸ AA-Bonn, 1117, Weltkrieg 20e geheim, Bd. 1, *Ergebnis*.

²¹⁹ Исто, 1094, Weltkrieg 14d, Bd. 1.

спољних послова предала ноту која је садржала Зомаријев план. По овоме плану требало је да учешћем немачког, аустријског, мађарског и бугарског капитала буде основано једно железничко акционарско друштво на чијем челу би биле аустроугарске банке под вођством бечке банке *Kreditanstalt für Handel und Gewerbe*; овако створено друштво би управљало линијом Београд–Ниш–Ристовац, „евентуално такође и другим српским железничким линијама.“²²⁰ Очигледно је да је овај потез имао за сврху да наводним компромисним решењем омогући Монархији да преузме најважније балканске комуникације и да у ту сврху искористи немачки капитал.

У то је дошло до посете др Васила Радославовића. Политички узето, најважнији део разговора с бугарским председником владе припао је већ по надлежности државном секретару Артуру Цимерману. У опширним основама за преговоре које су тада биле припремљене, костур је чинио предлог који су израдили експерти 12. маја, с тим што је додато неколико тачака о новим немачко-бугарским војним и привредним уговорима, међу којима и конвенција о железницама (чије је питање постављено још у септембру претходне године). Као основно тактичко средство за постизање уступака од бугарске владе, др Цимерману је на располагању стајало то што је Бугарска стално била зависна од немачке финансијске и војне помоћи, а њени дугови су, према материјалима спремљеним за државног секретара, износили 1. априла 1917.²²¹ за оно

²²⁰ Исто, 6. маја 1917.

²²¹ Исто, 1117, Weltkrieg 20e geheim, Bd. 1, материјал за разговор с Радославовим, 6. јуна 1917.

време огромну суму од 3.227.000.000 лева. Тачно према усвојеним основама, државни секретар др Цимерман изнео је немачке захтеве председнику владе др Радославову током преговора вођених 8. јуна. Васил Радославов је обећао да ће бугарска влада ове захтеве благонаклоно испитати, а у погледу експлоатације рудних богатства у окупираним деловима Србије изјавио да је сагласан да буду „немачкој војној управи уступљени током трајања рата под истим условима који су уговорени за Бор и Плакалницу”.²²² Радославов је 13. јуна разговарао с генералом Лудендорфом и тада је, према немачким изворима, „у погледу обећања за период мира нарочито нагласио да је спреман да се споразум склопи још током рата“.²²³

Сви ови договори, саветовања, изграђивања основа званичне политике и повлачење одређених спољнополитичких потеза били су саставни део велике привредне мобилизације коју је тзв. „ треће војно војство“ спроводило под именом „Хинденбургов план“, с циљем да све преостале снаге Немачке, као и освојених територија и немачких савезника, буду до крајности искоришћене у даљњем току рата, али и да остану на располагању Рајху после рата. У својим успоменама фелдмаршал Фон Хинденбург је писао да је он овом мобилизационом плану у ствари дао „само једну смерницу,“ и то „да потребе наших борбених трупа морају бити покривене у свим околностима“²²⁴, а генерал Лудендорф – да се „показала

²²² Исто, 97, Deutschland 128, Nr. 8 geheim, Bd. 19, *Ergebnis*, 8. јуна 1917.

²²³ Исто, 1137, Grosses Hauptquartier 5, Bd. 3, Лудендорф Цимерману 13. јуна 1917.

²²⁴ Von Hindenburg, P, *Aus meinem Leben*, Leipzig, 1920, стр. 216.

кажњивом" предратна привредна зависност Немачке од иностранства и да је овај план имао за сврху да то исправи.²²⁵ Узете заједно, ове две изјаве показују да је Рајх и током тадашњег оружаног исцрпљујућег сукоба и за будуће ратове хтео обезбедити самосталне привредне изворе који би задовољавали све војне потребе. Тако нешто било би омогућено тек уколико би Немачкој на располагању стајала богатства већег дела Европе, па и балканских земаља. Главни напори су због тога били усмерени на добијање извора сировина на руском и француском тлу, док су, као додатни или помоћни – без обзира на парадокс – управо као неопходни за постизање главних добитака, важну улогу играла југоисточна богатства зато што су већ била надохват руке. Тако је од 1917. Балкански полуострво, а с њиме и Србија, стварно постало важан објект немачке политике као простор који игра улогу „допунског привредног подручја“ (*Ergänzungswirtschaftsraum*) – како је то почело да се назива у време Вајмарске републике. У трећем рајку то је често коришћена фраза.

Прилике у Немачкој у то време биле су из недеље у недељу све нестабилније због све већег умора од рата и неверице да се победа може постићи. Групе које припадају политичком центру, лево крило грађанских странака и све социјалдемократске струје су, добрым делом под утицајем револуционарних забивања у Русији, тражиле хитан мир без анексије и контрибуција. Леви социјалдемократи, названи „независним“, претварали су се у заступнике захтева за темељним променама система, док су крајње леви из групе „Спартак“, упркос насиљу које

---

²²⁵ Ludendorff, E., *Meine Kriegserinnerungen 1914–1918*, Berlin, 1919, стр. 270.

су власти спроводиле над њима, ширили револуционарно расположење у широком слоју становништва, а посебно међу радницима. У јануару 1917. огроман раднички штрајк обухватио је чак педесет и три града широм целе Немачке, укључујући Берлин, Минхен, Келн, Диселдорф, Есен, Дортмунд, Бремен и Хамбург. На другој страни, крајњи националисти, пангерманисти и милитаристи остајали су јаки. Они су антиратна и револуционарна расположења називали издајом и надаље су прихватали закључење мира само под условом ако би им донео значајне територијалне и привредне добитке.

Почетком априла Русија је још била на бојишту, а САД су објавиле рат Немачкој. Фон Бетман-Холвег је овако проценио ратну ситуацију: „Подморнички рат неће у догледно време довести до катастрофе на непријатељској страни. На копну нису у изгледу одлучујући ударци. Наше резерве у људству и материјалу смањују се количински и каквоћом. Аустрија је све несигурнија. Време ради против нас.“²²⁶ Генерал-фелдмаршал Фон Хинденбург је звонио на узбуну у рапорту цару 27. јуна: „Трепутно најтежу бригу задаје пад расположења код народа. Оно мора бити подигнуто, иначе ћемо изгубити рат.“²²⁷ Биле су то две оцене сложне утолико да је Рајх у кризи, а суштински потпуно различите. Канцелар је сматрао да је час да се спасава само оно што се спасити може, а Врховна команда да треба подићи борбено расположење народа. Др Рицлер је записао 14. јуна: „Свуда дубока потиштеност, а ипак нико сасвим не схвата колико смо ми близу потпуног слома [.] .

²²⁶ Von Bethman-Hollweg, Th., *н. д.*, 2, стр. 208.

²²⁷ Ludendorf, E., стр. 359.

]. Канцелар мора у јулу да присили Његово величанство и Врховну команду да схвате да се рат не може добити. Ови идиоти ће говорити да он брбља [. .]. Он мора те људе из сфере фраза из новина да спусти на тле конкретног.²²⁸

Kанцелар је сматрао да је неопходно закључити мир, ако није другачије могуће чак и без добитака, а такође извући поуке из руских догађаја и одмах спровести далекосежније политичке реформе; Врховна команда је сматрала да се Немци морају натерати да се збију у борбени строј и да је то једини услов за превазилажење кризе. Али, Теобалд фон Бетман-Холвег је политички већ био изгубљен. Већ месецима он је имао све мање утицаја на одлуке, а сада је дошло и време да га држе под присмотром и прислушкују његове телефонске разговоре. Како су ствари стајале, опет најсликовитије показује Рицлеров дневник: „Глупави војници сматрају да ће рат добити радикалношћу“ (19. маја); „Напади деснице, која – зато што је сигурна у притајену Лудендорфову благонаклоност – постаје све агресивнија [. .]. Уколико Врховна команда изједначи народ с пангерманистима, онда ће из тога произићи да канцелару Рајха буде одузета свака слобода кретања и ван и унутар земље, а тада ће доћи до устанка против милитаристичког система и до почетка слома [. .]. Хинденбург и Лудендорф су толико необразовани, да народ деле на присталице победе и присталице лошег мира [. .]; међу овим униформисаним дилетантима ниједан није у ситуацији да изнесе непристрасан суд о ситуацији; сваког тренутка унутрашња ситуација може овај слепи слој будала да баца у неизрециво

²²⁸ Riezler, стр. 437–438.

страхотне прилике. Јадна Немачка“ (19. јуна).²²⁹ Дојучерашњи империјалисти, али политички искусни, способни и обучени људи, видели су куда иду токови откако су их десни радикали заскочили и, како речито показују Рицлерове бешке, тресли су се од страха пред револуцијом. Канцелар је, међутим, био немоћан и уплашен. Рицлер је још 13. маја писао: „Канцелар Рајха се вратио из Врховне команда [. .]. Боји се Лудендорфа.“

Прва половина јула донела је расплет кризе. Фон Хинденбург и Лудендорф поручили су Вилхелму II да више не могу да сарађују с Фон Бетман-Холвегом. Ерих Лудендорф у успоменама: „Недостајало је политичко вођство преко кога би се чврстом руком најстроје владало.“²³⁰ Паул фон Хинденбург у успоменама: „Дотада привидно одржавани политички грађански мир између партија није више постојао. Насталала је једна већинска партија са изразитим ослонцем на левицу [. .]. Овим путем ми бисмо изгубили унутрашњу чвртину [. .]. С обзиром на то, ја нисам могао да не преузмем одговорност, да ћутим [. .].“²³¹ Теобалд фон Бетман-Холвег у успоменама: „Унутрашњи сукоби постојали су стално све жешћи. Што је јаснија постајала нужност унутрашњих реформи, то се страсније десница борила против социјалдемократа. Њихова зрелост да уђу у владу и једнако изборно право у Пруској значили су крај конзервативној власти“. ²³² Канцелар је тај конзервативни положај моћи хтео да брзим миром и унутрашњим ре-

²²⁹ Исто, стр. 435–437.

²³⁰ Ludendorf, E., *н. д.*, стр. 361.

²³¹ Von Hindenburg, P., *н. д.*, стр. 284, 285.

²³² Von Bethmann-Hollweg, Th., *н. д.*, 2, стр. 215.

формама, али Врховна команда није хтела ни једно ни друго. А она је била јача. За генерале је Фон Бетман-Холвег био сувише напредан, за левицу сувише конзервативан; за генерале је био преплашен ратом и поколебан, за левицу сувише везан за избијање рата и за његов империјалистички карактер. Остало му је само да 14. јула поднесе оставку, тачно на дан осме годишњице откако је дошао на највиши политички положај Рајха. На његово место дошао је др Ђорђ Михаелис, државни подсекретар у Министарству финансија, до тада добар чиновник и непознат као политичка личност. Др Артур Цимерман је у то време такође изгубио поверење генерала и на свом положају је остао само неколико недеља дуже од канцелара. Поднео је оставку 5. августа.

У Аустроугарској монархији на дневном реду су биле оштре борбе и између водећих и широких слојева, и између две владајуће нације, и између повлашћених и неповлашћених народа. С главне сцене је сишао и толико утицајни гроф Иштван Тиса, који је дужности мађарског министра председника разрешен 15. јуна 1917. Његов наследник гроф Мориц Естерхази није се дugo задржао на положају председника владе, јер је био обoren 20. августа 1917. Тада је на чело мађарског дела Монархије дошао др Александар Векерле. Гроф Клам је напустио место председника аустријске владе 23. јуна, а наследио га је др Ернст витез фон Зајдлер. Немачки амбасадор извештавао је о пооштреним политичким борбама у држави Карла I: „Дух времена је за мале нације. То Чеси знају исто тако добро као и Рутени, Словенци или Польаци. Сви они настоје да у општој олуји која пустоши целу Европу искористе правац ветра за себе [. . .]. Влада неће моћи дugo да плива против

тока. Она може успорити темпо, може ток да задржава, али ће у одређеном степену морати да поднесе рачун духу времена" (1. јула);²³³ „Ко се надао да ће рат побољшати односе између Аустрије и Мађарске, мора сада лута да се разочара. Никада односи нису били напетији" (19. септембра).²³⁴

Нови канцелар Рајха др Михаелис саставо се с грофом Чернином први пут у Бечу 1. августа 1917, на дан када су се навршиле пуне три године отако је Немачка објавила рат Русији. Почетак разговора тачно је откривао ситуацију у којој су се налазила два царства. Канцелар Рајха: „На питање да ли Немачка може да издржи још и четврту годину рата, он не жели апсолутно сигурно да одговори да може. Он намерава да изради општи привредни план за цео Рајх и верује да би се у оквирима овог плана могло привредно издржати [. . .]. У последње време погоршале су се унутрашње прилике, како због радника који су пали под утицај руске револуције тако и због партија у Рајхстагу [. . .]. Немаштина у народу је велика. По његовом мишљењу, прилике захтевају да се учини частан покушај да се мир постигне пре зиме [. . .].“ Гроф Чернин: „Он с највећим пессимизмом гледа у четврту ратну зиму. Сматра да му је дужност да ово нагласи [. . .]. Нека катастрофална промена у Монархији значи такође и за Немачку слом [. . .]. Зато ми морамо да предузмемо све да дођемо до мира још пре зиме.“²³⁵ Међутим, упркос овако драматичном почетку, представници обеју сила су и надаље тражили начин да се рат колико-толико заврши њиховом победом.

²³³ AA-Bonn, Oxford, 1140, Grosses Hauptquartier Nr. 23, Bd. 3.

²³⁴ Исто, 448, Österreich 97, Bd. 14.

²³⁵ Исто, 1096, Weltkrieg 15 geheim, Bd. 4, белешка од 1. августа 1917.

Гроф Чернин је иступио с планом за разбијање Антанте тако што би Француску приволели на мир тиме што би јој Немачка вратила Елзас и Лорену: „Уколико испадне Француска, ми бисмо добили рат“, тврдио је аустроугарски министар, и додао да би у том случају и „Монархија са своје стране, била спремна да поднесе жртву, наиме да Галицију уступи Польској и да се за Польску сасвим дезинтересује уколико би надокнаду добила у Румунији“. Међутим, Немци су одбили овај предлог, а подсекретар Вилхелм фон Штум је препуштање Рајху Польске с Галицијом под овим условима назвао чак „данајским даром“. Питања Балкана била су покренута само утолико што је размотрено давање грчких територија Бугарској, пошто је у јулу Грчка ушла у рат против Централних сила, што је Чернин објаснио да би „Румунија остала независна“, али „војнички и политички везана за нас“ и с „династијом која нам је блиска“. Србија није била поменута.²³⁶

Током лета Немци су настојали да одлучно спроведу привредни продор који је био договорен током првог полугођа, али је Бугарска одувлачила да коначно прихвати дугорочна решења за сировине и сав велики труд немачких представника – политичких, дипломатских, војних и привредних – остао је без учинка. Једини опипљив резултат који су Немци постигли био је уговор с бугарском Врховном командом од 17. августа 1917, по коме су рудници Подвис и Тресибаба код Књажевца, Вршка Чука и Прлита код Зајечара, Сисевац североисточно од Параћина и рудник марког угља код Петровца с фабриком брикета у Радујевцу, прешли у немачке руке до истека деветог месеца

²³⁶ Исто.

од демобилизације бугарске војске, а у сваком случају до 30. септембра 1918. године.²³⁷

У преузимању балканских железница Немачкој је главне тешкоће стварала Аустро-Угарска, која је настојала да у своју корист ревидира ситуацију насталу крајем 1915. Влада Рајха је, како то проистиче из њених интерних процеса тзв. „Зомаријевог пројекта“ и из разговора др Цимермана с Радославовим почетком јуна 1917, одлучила да игнорише планове и интересе свога савезника и да следи само свој програм, али су се умешале неке немачке финансијске групе које су процениле да аустроугарски план пружа немачком капиталу могућност за нову, још повољнију пословну операцију. Две велике банке, *Nationalbank* и *Bleichröder*, иступиле су с планом по коме је требало створити једно предузеће с равноправним учешћем немачког и аустроугарског капитала и које би постало власник целокупне железничке мреже у Србији (дакле и у областима које су биле под аустроугарском окупацијом), делова тзв. Оријенталне железнице у Македонији и на Косову, који су још од пре рата били у власништву аустријских банака, а можда и пруге Цариград–Једрене. Творац овога плана био је др Хјалмар Шахт, директор *Nationalbank*, који је, придобивши за ова гледишта и Министарство спољних послова и Врховну команду, почетком августа, подржаван од стране дипломатије Рајха, почeo преговоре са аустријским и мађарским банкама.²³⁸

589

²³⁷ AA-Bonn, Oxford, 1094, Weltkrieg 14d, Bd. 2, Посланство у Софији Министарству спољних послова 25. августа 1917.

²³⁸ Исто; Министарство спољних послова амбасади у Бечу, 19. августа 1917.

Шахтов план је очигледно био направљен у немачку корист. Немачки капитал би под видом равноправног учешћа добио удео у експлоатацији железница на скоро целом Балкану и потпуно на територији предратне Србије. Пошто су немачке банке биле далеко јаче од аустријских и мађарских и пошто су их, нарочито током светског рата, кредитирале и учиниле од себе зависним, оне би под видом равноправног учешћа стварно стекле примат у искоришћавању балканских железница. То, наравно, нису изгубили из вида политички и финансијски стручњаци у Монархији, па су одбијали да прихвате Шахтов план. Пошто је немачка страна инсистирала, током свих месеци до краја 1917. вођени су бројни али неуспешни преговори. Састајали су се немачки и аустроугарски банкари, размењиване су ноте између берлинског и бечког Министарства спољних послова, а питање железница долазило је и на дневни ред преговора највиших представника Рајха и Монархије. Коначно решење ипак није нађено.²³⁹

Питање будућности територија и опстанка српске државе било је током неколико месеци приметно потиснуто из ратних циљева Аустро-Угарске. У разговорима и у преписци грофа Чернина с канцеларом Михаелисом и новим државним секретаром Рихардом фон Килманом проблем закључења мира заузимао је прво место и природно је што је био повезиван с низом територијалних питања, међутим врло ретко и с питањем Србије. Од балканских питања тада је највећу пажњу привлачила судбина Румуније; у току јесени 1917. чак је сазрео план да Румунија, за

---

²³⁹ У серијама аката о томе питању има више десетина докумената.

разлику од пролећних одлука, припадне Немачкој а Польска Аустро-Угарској. Вероватно ово треба узети као знак дубоке залуталости двеју влада у њиховим покушајима да у тешкој ситуацији дођу до победничког мира прекрајањем европске карте на папирима које су међусобно размењивале.

Y основи узето, Монархија се и даље најчвршће држала уз Рајх, јер је њено вођство проценило да јој сепаратни мир не може донети ништа добро. Гроф Чернин је то и изричito говорио. Бернрајтер је Редлиху 3. јуна причао да му је лично министар спољних послова рекао да би радије скочио с трећег спрата него што би се одвојио од Немачке.²⁴⁰ Овакав свој став Чернин је на следећи начин образложио грофу Тиси у приватном писму од 17. новембра: „О томе [сепаратном миру] сам разговарао са царем и рекао му да би то био поступак човека који се сам убио зато што се бојао смрти [. . .]. Румунија, Србија и Италија би нам узеле циновске делове територија. Трст би био изгубљен, остатак би се распао у поједине државе, на чешки, польски, мађарски и немачки део [. . .]. Другим речима, сепаратни мир би имао такав исход да би Монархија најпре била осакаћена, а потом би се распала. Док до оваквог исхода дође, ми се морамо даље борити и то против Немачке [. . .]. Немачки генерали неће бити толико глупи да чекају да Антанта преко Аустрије упадне у Немачку, него

²⁴⁰ Redlich, 2. стр. 208. Бернрајтер пише у својим успоменама: „Негде крајем маја дуго сам разговарао са Чернином о нагодби с Мађарима и нашим односима с Немачком. Чернин је изјавио врло енергично и емфатично да се он чврсто држи Немачке: 'Пре ћу са овог балкона скочити на улицу'" (Baernreither, J. M., *Der Verfall des Habsburgerreiches und die Deutschen*, hrsg. von O. Mitis, Wien, 1939, стр. 215).

ће се побринути да Аустрија постане боиште.²⁴¹ Ипак је Чернинова дипломатија настојала да сачува самосталност и да Немце убеђује да је нужно да буду попустљиви и чини се да је управо зато питање Србије добило место у другом или трећем реду. Наиме, Чернин га је начео у разговору с Немцима, а иначе га је избегавао, али можда – утисак је – пре зато што га је сматрао тешким и што је, истовремено, у њему видео последњу шансу за добитке Монархије, него што га је сматрао занемарљивим у поређењу с другим питањима. У сваком случају, он је тачно проценио да је реч о веома деликатном проблему. Бернрајтер је рекао 24. маја 1917. да је „у сваком случају у целој ситуацији најтежа ствар са Србијом“, а 24. јуна да је за Аустро-Угарску, када је реч о политици под паролом *status quo ante bellum*, Србија „слаба тачка“.²⁴²

592

Немци су тачно видели да Чернин избегава да на дневни ред изнесе питање Србије. Још 29. априла је генерал Лудендорф писао Цимерману да „Монархија о томе намерно ћути“²⁴³, а 7. октобра су се Фон Хинденбург, Лудендорф и Михаелис сагласили да са Аустро-Угарском треба рашичистити ситуацију у погледу Србије.²⁴⁴ Крајем октобра су Немци преко Бугара сазнали да је аустроугарски министар у једном дужем разговору с бугарским војним опуномоћеником у Бечу рекао да „упште није могуће потпуно разорити Србију“, а да ће Аустро-Угарска „према расположивим снагама настојати да Бугарска на

²⁴¹ Singer, L., *n. d.*, стр. 208–209.

²⁴² Baernreither, J. M., *Der Verfall*, стр. 215–230.

²⁴³ AA-Bonn, Oxford, 1096, Weltkrieg Nr. 15 geheim, Bd. 2.

²⁴⁴ Исто, 446, Österreich 95 geheim, Bd. 4, 8. октобра 1917.

рачун Србије добије највише могуће, а нарочито да стекне што дужу заједничку границу с Мађарском". Уз то је додао да ће Бугарска из рата изићи с великим добицима, да ће она „профитирати од љубави својих савезника". Поводом овакве изјаве, пуковник Ганчев је Немцима рекао да је Чернин „изазвао лјутњу у Софији, пошто се више не осећа обавезан према уговорима из септембра 1915".²⁴⁵ Заиста се вешта изјава најпре може разумети као порука бугарској влади да Монархија не мисли да у новој ситуацији Бугарској гарантује оно што јој је иначе пре две године уговором обећала, него да ће само настојати да Бугари добију онолико колико највише буде могуће. Када се 5. и 6. новембра Чернин појавио у Берлину да би – опет с новим канцеларом Рајха, грофом др Карлом Хертлингом, познатим професором теологије и дугогодишњим председником баварске владе, седамдесетчетвртогодишњим човеком кога су генерали довели на дужност 1. новембра пошто су сменили др Михаелиса 24. октобра – ревидирао договор у Кројцнаху у погледу Польске и Румуније, нашао је домаћине припремљене да унесу „јасност у погледу Србије".²⁴⁶ Али, према записнику с тих разговора, Хинденбург, Лудендорф и Фон Килман нису, вероватно због преоптерећеног дневног реда, ни стигли до тог питања.²⁴⁷ У аустроугарској белешци о резултатима ових преговора стоји

²⁴⁵ Исто, 234, Bulgarien 11, Bd. 4, Розенбергова белешка од 27. октобра 1917. Још док није постао министар у октобру 1916, гроф Чернин је у разговору с грофом Кламом и Бернрајтером изјавио да Бугарска „мора да сипа воду у своје вино" и да се „задовољи јужним деловима Србије, а да одустане од проширивања на северне" (Baernreither, J. M., *Der Verfall*, стр. 265).

²⁴⁶ Исто, 1117, Weltkrieg 20e, Bd. 1, белешка од 3. и 4. новембра 1917.

²⁴⁷ Исто, 1096, Weltkrieg 15 geheim, Bd. 4.

само уопштена реченица да се о балканским питањима разговарало, али да није било „ни нових ни коначних решења“. У сваком случају, нејасно је остајало шта у новим приликама Монархија смера са Србијом.

Србији се, по свој прилици, и у јавности Монархије много мање говорило него раније. Редлихов дневник, иначе и даље изузетно детаљан и опсежан, не даје током лета и јесени никакве податке о јавно изнесеним плановима у погледу Србије. Разлог томе најпре треба тражити у раскораку између жеља и могућности, па се чинило да је боље тренутно се не бавити тим питањем. У извештајима немачког амбасадора о приликама у Монархији и расположењима у њеној престоници нашли смо само један занимљив податак. Гроф Фон Ведел је 1. јула јавио да му је чешки социјалдемократа др Готлиб Шмерал, објашњавајући да је у Монархији у току борба против дуализма, рекао: „Ми смо савладали Србију [. . .]. За нас би била срећа уколико би Србија нестала, уколико би она била укључена у нашу Монархију. Као социјалиста ја не смем говорити о 'анектирању' и зато кажем 'укључити'. Против овог укључења су Мађари због своје хегемоније, коју заснивају на дуализму. Наравно да за Србе није примамљиво да дођу под немачку хегемонију или, чак, под мађарски бич. Уколико нас прихвате, Монархија ће постати савезна држава. Тада би на српској граници лежала једна југословенска држава, која би радо преузела Србе и која би за њих била привлачна“. ²⁴⁹ Др Шмерал је своје идеје засновао на федералистичким зами-

²⁴⁸ HHStA-Wien, PA I, K. 504, *Résumé*.

²⁴⁹ AA-Bonn, Oxford, 1140. Grosses Hauptquartier 23, Bd. 3.

слима као и цар Карло I и неки социјалдемократски кругови. Уосталом, он је тада уживао поверење младог владара и било је тренутака када се разматрало његово увођење у аустријску владу. У јануару 1918. др Јулиус Силвестер, председник Доњег дома, изнео је у Министарству спољних послова своје виђење ратних циљева и, између осталог, рекао да треба „изградити и продубити наше привредне односе с Балканом, нарочито с Бугарском и Албанијом“. По др Силвестру је због овог циља „пре свега пожељно да Монархија и Бугарска постану суседи или, ако се ово не би постигло, да бар буду међусобно повезане коридором“.²⁵⁰ Оваква жеља могла се остварити само на рачун територија Србије.

На челу царске и краљевске војске није више био генерал Франц Конрад, али су и даље у врху оружаних снага живеле идеје за које се он толико упорно и одлучно залагао. У једном документу, датираном 18. јулом 1917, који је потписао начелник Генералштаба генерал Фон Арц, говорило се о „привредној вредности окупираних области за Монархију“, а у другом прилогу уз овај документ овако је било изнесено гледиште у погледу Србије: „Такође и Србија долази у обзор за снабдевање армије и позадине, посебно за снабдевање месом. До сада је она од свих окупираних области у овом погледу највише допринела (до средине маја 1917. око 170.000 говеда, 190.000 оваца, 50.000 свиња). Рударство Србије испоручује значајне количине сировина нашој ратној индустрији, наиме олово и сумпорни шљунак“.²⁵¹ Аустроугарска Врховна команда је у августу издала наређење подређеним командама да изврше испи-

²⁵⁰ HHStA-Wien, PA I, K. 1054, белешка од 26. јануара 1918.

²⁵¹ Исто, К. 500.

тивање терена ради „студирања питања будућих граница Царевине на југоистоку“, при чему су у обзир биле узете „обе могућности, тј. и приклучење Србије и Црне Горе Монархији и обнављање ових двеју држава“. Министарство спољних послова извештено је 9. августа да је „нужно већ сада“ на основу „испитивања на самом терену“ заузети ставове о „пожељним будућим границама Царевине које се морају тражити с војне тачке гледишта, како би се границе Монархије могле боље штитити него што је то био случај при уласку у светски рат“. Претпоставке за рекогносцирање терена биле су овако одређене: „1. Да све области које су окупирале наше трупе у Србији и Црној Гори улазе у Монархију у било којој форми; да Албанија задржава аутономност; да су могућне исправке граница према Албанији и према областима које су заузеле бугарске трупе. 2. Да Србија и Црна Гора буду обновљене као независне државе; у том случају ми можемо а) да извршимо само исправке наших стarih граница на рачун ових држава, б) да одржимо копнени приступ кроз Новопазарски санџак до аутономне Албаније“.²⁵² У оба главна случаја и у њиховим варијантама су, као што се види, била предвиђена територијална проширења. Касније се, у лето 1918, показало да је у питању била само нова тактика Генералштаба у доказивању исправности старих идеја и планова.

Одлучност нове совјетске владе у Петрограду да иступи из рата створила је изненада изузетну ситуацију. Немачки генерали су ово схватили као прилику за остварење својих најдалекосежнијих освајачких планова на истоку Европе. За грофа Чернина то је у првом реду била могућност да се на истоку постигне жељени

---

²⁵² Исто, К. 524.

мир, и то уз добитке за Централне силе. Он се само плашио да Немачка својим претераним захтевима не онемогући большевике да заиста склопе мир. Пошто се древна Монархија сваки дан све више из темеља луљала, догађаји у Русији показивали су да ни средњоевропске царевине, пре свега Аустро-Угарска, неће моћи, уколико рат потраје, да избегну револуцију. Да ће рат на западу још потрајати, било је више него довољно јасних показатеља. Француски премијер Жорж Клемансо је средином новембра јавно изнео став да Република, сукобљена с таквим непријатељем какав је Немачка, сматра да „само рат може да убије рат“, тј. да жели потпуну победу. На другој обали Атлантског океана су се спремале огромне америчке снаге да крену у Европу и помогну противнике Централних сила, а почетком децембра САД су објавиле да сматрају да су у оружаном сукобу и са Аустро-Угарском. Чернин је увиђао да је неопходно постићи мир на истоку, па је 16. новембра телеграфисао у Берлин: „Радикални правци освајају међу социјалистима терен и стичу јаке савезнике у словенским земљама и у круговима који иначе не симпатишу социјалисте. Стога ситуацију могу да одржим једино ако не оставим ни најмање места сумњи у нашу искреност да намеравамо да склопимо мир без анексија и контрибуција“²⁵³; једном свом сараднику писао је 10. децембра: „Разумљиво је да ће Лењин и његови људи сада или касније покушати да у нашој земљи изазову револуцију“.²⁵⁴

У Министарству на Балхаусплацу састали су се 7. децембра 1917. ради саветовања с грофом Чернином оба председника владе, вitez Фон Зајд-

²⁵³ Meckling, I., n. d., стр. 253.

²⁵⁴ Исто, стр. 263.

лер и др Векерле, заједнички министар финансија барон Иштван Буријан, министар рата и још неки министри. Чернин је присутним изнео основе свога виђења ситуације и политike коју мисли да следи: на путу постизања брзог мира настаће велике тешкоће уколико „највише немачко војно вођство остане при свом досадашњем становишту”, јер „генерал Лудендорф мисли да Русија мора да склопи мир и да је стога присиљена да прихвати мировне услове које бисмо ми диктирали”; „мир не сме ни под којим условима да пропадне због територијалних аспирација Немачке”; „чврсто је одлучан да спроведе мир на основама *status quo ante*”, али једино „уколико не буде могуће постићи боље услове”; у по-задини владају „нервозна расположења” и зато „сматра као изузетно опасно уколико се мировни преговарачи немачком кривицом врате празних руку”. Фон Зајдлер, Буријан и министар рата су изричito подржали овакве ставове. Гроф Чернин је потом овако изложио циљеве које ће покушати да оствари: тзв. „аустријско решење за Польску” прихватиће само уколико руски делови ове земље „у потпуности буду приклучени Монархији”; „према Румунији и Србији заступа став о миру без анексије, јер се не може од Немачке захтевати одустајање од територијалних проширења а сам иступати са анексионистичким жељама”; „нужност приклучења Ловћена” Монархији.²⁵⁵

Aнализа овог програма открива да је Чернин начело *status quo ante bellum* узео у обзир за случај ако не буде могуће постићи и нешто више од тога; да је сматрао да би због унутрашњих прилика било опасно уколико преговори са совјетском владом не би до-

---

²⁵⁵ HHStA-Wien, PA I, K. 504, Résumé.

вели до мира, али је истовремено све условљавао захтевом да цела руска Польска припадне Монархији; да је у миру без анексија с Румунијом и Србијом видео само тактичко средство, потребно за утицање на немачко војство да и оно ублажи своје захтеве; да је, најзад, припајање Ловћена узимао као нешто што је нужно постићи. Дакле, био је то пре дубоко противречан него сложен програм. У њега је било уплатено јасно сагледање када Монархија доиста иде, али и тешка оптерећеност освајачким хтењем, од кога се очевидно није ни хтело ни могло одустати.

Водећи људи Монархије су знали да про-
дужење рата доноси Монархији слом и
страх од револуције, али се ипак нису ослобађали баласта
освајачких жеља. И гроф Чернин је, иако је схватао тешку
ситуацију, ипак све примио као повољну прилику у којој пре
свега треба бити довољно политички вешт. *Декларацију о*
миру Конгреса совјета примио је као „утопију“ која се „у тој
форми никада не може остварити“, али је сматрао да она
ипак има вредност, јер ако се „тачно према њој поступа“, на
њеној основи може се постићи „коначно одвајање Русије од
Антанте“ и, такође, отцепљење неруских народа. „Када ми
будемо преговарали са овим 'ослобођеним нацијама', тада
неће бити тешко да [. . .] територије Русије које смо окупира-
ли приклучимо себи“, поручивао је Чернин својим савезници-
ма у Берлину.²⁵⁶ Стога је право народа на самоопредељење
и мир без ратне одштете и анексија истакао као главно на-
чело своје политике, али само као тренутно погодну паролу
иза које је сакривана тежња за добицима у корист Централ-
них сила. Када је 3. марта 1918. у тврђави Брест-Литовск био

---

²⁵⁶ Исто, К. 536, 12. новембра 1917.

потписан мир са совјетском владом, било је очевидно да је гроф Отокар Чернин само у руho миротворца преобучени заступник анексија. У својим усменама гроф Хајнрих Лицов тачно каже да Брест-Литовск није Черниновом имену донео част, пошто се по потпису тог мировног уговора „подигао страхотни крик против 'изнуђеног насиљничког мира'“.²⁵⁷

Гроф Лицов, међутим, има право и када тврди да су Чернину брестлитовски преговори сломили нерве, јер је стално био у тешкој ситуацији, борио се са околностима у којима је имао „пред собом Троцког, који је претио пропагандом, уз себе немачке генерале, који су били непомирљиви, а иза леђа бечке раднике, који су се побунили и штрајковали“.²⁵⁸ Све чињенице говоре да је министар Монархије схватао опасности које у себи садрже револуционарне идеје большевика за владајући аустроугарски слој, да је био уверен да немачки генерали претерују са својим бескрајним анексионистичким жељама, да је увиђао да је и у његовој земљи револуција на прагу. Уосталом, много шта је било сасвим очигледно. Треба се само присетити да је почетком друге половине јануара 1918. штрајковало чак око 600.000 радника у Аустрији и у самом Бечу. Свестан такве ситуације, он је био умеренији у поређењу с немачким представницима, али је ипак био вођен жељом да искористи сваку прилику да ради у корист проширења Монархије. О дубоко противречном положају у коме је стално био, лепо говори и анегдота коју је сам испричao у својим усменама: када је у Брест-Литовску, после једног заједничког обеда, дуже разговарао са совјетским делегатом Јофеом и пошто

²⁵⁷ Lützow, стр. 253.

²⁵⁸ Исто.

је чуо од саговорника да се большевици надају да ће успети да дигну револуцију и у Аустро-Угарској, помислио је да ће револуција заиста избити и без Јофеове помоћи, али је ипак своме саговорнику рекао да одмах првим возом може да отптује уколико жели да истраје на свом „утопистичком“ програму о миру без анексија.²⁵⁹ И тако је он, у ствари, само тапкао иза немачког генерала Макса Хофмана, који је пошто-пото хтео совјетима да издиктира веома тешке мировне услове. Гроф Отокар Чернин је једноставно био чедо елите Аустроугарске монархије.

Yовим општим оквирима остајала је и његова политика према Србији. Пре но што је дошао у Брест-Литовск, Чернин је послao грофа Алберта фон Менсдорфа у Женеву на тајне и незваничне разговоре о миру с Јаном Кристијаном Сматсоном, јужноафричким генералом и тада једним од најутицајнијих британских државника. Британска влада је са своје стране повукла овај потез зато што је у Аустро-Угарској хтела да нађе велику силу која ће у средњој и југоисточној Европи у будућности представљати противтежу немачком Рајху, пошто је сматрала да је Русија револуцијом за дужи период искључена као велика сила, па је у сепаратном миру Аустро-Угарске и западних сила и њихових савезника видела могућност да Немачку изолује не само током тадашњег рата него и трајно.²⁶⁰ То је, опет, значило да су Британци били спремни да Монархији понуде повољне услове за излаз из рата.²⁶¹

²⁵⁹ Czernin, стр. 304–305.

²⁶⁰ Calder, K. J., *Britain and the Origins of the New Europe 1914–1918*, Cambridge, 1976, стр. 108–144.

²⁶¹ Митровић, А., „Тајни разговори Mensdorf-Smats и југословенско питање“, *Историјски часопис*, 24 (1977), стр. 235–261.

Пошто је гроф Чернин сматрао да је Монархију немогуће одвојити од Рајха док рат траје, разговори Менсдорфа и Сматса су већ на тој тачки морали да претрпе неуспех.

Mеђутим, разлике су такође биле велике и значајне и у низу других питања, па и у питању Србије. У инструкцијама које је гроф Менсдорф добио од свога министра, тачка 2 је гласила: „Мир без анексија и ратне одштете“, а тачка 9: „Србија и Црна Гора. Ми нисмо против обнављања ових земаља – умањених – и спремни смо да подржимо њихов привредни развитак. Али, морамо имати гарантије да ове земље неће бити жаришта агитације која би била преношена на наше територије и која би имала циљ да отцепи делове територија Монархије. Није могуће да остане династија Карађорђевића. Бугарска, такође, мора да добије области које јој припадају историјски и национално.“²⁶² Начин на који је формулисана ова 9. тачка био је од речи до речи исти онај који је већ годинама пона вљан и који је увек имао исто значење: „смањене“ Србија и Црна Гора – анексије њихових делова Монархији; оптужба да су оне „жаришта“ – право Монархије да им ограничи суверенитет; подржавање привредног развитка – везивање за Монархију привредним средствима; историјска и етничка права Бугарске – да Бугарска може да анектира шта жели, односно оно што се Централне силе, Бугарска и Антанта договоре да може у новим приликама да анектира од Србије. Све у свему, био је то стари програм који се сводио на то да Србија и Црна Гора, осакаћених територија и ограничене независности, буду сателити Аустро-Угарске.

---

²⁶² HHStA-Wien, PA I, K. 963.

У складу са замисли да на представнике Рајха треба у погледу Србије да оставе утисак умерености, гроф Чернин и његови сарадници нису своје немачке савезнике ни приближно тачно обавештавали о својим намерама према јужном суседу. Последњег дана јануара у бечком Министарству спољних послова су грофу Веделу рекли да Монархија „нигде не тежи анексијама“, а да једино не жели да „испусти из руку Ловћен, који доиста није никаква анексија“. Немачки амбасадор је том приликом одмах чуо и додатак, наиме да „у крајњем случају, и ако нама то ситуација у тренутку склапања мира дозволи, ми ћemo, како према Италији, тако и према Румунији и Србији, тежити исправци граница“. По првом делу изјаве, Аустро-Угарска не би узела ни један део Србије, по другом делу коначан став би ипак зависио од прилика које буду владале када се буде одлучивало о миру. Ово је значило да аустроугарска дипломатија тактизира и да не жели себи да веже руке пред Немцима. Треба додати и то да је том истом приликом Веделу било речено да „код нас можда војници имају такве жеље“, тј. жеље за анексијама, „што је вероватно схватљиво с војне тачке гледишта“, али да то „није пресудно за владине одлуке“.²⁶³ Истога дана је гроф Ведел телеграфисао у Берлин: „Аустријски ратни циљеви обухватају одржавање старих поседа, а велика важност придаје се само Ловћену“.²⁶⁴ Ипак је управо тада у току био један нов потез Чернинове дипломатије. Директори концерна *Disconto Gesellschaft* обавештавали су берлинска министарства за привреду и за спољне послове 9.

²⁶³ Исто, К. 504, Министарство спољних послова Чернину.

²⁶⁴ AA-Bonn, Oxford, 1096, Weltkrieg 15 geheim, Bd. 5.

и 12. јануара 1918: „Како чујемо с меродавних места, Аустро-Угарска поново тежи да спречи да Бугарској припадне угао Неготина и њему граничне области, у којима лежи Бор, и жели да овај округ припоји Мађарској”.²⁶⁵

Kада су у марту 1918. отпочели мировни преговори с Румунијом, показало се да су директори концерна *Disconto Gesellschaft* били боље обавештени него немачке дипломате. Пошто је револуционарна влада у Петрограду најпре склопила примирје, а онда, после двоипомесечног опирања склопила и мир, Централне силе су израчунале да је у датој ситуацији боље да не настављају операције до коначног слома румунске војске него да оставе да постоји ослабљена Румунија и да с њом склопе мир. У том тренутку се показало да на Балканском полуострву постоје многоброни територијални спорови у блоку Централних сила и њихових савезника. Бугари су одмах изишли са захтевом на целу Добруџу, дакле да добију границу на Дунаву, али су Немци хтели за себе северну Добруџу с пругом и с градом Констанцом; Турска је тражила да јој Бугарска врати већи део источне Тракије; Аустро-Угарска је захтевала Неготинску крајину. У Софији је аустроугарски посланик, који је вероватно већ и раније покренуо ово питање, изнео Радославову одређен захтев најкасније 5. марта²⁶⁶, а већ 6. марта је немачки посланик јавио о „бесу против Аустрије [у Софији] због захтева грофа Чернина за округом Неготин“.²⁶⁷

²⁶⁵ ZStA-Potsdam, Reichswirtschaftsministerium, Nr. 902, 9. јануара 1918; AA-Bonn, 232, Bulgarien 7, Bd. 38, 12. јануара 1918.

²⁶⁶ HHStA-Wien, PA I, K. 1054.

²⁶⁷ AA-Bonn, Oxford, 234, Bulgarien 11, Bd. 5.

Немачки државни секретар Фон Килман, који је на преговорима у Букурешту предводио делегацију Рајха, јавио је 9. марта Берлину да су „захтеви Аустријанаца за округ Неготин веома велики”.²⁶⁸ Ипак је четири дана касније, 13. марта, Фон Килман био умирен и јављао да закључује „из поверљивих напомена Чернинових сарадника да ће они од овог захтева одустати уколико настану неки заплети”.²⁶⁹

Mада је био с разлогом цењен као добар дипломата, Рихард фон Килман је овога пута, изгледа, дозволио да га гроф Чернин завара, јер је аустроугарска дипломатија упорно и вешто настојала да ово питање реши у своју корист. Чернин је упоредо изнео и захтев да се дотадашња граница између Аустро-Угарске и Румуније на Дунаву помери низводно неких 30 до 40 km и да Монархија тако добије Турн Северин. Он је 13. марта писао посланику у Софији о „животном интересу Монархије, а посебно Мађарске, да у наш посед дођу обе обале Ђердапске клисуре“ и додао да иза овог захтева стоји мађарска јавност и морнарица.²⁷⁰ У Бечу је 10. и 11. марта вицеадмирал Фон Кајл убеђивао немачког морнаричког аташеа да је корисно да Монархија добије Турн Северин, како би се спречило да Румунија „једног дана не затвори Ђердап или да прави неке тешкоће на овом месту од изузетне важности за саобраћај Дунавом“.²⁷¹ Дакле, хтео се искористити мир с Румунијом да би се остварио онај стари план о поседању обеју обала Ђердапа, а да би то постигла, аустроугарска дипломатија је

²⁶⁸ ZStA, Reichskanzlei, Nr. 2458/3.

²⁶⁹ Исто.

²⁷⁰ HHSStA-Wien, PA I, K. 1054, 13. марта 1918.

²⁷¹ BA-MA, Freiburg, RM 3/v. 2983.

иступила истовремено када је Бугарска због свог захтева на северну Добруђу дошла у сукоб с Немачком, а при томе су Чернин и сарадници, као компензациони објект, Бугарској понудили област с градовима Приштином и Призреном.²⁷²

Устрого поверљивој ноти аустроугарског посланика у Софији бугарској влади од 11. марта, био је изложен захтев за територију Србије која лежи североисточно од тачке на Дунаву код Молдаве и протеже се до ушћа Беле Реке у Тимок.²⁷³ Поглед на карту показује да би аустроугарски добитак обухватао Неготин, а досезао до Јасикова и Кривеља, тј. до околине Борског рудника, дакле захватао би мање но што су тврдили директори концерна *Disconto Gesellschaft*. Овом захтеву су се Бугари најпре опирали, али је 15. марта др Радославов рекао аустроугарском посланику да прихвата „обострано мењање нашег споразума [од 6. септембра 1915] у вези с долином Мораве или сектором Призрен–Приштина“.²⁷⁴ Бугарско Министарство спољних послова изразило је 25. марта спремност да уступи део територије североисточно од линије Милановац–Брза Паланка, а то је, према карти, износило једну трећину онога што је Монархија тражила.²⁷⁵ Истога дана у Букурешту је Чернин овако одредио аустроугарски став: „Део Крајине, неопходан за одбрану Ђердана надам се да могу да добијем

²⁷² HHStA-Wien, PA I, K. 1054, Посланство у Софији Министарству спољних послова 7. марта и Чернин посланику у Софији 13. марта 1918.

²⁷³ Исто, 11. марта 1918.

²⁷⁴ Исто, Посланство у Софији Министарству спољних послова 15. марта 1918.

²⁷⁵ Исто, Посланство у Софији Министарству спољних послова 25. марта 1918.

Под условом да се сагласим с малим померањем уговорене границе западно од Мораве (у питању је био уски појас, највише око 10 km ширине).²⁷⁶ Реч је управо била о појасу земљишта којим је ишла железничка пруга и на којем је лежало Смедерево. Најзад је 29. марта 1918. била постигнута сагласност на линији која је полазила од ушћа Поречке реке и завршавала се код Прахова на Дунаву.²⁷⁷

Овај случај показује да је аустроугарска политика под паролом „без анексија“ сада стварала Бугарској могућности да откида нове области од „остатка Србије“, а Монархији да, под видом договора с бугарском владом, прави анексионистичке захвате у српске територије раније обећане Бугарској, у складу са већ ста-рим гледиштима неких високих чиновника у Министарству спољних послова, што се показало крајем 1915. и највиших представника оружаних снага, што се показало крајем 1916. године. Даље, тиме је делимично био остварен и захтев мађарске владе, више пута наговештаван током рата, што указује да је и овога пута могао деловати онај унутрашњополитички разлог који се појављивао стално када је била реч и о целокупној непријатељској политици Монархије према Србији и о њеним посебним ратним циљевима према Србији. Треба, такође, уочити да је лично министар Чернин могао имати разлога да се труди да нешто добије за мађарски део Монархије да би на тај начин смањио неповерење и нетрпељивост мађарске аристократије, које је на себе навукало још у време када је био фаворит убијеног надвојводе Франца Фердинанда. Уосталом, овај потез са анексионистичким за-

²⁷⁶ Исто, Чернин Министарству спољних послова 25. марта 1918.

²⁷⁷ Исто.

хватом у североисточни угао Србије био је још један сасвим посебан пример да је тадашња аустроугарска политика и на-
даље, упркос декларативној жељи за миром на основи *status quo ante*, настојала да стекне нова важна територијална про-
ширења, па макар она по површини земљишта била ограни-
чена. Не треба заборавити да су у марту 1918. Министарство
спољних послова и Генералштаб разматрали идеју да од Ср-
бије и Црне Горе створе марионетску државицу чији би вла-
дар био надвојвода Максимилијан Хабзбуршки.²⁷⁸

Немачко војно војство је с крајњим него-
довањем примило нови аустроугарски за-
хтев. Изгледа да је морнарички изасланик у Софији 7. марта
први изнео суд да је за Немачку „непожељно аустроугарско
поседовање обе обале Ђерђапа.“²⁷⁹ Морнарички изасланик у
Бечу писао је после разговора с вицеадмиралом Фон Кајлом
да, „с обзиром на велики привредни значај који ће за нас
ускоро имати доњи Дунав [. . .], мени се чини неопходним
да ми себи створимо могућност да нашу тамошњу тргови-
ну војнички штитимо“ и да зато сматра да ће „подробнија
испитивања вероватно показати да у нашем интересу није
да подржавамо царску и краљевску Монахију у захтеву на
Турн-Северин“. Његово излагање је неко у Адмиралитету,
највероватније командант ратне морнарице Рајха, пропра-
тио маргиналијама које су показивале слагање.²⁸⁰

Генерал Ерих Лудендорф се потпуно сла-
гао с мишљењима морнаричких официра.
Чим је од војног аташеа у Софији добио извештај, одмах је

²⁷⁸ Исто, PA I, K. 1084.

²⁷⁹ BA-MA, Freiburg, RM 5/v. 2681.

²⁸⁰ Исто.

генералу Хелу, једном од опуномоћеника Врховне команђе на мировним преговорима у Букурешту, телеграфисао да је аустроугарски захтев „у супротности са свим досадашњим договорима“ и да ће „уз то Аустрија на овај начин добити у своје руке пут Дунавом на толико неподношљив начин да ми то не смемо прихватити“. ²⁸¹ Лудендорф је и Фон Килману телеграфисао да не прихвата ниједан захтев који је поставила Монархија, па је набројао аустроугарске захтеве на Турн Северин и његово бродоградилиште, острво на Дунаву, него-тински крај и врхове Карпата. ²⁸² После саветовања у Врховној команди 10. априла, генерал Лудендорф је телеграфисао Министарству спољних послова да га је вицеканцелар др Карло Хелферих поново подсетио на захтев Аустро-Угарске за уступање округа Неготин, да би учвршћивање Монархије на обе обале Ђердапа било „неподношљиво“ и да тражи да се „то уступање избегне“. ²⁸³ Изгледа да Немци нису сазнали за договор Чернина с Радославовим од 29. марта.

Настојања Немаца да спрече савезничку Монархију да поседањем једне важне стратегијске тачке на Дунаву угрози планове о немачкој превласти, чинила су само део обновљених и појачаних напора Рајха да балкански простор коначно претвори у своје трајно „допунско привредно подручје“. Рат је захтевао све више средстава, немачких залиха било је све мање, а обим производње се смањивао. Уз то је Брестлитовски мир са својим тешким одредбама обмануо немачку десницу, посеб-

²⁸¹ AA-Bonn, Oxford, 1117, Weltkrieg 20e geheim, Bd. 1, Лудендорф канцелару 11. марта 1918.

²⁸² Исто.

²⁸³ Исто.

но радикалне кругове који су сада руководили Рајхом, да је почeo да се остварујe давнашњи империјалистички сан, па се људима које је оличавао Лудендорф чинило да је њихово опредељење из јесени 1916. било исправно и да, поред свих све очигледнијих унутрашњих криза, просто треба само мобилисати и последња средства да би се постигао такав мир који би Рајху донео велике добитке бар на истоку и југоисточку Европе, а делимично и на европском западу.

Немачки ратни циљ према Србији остајао је сачињен од три саставнице унутар стремљења за добицима на Балканском полуострву: узети у своје руке рудне сировине и угљ, железничке саобраћајнице и саобраћај Дунавом. Ове три саставнице су у балканској политици немачког Рајха биле схватање као део јединствене целине, како је то лепо написао 24. фебруара 1918. војни изасланик у Софији у свом допису Врховној команди: „Немачки капитал једва да може очекивати добитак од до сада мало рентабилне железнице, уколико не осигура утицај на експлоатацију рудних богатства; са овим је у вези такође и искоришћавање пловног пута Дунавом. За паробродарско друштво које треба основати потребна су налазишта угља, а за ову сврху неопходне су железнице које ће их повезати с рудницима. Тако цела привредна политика на Балкану проистиче из јединствено створених одлука“.²⁸⁴ У питању је била концепција по којој би „допунско привредно подручје“ требало да буде тако организовано да уз допунска снабдевања Немачке може и само да задовољава своје сопствене потребе. Тек тада би оно постало потпуно рентабилно.

---

²⁸⁴ AA-Bonn, Oxford, 232, Bulgarien 7, Bd. 38.

Yто време је Рајх у својим рукама имао руднике и железнице у деловима Србије окупираним од Бугара, али искључиво посредством својих војних органа. Када је реч о њеним водећим установама, војска се потврђивала као продужена рука немачке привреде и у самој пракси експлоатације која је била у току, као што је то била и онда када су прављени планови и давани подстицаји. Рудницима угља управљао је шеф за питања војних железница, који је био непосредно подређен заменику начелника Генералштаба и на располагању имао свој посебан штаб, а на терену подређене органе; орган који је непосредно руководио експлоатацијом угљенокопа у источној Србији носио је назив Војно-железничка дирекција 7 и имао је седиште у Нишу.²⁸⁵ Ова Дирекција непосредно је управљала целом железничком мрежом на тлу Србије коју су немачке војне снаге преузеле од јесени 1915. до јесени 1916. Рудник бакра Бор је, сагласно уговору од 5. маја 1916, био под *Krigsmetal A. G.*, војно-индустријским комплексом подређеним пруском Министарству рата. Договорима и уговорима немачке и бугарске Врховне команде из децембра 1915. и августа 1916, као и уговором између Пруског министарства рата и бугарске владе, закљученим почетком маја 1916, железнице, угљенокопи и Борски рудник су и правно од стране Бугарске стављени на располагање Рајху током трајања светског рата и током извесног броја месеци по његовом окончању. Намера и труд немачког вођства да постигне и право на дуготрајно искоришћавање ових привредних добара у будућем раздобљу мира, остали су до почетка 1918. без резултата.

---

²⁸⁵ Sarter, A., *Die deutschen Eisenbahnen im Kriege*, Stuttgart, 1930, стр. 70, 113.

Kупни капитал показивао је нарочито занимање за преузимање у своје руке рудника и железничких линија док рат траје, а још више се интересовао за експлоатацију после рата. У међувремену је дошло и до мање измене у оној подели интересних подручја између поједињих група немачких банака и фирмама која је извршена у мају 1917, пошто је *Disconto Gesellschaft* успео да све заинтересоване обједини под својим вођством. Током 1917. овај концерн је око себе окупио још четрнаест немачких банака и два произвођача метала, а уз то и шест аустријских и мађарских банака. У допису који је упутио Привредној служби Рајхса 9. јануара 1918. стоји: „Овај конзорцијум је спреман да своје снаге стави на располагање за рудно истраживање новобугарских области. Да би у целини обухватио рудна богатства, која су само делимично откривена, било би пожељно да конзорцијум добије неке привилегије за рударску експлоатацију области које је Бугарска посела, као и за оне области које ће јој можда још бити присаједињене“. Аустроугарски капитал укључен је у конзорцијум, стоји даље у истом допису, да не би дошло до „непожељне конкуренције с немачким тежњама“. И с *Bayerischer Lloyd* је *Disconto Gesellschaft* постигао договор, по коме је ово друштво речне пловидбе добијало угаљ, али није управљало рудницима у Србији.²⁸⁶

Zанимање које је показивао концерн *Disconto Gesellschaft* и његово инсистирање на преузимању експлоатације српских рудних богатстава проистицали су из многих процена које су у Рајху у међувремену извршене о привредној вредности тла српске државе за

---

²⁸⁶ ZStA, Reichswirtschaftsministerium, Nr. 902, 1. јануара 1918; Auswärtiges Amt, Nr. 7554, 5. марта 1918; AA-Bom, Oxford, 232, Bulgarien 7, Bd. 38, 12. јануара 1918.

Немачку. Официри у привредним службама армије давали су у неколико мањова веома високе оцене о богатству Србије и наглашено скретали пажњу на потребу да оно буде обезбеђено за Рајх. Тако је 4. јануара 1918. поручник Волф, који је био на служби у Трговачкој обавештајној служби у Скопљу, писао да је „за нас Немце Србија откријена тек у рату, да нам је тек сада постало јасно њено богатство у животним намирницама и рудном благу“ и да „нема места сумњи да ће немачки увозници и немачка индустрија, нарочито рударска, после рата покушати свим средствима да продре овамо“.²⁸⁷ Сам *Disconto Gesellschaft* је од пролећа 1916. слao екипе да испитују делове Србије под бугарском окупацијом и на основу тих истраживања обавештавао надлежне о богатству које се тамо налази, посебно подвлачећи да је, привредно узето, најразвијенија долина Мораве. У допису Министарству спољних послова од 4. марта 1918. директори овог концерна Шлипер и Бергер изнели су да у немачком интересу треба „све новобугарске области“, тј. како источну Србију и Македонију тако и Добруџу, увући у круг експлоатације немачке привреде. „На питање на који начин новобугарске области могу бити потпуно искоришћене [. . .], треба одговорити формулом да све што је на земљи треба да буде бугарско, а све што је под земљом немачко, као и железнице које омогућавају привредно прикључење“, писали су.²⁸⁸

Врховна команда улагала је много труда да се коначно остваре немачки захтеви. У фебруару 1918. генерал Лудендорф је затражио од политичког војства да што пре отпочну преговори с бугарском

²⁸⁷ ZStA-Wien, Auswärtiges Amt, Nr. 3979.

²⁸⁸ Исто, Reichswirtschaftsministerium, Nr. 902.

владом о послератном коришћењу како српских рудника тако и железничких линија.²⁸⁹ Отпочињање преговора о миру с Румунијом у Букурешту дало је прилику Лудендорфу да поново покрене исто питање и он је 28. фебруара вице-канцелару др Хелфериху навео два основна питања о којима коначно треба донети одлуку, о обезбеђењу немачких финансијских захтева у вези с дуговима Бугарске и о дугорочном обезбеђењу немачких „привредних интереса у српским, румунским и евентуално грчким областима које припадају Бугарској“.²⁹⁰

Вицеканцелар је надлежне представнике одговарајућих служби позвао на саветовање 8. марта 1918. У погледу железница резултат саветовања био је овај: „Најпре преговарати с Бугарском да Немачкој уступи све железнице у новобугарским областима и преда их једном немачком или немачко-бугарском железничком друштву. Тек пошто се ово уради, треба ступити у даљње преговоре с Аустро-Угарском о стварању железничке заједнице проширене источним железницама“. Из тог већања произлази да су у обзир узете линије на ширем балканском простору, и то Смедерево–Велика Плана–Ристовац–Ђевђелија, Ниш–Цариброд, Београд–Велика Плана–Митровица–Скопље–Солун, Солун–Битољ, као и ограници ових линија. У погледу рудника било је закључено да Бугарска конзорцијуму створеном од концерна *Disconto Gesellschaft* уступи „све руднике, рударска права и железнице на тој територији“, уз ослобођење од пореза

²⁸⁹ AA-Bonn, Oxford, 1094, Weltkrieg 14d, Bd. 3, без датума.

²⁹⁰ ZStA-Potsdam, Reichswirtschaftsministerium, Nr. 903.

и других дажбина. У разговору присутних помињани су на првом месту Борски рудник, затим рудници каменог угља између Млаве и Пека и Алексиначки рудници. У погледу обе групе захтева, саветовање је, следећи ставове које је у својим дописима заступао нарочито *Disconto Gesellschaft*, дошло до закључка да је „далеко лакше спровести уступање под притиском ратних прилика него касније“²⁹¹, тј. треба искористити рат у коме је Бугарска везана за Рајх и од ње изнудити тражено. Добици за Рајх схватани су у смислу да немачки приватни капитал преузме коришћење добра о којима је била реч.

Yзакључцима са овог већања тачка 6 је садржала захтев Бугарској да „руднике, а нарочито рудник Бор, као и железнице на територијама које ће јој припасти у овом рату, препусти немачком капиталу“²⁹². Вицеканцелар Хелферих је 10. марта телеграфисао мировној делегацији у Букурешту: „Бугарска се мора обавезати да, под а) досадашњу српску државну железницу у новобугарским областима, укључујући и линију Смедерево–Велика Плана, уступи оном друштву које одреди немачка влада, и под б) да рударска предузећа и минерална налазишта у Ново-Бугарској која су била власништво српске државе без одлагања уступи једном друштву које ће одредити немачка влада; уколико је реч о непријатељској својини [тј. о власништву западног капитала] да изврши присилну ликвидацију, а затим их преда поменутом друштву, које ће пружити помоћ у добијању рудника у српском приватном власништву.

²⁹¹ Исто, Auswärtiges Amt, Nr. 7544.

²⁹² Исто.

Рударско друштво биће ослобођено пореза и других дажбина, стећи ће концесије за коришћење шума за производњу дрвене рударске грађе и изградњу потребних приклучних пруга, а биће му бесплатно обезбеђена и места за претовар на Дунаву".²⁹³ На састанку који је вицеканцелар Карло Хелферих имао у Врховној команди 10. априла, ови захтеви били су само даље развијени и подробније одређени. Тада је, на пример, постигнута сагласност да се Бугарској од дугова опрости враћање 200 милиона лева, али да она зато права на руднике пренесе „или на немачку владу или на једно или више друштава које сама одреди“ и да, такође, омогући даљња геолошка истраживања, да ове руднике ослободи увозне и извозне царине, да излази у сусрет у свим питањима која се односе на рад, материјал, транспорт, ускладиштење итд., да немачкој индустрији гарантује да има предност у испорукама железничког материјала за „сву бугарску државну железницу“ итд.²⁹⁴

У међувремену је концерн *Disconto Gesellschaft* тачније одредио своје захтеве и коначно оформио међународни конзорцијум под својим вођством. У допису вицеканцелару од 6. априла 1918, концерн је овако одредио своје захтеве и њихов распоред: 1. рудник бакра Бор, 2. „српски и румунски државни рудници“ (посебно поменут Сењски рудник), 3. приватни рудници (Алексиначки рудници, Вршка чука, Нересница, Брза Паланка, Костолац, Равна река, Боговина, Ртањ, Подвис, Тресибаба

²⁹³ Petzold, J., „Die Forderungen des deutschen Imperialismus an Bulgarien im März 1918“, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 1979, 3, стр. 249.

²⁹⁴ ZStA, Reichskanzlei, Nr. 2458/5, *Ergebnis*, 11. априла 1918.

итд.), 4. искључиво право да током десет година истражује нова рудна налазишта у областима које је Бугарска стекла у тадашњем рату, и 5. железнице и право на будућа грађења железница у освојеним земљама. Такође су биле додаване широке повластице различитог карактера.²⁹⁵

Немачка мировна делегација у Букурешту је поступила по налозима, али је бугарска страна пружала отпор, па је успех постигнут само у погледу Борског рудника. По договору који је парафиран у Букурешту 27. марта 1918, у време мировних преговора с Румунијом, бугарска влада обавезала се да ће Борски рудник препустити Немачкој под условима који ће бити ближе одређени „следеће недеље у Берлину.“²⁹⁶ Током преговора у немачкој престоници у првој половини априла, Бугари су, изгледа, коначно прихватили да Бор предају Немачкој или од немачке владе означеном акционарском друштву, јер су после тога уследили преговори о утврђивању вредности овог рудника, а и унутарнемачка разматрања на који начин би конзорцијум *Disconto Gesellschaft* најпогодније експлатисао овај рудник у корист целокупне немачке привреде.²⁹⁷

Што се тиче тог конзорцијума, коначна листа његових чланова била је позната у мају, мада је то у основи била иста она групација која је била утврђена у марту 1918. на основу пројекта из лета 1917. Тај конзорцијум био је овако састављен: немачка група – *Disconto Gesellschaft, Dresdner Bank, S. Bleichröder,*

²⁹⁵ Исто, Reichswirtschaftsministerium, Nr. 902.

²⁹⁶ Митровић, А., *Немачко-бугарски уговор*, стр. 48–49.

²⁹⁷ Исто, стр. 35–40.

Commerz- und Discontobank, Nationalbank für Deutschland (из Берлина), *Sal. Oppenheim fr. und Co., A. Schaaffhausenscher Bankverein AG, A. Levy* (из Келна), *Norddeutsche Bank, M.M. Warburg und Co., Vereinbank, D. Böhrens und Söhne, Schröder Gebrüder* (из Хамбурга), *J. Dreyfus und Co, Metallbank und Metallurgische Gesellschaft AG* (из Франкфурта) и *Mansfelder Gewerkschaften* (из Ајслебена); аустроугарска група – *Bodencreditanstalt, Creditanstalt für Handel und Gewerbe, Wiener Bank* (из Беча), *Pester Ungarische Commerzialbank* и *Ungarische Allgemeine Creditbank* (из Будимпеште); бугарска група – Кредитна банка, *Banque Balkanique et Banque Générale de Bulgarie*. Исти састав концерна био је предвиђен за искоришћавање рудног блага у областима које би Бугарска себи приклучила у светском рату, са изузетком *Mansfelder Gewerkschaften*. Немачка је у оваквом конзорцијуму већ била у предности, јер је од 24 банке и фирме имала чак 16 представника; Аустро-Угарска је имала 5, а Бугарска 3 представника. У погледу удела у капиталу Рајх је учествовао са око 75%, а Монархија са око 25%; *Banque Balcanique et Banque Générale de Bulgarie* биле су „софијске банке-сестре“ аустроугарских банака и учествовале су „с квотом беззначајне висине“. Што се тиче софијске Кредитне банке, она је била само филијала *Disconto Gesellschaft*-а и њено учешће било је беззначајно. Да би се уочила и стварна снага водеће банке *Disconto Gesellschaft*, треба водити рачуна о томе да су њено власништво биле банке *A. Schaaffhausenscher Bankverein AG* и *Norddeutsche Bank*. У сваком случају немачким учесницима је требало да припадне 75% целокупне производње Борског рудника.²⁹⁸

---

²⁹⁸ Исто, стр. 49–50.

Немачки ратни програм тиме је био у целини обликован и према Србији, иако је ову државу обухватао у стварно џиновским оквирима немачког привредног простора и империје који се простиру преко највећег дела Европе, Предњег истока и средње Африке. У ствари, по томе програму Србија је као део Балкана била само део „допунског привредног простора“ Рајха. Немачко војство није мењало свој став да предратне српске државне територије могу бити подељене између Аустро-Угарске и Бугарске, које би постале сателитске државе Рајха, и смањене „нове Србије“, која би требало да буде сателитска држава Аустроугарске монархије. Пошто је Немачка своје привредно присуство на Балканском полуострву хтела да оствари првенствено преко Бугарске, као слабијег партнера коалиције, а тек потом и посредством Аустро-Угарске, она је подржавала бугарске жеље према српским територијама и најпре тако учествовала у кројењу будуће бугарско-српске границе. У разради овог програма у пролеће 1918. рачунало се с левом обалом Мораве као делом Бугарске, али само зато да би на тај начин железница у моравској долини дошла у руке Рајха, који би на препуштање ове саобраћајнице привелео или присилио бугарску владу. У неким тренуцима, као што смо то, на пример, видели у пролеће 1917, у Берлину су рачунали такође и с комбинацијом да лева обала Мораве може да послужи као надокнада Бугарској да одустане од претензија на румунску северну Добруџу, где је појас с Чернаводом и Констанцом требало да припадне Рајху.

Рат је текао својим током, а иницијативу на бојиштима још увек су имале Централне силе. Користећи се чињеницом да су се ослободили рата

на истоку Европе, фелдмаршал фон Хинденбург и генерал Лудендорф су сада немачке армије груписали на западном фронту, с циљем да снажним ударцем брзо окончају рат. У Пикардији је 21. марта отпочела немачка офанзива, али је 5. априла била завршена тактичким успесима и стратегијским поразом; већ 9. априла почeo је нови немачки напад у Фландрији, а 29. априла окончан истим резултатом; још једном је немачка Врховна команда покушала да одлучи рат у Француској, па је 27. маја покренула последње резерве у напад на реци Ени, али када је напад 13. јуна заустављен – поново је све било по старом. У међувремену је на француско боиште пристизала војска САД, која је у јесен 1918. бројала близу 2 милиона свежих ратника. Приближавао се час да Савезници покушају да на боишту коначно одлуче рат.

Унутрашња иссрпеност у обе средњоевропске царевине рађала је све оштрије друштвене борбе и све већу нестабилност режима. Генерал Лудендорф је и даље сматрао да је разлог неуспеха у недовољној сложности Немаца и у недозвољеној попустљивости политичког војства. У Врховној команди је до 30. јуна 1918. био израђен нов програм „циљева немачке политике“ у коме је већ у првој реченици било одређено да је „најважнији циљ“ „успостављање јединства између државног и војног војства о циљевима немачке политике током рата и непосредно после рата“, како би, по Врховној команди, био створен „политички фактор моћи“ који би помогао да се „побољша унутрашњополитичко стање“ и допринео „повећању моћи према иностранству“. ²⁹⁹ Да би постигао то јединство, Лудендорф је

---

²⁹⁹ AA-Bonn, Oxford, 110, Deutschland 137 geheim, Bd. 8, 30. јуна 1918.

и даље смењивао министре: 9. јула натерао је на оставку и државног секретара Рихарда фон Килмана. У Аустро-Угарској је цар Карло I тражио формулу за стабилизовање стања у проширивању националних права народа свога царства. Упоредо је покушавао да преко Француске дође до мира са Антантом, па је лично водио тајну преписку с француском владом, кријући то и од самог министра спољних послова. Када се за то ипак сазнало, грофу Отокару Чернику није преостало ништа друго до да поднесе оставку 14. априла 1918.³⁰⁰ На то је цар за министра спољних послова поново именовао барона Иштвана Буријана, кога је средином маја подигао у виши племићки ранг, доделивши му титулу грофа. Овако ненеодлучна и недоследна политика Карла I и његових помагача остала је без резултата. У извештајима немачког амбасадора сада је писало: „Глад, безуспешне офанзиве и унутрашњи немири створили су застрашујуће ниско стање поверења“ (29. јуна)³⁰¹; „Нерасположење је достигло најдубљу тачку [. . .]. Социјалисти и националисти се полако али сигурно спремају на обарање власти. Социјални преврат повући ће за собом национални, а национални социјални“ (11. јула 1918).³⁰²

Иза Рајх и за Монархију прошло је време било какве наде да ће оружјем или дипломатијом постићи победоносни мир и реализацијати своје освајачке циљеве. Ипак су генерали и у једној и у другој царевини и даље терали своје. Лудендорф и једномишљеници су чак и у лето 1918. поново правили планове о свет-

³⁰⁰ Meckling, I., n. d., стр. 340–358.

³⁰¹ AA-Bonn, Oxford, 446, Österreich 95, Bd. 6.

³⁰² Исто, 423, Österreich 70, Bd. 53.

ској моћној немачкој империји и посебно на истоку Европе видели она подручја на којима ће Рајх извршити обухватне анексије, створити вазалне државе и изградити привредне интересне сфере.³⁰³ Врховна команда је услов за постизање овога видела у рушењу револуционарне совјетске републике: „Будућа Русија ни у ком случају не сме да за ослобођење од большевизма буде захвална Антантни. Ми у овоме морамо у наше руке да узмемо војство.“³⁰⁴ Немачка влада је следила Врховну команду и када је Иштван Буријан, новопостали гроф, дошао на саветовање у Берлин 11. и 12. јуна, канцелар гроф Хертлинг га је пресрео са захтевом, прво, да се Аустро-Угарска што више политички, војно и привредно веже за Рајх и, друго, да се Аустро-Угарска коначно одрекне својих аспирација на Пољску и сасвим је препусти Рајху, а да за себе, као и у пролеће 1917, добитке тражи на Балкану. Гроф Буријан то није прихватио. Настављајући битку око Пољске, он је одговорио да немачке тврдње о „територијалном повећавању Монархије на рачун Румуније“ и о „могућностима њене експанзије према Србији и Црној Гори никако нису засноване“, пошто „добијање територија у поменутим земљама уопште не улази у наш програм“.³⁰⁵ Чини се, ипак, да поводом ових речи грофа Буријана треба подсетити да је у свим дотадашњим изјавама аустроугарских државника и дипломата тврдња да Монархија нема анексионистичких намера према Србији увек скривала програм смањивања и стварања такве Србије која би била зависна од свог северног суседа.

³⁰³ Fischer, *Griff*, стр. 714–784.

³⁰⁴ AA-Bonn, Oxford, 110, Deutschland 137 geheim, Bd. 8, 30. јуни 1918.

³⁰⁵ HHStA-Wien, PA I, K. 505, белешка од 11–12. јуна 1918.

Mисао о експанзији на Балкану помоћу анексије Србије и даље је живела у официрском кору Подунавске монархије. Годинама је њу најбоље представљао генерал Франц Конрад фон Хецендорф, али је у лето 1918. дошао крај његовој војној каријери. После неуспеха алпске офанзиве, одузета му је команда на фронту, а постављењем за команданта царске гарде стварно је већ 15. јула. био послат у пензију. Тог истог дана га је цар Карло I за утешу почаствовао унапређењем у ранг грофа. Међутим, тадашњи начелник Генералштаба, генерал Артур фон Арц, само неколико дана касније, 21. јула, ставио је на знање грофу Буријану да анексионистичке тежње према Балканском полуострву и даље представљају спољнополитички програм војске и да их надаље, упркос приликама, одлучно заступа Врховна команда.

623

Yмеђувремену су већ поодавно била окончана „студирања питања будућих граница Царевине на Југоистоку“, која је Врховна команда наредила у августу 1917., и настало је посебан тајни досије с називом *Пожељне границе на Балкану*. Реч је, у ствари, о збирци карата и скица које су увише варијанти приказивале оно што је војни врх сматрао пожељним политичким преуређењем делова Балканског полуострва у ближем и даљњем суседству Монархије. Кarta означена с римским бројем „I“ доносила је решење по коме би требало у југоисточном суседству створити једну нову државу с површином од 60.108 km^2 и 2.511.336 становника, у коју би ушли области западне Србије, Санџак и делови Косова с границом јужно од Вучитрна (укупна површина од 29.723 km^2 и 1.705.155 становника), цела Црна Гора

с обалом (15.720 km^2 и 367.981 становника) и велики део Албаније са Скадром, Драчом, Тираном и Елбасаном (14.665 km^2 и 438.200 становника); остали делови Србије припадали би Бугарској. Ово решење, чини се, требало би повезати са идејом да надвојвода Максимилијан Хабзбуршки, брат цара Карла I, постане српско-црногорско-албански краљ), чиме би била створена једна стварно вазална држава Монархије.³⁰⁶ „Карта II“ је доносила план да Аустро-Угарска себи анектира а) целу десну обалу Дунава с Ђердапом од Голупца до Прахова (укључујући Мајданпек, Доњи Милановац, Брзу Паланку, Јабуковац и Душановац); б) Београд са околином, тако да граница иде у полулуку од Обреновца (искључно), обухвата Рипањ и избија на Дунав источно од Гроцке (укључено); в) Новопазарски сандак, појас с Пљевљима и Беранима и део Косова с Косовском Митровицом и Вучитрном; г) Црногорско приморје до тачке која лежи, отприлике на средини између Бара и Ужица. По овом плану остатак Србије би био посебна држава са источном границом на Великој Морави и с јужном границом која би обухватала Блаце, али и текла северније од Рашке, а остале делове српске државне територије би добиле Бугарска и Албанија (која би приклучила и остатак Црногорског приморја). „Карта III“ је доносила једну

---

³⁰⁶ Идеју с Максимилијаном Хабзбуршким нашли смо у актима Министарства спољних послова у Бечу у вези с једном индискрецијом коју је направио аустроугарски шеф војнообавештајне службе у војном генералном гувернману у Црној Гори крајем априла 1918 (HHStA Wien, PA I, K. 998). Из преписке до које је због овог случаја дошло између високих чиновника бечког Министарства спољних послова и самог министра спољних послова Буријана, који је тада био на конференцији мира у Букурешту, следи да нико није порицао ту идеју, него да су се само забринули због индискреције (исто, K. 1084, 1086 и 1089). Очевидно да је реч о једној од најстроже чуваних тајни.

варијанту минималног програма. По њој би Аустро-Угарска себи припојила шири појас Посавине и дела Подунавља (са Шапцем, Зворником, Ваљевом, Лазаревцем, Београдом, Милановцем, Смедеревом и Смедеревском Паланком, тј. површином од 6.865 km² и с близу 700.000 становника). „Карта IV“ је доносила другу варијанту минималног програма, по којој би Монархија припојила шири појас Посавине са Шапцем, Лозницом, Ваљевом, Лазаревцем, Рипњом и Београдом и уски појас српског Подунавља са границом која би ишла северно од Умчара, Пожаревца, Мајданлека и Подвршта (сва места искључно). Најзад, по једној другој карти предвиђало се анектирање целог војног гувернмана Србије.³⁰⁷

Меморандум који је 21. јула генерал Фон Арц доставио министру грофу Буријану представља последњи разрађен програм продора на Балканско полуострво који је израђен у врху Аустроугарске монархије. У њему је било написано: „Наши ратни циљеви на Балкану морају остати: потпуно прикључење Србије Монархији, потпуно прикључење Црне Горе Монархији, стварање независне Албаније и стварање савеза балканских држава под нашим војством [. .]. Победник има право да плодове победе обликује према свом суду и своме нахођењу. А победници на Балканском полуострву смо ми и то нам нико не може да оспори. Руку подручку с нашим ратним циљевима на Балкану иде и решење 'југословенског питања'. Оно мора бити решено, а то је, по моме мишљењу, могуће само у оквирима Монархије“. Из разраде се види да је Албанија, у ствари, требало да буде држава ограниченог суверенитета под хегемонијом Аустро-Угарске и да би Аустро-Угарској „морала у целини да

625

³⁰⁷ KA-Wien, AOK, Op. Ab. Bd. 556.

припадне река Бојана.³⁰⁸ Овај програм је само у неким појединостима био различит од програма које је генерал Конрад заступао још 1907. За генерала у служби династије Хабзбурга ништа се није мењало. По претпоставкама овога програма, генерал Фон Арц био је уверен да ће, без обзира како светски рат буде завршен, на Балкану победник остати Аустро-Угарска, тј. да савезничке, међу њима и српске снаге, на фронту код Солуна неће успети да измене ситуацију створену „експедицијом“ из јесени 1915.

Средином јула Савезници су на западном фронту прешли у напад и Немци су почели да се повлаче. И повлачили су се све до краја рата. Онда су Британци 8. августа код Амијена тенковским нападом разорили немачку одбрану. Тог „црног дана за немачку војску“ коначно је и генерал Лудендорф увидео да је „дошао час да се рат заврши“. ³⁰⁹ Новом државном секретару за спољне послове Паулу фон Хинцеу рекао је 13. августа да више није сигуран да може непријатеља да натера на мир и да му сломи вољу за борбу.³¹⁰ Иако одавно близак пангерманистима, Фон Хинце је сматрао да би свако продужење рата само допришло потпуном уништавању Централних сила. Ипак су генерали сматрали да треба прећи на тактику огорчене одбране освојеног француског тла и тако приморати противнике на „споразумни мир“. Рајх би, с обзиром на то да је држао непријатељске територије, у том случају могао да испуни бар неке своје жеље за добицима. Стога аустроугарски цар, који је у немачку Врховну команду дошао 14. августа, није успео

³⁰⁸ HHStA-Wien, PA I, K. 500.

³⁰⁹ Ludendorff, E., н. д., стр. 551.

³¹⁰ *Deutschland im ersten Weltkrieg*, 3, стр. 367–373.

да убеди Вилхелма II и његове министре и генерале у потребу да Централне силе затраже мир.

Током следећих недеља и месеци трупе Антанте и САД су настављале своје наступање на западном фронту. А онда је дошао и удар на крајњем југоистоку. У зору 14. септембра Антантина артиљерија на Солунском фронту отпочела је страховиту паљбу, која није јењавала све док се 15. септембра у 5.30 часова није подигла на јуриш као прва савезничка јединица 2. српска армија. Одбрана се распала и Савезници су кренули на победоносни поход. Цар Карло I и гроф Буријан су узалудно тражили мир, Антанта и САД одговарале су захтевом за безусловном капитулацијом. Суочено с блиским поразом, немачко вођство је покушало да одбрамбене снаге земље ојача а револуционарне немире спречи демократским реформама, што је обухватало и одузимање политичких надлежности генералу Лудендорфу, а убрзо и његово уклањање из Врховне команде. Било је касно. Противник је видео победу надохвата руке, а револуција је била на прагу обеју царевина. Бугарска прва није издржала и капитулирала је 29. октобра 1918.

Сјуга Балкана хитале су савезничке трупе, на челу са српским армијама. Уз њих је раме уз раме маршовала Југословенска добровољачка дивизија. Југословени у Монархији су се већ дуже време комешали. Још 11. јула 1918. амбасадор гроф Ведел је, описујући расуло које је захватило Аустроугарску монархију, јавио Берлину: „Најопасније жариште пожара је Хрватска. Тамо су донедавно многобројне партије с различitim програмима стајале оштро одељене једна од других. Сада су

оне јединствене у намери да се сви Србо-Хрвати уједине у једну државу.³¹¹ У новој ситуацији Фон Ведел је 23. октобра јављао: „Овде један свет пропада, а нови свет настаје“.³¹² Истога дана представник царског и краљевског Министарства спољних послова код Врховне команде преносио је телеграм Војне команде града Загреба: „Ситуација у Загребу је веома озбиљна. Обновљене демонстрације уз учешће официра и ратних заробљеника. Побротимљења с војницима. Усклици: 'Живео Вилсон!', 'Живео Масарик', 'Живео зелени кадар', 'Живео Пашић'. Марсельеза, црногорска химна, слављенички говори“.³¹³ На вест да се српска војска пробија с југа, становништво окупирале Србије скочило је на устанак. О ситуацији у Србији исти представник је јављао 22. октобра: „Све мушки становништво, чим за то добије прилику услед удаљавања наших трупа, хвата се оружја и сарађује на ослобођењу тла отаџбине. За то није потребна било каква организација од стране непријатеља“.³¹⁴ Представник Министарства спољних послова код војног генералног гувернера Србије саопштавао је из Београда: „Многобројне чете нападају наше трупе с леђа, врше препаде на транспорте“ (19. јула)³¹⁵; „Чете большевичког карактера нападају наше трупе с леђа“ (20. октобра).³¹⁶ Одбрана се распадала. Исти представник је телеграфисао 25. октобра: „Наше положаје јужно од Крагујевца пробили су српски батаљони“.³¹⁷ Аустро-

³¹¹ AA-Bonn, Oxford, 423, Österreich 70, Bd. 53.

³¹² *Исто*, 453, Österreich 103, Bd. 9.

³¹³ NHStA-Wien, PA I, K. 1057.

³¹⁴ *Исто*, K. 505.

³¹⁵ *Исто*.

³¹⁶ *Исто*.

³¹⁷ *Исто*.

угарске снаге узмицале су преко Саве и Дунава. Телеграм од 27. октобра 1918. садржао је да војни генерални гувернер „не може да одржи ни мостобран код Београда“.³¹⁸

629

---

³¹⁸ Исто.

ЗАКЉУЧАК

Сада је више од једног године од дана када је више више од 100000 српских грађана изгубило живот у рату у Босни и Херцеговини. У тој скромној количини, која је уједно и стварност министарства именованог по њим, Времене владавине пријестола је тешко да се сагледаје. Тада би било јасно да су у Србији у тој скромној количини убијени и хришћани. Потврђено је с агенцијама новинарства. Џони Маскес "Живој венец" ће да се сагледаје у Србији. Маскес је, премором људи, спровео у српске земље. Неста га је српска војска спровела у тој скромној количини. Србија склонила је на устаници. Србите у Босни и Херцеговини је уједно 22.000. Све борбите су биле, чак да то бејна телевизија, војничке, које су се водиле са српском и српском војском, која је у тој војни била потрећа било која војска са обе стране линије фронта²¹. Представник међународних организација који је узнују позивима грађана да се вратију је из Београда. Многобројне бечејске жени које са љубаша преносе из транспортера у српске војне болнице ће се вратити у своје домаћинства²². Справедљиво је да се сагледају сви ови који су убијени у српској војници²³. Астро-

„Сарајевски атентат је изабран за демагошки изговор“

631

У време Берлинског конгреса 1878. и непосредно после њега, познати историчар Леополд фон Ранке, који је, између осталог, писао о српским устанцима 1804. и 1815. и о српско-турским односима у 19. веку, свесрдно је поздравио проглашење независности Србије, Црне Горе и Румуније, али је, истовремено, био испуњен и неспокојством. Написао је, тако, да „добитку уз бок стоје и губици“, очевидно забринут да независност три југоисточне мале државе може бити угрожена од европских великих сила. Посебно је нагласио: „Србија је пре свих, и то због свог географског положаја, упућена на то да осигура своју независност развијањем свих својих снага“. На крају књиге о српско-турским односима овај научник је изнео да сматра да Србија стицањем независности „ступа у нову фазу своје историје“ и – упутивши се у разматрања о снази Европе која лежи у јединству њених великих сила, као и о сигурном избијању рата „уколико се то јединство не буде могло очувати“ – изложио гледиште да

„могућност општег сукоба лежи у нестабилности источних прилика, које су у непосредној вези са општото ситуацијом“, што се „нигде не показује важнијим него у Србији“.¹ На шта је професор Ранке тачно мислио, открива белешка у његовом дневнику начињена 2. јула 1878: „Највећа новост коју је [Берлински конгрес] донео јесте привремена окупација Босне од стране Аустрије [. .]. Србија тиме запада у потпуно промењен положај, не само због својих намера према Босни него, такође, и због тога што је она од сада опкољена с три стране Аустријом. Неће ли Аустрија анектирати још и Србију?“² Било је то питање пуно тешких слутњи.

Kада су крајем јула 1914. Аустро-Угарска и Немачка кренуле у напад, оне су означиле Србију као јединог кривца за избијање рата, прогласиле да је узрок свему убиство Франца Фердинанда, објашњавале да је карактер њиховог потеза у „полицијској акцији“ и изјављивале да им је циљ само да казне Србију као „гнездо звера“. Отада су ово упорно и стално понављале. Међутим, историчар професор др Карло Александар фон Милер, иначе крајњи националиста и човек спреман да тадашњој влади Рајха буде на највећој услуги, иако се најпре прихватио сарадње на приређивању новог и проширеног издања немачке *Беле књиге* 1915, убрзо се захвалио берлинском Министарству спољних послова на поверењу које му је указало и одустао од даљњег рада на овом задатку. Намера овог издања била је да помоћу пробраних службених докумената кривицу за светски рат пропагандно пребаџи на противнички тabor,

¹ Von Ranke, L., *Serbien und die Türkei im 19. Jahrhundert*, Leipzig 1879, VI–VIII, стр. 517–519.

² Von Ranke, L., „Tagebuchblätter“, *Zur eigenen Lebensgeschichte*, hrsg. von A. Dove, Leipzig, 1890, стр. 623.

али је Фон Милер, пошто се упознао са садржајем грађе, схватио да то, стручно узето, није остварљиво.³

У министарствима спољних послова у Берлину и Бечу постојала су, такође, сасвим другачија мишљења о узроцима рата него што су била она с којима се јавно иступало, па су неретко они у Вилхелмштрасе кривца видели у Монархији, а они на Балхаусплацу у Рајху. То је остало забележено чак и у службеним актима. На пример, у интерној белешци од 4. новембра 1915. руководилац Спољнотрговачког одељења Министарства спољних послова у Берлину Херман Јоханес изнео је овакво уверење: „Аустро-Угарска је стално тежила да Србију учини политички и привредно зависном. Ова тежња била је и главни разлог што је Аустрија настојала да Србију изолује у највећој могућности мери и да тако изврши притисак на овог свог суседа који је тежио независности. Тај притисак деловао је обрнуто жељи

³ Geiss, I., „Die Fischer-Kontroverse“, *Studien über Geschichte und Geschichtswissenschaft*, Frankfurt a. M., 1972, стр. 114. Занимљив је случај професора права Хермана Канторовица. Њему је у Вајмарској републици било поверено да изврши правну експертизу о одговорности за избијање Првог светског рата. Канторовиц је обавио посао и написао текст у величини целе књиге. У њему је било изнесено да је Немачка изазвала рат и да је тврђња да су силе Антанте плански опкољавале Немачку да би је угушиле само пропагандна „бајка о окружењу“. Међутим, његова експертиза је одмах проглашена за тајни спис и била је склоњена у строгој повељиву државну архиву, а сам Канторовиц изгубио је место универзитетског професора и била му је онемогућена даљња научна каријера. Канторовићева експертиза објављена је тек после Другог светског рата: Kantorowicz, H., *Gutachten zur Kriegsschulfrage 1918*, aus dem Nachlass hrsg. von I. Geiss, Frankfurt a. M., 1967. О случају Канторовиц види Предговор И. Гајса у наведеном издању експертизе и Halgarten, G. W. F., „Der Zusammenprall der Imperialismen im Jahr 1914“, *Das Schicksal des Imperialismus im 20. Jahrhundert*, Frankfurt a. M., 1969, стр. 51–56.

и у Србији је изазвао мржњу према Хабзбуршкој монахији и проузроковао тежњу за изласком на море. И то је заправо главни узрок избијања светског рата, као што је то у При-вредном одбору с правом истакао господин Роланд-Лике, некадашњи директор *Deutsche Bank*⁴. На другој страни, гроф Хојос је у писму Мереју из Осла од 20. јула 1917. тврдио да је вођство Рајха у јулу 1914. подстицало Монахију на рат, истичући „да је боље да рат имамо данас него кроз годину или две“.⁵

Још у јулској кризи 1914, а још више током самог рата, било је и у Монахији и у Рајху дosta оних који су били уверени да су прави узроци светског конфликта у аустроугарским и немачким тежњама да се путем примене насиља ојачају и прошире. Међу таквима је било и оних који су покушавали да се супротставе освајачкој политици својик влада. Видели смо да су гроф Лицов и кнез Лихновски, два истакнута члана водећих кругова двеју царевина, у јулу 1914. улагали велики труд да спрече надлежне у Монахији и у Рајху да изазову рат због убиства надвојводе Франца Фердинанда. Кнез Лихновски је и касније заступао таква своја уверења и 1918. је против њега као члана Горњег дома био поведен поступак, па је био и исклучен из овог тела.⁵ Млади филозоф Ернст Блох је 1915. емигрирао

⁴ AA-Bonn, Oxford, 1117, Weltkrieg Nr. 20e geheim, Bd. 1; HHStA-Wien, PA I, K. 496.

⁵ Кнез фон Лихновски је током Првог светског рата написао меморандум *Кривица немачке владе за рат*, који је умножио капетан Ханс Георг фон Берфелде. Лихновски је због тога изгубио место члана Горњег дома, а капетан Фон Берфелде био је ухапшен. Пошто је и после тога Лихновски настојао да јавно износи своја уверења, генерал Лудендорф је у лето 1918. тражио да Лихновски буде најстроже кажњен (Fischer, *Krieg*, стр. 667–668; *Deutschland im ersten Weltkrieg*,

у Швајцарску и ту објавио текст с речитим насловом: *Да ли ће Немачкој да шкоди или користи пораз њених милитариста?*; касније је славни мислилац писао да би пораз само донео добро његовој отаџбини.⁶ Познати етичар и професор универзитета др Фридрих Вилхелм Ферстер је 1916. у чланку *Бизмарково дело у светлу федералистичке критике* оштре осудио владајући слој Рајха; убрзо потом изгубио је своје место професора у Минхену, а онда је емигрирао у Швајцарску.⁷ Међутим, најзначајнији отпор пружало је лево крило Социјалдемократске партије Немачке, а најдоследнији и најобухватнији теоријски и практични политички противстав развио је његов први човек, народни посланик др Карл Либкнехт. На бурној седници Рајхстага, 14. децембра 1915, Либкнехт је, сажимајући своја гледишта у једну реченицу, јавно и у лице рекао тадашњем државном секретару за спољне послове Готлибу фон Јагову: „Влада неће мир, него освајачки рат“.⁸

„Аnekсија Босне и Херцеговине била је само предигра даљњим освајањима на Балкану“

Изведен 1916. године пред суд због свог става и рада, посланик др Либкнехт није пред судијама скривао своја уверења ни о начину како је дошло до рата ни о тежњама немачке владе: „За немачки Рајх

3, стр. 91–92; Meckling, I., н. д., стр. 287). Уп.: Lichnowski, Fürst, *Meine Londoner Mission 1912–1914*, Berlin, 1919.

⁶ Alff, W., *Materialien zum Kontinuitätsproblem der deutschen Geschichte*, Frankfurt a. M., 1976, стр. 8.

⁷ Исто.

⁸ Liebknecht, 9, стр. 428–434.

Аустрија није била само капиталистички привезак и привредно допунски рејон, као ни, спољнополитички узето, некакво нужно помагало и одскочна даска према Балкану, већ полула за отварање пута према Турској. Ова најзбрканија од свих држава тражила је спас од неминовне пропasti у сумњивом напрезању и својих бруталних средстава силе и целе своје офанзивне снаге на Балкану, на коме је, средствима оријенталне деспотије, спроводила безобзирну политику ширења [. . .], која је досегла до срамотне политике дављења Србије. Резултат је скоро с математичком тачношћу морало бити убиство омрзнутог главног носиоца ове политике. Држање Аустрије у балканским ратовима [. . .] јасно је открило да је она приклучење Босне и Херцеговине сматрала само предигром за своја даљња освајања на Балкану [. . .]. Таква је у најзначајнијим цртама била ситуација када су испаљени хици у Сарајеву [. . .]. Аустријској ратној странци, с обзиром на њој својствену бескрупнозност, био је дат угодан изговор за рат против Србије [. . .].⁹

Либкнхект, његова гледишта и рад представљали су радикалну опозицију постојећој власти и владајућим круговима у Немачкој али, стварно узето, радио се првенствено о личности, програму и делатности који су одражавали дубоку историјску алтернативу развитка немачког друштва и државе, социјалистичку, интернационалистичку и хуманистичку. То већ значи да су Либкнхктова схваташа рата имала изузетну важност, па су као таква морала бити узимана у обзир. Савремена историјска научна истраживања, врло често спроведена без уважавања

---

⁹ Исто, стр. 194–195.

Либкнхтова оцена, потврдила су да је немачки револуционар суштински тачно сагледао тај циновски и тешки рат.¹⁰

Oдлука о уклањању Србије као сметње балканској политици Аустроугарске монархије, политици у чијем је остварењу виђен услов за очување и јачање престижа Монархије као велике силе, била је, сасвим одређено, донесена у годинама 1907–1908, али је са сваком новом великим кризом на Балканском полуострву поново оживљавана. Она је своју улогу одиграла и при објави рата крајем јула 1914, а своје место имала је и у одређивању ратних циљева обеју Централних сила током година 1914–1918. У питању је била политика по којој је тежња за „уклањањем“ једне државе значила у суштини жељу да она буде уништена, али је, с обзиром на околности које то нису дозвољавале, често била замењивана проналажењем различитих варијанти, помоћу којих би основни циљ био постигнут путем неких других, само споља гледано блажих решења и међурешења. Узроци овог присилног прихватања варијанти и међурешења лежали су и у групи унутрашњополитичких и у групи спољнополитичких разлога. Та оклевања, колебања, тражења и одступања појавила су се још у кризи 1908–1909. и остала су основна карактеристика политике двеју царевина све до дубоко у лето 1918.

Yкризи 1908–1909. настали су, такође, са свим одређени обриси плана о начину спровођења српске саставнице балканске политике Централних сила, који је касније био често обнављан. У изградњи тих

¹⁰ Geiss, I., „Karl Liebknecht“, *Das Deutsche Reich und der Erste Weltkrieg*, München, 1978, стр. 203–210.

основа удео Монархије био је много већи, али ни удео Райха није био беззначајан. Треба, у ствари, говорити о три варијанте истог плана. Србију би, тако, требало „уклонити“ на један од следећих начина: прво, поделом између Аустро-Угарске и Бугарске, односно између Аустро-Угарске, Бугарске и Румуније; друго, смањивањем путем уступања њених области Бугарској, односно Бугарској и Румунији, а касније и Албанији, док би остатак, који би био лишен снаге да независно живи требало да чини државу која би нужно тражила ослонац и заштиту код суседне велике силе на северу; треће, увлачењем у границе Монархије или, ако то не би било могуће, онда само у аустроугарску интересну сферу. Рачунало се и с тим да би или анексија Србије или њено стављање под хегемонију могло бити остварено и помоћу југословенске идеје, али само уколико би та идеја била претворена у оруђе хабзбуршке државе.

Трајан узрок лутања аустроугарског војства био је првенствено одлучан став угарског дела Монархије против анексије Србије. Мада је и мађарско војство било за „уклањање“ Србије, оно је ипак било против анексије баш зато што се бојало да ће повећањем броја словенског становништва бити створени услови за преуређење дуалистичке државе у тријалистичку. Војство аустријског дела Монархије је стварно и рачунало да са анексијом Србије створи претпоставку за укидање дуалистичког система и на тај начин учини крај моћи мађарске аристократије. Због тог мађарског отпора појавиле су се две струје у редовима оних који су представљали централне органе Монархије. Једну струју чинили су политички фактори, који су политичком игром и дипломатском гипкошћу покушавали

да одлуку из лета 1908. спроведу дуготрајнијим радом и узимањем у обзор међуваријанти; другу су чинили војни фактори, који су сматрали да време не ради за Аустро-Угарску и да треба што пре сломити и уништити Србију, а већи део њених територија анектирати Монархији упркос отпорима Мађара. Све ово показује да су постојале намере и чак јасна одлука о спровођењу анексије, али да није било чврстих планова о начину на који би се све то извело. Стога је свако иоле одређеније решење одлагано за неку будућу прилику, када је требало да буде конкретизовано у складу са тренутним околностима.

Anekсиона криза је показала да она ни за Аустро-Угарску ни за Немачку није била важна сама по себи, него само у оквиру њихових посебних циљева и њихове заједничке политике на Балканском полуострву. При томе је ово полуострво за Беч представљало основно спољнополитичко интересно поље, а за Берлин само оно поље које има своју важност у оквирима целокупне европске и блискоисточне политике Рајха. Тако је 1908–1909. Немачка била спремна да потпуно подржи Аустро-Угарску, али само зато да би помоћу ње и на једном аустроугарском питању добила прилику за одмеравање политичке и, ако треба, војне снаге са силама Антанте. То није значило ништа друго до да Рајх жели да Монархију користи као средство своје много шире политике. Све ово је у бити потрајало до јесени 1918, с тим да је у кризама током 1912–1913. коначно у Монархији био усвојен став да је рат најбоље, чак једино средство за постизање циља. Када је реч о Немачкој, она је Србију сматрала само пионом у својој „великој игри“, па је – без обзира на то да ли ће ова држава постати савезник, бити уништена

или битно ослабљена – свој циљ према њој хтела да постигне посредством Аустро-Угарске као својом продуженом руком. Додајмо да је у тадашњим кризама Монархија стајала у месту зато што није смела сама да предузме најдалекосежнији корак, јер се Раж тренутно осећао неспремним за рат.

Пошто је и у Бечу и у Будимпешти процењено да је Србија главна сметња како за очување стечених тако и за стицање нових позиција на југоисточном полуострву, та земља је од јесени 1912, посебно због јачања југословенског покрета у самој хабзбуршкој држави, стекла кључно место у општој аустроугарској политици, па је односу Монархије према Србији био све више подређиван однос Монархије према свим другим балканским државама. Тако је Аустро-Угарска због свог става према Србији, по одлуци из 1908, тежила пријатељству и савезништву с Бугарском, а прихватала погоршање односа с Румунијом и одржавање хладних односа с Грчком. Пошто је у Берлину процењено да балканска политика двеју Централних сила треба да се ослања на Румунију и Грчуку, Србија је, логично, за немачко војство постала важан чинилац као тзв. природни румунски и грчки савезник, пошто је у промењеним балканским приликама, услед заједничког осећања опасности од Бугарске, дошло до груписања већине балканских држава у фронт са Србијом. Тако је Немачка, због везивања Румуније и Грчке за свој блок, током 1913. и почетком 1914. хтела привући Србију Централним силама. У пракси је Беч упорно инсистирао на непријатељској политици према Србији, а у Берлину је једно време сматрано да би за обе савезнице било корисно да се измире Монархија и Србија. То што је Беч инсистирао на свом ставу а Берлин сматрао да

је пожељно водити другу политику, остављало је широко отворена врата да Берлин у неком кризном тренутку лако одустане од свога става. Тако је поменуто становиште Рајха било само привремено.

Ујесен 1912. и током 1913. најбитнија карактеристика спољне политике двеју средњоевропских царевина била је њихова усмереност ка рату. Међутим, рат који је тада сматрала потребним Аустро-Угарска, није био онај који је сматрала потребним Немачка, пошто се прва усмеравала на обрачун са Србијом а друга с Русијом и Француском. За прву је рат био средство за рашичишћавање ситуације на Балканском полуострву у њену корист и – с обзиром на дејство војних и политичких успеха балканских држава на националне покрете у Монархији, посебно на југословенски покрет – за решавање унутрашњих проблема; за другу је рат био средство за остварење хегемоније у Европи и степеница више ка светској моћи. У Бечу се, како је време протицало, све више мислило да је рат са Србијом потребно почети што пре, а у Берлину се 1912. и 1913, за разлику од 1908. и 1909, процењивало да рат с Русијом и Француском због недовољне спремности саме Немачке, треба одложити за извесно време. У тадашњим приликама рат који је Беч желео – Берлину се није чинио неопходан; рат који је Берлин желео, за Беч је био непожељан.

Обострана усмереност ка рату уродила је високом заједничком заинтересованошћу за простор Балканског полуострва, али, због посебних интереса, и привремено различитим балканским политикама. Међутим, две различите балканске политике су, у ствари, биле две различите тактике а не стратегије. У датим

условима Аустро-Угарска није могла рачунати да свој „мали рат“ може водити без „великог рата“, па се временом све више повезивала са немачком идејом „великог рата“; пошто је Немачка, по оценама свога војства, свој „велики рат“ под најповољнијим условима могла добити само посредством аустроугарског „малог рата“, она је била за рат који је желела Аустро-Угарска.

Балканске политике обеју царевина су у својим основама до избијања Првог светског рата биле у много чему подударне и то стога што су и Монархија и Рајх сматрали да Балканско полуострво треба да буде у интересној сferи њиховог савеза и да је то најбоље постићи проширивањем аустроугарске интересне сфере. Унутар ове заједничке основе постојала је и важна разлика. По схватањима и плановима Бече, Балканско полуострво је било подручје искључиво аустроугарских интереса, а Рајх је требало да буде заинтересован само за то да, ради снаге савеза Централних сила, на њему ојача Аустро-Угарска; по намерама и схватањима Берлина, Аустро-Угарска је само вршила мисију у интересу Рајха, који је и саму Монархију сматрао својом утицајном сфером. То је значило да је Берлин јачање аустроугарских позиција на Балкану сматрао само као средство обезбеђивања немачких позиција.

„Реч је о најчиостијем империјалистичком рату“

Већ у новембру 1914, дакле само неколико месеци откако је рат почeo, др Карл Либкнект је члановима своје парламентарне групе упутио Тезе

у којима је стајало: „Реч је о најчиšћем империјалистичком рату – и то уистину с немачке стране – са истрајним настојањем најмоћнијих кругова да остваре освајања великог стила. У најбољем случају ради се о превентивном рату који су изнудиле немачка и аустријска ратна странка када се прилика учинила повољном [. .].“ У Либкнхтovим *Тезама* је даље писало: „Једну од суштинских црта империјализма, чији је главни носилац на европском копну Немачка, чине тежње за привредном и политичком експанзијом која стално изазива све веће политичке напетости [. .]. Мала Азија и Сирија, које су у жижи међународне конкуренције капитала, чине једну од најзначајнијих области за силовито продирање немачког финансијског капитала [. .]. Балкан је постао нарочито занимљив за веома утицајни део немачког капитала као мост према азијским просторима експлоатације. Чврста међусобна срасlost немачког и аустријског капитала и војно-политичких гледишта Двојног савеза створила је за немачку званичну политику пажње вредан значај позиције Аустрије на Балкану.“¹¹

Kрајем јула и почетком августа 1914. отпочео је доиста велики немачки рат за прерасподелу територија, рат за моћ, освајање и трајно стицање огромних привредних добара, рат у коме је Балканско полуострво имало своје посебно место, а на њему истакнуту улогу Србија. Пошто је у питању било настављање дотада-

¹¹ Liebknecht, 8, стр. 161–162, 164. Лењин је 11. октобра 1914. написао проглас Централног комитета Руске социјалдемократске радничке партије и у њему изнео такође и овакво гледиште: „Немачка буржоазија је припремила освајачки поход против Србије с намером да је покори и да угуши националну револуцију Јужних Словена“ (Ленин, В. И., Сочинения, 21, стр. 11–18).

шње спољне политике ратним средствима, две Централне силе су у новим условима само продужиле своју политику према Србији тачно према основама и у складу са одлуком из 1908–1909. године. Сарајевски атентат пружио је Рајху изговор да започне битку са Антантом због једног проблема који је, пре свега, био аустроугарски, Монархији прилику да уз пуну сарадњу Немачке оствари намере и оружаном акцијом коначно рашчисти рачуне са Србијом.

Рат са Србијом, који је за Аустро-Угарску постао циљ по себи у току криза 1912. и 1913, требало је од јула 1914. нужно да добије свој сопствени циљ. Другим речима, Монархија је требало коначно да одреди шта намерава да учини са Србијом у случају да победи у рату. Међутим, показало се да у врху Монархије тај задатак још увек не могу да реше. Током јула 1914. сматрали су да би умереношћу ратног циља могли локализовати оружани сукоб; после тога, унутар Монархије и надаље је остајао значајан сукоб између двеју струја: анексионистичке (којој су припадали сви меродавни фактори Аустрије и, на свој начин, они представници мађарске аристократије који су радили у централистичким органима државе Хабзбурга) и, условно речено, умереније анексионистичке струје, коју су предводили руководећи људи Мађарске.

Одлука о ратном циљу, која је донесена на седници Заједничког министарског савета 19. јула 1914 (анектирати само мостобране с Београдом и Шапцем) у ствари је представљала компромис и између жеља и могућности у оквирима међународних околности и између анексиониста и умерених анексиониста, али је ипак било јасно да је у целости била усмерена на уништење

основа самосталности Србије путем њеног територијалног смањивања. Анексионистичка струја је ову одлуку сматрала минималним програмом, а коначно решење остављала је отвореним до завршетка рата, очевидно с надом да ће тада имати у рукама аргумент победе и да ће моћи да спроведе обухватно потчињавање и широкогрудо дељење територија Србије. Умеренија анексионистичка струја је, напротив, у јулској одлуци видела максималан програм који је хтела да одржи и кад Монархија победоносно оконча рат. Крајем 1915. године јасно се показало и да ова „умеренија“ анексионистичка струја има планове за темељно разарање свих основа независности српске државе.

Немачка је свој ратни циљ поставила сасвим независно од Србије. Одлуке њеног вођства коначно су оформљене у септембру 1914, када се чинило да ће стратегија „муњевитог рата“ бити крунисана брзим победама. Из тих одлука произлази да је, тек у оквиру плана о хегемонији у Европи и о подређивању саме савезничке Монархије Рајху, било предвиђено да Србија, територијално смањена, посредно дође у домен немачке власти. Немачка је, начелно узето, Аустро-Угарској такође препуштала да одреди шта ће бити са малом балканском државом, али је овакав став од почетка у пракси примењивала само у складу са својим потребама и већ у јулу настојала да утиче на одлуке Беча. По слому стратегије „муњевитог рата“ у септембру и октобру 1914, питање о будућности Србије добило је на значају за немачки Рајх управо због његових општих планова. Ово је посебно дошло до изражaja и зато што је аустроугарски покушај да Србију скрши оружаном акцијом доживео неуспех, Румунија показала да је све наклоњенија

Антант, а британско-француска акција на Дарданелима снажно угрозила Турску.

3. Јуног тога је у току првог полугођа 1915. нагло порасла заинтересованост Рајха да и сам нешто учини да Србија буде издвојена из непријатељског фронта као важна препрека за немачку близкосјечну и балканску политику. За ово је Берлин у основи видeo два пута. Први и важнији био је у војној акцији у којој би учествовале снажне немачке, аустроугарске и бугарске трупе; други пут, којим би се могле уштедети толико драгоцене снаге у све неизвеснијем рату, био је у извођењу Србије из оружаног сукоба преговорима и сепаратним миром. И овог пута је сређивање прилика у корист Немачке прерасподелом туђих територија било само плод примене већ раније испољеног метода немачког руководства. Сепаратни мир са Србијом је у вођству Аустро-Угарске био узет као једна могућност помоћу које би се можда могло постићи комадање и подређивање Србије. Пошто је од почетка изгледало да је то тешко постићи – а и показало се да иза сепаратног мира стоји посебна немачка рачуница – у Бечу и Будимпешти су, у ствари, убрзо почели чинити све да онемогуће Рајх да иоле озбиљније испитује овакве могућности.

У политици Монархије према Србији то-
ком свих тих месеци стварно није било никакве значајније промене. Пошто је и немачко вођство, пре свега, хтело Србију да сломи оружаном акцијом, па чак да у ту сврху ангажује сопствене оружане снаге, ово је, уз сагласност да Бугарску треба придобити за савезника уступањем великих области тадашње српске државе, представљало ону тачку у којој су се Монархија и Рајх могли најпре и

у потпуности сложити. Почетком октобра 1915. дошло је до те акције три државе и она је почетком децембра завршена војним поразом Србије. Учинило се да је тада дошао и тренутак да Аустро-Угарска коначно одреди на који начин треба решити питање будућности српске државе; то је, природно, значило да је у том тренутку борба између двеју групација у аустроугарском војству морала да досегне врхунац, што се и додатило. Тада је Рајху, услед одлучујућег учешћа немачке војске у слому српске одбране, било омогућено да покуша да за себе обезбеди сасвим одређене добитке. Позивајући се на свој ратни учинак, Бугарска је, такође, почела да проширује своје територијалне захтеве.

Током јесени 1915. о будућности територија у саставу српске државе сасвим одређено су биле донесене само оне одлуке које су обухватале земље које су две царевине хтели да, као накнаду за учешће у нападу на Србију и за савезништво у рату, дају Бугарској (Македонија, источна Србија и долина Јужне Мораве). Током друге фазе „експедиције“ у Србији, показало се, међутим, да Немачка жели да учврсти своју хегемонију на Балкану и то помоћу донекле повећане Монархије и веома повећане Бугарске, али уз услов да главна привредна добра тог простора непосредно дођу у руке немачке државе и немачког крупног капитала. То што се војство Рајха пре коначног слома српског фронта поново носило идејама о сепаратном миру са Србијом (с тим у вези и са идејама о неким компензацијама Србији за територије уступљене Бугарској), да би одмах по поразу српске војске изишло с предлогом да Србију треба уништити, одразило је још једном стари немачки став да са српском државом треба поступати само онако како то тра-

же тренутни немачки интереси. У вођству Монархије је од краја новембра 1915. па скоро до краја јануара 1916, истина, преовладало уверење да коначно треба уништити српску државу поделом њених територија између Аустро-Угарске и Бугарске, али је отпор Мађара ипак онемогућио доношење такве одлуке. Само мађарско руководство иступило је са развијеном идејом о анексији и колонизацији целог Поморавља од Дрине до Мораве идејом о малим – одвојеним или спојеним остацима – Србије и Црне Горе (без обале) који би представљали државице или државицу потпуно зависне од Монархије.

Време протекло од слома Србије, од краја новембра 1915. до лета 1916, потврдило је да Аустро-Угарска није могла званично да одреди свој максимални циљ према Србији. Ипак је у пракси постало потпуно јасно да су обе струје у вођству полазиле од насиљног уништења независности Србије, уз освајање значајних већих или мањих њених делова, с циљем да се успостави хегемонија Монархије бар на централном сектору Балкана, тј. од Мораве до албанских обала Јадрана. Немачки Рајх је истовремено даље обликовао своју политику према Србији као важном чиниоцу у оквиру будуће немачке светске империје, империје која је своје језгро требало да нађе у тзв. „Средњој Европи“ а у духу пароле „привредни простор од Северног мора до Персијског залива“. Посматрана с те стране, Србија је за Немачку била важна и као значајан део „моста“ између Европе и предњег Истока; ова концепција је на основу искустава из рата била и дорађена, јер је Рајх имао намеру да за себе као „допунски привредни простор“ обезбеди природна богатства југоисточне Европе, тј. да њене изворе

несметано и неограничено користи и у тадашњем рату и – с обзиром на то да је од јесени 1914. било јасно да се оптималан програм у том походу неће моћи осигурати – у будућим немачким ратовима за хегемонију у Европи и свету. Што се Бугарске тиче, она је открила да њу, пре свега, гони апетит за све већим освајањима територија на Балканском полуострву. Тако су три државе постале конкуренти, па су се почеле гложити око тога шта ће којој припасти од српског плена.

Од половине 1916. године исцрпеност је натерала Централне силе да покушају да окончају рат општим миром у коме би оне, користећи предности које су још увек имале на бојиштима, пре свега захваљујући немачком оружју, ипак стекле значајне добитке. Упоредо се у обе државе осећало да масе становништва све више желе мир и исказују незадовољство према владајућим слојевима и државним властима, да радништво захватају револуционарна расположења, а да се у друштвено-политичким водећим слојевима појачава борба различитих групација. Крајем 1916. обе царске владе су јавно иступиле с предлогом да треба закључити мир, рачунајући да ће на тај начин остварити највећи део својих освајачких ратних циљева или ће, у најмању руку, утицати у своју корист на масе становништва у својим и у непријатељским земљама и тако ојачати своје позиције у рату. Овим потезом биле су само створене могућности за поверљиве, незваничне и околишне размене мишљења с противничким блоком, што је потрајало током целе 1917. године.

Без обзира на описани развој ситуације, у погледу ратних циљева према Србији ништа се битније није мењало. Истина, у Монархији је конач-

но, мада не и потпуно, надвладало мишљење да српска држава због мира са Антантом мора бити обновљена, али само у оквиру старог плана о смањеној и за самосталан живот неспособној Србији, која би привредним, последично и политичким, везама била претворена у неку врсту сателита Монархије. Да би се ово постигло, у време цара Карла I узета је у разматрање и могућност да остатак српске државе добије излаз на Јадранско море и евентуално буде уједињен са смањеном Црном Гором. У тим оквирима појавила се и у многоме недорађена идеја да надвојвода Максимилијан Хабзбуршки буде краљ ове марионетске државе. Ништа није било одређено у погледу територије преко које би Србија изишла на Јадран, мада је било јасно да је жртва у првом реду могла бити Албанија, јер се унапред искључивала могућност да Србији буду уступљене земље Аустро-Угарске или Црногорско приморје. Планове о оваквој обнови српске државе као аустроугарског сателита подржавала је и Немачка, која је сматрала корисним да се за ово питање нађе неко такво решење које би – кад је већ очевидно да Централне силе не могу да постигну коначну победу – можда могло да искључи бар већа спорења с противничким блоком у тајним разговорима о миру, али само зато да би Рајх на истоку и западу Европе лакше остварио значајне добитке.

У сваком случају, заједнички програм двеју Централних сила према Србији остајао је: она мора бити смањена уступањем великих и значајних територија Бугарској и Аустро-Угарској и остали, иако потпуно ослабљена и смањена, под хегемонијом Монархије. Што се немачког Рајха тиче, у њему је од 1917. државно вођство било

потпуно у рукама армије и заједно с крупним капиталом упорно радило да дугорочно – и током раздобља по окончању рата – у искључиву немачку експлоатацију дођу сва рудна богатства, железнице и пловидба Дунавом на оним територијама српске државе које су Централне силе намеравале уступити Бугарској. Тако је све остало до у касно лето 1918, тј. до тренутка када се више није могло мислiti на ратне циљеве, пошто је потпун војни пораз био веома близу.

* * *

Слутње историчара Леополда фон Ранкеа, засноване на претпоставкама историчара који је далекосежно сазнао своје време, делују данас, упркос опрезности формулатије, као пророчанство. Тридесет година касније, хабзбуршка држава кренула је у активну балканску политику, а саставни део њеног наступа био је план о уништењу независности Србије, уз анексију њених већих или мањих делова Монархији. У међувремену је нарушено и јединство великих сила, првенствено због начина иступања Немачке у Европи и свету и због начина иступања Аустро-Угарске на Балканском полуострву. Леополд фон Ранке је као део света који је настајао у 19. веку прихватао независне мале народе на европском југоистоку. Тридесет година касније, Беч и Берлин су то одбацили и Србија је, због свог географског положаја, и тадашњих међународних прилика, прва била на удару.

Између 1908. и 1914, а нарочито од Првог балканског рата, Аустро-Угарска је уништењем независности малог суседа на југу хтела про-

крчти пут ширења ка југоистоку и показати снагу у својој кући, где ствари нису вальале. За Немачку је оваква аустроугарска политика пружала прилику да помоћу ње добије рат у коме би изборила циновску империју у Европи, на Близком истоку, у средњој Африци и на неким прекоморским архипелазима, империју замишљену као сложену творевину сачињену од проширеног Рајха, сателитских држава, интересних сфера и огромних колонија. Савременик Карл Либкнект је у својим Тезама из новембра 1914. тачно писао: „Сарајевски атентат је изабран за демагошки изговор.“¹²

¹² Liebknecht, 8, стр. 164.

Списак скраћеница

AA-Bonn, Oxford

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes у Бону, пописник Оксфорд (следе ознаке серије и број фасцикле)

L' Allemagne

L' Allemagne et problèmes de la paix pendant la première guerre mondiale, Documents, 1–3, publiés par A. Scherer et J. Grunewald, Paris, 1962–1976.

AVA – Wienn

Allgemeines Verwaltungssarchiv у Бечу.

653

Baernreither

J.M. Baernreither, *Fragmente eines politischen Tagebuchs*, hrsg. von J. Redlich, Berlin, 1928.

BA–MA, Friburg

Bundesarchiv-Militärarchiv у Фрајбургу

BD

British Documents on the Origins of the War 1898–1914, 9, ed. by G. P. Gooch and H. Temperley, London, 1926.

Conrad

Feldmarschal Conrad, *Aus meiner Dienstzeit 1906–1918*, 1–5, Wien, 1925.

Cormons

E. U. Cormons, *Schicksale und Schatten*, Salzburg, 1951.

Czernin

Ottokar Czernin, *Im Weltkriege*, Berlin, 1919.

DD

Die deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch 1914, 1–4, hrsg. von K. Kautsky, Montgelas und W. Schücking, Berlin, 1922.

Fellner

F. Fellner, „Die 'Mission Hoyos'“, u: *Велике сile и Србија пред први светски рат*, уредио В. Чубриловић, Београд 1976, стр. 387–410.

Fischer, Bündnis

F. Fischer, *Bündnis der Eliten, Zur Kontinuität der Machtstrukturen im Deutschland 1871–1945*, Düsseldorf, 1971.

Fischer, Griff

F. Fischer, *Griff nach der Weltmacht, Die Kriegsziele des kaiserlichen Deutschland 1914–1918*, Düsseldorf, 1971.

Fischer, Krieg

F. Fischer, *Krieg der Illusionen, Die deutsche Politik von 1911–1914*, Düsseldorf, 1969.

Geiss, Julikrise

Julikrise und Kriegsausbruch 1914, Eine Dokumentensammlung, bearbeitet von I. Geiss, 1–2, Hannover, 1963–1964.

GP

Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871–1914, Sammlung der diplomatischen Dokumenten des Auswärtigen Amts, 26–39, hrsg. von J. Lepsius, A. M. Bartholdy und F. Thimme, Berlin, 1925–1926.

Hantsch

H. Hantsch, *Leopold, Graf Berchtold, Grandseigneur und Staatsmann*, Graz, 1963.

Hertling-Lerchenfeld

Briefwechsel Hertling-Lerchenfeld, Dienstliche Privatkorrespondenz, hrsg. von E. Deuerlein, Boppard a. Rh. 1973.

Hoyos

(A. von Hoyos), *Persönliche Erinnerungen an die Schreckenstadt in Sarajevo und den Ausbruch des Weltkrieges* (објављено у анексу дела наведеног под „Fellner“, стр. 411–418)

KA-Wien, AOK, Op. Ab.

Kriegsarchiv у Бечу, Armee Oberkommando, Operative Abteilung

KA-Wien, Conrad

Kriegsarchiv у Бечу, Конрадова оставштина

Liebknecht

K. Liebknecht, *Gesammelte Reden und Schriften*, 8–9, Berlin, 1966–1968.

655

Lützow

H. Graf Lützow, *Im diplomatischen Dienst der k. und k. Monarchie*, München, 1971.

ÖUA

Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914, Diplomatische Aktenstücke, 1–8, bearbeitet von L. Bittner und H. Uebersberger, Wien, 1930.

Protokolle

Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1914–1918), zusammengestellt von M. Komjáthy, Budapest, 1966.

Redlich

J. Redlich, *Schicksalsjahre Österreichs 1908–1919, Das politische Tagebuch*, 1–2, bearbeitet von F. Fellner, Graz, 1953–1954.

Riezler

K. Riezler, *Tagebücher, Aufsätze, Dokumente*, hrsg. von K. D. Erdmann, Göttingen, 1972.

Sforca

K. Sforca, *Неимари савремене Европе*, Београд, 1933.

Tisza, Briefe

Graf Stefan Tisza, *Briefe (1914–1918)*, Berlin, 1928.

ZStA-Potsdam

Zentrales Staatsarchiv у Потсдаму

УМЕСТО ПОГОВОРА

Андреј Митровић

и хтење за истином

658

„Хтење за истином је битан покретач научне историографије, извориште логике њеног проучавања, узрочник њеног угледа и, пре свега, стварни разлог њеног постојања.“¹

Андреј Митровић, *Расправљање са Клио*

Пет деценија од својих првих почетничких корака до данас Андреј Митровић, без сумње, спада међу ретке српске историчаре који су успели, захваљујући огромном истраживачком напору, квалитету и значају постигнутих научних резултата, да изборе високо место у друштву оних делатника историографске струке који су у неколико последњих деце-

¹ Mitrović, Andrej, *Raspravljanje sa Klio. O istoriji, istorijskoj svesti i istoriografiji*, Svjetlost, Sarajevo, 1991, стр.154.

нија обележили европску историографију препознатљивим знацима.²

У краткој напомени на крају једне од својих књига, он је у неколико реченица сажео оно што се може назвати његовим научним кредом: „Поучен својим истраживањима историје која недвосмислено указују да је увек реч о богатству садржаја, а и ненаклоњен било којој врсти стручног доктиматизма, писац је ... настојао да, уз ослонац на разноврсне изворе..., покаже појаве кроз њихово сасвим одређено исказивање стварности живота.“ Објашњавајући, даље, да се одлучио за једно од више могућих решења постављеног задатка, он скреће пажњу да је (овога пута) „...изабрао да о историјским појавама говори показујући их, у крајњем реду, као питање људи, а тиме и живота у тадашњем раздобљу... да историје доиста нема без људи, а да људи у историји никако нису апстрактни, него јединке које су психолошки и друштвено најтешње везане за своје време“.³ Ово јасно препознавање и поштовање људске димензије као суштинског и стожерног принципа у његовом научном, педагошком и јавном деловању било је, и остало, јасно и препознатљиво од његових првих, почетничких корака у науци – до данас.

659

² Осврт на дело Андреја Митровића, са потпуном библиографијом радова: Ristović, Milan, „Laudatio: Andreju Mitroviću povodom sedamdesetog rođendana–Laudatio: Andrej Mitrović anlässlich seines 70. Geburtstages“, у: Dahlmann, Dittmar, Kosanović, Milan, Ristović, Milan, Gašić, Ranka, (Hg.), *Clio im südosteuropäischen Diskurs. Festschrift für Andrej Mitrović zum 70. Geburtstag*, Michael-Zikic Stiftung, Bonn, 2007, стр. 41–57.

³ Митровић, А., *Србија у Првом светском рату*, СКЗ, Београд, 1984, стр. 565.

И овлашан поглед на бројем објављених радова изузетно богату, тематски широку и разноврсну библиографију професора Андреја Митровића указује на веома рано формирање кругова научноистраживачких интересовања којима ће се бавити током наредне четири и по деценије. Од самог почетка проблемске области су се брзо гранале, бивале временом прошириране и обогаћиване новим сазнањима, виђењима и методолошким поставкама. Зато свакога ко жели да стекне што потпунију представу о научним, стручним и, уопште, интелектуалним интересовањима Андреја Митровића то данас ставља пред тежак задатак – прво бројем, а затим обимом, сложеношћу и разноврсношћу. Овде ћемо скренути пажњу на само неке, по нашем мишљењу, најважније резултате из огромног стваралачког, научног опуса професора Митровића.

Пишући на једном mestу „О историчаревој муци“,⁴ Митровић је објаснио на какву су искуствено-сазнајну основу положена његова разматрања методолошких схватања и које је њихово просторно, временско и тематско одређење. Скренуо је пажњу да се ради о проучавањима прошлости у широком временском и проблемском распону између година 1878. и 1945, уз захваташе географски концентричних кругова од којих „...најшири опасује Европу, онај ужи заједно узете Средњу Европу и Балканско полуострво, па следећи Југославију, и најужи Србију“; затим, да је проучавање усмерено на „сплетове политичких, привредних и културних појава“, а да је резултате, до којих је дошао истраживањима „настојао да уобличи у разноврсним

⁴ Mitrović, A., *Raspravljanje sa Klio*, стр. 32–33.

историографским родовима – од прилога до синтеза".⁵ Као други извор на који се ослањао, навео је студирање „методолошких поступака и теоријских гледишта која првенствено нуди међународна литература... (омогућујући) да се уочи кључно у делима других, посебно најзначајнијих историчара, односно изразитих историјских школа". Трећи извор представљају туђа, али и сопствена искуства стечена „...истраживањима, знања о стварности историјске прошлости, знања створена аналитички и истраживачки", уз отвореност према резултатима и методологији других друштвених наука.⁶

У својим првим радовима, објављеним до почетка седамдесетих година двадесетог века, бавио се првенствено питањима међународног положаја новонастале југословенске државе, њеног признања, одређивања њених територијалних оквира. Његова истраживања југословенског проблема на Конференцији мира 1919–1920, поред низа чланака и краћих студија, уобличена су у две значајне монографије.⁷

Обимну синтезу о европској историји међуратног периода – *Време нетрпељивих* – објавио је 1974. године. Иако у поднаслову стоји објашњење да је посвећена „политичкој историји великих држава Европе" између 1919. и 1939. године, књига својим садржајем указује на то да је реч о примени једног много

⁵ Исто.

⁶ Исто.

⁷ Mitrović, A., *Jugoslavija na Konferenciji mira 1919–1920*, Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd, 1969, стр. 276; Исти, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919–1920. Prilog proučavanju jugoslovenske politike na Konferenciji mira u Parizu*, Novi Sad, 1975, стр. 316.

сложенијег схватања од очекиваног, које нуди „чиста“ политичка историја.⁸ Књига је настала и на убеђењу да се историјска питања не могу уочити нити историјско разумевање постићи ако се не уђе „...у конкретан садржај појава, процеса, догађаја и delaња људи“, те да треба у ту сврху „...поставити питања и пружити разумевања путем разноврсних чињеница“. Митровић се, тако, бавио delaњем на европској сцени у то време најутицајнијих политичких личности, припадницима свих идеолошких и политичких опредељења, као и односима стваралаца у култури и ауторитаризма – од њиховог активног учешћа у његовом идеолошком обликовању, „прилагођавања“ и подршке, до отпора и одбацивања. На тај начин је пружио једну богату слику европског међуратног политичког и интелектуалног пејзажа, која је по свежини решења и прецизности анализе остала изузетно актуелна.

Изучавање политике Централних сила пре-
ма Балкану и Србији – од Анексионе кри-
зе, година које су јој непосредно претходиле, током балкан-
ских и Првог светског рата, њено идеолошко, дипломатско,
војностратешко и привредно дефинисање, правци, циљеви,
инструменти и последице примене различитих „модела“ и
путева њиховог „продора на Балкан“ чине оквир другог ве-
ликог круга питања на која је Андреј Митровић усредсредио
своју пажњу, посебно током седамдесетих и прве половине
осамдесетих година 20. века. Резултати до којих је дошао
чине још један, изузетно важан, историографски „циклус“
његових радова, како монографија, тако и великог броја
краћих студија и чланака.

⁸ Митровић, А., *Време нетрпељивих. Политичка историја великих др-
жава Европе 1919–1939*, СКЗ, Београд, 1974; друго (1998) и треће из-
дање (2004) објавио ЦИД, Подгорица.

Одлучивши се да крене од општијег, европског, тачније средњоевропског контекста и да прати средишњи ток политичких процеса који су утицали на образовање и активирање нове фазе балканских политика, првенствено Централних сила, и њихов учинак на југоисточноевропском простору од Анексионе кризе до окончања Првог светског рата, у чијем се средишту нашла Србија, Андреј Митровић је себи поставио методолошки и истраживачки изузетно захтеван задатак. Његовом решавању посветио је обимна истраживања у европским архивима, ишчитавање огромног броја историографских радова, мемоаристике, стручне литературе из различитих области, публицистике, новинских чланака...

Први велики резултат је 1981. године објављена монографија *Продор на Балкан. Србија у плановима Аустро-Угарске и Немачке 1908–1918*.⁹ Иако је од њеног појављивања прошло готово три десетлећа, није изгубила нимало од своје важности, научне актуелности и свежине. Многобројни наслови објављени у протеклом периоду на великим европским језицима о Првом светском рату и његовој политичкој предисторији (насупрот несхватљивом паду научног интересивања за овај кључни период српске историје међу средњом и млађом генерацијом домаћих историчара, уз малобројне изузетке) само су дали потврду резултатима до којих је дошао Митровић.¹⁰

⁹ Mitrović, A., *Prodor na Balkan. Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke 1908–1918*, Nolit, Beograd, 1981, стр. 479; Исти, *Устаничке борбе у Србији 1916–1918*, СКЗ, Београд, 1987.

¹⁰ Несхватљиво је да су две годишњице везане за историју Првог светског рата и Србије, 2004. и 2008, прошле како у српској стручној, тако и у широј јавности, готово неприметно и непримерено својој важности. Исполитизована фиксација на Други светски рат и његове резултате и

Ово дело је кључно за разумевање ратних циљева две централноевропске царевине на Балкану, места и улоге који су дати Србији у комбинацијама, стратешким тежњама и разматрањима будућности балканског простора, као дела њихових империјалистичких пројеката о „продору на (југо-) Исток“, што је своје „остварење“ имало у ратној пракси 1914–1918. године. Одлучност Берлина и Беча да се (како су његова истраживања убедљиво показала) сукоб Хабзбуршке царевине са Србијом реши ратним походом и њеним сламањем је „...историјски најне-посредније проистекла из међународне кризе настале око анексије Босне и Херцеговине“. Митровић указује на то да је отварањем Анексионе кризе Хабзбуршка монархија потврдила да је Балкан за њу био „основно спољнополитичко поље, а за Берлин само оно поље које има своју важност у оквирима целокупне европске и блискоисточне политике Райха“. У остварењу својих империјалних циљева Берлин је,

---

последице, вредновања и превредновања, њихова „нова контекстуализација“ и инструментализација у политичке и идеолошке сврхе нису само део наслеђеног рефлекса из времена када је због идеолошких разлога и потреба легитимизације тадашњег режима Први светски рат био „сумњив“, и „неподобан“. Може се рећи да се ради и о кратковидости, стручној, па и оној сваке друге природе, због које се олако прелази преко дубоких, неразмрсивих веза које спајају све историјске процесе и појаве у „кратком 20. веку“, од којих су неке, свакако, старије, али је у Првом светском рату, и свему што му је непосредно прећецило, исходиште не само опште европске, већ и српске и (доскора заједничке) југословенске новије прошлости, без чијег се даљег изучавања не може успоставити ова једино логична и оправдана веза. У даљем савладавању овог захтевног задатка незаобилазан је огроман корпус знања које је својим истраживањима у познавање овог феномена уградио Андреј Митровић, и старија генерација српских историчара. Поред његових, свакако треба поменути радове Драгољуба Живојиновића, Данице Милићић, Милорада Екмечића и неколицине других представника исте генерације.

подржавајући аустроугарску политику на Балкану, такође желео да своје знатно слабије савезнике, „искористи као средство своје много шире политике“.¹¹

У немачком и аустроугарском „посезању за Југоистоком“ (уз њихове разлике, планско-тактичке посебности и приоритете) Србија се нашла на путу као прва и највећа жртва њихових империјалистичких политика. Тако, закључује Андреј Митровић, „између 1908. и 1914, а нарочито од Првог балканског рата, Аустро-Угарска је уништењем независности малог суседа на југу хтела про-крчити пут ширења ка југоистоку и показати снагу у својој кући, где ствари нису ваљале“. Немачкој царевини је оваква аустроугарска политика пружала прилику „да помоћу ње добије рат у коме би изборила циновску империју у Европи, на Близком истоку, у средњој Африци и у неким прекоморским архипелазима...“ У Сарајевском атентату пронађен је повод и добродашао „демагошки изговор“.¹² Митровић убедљиво доказује – кад су у изучаваном периоду општи циљеви две средњоевропске царевине према Балкану и Србији били у питању – да је постојала сагласност политичких, војних, привредних и научних елита о мање или више радикалним решењима „српског питања“.

Подстицање Аустро-Угарске од стране Немачке у јулу 1914. године да ратом против својих јужних балканских суседа „заокружи“ процес отворен анексијом Босне и Херцеговине, и тако укључи у овај сукоб и силе Антанте, било је израз стремљења да се коначно, после

¹¹ Mitrović, A., *Prodor na Balkan*, стр. 430.

¹² Исто, стр. 439.

неколико „пропуштених прилика“, уђе у муњевит обрачун са главним европским супарницима на европском копну и мору и успостави немачка политичка, војна и економска доминација (укључујући и снажан утицај на своје аустроугарске са-vezнике, чије би тежње биле задовољене окупацијом и/или анексијом Србије и Црне Горе). За Беч је уклањање Србије као самосталне државе значило, истовремено, и неутралисање њеног утицаја на јужнословенске народе у Монархији. Такво решење је захтевало је подршку и одобрење Берлина, у којем је Србија сматрана само као „пион“ у „...својој 'великој игри', па је ... циљ према њој хтела да постигне посредством Аустро-Угарске као својом продуженом руком“. У сплет ове „игре“ укључене су и друге балканске државе (Бугарска, Румунија, Грчка), чију улогу у политичким пројекцијама, дипломатској и ратној пракси Берлина, Беча и Будимпеште Митровић пажљиво прати и просуђује.

Са чврстим утемељењем у огромном броју извора различите провенијенције, Митровић долази до закључака о природи ратоборних политика и њихових ратних циљева на Балкану, нарочито према Србији, односу према Русији и њеним интересима на истом подручју, утицају постојећих друштвених структура у Немачкој и Аустро-Угарској на вођење агресивне политике, која је била и у сагласју с њиховим схватањима о природи државе и њеном „праву“ на територијално проширење на рачун суседа – укључујући рат као своје главно оруђе. Овом књигом Андреј Митровић је „описао“ први, најшири круг питања кључних за разумевање и праћење политике Централних сила на Балкану и према Србији у времену омеђеном годинама 1908. и 1918, које је за свега једно десетлеће обухватило Анексио-

ну кризу, Први и Други балкански рат и Први светски рат, са свим последицама које су ти догађаји собом донели.

Истом сегменту припадају и друге две монографије: *Србија у Првом светском рату*¹³ и *Устаничке борбе у Србији 1916–1918*¹⁴, као и обичан текст „У светском рату”, објављен у 6-2 тому *Историје српског народа*.¹⁵ Митровић је у њима, хронолошки и просторно, на први поглед, сишао на „уже кругове” свог циклуса, али је наставио да наглашава и остварује принцип сложеног, вишеслојног, вишедимензионалног схватања историје као драматичне ратне стварности која је свом силином задесила једну државу, њено друштво, сваког њеног становника понаособ.

Уоквиру историје Србије у Великом рату бавио се њеним политичким, дипломатским, војним и идеолошким аспектима (југословенско питање). Али за њега је, такође, био важан њен неодвојив и велики, до тада у највећој мери занемарив део ратне стварности. Бавио се ратном судбином српског друштва и државе, доведених у тешко искушење опстанка, мучном свакодневицом преживљавања становништва под теретом ратних невоља и стране окупације, организовањем и доловањем различитих окупационих система, репресијом и злочинима, иссрпљивањем домаћих људских и привредних ресурса, проблемом политичког и војног опстанка „државе у емиграцији”, сукобима политичке и војне елите у емигра-

¹³ Митровић, А., *Србија у Првом светском рату*, СКЗ, Београд, 1984.

¹⁴ Митровић, А., *Устаничке борбе у Србији 1916–1918*, СКЗ, Београд, 1987.

¹⁵ „У светском рату”, *Историја српског народа*, VI-2, Београд, 2, 1994.

цији, оружаним покретом отпора становништва далеко од линија фронтова, гушеног масовним терором, демографском катастрофом Србије, поновним ослобођењем које је отворило пут остварењу југословенског уједињења. Реч је о једној изузетно комплексној слици и анализи великог распона питања везаних првенствено за српску, али и балканску и европску димензију Првог светског рата на нашем простору. Енглески превод ове монографије кључне за разумевање историје српске државе и народа у Првом светском рату, под насловом *Serbia's Great War 1914–1918*, објављен је у Великој Британији 2007. године.¹⁶

Kao природан наставак претходне, настала је монографија о устанку и отпору српског становништва током година аустроугарско-бугарско-немачке окупације Србије 1916–1918. године. До устанка, подигнутог дубоко у позадини фронтова, дошло је крајем зиме и почетком пролећа 1917. године. Изникао је из спонтаног покрета отпора становништва и живе активности комитских чета, захвативши широк простор на југу и истоку Србије, озбиљно поткопавајући стабилност окупационих управа. Устанак је, уз велике жртве и бруталне репресалије бугарских и аустроугарских јединица, после месец дана био војнички поражен, али је наставио да живи до краја рата у активности комитских чета.

Mеђутим, богатством садржаја, структуром, разноврсношћу извора, коначно и богатством језика, књига се „прелила“ преко својих тематских граница прерастајући у велику историјску фреску о

¹⁶ Mitrović, A., *Serbia's Great War, 1914–1918*, C. Hurst & Co, London, 2007.

српском друштву и његовој окупационој свакодневици. Митровић пише о тешко рањеном друштву које је, упркос колективној трауми због слома државе, огромних људских губитака, војног пораза и њихових последица, пронашло снаге за различите видове пасивног и активног отпора (од „вербалних деликатата“ против окупатора, до организовања герилског покрета и, на крају, масовног устанка). Претворило се, како га је Андреј Митровић назвао, у „друштво отпора“, које је, међутим, изнутра било суочено и с многим искушењима, сумњама, нагризано унутрашњим неслогама, издајама – поред великог самопожртвовања и херојства становништва и његових устаничких предводника. Пред читаоцем је једно изузетно прецизно, свеобухватно виђење догађаја и људи, са њиховом унутрашњом драматиком, које суштински мења знања о приликама у Србији између 1916. и 1918. године.

669

Оно што карактерише његове друге радове уочава се и у редовима исписаним о политици Централних сила према Балкану и Србији. Пробијајући се кроз „шуму“ догађаја, пратећи њихову повезаност, трагајући за мотивима сложене политике великих сила, узроцима и последицама, Андреј Митровић не пише једну „безличну историју“. Ова политика имала је своје велике и мале актере: оне који су доносили важне одлуке, одређујући њен смер, и друге, који су на различитим нивоима империјалних структура власти у владама, војсци, дипломатском механизму, привреди, на универзитетима и научним институтима почетним „општим идејама“ давали томе смисао практичног делања „на терену“. У њу су, незаobilazno, били укључени и они који су представљали сметњу на путу остварења такве политике: од представника српске

политичке, војне и интелектуалне елите до оних безимених, који су гинули у биткама вођеним на просторима целог Балканског полуострва.

Негде потпуније, негде само у назнакама, али с мером и осећајем за нијансирање, Митровић пред читаоце изводи галерију владара, њихових министара и генерала. Прати њихово деловање уочавајући прецизно све оне мене у ставовима које су доводиле до приближавања или удаљавања државних политика, али и до личних неспоразума, суревњивости, сукоба амбиција, са далекосежним последицама за „објекте“ њихових политичких игара „високог стила“.

Далеко од било каквог „романтизовања“ историје, па тако и оне националне, Митровићев критички суд не заобилази погрешке, илузије, лутања, промашаје српског државног вођства. То само доприноси снази и убедљивости судова, удаљавајући их још више од поједностављене, идеализоване, често (и данас), отужним националистичким баналностима, сентименталностима оптерећене „слике“ о Првом светском рату.

Барем узгред, треба, такође, поменути да његово сложено схватање историје као процеса који се, без обзира на многобројне форме одвијања, драматичност промена, прекиде, рачвања, мора схватати и истраживати као јединство „прошле стварности“ има свој логички наставак у бројним текстовима о „допунском привредном „простору“ (*Ergänzungswirtschaftsraum*), посебно у времену између два светска рата. Већ 1970. године својим првим чланком о Југоисточној Европи као „допунском при-

вредном простору" Андреј Митровић је отворио један нов истраживачки проблемски комплекс. Уз неколицину немачких историчара, он је међу првима истраживачки отворио ово питање и скренуо пажњу на његову важност. На тај начин увео је у оптицај сложена разматрања о природи једне од најважнијих идеолошко-политичких конструкција о европском југоистоку, присутној у схватањима немачких елита од Другог царства до краја Другог светског рата. Континуирано истраживање овог феномена дало је, као резултат, једну свеобухватну анализу деловања немачке привредне, политичке и војне стратегије на простору Југоисточне Европе у периоду дужем од пола столећа, у око петнаест чланака и краћих студија објављених на српском, немачком, италијанском и енглеском језику у домаћим и страним часописима и зборницима радова.

671

Као плод даљег проширивања свог истраживачког и научног интересовања и удубљивања у природу једне од најважнијих појава привредно-политичког деловања великих сила на Балкану и у Србији – политике великих европских банака, током последњих петнаестак година Митровић је објавио већи број краћих радова и монографију *Стране банке у Србији 1878–1914*.¹⁷ Овим истраживањем само је наставио да трага за „разноврсним коренима српске, југословенске, балканске и европске историје прве половине 20. века“. Њега је занимао превасходно утицај страног капитала на модернизацијске процесе у Србији, као и његово место у политичким процесима и појава сукобљавања страних банака као одраз кон-

¹⁷ Митровић, А., *Стране банке у Србији 1878–1914. Политика, прогрес, европски оквири*. Стубови културе, Београд, 2004.

курентских политичких интереса на Балкану („политичност банака“). Банке су, сматра Митровић, биле „неоспорно међу важнијим творцима прогреса, као и неминован учесник у стварању привредних и развојних интереса, биле су ... неретко подстрекач ривалства држава око привредних ресурса или привредно мерено пожељног географско-политичког положаја“; у време пред избијање Првог светског рата биле су, због својих „...интереса у међународним односима, саучесник припрема обрачуна држава“. ¹⁸

Бавећи се феноменима европске историје прве половине 20. века, Андреј Митровић је рано уочио важност истраживања односа историје и уметности, уметника и његовог друштвеног, политичког и идеолошког скружења, отварајући тако простор за критичка запажања и коришћење уметничког дела као сложеног и особеног извора за разумевање историјске стварности. То је у неким сегментима своје књиге *Време нетрпељивих* убедљиво и показао. На даље могућности и изазове интердисциплинарног проучавања ове везе, уз грађење свог оригиналног методолошко-теоријског инструментаријума, скренуо је пажњу прво књигом *Историјско у „Чаробном брегу“ Томаса Мана*.¹⁹ Овај роман немачког нобеловца и средишне личности немачке литературе прве половине 20. столећа он назива, истовремено, „романом времена“ и „романом једног времена“, кључним делом за разумевање Томаса Мана

¹⁸ Исто, стр. 5 и 6; такође: Dugalić, V., Mitrović, A., и др., *Narodna banka 1884–2004, Jugoslovenski pregled*, Beograd, 2004. Књига је објављена на енглеском језику под насловом: *National Bank 1884–2004*, Belgrade, 2004.

¹⁹ Митровић, А., *Историјско у „Чаробном бргу“*. Покушај интердисциплинарног огледа, Коларчев народни универзитет, Београд, 1977.

као књижевника који „...је књижевним радом трагао за суштинама епохе чији је савременик био“. На тај начин је „...припадао и политичкој историји, мада је сам себе сматрао књижевником, и то је у ствари био“, док је у свом делу расправљао „...велика питања епохе као проблеме човека и показао се као мислилац који дубоко тумачи своје време“. Овом књигом, у српској историографији јединственом, оригиналношћу изазовном, али усамљеном, Митровић је указао на још једну могућност отвореног, инвентивног и по резултатима високовредног размишљања и писања о једном историјском времену.

Проблемом односа уметности, посебно ликовних, политичког ангажмана уметника, идеолошког у уметности, као и односа уметности и тоталитарних идеологија наставио је да се бави у својој књизи *Ангажовано и лепо. Уметност у раздобљу светских ратова (1914–1945)*.²⁰ Избор садржаја ове књиге је, по његовом суду, настало као „плод занимања за целину историјског раздобља двају светских ратова“, а не занимања за уметности прве половине 20. века. Овакво решење је потекло из схватања да историчар треба да истражује појаве једног историјског раздобља не као одвојене (политичке, друштвене, привредне, културне), већ да је „...нужно уочити и истраживати поља међусобних преплитања и преклапања, без обзира што се морају поштовати особитост и условна самосталност сваког од великих подручја историјских појава“. Митровић се ка-

²⁰ Mitrović, A., *Angažovano i lepo. Umetnost u razdoblju svetskih ratova (1914–1945)*, Narodna knjiga, Beograd, 1983, стр. 250. Полазиште за ову књигу била је телевизијска серија „Време нетрпељивих“, чији је аутор такође био Андреј Митровић.

сније овим темама бавио и у низу изузетних есеја, од којих је неколико објављено у његовој књизи *Ђудљива муз*.²¹

Његово стално занимање за теоријско-методолошка питања такође је дало вредне резултате, проистекле из личног истраживачког и научног искуства, живог и непрестаног праћења кретања најважнијих токова европске и светске историографије и њиховог тумачења (као што је учинио, на пример, у обимном предговору српског превода књиге Фрица Фишера *Савез елита*),²² као и сопственог истраживачког захватања у област историје историографије. Његова замишљеност над суштином и смислом посла историчара, је дала јединствене резултате у српској историографији.

674

Као подстицај за своја теоријска размишљања о историјском узима, често, неко уметничко дело, откривајући запретене путеве историографског „читања“ садржаја који говоре о његовој историчности, указујући на различите могућности грађења знања о прошлости. Објашњење оваквог поступка лежи у његовом уверењу да је „историја у ствари целина свих појава везаних за друштвени живот човека кроз време и да се само анали-

²¹ Митровић, А., *Ђудљива муз. Огледи о историјском, научном и уметничком*, Милић Ракић, Ваљево, 1992. Есеји сабрани у поглављима „Полазишта о историјском и уметничком“ и „Опит са једанаест тема“. Видети такође у: *Библиографија наставника и сарадника Филозофског факултета у Београду*, I, 285–294; Андреј Митровић, дописни члан. *Допуна библиографије*, Годишњак Српске академије наука и уметности за 1996, књига III, Београд, 1997, стр. 515–528.

²² Свој предговор Фишеровој књизи Митровић је насловио: „Fric Fišer i немачко suočavanje sa istorijom“; *Fric Fišer, Savez elita*, Nolit, Beograd, 1979, стр. 9–53. Он је, такође, превео Фишерову књигу.

тичким захватима може упорно остваривати схватање о цевовитости историје". Ово су тек неке од назнака онога што је разматрано у књизи *Расправљање са Клио*, која је сажела његова најважнија теоријска размишљања.²³ Уследиле су још две књиге у којима су сабрани огледи и есеји о теорији и методологији историјске науке и, како сам наглашава, текстови о „преплетености историјске науке и уметности“.²⁴ Овој проблематици вратио се пре неколико година и књигом *Клио пред искушењима и расправљање са Клио*.²⁵

Дубоко свестан понора политичке, друштвене и интелектуалне кризе која се пред југословенским и српским друштвом отварала, Андреј Митровић је, почетком деведесетих година 20. века упозоравао на опасности садржане у „насиљу садашњости над прошлочињу“. Скретао је пажњу на „три беспућа у историју“ којима то насиље води: да „прошлост треба заборавити; да се прошлост може и мора поништити; да се „селективним приступом на основу изванкултурних, посебних ваннаучних мерила жели посредством идеологизоване свести у прошлости учврстити или омогућити неки савремени интерес“, због чега се „бирају и мењају ... слажу и повезују, најзад позитивно и негативно (од величања до кальвања) цене садржаји прошлости“.²⁶ Ова упозорења, уз многа друга у његовим

²³ Mitrović, A., *Raspravljanje sa Klio*, стр. 269.

²⁴ Исто; *Ђудљива муз*, стр. 156; Исти, *Пропитивање Клио. Огледи о историјском у историографији*, НИУ „Војска“, Београд, 1996. Текстови објављени у ове две књиге првобитно су штампани између 1965. и 1996. године у стручним, научним и књижевним часописима, недељној и дневној штампи.

²⁵ *Klio pred iskušenjima i raspravljanje sa Klio*, Čigoja štampa, Beograd, 2001.

²⁶ „Три беспућа у историју“, Митровић, А., *Ђудљива муз*, стр. 11–14.

другим текстовима и изјавама, показало се, била су тачна дијагноза једног друштвено-историјског патолошког стања које ће метастазирати током деведесетих, укључујући и манипулације историјском свешћу, злоупотребе историје, покушаје њеног негирања или „брисања“, уз ширење простора за бујање њених паразитских парапсихијских, лажнонаучних изданака.

Овом великом и надасве разноврсном стваралачком корпсусу професор Митровић је, отварајући нова и продубљујући своја ранија интересовања, додао и већи број краћих студија и чланака везаних, у формалном смислу, за историју историографије. Као што је био случај и с другим областима којима се бави, пишућу о српским историчарима Стојану Новаковићу, Слободану Јовановићу или о Леополду Ранкеу и повести његове *Српске револуције*, он је своја истраживачка и методолошка полазишта стално надограђивао новим идејама и истраживачким резултатима. Посебну пажњу је посветио методолошким постулатима Ранкеовог схватања историје и метода историчара, научности, појму објективности и историјске истине, настављајући бављење Ранкеовим делом на свој начин, које је током 19. столећа започео Стојан Новаковић, и постављајући питања поновне „актуелизације“ ових по сущину историографије прворазредних питања.²⁷

²⁷ Леополд Ранке је 1849. изабран за „саобщавајућег члана“ Друштва србске словесности, а од настанка Србског ученог друштва, 1864. године, аутоматски је сматран његовим „кореспондентским чланом, а потом и дописним чланом Српске краљевске академије од њеног стварања 1885“. Немачки историчар био је и носилац највиших српских одликовања; Митровић, А., „Љубав и поштовање за Леополда Ранкеа. Прилог схватању научности Стојана Новаковића“, *Стојану Но-*

Kада је интелектуални и сваки други интегритет био нагризан отровом деструкције и мржње, ретки су били они који су се, као у његовом случају, томе јавно и јасно супротстављали толеранцијом и дијалогом, али и отвореном осудом свега што је хранило процесе и појаве (укључујући и насиље над историјом) који су разарали југословенски простор у „времену деструктивних“. ²⁸ Он је с подједнаком аналитичношћу прилазио разматрању процеса који су, дубоко и често са разорним последицама, мењали друштвене, политичке, идеолошке, економске и моралне оквире времена чији је савременик. Нипошто се не може говорити о олако даваним судовима и површној „ангажованости“. Критичка замишљеност над проблемима свог времена, простора и народа, одмереност, али и оштрина запажања лако су уочљиви у његовим текстовима и бројним интервјуима које је давао, нарочито током дугих година југословенске кризе, у којој се српско друштво гушило и из које се мучно и споро извлачило. Суочавање са истином о нашој стварности, ма како она често болна била, и тешко прихватљива, указивање на узроке, поуздавање у разум, хуманизам, лична одлучност и храброст да се отворено и аргу ментовано говори – одлике су које јасно обележавају целокупно научно, педагошко и јавно делање Андреја Митровића. На његове књиге и стотине других, крађих објављених радова може се с правом применити оно што је сам нагласио пишући о великој „Фишеровој контроверзи“ у немачкој историографији отвореној шездесетих година 20. века, да

vaković u slomen. О осамдесетогодишњици смрти, уредио А. Митровић, СКЗ, Београд, 1996, стр. 92.

²⁸ Видети књигу његових интервјуа о савремености, сабраних под насловом: Štavljanin, D. (priredio), *Vreme destruktivnih Intervju*, Čačanski glas, Čačak, 1998.

„...историју треба гледати отворених очију“ и да резултати историјске науке, са њеним критичким, сазнајним продорима, кроз ослобађање од „клишеа политичких и стручних догми“, поред научног, имају „висок значај за трезвену и демократску политичку културу“. ²⁹ Осим тога, реч је о огромном стваралачком напору стално у креативној потрази за „целовитошћу појаве“ сачињене „од различитих историјских садржаја“, чији је резултат јединствен и незаобилазан.

Милан Ристовић

²⁹ Mitrović, A., „Fric Fišer i nemačко suočavanje sa istorijom“; *Fric Fišer, Savez elita*, стр. 42.

Белешка о аутору

Андреј Митровић рођен је у Крагујевцу 17. априла 1937. где завршава основну школу и гимназију. На Групу за историју Филозофског факултета у Београду уписује се 1956, где је дипломирао (1961), магистрирао (1964) и докторирао (1968). Од 1961. до 2004. године ради на Филозофском факултету у Београду, а звање редовног професора стиче 1980. године. Предавао је савремену историју Европе, увод у историјске студије и бројне специјализоване курсеве, а 1987. оснива Катедру за општу савремену историју, на чијем је челу све до одласка у пензију.

679

Био је главни уредник *Историјског гласника* (1971/72), оснивач и уредник *Годишњака за друштвену историју* и један од оснивача Удружења за друштвену историју (1994), уредник библиотеке *Историја у Нолиту* (1976–1988), коуредактор и један од аутора *Историје српског народа* (СКЗ, 1984) и уредник библиотеке *Историјска мисао* (СКЗ, од 1992). Године 1996. почиње да уређује библиотеку *Историјска истраживања* (ЦИД, Подгорица). Приредио је више књига у издањима Универзитета у Београду, САНУ, Српске књижевне задруге и других издавача. Биран је за председника Управног одбора НОЛИТ-а више пута за члана Управе Српске књижевне задруге. Председавао је Научним саветом Фондације Михајло Жикић, а члан је редакција часописа *Österreichischen Osthefte* и *Jahrbuchs für Geschichte und Kultur Südosteuropas*. Истраживао је, др-

жао предавања на универзитетима и учествовао на научним скуповима и пројектима у Немачкој, Италији, Аустрији, Великој Британији, Француској, Швајцарској, Бугарској, Грчкој, Мађарској, САД, као и у свим некадашњим југословенским републикама.

Дописни члан САНУ постаје 1988, а за члана ЦАНУ изабран је 2006. године. Октобарску награду града Београда за науку добија 1975, престижну Хердерову награду за допринос историографији 2001. Медаљу „Константин Јиречек“ Друштва за Југоисточну Европу из Минхена 2004, а награђен је и медаљом Српске књижевне задруге (1992), плакетом Коларчевог народног универзитета (1974) и др.

Своје широко научно и истраживачко интересовање ограничава раздобљем од средине 19. до половине 20. века, и то на простору Европе, Балкана, Југославије и Србије. У питању је разноврсно и интердисциплинарно схватана историја као сплет политичких, привредних, културних и друштвених процеса у општим или регионалним оквирима. Из таквог виђења настају проучавања у неколико тематских кругова: српски, југословенски и балкански простор у повезаности са европским и светским историјским процесима; теорија и методологија историјских истраживања, проблеми сазнања и учинци светске/европске историографије; истраживање односа политичког и идеолошког у култури; финансијски капитал и његова улога у процесима модернизације. Резултате својих студирања прошлости саопштава у више стотина радова објављених на неколико језика и у монографијама: *Jugoslavija na Konferenciji*

mira 1919–1920, Beograd, 1969; *Време нетрпељивих: политичка историја великих држава Европе 1919–1939*, Београд, 1974, Подгорица, 1998⁴, 2004⁵; *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom: Prilog proučavanju jugoslovenske politike na Konferenciji mira u Parizu*, Novi Sad, 1975; *Историјско у „Чаробном брегу“: Покушај интердисциплинарног огледа*, Београд, 1977; *Србија 1878: Документи* (са М. Војводићем, Д. Живојиновићем и Р. Самарџићем), Београд, 1978; *Фашизам и нацизам*, Београд, 1979, 2009²; *Prodor na Balkan. Srbija i planovima Austro-Ugarske i Nemačke 1908–1918*, Beograd, 1981; *Angažovano i lepo: Umetnost u razdoblju svetskih ratova (1914–1945)*, Beograd, 1983; *Србија у Првом светском рату*, Београд, 1984 (проширењо издање 2004); *Милан Ракић: Конзулска писма 1905–1911*, Београд, 1985; *Устаничке борбе у Србији 1916–1918*, Београд, 1987; *Raspravljanje sa Klio o isto-riji, istorijskoj svesti i istoriografiji*, Sarajevo, 1991 (*Расправљање со Клио*, Скопје, 1996); *Ђудљива музга: Оглед о историјском, научном и уметничком*, Ваљево, 1992; *Топлички устанак: Место у српској историји*, Београд, 1993; *Пропитивање Клио: Огледи о теоријском у историографији*, Београд, 1996; *Време деструктивних: Интервјуи*, приредио Д. Штављанин, Чачак, 1998; *Klio pred iskušenjima i raspravljanje sa Klio*, Beograd, 2001; *Народна банка 1884–2004* (коаутори В. Дугалић, Д. Гњатовић, Г. Хофман, И. Ковачевић, Београд, 2004 (превод: *National Bank 1884–2004*, Belgrade, 2004); *Стране банке у Србији 1878–1914: Политика, прогрес, европски оквир*, Београд, 2004; *Serbia's Great War, 1914–1918*, London: Hurst & Co & Purdue University Press, 2007; *О божјој држави и злом спасењу*, Београд, 2007; *Култура и историја*, Београд, 2008.

Регистар имена

- Абел, Отеније др: 502
Аврамовски, Ж.: 434
Адлер, Виктор др: 534
Адлер, Фридрих др: 534
Алф, В.: 635
Андраши, Ђула млађи: 455, 460–1, 511–13, 515
Андраши, Ђула старији: 129, 148, 547
Андрιјан-Вербург, Леополд др: 311–12, 314
Апоњи, Алберт: 455, 461
Апт, Макс: 298
Арц, Артур: 549, 561, 595, 623, 625
Ауфенберг-Комаров: 142, 149, 157–8, 169
Ауфенберг, Мориц: 141, 149, 156, 169, 180–1 683

Бајшлаг, професор: 570, 573
Балугцић, Ж.: 409
Бардолф, Карло др: 181
Бартолди, А. М.: 654
Бек, Владимир: 87, 1109, 111
Бенедикт XV, папа: 537
Бергер, директор: 613
Берлинг, капетан: 568
Бернрајтер, Јозеф-Марија др: 139–45, 177, 180, 224–5, 231, 241, 591–3, 653
Бертил, Х.: 249
Бертраб, генерал-мајор: 68–9
Берхтолд, Леополд: 26, 30, 34, 39–8, 56–60, 132, 142, 144–5, 156–9, 168–70, 172, 175, 177–8, 181–2, 188, 193–7, 200–7, 209–10, 212, 220–5, 231, 234, 236–8, 242–4, 246, 249–50, 258, 260–2, 266, 272–5, 280–5, 288–9, 292–3, 306, 310, 316–8, 320–2, 324, 333, 336, 350, 375, 442, 445, 464, 498, 512, 541, 545, 654
Берфелде, Ханс Георг: 634
Бетман-Холвег, Дитрих: 112, 253

- Бетман-Холвег, Теобалд, канцлер Райха: 65, 67, 69–71, 158–9, 166, 195, 198, 201, 205, 208, 210, 253, 266, 268, 275, 298, 303, 335, 340, 353, 358–9, 364–7, 372–3, 380, 384, 393, 426, 434, 491, 511, 520, 525, 527, 531, 533–4, 544, 550–1, 553–6, 574, 583–6
- Бизмарк, Ото фон: 52, 112
- Бил, В.: 311
- Билински, Леон: 43, 45, 182, 189, 192–3, 213, 234, 241, 285
- Билов, Бернард: 32–3, 53, 104, 112–3, 115–6, 118, 120–1, 125, 168
- Битнер, Л.: 655
- Блох, Ернст: 634
- Божић, Иван, историчар: 21
- Бојаџијев, генерал: 397
- Болфрас, барон: 156, 362
- Бронзарт, Валтер: 383
- Брусилов, генерал: 516
- Бурбон, Ксавијер: 544
- Бурбон, Сикст: 544
- Буријан, Иштван: 281, 285, 318, 324, 333–4, 337–8, 340–2, 355–6, 361, 363, 365–7, 370–7, 383, 385–8, 392–6, 404–8, 415–7, 433–6, 439–40, 442–4, 449, 461, 464–5, 468, 492–4, 496–8, 501, 507, 511–4, 516, 519–22, 525–7, 530, 541, 550, 552, 565, 588, 598, 621–5, 627
- Буше, Хилмар: 370, 389–90, 497
- Вајл, Херман: 428
- Вајтовиц, Р.: 228
- Вајферт, Ђ.: 405
- Валдерзе, Георг: 54, 68–9
- Валтерскирхен, Јозеф: 39
- Вангенхајм, Ханс: 348–9, 398–9, 402, 405–6
- Ванк, С.: 90, 104
- Ведел, Бото: 384, 528–9
- Ведел, професор: 561–2, 566, 594, 603, 628
- Векерле, Александар: 586, 598
- Вензе, Ернст: 312, 314
- Венизелос, грчки председник: 368, 399, 404
- Вент, историчар: 12

- Викенбург, Маркус: 194, 288, 324–7, 329–32, 334, 450, 535
- Вилсон, Будро: 542
- Вилхелм II, немачки цар: 25, 46, 48, 52–4, 58, 64–5, 67, 69, 71, 114, 118, 159–62, 164, 166–7, 181, 183, 186, 195–201, 205, 209, 213–4, 217, 220–5, 230–2, 250, 252–4, 258–9, 266, 277, 290, 317, 348, 364–5, 368, 412, 418, 426, 431–2, 440, 444, 449, 464–5, 471, 533, 585, 627
- Вилхелм, Фридрих: 388
- Виндишгрец, принц: 33
- Винтерштетен, фон в. Ритер, Алберт
- Влахов, Т.: 480
- Војводић, Михаило: 681
- Врисберг, пуковник: 571, 577
- Гајс, И.: 36, 49, 54, 68, 185, 265, 633, 637, 654
- Галвиц, Максимилијан: 397
- Ганчев, пуковник: 471, 473, 593
- Ганц, Џуго др: 59–60, 354–5
- Гасер, А.: 184
- Гашић, Ранка: 659
- Георги, Фридрих: 182
- Геринг, Макс: 298
- Гизл, Владимир: 105, 350
- Гинтер, агент: 370
- Гњатовић, Д.: 681
- Голц, Колмар: 348–9
- Гос, Р.: 265
- Греј, државни секретар: 266
- Гриневалд, Ј.: 655
- Грујић, функционер: 61
- Гуч, Г. П.: 653
- Гуче, В.: 254, 299, 512
- Дада, Јанош: 370, 387–8, 390, 405
- Дада, Јохан: 402
- Дедијер, Владимир: 21, 33, 37, 45, 265
- Денеке, професор: 485–6

- Дикс, Артур: 298, 424
Дир, Адолф: 423
Дитмар, Далман: 659
Дитрих, Карл: 487
Дојерлајн, Е.: 655
Дугалић, В.: 672, 681

Борђевић, Д.: 228, 500

Евгеније, Савојски: 316
Еделштајн: 428
Екарт, фон: 368
Екмечић, Милорад: 21, 664
Емануел, Макс: 316
Ерентал Алојз Лекса: 85–90, 94–100, 102–4, 106–9, 111–3, 115, 119–23, 125–30, 132, 148, 168, 185, 240, 242, 248, 264, 269, 276, 327, 375, 535–6, 545, 547
Ерцбергер, Матијас др: 359–60
Естерхази, Мориц: 586

Жеков, генерал: 472
Живојиновић, Драгољуб: 664, 681

Зајдлер, Ернст др: 586, 598
Зект, Ханс: 397–8, 412–3, 429–30, 433, 533
Зингер, Л.: 515, 552
Зингер, професор: 28
Зита, аустријска царица: 544
Зомбарт, Вернер: 226
Зомари, Феликс др: 579, 589

Исламов, Г. М.: 82, 99
Иштван, свети: 17

Јагов, Готлиб: 197, 200–5, 229, 243–4, 252, 264, 271–2, 275, 321, 355, 361, 365, 368–9, 373, 377, 381–2, 385–8, 390–2, 399–400, 402, 404–9, 415–7, 475–6, 491–3, 495, 512, 524–6, 533, 635
Јанковић, Д.: 388

- Јансен, К.Х.: 299, 301, 319, 350, 382, 397
- Јек, Ернст: 487
- Јиречек, Константин: 680
- Јовановић, посланик: 177
- Јовановић, Слободан: 676
- Јосиф, Фрањо в. Фрања Јосиф
- Јофе: 600–1
- Јоханес, Херман: 633
- Јуришић, Павле (Штурм, Паул), војвода: 411
- Кајл, вицеадмирал: 605, 608
- Кајсерлинк, гроф: 577
- Калдер, К.Ј.: 601
- Кан, Р.А.: 544
- Канторовиц, Херман: 633
- Капело, Фридрих: 68
- Каприви, Леон: 228
- Карађорђевић, Александар, регент и краљ: 410, 412
- Карло I, престолонаследник и цар Монархије: 285, 418, 511, 534, 536–7, 541, 544, 548–9, 586, 595, 621, 624, 627, 650 687
- Карол I, румунски краљ: 288
- Каролиј: 461, 511
- Катон: 453
- Каунфман, Р.: 227
- Кауцки, К.: 653
- Кевес, Херман: 397
- Кербер, Ернст: 449, 466–7, 535
- Кидерлен-Вехтер, Алфред: 159, 162, 165–6, 168, 184, 197
- Килман, Рихард: 590, 593, 605, 609, 621
- Кирил, бугарски принц: 558
- Кирх, Паул: 480, 482, 502
- Клајн, Ф.: 110
- Клам, Хајнрих: 549, 586, 593
- Клемансо, Жорж: 597
- Клерк, експерт: 61
- Ковачевић, И.: 681
- Комјати, М.: 656

- Косановић, Милан: 659
Ковић, Славен: 370
Константин, грчки краљ: 369, 399, 409, 419
Кормонс, Ернст: 86–7, 141, 179–80, 188, 208, 211, 261, 264–5, 653
Космат, Франц: 502
Кнох: 426
Кралић, Рихард: 307, 331
Краус, Карл: 265
Кребс, Норберт: 502
Кробатин, Александар: 41, 180, 188–90, 192, 212, 235, 286, 288, 324, 466–7, 500, 535
Кру, лорд: 61, 263
Круп, Густав: 69, 229, 426
Кунцер: 488
Курцијус, Лудвиг: 424
Кучбах, Албин: 409–11

Ламаш, Хајнрих: 34, 132–4, 146, 155, 240
Лењин: 597, 643
Лепсиус, Ј.: 654
Лерс, Вилхелм: 194
Либкнхект, Карл: 510, 635, 642–3, 652, 655
Лист, Франц професор: 297–8
Листерберг, мајор: 578
Лихновски, Карло Макс: 56, 262–4, 634–5
Лихтенштајн, Леополдина: 139
Лихтенштајн, Франц: 139
Лицов, Хајнрих: 72–3, 138, 261–4, 600, 634, 655
Лохмилер, Вили: 227
Лудендорф, Ерих: 523–4, 531–4, 544, 555–6, 559, 561, 567, 570, 572, 577, 581, 583–5, 592–3, 598, 608–10, 613–4, 620–1, 626–7, 634
Луксембург, Роза: 510

Мајер-Велкер, Х.: 413, 433, 441
Макензен, Аугуст: 397–8, 412, 477
Макер, Рихард: 487
Макио, Карл: 171

- Ман, Томас: 672–3, 681
Мандл, Леополд др: 354, 451–2
Маргиломан, Александар: 389, 393
Масарик, Томаш: 135, 628
Мачеко, барон: 247–9
Max, Ричард: 401–2, 411
Меклинг, И.: 536, 597, 621
Менсдорф, Алберт: 240, 601–2
Мереј, капетан: 313, 318, 525, 528–9, 634
Метерних, Паул: 438
Милер, Георг Александар: 183
Милер, Карло Александар: 632
Милић, Даница: 442, 481, 664
Митровић, Андреј: 121, 126, 442, 444, 470–2, 481, 601, 658–79
Михаелис, Георг др: 586–7, 592–3
Мишић, Живојин војвода: 411
Молтке, Хелмут Млађи: 68, 124, 166, 183–4, 218, 225, 231, 252, 254, 281, 299
Мусулин, Александар: 39–40, 89, 100, 105, 142, 262, 265, 361, 514, 535
Мусулин, Фрајхер: 85 689

Науман, Виктор: 43, 57–9, 218–9, 290
Науман, Фридрих: 425, 488–9
Никола II, Романов, цар: 124
Николаус, принц: 409
Нилсон, агент: 370
Новаковић, Стојан: 676–7

Обреновић, Милан, краљ: 16, 169

Палавичини, Јанош: 496, 530
Пар, Едвард: 35
Пастор, Лудвиг: 31, 159
Пачу, Лазар: 176
Пашић, Никола: 176–7, 360, 369, 387, 410–11
Петар и Павле, апостоли: 38
Петерсон, А.: 249
Петровић, Никола, краљ: 360, 492

- Пецолд, Ј.: 616
 Плашка, Р. Г.: 136
 Погачар, посланик: 180
 Потемкин, В. П., историчар: 124
 Поњорек, Оскар: 189, 191, 310, 408
 Прибрам, Алфред: 141
 Протић, Стојан: 175
 Рабенau, Ф.: 397
 Раденић, А.: 99
 Радецки: 412
 Радославов, Васил др: 245, 401, 472, 476, 530, 579–81, 589, 606, 609
 Рајнингхаус, Ђина: 348
 Ракић, Милан: 681
 Рамхarter, Г.: 307, 450
 Ранке, Леополд историчар: 631–2, 651, 676
 Ратенау, Валтер: 297, 433
 Редлих, Јозеф: 27–9, 33, 35, 37, 49–50, 112, 137–42, 144, 158–9, 175–7, 190, 208, 211, 218, 226, 262, 317, 334, 354–5, 398, 435, 449–501, 509, 568, 591, 594, 656
 Ридл, Рикард: 194
 Ристовић, Милан: 659, 678
 Ритер, Алберт: 227
 Ришлер, Курт: 262, 264, 266, 268, 297, 299–302, 321, 380, 384, 400, 404, 409, 414, 431–3, 506, 509, 555, 583–5, 656
 Роланд-Лике, директор: 634
 Рудолф, кронпринц: 29
 Савојски, Еуген: 412
 Салватор, Леополд: 503
 Салис –Севис, Јохан: 500
 Самарџић, Радован: 681
 Сапари, Фридрих: 194, 495–6
 Сеђењи, Ласло: 32, 64–5, 67, 69–70, 197–8, 200, 203, 205–6, 260
 Сечењ, Николаус: 308, 318, 530
 Силаши, Ђула: 188, 194
 Силвестер, Јулиус др: 595

- Спасић, Ј.: 479
- Степановић, Степа, војвода: 411
- Стид, Хенри Викем: 36
- Сматс, Јан Кристијан: 601–2
- Сфорца, Карло: 27, 87–9, 95, 656
- Телецки, Јанош: 192–3, 241
- Тиме, Ф.: 654
- Тирпиц, адмирал: 68, 183–5, 253
- Тиса, Иштван: 33, 41, 44–8, 60, 208, 241, 246, 249–50, 260–1, 280–4, 288, 310, 317–8, 324, 327, 333, 336–7, 363–4, 376–7, 388, 394, 398–9, 402–3, 405–6, 435, 437–8, 449, 455–7, 458–64, 466–9, 494, 496–7, 500–1, 511, 513, 518, 539–40, 549, 586, 656
- Тисен, Аугуст: 297
- Титони, Томазо: 108, 269
- Тодоров, генерал: 397
- Тошков: 368
- Тројтлер, дипломата: 236, 365, 386, 392, 418, 449, 465, 471, 474, 476, 494
- Троцки, Лав: 600
- Турн: 393
- 691
- Ђирковић, Сима: 21
- Уберсбергер, Х.: 655
- Урбански, Август: 140
- Фалкенхајн, Ерих: 67–8, 301, 303, 335, 340, 345–6, 352, 350, 354, 356, 366, 370, 377, 384–5, 390, 409, 413, 429–32, 438, 471, 474, 477, 480, 492–3, 494, 511–2, 523, 531, 534, 570
- Фелдес, Б.: 497
- Фелнер, Фриц: 38, 49, 64, 66, 89, 112, 114, 253, 654
- Фердинанд I, кнез бугарски: 122, 160, 365, 368, 444, 472, 476, 529
- Ферсттер, Фридрих Вилхелм: 635
- Фирстенберг, Х.: 228
- Фишер, Фриц: 59, 61, 76, 69, 83, 110, 165–6, 167, 183, 209, 217, 226–8, 231, 252–4, 262, 267, 296–7, 299, 423, 510, 527, 533, 543, 555, 622, 654, 674, 678
- Флотов, Лудвиг: 249

- Фолберг, Ото: 405
 Фонк, мајор: 570
 Форгач, Јохан: 39–40, 60, 89, 285, 318, 334, 356, 442, 512, 518, 535
 Франкенштајн, бароница: 140, 145
 Фрања Јосиф I, цар и краљ Монархије: 34–6, 43, 45, 47–8, 52, 56, 65, 69, 72, 102, 124, 129, 137, 146, 150, 156, 179, 186, 188, 208, 220, 224, 250, 260–1, 277, 333, 377, 398, 412, 445, 449, 455–6, 498, 534
 Франц, Фердинанд: 27–32, 39, 48, 51, 53–5, 62–3, 74, 76, 82, 85, 143, 145, 155, 165, 181–3, 188, 209, 219, 223, 240, 248, 259, 607, 632, 634
 Фридјунг, Хајнрих др: 450, 460
 Фридрих, надвојвода: 500, 511, 535
 Фројнд, др: 359
 Функ, генерал: 316
 Хабзбуршки, Максимилијан: 608, 624, 650
 Хајниш, Михаел: 141
 Халперн, Г. В. Х.: 633
 Ханч: 21, 25, 27, 30, 34, 39–42, 44, 47, 56, 146, 159, 182, 189, 208, 210, 212, 219, 236, 238, 244, 249, 260–1, 280, 307, 319, 337, 442, 445, 512, 654
 Харден, Максимилијан: 353
 Хаус, Антон: 521
 Хел, генерал: 609
 Хелферих, Карло др: 609, 614–6
 Херинген, Аугуст: 183
 Хертлинг, Ђеорг: 358, 384, 622
 Хертлинг, Карло др: 593, 655
 Хецендорф, Франц Конрад: 22–6, 31, 37, 39–40, 46–8, 85, 95–7, 99–100, 102–4, 120, 129, 137–8, 145, 148–51, 153–6, 166, 188–92, 194–5, 209, 212, 217–22, 225, 231–2, 234–42, 244, 254, 258–61, 284, 287, 289, 320, 327, 335, 338–42, 344–8, 350, 354, 356, 361–4, 366, 370, 376–7, 383, 385, 392, 394–6, 413, 434–5, 439, 442, 444, 452–4, 456–7, 460–1, 465–6, 468, 473, 475, 498–9, 511, 513, 515–6, 519, 522, 535, 539–40, 548, 595, 623, 626, 653
 Хинденбург, Паул: 531–2, 534, 555, 574, 581, 583–4, 593, 620
 Хинце, Паул: 626
 Хлумецки, Леополд: 141, 144
 Хлумецки, млађи: 141
 Хоенлое, Готфрид: 40, 260, 337, 377, 385–7, 390, 402–3, 406, 409, 436, 494, 525, 553

Хојос, Александар: 38, 40–1, 43, 45, 48, 51, 57–60, 62–6, 69–70, 89, 112, 114, 140, 164–5, 180, 187 8, 208, 212, 248, 259–60, 262, 276, 280–1, 285, 318, 336, 442, 466, 535, 634, 655

Хојос, Алиса: 208

Холофернс: 208

Хорват, Еден: 328

Хорват, Едмунд: 328, 450

Хотек, Софија: 33

Хофман, Г.: 681

Хофман, Макс: 601

Храбак, Богумил: 355, 388

Храниловић, Оскар: 361

Хугенберг, Алфред: 426

Цалески, Венцел: 182, 193

Цвајг, Штефан: 29–30, 34

Цвијић, Јован: 177

Цехлин, Е.: 295, 320–1

Цилић, Р.: 253

Цимерман, Артур др: 55, 64–7, 69, 71, 117, 199, 201, 219, 230, 280–1, 291, 303–5, 320, 349–50, 381, 384–6, 392, 525, 529, 533, 544, 551, 553–6, 572, 580–1, 586, 589, 592

Чернин, Отокар: 27, 31–2, 51, 141, 242, 247–9, 288–9, 340, 368–9, 535–8, 540–8, 550–1, 553–4, 561–3, 574–5, 587–8, 590–3, 596–8, 600–7, 609, 621, 653

Чиршки, Хајрих: 42–3, 49, 53, 56, 60, 104, 106, 115–6, 118, 127, 137, 158, 178, 196, 200–1, 203, 205–6, 209–10, 218, 260, 271–2, 274, 280–1, 318, 350, 354, 356, 358, 361, 365, 371–4, 388, 391, 400, 403, 407, 415–6, 434, 436, 475, 494, 498, 501, 513–5, 528

Чолак-Антић: 411

Чубриловић, Васа: 654

Шартер, А.: 611

Шахт, Хјалмар: 589–90

Шварц, Паул др: 227

Шемуа, Блазијус: 138, 146, 156, 165, 172

Шен, Вилхелм: 107–8, 112–4, 117–8, 269

- Шенајх, Франц: 85
Шерер, А.: 655
Шлипер, директор: 613
Шмерал, Готлиб др: 594
Шобер: 441
Шпикерхоф, Алберт: 482
Шпиро, др: 569–70
Штављанин, Д.: 677, 681
Штајн, Херман: 572
Штал, К.: 228
Штаус, агент: 370, 387
Штрајт, Георг: 368–9
Штраус, професор: 370–1, 377, 388, 405–6
Штирк, Јозеф: 182, 190, 213, 282, 285
Штирк, Карло: 43, 285, 318, 324, 449, 467, 534–5
Штум, Вилхелм: 57–9, 321, 516, 551, 554, 561, 588
Штурм, Паул в. Павле Јуришић, војвода
Шулц, Паул: 140
Шуман, историчар: 12
Шупан, А.: 99

Предметни регистар

- адмиралитет Монархије: 521–2
адмиралитет Рајха: 427–8, 485, 529, 555
Албанија: 101, 151–2, 174, 240, 247, 279, 283, 356, 358, 367, 392, 396, 408, 416, 427, 434, 438, 440, 443, 454, 462, 468, 476, 517, 596, 624–5, 650
Allemagne, часопис: 355, 357–8, 366, 368, 372, 399, 404, 407, 415, 418, 438
амерички прекид односа са Рајхом: 543
анексија Босне и Херцеговине: 80, 84, 86, 88, 94, 101–2, 106, 108, 117, 122, 129, 276, 635, 662–3
Андрашијева група у врху Угарске: 455, 511, 515
Антанта: 121, 129, 203, 245, 250, 267–8, 301–3, 319, 338, 343, 351–2, 355, 365, 376, 389, 393, 404, 410, 414, 436, 456, 492, 503, 515–6, 518, 526, 541–3, 545, 551, 557, 591, 599, 602, 627, 633, 639, 646, 650
антитаптије према Францу Фердинанду: 27–30, 36, 49
антисрпско писање штампе Рајха 1914: 54–5 695
антисрпско расположење у Бечу 1914: 49–50, 72–3
аргументи Иштвана Тисе против напада на Србију: 46
аристократија, аустријска: 84, 450
аристократија, угарска: 452
атентат:
Сарајево 1914: 7, 23–4, 26, 37–40, 42, 45, 48–50, 53, 55, 62–3, 73, 258–9, 267, 277, 309, 334, 360, 631, 644, 665
на др Фридриха Адлера, аустријског канцелара: 534
аудијенције код цара и краља Фрање Јосифа I: 41, 43, 182
Аустрија: 495

Баварски савез за канале: 490–1
Балкан: 9, 12–4, 16, 42, 63–6, 70, 74–5, 80, 82–5, 91, 94, 96–7, 99–101, 113–4, 117, 121, 131–3, 135–6, 139, 146–53, 156–64, 167–8, 171–3, 175, 177, 179, 182, 186–7, 191, 194, 199–205, 211–2, 215–6, 223, 226–8, 231, 246, 251, 271–2, 274, 277, 283, 286–7, 290–1, 296–8, 308, 317, 319–20, 323, 335–7, 347, 352, 356, 363, 373, 379–83, 392, 395, 399–400, 403–4, 411, 416–21, 423–5, 427, 431, 433–5, 441, 444, 448, 451–2, 460, 463, 473–4, 482, 485–9, 496, 499, 503, 517–20, 523–5, 538–9,

- 547–8, 552–3, 557–9, 563–7, 569, 574, 577, 579, 582, 588, 590, 595, 604, 610, 619, 622–3, 625–7, 635–7, 639, 647–9, 651
 Балкан као немачко допунско привредно подручје: 559–60, 582, 648
 балкански воз Берлин – Цариград 1916. г.: 482
 банке: Bank für Handel und Industrie: 229–30
     Berliner Gesellschaft: 390
     Berliner Handelsgesellschaft: 171, 228, 229–30
     Handel und Industrie Orientbank: 228–9
     Народна банка Србије: 405, 672
     стране банке у Србији: 671–2, 681
 Белгија: 295, 514
 Београд: 21, 25, 33, 37, 42–3, 50, 61, 81, 93, 99, 103, 105–6, 122, 124, 127, 133–4, 141, 162, 175–8, 187, 203, 206–7, 209, 219–24, 228–30, 254, 259, 287, 307, 311, 313, 315–7, 323, 326, 328–30, 345, 388, 398, 412–3, 435, 438, 442, 465, 470, 479, 502, 528, 548, 580, 614, 624–5, 628–9, 644
 Берлин: 18, 27, 47–9, 51–2, 55–7, 59–61, 63, 66, 72, 84, 87, 100, 107, 111–2, 114–5, 118–22, 138, 158, 161, 164–6, 168, 181, 183, 186, 195, 197–9, 201–2, 204–5, 207, 209–10, 213, 218, 220–1, 224–5, 227–8, 231, 243, 245, 249, 258, 260, 264, 266, 268–9, 271–2, 275–6, 280, 290, 292–4, 303, 319–21, 323, 337, 345, 349–50, 356–8, 365, 369–71, 374, 376–7, 380, 383–6, 388–90, 398–400, 403, 406, 409, 411, 416, 424, 433–4, 450, 474–5, 482–3, 491, 493–4, 497, 510, 525, 527–8, 542, 547, 551–4, 560, 579, 583, 593, 597, 599, 603, 605, 617, 619, 622, 627, 631–3, 639–42, 646, 651, 664–6
 Берлин – Балкан – Багдад: 424
 Берлински конгрес 1878: 84, 100, 111
 беспућа, три беспућа у историографију: 675
 Беч: 18, 23–5, 27, 35–6, 39, 41–2, 44–6, 48–52, 56–7, 59–62, 64, 67, 70, 72, 74, 81, 83, 95, 99, 104, 106–7, 112–5, 118–20, 122, 124, 126, 132–6, 149, 159, 164–5, 167–8, 175–9, 186, 190–1, 195–7, 199, 201–2, 203–7, 210–11, 214, 216, 218–22, 229, 233, 243, 245, 250, 253, 258, 260–5, 269, 271–5, 280, 290, 292–4, 300, 306–7, 318, 322–3, 334–7, 343, 349, 354–5, 357–8, 361, 365–6, 368–74, 376–7, 387–8, 390, 392–3, 403, 407, 415, 442, 444, 449–51, 466, 472, 474–6, 492, 494–6, 509, 511, 516, 527–30, 542, 545, 553, 560, 568, 587, 589, 592, 600, 605, 608, 633, 639–42, 645–6, 651, 664, 666
 „битке се добијају, али рат се губи“ 1916. г.: 508
 „бланко чек“ за рат: 71
 Близки исток: 482
 Борски рудник: 481, 484, 489–90

- Босна: 456
 Босфор: 154, 307, 343, 521, 566
 Брест-Литовски мир: 599–600
 Бугарска: 46, 64, 100, 102, 113–5, 121, 126, 151, 177, 201–2, 205, 245–7, 288, 291, 293, 304, 309, 319, 341, 346, 351, 363, 368, 374, 390–3, 395–7, 400–1, 418–9, 424, 427, 431–2, 438, 468, 470–1, 474–6, 488, 496, 501, 503, 524, 529, 546–7, 556–8, 561, 563–4, 566, 570, 573–4, 580, 588, 592–3, 595, 602, 604, 606, 612, 614–5, 617–8, 627, 647, 666
 бугарско комадање Србије: 472
 Будимпешта: 44, 245, 451, 511
 Букурешт: 21, 23, 25, 214, 216, 239, 242, 245, 247, 269, 288, 323, 370, 387–9, 393, 405, 503, 513, 605–6, 609, 614–5, 617, 624
 Ваљево: 329, 470, 625
 Велика Британија (Енглеска): 121, 168, 183, 250, 267–8, 301, 485, 491, 512–3
 „Велика Бугарска“: 101, 396–7, 453
 „Велика Немачка“: 426
 „Велика Србија“: 287 Вилхелмова (цар Рајха) филозофија историје: 222–3
 војничке песме Монархије: 412
 Врање: 451
 Врховна команда Монархије: 412, 461, 471, 500, 511, 595, 623
 Врховна команда Рајха: 471, 473, 479, 524, 533, 555–6, 567, 570, 572, 579, 583–4, 586, 613, 620, 622–3
 време деструктивних: 677
 Време нетрпељивих: 681
 генералштаб, бугарски: 480
 генералштаб, Монархије: 435, 461, 466–7, 469, 549
 генералштаб, Рајха: 422, 471, 473, 531, 529
 генерални гувернман, војни за Србију: 470, 500, 625
 генерални гувернман, војни за Црну Гору: 518, 624
 геолошке експедиције Монархије у Србији 1916: 502
 гесло Рајха „онако како нам кад треба“: 493
 глад у Монархији 1918: 621
 Archiv für Weltwirtschaft: 487
 гласила Рајха: Balkan – Revue: 487

- Geographische Zeitschrift: 487, 503
 Mitteleuropäischer Wirtschaftsverein: 489
 Montanistische Rundschau: 503
 Zeitschrift für Politik: 487
 Zeitschrift für Binnen-Schiffart: 487, 491
 Wirtschaftszeitung der Zentralmächte: 488
 Годишњак за друштвену историју: 679
 Грчка: 64, 113, 121, 151, 177, 199–201, 223, 231, 247, 298, 319–20, 355, 369, 397, 400–1, 404, 416–7, 419, 429, 440, 468, 565, 588, 666
 Данска: 295, 298
 Дарданели: 154, 307, 380, 427, 521, 646
 два милиона америчких војника на француском ратишту 1917: 620
 Двојни савез (Монархије и Райха): 13–5, 48
 Декларација о миру конгреса совјета: 599
 демократска политичка култура: 678
 десни екстремисти Райха: 533
 династија Карађорђевић: 285, 310, 417, 433, 538, 602
 династија Петровић – Његош: 367, 407, 416–7, 443, 529
 Добри другови, немачка ратна песма: 316
 „допунски привредни простор“ (Балкан) Райха: 7, 560, 648, 670–1
 Други балкански рат: 198, 218, 667
 Други светски рат: 663–4, 671
 „друштво отпора“ (Србија): 669
 Друштво српске словесности: 676
 „Експозе“ Шобера (о Србији): 441
 елите: 32, 37, 72, 110, 161, 262, 423, 430, 460, 464, 510, 512, 532, 546, 601, 667, 670
 елита, политичка (Райха): 110
 Еренталова доктрина 1908: 148–9, 545
 Еренталови „млади лавови“ (у Монархији): 535
 Есеј Конрада Хецендорфа: 151, 148–9, 155
 допуна Есеја Конрада Хецендорфа: 153
 друга допуна Есеја Конрада Хецендорфа: 154

Österreichischen Osthefte, часопис: 679

Заједнички Министарски савет Монархије: 44, 100, 106, 157, 213, 239, 260, 277, 282, 284, 286–7, 306, 336–8, 461, 468, 494, 538, 548, 644

Зајечар: 103, 345, 451, 588

Захер, чувени бечки ресторан: 190

Земаљска влада Босне и Херцеговине: 264

Звонник: 625

Зубља Карла Крауса: 265

идеологема о „вишем народу“ Рајха: 294

излазак Србије на море, планови: 552–4, 553–4

империјализам: 9, 13, 85, 463, 487–8, 533, 547

„империјализам лаке руке“: 432

imperium germanicum: 418–26

историографски извори: 10, 659–661

историја српског народа: 679

Историјска мисао, часопис: 679

Историјска истраживања, часопис: 679

Историјски гласник, часопис: 679

историчарева муга: 660

Италија: 14–5, 27, 73, 82, 87, 108–9, 139, 143, 152, 193, 195, 237, 251, 267, 270–3, 275, 278–9, 291, 295, 298, 306–7, 311, 314, 318, 333, 335–6, 340, 343–4, 346–7, 352–3, 355, 361–2, 368, 376, 386, 395, 413, 442, 476, 505–6, 535, 552, 564, 591, 671

699

јавно мњење: 23, 58, 184, 259, 461

Југословени: 203, 211, 362, 463–4, 495, 539, 627

Југословенска добровољачка дивизија: 627

југословенско питање: 91, 191, 362, 367, 388, 455, 463, 466–7, 495, 539

југословенски покрет: 93, 135, 244, 495, 641

Jahrbuchs für Geschichte und Kultur Sudost-europas, часопис: 679

капитал:

аустријски: 580, 589, 612

балкански: 229

бугарски: 580

- крупни: 81, 110, 251, 422
мађарски: 326, 580, 589, 612
немачки: 225, 227–8, 251–3, 295, 425, 428, 490, 510, 533, 555, 557, 567–8,
576–7, 579–80, 589–90, 610, 612, 615, 643, 647
трговачки: 83, 228
катедра за општу савремену историју: 679
Клио, муза историје: 658, 675, 681
Коларчев народни универзитет: 680
конзорцијум концерна немачких (16), аустроугарских (5) и бугарских (3)
банака за експлоатацију рудног блага Србије: 617–8
конзулска писма: 681
консултације Монархије и Райха уочи напада на Србију: 56–71
Конференција мира 1919–20: 661
концерни, финансијски:
Deutsche Bank: 58
Disconto Gesellschaft: 484, 489–90, 576, 578, 603–4, 606, 612–4
Косово: 147, 396, 448, 476
Крагујевац: 470, 479–80, 528
Краљевина Србија: 116, 236, 313
крах стратегије мушевитог рата: 506, 532
крилатица продор на Исток: 11–2
круна Светог Иштвана: 92–4, 452
Крунски савет Монархије: 17, 182, 538, 541, 547, 550
- Allemagne: 355, 357–8, 366, 368, 372, 399, 404, 407, 415, 418, 438
ЛИСТОВИ:
Berliner Tagblatt: 228
Waschington Post: 437
Deutsche Tageszeitung: 228
Die Post: 228
Österreichische Rundschau: 141
Österreich-Ungarn: 139
Kelnische Zeitung: 401
Monarhija: 99
New York World: 437
Neue freie Presse: 317, 437, 455

- Reichpost: 49, 141
 Schlesische Zeitung: 226
 Frankfurter Zeitung: 59
Balkan-Revue, часопис: 227, 425
Zukunft, часопис: 353–4
 Ловћен: 171, 173, 235, 291, 407, 417, 438–9, 458, 538–9, 547–8, 563, 598–9, 603
 Лондон: 22, 36, 50, 56, 121, 167, 182, 186, 191, 214, 239–40, 250, 263, 265, 542–3
 Мађарска: 17, 45, 81, 281, 327, 331, 362, 383, 457, 461, 467, 497, 549, 605
 Македонија: 410
 Марш на Дрину, српска песма: 413
 меморандуми Алојзија Ерентала: 90, 96–8
 Министарство јавних радова Райха: 483
 Министарство спољњих послова Райха: 471, 512, 523, 555
 мировна иницијатива Ватикана 1917: 537 мит вође (Ханса фон Зекта): 430
Mitteleuropa (средња Европа): 227, 422, 425, 430, 486, 488–9, 558–9
 младотурска револуција: 88, 99, 102
 Монархија (Аустро-Угарска): 11, 13, 15–9, 45–6, 52, 58, 61, 63, 67, 74, 81–3, 88, 96–7, 99, 101, 105, 107, 109, 111, 114–5, 123, 129, 136–7, 139, 141–2, 144, 146–8, 150–1, 153–4, 156–7, 164, 169, 171–80, 192, 194, 196, 203–4, 206, 208, 210, 223–5, 231, 235, 237, 239, 242–5, 260, 266, 268–9, 271, 273–5, 277–8, 283–4, 289–90, 292, 303, 306, 312–3, 319, 325, 328, 333, 335–7, 354, 357, 366–7, 371, 374, 376, 388, 395–6, 407, 418, 420–1, 432, 435–6, 441, 448–9, 452–3, 457, 462–4, 469–70, 472, 475, 477, 499, 501, 512, 517, 528, 534, 536, 538–40, 543, 546, 548, 561–3, 566, 579, 588, 591–5, 599, 603, 605–6, 609, 618, 622, 625, 640, 642, 644–6, 664
 муза, ћудљива: 674, 681
 Нагодба (аустроугарска) из 1867: 44, 81, 90
 „најужаснији документ који је једна држава послала другој“: 265
 нацрт услова за мир Иштвана Буријана: 616–7, 519–20
 незадовољство Словена у Монархији: 135
 Немачка (други Райх): 6, 13–4, 17, 47, 53–4, 58, 60, 62–4, 66, 69–70, 111–2, 120–1, 129, 145, 161, 164–6, 168, 181, 194–7, 199–200, 207, 217, 220–1, 226, 232, 237, 245–6, 253, 267–8, 271, 290–2, 294–5, 297, 299, 302, 304, 319, 321, 331, 335, 341, 345, 347, 349, 353, 358–9, 369–71, 374, 383, 391–2, 399, 402–3, 405–6, 409, 411–2, 415–6, 419–20, 424–5, 427, 429, 431–3, 435, 440, 448, 453, 470–1, 474, 476,

- 479, 481, 486, 505–6, 509, 523–7, 532–3, 541–2, 546, 553, 557–8, 560, 564, 566, 568, 572–3, 578–9, 585, 587–8, 590, 597, 613, 615, 617–20, 622, 632–3, 639–43, 645–7, 650, 666
- немачка окупациона зона: 472–3
- немачко-бугарски преговори: 392–3
- немачки предлог царинске уније Монархији: 421–4
- немачко вађење руда у Србији у току Првог рата: 479, 481
- „немаштина у народу је велика“ (Рајхстаг) 1917: 587
- нибелуншка верност Рајха Монархији: 135
- Ниш: 97–8, 103, 140, 150, 240, 326–7, 329, 341, 346, 370, 387, 390, 396, 399, 409, 411–2, 419, 451, 470–1, 479–80, 529, 568–9, 580, 611, 614
- „Ново-Бугарска“, ратна: 557
- Нолит*, издавачко предузеће: 679
- Норвешка: 395
- окупациона зона Рајха: 472–3
- окупациони режим Монархије: 500
- освајачки планови Монархије:
- (према Србији)
- Андрисан-Вербурга: 311–2
  - Буријан, Иштвана: 372–5, 464–5, 493–4
  - Вензе, Ериста: 312
  - Зект, Ханса: 429
  - Еделштајна: 428
  - Кралик, Рихарда: 331
  - Мандл, Леополда: 451
  - Маркус, Викенбурга: 325–7
  - Мереја, капетана: 313
  - Ришлер, Курта: 432–3
  - Сапари, Фридриха: 496
  - Сечењи, Николауса: 308–9
  - Тиса, Иштвана: 455–6
  - Фалкенхајн, Ерика: 431–2
  - Фридјунг, Хајриха: 450
  - Хецендорф, Конрада: 439–40, 442–4
  - Хорват, Едмунда: 328–30
  - оскудица угља у Бечу 1917: 568

Отоманско царство: 131
оштре борбе владајућих и широких слојева за власт у Монархији: 586–7
пад ратног расположења код Немаца: 583
пангерманство: 82, 450, 460, 509, 533
панслависти: 69, 121, 304
Париз: 214, 250, 265, 274, 294, 299–300, 542–3, 551, 561
Петроград: 121, 129, 159, 191, 206, 214, 217, 250, 259, 264, 274, 324, 377, 381, 542, 604
Пиринејско полуострво: 485
Пирот: 103, 122, 126, 238, 240, 401, 451
питање Дунава (немачки ратни циљ): 573–4
племство Монархије: 32, 81, 83–4, 89, 94, 137, 14
победе над Турцима (Куманово, Кир Киласи) 1912: 159, 171
Подунавска Царевина (Монархија): 63, 75, 83, 116
Польска: 295, 298, 554, 591, 599
(По) Савска краљевина (Србија): 75, 94, 125, 253
посезање за Југоистоком: 12
„потпуни нестанак Србије“ 1915: 450
Први балкански рат: 131, 148, 157, 204, 226, 665
Први светски рат: 663–4, 667–8, 681
председништво владе Райха: 484
Привредна банка Београд: 229
Принц Еуген, песма: 72, 142
притисак на Социјалдемократску партију Немачке: 262
продор на Балкан: 662–3, 681
противратна група *Спартак*: 510
prusко министарство рата: 481
публикације Райха: –Die Donau: 487, 491
Die freie Donau: 487
Wirtschaftszeitung der Zentralmachte: 487

разлози непопуларности Франца Фердинанда: 31–4
Райх, други (Немачка): 8–9, 11–3, 15, 18–9, 36, 44, 46–7, 51–2, 57, 59–60, 62–7, 69, 71–3, 82–3, 104, 108–19, 121, 137, 143, 148, 151, 158–63, 165, 183, 185, 194, 196–7, 199, 202, 205–8, 213–8, 220, 222, 225–7, 231, 237–250, 252–3, 258, 261, 266, 268, 271, 290–307, 319, 322, 331–5, 348–9, 351–4, 359, 362, 364, 366, 374,

- 379–80, 383, 391–2, 403, 407–9, 414–8, 420–3, 426, 429–31, 434–5, 440–1, 444, 453, 470–1, 473–5, 478–82, 484–6, 490–1, 492–3, 508–9, 511–2, 516, 519, 423, 526–8, 531–5, 537, 542, 550, 553, 555–66, 568–73, 575–7, 579, 581–91, 593, 601–3, 605, 608–13, 615, 618–9, 621–2, 626, 632–5, 638–42, 645–8, 650, 652, 665
рат као поклич бечке штампе: 38–40
ратна странка у Бечу: 206
ратни циљеви Рајха према Србима (рудници, железнице, Дунав): 568–88, 610–3, 619
ратоборни бечки салони: 159
револуција:
  младотурска: 99
  социјалистичка: 509, 600–1, 627
  совјетска: 596
Ријечка резолуција: 92
Рим: 107, 159, 191, 214, 273, 284, 313, 323
рудник Бор: 576, 579
рудници источне Србије под Рајхом 1916–18, експлоатација: 568–9, 571, 574, 576, 578–9, 588
Румунија: 14, 39, 46, 63–4, 113–4, 119, 145, 174, 199, 200–2, 207, 223, 245–7, 251, 261, 267, 289, 293, 304, 309, 317–8, 333, 335, 339, 344, 357, 366, 404, 427, 429, 506, 547–8, 574, 588, 590–1, 604–5, 645, 666
Русија: 16, 39, 47, 54, 58, 65, 71, 103, 129, 165, 166–7, 183–4, 193, 206, 250, 252, 261, 267–8, 279, 301, 304–5, 323, 339, 343–4, 346–7, 361, 376, 380–1, 427, 486, 491, 506, 524, 528, 547, 556–8, 560–2, 574, 583, 598, 601, 622
савез Централних сила и Бугарске: 396
САД објавиле рат Немачкој: 583
„само рат може да убије рат“ (Жорж Клемансо): 597
сарајевски атентат 1914: 42, 56–7, 60, 63, 72–3, 665
„Сарајевски атентат је изабран за демагошки изговор“: 631
Свети Јован Медуански: 198
Свето Римско царство немачког народа: 19, 424
сепаратни мир Централних сила са Антантом, план: 591
сепаратни мир, неостварен, Централних сила са Србијом: 379, 386–9, 394, 400, 406, 410–2, 433, 436
Скадар: 187, 190–1, 195, 209, 434, 440, 473
Скопље: 159, 187, 479–80, 614

словенски талас после Кумановске победе 1912: 136–8
Смедерево: 329, 30, 429, 470, 2, 479–80, 524, 529, 607, 614–5, 625
совјетска влада у Петрограду: 596–601
Солун: 99, 149, 154, 173, 187, 205, 239, 327–9, 414–5, 419, 452, 471, 486, 504, 564, 566, 614
солунски фронт: 506, 512, 516, 626–7
Софија: 203, 480
социјалдемократија, немачка: 81, 83, 110, 251, 261–2, 585
социјалдемократска странка Аустрије: 534
социјална превирања у Монархији 1916: 509
Спартак, револуционарно крило немачке социјалдемократије: 510
Србо-Хрвати: 39, 312, 628
„Срби се туку јуначки“: 413
Србија као Пијемонт: 244
„Србију треба разорити“ (Конрад Хецендорф): 453
Средња Европа в. Mitelleuropa
„српско револуционарно гнездо...треба разорити“: 106, 115, 119–20, 453
Српска књижевна задруга: 679–80
Српска краљевска академија: 676

705

тајни досије Монархије 1917, *Пожељне границе на Балкану*: 623–5
тајни кабинет Рајха за цивилне послове: 426
Тезе Карла Либкнхекта: 652
Топлички устанак: 681
тотални рат: 532
Трентино, проблем: 271, 292, 333–4, 336–7
тријалистички планови: 104, 123, 143, 243, 364, 556
„Троједина краљевина“ (Хрватска, Славонија, Далмација): 91–2
Тројни савез (будућа Антанта): 14–5, 58, 65, 69, 82–3, 105, 121–2, 133, 148, 164, 183–4, 195, 201, 202–3, 224, 275, 293, 301, 355
Турска: 17, 99, 113, 121–2, 199, 202, 207, 301, 304, 321, 332, 338, 341, 346, 349, 351, 381, 419, 421, 425, 427, 431–2, 482, 484, 486, 519, 541–2, 566, 574, 604
угарско неслагање око комадања Србије: 498
Удружење за друштвену историју: 679
„уједињене државе Балкана“: 164
ултиматум Монархије Србији: 23, 25, 219, 263–5, 278, 293, 309

- ултиматум Италије Монархији: 317
 ултиматум, учтиви, Монархије Румунији: 359
 упоредна влада Франца Фердинанда: 34–6
 успомене Бетман-Холвега: 507–8
 успомене Иштвана Буријана: 507
 устаничке борбе у Србији 1916–18: 667–8, 681
 Учено друштво српско: 676
- фабрике Рајха: 226, 229, 426, 510
 „Фишерова контролверза“: 677
 фондација Михаило Жикић: 679
 Форин офис: 50, 61, 283
 Француска: 16, 71, 183, 237, 250, 267, 295, 361, 421, 427, 491, 588, 646
furor teutonicus: 218
- Хабзбурговци, династија: 87–9, 94–5, 137, 149, 316
 Хердерова награда: 680
 „Хинденбургов план“: 581
 Холандија: 295–6, 298, 424, 426, 429, 431
 Хрватска: 91, 135, 139, 456, 627
 „хрватски краљ“ (бечки цар): 128
- ЦДНУ (Црногорска академија наука): 680
 Цариград: 160, 174, 203, 214, 266, 301, 323, 327, 329, 331, 343–4, 348, 383, 385, 391, 395, 398, 432, 482–3, 496, 525, 527, 589
 царински рат: 81
 царинска унија Монархије са Србијом, план: 171–2
 Централне силе: 76, 80, 121, 148, 164, 196, 202, 205, 207, 216, 223, 232, 267–9, 302, 307, 311–2, 320, 338, 343, 352–3, 355, 359, 366, 368–9, 373, 389, 401–2, 407, 426, 428, 431, 448, 483, 503, 505, 515, 517, 520, 525–7, 541–3, 557, 560, 588, 597, 599, 602, 610, 626–7, 637, 639, 644, 649–51, 666
 Цетиње: 173
 Црна Гора: 101, 114, 120, 139, 147, 151–2, 154–5, 171, 173–4, 210, 289, 291, 298, 339, 358, 360, 378, 408, 416, 427, 438, 440, 443, 454, 458–9, 466, 468, 491–3, 518–9, 525–6, 528, 548, 550–1, 596, 602, 623–4
- „чупање зла из корена“ (уништење Србије): 100–4, 127–8, 145–7, 150
 Чернинова политика према Србији: 552

Шабац: 220, 287, 317, 470
„Шахтов план“: 590
Швајцарска: 298, 421, 431
Шведска: 295, 298, 304
штрајкови: 510, 583, 600, 621

037, 110, 182, 030
036 "Беларусь",
109, 154, 823 "Беларусь"
102, 882, 825 "Беларусь"
100, 000, 000, 010 "Беларусь"

ПРОДОР НА БАЛКАН И СРБИЈА 1908–1918.

Андреј Митровић

Прво издање, 2011. година
Издавач Завод за уџбенике
Обилићев венац 5, Београд
www.zavod.co.rs

Ликовно уређење, дизајн и корице
Тијана Ранчић

Репродукције у књизи Милош Голубовић,
каталог Музеја савремене уметности, Београд, 2003.

Графички уредник
Милан Ђелановић

Припрема за штампу
Досије, Београд

Лектори
Биљана Несторовић
Слободан Јовановић

Коректори
Ружица Живановић
Гордана Илић
Ружица Јовановић

Рукопис предат у штампу јануара 2011. године.
Штампање завршено фебруара 2011. године.
Обим 44 1/2 штампарских табака
Формат 16,5 x 21 см
Штампа Службени гласник, Београд

10.09.2018

ПОДАРУВАНИЯ

Андрей Миронов

Синдром ГИГИЕНИЧЕСКОГО СИНДРОМА
и другие симптомы
и лечение

Синдром вынужденного сидения и сидячий
синдром

Боли в спине и шее при сидении
и сидячий синдром

Синдром хронической
беспокойства

Синдром хронической
усталости

Синдром хронической
усталости

Синдром хронической
усталости

Синдром хронической усталости и синдром
хронической хиперактивности

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327(497.11:439.5)"1914/1918"

327(439.5:497.11)"1914/1918"

МИТРОВИЋ, Андреј, 1937–

Продор на Балкан : Србија у плановима
Аустро-Угарске и Немачке : 1908–1918 / Андреј
Митровић. – Београд : Завод за уџбенике, 2011
(Београд : Службени гласник). – 707 стр.
: илустр. ; 21 см

Тираж 700. – Стр. 658–678: Андреј Митровић
и хтење за истином / Милан Ристовић. –
Белешка о аутору: стр. 679–681. – Напомене и
библиографске референце уз текст. – Регистри.

ISBN 978-86-17-17001-9

a) Србија – Аустроугарска – 1914–1918

б) Аустроугарска – Србија – 1914–1918

COBISS.SR-ID 181263884

8
600262021441

КБ.. 34517 • www.zavod.co.rs

II 92726

300165611

COBISS

У књизи ПРОДОР НА БАЛКАН И СРБИЈА 1908–1918, приказана је варијанта немачког и аустроугарског „Drang nach Osten“. Реч је о програму, који је, као што аутор показује, био формулисан, кројен и прекрајан, почев од грофа Ерентала, па до барона Буријана и грофа Тисе, од генерала Конрада фон Хецендорфа до професора Редлиха, од Вилхелма II до Крупа и Тисена, од Бетмана Холвега до фелдмаршала Хинденбурга и генерала Лудендорфа. Митровић је на основу изузетно обухватних истраживања створио садржајно дело и у њему изнео модерну интерпретацију ове важне тематике.

Карикатура на корицама преузета је из немачког хумористичког листа „Simplicissimus“, новембар 1915. године